Friedrich Engels
BİYOGRAFİ

Sorun Yayınları

Sorun Yayınları

□

Birinci Baskı : Kasım 1997

Rusça Hazırlayanlar: SBKP-MK Bilimler Akademisi Kolektifi: L. F. İlyiçov (Yönetmen) - Y.P. Kandel - N. Y. Kolpinsky - A. I. Malysh - G. D. Obiçkin - V. V. Platkovsky - Y.A. Stepanova - B. G. Tartakovsky (1975)*
Almanca Hazırlayanlar : Marksizm-Leninizm Enstitüsü (ZK-SED) Heinrich Gemkow (Başkanlığında) - Horst Bartel - Gerhard Becker - Rolf Dlubek - Erich Kundel - Horst Ullrich
Almanca Redaksiyon: Heinz Helmert - Martin Hundt - Wolfgang Jahn - Rosie Rudich - Wolfgang Schröder - Richard Sperl - Inge Taubert - Walter Witter (1976)

Baskı : Kurtiş Matbaacılık
ISBN 975-431-053-X

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ BİRLEŞİN !

Friedrich Engels

BİYOGRAFİ

Türkçeye Çevirenler : Oğuz Özügül
Süheyla - Saliha Kaya

Sorun Yayınları

Baş Musahip Sokak No.3/2 Cağaloğlu - İstanbul - 34410
Telefon : (0212) 511 08 29
Fax : (0212) 519 05 60

İÇİNDEKİLER

FRİEDRİCH ENGELS BİYOGRAFİ
BİRİNCİ BASKI ÜZERİNE

Yıllar önce Karl Marx, Friedrich Engels, V.İ. Lenin vb. bilim ve eylem adamlarının biyografilerini yayımlamayı gündemine alan *Sorun Yayınları Kolektifi*, bu projesini (*Karl Marx Biyografi*'yi yayımladıktan sonra), *Friedrich Engels Biyografi*'yi de yayımlayarak gerçekleştirmiştir.

Kolektifimiz, yüzde yüz bağımsız ve yüzde yüz işçi sınıfından yanaki tavrı, anılan-anılmayan çabaları ve konumuyla, bu *Biyografi*'yi ilerici-devrimci okurumuza kazandırmaktan ötürü gurur duymaktadır.

Friedrich Engels Biyografi'nin yayımlanması, bir yanıyla gecikmiş bir yayın projesidir. Diğer yandan, Bilimsel Komünizm'in militanlarının sağlı "sol"lu kuşatmalarla zihinlerinin bulandırılmaya çalışıldığı bir ortamda yayımlanmasıyla tam zamanında yapılmıştır. Devrimci bir iş başarılmıştır.

Marksist Klasiklerin yapılageldiği biçimde, Türkçeye çevrilmesi, kimi önemli sorunların ortaya çıkmasını da koşullamıştır.

Türkiye'de Marksizmin yorumu ve teorik yeniden üretimini gerçekleştirecek örgüt ve kurumlardan, ne yazık ki, yoksun bulunmaktayız.

Ulusal-Sınıfsal-Evrensel ölçekte işçi sınıfı hareketini, teori/pratikte hedefine götürecek; kolektif yeniden üretimi gerçekleştirecek; kolektif aklı, bilinci, eylemi örgütleyecek Marksist-Leninist Parti'miz (tevatürler bir yana) henüz oluşturulamamıştır.

Devrimci ve Marksist Sol Kadro'lar, *Partileşme Sorunu* gibi acil ve hayatî bir sorunun çözüm yöntemlerine ilişkin araçları dahi üretememiştir.

Partileşme Sorunu'na çözüm yöntemleri üretemeyen bir solun, *Hareketimizin* ihtiyaç duyduğu teorik/ideolojik çalışmaları; bu arada Marksist Klasikleri, devrimci disiplin altına alacak ve güvenilirliği sağlayacak: "Bilim Kurulu" ya da "Marksizm-Leninizm Enstitüsü" veya "İnceleme-Araştırma Merkezi" gibi kurumlar aracıyla üretilmesi de söz konusu olamamıştır.

Bilimsel bilgi ve bilinçlenmede, bu hayatî sorunu, çeşitli ve çok yönlü etkinliklerle gündeme taşıyan yalnızca *Sorun Yayınları Kolektifi* olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sırrı Öztürk, *İlerici Yayımcılığımızın Sorumluluğu*, 1985, Sorun Yayınları).

Marksist Klasikleri yayımlayan kimi yayınevlerinin "kapitalist" işletmeler biçimindeki konumu, ayrıca kurumların değil kişilerin sorunluluğunda bir işleve sahip oluşu da, Marksist Sol'un zaafından kaynaklanmaktadır.

Devrimci ve Marksist Sol Kadro'ların, bugünkü olumsuz düzeyde seyreden ilişkileri, ciddî ve güvenilir teorik kaynakların bu düzeyde yetersiz oluşuna da sebep olmaktadır.

Marksist Klasiklerin yalnızca Türkçeye çevrilerek yayınlanması, beraberinde bir çok hayatî sorunu da gündeme taşımaktadır (Yayın programı, yayınların seçimi-sıralaması-zamanlaması, çeviri ve redaksiyonu vbg.).

Friedrich Engels'in Türkiye'de yeterince tanınmayışı, bilerek-bilmeyerek Bilimsel Komünizm'in ustalarından yalnızca Karl Marx'ın tek başına anılması yanlışlığından da ileri gelmektedir.

Elimizdeki *Biyografi*, en başta bu eksiklik olmak üzere bir çok teorik yanlışı ve yanılgıyı da gidermektedir.

Karl Marx-Friedrich Engels'in teori/pratiği bir bütündür. Olağanüstü yeteneklere sahip bu kişilikler, *Proletaryanın Bağımsız ve Devrimci Partisinin Enternasyonal* ölçekte oluşturulması için ömürlerini hesapsızca bir dava uğruna vermişlerdir. Burjuva düşünürler, bu iki dehanın yalnızca "filozof" yönlerini öne çıkarmak istemektedir. Oysa K. Marx-F. Engels, aynı zamanda teori/pratiği uyumlandırmış eşsiz birer militandır.

Onları birleştiren noktalar: Üstün yetenek ve zekâları, içtenlikleri, yürek temizlikleri, cesaretleri ve irade güçleriydi; her ikisi de inanmış komünistler, etkin ve kararlı devrimcilerdi.

K. Marx-F. Engels: Komünist arkadaşlığın, ilkeli dayanışmanın, ahlâk ve moral değerlerin, çalışkanlığın, direngenliğin birer simgesidir.

Kolektif aklın, bilincin ve eylemin biricik örneğini sunan bu iki militan, hayatları boyunca *Proletaryanın Devrimci Partisi*'nin güvencesinde, kapitalizmin insana, doğaya, ahlâka karşı çirkin yüzünün açığa vurulması ve kapitalizmin devrimci değişim ve dönüşümlerle aşılması davasına hayatlarını adamıştır.

Friedrich Engels, Komünist disiplin ve ahlâkın en saygın örneğini sunmuş bir Proleter Devrimci'dir. Komünist hümanizmin beynidir. O, yalnızca bilimsel bilgi ve bilinçlenme konusunda değil, askerlik bilimi, savaş stratejisi ve taktik konusunda da yetenekli çalışmalar yapmıştır.

Günümüzde, Friedrich Engels'i okuyup özümlemeden, Marksizm adına yapılan bilim ve akıldışı sapkınlıklardan ciddî bir kopuş gerçekleştirilemez. Aynı zamanda, bu çerçevede, Marksizmi yorumlamanın ve teorik yeniden üretiminin de önü kapalıdır.

***

Elimizdeki *Biyografi*, iki ayrı temel kitaptan çevrilmiştir. *Birinci temel kitap:* SSCB Bilimler Akademisi Kolektifince hazırlanmıştır (Rusça, 1975).

Sorun Yayınları Kolektifi'nin kilit altında tutulduğu 1980-1986 yılları arasında, bu kitabın orijinali, dönemin baskı ve terör ortamında elimizden alınmıştır. 1. den 6. bölüme kadar olanlar bu kitaptan; 7., 8., 9. bölümler ise *İkinci temel kitap:* SED MK Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından yayımlanan Almanca, Berlin, Dietz Verlag (1976) *Biyografi*'den çevrilmiştir.

Her iki temel kaynak kitabın birbirini bütünleyici sistematiği ve üslubu olduğunu düşünerek iki ayrı çevirinin birleştirilmesini uygun gördük. Ayrıca, Oğuz Özügül'ün *Birinci temel kitaptan* yaptığı ve elimizdeki hazır çevirisini de değerlendirdik.

Friedrich Engels Biyografi'nin VI. Bölüm'ün sonuna kadar Oğuz Özügül, VII. Bölümden sonrakini ise Süheyla-Saliha Kaya Türkçeye çevirdi.

Oğuz Özügül, yaptığı çeviriyi *Kolektifimize* armağan etmiştir. Bu duyarlık ve inceliğinden ötürü kendisine teşekkür ederiz.

Sorun Yayınları Kolektifi

ÖNSÖZ

Karl Marx'ın dostu ve en yakın savaş arkadaşı, Bilimsel Komünizmin kurucularından Friedrich Engels, insanlık tarihinin önde gelen bilim adamlarından ve devrimcilerinden biridir.

Engels'in devrimci teorik ve pratik çalışmaları, Batı Avrupa'da burjuva-demokratik devrimin olgunlaştığı yıllarda başladı. Ancak daha o çağda burjuvazi, devrimci sınıf özelliğini yitirmiş ve gerici bir politik güç durumuna dönüşmüştü. Proletaryanın ilk bağımsız hareketleri, tarih sahnesine yeni devrimci bir sınıfın çıktığını gösteriyordu.

İşçi hareketleri büyük ölçüde *kendiliğinden* ve örgütsüzdü; belirli bir amaca yönelik değildi. Ütopik sosyalizmin çeşitli akımları, işçi sınıfının pratik savaşımından kopuk bir biçimde varlığını sürdürüyordu. Ütopik sosyalistler her ne kadar kapitalizmin sakatlıklarını eleştirip sergiliyorlarsa da, toplumsal ilerlemenin itici güçlerini görmüyorlardı. Proletarya onlara yalnızca, hakları elinden alınmış, acı çeken bir kitle, baskı ve sömürüden kendi kendini kurtarmaya gücü yetmeyen, sömürülen insanlar olarak görünüyordu.

Sınıf savaşının gerçek anlamını kavramak ve sosyalist düzene giden doğru yolu bulmak, ancak toplumun ilerlemesine engel olan yasaları bulup çıkarmakla, sömürüyü kaldıracak ve gerçek eşitliği sağlayacak gücü bulmakla olabilirdi.

19. yüzyılın 1840'larında tarihsel gelişiminden gündeme getirilmiş bu gerçekten karmaşık sorunu çözmek ve çağdaş toplumda proletaryanın sınıf savaşının anlamını bir temele oturtmak için yalnızca istek duymak, işçi sınıfına yardım etmeye yeterli değildi. Buna, çalışma odasının dinginliğinde, teorik düşünceler yürüterek ve mantıksal düzenlere dayanarak ulaşılamazdı. Bu tür bir görevle başa çıkan, özgürlük savaşına katılmış, toplumun nesnel gelişme yasalarını, tarihin ilarleyişinde değişik sınıfların konum ve işlevlerini açıklayan ve tanımlayan, aynı zamanda geçerliliğini sağladıkları bilimsel yöntemleri olan insanlar vardı. İşte Marx ve Engels bu türden insanlardı. Onlar, özellikle klâsik Alman felsefesinde, İngiliz siyasal ekonomisinde ve Fransız sosyalizminde dile gelmiş olan sosyal düşünün bilgilerinden yararlanıyorlardı. Marx ve Engels, proletaryanın özgürlük savaşının teorik temeli diyalektik ve tarihsel materyalizmi, yeni bir dünya görüşü, yeni bir öğreti olarak yaratmak-

la büyük bir devrim yaptılar. Her ikisi de birbirinden bağımsız, işçi sınıfının tarihsel rolünün farkına vardılar. Bu varılan sonucun nedenlerinin açıklanmasında Engels'in çok büyük katkısı oldu.

Lenin, "proletaryanın *yalnızca* acı çeken bir sınıf olmadığını, içinde bulunduğu yüzkarası ekonomik durumun onu hiç durmadan ileriye ittiğini ve mutlak kurtuluşu için savaşmaya zorladığını *ilk önce* Engels söylemiştir." diye yazıyordu, "savaşan proletarya *kendi kendine yardım edecektir*. İşçi sınıfının politik hareketi, işçileri zorunlu olarak; kendileri için sosyalizmden başka hiçbir çıkış yolu olmadığı sonucuna götürecektir. Diğer yandan, sosyalizm, *işçi sınıfının politik* savaşımının amacı olduğunda ancak bir güç olur."[1]

Kırk yıl boyunca Engels, Marx'la tam bir fikir birliği içinde bilimsel sosyalist teoriyi geliştirdi, işçi sınıfının ileri birliklerini örgütledi, onları aydınlattı.

Bilimsel Komünizm'in bir dizi temel yapıtlarını Marx ve Engels birlikte yazmıştır. Engels, Marx'la sürekli ilişkileri sırasında doğmuş düşünceleri, birçok araştırma çalışmalarıyla geliştirmiştir. Marx, "*Kapital*" ve diğer yapıtları üzerinde çalışırken, Engels'in bilgisine ve her çeşit yardımına güveniyordu. Engels'in ansiklopedik bilgisine, şaşılası belleğine, uzak görüşüne ve bir aydın olarak ilgilendiği konuların çok yönlülüğüne olağanüstü değer veriyordu. Engels, verimli çalışmalarını özellikle tarih, felsefe, doğa bilimleri, sınıf savaşımının taktik ve stratejisi, askerlik alanlarında göstermiştir.

Diyalektik ve tarihsel materyalizmin kaleme alınmasında Engels'in payı büyüktür. İlk kez sistemli bir biçimde açıklanmış, Marksist felsefenin önemli birçok ilkelerini içeren klâsik yapıtlar onun kaleminden çıkmıştır.

Materyalist diyalektiği, doğa yasaları bilimine ilk kez Engels uyguladı. Doğa bilimlerinin en yeni sonuçlarını genelleştirerek, doğa ve toplum bilimlerinin yöntemsel temelinin, gerçek anlamının ve felsefeye ilişkin içyüzünün diyalektik materyalizm olduğunu açıkladı ve tanıtladı. Engels, bilimsel-teknik ilerlemenin, doğa bilimleri evriminin en önemli yönlerini ve yeni kuşakların, değişik bilim dallarının birleşme noktalarında (Fizik ve Kimya, Kimya ve Biyoloji vb.) özellikle büyük buluşlar yapacaklarını önceden söyledi. Engels'in bu varsayımlarını ve çıkardığı sonuçlar, çağdaş doğa bilimleri tümüyle onaylamıştır.

Engels, tarih biliminde olağanüstü bir başarı gösterdi ve Marx'la birlikte marksist tarih anlayışının temellerini attı. Hem tarihsel araştırmalar için yöntem bilimin kaleme alınmasında, hem de değişik çağlar ve ülkeler tarihinin incelenmesinde büyük ölçüde etkileri oldu.

Engels, işçi sınıfının ilk askerî teorisyeni ve savaş sanatının en büyük tarihçilerinden biridir. İnsanlık tarihinin çeşitli aşamalarında savaşların kökeni ve niteliğinin materyalist bir açıklamasını yapmış, askerî sisteminin, toplumsal ilişkilerin niteliğine ve üretici güçlerin düzeyine bağlı olduğunu tanıtlamıştır [ispatlamıştır].

Engels, dogmalara bir an bile sarılmadı, bilimce bir kez öne sürülmüş sav-

ların mutlaklaştırılmasına karşı çıktı ve devrimci teoriyi yorulmadan geliştirdi. Her zaman, yeni tarihsel deneyimlerin çok yönlü, geniş olarak incelenmesinin zorunluluğunu ve toplumsal yaşantıdaki tüm değişimlerin göz önünde bulundurulmasını vurguladı. Yaşamı boyunca çevresini büyük bir ilgiyle gözleyen ve durmadan çalışan örnek bir bilim adamıydı. Engels, kendisinin ve Marx'ın öğretisini bir dogmaya çevirme denemelerini, bu öğretinin, köreltilmiş ve değiştirilmez formüller toplamı haline getirilmesini kesinlikle yerdi. Gerçek bilimsel ilerlemeyi, en son durum ve koşulları, yeni toplumsal gerekleri gözden uzak tutanlara karşı kararlı bir biçimde savaştı. Durum değiştiğinde, yaşam yeni sorunlar ortaya çıkardığında ve en son bilgiler bunu gerektirdiğinde, kendi teorik ilkelerini gözden geçirmekte bir an bile duraksamadı.

Engels de Marx gibi, büyük enerjisini, seçkin yeteneklerini ve içten yüreğini, evrenin devrimci dönüşümüne, tüm gücünü, kuruluşu ve sağlamlaşması için harcadığı proletarya partisinin hizmetine koymuştu. Sınıfıyla olan burjuva ilişkilerden koparak, proletarya davasının yiğit ve özverili bir savaşçısı oldu.

Taktikçinin sınırsız cesareti, üstün yeteneği, yeni duruma kendisini çabuk uydurma becerikliliği, çeşitli ülkelerdeki koşulların özellikleri üzerine bilgisi onu önde gelen devrimcilerden biri durumuna getirdi. Marx'ın yanında, uluslararası işçi hareketinin tanınan ve sevilen bir yöneticisiydi.

Engels'in devrimci strateji ve taktikçi olarak yeteneği, özellikle 1848-'49 Devriminde, 1. Enternasyonal ve Paris Komünü dönemlerinde gelişti, yetkinleşti. Marx'la birlikte, Enternasyonal saflarının birliği için reformcu ve sekter akımlara (Proudhoncular, Lassalleciler, Trade Unioncular, Bakuninciler) karşı tutkulu ve amansız bir biçimde savaştı. Tumturaklı "sol" sözler ardına gizlenmiş komplocu eğilimleri ve bölücülük kışkırtıcılığını açığa çıkardı, proletarya enternasyonalizminin ve tutarlı sınıflar politikasının ölmez, yüce devrimci ilkelerini savundu.

Marx gibi Engels de, marksizmin devrimci ilkelerini baştan bu yana benimseyen, Alman sosyaldemokrasisiyle çok yakından ilgileniyordu. Çalışmaları üzerine her zaman bilgi ediniyor, eylemlerinde büyük etkisi oluyordu. Yayınlarını yönetiyor, devrimci önderleriyle içten bir ilgiyle tartışıyor ve sosyaldemokrasi saflarındaki sağ ve "sol" oportünizmle uzlaşmaz bir biçimde savaşıyordu. Engels, Fransız, Avusturya, Macar, İngiliz, Polonya, İspanyol, İtalyan, Rus, Romen, Bulgar, Hollanda ve diğer ülkelerin sosyalistlerine değeri ölçülemeyecek kadar büyük yardımlarda bulundu. "Onların hepsi", diye yazıyordu Lenin, "emektar Engels'in bilgi ve deneyimlerinin hazinelerinden sonuna kadar yararlandılar."[2] Uluslararası işçi hareketinde marksizmin ideolojik zaferi için, Engels'in eylemlerinin başta gelen bir önemi vardı.

Önde gelen pek çok çağdaşı, Engels'e karşı sevgi ve saygı gösteriyordu. Bu büyük devrimci ve bilim adamının üstün zekasını, geniş bilgisini, çok sağlam kişiliğini beğenmekle kalmıyorlar, ayrıca her yönden ilginç, yaşam dolu, iyi yürekli ve yardıma hazır bir insan oluşuna da değer veriyorlardı.

Engels, yüksek insancıl niteliklerini, özellikle Marx'la ilişkilerinde belirli bir biçimde açığa vurdu. Bu iki yüce insanın sarsılmaz, gerçek, içten dostluğu eşsiz teorik ve pratik sonuçlar ortaya çıkardı. Engels'in bu görülmedik gönül ululuğu, insancıllığı ve yardımseverliği, yalnızca Marx ve ailesiyle olan ilişkilerinde göze çarpmıyordu, proletaryanın davası yolunda savaşan, düşünce birliği içindeki yüzlercesine yardım etmeye her zaman hazırdı.

Engels'in yüce kişiliğinin, önceden olduğu gibi bugün de araştırmacıların derin ilgisini çekmesi şaşılacak bir şey değildir. Engels'in ilk biyografisi, ölümünden kısa bir süre önce Marx'ın, onu modern sosyalizmin önde gelen bir temsilcisi diye tanımladığı denemesidir.[3] Çoğunluğu küçük broşürler halinde birkaç Engels biyografisi, geçen yüzyılın sonlarında yayımlandı. Engels'in eylemlerinin genel niteliğini, en tanınmış ve en önemli çalışmalarını içeriyorlardı.

Biyografi yazınında, V. I. Lenin'in 1895 sonbaharında yazdığı "Friedrich Engels" adlı makalesi baş sırayı alır. Engels'in devrimci eylemleriyle yapıtlarını yansıtan ve sayısız demeçlerini kapsayan bu makale, Engels araştırmaları için büyük önem taşır.

Bunun yanında, önemli tarihçilerden ve Alman Komünist Partisi'nin kurucularından Franz Mehring'in yazıları, özellikle "Alman Sosyaldemokrasisinin Tarihi" ve 1918'de tamamlanan Marx Biyografisi de sayılabilir.

İlerici Alman tarihçisi Gustav Mayer'in iki ciltten oluşan, "Friedrich Engels. Bir Biyografi"[4] adlı yapıtının yayımlanması da olay yaratmıştır. G. Mayer, 1920 ve 30'ların başlarında, büyük bölümü o güne kadar açıklanmamış zengin biyografik verilerden yararlanıyorlardı. Bunlar, Marx ve Engels arasındaki yazışmalar, anılar ve diğer belgelerdi. G. Mayer, Engels'in yaşam ve çalışmalarını, günün olayları geri planda kalmak üzere anlatmayı ve Engels araştırmalarını yeni, ilginç ve çok önemli gerçeklerle zenginleştirmeyi başardı.

Sovyet yazarları, Engels üzerine pek çok biyografik çalışmalar yaptılar. 1920'lerde, V. A. Bystranski, V. N. Sarabyanov, Y. Yaroslavski ve birkaç bilim adamının, Engels'in yaşamı ve çalışmalarını konu alan yazıları yayımlandı. En tanınmışı, Y. A. Stepanovas'ın kısa Engels biyografisidir. Engels biyografisi ve özellikle onun ilk devirleri üzerine M. V. Serebyakov da çok verimli çalışmalar yaptı. Çeşitli bilim adamları çalışmalarını Engels'in yaşamındaki değişik dönemlere ayırmıştır.

Demokratik Alman Cumhuriyeti, Fransız, Bulgar ve diğer ülkelerin Marksist tarihçileri de Engels biyografisi üzerinde çalışmışlardır. En çok ilgiyi çekenlerden biri, özellikle Marx ve Engels'in 1845'e kadar eylemlerini anlatan ve birkaç cilt tutan, Fransız bilim adamı August Cornu'nun kaleme aldığıdır.

Burjuva ve reformcu yazarların çalışmalarında, Marx ve Engels arasındaki ilişkiler genellikle yanlış gösterilmiş ve Engels'in Marksist felsefenin gelişmesindeki rolü, uluslararası işçi hareketindeki yeri, özellikle (bilerek) yanlış açıklanmıştır. Marksizmi içinden parçalama eğilimleri, iyi gizlenememiş,

hattâ arasıra açıktan açığa Engels'le Marx'ın arasını bozma çabaları olarak gözlenebiliyordu.

Friedrich Engels'in bilimsel bir biyografisini yazmak içinden çıkılınası güç bir görevdir. Engels'in yaşam yolunu anlatmak demek, proletaryanın, ilk tek tük ve genellikle *kendiğinden* hareketlerinden, etkili bir politik güç durumuna gelişini, işçi sınıfının sermayeye karşı savaşımının ün ve onur dolu tarihini anlatmak demektir. Başlangıçta küçük bir devrimci topluluğun tekelinde olan kitle savaşımının, herkesçe bilinen teorik ilkelerinin, toplumun sosyal değişimi için nasıl geliştirilip, proletaryanın özgürlük hareketinin bilimsel teorisi durumuna nasıl dönüştüğünü de anlatmaktır. İşte elinizdeki kitabın görevi budur. Yazarlar kurulu, biyografi yazınında pek az incelenmiş olan Engels'in yaşam ve çalışmalarının her sayfasını geniş ve ayrıntılarıyla kaleme almaya özen gösterdi: Materyalist ve komünist görüşlerin oluşumundaki özellikleri, Komünistler Birliği'nin kuruluşunda ve 1. Enternasyonal'deki rolü, Marx'ın ölümünden sonraki eylemleri, marksist ekonomi-politik, felsefe ve tarih bilimlerinin yazılışındaki katkısı vb.

Kitap üzerindeki çalışmalarımız sırasında sayısız ve çeşitli kaynaklar incelendi. Bunlar arasında, gerek yaşamlarında yayımlanmış, gerekse -bir bölümü tamamlanmış- elyazmalarını ve son derece zengin mektup miraslarını içeren, Marksizmin kurucularının tüm yapıtlarının tam baskısı, Rusça ikinci baskıdan aktarılmış Marx ve Engels'in yapıtları ve mektupları ana yeri alıyordu. Ayrıca adı geçen baskıda olmayan, önceden "Marx-Engels Arşivleri" adlı ciltlerde ve başka birkaç baskıda yayımlanmış yapıtlarına başvuruldu. Yazarlar, kitabın hazırlanmasında, Lenin'in, Engels ve yapıtları üzerindeki demeçlerinden de yararlandılar.

Önünüzdeki biyografi için, Komünistler Birliği ve 1. Enternasyonal tarihinin belgeleri, uluslararası işçi hareketinin, August Bebel, Wilhelm Liebknech, Wilhelm Bracke, Paul Lafargue, Viktor Adler, Vera Zassuliç, Georgi Plehanov, Antonio Labriola vb. gibi ünlü temsilcilerinin anıları ve Engels'e yazılmış mektupları kaynak olarak kullanıldı. 19. yüzyıldan kalma bu biyografik verilerde, Engels üzerine bilgiler ve çalışmaları hakkında görüşler bulunuyordu.

SBKP Merkez Komitesi Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün Merkez Parti Arşivleri'ndeki, bugüne kadar açıklanmamış birkaç belgeden de yararlanıldı. Resimler, Moskova'daki Marx-Engels Müzesi'nden seçilmiştir.

1. BÖLÜM
PROLETER DÜŞÜNÜR ve SAVAŞÇISININ DOĞUŞU

Bırakın bizi, genç ve güçlü olduğumuz sürece
özgürlük için savaşalım...
Friedrich Engels

Çocukluk ve Gençlik

Friedrich Engels, 28 Kasım 1820'de Prusya'nın Ren eyaletindeki Barmen[1] kentinde bir dokuma fabrikatörünün oğlu olarak dünyaya geldi. Babası -o da Friedrich ön adını taşıyordu- tuttuğunu koparır, iradesi güçlü ve girişken bir insandı; tüm Barmenli fabrikatörler gibi tutucu bir politik görüşten yanaydı ve çok dindardı.

Annesi Elisabeth Engels (kızlık adı Van Haar) filolog bir aileden geliyordu; çok sevecen, canlı ve neşeli bir yapıdaydı. Aynı zamanda şakacıydı, müzik ve edebiyat severdi. Elisabeth Engels'in, diğerlerinden daha çok sevdiği, büyük umutlar bağladığı ilk çocuğu Friedrich üzerinde büyük etkisi vardı. Engels de annesine düşkündü.

Zamanında Hamm Lisesi'nin müdürü olan dedesi Gerhard Bernhard von Haar'ın da Engels üzerinde önemli etkileri oldu. Meraklı torununa sık sık Yunan mitolojisi ve Alman efsanelerindeki kahramanları anlatırdı. Genç çocuk dedesinden, Theseus ve yüz gözlü Argos'u, Ariadne ve canavar Minotor'u, Altın postu, Argonotları ve yenilmez Herkül'ü dinlerdi. Friedrich'in gözde kahramanı "Nibelungen Destanı"ndaki Siegfried'di. Siegfried onun için Alman gençliğinin temsilcisi, ilgisizliğe, dar görüşlülüğe ve gericiliğe karşı savaşımının simgesiydi.[2]

Friedrich'in yedi kardeşi vardı. İçlerinden en çok, üçüncü olarak dünyaya gelen Marie adlı kızkardeşini severdi. Diğer üç erkek kardeşi babalarının izinden gidip fabrikatör oldular. Kızkardeşleri de aynı çevreden evlendiler. Yalnız Friedrich başka bir yol seçti. 1890'da, Marx'ın kızı Eleanor, "böyle bir evden soyunu yadsıyan oğul çıkmamıştı" diye yazıyordu. "Friedrich, aileye kesinlikle 'çirkin bir ördek yavrusu' gibi görünmüş olmalıydı. Belki şimdi bile 'ördek yavrusunun' bir 'kuğu' olduğunu anlamıyorlardır."[3]

Engels, kendisini ciddî düşünce ve gözlemlere yöneltecek konuların bol olduğu bir çevrede yetişti.

O çağlarda Prusya'nın Ren eyaleti, Almanya'nın ekonomik ve politik yönden en gelişmiş bölgesiydi. 1795-1815 yılları arasında Fransız sınırları için-

deki Ren nehrinin sol yakasındaki bölgelerde (1815'te Viyana Kongresi kararıyla bu bölgelerin büyük bir bölümü yine Prusya'ya katıldı), halk arasında liberal-demokrat görüşler yayılmıştı. Burada Fransız Devrimi'nin etkileri, tüm Alman eyaletlerinden dikkati çekecek kadar güçlüydü. 1820-1840'larda, kırsal kesimdeki yarı feodal ilişkiler, lonca ve el sanayisi, toplam Alman sanayisinin özelliğini oluştururken, Ren eyaletinde çok önceden fabrika üretimi başlamıştı. Önemli bir su yolu olarak Ren nehri, büyük demir ve kömür stokları, Fransız egemenliğinden bu yana uygulanan ilerici burjuva hukuku (Code Napoleon), tüm bunlar, Ren eyaletinde hızlı bir kapitalist gelişmeyi körüklüyordu.

Ancak, kapitalizmin gelişmesi emekçilere çözümü güç sıkıntılar ve ağır bir sömürü getirdi. Makinaların kullanımına alışılınca, fabrikalarda geniş ölçüde ucuz kadın ve çocuk emeğinden yararlanılmaya başlandı. Uzun ve yorucu bir iş günü, alışılmışın dışında düşük ücret ve konutların çok kötü koşulları, işte tüm bunlar, işçilerin yazgısıydı.

Ren eyaletinin bir sanayi merkezinde yaşamış olan Engels, çocukluğundan bu yana emekçi halkın çaresiz sefaletini görüyordu. Fabrikaların rekabeti, zanaatkârları ve el sanatçılarını, sabahın erken saatlerinden gece yarılarına kadar çalışmaya zorluyordu. Pek çoğu kendini içkiyle avutmayı deniyordu. 1876'da Engels, "bugün bile çok iyi anımsarım" diye yazıyordu, "aşağı Ren sanayi bölgesini, 1820 yıllarının sonlarında olduğu gibi, birdenbire alkollü içki ucuzluğu kapladı, özellikle de Elberfeld-Barmen'i. Emekçi halkın büyük çoğunluğu içki düşkünü oldu. Akın akın, kolkola tüm sokağı kaplayan 'sarhoş erkekler' akşam saat 9'dan sonra, kulak tırmalayıcı yaygaralarla meyhaneden meyhaneye yalpalıyordu."[4]

Wuppertal halkını uyuşturmada, dinin önemli etkisi de yadsınamazdı. Prusya'nın bu bölgesinde, Luther mezhebinin (pietizm)* softa, tutucu akımı olağanüstü güçlüydü. Yandaşları aşırı hoşgörüsüzlük ve yobazlıkta başı çekiyorlar ve de yazınsal yapıtları okumayı, tiyatroyu, her çeşit eğlenceyi 'günahkârlık' sayıyorlardı.

Engels, Wuppertal'ın her yerinde, -aile içinde, okulda, lisede ve 'saygıdeğer toplum'da- pietizmin karanlık duvarıyla karşılaşıyordu. Fabrikatörlerin sözde sofu, bağnaz töreleri ve ikiyüzlü vaazları onda, derin ve içten gelen bir direnişe neden oluyordu.

Friedrich Engels, daha çocukken bağımsız davranışlarıyla akranları arasında dikkati çekiyordu. Ne babasının ağır sözleri, ne de cezaları onu, körükörüne bir başeğmeye zorlayamadı.

Ondört yaşına kadar, darkafalılığın ve dindar bir havanın egemen olduğu Barmen'deki okula devam etti. Engels, bununla ilgili olarak, bir üçüncü sınıf öğrencisinin Goethe'nin kim olduğu üzerine sorduğu soruya, öğretmenin, "tanrısız bir adam" diye yanıtladığından sözederdi. Okul tümüyle, kalın kafalı ve açgözlü bir yönetim kurulunun elindeydi. Bu kurul, öğretmenleri özellikle bağ-

* Pietizm: Duygulu dindarlığın seçkin değerini ve etkin Hıristiyanlığı vaazeden Protestanlığın bir akımı (çev.)

naz dindarlar arasından seçiyordu. Engels, okulda fizik ve kimyadan iyi bilgiler elde etti; dil konusundaki olağanüstü yeteneği de burada ortaya çıktı.

1834 Ekim'inde, Prusya'nın en iyilerinden biri sayılan Elberfeld Lisesi'ne geçti. Burada da öğretmenler, bir kurul tarafından atanıyordu. "Bu kurul üyeleri", diye yazacaktır sonradan Engels, "gelir-gider hesaplarını deftere geçirmekten çok iyi anlıyordu, ama Yunanca, Latince ya da matematikten hiç haberleri yoktu." Lisenin gerçek gereksinimleri ve öğrencileriyle çok az ilgileniyorlardı. Burada da, Barmen okulundaki gibi dindar bir bağnazlık havası egemendi.

Lisenin müdürü ve aynı zamanda aşağı Barmen Protestan komünü yurdunun yönetim kurulu başkanı, Engels'in babasına, oğlunu yurda göndermesini salık verdi. Babası bu öğüdü seve seve izledi, dindar müdürün denetimindeki bu kuruluşta geçireceği "kapalı yaşam biçimi"nin oğlunu "kendi başına davranışlarından kurtaracağını" ve kanısına göre, ondaki bu "düşünce ve karakter yoksunluğunu" aşmakta bir yardımı olacağını umuyordu.

Engels, öğrenciler arasında olağanüstü yetenekleriyle kendisini gösterdi. Büyük bir ilgiyle tarih, eski diller ve Alman klâsiklerinin üzerine eğildi. Bugüne kadar korunabilmiş tarih defterinde, Kartaca, Kudüs, Delfi, Termopil çevrelerinden, karakalemle yapılmış Kahire'deki büyük Sfenks ve Miken'deki aslanlı kapı gibi birçok resimler vardır. Defterin kenarlarında, Babil savaşçılarının, Hint ve Yunan sütunlarının şekillerini görürüz. Engels, tarih öğretmeni Dr. Clausen'i sonradan hep sevgiyle anmıştır.

Eski dillerde büyük başarı gösterdi. Homeros ve Euripides'i, Wirgil ve Horas'ı, Livius ve Cicero'yu okuyup, çevirilerini yapıyordu. Yunan dilini kusursuz biliyordu. Eylül 1837'de, bir okul şenliğinde Yunanca yazdığı "Etheocles ve Polynices Arasındaki Kavga" adlı şiirle bunu gösterdi. Daha sonraları diplomasında da geçtiği gibi, "Alman ulusal yazınına ve Alman klâsiklerini okumaya... övgüye değer bir ilgi" gösterdi, matematik ve fizik derslerinde de başarılı oldu. Alçakgönüllük, içtenlik ve doğrulukla dikkati çekti, övülecek bir çaba gösterdi ve yetkin bir öğrenim yaptı.

Engels'in okulda ilgilendiği konular çeşitliydi. Öğrencilerin kendi şiirlerini, öykülerini okuyup ve müzik bestelerini çaldıkları topluluğun üyesiydi. Sayısız şiirleri ve "korsan öyküsü" bugüne kadar kalmıştır. Bu öyküde, bağımsızlığı için savaşan Yunanlıların yanını tutuyordu. Beste yapmayı da denedi, iyi resim çizerdi, öğrencilerin ve öğretmenlerin karikatürleriyle dostlarını eğlendiriyordu.

Lisede egemen olan hoşgörüsüzlük, dinsel bağnazlık ve sıkı, sert eğitim, canlı enerjik gençlerde hoşnutsuzluğa ve karşı koyuşa neden oluyordu. O zamanki Alman okullarını Engels, "tutukevleri"[5] diye adlandırırdı.

Mutlak başeğmeyi ve Hıristiyan saflığının dışa karşı korunmasını, yerine getirilmesi kaçınılmaz bir görev olarak öne süren dinsel dogmalara olduğu gibi, babasının ve lise öğretmenlerinin baskısına karşı da ayaklanan Engels, çocukluğun verdiği saf bir inançla "tanrı ile birlikte" dolaysız bir "kurtuluş"u

bulmayı denedi. Ama Engels'deki bu ruhsal durum çok kısa sürdü, çünkü iyimser ve öğrenmeye tutkulu kişiliğiyle çelişkiliydi.

Daha gençliğinde, ulusal bağımsızlıkları için savaşan halklarla duygu birliği içindeydi. Lenin, "henüz liseliyken" diyordu, "mutlakiyetçilikten ve memurların başına buyruk davranışlarından nefret etmeyi öğrenmişti." [6] Ren eyaletinde, Prusya mutlakiyetçiliğine karşı yayılan düşüncelerin, genç Engels'in ilk politik düşüncelerinin oluşumunda bir ölçüye kadar yardımı olmuştu.

Babasının Yazıhanesinde ve Bremen'de Kâtiplik

Hiç umulmadık bir biçimde liseden ayrılmak zorunda kaldı Engels. Liseden sonra, üniversitede ekonomi ve hukuk öğrenimi yapmak istiyordu. Ancak babası, en büyük oğlunun tüccar olması gerektiğine karar verdi ve 1837'de, liseyi bitirmesine bir yıl kala onu okuldan aldı.

Babasının yazıhanesinde çalışmaktan hoşnut değildi; ne var ki kendini yetiştirebilmesi için geriye boş zaman kalıyordu. Engels, tarih, felsefe, yazın, dilbilim ve özellikle ilk yıllarda ilgisini çok çeken şiirle uğraşıyordu. Bir zamanlar Barmen'de bir tüccarın yanında kâtiplik yapmış olan tanınmış ozan Ferdinand Freiligrath'ı örnek alıyordu. Engels, yazından yaşamının sonuna kadar hoşlandı. Kendi yazınsal çalışmalarına, özellikle şiirlerine oldukça eleştirici bir gözle bakıyordu. Bununla birlikte, gençliğindeki yazın tutkusu tüm bilimsel çalışmalarında ve yazarlığında derin bir iz bıraktı. Yapıtlarında canlı ve göze çarpan bir üslup ilgiyi çeker; dili betimleyici, anlamlı ve çok açıktır.

Engels, babasının yazıhanesinde hiç de aşırı bir çaba göstermedi. Bu yüzden babası, Temmuz 1838'de, onu işe alan toptancı tüccar Heinrich Leupold'un yanına, Bremen'e gönderdi.

Hemen hemen tüm dünyayla ticaret yapan bu büyük liman kentindeki yaşantı, Engels'in görüş ufkunu genişletti. Genç Engels'in burada, yabancı basını ve yazınını izlemekte Barmen'dekinden daha da çok olanağı vardı. Estetik ve politik yazın yapıtlarını okuyor, büyük bir tutkuyla yabancı dilleri öğreniyor, kızkardeşi Marie'ye ve dostlarına gerektiğinde, Latin, Yunan, İtalyan, İspanyol, Portekiz, Fransız, İngiliz, Hollanda dillerinde ve başka dillerde olmak üzere mektuplar yazıyordu.

Engels müzikle de ilgilendi. Operaya ve müzik akademisine, sık sık konsere ve tiyatroya giderdi. Müzik kuramı üzerinde uğraştı, ilâhileri bestelemeyi denedi. En çok Beethoven'den ve onun Alman müziğinin doruk noktası saydığı yapıtlarından hoşlanıyordu. Eorica ve 5. senfoni en sevdiği yapıtlardı. 5. senfoninin etkisindeyken, 11 Mart 1841'de kızkardeşi Marie'ye şöyle yazıyordu: "Dün akşam bir senfoni dinledim. Eminim yaşamın boyunca böyle şey duymamışsındır... İlk bölümlerdeki o ne umutsuzca talihe küsüş, ada-

gio'daki o ne hazin bir elem ve duygulu sevgi çığlığı, üçüncü ve dördüncü bölümlerdeki trombonlarla dile getirilen özgürlüğün güçlü, genç taşkınlığı."[7]

Engels, Bremen'de spor da yaptı. Ata bindi, düzenli olarak eskrim salonlarına devam etti, yüzdü ve buz pateni kaydı. "Soğuk sudan bir kuduz köpek gibi korkan, havanın biraz soğumasıyla üç, dört kat elbise giyen, bedensel yetersizliği nedeniyle askere alınmayışını övünme konusu yapan"[8] bir genci küçümserdi.

Ancak genç Engels'in ilgisini çeken başlıca konular, yazarlık ve yazındı. 1838'den 1842 yıllarına kadarki yazıları ve mektupları, Almanya'da olgunlaşan burjuva-demokratik devrimin ağır basan etkisi altında, devrimci-demokratik dünya görüşünün nasıl oluştuğunu bize açıklar.

1840 Yıllarında Almanya

19. yüzyılın 1840'larında Almanya politik yönden dağınık bir ülkeydi. Biçimsel olarak Alman konfederasyonuna bağlı 34 hükümran prenslik ve 4 özerk kent ülke yüzeyine yayılmıştı. Bu dağınıklık ülkenin ekonomik ve politik gelişmesini engelliyor ve onu Avrupa'nın güçlü ülkelerine bağımlı kılıyordu. Angarya sistemine dayanan feodal düzenin kalıntıları da Alman halkının toplumsal ve politik yaşantısını köstekliyordu. Alman konfederasyonunun devletlerinde, özellikle Prusya ve Avusturya'da, politik güç, gerici soyluların ve yüksek memurlukların elindeydi. Herşeyin üstünde güçlü bir bürokrasi, politik özgürlük yolundaki tüm çabaları baskı altında tutuyordu. Avusturya'da, kutsal ittifakın[9] kurucularından biri olan, Alman ve Avrupa gericiliğinin öncüsü Başbakan Metternich, siyasal erki elinde tutuyordu. Prusya'da, sınırsız krallık yetkileri ilkelerinin ateşli savunucusu ve feodalizm kalıntılarının sürmesine çaba gösteren IV. Friedrich Wilhelm, 1840'tan bu yana tahtta bulunuyordu. Dindar, bağnaz düşüncelerin etkisindeki kral, en sert sansür yasalarıyla liberal düşüncelerin her biçimde açığa vurulmasını önlüyordu.

Ülkenin politik dağınıklığı ve ekonomik geriliği nedeniyle Alman burjuvazisi, feodalizme karşı savaşımında, eski İngiliz ve Fransız burjuvazisi kadar güçlü değildi. Bununla birlikte Alman burjuvazisinin, ülkenin ekonomik yaşantısında, önemi giderek artan bir rolü vardı. Kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle, bu sınıfın karşı hareketi yükselmeye başladı. Alman burjuvazisi, kapitalist gelişmenin gerçekleşmesinin önüne dikilen engelleri devirmeye ve kendisine siyasal erk yolunu açmaya çaba gösteriyordu.

Almanya'da burjuva-liberal ve radikal hareketler, önce felsefe ve yazın alanlarında ortaya çıktı. Her çeşit ilerici politik görüşü sıkı bir biçimde izleyen mutlakiyetçi polis rejimi karşısında yazın ve felsefenin her alanında, liberal düşünceleri açıklamak ve gericiliğe karşı savaşmak da bir yere kadar mümkündü.

Fransa'daki Temmuz 1830 Devrimi, Almanya'da liberal ve demokrat hareketin ilerlemesinde önemli bir içtepi olmuştu. Almanya'yı etkileyen bu

devrim, Polonya, İtalya ve Belçika'da devrimci, ulusal özgürlük hareketlerinin gelişmesine de neden oldu.

Liberal ve demokrat hareketteki bu büyük yükseliş, özellikle Prusya mutlakiyetçiliğinden yürekten nefret eden Ren eyaleti halkı arasında gözle görülür düzeydeydi. Genç Engels de, ilerici Alman gençliğini canlandıran bu hareketin dışında kalmadı.

Devrimci Demokrasinin Kaynağında

Engels'in, okul arkadaşları Wilhelm ve Friedrich Graeber'e, Bremen'den yazdığı mektuplardan, o çağlarda hangi düşüncelere ilgi duyduğunu, Almanya'nın politik ve düşünsel yaşantısındaki gericiliğin, darkafalılığın ve karanlığın onda nasıl güçlü, keskin bir başkaldırışa yol açtığını anlarız. 1 Şubat 1840'ta Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm için öfkeyle şunları yazıyordu: "Aynı kral, 1815 yılındaki bir buyruğunda yurttaşlarına, kendisini güçlükten çekip çıkarırlarsa, bir anayasaya sahip olacaklarına korkuyla söz verdi. Aynı sefil, alçak, melun kral; bırak şimdi... kimsenin ondan beklemediği anayasanın ilanını... yaşamım boyunca nefret edeceğim ondan ve onu bu kadar aşağılamamalıydım, bu boktan herifi; böylelikle daha çok nefret ederdim... 1816-1830 yıllarında erki elinde tutan hemen her prensin, ölüm cezasını hakettiği çağlardaki gibi; hanedanın işlediği suçların bu kadar bol olduğu bir çağ görülmemiştir."[10]

Engels, tutkuyla Almanya'daki gericiliği kamuoyuna sergileyen karşıt yazının üzerine eğildi. Jakop Venedey'in "*Prusya ve Prusyalılık*" adlı yapıtındaki, Prusya'ya özgü durumların eleştirisini beğeniyle karşıladı. Prusya politikasına damgasını vuran eğilim, Engels'in belirttiği gibiydi; "para soyluların yoksullardan korunması, sürekli mutlakiyetçiliğe ulaşınaya çalışmak ve araç olarak da: Politik düşünceleri baskı altında tutmak, halk çoğunluğunu aptallaştırmak, dinden yararlanmak..."[11] Dostlarına, İsviçre ve Fransa'da yayımlanan, sansürce yasaklanmış kitapları gönderiyordu. Engels, "Prusya dilinde yasaklanan kitapların şimdi yaman bir sevkiyatçısı oldum."[12] diye durumunu dile getiriyordu.

O günlerde karşıt hareket içinde, parlak yazın ve gazete yazarları Heinrich Heine ve Ludwig Börne çok tanınmıştı. Engels de Börne'nin özgürlük düşüncelerinin etkisi altındaydı. Büyük bir ilgiyle, Börne'nin "Paris'ten Mektuplar", "Menzel, Fransızların Can Düşmanı" adlı yapıtlarını ve diğerlerini okuyordu. Börne'nin kişiliğinde, politik alanda "hak ve özgürlüğün büyük savaşçısı"[13] olan insanı görüyordu. Börne'nin çağrısı onda, feodal egemenliğe ve mutlakiyete,bilgisizlik körükleyicilerine, kendini beğenmiş ikiyüzlülüğe karşı savaşım duygularını canlandırdı.

Engels, Börne ve Heine'nin yandaşları olan tanınmış yazarların bağlı bulunduğu "Genç Almanya" adlı yazınsal akıma yakından ilgi duyuyordu. Mart 1839'da, bu akımın başta gelen temsilcisi Karl Gutzkow'la ilişki kurdu ve

Hamburg'da çıkan "Telegraph für Deutschland"da başlangıçta isimsiz, sonraları F. Oswald takma adıyla yazıları yayımlamaya başladı.

Engels, politik özgürlüğün zorunluğu, dinsel baskının kaldırılması gibi, yüzyılın düşüncelerinin Alman halkı arasında yayılmasına çalıştıkları için, "Genç Almanya" yazarlarına karşı ilgi duyuyordu. Nisan 1839'da Friedrich Graeber'e şöyle yazıyordu: "Yüzyılın yaygın düşünceleri karşısında geceleri gözüme uyku girmiyor. Postanenin önünde durup, Prusya armasına bir göz attığımda beni özgürlük düşüncesi kavrıyor, bir dergide görsem her defasında özgürlüğün ilerleyişini seziyorum; şiirciklerime gizlice sokulup, papaz cüppesi ve pelerin kılığındaki bilgisizlikle alay ediyor."[14] Ancak Engels, "Genç Almanya" temsilcilerine özgü "evrensel dert, tarihsel yahudiliğin ıstırabı gibi tumturaklı sözleri"[15] benimsemiyordu. O, yalnız toplumsal yaşantıyı gözeten, yazın ve yapıtlarında çağın ele avuca sığmayan havasını belirten yazarlarla dayanışma içindeydi.

Friedrich Engels'in karşıt düşünceleri ve düşünüşü şiirlerine de yansıyordu. İlk yayımlanmış yazısı, gerici tiyatro yazarı August Kotzebue'ye karşı yöneltilmiş "Bedeviler" şiiriydi. Yine "Telegraph für Deutschland"da basılan "Bir Akşam" adlı şiirde gerçek yeteneği, duygu canlılığı ve büyük özgürlük sevgisi öne çıkıyordu:

"...batıda akşam kızıllığı soluyor artık
sabır, bir sabah geliyor, bir özgürlük sabahı,
güneş yükseliyor ve sonsuza kadar parlıyor tahtında,
üzücü dertleriyle gece kalıyor uzakta.
Çiçekler fışkırıyor yeniden, güzel çiçekler,
tohum ektiğimiz yerde değil yalnız,
ve çiçek bahçesi oluyor tüm yeryüzü.
ve tüm bitkiler ülkelerini değiştiriyor,
barış palmiyeleri boy atıyor kuzeyde,
güller süslüyor karlı ovaları.
Ulu çınar göç ediyor güneye,
zalimler dallarında gürz olarak buluşuyor..."[16]

Engels, kendisini, günün doğuşunu muştulayan kuşlar gibi özgürlük ozanları arasında sayıyordu:

"Ve ben de özgür ozanlardan biriyim;
o meşe ***Börne****'dir ki*
zalimler zincirleriyle
sımsıkı bağladıklarında Almanya'yı
dallarına tırmandığım."[17]

"Bir Akşam" şiiri, o günlerde çevirilerini yaptığı, devrimci romantiklerinden, önemli İngiliz ozanı Shelley'in dolaysız etkisi altında doğmuştur.

Engels, ilk şiirlerindeki kahramanları, kendi kişiliğinin özelliklerinden, ödünç almıştır: Özgürlük tutkusu, girişkenlik ve yaşamı aktif olarak etkileme gereği. Tamamlanmamış olan "Boynuz Derili Siegfried" adlı traji-komiğinin kahramanı şöyle der:

"esiyor vahşi dağ fırtınası tüm gücüyle
ormandaki geçitten yalnız başına,
devriliyor çam ağaçları inleyerek önünde,
kendine bir yol açıyor böylece,
ve ben de dağ fırtınası gibi olmak isterim,
yolu yalnızca kendine açan."[18]

Genç Engels'in yazın sevgisi, folklor ve destanlara karşı olan sevgisinde de göze çarpıyordu. Halk efsanelerinin eski baskılarını toplayıp, basit halkın zengin ve betimleyici dilini araştırdı. Özellikle, estetik yazında halk yaratıcılığının yaşayan kaynağından alınmış her ögenin önemini belirtti. Kasım 1839'da yayımlanan "Alman Destanları" adlı makalesinde, gençliğin verdiği safdillik ve heyecanla, gerici romantiklere (Joseph von Görres ve diğerleri) ve halk efsanelerini yazına uygulama adı altında gerici bir anlayışla bozarak değiştirme çabalarına karşı çıktı.

"Bir destanda işlemekle hiç de haksız olunmayan genel konular, zengin şiirsel içerik, açık bir anlam, töresel arılıktır..., bu nedenle bir destan adını alması için, kaynak destana uygunluğunu istemekte de haklıyız ayrıca."[19] diyordu. Engels destanlardan, özgürlük savaşına hizmet etmesini, günün olaylarını etkilemesini istiyordu, "ama asla ikiyüzlülüğü, soylulara dalkavukluğu, pietizmi körüklemesini değil."[20]

"Wuppertal'dan Mektuplar" Dinle Çatışma

Mart ve Nisan 1839'da, "Telegraph für Deutschland"da Engels'in "Wuppertal'dan Mektuplar" başlıklı iki imzasız yazısı yayımlandı.

On sekiz yaşındaki Engels, doğduğu kentte yaşamın tüm alanlarını etkileyen ikiyüzlü pietizme, pietistlerce körüklenen bilgisizliğe, bağnazlığa ve gizemciliğe, ayrıca Wuppertal'daki, dinsel gizemciliğin baş vaizi Friedrich Krummacher'e kararlı bir biçimde karşı çıkıyordu.

"Wuppertal'dan Mektuplar"da, Barmen'deki sosyal durumların eleştirisi çok önemliydi. Şaşılacak olan, henüz çok genç denecek bir adamın hangi yaşam bilgisiyle sosyal sorunlar üzerinde kalem oynattığıydı. Fabrika işçilerinin içinde bulunduğu müthiş sıkıntı ve sefaletleriyle, fabrikatör ve tüccarların refahı arasındaki karşıtlık Engels'i öfkelendiriyor ve bu haksızlığa karşı savaşıma zorluyordu. Fabrikatörleri, çocukları bile esirgemeyen bu insafsız sömürücüleri sergiliyordu: "... alt katmanlar arasında feci, müthiş bir sefalet egemendi." diye yazıyordu, "özellikle Wuppertal'daki fabrika işçileri arasında frengi ve göğüs hastalıkları inanılmaz biçimde yaygındı. Yalnız Elberfeld'de,

okul çağındaki 2500 çocuktan 1200'ü derslerden yoksün bırakılmış ve fabrikalarda büyümeye terkedilmişti."[21]

Engels, pietizmi vaaz eden yobaz Wuppertal fabrikatörlerinin maskelerini aşağı indirdi. "Ama zengin fabrikatörlerin vicdanları rahat. Bir çocuğun daha fazla sefalete itilmesiyle bir pietistin ruhu cehenneme gitmez, hele özellikle her pazar iki kez kiliseye giderlerse. Sonunda fabrikatörler arasında işçilerine karşı en kötü davrananların pietistler olduğu anlaşılmıştır."[22] Engels, Barmenli fabrikatör ve tüccarların dar görüşlü yaşamlarını, işlerini ilgilendiren herşeyin dışındaki bilgisizlik ve mankafalılıklarını hicvetti.

"Wuppertal'dan Mektuplar", Barmen ve Elberfeld'te büyük yankılar uyandırdı. Elberfeld'ten bir arkadaşı Engels'e, "Telegraph"ın tüm sayılarının anında kapışıldığını yazıyordu. "Mektuplar" burjuva çevrelerinde çılgınca bir öfkeye neden oldu. Darkafalılar, bu "çirkin" yazıların yazarının kim olabileceğini bulmaya çalışıyorlardı. "Elberfelder Zeitung" yazarın suçlamalarını sert bir biçimde geri çevirdi, fabrikatörleri ve pietistleri savundu. Ancak genç yazar, yazılarıyla tam isabet kaydettiği için buna çok sevinmişti.

Engels'in ilk yazıları, insanı doğal olarak zayıf, günahkâr bir varlık yerine koyan ve yaratıcı gücünü engelleyen dinsel inançlarla kesinlikle ilişkisi kalmadığını tanıtlar. Karşı koyuştan gelen tutulmaz bir duygu, "Morgenblatt für gebildete Leser" gazetesinde yayımlanmış yazılarında, Wilhelm ve Friedrich Graeber'e yazdığı mektuplarda açığa çıkıyordu. Her yeni mektup, onu eyleme geçirten düşüncelerini ve kutsal kitap inançlarından kurtulmak için verdiği eziyetli savaşımı daha belirgin olarak gözler önüne seriyordu.

David Friedrich Strauss'un 1835-1836'da yayımlanan "İsa'nın Yaşamı" adlı yapıtı, genç Engels'in dinle savaşımında önemli bir rol oynadı. Bu kitap, İncil'in bir vahiy ürünü olmayıp, ilk Hıristiyan toplumunun içinden çıkmış efsaneler toplamı olduğunu öne sürüyordu. Strauss'un yapıtı kutsal kitap mucizesinin gerçekliğine olan inancı sarstı ve Hıristiyan fanatizminin çürüklüğünü gösterdi. Engels, aynı günlerde, esrime duygusuyla insanın dinsel gerçekleri tek başına kavrayacağını öneren Friedrich Schleiermacher'in öğretisiyle de tanıştı. Başlangıçta, bu iki farklı düşünce sisteminin birleşeceğini sanıyordu. Strauss'un yapıtlarını, özellikle Schleiermacher üzerine olan yazılarını ayrıntılarıyla inceledikten sonra, Strauss'un yanında yer almaya karar verdi. Ekim 1839'da Wilhelm Graeber'e, "şimdi ateşli bir Strauss yandaşıyım"[23] diye yazıyordu. Strauss'un yapıtlarının incelenmesi, dinbilimsel tartışmaların felsefî ilkelerine karşı Engels'te ilgi uyandırdı.

Giderek kilisenin etkisinden, çevresinden, ailesinden ayrıldı ve gençlik arkadaşlarının geleneksel görüşlerinden uzaklaştı. Ufak tefek kararsızlıklara karşın, her geçen gün daha çok tanrıtanımazlığa yaklaştı. Dünyayı derinden bilmesine olanak tanıyacak bir dünya görüşü ararken Hegel felsefesine yöneldi.

1839 yılı sonunda, Engels Hegel'in yapıtlarını incelemeye başladı. Hegel felsefesinin temeli öteki idealist felsefelerde olduğu gibi, evrenin gelişim yasalarının doğada ve insan toplumunda değil, bunların dışında, evreni yaratanda, bir *mutlak fikir*'de (ideé) aranmasında ayak direr. Hegel'e göre evren, kendini geliştiren ve doğada, insan bilincinde, tarihte cisim bulan *mutlak ruh*'a dayanır. Gerçek, Hegel öğretisinde yanlış ve çarpıtılmış bir biçimde açıklanmıştır.

Hegel felsefesinde akla uygun olan diyalektik yöntemdi. Ama idealist oluşu, doğa ve toplumun bilinmesinde bu yöntemin tutarlı bir biçimde uygulanmasını engelliyordu ve onu doğa ve toplum yasalarının gizemci bir açıklamasına götürüyordu. V.I.Lenin, Hegel'in, fikirlerin diyalektiği içinde eşyanın diyalektiğini yalnızca tahmin ettiğine dikkati çeker.

Engels, Hegel'in tarih felsefesindeki, insanlığın her an daha yüksek ve daha olgun biçimlere olan ileri hareketi düşüncesinin özellikle etkisinde kaldı. 1840-1841 yılları arasındaki yazılarında bu düşüncenin etkisini şimdi bile görebiliriz. 1840 yılında, "Telegraph für Deutschland"da yayımlanan, kendisini "kıvrımlarına önem vermeyen", "elden fırlayan bir yay"[24]a benzettiği, "çağın gerileme belirtileri" adlı makalesinde tarihsel sürecin tam bir görüntüsünü çiziyordu. Tarihi durağan ve eskilerin yinelenmesi olarak gören gericilere, "gerilemenin mandarinlerine"[25] karşın, gerçekte tarihin ilerleyişi durmaz. Engels, günü geçmiş düşüncelerin, "ilerleyen zamanın elmas sertliğindeki ayaklarıyla un ufak"[26] olduğunu söylüyordu. Hegel diyalektiğiyle, Börne'nin radikal politik görüşlerini birleştirmeye çağırıyor, "Hegel ve Börne'deki, felsefe ve çağdaş eğilimlerin bilim ve yaşamı"[27] birlikte etkileme umutlarını belirtiyordu.

İnsanlık tarihine, toplumsal yaşamın olaylarına diyalektik yaklaşım Engels'in makalelerinde ve Almanya'nın sosyal-politik durumlarını eleştirmesinde giderek daha belirginleşiyordu. Felsefesini doğrudan eleştirmeden, Hegel'in tutucu sosyal-politik görüşüne hiçbir biçimde katılmıyordu.

Engels, Hegel'in dünya tarihinde özgürlük kavramının gelişmesi düşüncesini benimsiyor, ancak Hegel'den farklı radikal, politik sonuçlar çıkarıyordu.

Nisan 1840 tarihli, "Alman Soylular Gazetesi İçin Ağıt" adlı makalesinde, bu gazetenin yazı kurulunun politik görüşlerini hicvediyordu: "Önsöz bizi aydınlatır ki, dünya tarihi, Hegel'in büyük bir yanılgıyla sandığı gibi, özgürlük kavramını gerçekleştirmek için değil, yalnızca soylunun savaşması, burjuvanın düşünmesi, köylünün çift sürmesi demek olan üç sosyal durumu açıklaması gerektiğini tanıtlamak için vardır."[28] Böylece Engels, toplumun sosyal alanda bölünmesini değişmez sayan Hegel'den farklı olarak, böyle bir bölünmenin her çeşit anlamını yitirdiği görüşünü savundu. Geçmişin artakalan tüm kurumlarını kesinlikle yerdi ve zümre düzenine, mutlakiyetçiliğe, soyluluğa tapınmaya, savaş övücülüğüne karşı cephe aldı.

Engels, Hegel diyalektiğinin temel düşüncelerini toplumsal yaşama uygulamayı denedi. Ocak 1841'de yayımlanan yazısı "Ernst Moritz Arndt"da, onun büyük Fransız Devrimi demokratik ilkelerine karşı, Alman soyluluğundan gelen nefretini, fosilleşmiş şovenizmini ve diğer ülke halklarını aşağılamasını yerdi. Napoléon'a karşı kazanılan zaferden sonra gelişen Almanlılık, gerici bir görünümdü ve ulusu ortaçağa geri çevirmeye çağırmaktan başka bir şey değildi diye yazıyordu Engels, "dünya görüşleri felsefî temelden yoksundu; çünkü onlara göre tüm dünya Almanlar için yaratılmıştı ve kendileri çoktan gelişmenin en yüksek basamağındaydılar."[29]

Aynı anda Almanlılığın antitezi olan karma liberalizmin yararsızlığına, ulusal özellikleri gözden kaçırdığına ve gerçek durumlarla ortak yanı olmadığına dikkati çekti. Ama Engels'e göre, Avrupa uluslarının açık, karşılıklı anlayış ve manevi birliği için çalışmaya olanak vardı.

Engels, Almanya'nın ulusal gelişme sorunlarını devrimci-demokrasi görüşü açısından açık ve belirgin bir biçimde formüle etmiştir. Günün başta gelen gereği, içinde egemen ya da ezilen hiçbir sınıfın bulunmadığı, "büyük, birlik içinde, eşit haklara sahip ulusun yurttaşlarından"[30] oluşan bir devlet kurmaktı. "Ülkemizdeki dağınıklık sürdükçe" diye yazıyordu, "politik yönden bir sıfır oluruz, çoğu yerine getirilemez istekler olan, kamu yaşamı, yetişmiş meşrutiyetçilik, basın özgürlüğü ve daha birçok isteklerimizin gerçekleştirilmesi her zaman yarım kalacaktır."[31]

Engels'in radikal düşünceleri, eski okul arkadaşlarıyla olan ilişkilerinde de etkisini göstermişti. Engels'in "imana gelmesi" ve "doğru yola geri dönmesi" için yararsız denemelerde bulundular. 20 Kasım 1840'ta, Wilhelm Graeber'e şunları yazıyordu: "Özellikle sen, politikayla ilgilenmeyen bir miskin olarak benim politik doğrularımı kötülemekten utanmalısın. En yüksek amaç diye gördüğün bir köy papazının yanında suskun, dingin kalırsan, geleceğin genç papazcıklarıyla ve de papazın karısıyla gezinti için izin koparırsan değme keyfine. Varolanla yetinmeyen, taşkın kötü F. Engels'le ilgilenmezsin bile. Ah siz kahramanlar. Ama yine de politikanın içine sürükleneceksiniz, zamanın seli cennet ekonominizin üzerinden akıp geçecek ve sonra da ortada apışıp kalacaksınız. Eylem, yaşam, gençlik atılganlığı, işte gerçek anlam."[32]

Berlin'de. Materyalizme Doğru İlk Adımlar

Engels, 1841 Mart'ının sonunda Bremen'den ayrılıp Barmen'e geri döndü. Baba ocağındaki yaşam, tasarım ve isteklerini yerine getirmekten çok uzaktı. Eski okul arkadaşlarıyla ilişkiler, gezintiler, spor ve bunun gibi şeyler Engels'i doyurmuyordu. Kitapları üzerine eğilip gün boyunca yazı yazdı. Önüne, ilerde yaşamında ne yapacağı sorunu çıkmıştı; ya babasının istemine boyun eğip tüccar olmak ya da durmadan gelişen ussal isteklerine bağlı kalıp öğrenimini sürdürmek ve daha iyi bir iş güç edinmek.

Askerlik hizmeti sırası geldiğinde, Berlin'de bir yıllık gönüllü olarak gö-

rev yapmaya karar verdi. Askerlik hizmetinin, bilimsel ve yazınsal çalışmalarını engellemeyeceğini umuyordu. Ünlü üniversitesiyle Berlin, kuşkusuz bunun için en iyi yerdi.

Askerlik hizmetine başlamadan önce, İsviçre ve Lombardiya'ya bir yolculuk yaptı. Majestelerine ait güzelliklerden, dağ görüntülerinden etkilenmiş ve yüreğinde karşılıksız bir sevgi duygusuyla şöyle yazıyordu: "... bir ay önce sonsuz mutlu, şimdi dengesiz ve ıssız bir yürekle öylece kalakaldım... Ve hangi acı, güzel doğaya, tüm kişisel dertlerin en soylu, en yüksek olanı sevginin elemine karşı söz söylemek hakkına sahiptir?"[33]

Eylül 1841'de Berlin'e geldi ve üniversite yakınındaki Kupfergraben'de üslenmiş 12. muhafız kıtası topçu bölüğüne katıldı. Bir ara bomba bölüğüne atandı ve orada, ilerde işine yarayacak olan askerlik bilgilerini edindi. Berlin'de bulunuşundan kendi gelişmesi için büyük çapta yararlandı. Dinleyici olarak üniversiteye devam etti. Felsefe konferanslarını dinledi ve profesör Benary'nin din tarihi seminerlerine katıldı.

Hegel okulundaki bölünmeyle Prusya'nın başkenti çeşitli felsefî akımların çarpıştığı bir arenaya dönmüştü. Eski Hegelcilerden Hermann Hinrichs, Georg Gabler, Karl Göschel ve diğerleri, hocalarını Hıristiyan-Ortodoks düşüncesi içinde yorumluyorlardı. Dinin militan savunucuları olarak ortaya atılıyorlar ve varolan politik düzeni tümüyle haklı çıkarıyorlardı. Genç Hegelciler diye adlandırılan, Hegel okulunun sol kanadı (David Strauss, Bruno ve Edgar Bauer kardeşler, Arnold Ruge, Karl Köppen, Ludwig Buhl, Max Stirner ve diğerleri) en radikal felsefî akımı oluşturuyordu. Engels'in gelişinden kısa süre önce Berlin'den ayrılan Karl Marx, Genç Hegelciler arasında bir ara önemli bir rol oynadı.

Genç Hegelciler, Hegel felsefesinden çıkarak ateist ve radikal sonuçlara varmayı başardılar. Engels, daha sonraları şöyle diyordu: "Yandaşlarının ilerici bölümü, bir yandan her çeşit dinsel inançları sıkı bir eleştiri ateşine çeker, Hıristiyanlığın eski, görkemli yapısını temellerine kadar sarsarken, diğer yandan cesaretle, bugüne kadar hiçbir Alman kulağının duymadığı politik düşünceleri geliştiriyorlardı..."[34]

Genç Hegelcilerin çıkış noktası olan Hegel'in diyalektik ilkesine göre, tüm şeyler ve evrenin görünümleri sürekli değişir ve her varolan biçim, bunlar arasında toplumsal olanı da, iç gelişimleri nedeniyle kaçınılmaz olarak yeni ve usa uygun bir biçime dönüşür. Buradan, Almanya'daki egemen, köhnemiş düzenin kaldırılmasının zorunlu, bu düzenin us dışı ve geçici özellikte olduğu sonucuna vardılar. Yayınlarında, başlıca "Hallischen Jahrbüchern"de ve "Athenaeum" dergisinde, insan usunun, devlet düzenini ve kiliseyi eleştirme hakkını savundular. Onlar, yalnızca usun yargılaması önünde tutunabilen kurum ve kuruluşlara yaşama hakkı tanıyorlardı.

Dinin eleştirisinden, Prusya mutlakiyetçiliğinin ideoloji ve politikasının eleştisine geçmekle Genç Hegelciler, felsefe tarihine Alman radikal burjuvazisinin sözcüleri olarak girdiler. Ama, sesi yükselen kitlelerin kendi başına

hareketlerini etkileme olasılığına gelince, kendilerini sınırlandıran zayıflıkları vardı: İdealist tarih anlayışı, kitlelerin tarihteki rolünü ve insanların pratik eylemlerini küçümsemek.

Genç Hegelcilerin dinsel ve felsefî dogmaları çekinmeden eleştirmeleri ve bu okulun birçok temsilcisinin radikal politik görüşleri, Engels'in ilgisini çekti ve onlara karşı bir yakınlık duydu. Berlinli Genç Hegelcilerle birleşti, o günlerdeki düşün savaşımına yoğun olarak katıldı.

Engels, 1841 sonbaharından bu yana Friedrich Schelling'in konferanslarını izliyordu. Eski Hegel yandaşlarından, ama sonradan Hegel felsefesindeki tüm ilerici düşüncelerin amansız düşmanı olan bu önemli filozofun üniversitedeki görevi, gerici çevrelerin kanısına göre, Genç Hegelcilerin artan ünlerini önlemekti. Engels, Schelling'in açıkladığı "Vahiy Felsefesi"nin, us ve bilimin ilkelerinden yüz çevirmekten, Alman gericilerinin konumlarını felsefî temele oturtmaya çaba göstermekten, özgür düşünceyi zincire vurarak, yerine krallığa körükörüne başeğmeyi ve kölece hizmeti getirmekten başka bir şey olmadığının farkına vardı. Engels'e göre, Schelling felsefesi, "Prusya kralının kullanması için"[35] yaratılmış olmalıydı. Politik yönden, "özgür felsefeye karşı bu en yeni gericilik denemesini"[36] püskürtmenin zorunlu olduğu kanısına varınca, 1841 yılının sonundan 1842 yılının başlarına kadar, "Hegel'den Üstün Schelling" adlı bir makale ve felsefî gericiliğin temsilcilerine açıkça meydan okuduğu, "Schelling ve Vahiy", "Schelling, İsa'daki Filozof" adlı iki broşür yazdı.

Aslında o süreye kadar Hegelcilik konumunda kalmış olan bu polemikleriyle, Hegel felsefesinin ilerici görüş noktalarını, Schelling'in sağcı eleştirilerine karşı korudu.

Engels böylece, Hegel'in, tüm usa uygun olanın gerçek, tüm gerçeklerin de usa uygun olduğu savını, Schelling'in, usa uygun olanın yalnızca gizli (potentiell) olabileceği savına karşı savundu. Hegel'in savından, evrenin ve felsefenin usa uygunluğu, yani gerçeğin yasalara uygunluğu ve insanların pratik eylemi için felsefenin büyük önemi olduğu sonucunun çıktığını yazıyordu. "Tüm felsefeler bu güne kadar evreni usa uygun olarak kavrama görevini üstlendiler. Usa uygun olan neyse, kuşkusuz zorunlu olandır da, zorunlu olansa kesinlikle gerçektir ya da olmak zorundadır. Bu, yeni felsefenin büyük pratik sonuçlarına köprüdür."[37] Schelling buna karşılık, "arı usbiliminin" toplam içeriğiyle, evrendeki yasal ilişkilerin yokluğunu, bu yüzden de insanın tüm bilinçli eylemlerinin ve usunun güçsüzlüğünü tanıtlamak istedi.

Schelling'e karşılık Engels, evrenin birliği düşüncesiyle, iç zorunluk ve yasalara uygunluk düşüncesini geliştirdi. Evrende egemen olan zorunluğun, insanın özgürlüğüne engel olmadığını ileri sürdü. Özgürlüğü, sınırsız başına buyruklukla bir tuttuğu için Schelling'i eleştiriyordu. Gerçek özgürlük, asla başına buyrukluk değildir; evrende varolan zorunluğun bilinmesinden ortaya çıkan bilinçli eylemdir diyordu. Engels, Hegel diyalektiğinin ilkesini, değeri teslim edilmiş olarak formüle etti: "Yalnız zorunluğu içeren özgürlük gerçektir..."[38]

Engels, evrenin birliği düşüncesini savundu, düşünceyle varolan arasında, us ve şeyler arasında derin bir ilişkinin bulunduğu fikrini geliştirdi. Algı ve deneyimden, usu ayıran Schelling'den farklı olarak, onların yakın ilişkileri olduğu tezini destekledi, us ve deneyimin birbirlerini bütünlediğini, usun ancak deneyime dayanarak "varolanın zorunluğu"nu anlamasına gücü yettiğini vurguladı.

Schelling'e karşı yöneltilmiş yazıları, Engels'in Hegel diyalektiğine, "düşüncenin bu güçlü, durmak bilmez itici gücüne"[39] daha o çağlarda egemen olduğunu gösterir.

Engels, Hegel ve Genç Hegelcilere karşı tutumunu belirledi. Hegel felsefesine devrimci-demokrasi açısından bakıyor ve Hegel'deki tüm çelişkilere, felsefenin temel düşüncesiyle, ölçülü, tutucu sonuçları arasındaki uygunsuzluğun neden olduğunu düşünüyordu. "Öğretisinin güçlü, genç, taşkın mantık selinin önünü, Hegel kendisi engellerle kapatıyordu."[40] Engels, felsefesinin ilkelerinin, bu yüzden Hegel'in kendi sosyal-politik görüşlerinin kurbanı olduğuna değinmiştir. "Eğer çağının yapısında bulunan olumlu ögeleri daha çok soyutlayıp, buna karşılık arı düşünceden geliştirmiş olsaydı" diyordu Engels, "böylece din ve hukuk felsefesi kesinlikle bambaşka sonuçlar verirdi. Ancak bu yüzden, Hegel'deki tüm tutarsızlık ve çelişkileri küçümsemeyi bırakalım, din felsefesinde ortodoksluk, kamu hukukunda uydurma-tarihsel olarak belirenler bu görüş açısından ele alınmalıdır. İlkeler her zaman bağımsız ve uçarıdırlar, sonuçlar -bunu kimse yadsımaz- şurada burada saklıdırlar, liberal olmayanı bile."[41] "Tarihsel zorunluğunda Temmuz Devrimi'nin de açıklığa kavuşmamış olması nasılsa, politik görüşü ve İngiltere'ye göre geliştirdiği devlet doktrini de apaçık restorasyon devrinin izlerini taşır."[42] Engels için hepsinden önemlisi, dine karşı ve uygun koşullarda savaşım için Hegel felsefesinden yararlanılabilmesiydi.

Engels'in Schelling'e karşı polemikleri, açıkça Ludwig Feuerbach'ın materyalist görüşlerinin ve 1841'de yayımlanan "Hıristiyanlığın Özü" adlı kitabının izlerini taşır. Sonradan yazdığı gibi Engels, "bu kitabın kurtarıcı etkisini"[43] görmüştür.

Engels, her ne kadar Feuerbach'ı Genç Hegelcilerden biri olarak alıyor, Hegel'le onun arasında ilkesel bir ayrım görmüyor ve Feuerbach'ın düşüncelerini, Hegel'in felsefî ilkelerinin tamamlayıcısı diye düşünüyorsa da, Schelling'e karşı yazılarında, Feuerbach'ın etkisiyle, bilincin niteliğinin ve bir yanda us, tin ve diğer yanda doğa arasındaki ilişkilerin materyalist yorumuna ilk adımı attı. Ludwig Feuerbach'la görüş birliği içinde şöyle yazıyordu: "Feuerbach'ın tüm duruluğuyla bilince çıkardığı yeni felsefenin tutarlılığı... usun ancak kesinlikle tin olarak doğanın içinde ve doğayla varolabileceğidir; yoksa ondan soyutlanması -tanrı bilir nerede- ayrı, özel bir yaşam sürmesi değil."[44] Engels, Schelling'in usu yorumlamasının soyut ve yanlış olduğunu, usun, "evren sistemi"nin dışında da varolabileceği gibi bir şeyler anlamış olduğunu vurguladı.

"Hıristiyanlığın Özü"nde Feuerbach'ın, dini materyalist yönden sert bir

biçimde eleştirmesinin, Engels üzerinde etkileri büyük oldu. Schelling'e karşı yazılarında, ilk Genç Hegelcilerden biri olarak ateizme sahip çıkıyordu.

Sosyal-politik sorunlar için, Genç Hegelcilerin radikal felsefî düşüncelerini, devrimci-demokratik bir tutumla birleştirdi. Schelling üzerine yaptığı çalışmalarda, ilerici düşüncelerin gerçekleşmesi için tüm ilerici güçleri savaşıma çağırdı ve ilerici güçlerin gerici güçler üzerindeki zaferine olan derin inancını belirtti: "Bırakın savaşalım ve kanımız aksın, düşmana korkusuz, öfkeli gözlerle bakalım ve sonuna kadar dayanalım... büyük karar günü, halk savaşı giderek yaklaşıyor ve zafer kesinlikle bizim olmalıdır."[45] Engels'in, "Schelling ve Vahiy" adlı broşürü bu sözlerle sona erer.

Engels'in Schelling üzerine yazıları büyük heyecan yarattı. Onların çıkışı, tutucu ve gerici basını birbirine kattı. "Elberfelder Zeitung", Ausburg'da çıkan "Allgemeine Zeitung" ve diğer gazeteler, "Schelling, İsa'daki Filozof" broşürünün adsız yazarına atıp tutmaya başladılar.

Bu yazılar, Almanya'nın ilerici basınında çoşkuyla karşılandı. Özellikle, "Rheinische Zeitung" ve "Hamburger Neue Zeitung" gazeteleri yazarı desteklediler.

Arnold Ruge'nin çıkardığı, Genç Hegelcilerin "Deutsche Jahrbücher" dergisinde, "Schelling ve Vahiy" broşürüne büyük değer verildi. "Deutsche Jahrbücher", bu çalışma için özel bir makale ayırdı.

Engels, bilimsel sorunlar üzerine olan yazılarında çok yüce isteklerde bulunuyordu. 26 Temmuz 1842'de, Arnold Ruge'ye şunları yazıyordu: "Bir süre için tüm yazınsal çalışmaları bırakmaya, buna karşılık daha çok araştırma yapmaya karar verdim. Bunun nedenleri ortada. Felsefede yeni ve özöğrenimliyim (autodidakt), bir kanıya varmam ve gerektiğinde bu kanımı savunmam için öğrendiklerim yeterli. Ama uygun ve başarıyla bir sonuç çıkarabilmeme yeterli değil. "Felsefe konusunda başı çektiğim" ve felsefeyle uğraşmak için bir hukuk doktoru diploması satın almadığım için benden çok şeyler istenebilir. Kanımca, kendi adım altında yine bir şeyler yazarsam, bu istekleri yerine getirmiş olurum."[46]

Engels'in yürekli yazıları, Almanya dışında da ilgiyi çekti. Petersburg'da çıkan "Oteçestvenniye Zapiski" dergisinin Ocak 1843 tarihli sayısında, V.P. Botkins'in, "Schelling ve Vahiy" broşürünü ayrıntılarıyla incelediği ve yer yer örnekler aldığı, "Alman Edebiyatı" adlı makalesi yayımlandı. Polonya'lı demokrat Edward Débowski'nin, yazı işlerinin de başında bulunduğu "Przegàd Naukovy" dergisinin Ekim 1842 sayısında, içinde övgüyle Engels'in broşürlerinden sözünü ettiği, "Schelling'in Berlin Konferansları" başlıklı makalesi çıktı. 1844'te, bu derginin 15-17. sayılarında "Felsefe" başlığı altında, imzasız, kapsamlı bir makale yayımlandı. Bir eleştiri biçiminde kaleme alınmış bu makale, gerçekte Engels'in yazılarının Polonya dilinde, kısaltılmış çevirisinden başka bir şey değildi ve yazarı, çağın en önemli filozoflarından biri diye tanımlıyordu.

Engels'in devrimci-demokratlığı ve devrimci sosyal-politik programa felsefî bir dayanak bulmak için gösterdiği çaba, Genç Almanya ile ilişkisinin kesinlikle sona ermesini hızlandırdı. Daha Bremen'de (1839-1840) enerjik bir biçimde davranmasını gerektiren, Genç Almanya yazarlarından birkaçının tumturaklı sözlerinin arkasındaki kararsızlık ve yetersizliklerin farkına vardı. Daha sonra da Berlin'de, Börne'nin radikal cumhuriyetçi görüşlerinin etkisinin, bu toplulukta, ilk başlarda sandığı gibi o kadar büyük olmadığı ve yaşamın durmadan ilerlemesine karşın, Genç Almanya'nın tutarsız, liberal politik çizgisiyle eski durumunda kaldığı sonucunu çıkardı. "Böylelikle, bu akım, henüz bir parça sahip olduğu tüm düşünsel içeriğini yitirir..."[47]

Engels, 1842 yazında, açık ve kararlı biçimde Genç Almanya ile ilişkilerini kesti. Bu topluluğa karşı tutumunu, 1842 Haziran'ında yayımlanan makalesi "Alexander Jung, Çağdaş Alman Yazını Üzerine Konferanslar"da açıkladı. Genç Almanya temsilcilerini, tümüyle yazınsal bir çevre içine kapanarak, politik yaşamdan ve ilerici felsefî ilkelerden uzaklaştıkları için eleştiriyordu. "Çiçeklerin içinde en güzeli ilkelerin savaşımıdır.", diyordu Engels, "konu olan yaşam ya da ölümdür, Hıristiyanlık tehlikededir, politik hareket her şeyin yerini alıyor ve saf Jung, 'ulus'un, Gutzkow'un yeni bir sahne yapıtını, Mundt'un söz verdiği romanını, Laube'den umduğu garabeti merakla beklemekten başka yapacak şeyi yokmuş gibi bön bir inancın içindedir. Tüm Almanya'da savaş çığlıkları yankılandığında, yeni ilkeler kendi temelleriyle çekiştiğinde, Bay Jung odacığında oturup, kalemini kemirerek 'çağdaşlar' kavramı üzerinde kafa patlatacak."[48]

Schelling'i desteklemeleri ve ideolojik ilkelerden yoksunluğu yüzünden, Genç Almanya yazarlarını sert bir biçimde eleştirdi ve onlardan yüz çevirdi. "Umut edelim ki O (Jung), artık kendisiyle ne kardeşlik yapmak istediğimizi ne de yapabileceğimizi anlamış olur. Bir kez kararlı ve enerjik insanların başlatıp, sonradan yalnızca niteliğine yön verebileceği savaşta böyle uğursuz ikiyüzlüler ve dalkavuklar gerekli değildir."[49]

1851 yılında, Genç Almanya'yı, "üniversite yıllarından anı olarak kalan yarı sindirilmiş Alman felsefesinin politik muhalefet ögeleri ve Fransız sosyalizminin, özellikle Saint-Simonculuğun yanlış anlaşılmış kırıntılarıyla..."[50] karışmış, kibirli yazarlar kliği diye nitelendiriyordu.

Engels'in Genç Almanya'ya karşı tutumu, "orta yol" akımına ve liberalizme karşı savaşım için kararlı bir yöneliş anlamına geliyordu.

O sıralar başka Genç Hegelciler, özellikle Bauer kardeşler, Berlin'de "Özgürler" derneğini kuran ülküdaşlarıyla birlikte, "orta yol" ideolojisine karşı çıkıyorlardı. Ancak liberalizmi eleştirileri soyut kalıyordu; somut durum ve koşulları, Almanya'da politik savaşımın güncel görevlerini görmezlikten geliyorlar ve yalnızca ateizm propagandasıyla ilgileniyorlardı.

Engels, bir süre için "Özgürler"le birleşmesine karşın, Bauer kardeşler ve

onların en yakın yandaşlarından farklı olarak, politik özgürlük ve demokrasi savaşımında, politik harekete eylemsel olarak katılmanın zorunluğunu savunuyordu. Bu kanısı, özellikle 1842 yazında, Edgar Bauer'le birlikte yazdığı, "küstah gözdağı veriyordu, ama İncil eşsiz bir biçimde kurtardı. Ya da: İnancın zaferi" adlı yergili şiirinde açıkça görülüyordu. Şiirde, din savunucularına ve Hegel felsefesinin düşmanlarına karşı, Genç Hegelcilerin savaşımı betimleniyordu. Ancak Engels, Genç Hegelcilerin, bunlar arasında "Özgürler"in devrimci tumturaklı sözleri ve her çeşit devrimci eyleme karşı isteksizlikleri arasındaki belirgin çelişkiyi de yeriyordu. Şiirde, Arnold Ruge arkadaşlarına şöyle diyordu:

"Edimlerimiz yalnız sözlerdir bugüne kadar ve daha uzun süre,

Soyutlamanın ardından kendiliğinden çıkar eylem ortaya"[51] şiirin diğer bir kahramanı, Köppen,

"... ilkönce mızrağınla yarala,
sonra da insanca kanının akmamasını sağla."[52] diyordu.

Engels, düzen sevgisi yüzünden "tümüyle saf" Köppen'i ve yalnız "dış görünüşü Sansculot" Ludwig Buhl'u, Girondist diye niteliyordu. Stirner'in, "ağırbaşlı, taşkınlıktan nefret eden" bu kişinin de sonucu belirleyecek savaşa katılma tehlikesini göze almayacağını düşünüyordu. Ondan "bir kötülük ve alçaklık deryası"[53] diye söz ediyor, Feuerbach'ın da, kişiliği gözde büyütme ve birlikte davranmanın önemini olumsuz karşılamasını suçluyordu.

Engels'in şiirdeki nitelemesi de şöyleydi:

"aşırı sol uzun bacaklarıyla gürleyerek koşarken
***Oswald** mı gri ceket ve biber rengi pantolon giymiş,*
*içi de biber gibi, Montagnard **Oswald**,*
derisi ve saçlarıyla en çok kökü andıran.
***Bir** müzik aleti çalmakta: Bir Giyotini,*
*ve ona **bir** türküyle eşlik ediyor biteviye;*
Cehennem türküsü durmadan çınlarken, nakaratı haykırıyor:
Formez vos bataillons. Aux armes, citoyens."[54]

Engels'in Almanya'daki gericiliğe karşı politik savaşımda yer almak için gösterdiği içten çaba, gerçek yaşama ve ülke ilerlemesinde gerekli görevlere yabancı kalan "Özgürler"den iyice yüz çevirmesine neden oldu. Onlar, hükümet için hiçbir tehlike yaratmadıkları gibi, demokratik harekete de leke sürüyorlardı.

Felsefî görüşlerinin gelişmesi, Feuerbach'ın materyalist düşünceleri ve Hegel felsefesinin diyalektik ilkelerinin yaratıcı bir bileşimine ve de Hegel'den Fichte'ye, öznel idealizme gerilemek demek olan, "Özgürler"in benlik felsefesinden ayrılmaya götürdü.

Engels, 1842 ilkbaharında "Rheinische Zeitung"a başvurdu. 12 Nisan'da da "Kuzey ve Güney Almanya Liberalizmi" başlıklı makalesi yayımlandı. "Rheinische Zeitung", Genç Hegelcilerin etkin katılmalarıyla, Ren eyaleti muhalif burjuvazisince kurulmuştu. Ekim 1842'de, Karl Marx yazı işlerinin yönetimini üzerine alınca, gazete giderek tutarlı devrimci-demokratik bir nitelik kazandı.

Engels, "Rheinische Zeitung"dan ve dostlarının anlattıklarından Marx'ın kararlı ve yürekli bir politik savaşçı olduğunu biliyordu. "İnancın Zaferi" şiirinde, Marx üzerine şu dizeleri okuruz:

*"**Trier**'den esmer bir adam, ilginç bir dev*
yürüyor, sekmiyor, topuklarında sıçrıyor
ve pür hiddet küplere biniyor, hemen yakalayıp
yeryüzüne indirmek istiyor en ırak cennet otağını,
havada iyice açıp, uzatarak kollarını."[55]

1842'de, "Rheinische Zeitung" ve başka radikal yayın organlarında çıkan makaleleriyle, Marx gibi, Prusya sansürü karşısında ilerici politik görüşleri ve basın özgürlüğünü savundu. Prusya gerici çevrelerinin, Almanya'da feodalizmi sonsuza kadar sürdürme çabalarına karşı çıktı. Engels, Almanya'da yaklaşan devrim fırtınasını önceden görerek, Prusya'daki durumun, 1789 devriminden önceki Fransa ile çok benzer olduğunu belirtti.

Almanya'daki sosyal ve politik düzenin ne kadar çelişki dolu olduğunu gördü, bu onun yarının toplumunun gerçekleşme olasılığına ilişkin teorileriyle ilgilenmesini gerektirdi. O çağlarda oldukça yaygınlaşan komünist düşüncelerle ilgilenmesiyle ancak açıklığa kavuşabilirdi bu durum.

İdeolojik savaşımın ortasında yer alarak, Avrupa ülkelerinde sosyalist ve komünist düşünün gelişmesini izledi, ütopik sosyalizm ve komünizm teorilerini Almanca yayınlardan ve kaynaklarından inceledi. Berlin'de kalışının sonlarına doğru, sosyal sorunlara yalnızca komünizmin çözüm getirebileceği kanısına vardı.

8 Ekim 1842'de askerlik hizmeti bitip, Barmen'e dönerken "Rheinische Zeitung"un yazı işlerini ziyaret için Köln'de yolculuğuna ara verdi. Yazı kurulu üyelerinden Moses Hess'le, dünya görüşlerinin bir zamanlar kendisini uğraştıran çeşitli sorunları üzerinde konuştular. Engels, Hess üzerinde, "en gayretli komünistlerden"[56] biri izlenimini bıraktı. Bir yıl sonra, 1842 sonbaharında bir bölüm Genç Hegelcinin komünizm saflarına katıldığını, kuşkusuz kendisini de bunlardan biri saydığını yazıyordu.[57]

Doğallıkla bunun henüz Bilimsel Komünizm'le bir ilgisi yoktu, önemli ölçüde ütopikti ve yalnız varolan durumların eleştirisiyle insanların ilgisini çe-

kebiliyordu. Ancak Engels, diğer komünizm yandaşları arasında, devrimci dehasıyla, işçi sınıfının durumuna ve savaşımına karşı gösterdiği derin ilgiyle göze çarpıyordu.

Marx' la Tanışma. İngiltere' deki Yaşam Okulu

Berlin'deki bir yıllık askerlik hizmetinden sonra yine can sıkıcı Barmen'e döndü. Ancak baba ocağında kısa bir süre kaldı. 1842 Kasım'ının sonunda Manchester'e gitmek, "Ermen ve Engels" ortaklığına ait fabrikada çalışmak üzere Barmen'den ayrıldı. Ortaklardan biri olan babasının, Engels'i İngiltere'ye yollamasına neden, yalnızca oğlunun gelecekteki mesleği konusunda endişe duyması değildi. Onun devrimci düşünceleri ailece çoktan beri biliniyordu ve baba Engels, oğlunu Almanya'dan ve yurtta giderek keskinleşen ideolojik savaşımdan uzak tutmanın daha iyi olacağını sanıyordu.

İngiltere'ye giderken Köln'de yine bir durak yaptı. "Rheinische Zeitung"un yayınevinde, yazı işleri yönetmeni Marx'la ilk karşılaşması gerçekleşti.

Görüşleri daha önceden birçok konuda uyuşmasına karşın, o güne kadar Engels'in de bağlı bulunduğu "Özgürler"e karşı Marx'ın olumsuz tutumu, ilk görüşmelerinin niteliğini belirliyordu. 1895'te Engels, ilk buluşmalarının "çok soğuk" geçtiğini yazıyordu. "Bu ara Marx, Bauer'lere karşı durum almıştı, yani 'Rheinische Zeitung'un daha çok, *tanrıbilimsel* propaganda, ateizm vb. ve Edgar Bauer'in hevesli boş sözlerine dayanan 'aşırı' komünizmi için bir iletim aracı değil, politik tartışma ve eylem için olduğunu açıklamıştı... M(arx), beni onlardan biri olarak suçladığında, Bauer'lerle haberleşiyordum ve onların birliğine dahildim."[58]

Engels, hemen hemen iki yıla yakın İngiltere'de kaldı. Burası onun için yetkin bir yaşam okuluydu. Kesinlikle proletarya komünizmi konumuna geçişindeki gibi, politik ve felsefî görüşlerinin biçimlenmesinde de önemli ölçüde yardımı olmuştu. V.I. Lenin, "Engels ilk İngiltere'de sosyalist olmuştur."[59] diye yazıyordu.

İngiltere'de yazdığı ve Aralık 1842'de "Rheinische Zeitung"da yayımlanan makaleleri, -"İç Bunalımlar", "İç Bunalımlar Üzerine İngiliz Görüşü", "Siyasal Partilerin Konumu", "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu", "Tahıl Yasaları"- İngiliz toplumundaki çelişkiyi gözden kaçırmamış olduğunu gösterir. Bu makalelerde, İngiltere'deki sosyal durumların çözümlenmesi, Engels'in, toplumun üç ana sınıfa -toprak sahibi soylular, burjuvazi ve proletarya- bölünmüş olduğunu kavradığı sonucunu verir. Burjuvazi ve proletarya arasındaki çelişkinin, kapitalist toplumun ana çelişkisi olduğuna da dikkati çekti. Proletaryanın, "salt yoksullardan"[60] oluşan bu sınıfın ortaya çıkışını, sanayice gelişmenin sonucu olarak nitelendiriyordu. Hem proletarya ve burjuvazi arasında aykırılıklar olduğunu, hem de proleter sınıfın kendini ortadan kaldıramayacağını yazıyordu, "çünkü onlar asla mal mülk sahibi olamazlardı."[61]

Engels, partiler arasındaki savaşımın ardında sınıf savaşımının gizlendiği sonucuna vardı. Politik arenadaki üç partinin, değişik sınıfların çıkarlarını savunduğuna parmak bastı: Whig'ler sanayi burjuvazisinin partisiydi, Tory'ler toprak sahiplerinin çıkarlarını ve radikal demokratlar, yani Chartist'ler de proletaryanın çıkarlarını savunuyordu. Bu üç partinin konumu, her sınıfın yine partilerce savunulan maddesel çıkarlarına bağlıydı.

O sıralar henüz Genç Hegelcilerin görüşlerinden kesin olarak kurtulamamış olan Engels, "bilinen maddesel çıkarların, tarihte asla başlıbaşına, yönlendirici amaçlar olarak ortaya çıkamayacaklarını, onların her zaman, bilinçsiz ya da bilinçli, tarihsel ilerleyişin iplerini yöneten bir ilkeye hizmet ettiklerini"[62] düşünüyordu. Maddesel çıkarların çözümlenmesine ilk kez yöneldiğinde, İngiltere'deki evrimi bu çıkarların belirlediğini anladı, ama bunun, yalnız İngiltere'ye özgü bir görünüm, bir "ulusal-İngiliz görüş açısı"[63] olduğuna inanıyordu. İngiltere'de "ilkelerin" ve düşüncelerin "çıkar"ı belirlemediğini, tersine ilkelerin, her şeyden önce çıkardan belirebileceğini yazıyordu; onun bu kavrayışı, materyalist tarih anlayışının biçimlenmesinde çok önemliydi.

Engels, yukarda adı geçen makalelerinde sosyal devrim düşüncesini ilk kez açığa vuruyordu. İngiltere'de devrimin kaçınılmazlığını, ülkenin sanayice gelişmesinin çelişkilerine bağlıyor ve İngiliz proletaryasını bu devrimin gerçekleştiricisi olarak görüyordu.

Engels, gelişmiş bir işçi hareketini ilk kez İngiltere'de yaşadı. Bu, İngiltere'ye gelmesinden bir süre sonra, ülke Chartist hareketteki büyük yükselişin etkisindeyken, 1842 yazında olmuştu. V.I.Lenin Chartizmi, "ilk geniş, gerçek kitleleri kapsayan, politik yönden açık seçik proleter-devrimci hareket"[64] diye nitelendiriyordu. Emekçilerin durumunu son derece kötüleştiren 1841-1842'deki ekonomik bunalım, İngiliz işçilerinin savaşımının keskinleşmesini de kamçıladı. İngiltere'nin kuzeyinde ekonomik grevler dalgası büyüyüp yayılıyordu. Grev dalgası, özellikle Lancashire'da büyük boyutlara ulaştı. Sanayi kenti Manchester, sert sınıf savaşımlarına sahne oldu. Chartistler savaşıma katılarak ona politik bir nitelik vermeye uğraşıyorlardı. 1838-1839'da parlamentoya önerge olarak verilen halk bildirisinin (Volks Charta) kabul edilmesi için savaşımı, işçilerin önüne görev olarak koyuyorlardı.

Engels, Aralık 1842'de oturduğu Manchester'de, bu savaşıma katılanlarla tanıştı ve böylelikle en son sınıf savaşımları üzerine bilgi edindi. "Rheinische Zeitung"daki makalelerinde, bu olayların ayrıntılı bir çözümlemesini yapıyordu. "Geçen yaz ortaya çıkan ayaklanma, İngiliz proletaryasının kendi gücünü hemen sezdiğini kanıtladı", diye yazıyordu. Ancak, hareketin zayıf yönlerini ve yenilginin nedenlerini de gösterdi, "tüm olayların önceden hazırlanmamış, örgütlenmemiş, yönetilmemiş" ve belirli bir amaca yönelik olmadığını da söyledi. Chartistlerin, hareketin dizginlerini çok geç ele geçirdiklerini de belirtti. Bu yüzden belgileri de -halk bildirisinin gerçekleştirilmesi- başarıya ulaşamazdı. Engels, Chartistlerin ortaya attığı "yasal yoldan bir devrim" fikrini, "kendi içinde bir çelişki" ve "edimsel bir olanaksızlık"[65] diye niteliyordu. 1842'deki hareketten çıkarılabilecek en önemli ders, Engels'in yazdığı gibi, "barışçıl yoldan bir devrimin olanaksızlığının ve yalnızca varolan

anormal ilişkilerin güç yoluyla altüst edilmesinin, toprak ve sanayi soylularının radikal yoldan devrilmesiyle, proletaryanın ekonomik durumunun düzelebilmesinin"[66] anlaşılmasıdır.

Engels'in İngiltere'den yazdığı beş makalesi, "Rheinische Zeitung"daki son yazıları oldu. Devrimci-demokratik savaşım organı durumuna gelen gazete, 1842 yılının sonundan bu yana sıkı bir sansür altındaydı. Ocak 1843'te, Prusya hükümeti üçüncü bir sansür koydu ve 1 Nisan'dan sonra "Rheinische Zeitung"un yasaklandığını açıkladı.

Engels, 1843 Mayıs'ının ortalarına kadar yayın yaşamından çekildi. Boş zamanlarından İngiliz proletaryasının durumunu inceledi.

Manchester, İngiliz dokuma sanayisinin yoğun olduğu güney Lancashire'ın en büyük merkeziydi. Kentin nüfusu 400.000'in üzerindeydi ve belirli biçimde sosyal-çelişkilere sahipti. Dolambaçlı ve dar sokaklarıyla işçi mahallesi, eski kentin önemli bir bölümünü kaplıyordu; yakınında, geniş ve düz sokaklarda orta burjuvazi oturuyordu, büyük burjuvazi de genellikle, kent dışındaki gösterişli villalarda yaşıyordu.

Engels, Southgate Street'teki yazıhanede işi bitince, akşamları ve pazar günleri işçi mahallesine uğruyor, işçilerin sefalet içindeki evlerine gidiyor, onlarla karşılıklı konuşarak çalışma koşulları ve yaşantıları üzerine sorular soruyordu. Ona, sık sık İrlandalı bir fabrika işçisi olan -birlikte genellikle Manchester'in Küçük İrlanda diye adlandırılan- İrlandalı işçilerin oturduğu mahallesine uğradıkları, Mary Burns eşlik ediyordu.

Mary Burns'le 1843 yılında tanıştı; Engels, canlı, zeki ve iyi yürekli kızda aradığı sevgiyi bulmuştu.

Bir süre sonra, Aralık 1843'te tanıştığı Alman ozanı Georg Weerth, Manchester işçi mahallesinde kendisine eşlik etmeye başladı. Georg Weerth, bir Alman ticaret ortaklığının Bradford'daki temsilcisiydi. Ara sıra birbirlerini Bradford ve Manchester'da karşılıklı ziyaret ediyorlardı. Engels'in etkisiyle, devrimci fikirli ozan da,İngiliz proletaryasının yaşam ve savaşımıyla ilgilenmeye başladı. Sonradan Marx ve Engels'in en yakın dostu ve savaş arkadaşı oldu.

Weerth 1845'te, "Rheinische Jahrbücher"de yayımlanan makalesi "İngiltere Proletaryası"nda, o sıralar "İngiltere'de Emeçi Sınıfın Durumu" adlı kitabını tamamlamaya uğraşan Engels hakkında şunları yazıyordu: "Almanya'nın en iyi filozoflarından birinin kaleminin,İngiliz işçilerinin yaşamını, şu sıralarda kapsamlı bir biçimde canladırmasına çok seviniyorum; bir yapıt ki, kimsenin düşünmediği bir önemlilikte olacak. Kuşkusuz, yapıtın yazarı her ayrıntıyı, belirtmeyi benden daha iyi anlıyordur ve Manchester'da, proletaryanın beşiğinde kaldığı uzun süre içinde, işçileri incelemek için benden daha çok olanakları vardı..."[67]

Engels, hemen hemen iki yıl süresince, İngiliz halkının yaşamını, işçilerin durum ve savaşımını ilgiyle izledi. Burjuva reformcularının ve küçükburjuva sosyalistlerinin, proletaryaya karşı duygusal-hayırsever tutumları, Engels'e

tümüyle yabancıydı. İngiliz işçilerinde, yalnız acı çeken bir sınıfı değil, devrimci eylemleriyle ülkenin yazgısını belirleyebilecek, savaşçı bir sınıfı görüyordu.

1845 yılında, "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" kitabının girişi "Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına" başlıklı söylevinde, tüm haklılığıyla şunları yazabiliyordu: "Yaşam koşullarınız üzerine bir şeyler bilmeme yetecek kadar, aranızda yaşadım; tüm ilgimi sizleri tanımaya adadım; elime geçirebilme olanağı buldukça, çeşitli resmî ve resmî olmayan belgeleri inceledim; bununla yetinmeyip, konumun yalnız *soyut bir* bilgi olarak kalmaması için daha çok çaba gösterdim; sizleri konutlarınızda görmek, günlük yaşantınızda gözlemek, acılarınız ve yaşam koşullarınız üzerine karşılıklı konuşmak, sizi ezenlerin sosyal ve politik gücüne karşı verdiğiniz savaşıma tanık olmak istiyordum. Ayrıca, orta sınıfın eğlenti ve ziyafetlerini, porto şarabı ve şampanyasını geri çevirip, boş saatlerimi hemen tümüyle, sade, alçakgönüllü *işçilerle* ilişkilere ayırdım; böyle davrandığım için kıvanç ve aynı anda gurur duyuyorum,... evet, baskı altında ve kara çalınmış bir sınıfa karşı, bana dürüst davranmak olanağı verildiği için gurur duyuyorum..."[68]

Engels, İngiliz proletaryasının yaşam ve savaşımının incelenmesi yanında, savaşıma etkin katılanlarla, özellikle Chartistlerle kişisel ilişki kurmayı araştırdı.

Manchester'da, Chartist hareketin sayılı önderlerinden biri, başlangıçta toprak emekçisi, sonradan fabrika işçisi olan James Leach'le tanıştı. Engels, Leach'ten İngiliz işçisinin yaşantısı üzerine olduğu gibi, Chartist partinin eylemleri hakkında da epey bilgi edindi.

Leach'in 1844'te yayımlanan "Stubborn Facts from the Factories by a Manchester Operative" adlı broşürüne büyük değer verdi ve "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" kitabı üzerinde çalışırken ondan yararlandı.

Engels, Chartistlerin Manchester'daki tüm gösterilerine katıldı, gazete ve dergilerine abone oldu. Hareketin devrimci önderleriyle kişisel ilişki kurmak için, 1843 yazında Leeds'e yolculuk yaptı ve Chartistlerin merkez yayın organı "Northern Star" gazetesinin yazı işlerini ziyaret etti. Burada, hareketin devrinci kanadının önemli bir temsilcisi olan Georg Julian Harney'le tanıştı.

Harney, Engels'le ilk karşılaşmasını şöyle anlatıyordu: "Bradforddan Leeds"e gelip, "Northern Star"ın bürosunda beni aradığında yıl 1843'tü. Hemen hemen çocuksu denecek gencecik yüzüyle, iri, yakışıklı bir gençti. Almanlığına ve bir Alman olarak yetişmesine karşın,İngilizcesinin açıklığı ilgiyi çekiyordu. Bana, "Northern Star"ın sürekli bir okuyucusu olduğunu ve Chartist harekete karşı derin bir ilgi duyduğunu anlatıyordu. İşte, dostluğumuz elli yılı aşkın bir süre önce böyle başlamıştı."[69]

Engels, 1843'te Chartist basında çalışmaya başladı. Haklı olarak kendisini Chartist partinin üyeleri arasında sayıyor ve parti yaşamına etkin bir biçimde katılıyordu.

Ayrıca, büyük İngiliz ütopyacısı Robert Owen'in yandaşları olan sosya-

listlerle de bağlantı kurdu, örneğin, o günlerde Manchester sosyalistlerinin önderi, "felsefenin doktoru ve örümceği"[70] John Watts'la. Engels, Owencıların eylemlerinin içyüzünü öğrenebilmesini kuşkusuz ona borçluydu. Düzenli olarak John Watts'ın kentin Hall of Science adlı salonundaki pazar toplantılarına katıldı, onun ateist ve sosyalist propagandasına ilgi duydu.

İngiltere'deki Chartist hareket ve sosyalist propaganda içinde çok derin bir görüş kazandığından, ilerici "Schweizerischer Republikaner" (Zürich) dergisi için, Mayıs ve Haziran 1843'te yazdığı "Londra'dan Mektuplar"da, bu hareketin İngiltere'nin yaşamındaki rolünü ilk makalelerine göre daha iyi çözümleyebiliyordu. "Londra'dan Mektuplar" da, "gücünü working men, proleterlerden alan"[71] Chartizmin "dolu dizgin ilerleyişi"ne dikkati çekiyor ve "Ulusal Chartist Birliği"nin (National Charter Association) işçi kitleleri üzerinde artan etkisini önemle belirtiyordu. Tüm bunlar, çeşitli burjuva örgütlerine karşı hatırı sayılır bir denge oluşturuyordu.

Engels, "İngiltere"de emekçi sınıfların yetişmesi için inanılmaz şeyler yapmış olan"[72] sosyalistlerin eylemlerine büyük değer veriyordu. Bu konuda,İngiliz sosyalistlerinin, 18. yüzyıl Fransız aydınlanmasının felsefî düşüncelerini ve Rousseau, Holbach, Voltaire'in yapıtlarını işçiler arasında yaymaya uğraşmalarını büyük bir kazanım olarak görüyordu.

"Londra'dan Mektuplar", yayınlandığında, Engels'in İngiltere'de geçirdiği altı ayın hiç de semeresiz kalmadığını tanıtlıyor, materyalist ve devrimci-komünist dünya görüşü yolunda süregelen evrimini de niteliyordu. "Mektuplar", aynı anda içinde sınıf savaşımının itici güçlerini ve işleyiş biçimini kavradığı, politik evriminde önemli bir aşama da olmuştur.

İngiliz Chartist ve sosyalistleriyle ilişkileri sırasında, onların Avrupa kıtasındaki toplumsal hareketten çok az haberleri olduğunu saptadı. Bu konuyla çok yakından ilgilenen ve diğer Avrupa ülkelerindeki komünist hareketi ilgiyle izleyen Engels, Chartistlere ve Owencılara, Fransa, İsviçre ve Almanya'daki sosyalist ve komünist akımı tanıtmaya karar verdi. Bu nedenle İngiliz sosyalistlerinin organı "The New Moral World"te, Kasım 1843'te yayımlanan "Kıtada Sosyal Reformun Gelişmesi" adlı makaleyi yazdı.

Engels, Avrupa ülkelerindeki sosyalist ve komünist hareketi incelemesine dayanarak, bu makaleye çok önemli bir çıkarsamayla başlıyordu: "Böylece Avrupa'nın üç büyük uygar ülkesi: İngiltere, Fransa ve Almanya, toplumsal mülkiyetin ilkelerinde sosyal ilişkilerin kesin bir devriminin ivedi ve kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu sonucuna geldiler. Adı geçen üç ulusun birbirlerinden bağımsız olarak bu sonuca gelmeleri daha da etkili oldu. Komünizmin,İngiliz ya da herhangi başka bir ulusun özel durumundan salt bir çıkarsama değil, çağdaş uygarlığın genel isterlerinde bulunan koşullardan kaçınılmaz olarak çıkarılması gereken zorunlu bir sonuç olduğunu hiçbir güçlü kanıt dile getiremezdi." diyor ve şöyle bağlıyordu, "ne dereceye kadar uyuşup, uyuşamayacaklarını bilselerdi, bu üç ulusun karşılıklı anlaşmalarını dilemeye değer olurdu."[73]

Engels, Fransa, İsviçre ve Almanya'da komünist fikirlerin gelişiminin

özelliklerini belirtirken, yalnızca ütopik sosyalizm ve komünizmin değişik akımlarının olumlu yanlarını açıklamakla kalmıyor, bu akımların pek çoğunun kısa ömürlülüğüne neden olan yanılgılarına da dikkati çekiyordu.

"Londra'dan Mektuplar"da, Fransa'da Gracchus Babeuf'le başlayan komünist ve sosyalist düşün tarihinin bir tablosunu çiziyor ve Henri Saint-Simon, Charles Fourier, Étienne Cabet'nin öğretilerini enine boyuna inceliyordu. Engels, Saint-Simonculuğun zayıflığını, bu öğretinin gizemci kılıfında ve ekonomik ilkelerinin yetersizliğinde görüyordu. Fourier'in öğretisine Saint-Simonculuktan daha çok önem veriyordu. Fourier'in özgür emek teorisinini en önemli oluşturucu ögesi sosyal felsefesine büyük bir kazanım gözüyle bakıyordu. Aynı zamanda, özel mülkiyet sorununun çözümündeki tutarsızlığına da dikkatleri çekiyordu. Saint-Simon ve Fourier'in öğretilerinin politik olmayan özünü, onların büyük bir zayıflığı olarak görüyor ve şöyle diyordu: "Saint-Simon ve Fourier politikaya asla değinmiyorlar; bu yüzden tasarımları da ulusun ortak mülkiyetine yönelik değil, yalnızca özel tartışmalar için bir konu olmaktan öteye geçmiyordu."[74]

Engels, Fransız küçükburjuva sosyalisti Proudhon'un "Qu'est-ceque la properiété?" * adlı kitabından övgüyle söz ediyor, özel mülkiyet hakkını ve sonuçlarını -rekabeti, töre dışılığı ve sefaleti- çözümleyişini özellikle belirtiyordu. Bunun üzerine hemen ekonomi-politiği ayrıntılarıyla incelemeye başladı ve Proudhon'un kapitalist toplum eleştirisinin küçükburjuva niteliğini ve görünürde devrimci reformlarının ütopik özünü farketti.

Engels, Almanya ve İsviçre'deki durumları, özellikle de, "Alman komünizminin kurucusu"[75] saydığı, ütopik sosyalist Wilhelm Weitling'in çalışmalarını büyük bir ilgiyle izliyordu. Ayrıca, Genç Hegelcilerin, "yeni Hegelci felsefenin *zorunlu* bir sonucu"[76] olan felsefî komünizmleri üzerine de yazılar yazıyor; 1842 sonbaharında birkaç Genç Hegelcinin, "politik değişmelerin yeterli olmadığı ve düşüncelerine göre, ortak mülkiyet ilkelerinde *sosyal* bir devrimin kendi soyut ilkeleriyle bir arada bulunan tek toplumsal durum olduğu"[77] sonucunu çıkarmalarını önemle belirtiyordu. Komünizmin Alman yandaşları arasında Hess'i, Ruge'yi, Herweght'i, Marx'ı ve kendisini sayıyordu.

"Kıtada Sosyal Reformun Gelişmesi", bir bakıma Engels'in o çağlarda henüz ütopik tasarımlardan tümüyle kurtulamadığına ve aydınlanma felsefesinin etkisini, Almanya'nın varlıklı sınıfının kültürlü bölümünde, ütopik sosyalizm ve komünizmin ilerici ülkülerini, "ilkelerin" istemiyle maddesel çıkarlarından vazgeçebilecekleri umudunu açıkça gözünde büyüttüğüne tanıklık eder.

Engels'in makalesi, İngiliz sosyalist ve Chartistlerince iyi karşılandı ve 1843 yılında, metni biraz kısaltılmış olarak "Northern Star"da yayımlandı. "New Moral World"un yazarlarından Fleming, makaleden övgüyle söz etti. 1844'te, Londra'da Weitling'in de katıldığı uluslararası demokratik bir gösteride Fleming, "İngiliz okuyucusu, geçen yılın sonlarında, ülkemizde yaşayan genç bir Almanın kaleminden çıkmış 'Kıtada Sosyalizm' başlıklı bir dizi ma-

* Mülkiyet nedir?

kalenin, ilk önce 'New Moral World'te yayımlanmasıyla, bu reformcu üzerine bilgi sahibi oldu. Bu yazılar, harekette... onun yürekli, özgecil kurucusu ve önderi Weitling'te derin bir ilgi uyandırdı."[78] diyordu.

Engels, büyük bir olasılıkla, 1843 Mayıs'ında Londra'da, komünizm yanlısı Alman işçilerinin gizli örgütü "Doğrular Birliği"[79]nin önderleriyle tanıştı. Bunlar, mürettip Karl Schapper, ayakkabıcı Heinrich Bauer ve saatçı Joseph Moll'dü. "Her üçüyle 1843'te Londra'da tanıştım; karşılaştığım ilk devrimci proleterlerdir; ayrıntılarda bile görüşlerimizin uzaklaşmasına karşın -o sıralar onların dar görüşlü eşitlik komünizmlerine ve felsefî kibirliliklerine karşı çıkıyordum- herşeyden önce henüz bir erkek olmayı istediğim çağlarda, bu üç gerçek insanın üzerimde bıraktıkları izlenimi hiç unutmayacağım."[80]

Doğrular Birliğinin önderleri, daha ilk karşılaşmalarında, Engels'e birliğe girmesini önerdiler. Engels, birlikle kendi arasında görüş ayrılıkları olduğundan, bu öneriyi geri çevirdi. Onların eşitlik komüzmine katılmıyordu ve bu örgütün eylemlerini belirleyen komplo yöntemlerine de karşıydı.

Materyalizm ve Komünizme Geçiş

İngiltere'de bulunuşunun, idealist görüşlerden kesinlikle kurtulmasına büyük katkısı oldu; bilimsel araştırmaları ve kazandığı yaşam deneyimleri, onu tutarlı bir materyalist yaptı.

Engels'in düşünsel gelişmesine, Marx ve Ruge'nin kurup, yazı işlerini de yönettikleri "Deutsch-Französische Jahrbücher" dergisindeki makaleleri tanıklık eder.

Marx ve Ruge, tüm ülküdaşlarının dergiye katılmalarını sağlamak için gösterdikleri çaba sırasında, Engels'e de "Deutsch-Französische Jahrbücher"de birlikte çalışması yolunda öneride bulundular. Bu öneri bir olasılıkla, ona 1843 Eylül'ünde, derginin kurucularından biri saydığı Georg Herweght'in aracılığıyla Ostende kentinde ulaştı.

Engels, "Deutsch-Fransösische Jahrbücher" için dört makale yazdı: "Ulusal Ekonomi Eleştirisinin Anahatları", "İngiltere'nin Durumu, 'Geçmiş ve Gelecek' Thomas Carlyle", "İngiltere'nin Durumu, Onsekizinci Yüzyıl" ve "İngiltere'nin Durumu, İngiliz Anayasası". İlk iki makale 1844 Şubat'ında dergide yayımlandı; üçüncü ve dördüncü makaleler, bu derginin tutumu yüzünden, 1844 Ağustos'undan Ekim'e kadar, Karl Marx'ın da işbirliği yaptığı Paris'te yayımlanan "Vorwaerts" gazetesinde çıktı.

İngiltere'de, maddesel üretim ve ekonomik ilişkilerin, toplumsal yaşam ve amacın temeli olduğu görüşünün güç kazanması, kapitalist özel mülkiyet egemenliğinin sonuçlarını bilimsel açıdan çözümlemesi bakımından, Engels'in burjuva ekonomi-politiğini incelemesine neden oldu. "Ulusal Ekonomi Eleştirisinin Anahatları", bu incelemenin en önemli sonucudur. Bu makale, burjuva ekonomi bilimini, ilk kez diyalektik ve materyalist açıdan eleştirme denemesiydi ve Lenin'in belirttiği gibi, "çağdaş ekonomik sistemin temel

görünümlerinin"[81] sosyalist görüş açısından ele alınmasıydı. Engels'in araştırdığı konular, burjuva toplum düzeni ve burjuva ekonomi düşünüydü. Herbirini de acımasızca eleştiriyordu.

Engels, burjuva toplumundaki ekonomik ilişkilerin çözümlemesinde diyalektik [eytişimsel] yöntemi uygulayan ilk sosyalisttir ve bunu gerçekten ustalıkla başarmıştır. Tüm ekonomik görünümleri onların ilişkilerinde, karşılıklı etki ve gelişmelerinde görüyordu ve gelişmenin temeli olarak, karşıtların birliği ve savaşını gösteriyordu. Eleştirisinin özünü ve çıkış noktasını, kapitalist özel mülkiyet ve tümüyle özel mülkiyete dayalı burjuva düzeninin irdelenmesi oluşturuyordu. Engels bu konuda, burjuva ve küçükburjuva teorisyenleriyle karşılaştırıldığında çok büyük bir üstünlük gösterir. Burjuva ekonomi-politiği ve önde gelen temsilcileri, kapitalist özel mülkiyeti ve ona uygun üretim biçimini, en usa yatkın ve sonsuza kadar kalıcı diye tanımlıyorlardı. Engels buna karşılık, bu düzeni ortadan kaldırmaya ve yeni, adil bir dünya kurmaya görevli, geleceğin sosyal devriminin temel nedeninin, bu mülkiyet biçimindeki iç çelişkilerin gelişmesi ve burjuva dünyasındaki sosyal antagonizmin kaçınılmaz keskinleşmesinde olduğunu ortaya çıkardı. Kapitalist özel mülkiyeti, hırsızlık, töre ve usdışı bir şey diye niteleyen, yenilmesi için de hayalci tasarımlar geliştiren küçükburjuva sosyalisti Proudhon'a karşılık, özel mülkiyetin tarihsel zorunluğu ve sınırlılığını açıkladı, ortadan kaldırılması için gerçekçi yolu gösterdi. Bu yol, Proudhon'un önerdiği yarım yamalak reformlar yolu değil, radikal ve köklü bir devrimci değişimdir.

Engels, büyük ve küçük üretim arasındaki çelişkiye de değiniyordu. Sanayide, küçük üretimin yerine büyük üretim geçiyordu, "eski güzel günlerin" güçlü temsilcisi küçükburjuvazi yavaş yavaş ortadan kayboluyor, yerini, bir yandan zengin kapitalistler, diğer yandan da yoksul proletarya alıyordu. Büyük toprak mülkiyetinin küçük köylü işletmelerini yuttuğu kırsal kesimde de durum aynıydı. Engels, "mülkiyetin merkezileşmesi" sürecinde, "özel mülkiyeti, tüm diğerleri gibi içkin bir yasa"[82] sayıyordu.

Engels'in burjuva toplumu çelişkilerini çok etkili ve belirgin olarak çözümlemesi, ütopik sosyalistlerin bir çok yönden bu topluma yönelttikleri sert eleştirilerinden kaynaklanıyordu. Ama o daha da ileri giderek, yeni teorik savlar ve bağımsız çıkarsamalarla bunu tamamlıyordu. Arasıra haklı olarak töresel bir öfkeye kapılıyor, kapitalist iş dünyasını, bir zamanlar Fourier'in davrandığından daha da kesin bir biçimde yerin dibine batırıyordu. Engels, kapitalizmin yalnızca olumsuz yönlerini, pisliğini, hilebazlığını ve sinizmini görüyor, insanlığın ilerlemesi yolundaki olumlu her çeşit yanını reddediyordu.

O günlerde ekonomi ve sosyalist yazınında, farklı tekeller sorunu üzerine - mülkiyet, erk, ticaret tekeli- ateşli tartışmalar sürüyordu. Burjuva iktisatçıları, rekabetin kötülüklerine karşı, her derde deva diye tekeli göklere çıkarıyorlardı.

Engels, bununla ilgili olarak, rekabet ve tekel arasındaki bağıntı ve diyalektik karşılıklı etkiden ilginç düşünceler geliştirdi. Kapitalist özel mülkiyetin içeriğinden ortaya çıkan rekabeti, toplumsal yaşamın tüm görüntülerini ve toplam burjuva düzenini niteleyen ilk kategori olarak sayıyordu. Rekabette,

güçlülerin acımasız haklılığı yürürlükteydi. Güçlüler kazanıyor, zayıflar batmaya mahkûm oluyordu. Bu mülkiyet biçimi sürdükçe, hiçbir tekel, büyük ve küçük üretim arasındaki, bireysel üreticiyle alıcı arasındaki, işçiler ve kapitalistler arasındaki ve ücretli işçiler kitlesi içindeki ilişkilere bile bir son hazırlayamazdı. Özel mülkiyet ve rekabet, sermaye birikimine, kitlelerin sefalete düşmesine ve düzenli aralarla gelen uzun süreli bunalımlara neden oluyordu. Engels bunalımları, burjuva toplumu dengesizliğinin en karakteristik belirtisi olarak görüyordu. İnsanların dağıldığı ve birinin ne yaptığından diğerinin haberi olmadığı, parçalanmış bir toplumda arz ve talep uyuşamazdı. Nasıl, rekabet tekeli yarattıysa, tekel de rekabeti yaratarak keskinleşmesini de sağlıyordu. Rekabetin gerçekten ortadan kalkması için, özel mülkiyet egemenliği kesinlikle ortadan kaldırılmalıydı.

Engels, toplumu düzensiz bir rastlantılar yığını olarak görmüyordu. Çözümlemesine dayanarak, tümüyle belirli, insanların isteminden ve usundan bağımsız, nesnel ve doğal toplumsal ilerleme yasalarını ortaya çıkardı. Bunlar, kapitalist özel mülkiyetin temelini oluşturan: Rekabet, sermayenin merkezîleşmesi, kitlelerin sefalete düşmesi, arz-talep ve fazla üretim bunalımları yasalarıydı. Bu yasaların izlerinin silinebilmesi için, önce bunları yaratan mülkiyet biçiminin yok olması gerektiğini tanıtladı.

Ona göre, kapitalist çelişkilerin "büyülü yörüngesinden" tek ve doğru çıkış yolu, ekonomik yasaların materyalist yorumuyla, bu yasaların tarihsel niteliğinin vurgulanmasıydı. Bu, çok önemli ve bilimsel buluşunu örnekledi de.

Engels makalelerinde, kapitalizmin düzen olarak eleştirisinin, bu düzenin sözcüleri ve savunucularının eleştirisiyle -burjuva iktisatçıları, burjuva ekonomi-politiğinin çeşitli eski ve yeni akımları- birlikte yürütüyordu.

Kısa, tarihsel bir denemesinde, kapitalizmle birlikte ortaya çıkan sanayi ve ticaretin, yaygınlaşmasının doğal sonucu olarak ekonomi-politiğin evrimini gözler önüne seriyor, merkantil sistemi açıklıyor ve ticaret bilançosu teorisini bu sistemin ayırdedici niteliği diye tanımlıyordu. Merkantilistlerin, ulusal zenginliğin sözümona yalnız altın ve gümüşten olduğu yolundaki tasarımlarını, "gülünç bir hayal"[83] diye adlandırıyordu. Adam Smith ve David Ricardo'nun görüşlerini, ekonomi-politikte ileri bir adım sayıyor, ama aynı anda, burjuva dar görüşlülüğüne de dikkati çekiyordu. Ekonomik düşünün, Smith ve Ricardo'ca temsil edilen liberal akımını, sahte düzenleri, ticaretin töreye uygunluğunu, herkes için yararlılığını ve insancıl niteliğini tanıtlamaya çabalaması yüzünden eleştiriyordu. Engels, aslında soygunun yalnızca biçim değiştirdiğini, ama özünün aynı kaldığını önemle belirtiyordu. Ortaçağ zorbalığının, açıkçası eşkiyalığın yerini, güçlülerin zayıfları soyup soğana çevirmesine göz yuman, görünürde namuslu anlaşmalar ve yöntemler alıyordu. Farklı biçimdeki tekeller ve ilk başlardaki kısıtlamalar arta kalmış olsalardı bile, yerlerine başka kısıtlamalar ve tekeller sökün ederdi. Kısacası, açık, gizlenmemiş sinizm, örtülü, saklı bir sinizmle yer değiştirmiş olurdu.

Yeni devre burjuva iktisatçılarını acımasızca eleştirirken, ekonomi-politiğe önemli bir katkıda bulunmuş olan Smith ve Ricardo'yla, bilimsel açıdan

yararsız çalışmalar yapan Say ve Mac Culloch gibi vülger ekonomi temsilcileri arasında henüz bir ayırım yapmıyordu. O sıralar emek-değer teorisini benimsemiyordu. Emeğin, özel mülkiyet koşulları altında soyut ya da gerçek bir değer verebileceğini sanmıyordu. Eğer gerçekten bir değer verse, talep ve talebin karşılanması ilişkisinden ayrı, pazar fiyatlarının durum ve farkına bağlı olan yalnızca değişim değerini ve satıcıyla alıcının karşılıklı aldatmasından doğan kârı verirdi. Dahası Engels, Smith ve Ricardo'nun değer teorisinin bile bile karışıklık çıkarmaktan başka bir şey olmadığı görüşündeydi; bu teori, "bugüne kadar, ticaretin töre dışı özü açıkça ortaya çıkmasın diye, fiyatın değerle herhangi bir biçimde bağıntısı olduğu hayalinin izlerini taşımak zorundaydı."[84]

Engels'in Malthusçuluğa karşı yönelttiği eleştiri de, bilimsel açıdan ergin bir eleştiri sayılır. Malthus'a göre, "aşırı nüfus", sefalet ve açlık, "sonsuz", "karşı durulmaz" bir doğa yasasının sonucudur. Nüfusun geometrik diziyle artmasına karşın, besin maddeleri üretimi, azalan toprak verimi denilen yasa nedeniyle, yalnız aritmetik diziyle yükselir. Malthus böylelikle, sefaletlerinden işçilerin kendileri sorumlu tutuyordu. Düşüncesine göre, "aşırı nüfus" savaşlar yoluyla ortadan kaldırılabilirdi.

Engels, Malthus'un bu insanlık düşmanı teorisini, "kepaze, alçakça bir öğreti", "doğa ve insanlığa karşı çirkin bir küfür"[85] diye nitelendirerek ipliğini pazara çıkardı. "Aşırı nüfus"un, doğa yasasının değil, burjuvazinin önüne geçilmez kâr hırsının sonucu olduğunu tanıtladı.

Yazıları, çağdaşlarının ilgisini üzerine çekti. Berlinli doktor Julius Waldeck, Königsberg'deki tanınmış demokrat Johann Jacoby'ye şöyle yazıyordu: "Düşüncelerindeki ve üslubundaki olgunluk ve mertlik, ilk yıllardaki içeriğiyle karşılaştırıldığında, Engels, kendi üzerinde gerçek bir mucize yaratmıştır."[86]

"Ulusal Ekonomi Eleştirisinin Anahatları"na en büyük ilgiyi Marx gösterdi. Bu makale, 1843 sonbaharında başladığı ekonomi-politik araştırmalarına daha da ayrıntılı olarak eğilmesine neden oldu. Marx, "Anahatlar" üzerine genel görüşlerini kaleme aldı ve yapıtlarında sık sık sözünü etti. "Ekonomi-Politiğin Eleştirisi"(1859) nin ilk baskısının önsözünde de, ergin bir iktisatçı olarak, bu makaleyi, "ekonomik kategorilerin eleştirisi için dahice bir taslak"[87] diye nitelendiriyordu. "Anahatlar"ın yayımlanmasından sonra, Marx ve Engels arasında "sürekli bir yazılı düşünce alışverişi"[88] başladı.

Engels, daha sonraları, "Ulusal Ekonomi Eleştirisinin Anahatları"nı alçak gönüllülükle değerlendiriyordu. 13 Nisan 1871'de Wilhelm Liebknecht'e: "Konu *tümüyle eskidi*... Ayrıca artık hiç de uygun düşmeyen Hegelci üslubuyla da yalnız tarihsel bir belge olarak değeri var."[89] diye yazıyordu.

Engels'in ekonomi-politikle ilgili ilk yapıtı, ütopik sosyalistlerin töresel anlayışlarının ve Feuerbach'ın soyut hümanizminin izlerini taşır açıkça, o günlerde en önemli ekonomik teorilerin henüz özüne kadar inememişti, bu nedenle, sonradan kendisinin de düzelttiği bazı sonuçlar çıkarıyordu. Gerçek

ekonomik hareket ve ekonomik teoriler arasındaki bağıntıyı ve onların karşılıklı etkisini ayırdedebilmekle büyük bir saygıya hak kazanmıştır. En büyük yararlığı, burjuva toplumu toplam maddesel ve tinsel yaşamının temelini, kapitalist özel mülkiyette görmesiydi. Beğeniye değer olan, genç Engels'in, kapitalist üretime içkin çelişkilerinin gelişmesinden, sosyalizmin kaçınılmazlığı sonucunu çıkardığı tutarlık ve sağgörüydü.

İngiliz yazar ve tarihçisinin, başlıkta sözü edilen kitabına karşı bir eleştiri olarak kaleme aldığı "İngiltere'nin Durumu,'Geçmiş ve Gelecek' Thomas Carlyle" başlıklı makalesinde, genellikle materyalist bir görüş açısını savunuyordu. Tarihsel sürecin temelini, şu ya da bu soyutlamanın meydana getirmediğini, tersine insanların somut eyleminin, "özgür, insanca onurun, insanın doğayla birliğinin kavranması ve arı insancıl, töresel yaşam ilişkilerine dayalı yeni bir dünyanın özgürce, kendi kendine yaratılmasında kesin yengisine kadar"[90] doğayla sürdürdükleri çetin ama başarılı savaşımın oluşturduğunu yazıyordu.

Engels, Carlyle'ın idealist görüşlerini ve evrenin usa uygun olarak düzenlendiğini (panlogismus) savunan Hegelci öğretiyi reddetti ve karşısına Feuerbach'ın materyalist felsefesini çıkardı. Carlyla'ın dinsel görüşlerini, toplumsal ilerlemeye soyut idealist yaklaşımını, feodal İngiltere'yi romantik bir biçimde ülküleştirmesini ve tarihteki sayılı kişilikleri tanrılaştırmasını eleştiriyordu. Toplumsal yaşamın derin çelişkilerini tanıma ve ortadan kaldırmada insan usunun gücünü yadsımaya, kuşkuculuğa (skeptizismus) ve öznel (subjektiv) idealizme kesinlikle karşı çıktı.

Engels, Carlyle'ın toplumsal görüşlerini de yeriyordu. Acı çeken bir kitle olarak işçilere ve bu kitlenin doğal efendileri saydığı egemen sınıfların temsilcilerine karşı tutumunun tersine Engels, proletaryanın tarihsel görevine olan inancını belirtiyordu: "... Yalnız işçiler, İngiltere'nin paryaları, yoksullar gerçekten saygıdeğerdirler... İngiltere'nin kurtuluşu onlardan gelecektir, içlerinde işlenmemiş bir töz [cevher] gizlidir; öğrenimleri yoktur, ama önyargıları da. Büyük, ulusal bir kahramanlık uğruna kullanacakları güce henüz sahiptirler. Gelecek onlarındır."[91]

Engels'in, 1843-1844 yıllarındaki makalelerinde açıkladığı devlet üzerine görüşleri, mülkiyet ilişkilerini devletin temeli saydığını, ekonomik düzenle bağıntısını ve sınıfsal niteliğini farkettiğini, ayrıca devletin güçlü ideolojik ve politik rolünü giderek daha belirgin gördüğünü tanıtlar.

"Deutsch-Französische Jahrbücher"e yazdığı makaleler, dünya görüşünün biçimlenmesinde ve yaşamındaki çok önemli bir dönemin semeresidir. Bu makaleler, köklü düşünsel gelişimine ve erginliğine tanıklık ederler. İdealizmden materyalizme, devrimci-demokrasiden komünizme kesinlikle geçişini de yansıtırlar.

2. BÖLÜM
BİLİMSEL DÜNYA GÖRÜŞÜ İLKELERİNİ BENİMSEYİŞ

Tarih öncesi efsaneler birtakım duygulu dostluk örneklerini konu ederler. Bilimleri iki savaşçı ve dahice yaratılmış olan Avrupa proleteryası, bu iki insan arasındaki ilişkilerin, eskilerin dostluktan söz eden en duygulu efsanelerini bile gölgede bıraktığını söyleyebilir.

V.İ. Lenin

Çağ Açan Görüşme

Engels'in İngiltere'deki "sosyal öğrenim devresi" sona ermişti. 1844 Ağustos'unun sonunda Manchester'dan ayrıldı. Almanya'ya dönerken Paris'te bulunan Karl Marx'ı ziyaret etti.

Marx ve Engels bu sırada, değişik yollardan da olsa özdeş bilimsel görüş ve sonuçlara ulaşmışlardı.

Karl Marx, Engels'ten iki buçuk yaş büyüktü. 5 Mayıs 1818'de , Trier'de doğmuştu. Trier, Engels'in doğduğu kent gibi, Prusya'nın Ren eyaleti sınırları içerisindeydi. Marx, liseyi bitirdikten sonra, Bonn Üniversitesi'ne girdi ve sonradan öğrenimini Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde sürdürdü. Berlin'de yalnız hukuk öğrenimiyle yetinmedi, yoğun bir biçimde tarih, özellikle de felseyle ilgilendi.

1841'de öğrenimini tamamladı. Bonn Üniversitesi'nde bir Felsefe Doçentliği bulabilmeyi düşünüyordu. Ama bu tasarım gerçekleşmedi. Muhalif çevreler, yeni Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm'in liberal bir yol izleyeceğini umuyordu, ancak hükümet zaman geçirmeden en sert baskı önlemlerini yürürlüğe koydu. İlerici düşünürler için, üniversite öğretim kürsülerine giden tüm yollar kapalıydı. Marx, bu koşullar altında başka bir yol seçmek zorunda kaldı ve böylece, Köln'de yayımlanan "Rheinische Zeitung"un, başlangıçta yazarlarından biri, sonradan da yazı işleri yönetmeni oldu. Gazete, Marx'ın yönetimi altında savaşçı, devrimci-demokrat bir nitelik kazandı. Ancak bu, gazetenin Prusya makamlarınca izlenmesine de neden oldu. Hükümet, 1843 Ocak'ında, "Rheinische Zeitung"u 1 Nisan'dan sonra yasaklamayı ve o güne kadar sıkı bir sansür uygulamayı karar altına aldı. Gazetenin sahipleri, "Rheinische Zeitung"u kurtarmak için ölçülü davranacaklarına söz verdiler. Gericilere karşı her çeşit ödün vermeyi kabul etmeyen Marx, 17 Mart 1843'te yazı işlerinden ayrıldığını açıkladı.

Marx, dış ülkelerde devrimci-sosyalist bir propaganda organı kurmak için Almanya'dan ayrılmaya karar verdi. 1843 yılı yazında Jenny von Westphalen'le evlendi ve aynı yılın sonunda, karısını da alarak Paris'e taşındı. Şubat 1844'te Arnold Ruge'yle birlikte, içinde Engels'in adı geçen makalesinin de

bulunduğu, "Deutsch-Französische Jahrbücher"in ilk sayısını yayımlamayı başardılar. Bir tek sayı çıkabilen bu derginin hazırlanışı sırasındaki birlikte çalışma, Marx ve Engels'i daha da yakınlaştırdı. Geçmişteki yazışmaları, gelecekteki dostluklarının başlangıcı olmuştu.

1844 yılı Ağustos'unun son gününde, Engels, Marx'ı Paris'te Saint-Germain, Rue de Vanneau 38'deki evinde ziyaret etti.

Marx ve Engels dış görünüşleri yönünden tümüyle farklıydılar. Engels, sarışın, uzun boylu, inceydi, duruşu asker gibi disiplinli ve davranışları İngilizler gibi ölçülü ve çekingendi. Marx ise kısa boylu, enerjik ve çok hareketliydi; keskin, içe işleyen bir bakışı ve siyah, aslan yelesi gibi saçları vardı. Her ikisininde kendine özgü bir çalışma biçimi vardı. Birleştikleri noktalarsa, üstün zekaları, içtenlikleri, yürek temizlikleri, cesaretleri ve istem güçleriydi; her ikisi de inanmış komünistler, etkin ve kararlı devrimcilerdi.

Engels, Paris'te kaldığı on gün içinde hemen her gün Marx'la beraberdi. İkisini de etkileyen, teori ve pratikte karşılaştıkları sayısız sorunlar üzerinde tartıştılar. "1844 yazında, Marx'ı Paris'te ziyaret ettiğimde", diye yazıyordu sonradan Engels, "tüm teorik alanlardaki eksiksiz düşünce birliğimiz açığa çıkmıştı ve o andan sonra da ortaklaşa çalışmalarımız başladı."[1] Marx'la dolaysız ilişkisi, Engels için büyük bir sevinç kaynağı oldu. Barmen'e geri döndüğünde, Marx'a şöyle yazıyordu: "Yanında geçirdiğim on günden bu yana, bu kadar sevcinçli ve insancıl olmamıştım."[2]

Marx, Engels'i Paris'te yayımlanan Alman gazetesi "Vorwarts"in en yakın yazar ve çalışma arkadaşlarıyla tanıştırdı. 1844 Ocak'ında, Alman tüccar Heinrich Börnstein'ın kurmuş olduğu ve başlangıçta can sıkıcı, yavan gazete, Marx'ın etkisiyle devrimci-demokrat ve komünist düşüncelerin bir propaganda aracı durumuna dönüştü. Marx, gazetenin doğru bir yol izlemesine özen gösteriyordu ve arasıra Almanya'daki çağdışı toplumsal ve politik durumlara ve de gerici Prusyalılığa karşı yöneltilmiş makale ve notlar yazıyordu. Komünist düşüncelerin yandaşları, "Vorwarts"in çevresinde toplanmışlardı.

Engels'in komünist gazetesi diye nitelediği "Vorwarts", 1844'te Ağustos'tan Ekim'e kadar, önceden yazmış olduğu iki makalesini yayımladı: "İngiltere'nin Durumu, Onsekizinci Yüzyıl" ve "İngiltere'nin Durumu, İngiliz Anayasası". Bu makalelerde 18. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan köklü toplumsal değişimleri açıklıyor ve bu değişimlere, İngiltere sosyal ve sınıflar yapısının altüstlüğüyle sonuçlanan sanayi devriminin neden olduğunu gösteriyordu. Engels'e göre, sanayi devriminin en önemli sonucu, proletaryanın doğuşuydu. Öngörülmüş politik haklar ve gerçekleşmesi arasındaki doğrudan çelişki ve ayrılığı, o zamanların İngiliz devletinin karakteristik özelliği diye değerlendiriyordu. "Aslında İngiltere'yi kim yönetiyor?" diye soruyordu Engels ve yanıtlıyordu: "Mülkiyet..."[3] "Orta sınıf ve mülkiyet egemen; yoksulun hiç bir hakkı yok, baskı altında ve aşağılanmış, anayasa reddetmiş ve yasalar kötü davranmış ona..."[4]

Engels, Paris'te Fransa'daki demokratik ve sosyalist hareketin temsilcileriyle tanıştı. Marx'la birlikte, onun dostları ve yandaşlarının hemen her akşam

toplandıkları Quai Voltaire'deki bir lokale gidiyordu. Buraya, diğer ülkelerden göç etmiş devrimciler de uğruyordu. Marx'ın çevresinde, "Vorwarts"in yazarlarından Karl Ludwig Bernays, Doğrular Birliği Paris Komünü'nün (Gemeinde) önderi August Hermann Ewerbeck, Marx'ın etkisiyle komünist düşüncelere ilgi duyan Fransız bahriyesinde doktor ve Feuerbach'ın yapıtlarının çevirmeni Guerrier, ayrıca Rus göçmenleri Mihail Bakunin, Nikolay Sasonov ve diğerlerinden meydana gelen bir topluluk oluşmuştu.

Marx ve Engels, yeni devrimci teoriyi geliştirmek, Almanya'daki ilerici aydınlar ve işçi kitleleri arasında yaymak olan görevlerini duru bir biçimde görüyorlardı. Ama daha önce, materyalist ve komünist görüşlerin yaygınlaşmasına engel olan sapık akımları çürütmek, yanılgısını göstermek gerekiyordu.

"Kutsal Aile", Marx ve Engels' in İlk Ortaklaşa Yapıtı

Marx, daha Engels'le tanışmadan önce, ilk başlardaki radikal ve demokratik görüşlerinden giderek uzaklaşan Genç Hegelcilere karşı bir yazı hazırlamayı tasarlıyordu. Bunlar, kitleye karşı kibirli bir biçimde, kendilerine mal ettikleri "mutlak kendinin bilinci"ni ve "eleştirisel eleştiri"yi öne sürüyorlardı. Toplumsal ilerlemede halk kitlelerinin rolünü küçümsüyorlar; proletaryayı, "etkin tin"e engel olan "fosilleşmiş" ve kaba bir madde diye hor görüyorlardı. Genç Hegelcilerin sağa kayışları, Bruno Bauer'in 1843-1844 yılları arasında Charlottenburg'da yayımlanan "Allgemeine Literatur-Zeitung"unda görülüyordu. Bu derginin sekizinci sayısında, Bruno Bauer'in içinde "1842 Yılı Radikalizmi"nin yazarını ve savunucusu "Rheinische Zeitung"u eleştirdiği, "1842" başlıklı makalesi çıktı. Bauer, kitlelerin uyuşukluğu karşısında devrimci-demokratik düşüncelerin başarısızlığa uğramasına örnek olarak, gazetenin yasaklanmasını veriyordu.

Bruno Bauer görüşlerini mektuplarında da dile getiriyordu. Georg Jung'un Temmuz 1844'te Marx'a yazdığı bir mektubunda şu satırları okuruz: "Bauer, eleştiri diye öyle usunu yitirmiş ki, geçenlerde bana yazdığı mektupta; yalnız toplum, ayrıcalıklı mal sahipleri vb. değil, bugüne kadar kimsenin düşünmediği proletarya da eleştirilmelidir diyordu..."[5] Jung, Marx'ın, Bauer'in görüşlerine karşı çıkması gerektiği düşüncesindeydi.

Marx ve Engels'in, Genç Hegelcilere karşı tutumları tümüyle uyuşuyordu. Bu yüzden Engels, Marx'ın Bauer kardeşler ve hempalarına karşı ortaklaşa bir broşür yazma önerisini severek benimsedi. Engels, Nisan 1845'te, "arı teorilerinden pratik sonuçlar çıkarmamak için direnen ve insanın metafizik sorunlar üzerinde kafa yormaktan başka yapacak bir işi olmadığını öne süren" Alman filozoflarına karşı savaş açmak anlamına gelen bu yazının önemi üzerinde duruyordu. "Bauer ve Stirner, *soyut* Alman felsefesinin en son temsilcileridir ve bu yüzden sosyalizmin -ya da dahası komünizmin- tek önemli felsefî hasımlarıdırlar..."[6]

Marx ve Engels, üç beş formadan oluşan küçük bir taşlama yazmak isti-

yorlardı. Engels daha Paris'teyken, kendine düşen bir buçuk formalık bölümü yazmıştı. Marx, Engels'in gidişinden sonra, başlangıçta tasarladıkları boyutu oldukça aşan, geri kalan bölümleri kaleme aldı. Önceden üzerinde çalışmalar yaptığı yazılarından yararlandı ve böylece Bauer kardeşlere karşı yazılan polemik, kapsamlı, başlıbaşına bilimsel bir yapıt durumuna geldi.

Bilimsel Komünizmin kurucularının felsefî ve sosyal-politik görüşlerinin gelişmesinde, bu ilk ortaklaşa yapıtın büyük önemi vardı.

Başlangıçta kitabın adı "Eleştirisel Eleştirinin Eleştirisi, Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı" olacaktı. Ancak Marx, "*Kutsal Aile* ya da Eleştirisel Eleştirinin Eleştirisi, Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı" diye değiştirdi sonradan. Marx, İncil'den aldığı "*Kutsal Aile*" deyimini, yalnız din eleştirisiyle kendilerini sınırlayan, "günahkâr" gerçeklere sırt çeviren ve soyut eleştiri alanında yalpalayan Bauer kardeşler ve ülküdaşları için kullanıyordu.

Marx ve Engels, yapıtta yalnız Genç Hegelcileri değil, bu akımı doğuran felsefî sistemi -Hegelci felsefe- de eleştiriyorlardı. "*Kutsal Aile*"nin önsözünde, Almanya'da materyalizmin en tehlikeli düşmanının, gerçeğin çarpıtılmış ve değiştirilmiş olarak gösterildiği kurgucu (spekulativ) idealizm olduğunu açıklıyorlardı. Yapıtta bunun Hegelcesi, tinin doğayı, sonucun kendi nedenini ve oğulun babasını meydana getirdiğiydi. Tarih, Hegel ve Genç Hegelcilerin yorumuna göre, insanlardan bağımsız varolan mistik bir güç ve insanların da "evrensel tin"in edilgen bir aracı olduğuydu.

Hegel ve yandaşlarınca, somut, maddesel eylemiyle insanın, maddesel olmayan fikrin dışavurumundan başka bir şey olmadığıydı. Hegelciler, toplam insan yaşamını ve bununla tarihsel süreci de, kendilerinde mistik-dinsel bir niteliğe bürünen bir düşünce değişikliğine indirgiyorlardı. Tüm tarih, düşünceler çerçevesi içinde kendisini geliştirmelidir, böylece de maddesel gerçek, tümüyle el değmemiş ve durağan kalırdı.

Engels, Genç Hegelcilerin Hegel'den miras kalan "eleştiri"leriyle, maddesel gerçeklerden yüz çevirmelerini sert bir biçimde eleştirdi. "Eleştiri, 'varolanın kategorilerinden formüller çıkarmak'tan başka bir şey yapmıyor, yani varolan *Hegelci* felsefeden ve varolan sosyal eğilimlerden: Formüller, düpedüz formüller... Eleştiri, *Hegelci* felsefeden dul kalmış ve pörsümüş, en iğrenç soyutlamalarla kurumuş gövdesini allayıp pullayıp süsleyerek tüm Almanya'da damat adayı arayan bir kocakarıdır ve öyle kalacaktır."[7]

Marx ve Engels, Hegel'in idealist felsefesini eleştirirlerken, aynı zamanda diyalektiğinin usa yatkın özüne önemle parmak basıyorlardı. Hegelci felsefeyle, Genç Hegelcilerin görüşlerini bir tutmuyorlardı. Bu görüşlerin, Hegelci felsefenin bir karikatürü durumuna gelmiş olduğunu da gösteriyorlardı. Tarih, Hegel'in üretici, mutlak tinini kitlede gerekli bir öge olarak uygulamak zorundadır; onsuz hiçbir tarihsel olgu gerçekleşemezdi diyen Bauer kardeşler ve hempaları, işte böylece Hegel'in yarım bıraktığını tümüyle "yok ediyorlardı". Hegel'in mutlak tini yerine, Fichte ile düşünce birliği içinde, kendinin bilincini koyuyorlar ve böylece de felsefî görüşlerini öznel-idealist bir anlayışa teslim ediyorlardı. Kitleyi, tarihin edilgen,

uyuşuk bir ögesi olarak ele alıp, sözümona her tarihsel olayın yaratıcısının, küçük bir seçkinler topluluğunun etkin rolü olduğunda direniyorlardı. Bu durumda Genç Hegelciler, Hegelci felsefenin idealizmini aşamıyorlar, tersine bir adım geriliyorlardı bile.

Yararsız "eleştiri"leri, Genç Hegelcilerin büyük bir kazanım olduğunu, bunun da Alman halkına "düşünsel bir üstünlük" sağladığını öne sürüyordu. Engels, "*Kutsal Aile*"nin bir bölümünde, "eleştirisel eleştiri"nin bu şovenist kibirliliğini sergiliyordu. Bu yalnızca, "eleştirinin... çenesine kadar *Alman milliyetçiliği* pisliğine battığını"[8] tanıtlar diye yazıyordu. Engels bu "eleştiri"ye karşılık, Fransız ve İngilizlerin sosyal ve politik çalışmalarını geliştirdikleri etkili, gerçek toplumsal eleştirilerini çıkardı. Engels'e göre, insanlık dışı Alman "eleştiri"siyle, Fransız ve İngiliz eleştirisi arasındaki ayırım, "toplumun emekçi üyeleri olan, insan olarak acı çeken, duyan düşünen ve davranan bireylerin *gerçek insansal eylemidir.*"[9]

"*Kutsal Aile*", Marx ve Engels'in daha o zamandan inanmış materyalistler olduklarını tanıtlar.

Onlar bu yapıtta, materyalist tarih anlayışının temel düşüncesine -maddesel üretimin toplumsal ilerlemedeki belirleyici rolü düşüncesine- iyice yaklaşmışlardı.

Marx ve Engels, tarihsel materyalizmin, tarihin gerçek yaratıcısının halk olduğu ilkesini de formüle etmişlerdi. Kitleler, toplumsal ilerlemenin yön verici gücü ve insanlığın yazgısında gerçek söz sahibi olarak, giderek artan bir etkinlik kazanıyordu. Toplumsal bir devrim ne kadar kapsamlı ve derin olursa, bu devrime katılan kitleler de o kadar sayıca çok olur. "Kendi eylemleri olan tarihsel eylemin ciddiyetiyle birlikte kitlenin çapı da büyüyecektir."[10]

Marx ve Engels, Genç Hegelcilerin düşünce yoksunluğunun, sözü bol ama içeriksiz "eleştiri"lerinin karşısına, Hegel idealizmiyle din eleştirisini özellikle belirttikleri Alman materyalisti Ludwig Feuerbach'ın yüksek dehasını koydular. Engels sonradan, Feuerbach felsefesinin o sıralar Marx ve kendisi üzerinde nasıl büyük bir etki bıraktığını yazacaktır: "O anda hepimiz Feuerbachçıydık. Ateşli Marx'ın, yeni düşünce biçimini nasıl onayladığı ve ondan -tüm eleştiri hakkı saklı olmasına karşın- nasıl derinden etkilendiği "*Kutsal Aile*"de görülebilir."[11]

Bu yapıtta, toplumsal durumu nedeniyle proletaryanın tarihsel rolü düşüncesi daha da gelişmiştir. Proletaryanın yaşam koşullarında, o çağdaki toplumun tüm yaşam koşullarının en insanlık dışı tepe noktası özetlenmişti. "Proletarya, sert ama güçlendirici *emek* okuluna boşuna katlanmaz. Söz konusu, bu ya da şu proleterin, ya da tüm proletaryanın geçici amaç olarak neyi *tasarladığı* değildir. Söz konusu olan, proletarya *nedir* ve bu *varlık* gereğince tarihsel olarak neyi yapmak zorunda kalmış olacağıdır. Amacı ve tarihsel eylemi, günümüz uygar toplumunun tüm örgütlerindeki gibi kendi sosyal durumunda, gözle görülür ve geri alınmaz bir biçimde çizilmiştir."[12]

Lenin, "*Kutsal Aile*" hakkında düşüncelerini belirtirken, bu son derece

önemli çıkarsama üzerinde özellikle duruyordu: "Bauer efendiler proletaryayı küçümseyerek, eleştiri dışı bir kitle diye değerlendiriyorlardı. Bu anlamsız ve zararlı akıma karşı, Marx ve Engels kesinlikle karşı çıktılar. Gerçek insan kişiliği, egemen sınıflar ve devletçe hor görülen işçiler adına, seyirci kalmak yerine, daha iyi bir toplum düzeni için savaşmayı istiyorlardı. Bu savaşı yürütebilecek ve onda çıkarı olan güç olarak da doğallıkla proletaryayı görüyorlardı."[13]

Marx ve Engels, bu ilk ortaklaşa yapıtlarında, Marksist ekonomi-politiğin önemli birkaç savını da formüle etmişlerdi. Marx, "*Kutsal Aile*"de, özel mülkiyetin, ekonomik yönden gelişmesiyle, kendi sonuna doğru yol aldığını ve bu yüzden de komünizmin zaferinin elle tutulur kaçınılmazlığını gösteriyordu.

"*Kutsal Aile*", Marksizmin gelişmesinde büyük ölçüde yararlı olmuştur. Kuşkusuz, bu yapıtta öncel materyalist filozofların, özellikle Feuerbach'ın etkisi henüz tümüyle aşılmış değildi. "*Kutsal Aile*"deki Feuerbach'ın felsefî görüşleri üzerine oldukça eleştirisel notlara karşın, bunlar, Marx ve Engels'in sonradan Feuerbach'ın metafizik ve denetlenmesi gerekli materyalizmine uyguladıkları yadsınmaz eleştirilerinin bir başlangıcıydılar.

Terminoloji için de bu geçerliydi. "*Kutsal Aile*"nin yazarları da kendi felsefî görüşlerini, Feuerbach gibi, henüz materyalist olarak nitelendirmiyorlar, arasıra "gerçek hümanizm"in terimlerini kullanıyorlardı. Ama bu terimlerde, komünizmin mantıksal temelinin oluştuğu, yeni materyalist felsefenin insancıl içeriğinden çıkan derin düşünceler kesinlik kazanmıştı.

Marksizmin gelişim tarihinde bir kilometre taşı olan "*Kutsal Aile*"de, proleter dünya görüşünün bir dizi ilkeleri formüle edilmiştir. V.I. Lenin'in belirttiği gibi, bu yapıt: "Devrimci-materyalist sosyalizmin ilkelerini" [14] içerir.

Almanya'da Komünist Propaganda

1844 Eylül'ü başlarında Engels Barmen'e döndü. Paris'ten ayrılmadan önce, en kısa sürede geri gelmek üzere Marx'la sözleştiler. Engels Almanya'da kaldığı süre içinde, sosyalist harekete etkin katılanlarla bağlantı kurmayı ve devrimci bir propaganda yaymayı düşünüyordu.

Ren eyaletinde birçok kenti dolaştı. Marx'a coşkuyla, Alman aydınları çevresinde komünist düşüncelerin yaygınlığı konusunda bilgi verdi: "Üç gün Köln'de kaldım ve orada yapmış olduğumuz müthiş propaganda karşısında şaşırdım." [15] Düsseldorf'da da "becerikli bir kaç kişi"[16] bulmuştu. Elberfeld ve Barmen'de de birçok komünizm yandaşı bulunuyor diye sürdürüyordu mektubunu Engels. O günlerde Almanya'da, belirsiz, çapraşık görüşlü insanlar, burjuva radikalleri ve her çeşit küçük- burjuva sistem ve teorilerini ortaya atanlar bile kendilerine komünizm yandaşı süsü veriyorlardı. Komünist düşüncelere duyulan ilgi, hükümete olan tüm karşıt duyguların dile geldiği bir biçimdi.

Engels, Almanya'daki komünist düşüncelerin kapsamlı propagandasını kı-

vançla saptadı: "Özellikle hoşuma giden, komünist yazının Almanya'da da şu anda bir fait accompli* ye gelip benimsenmesidir. Bir yıl önce Almanya dışında, Paris'te benimsenmeye, daha doğrusu oluşmaya başladı ve şu anda nefesi Michel'in** ensesinde bile. Gazeteler; haftalık, aylık, üç aylık dergiler ve ağır toplarla desteklenen yedekler, hepsi en iyi durumdalar. Her şey çok hızlı geçti. Gizlice yapılan propaganda hiç de semeresiz kalmadı..."[17] diye yazıyordu Marx'a. Engels, "Vorwarts" gazetesini sosyalistler arasında kendisi dağıttı ve Hess'le birlikte, "toplumun o andaki durumunu niteleyen gerçekleri ve emekçi sınıfların haklarını savunmayı"[18] düzenli olarak kamuoyuna duyurmak için, "Gesellschaftsspiegel" adlı derginin yayımlanmasını örgütledi. Bunların dışında, sosyalist düşüncelerin yandaşlarınca yayımlanan "Rheinische Jahrbücher" ve "Deutsches Bürgerbuch" dergilerine yazılar yazıyor, diğer Alman dilinde yazılmış makalelerde olduğu gibi, bir "Ünlü Yabancı Sosyalistler Kitaplığı" çıkartmayı tasarlıyordu. Bu tasarım üzerinde Marx'la ayrıntılarına kadar görüştü.

O günlerde Almanya'da "sosyal sorunlar"a karşı ilgi artıyordu. Haziran 1844'te, Silezya dokumacıları ayaklanmasının gün ışığına çıkarttığı, Alman işçilerinin içinde bulunduğu feci durum, tüm ülkenin ilgi merkezini oluşturdu. Burjuva hayırseverliği, liberaller ve radikal aydınların temsilcileri, "emekçi sınıfların mutluluğu için dernekler" kurdular. Bu tür dernekler bir çok kentte ortaya çıkmıştı.

Komünist düşüncelerin savunucuları, bu dernekleri kendi etkileri altına almak için çaba gösteren hükümete ve kiliseye karşı çıktılar. Engels ve bu derneklerin çalışmalarına katılan dostları, Alman burjuvazisinin iki yüzlü hayırseverliğini, sözümona sadakayla işçinin durumunun düzeltileceği izlenimini veren, işçileri alçaltan ve de devrimci savaşımdan saptıran sosyal yardım çalışmalarını açığa vurdular.

"Elberfeld Söylevleri"

8, 15 ve 22 Şubat 1845'te Elberfeld'de yapılan komünizm üzerine tartışmalı toplantıların örgütleyicilerinden biri de Engels'ti. İlk toplantıda 40, ikincide 130 ve üçüncüde 200 kişi hazır bulunmuştu. "Tüm Elberfeld ve Barmen", diye Marx'a yazıyordu, "para soylularından épicerie*** ye kadar temsil edilmişti, yalnız proletarya, bunların dışındaydı."[19] Baş konuşmacılar Engels, Hess ve ressam-şair Gustav Köttgen'diler.

Engels, 8 ve 15 Şubat tarihli toplantılarda konuştu.[20] Büyük ütopik sosyalistlerin, kapitalizme yönelttikleri eleştirileri ve İngiltere'de bulunduğu sırada yapmış olduğu gözlemlerini ustalıkla değerlendirdi. Burjuva toplumunun kötülüklerini parlak renklerle betimledi; bu sosyal düzeni içinden kemiren ve çöküşüne neden olan iç çelişkilere parmak bastı. Engels, ikinci konuşmasın-

* Olup bitti
** Almanlığın simgesisafdil Mişel (çev.)
*** Çerçilik

da, kapitalist sistemin genel karakterini, Almanya'da o günkü sosyal durumların somut bir tablosuyla bütünledi.

Serbest rekabet yoluyla ortaya çıkan toplum düzeni diyordu Engels, gerçekte düzensiz bir ekonomi, örgütsüzlük, genel bir sömürü, karşılıklı savaş ve düşmanlık, kendi kârı uğruna toplum çıkarlarını hiçe saymak anlamına geliyordu. Bu toplumsal düzenin dolaysız sonuçları, giderek artan varlığın azınlığın elinde toplanması, küçük bir grup zenginle, çoğunluğu oluşturan yoksullar arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın keskinleşmesi, üretim ve tüketim arasında göze batan dengesizlik, sık sık yinelenen ekonomik bunalımlar, hammadde ve insan gücü kaynaklarının boşa harcanması oluyordu.

Engels, serbest rekabet dünyasının karşısına, toplumun, "bireylerin çıkarlarının çatışmadığı, tersine birleştiği..."[21] usa uygun örgütlenmesini -komünist toplum- çıkarıyordu. Böyle bir toplumda, diyordu Engels, tek tek sınıfların yıkımından artık söz edilemezdi. Yaşam için gerekli maddelerin üretim ve bölüşümü sırasında özel kazanç ortadan kalkacak, tüketim gibi üretimin de ne demek olduğunu bilmek kolaylaşacak, *"üretimi gereksinmeye göre düzenlemek"*[22] bir çocuk oyuncağı olacak, bunalımların da izleri silinecekti.

Engels, komünizm diyordu, bireylerle toplum arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi bir yana atacak, sosyal savaş durumuna karşı, sosyal barışı koyacaktı. Komünizmde, yönetim katlarının ve yargının karmaşık yapısı yokolacaktı. "İçinde çıkarlar birliğinin ana ilke durumuna yükseldiği, kamu çıkarlarının bireylerinkiyle artık ayrılmadığı"[23] bir toplumda, kapitalist sistemde acımasızca boşa harcanan işgücünden usa uygun olarak yararlanma olanağı artacaktı.

Komünist toplumda hazır bir ordu beslemeye gerek kalmayacak, tüm halk kendi "gerçek yurdunu" savunacaktı.

Engels, komünist düzenin yararlarını (işgücünden en büyük artırımın, sosyal kolektif güç için, *tek tek güçlerin birleşmesi* olduğunu)[24] gösterdi ve Robert Owen'in, kent ve kır arasındaki karşıtlığın kaldırılmasının zorunluğuyla ilgili düşüncelerini destekledi.

Engels, komünizmin tarihsel ve ekonomik zorunluğunu gerekçelendirirken, "gerçekleri göz önüne almayan, kökü salt hayal gücünde olan bir teori"[25] olmadığını yazıyordu. Konuşmasında yer yer ütopik sosyalizmin ve Feuerbach'ın soyut hümanizminin etkileri fark ediliyorsa da, komünizmden büyük bir inanmışlıkla söz ediyordu.

Engels'in "Elberfeld Söylevleri", genç devrimcinin ateşli coşkunluğuna, sosyal adalete karşı olan büyük özlemine ve yakıcı sosyal sorunları yalnız bulup çıkarmaya değil, pratik olarak çözmeye hazır oluşuna da tanıklık ederler. Bu söylevler, Engels'i olağanüstü yetenekli bir teorisyen ve propagandacı olarak tanıtlayan bir yapıt oluştururlar.

Elberfeld'deki toplantıların sonucundan hoşnut bir biçimde Marx'a şunları yazıyordu: "Burada, Elberfeld'de inanılmaz şeyler oluyor... Konu çok büyük ilgi çekiyor. Komünizmden başka bir şey konuşulmuyor ve bize hergün yeni

yandaşlar katılıyor... En uyuşuk, en aptal, en darkafalı, dünyada hiç bir şeyle ilgilenmeyen halk, komünizme hemen hemen hayranlık duymaya başlıyor... Ayrıca, 'tinin gözleri' önünde, soyut okuyucularıyla şu allahın belâsı soyut yazarlığı sürdürmek yerine, gerçek, kanlı canlı insanların önünde dikilip, onlara dolaysız, açıktan açığa, somut olarak vaazetmek de bambaşka bir şey." [26]

Komünist Propagandanın Karşılaştığı Güçlükler

Elberfeld toplantıları resmî makamları telaşa düşürdü. Kentin belediye başkanı, bu toplantıların niteliği ve bu konuda alınan önlemler üzerine, krallık eyalet danışmanına bilgi vermeyi gerekli gördü: Bu türden başka toplantılar yasaklanacaktı. Polis, tüm konuşmacılara, bunlar arasında Engels'e de, yasadışı bir toplantı çağrısı durumunda, örgütleyicilerinin tutuklanacağını ve haklarında kovuşturma açılacağını resmen bildirecekti. Ama Engels eylemlerini durdurmadı, propaganda çalışmalarını işçiler arasında sürdürdü, ancak çabaları sonuçsuz kalıyordu.

Bunun üzerine tüm ilgisini diğer kentlerdeki komünizm yandaşları ile bağlantı kurmaya ayırdı. Bavyera'da oturan Feuerbach'a da, Ren eyaletine gelmesini ve komünist fikirlerin yaygınlaşması için çalışmalara katılmasını rica etti. Engels'in Feuerbach'ı pratik eylem içine çekme denemesi de boşa çıktı. Bavyera'nın küçük bir köyüne yerleşip, gelişen devrimci hareketten kendisini uzaklaştıran Feurbach, semeresiz soyutlama alanından, gerçek çıkarlarıyla gerçek insanlar dünyasına, onların gerçek yaşam koşullarının somut araştırmasına çıkan yolu bulamıyordu.

Polis, komünist propagandayı önlemeye çalıştığından, Engels ve dostları birtakım aldatmaca yollarına başvurmak zorunda kaldılar. Engels, dostları gibi, polisin kendisini de izlediğini bildiğinden, Marx'la yazışmalarını güvence altına almak için harekete geçti: "Brüksel'de sağlam bir adres olduğunu bilsem, sana daha bir yığın şey yazacaktım... Eğer bir cabinet noir'da* okuyacak olsalardı birçoklarına zararı dokunabilecek, burada ortaya çıkmış bir sürü şeyler." [27]

Marx, Prusya makamlarının isteği üzerine Fransa'dan sınır dışı edilip, 3 Şubat 1845'te Bürüksel'e gittiğinde Engels, Marx ve ailesine yardım için hemen para toplamaya başladı. "Köpeklerin" diye yazıyordu Fransız polisi için, "hiç olmazsa seni paraca sıkıntılı duruma sokma alçaklığıyla eğlenmemeleri gerekirdi." [28]

Engels'in etkin politik çalışmaları, babasıyla arasında her geçen gün artan çatışmanın nedeniydi. Marx'a şunları yazıyordu: "Toplantı olayları ve doğallıkla ilişkim olan bizim buradaki komünistlerin bir çoğunun 'töre dışı davranışları'yla ihtiyarın tüm dinsel fanatizmi yeniden dirildi, bezirganlığı kesinlikle bırakmak için yaptığım açıklama üzerine de iyice arttı -ve tüm bunların

* Kara oda - (14. Louis devrinde Fransa'da mektupları gizlice elden geçiren bir kuruluş, bir tür sansür, sonradan Prusya, Avusturya ve diğer Avrupa ülkelerinde de kurulmuştur. -Çev.)

yanında komünist olarak ortaya atılmam, parlak bir burjuva fanatizmi de oluşturdu onda. Şimdi durumumu düşün... Elime geçmeden önce her yanından koklanmış bir mektup alıyorum, hepsinin komünist mektupları olduğu biliniyor, her seferinde de cennetlik, elemli bir surat takınılıyor ki, delirdiği sanılır. Dışarı çıkarım aynı surat. Odamda oturup çalışırım, bilindiği gibi elbette komünizm üzerine- yine aynı surat. Yemek yiyemiyor, içemiyor, uyuyamıyor, yellenemiyorum ya da aynı melun tanrısal -çocuksu- surat burnumun dibine dikiliyor. Dışarı çıkmayı ya da evde kalmayı, susmayı ya da konuşmayı, okumayı ya da yazmayı, gülmeyi ya da gülmemeyi istiyorum, hoşlandığım şeyi yapmak istiyorum, bizim ihtiyar hemen o kepaze suratı takınıveriyor."[29]

Engels, bu geçimsizlikten çok üzülen annesinin hatırı için bir kez daha "bezirgânlığa" geri dönmeyi denedi ve iki hafta boyunca sevimsiz yazıhanede çalıştı. "... Çalışmaya başlamadan önce usanç gelmişti bile" diye, 20 Ocak 1845'te Marx'a yazıyordu, "bezirgânlık çok iğrenç, Barmen çok iğrenç, zaman yitimi çok iğrenç ve özellikle yalnız burjuva değil, üstelik de bir fabrikatör, proletaryaya karşı çıkan bir burjuva kalmak çok daha iğrenç. İhtiyarın fabrikasında geçirdiğim bir kaç gün, bu iğrençliğin... yine gözümün önünde belirmesine neden oldu."[30]

İngiltere'de kaldığı sürenin hemen hemen tümü içinde topladığı bilgilerle, yalnızca "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" kitabı üzerinde çalışmak, Barmen koşulları altındaki yaşamını biraz olsun katlanılabilir duruma getiriyordu. Yukarıya alınmış mektubunda şu satırları okuruz: "Hergün İngiliz toplumunun en iğrenç olaylarını kitabıma geçirmek zorunda kalmasaydım, sanırım biraz gevşemiş olurdum, hiç olmazsa öfkemi bu ayakta tuttu."[31]

"İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu"

Engels, İngiltere'de, bu ülkeyi dünyanın sanayi merkezi ve gelişmekte olan burjuvazisi, sayıca güçlü proletaryasıyla kapitalizmin klâsik bir ülkesi durumuna getiren sanayi devriminin niteliği ve sosyal-ekonomik sonuçlarını köklü bir biçimde inceledi.

Başlangıçta, içinde yalnız bir bölümü emekçi sınıfın durumuna ayrılmış olan, İngiltere'nin sosyal tarihi üzerine bir kitap yazmayı düşünüyordu. Ancak, yazınsal ve diğer kaynakları incelemesi, İngiliz proletaryasının yaşam ve çalışma koşulları, savaşımları üzerine edindiği bilgiler tasarımını değiştirmesine neden oldu. Engels, emekçi sınıfın durumunun, kitabının ana konusu olması gerektiğine karar verdi. "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" başlıklı kapsamlı bir yapıt için büyük bir özenle hazırlanmış tasarım böylece doğmuş oldu.

Engels kitabını, "kendi görüşlerine ve otantik kaynaklara dayanarak"[32] yazıyordu. Bunun için kişisel gözlemleri, Peter Gaskell, John Wade, George Porter, Edward Baines, Andrew Ure, Thomas Carlyle, Archibald ve William

Alison kardeşlerin yapıtları baş yeri oluşturuyordu. Meclis komisyonları ve fabrika müfettişlerinin raporlarıyla, istatistikler de kaynaklar arasında önemli yer tutuyorlardı.

Engels, en büyük ilgiyi İngiliz işçilerinin kendi anlattıklarına gösteriyordu. En iyi kaynak da işçiler üzerine sayısız haberlerin yayımlandığı Chartistlerin gazetesi "Northern Star"dı. Ayrıca başka birçok gazete ve dergilerden işine yarayacak bilgileri bulup çıkardı.

Kitabın birkaç bölümünü daha İngiltere'deyken taslak halinde yazmıştı. Barmen'de kolları sıvayıp, topladığı bilgileri gözden geçirdi, düzenledi ve 1844 Eylül'ünde yapıtını yazmaya başladı. Marx'a yazdığı 19 Kasım tarihli mektubunda: "İngiliz proletaryasının durumu üzerine olan kitabımı derlediğim, İngilizce gazete ve kitapların içinde tepeme kadar gömülmüş oturuyorum şu anda" [33] diyordu.

Altı aylık yorucu ama o ölçüde ilginç bir çalışmadan sonra, Mart 1845'te Engels elyazmasını tamamladı ve aynı yıl bir kitap halinde basılacağı Leipzig'e yolladı.

İngiltere üzerine ve İngiliz kaynaklı verilere dayanılarak yazılmış bu yapıt, kuşkusuz Alman okuyucuları içindi. Gerçeklerden oluşan bu veriler, aynı anda çok büyük önemi olan ve kapitalist gelişmenin ana eğilimini oldukça tanımlayan sonuçları çıkarma olasılığını veriyorlardı.

Kapitalist üretimin bir dizi yasalarını ilk olarak Engels açığa çıkartmıştır: Düzenli aralarla yineleyen ekonomik bunalımlar, işsizlerden oluşan sanayi yedek ordusunun ortaya çıkışı, kapitalist üretimin yaygınlaşması ve fabrika sisteminin gelişmesiyle işçi sınıfının ve tüm emekçilerin üzerinde sömürünün artması. "İngilizlere güzel bir suçlar listesi hazırlayacağım" diye yazıyordu Marx'a, "tüm dünyanın önünde İngiliz burjuvazisini, kitleler içinde cinayet, soygun ve tüm diğer suçları işlemekle itham ediyorum ve bunun için özel olarak çoğaltıp, İngiliz parti başkanlarına, yazarlarına ve meclis üyelerine göndereceğim bir İngilizce önsöz de yazıyorum. Herifler beni anımsasınlar. Ayrıca elbette ki, kızım sana söylüyorum gelinim sen anla demeye getiriyorum, yani, İngiliz burjuvazisi kadar kötü, ama eziyet etmekte onlar kadar yürekli, tutarlı ve becerikli olmayan Alman burjuvazisini amaçlıyorum."[34]

Kitabın gücü, kuşkusuz kapitalist toplumu sergileyen sayısız gerçeklerindeydi. Engels, proletaryanın sefalet ve umutlarını derinliğine tanımayı ve betimlemeyi bilmiş, onları yalnız sermayenin baskısı altında acı çeken değil, insanlığa yaraşır bir yaşam için savaşan ve kapitalist kölelik zincirlerini son halkasına kadar parçalamaya gücü yeten insanlar olarak göstermeyi de başarmıştır. Bu yapıtta, giderek feci durumunun bilincine varan, çektiği acıların suçlusunu tanımaya başlayan ve egemen düzeni ortadan kaldırma yolunu arayan işçinin görkemli kişiliği belirir.

Yapıt, burjuvaziye karşı açıkça kin, işçi içinse derin bir sevgi ile doludur ve yazarının belirgin komünist konumuna tanıklık eder.

Engels'in kitabı, önemli toplumsal süreçlerin materyalist çözümlemesiyle

daha da büyük bir güç kazanır. Yapıt, Engels'in de sonradan belirttiği gibi, 1840 yılları ortasında toplumun ilerlemesinde ekonomik ögelerin rolünü tanımak için, daha doğrusu materyalist tarih anlayışı için, kendi başına gösterdiği çabayı gözler önüne serer. Engels, kapitalist üretimin özünü, burjuvazinin zenginleşmesini ve işçilerin sefalete düşmelerini gösterdi. İngiltere ekonomisinin ve sınıflar arası güçler dengesinin gelişme yollarını önceden görüyordu. İşçi sınıfının o andaki durumunu ve geleceğini, maddesel üretim sistemi içinde proletaryanın tuttuğu yer ve konumdan çıkarak, işçi hareketini tanımlıyordu. Konusunun tüm yönlerini araştırırken, toplumdaki sınıf çıkarlarında, özellikle ekonomik çıkarlarda beliren ve farklı eknomik çıkarların çatışması sonunda toplumsal ilerlemenin gizli itici gücünü oluşturan materyalist ilkeyi ustalıkla uyguladı.

Engels, "varolan sosyal erki devirmeye"[35] yetkili, sosyal devrimin kaçınılmazlığını tanıtladı. Bu devrim, diye öne sürüyordu Engels, kendinden öncekilerle karşılaştırılamayacak bir devrim olacaktı. Gelecek proletarya devrimi, başka bir deyişle "saraylara savaş", "kulübelere barış" getirecekti. Bu bir sosyalist devrim olacaktı. O zamanlar tarihsel materyalizmin bilimsel terminolojisi daha tam olarak biçimlenmemişti. Ama Engels, uygar toplumun durmadan gelişen üretici güçleriyle kapitalist kâr biçimine dayalı üretim ilişkileri arasındaki keskin uyuşmazlığı tanıtlıyordu. Bu uyuşmazlıktan, kapitalizmin kaçınılmaz olarak komünizmle yer değiştirmesinin zorunluğu sonucu çıkıyordu. Bu uyuşmazlığın giderilmesinde de tek olası biçim sosyalist devrimdi.

Engels, İngiltere'deki sanayi devriminin büyük önemini gereği gibi değerlendiren ilk sosyalistti.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra sanayi üretimi tekniği ve teknolojisinde önemli değişiklikler oldu. Bu yıllarda mekanik dokuma tezgahı, buharmakinası ve diğer makinalar geliştirildi ve sanayide kullanılmaya başlandı, fabrika üretimi el işçiliğine üstün geldi, emeğin üretkenliği ve sanayi üretiminin çapı devasa boyutlara ulaştı, sanayi tarım üzerinde devrimci bir etki yapmaya başladı. Ancak Engels, bu sanayi devriminin en önemli sonucunu, yeni bir sınıfın, İngiliz işçilerinin çok büyük bir kitlesini ve içinde bulundukları durumla çağının tüm sosyal hareketlerinin çıkış noktasını oluşturan, uygar dünyanın ilgisini her geçen gün daha çok üzerine çeken, sanayi ve tarım proletaryasının doğuşunda görüyordu. Sanayi devrimi, birçok küçükburjuva temsilcisinin yıkımı yoluyla, tüm sınıf ayrılıklarını, işçiler ve kapitalistler arasındaki tek keskin karşıtlığa indirgiyordu. Engels, İngiltere'nin sosyal gelişmesinin ana ögesini, büyük burjuvaziyle işçiler arasındaki savaşımda görüyordu. Hiçbir sosyalist ya da komünist teorinin, proletaryanın, özellikle bu koşulların klasik bir niteliğe büründüğü o ülke proletaryasının yaşam koşullarını araştırmadan sağlam bir temele oturtulamayacağını vurguluyordu.

"İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" kitabında hiçbir genel açıklama bulamayız. Engels'in araştırması tümüyle somut gerçeklere dayanır. Yapıt, İngiliz proletaryasının, tek tek gurupların yaşam ve savaşımını ayrıntılarıyla betimler: İplik eğirici ve dokumacı, örgü ve dantel fabrikaları işçileri, kadın terziler ve şapkacılar, cam ve metal işçileri, maden ve tarım proletaryası. Engels,

"büyük kentler" bölümünde, büyük sanayi merkezlerindeki yaşam ve töre üzerine eğilir.

İngiliz işçilerinin içinde bulunduğu acıklı durumun son derece canlı bir tablosunu çiziyor, kölece çalışmanın, açlığın, sefaletin, törece gerileyişin, giderek artan bedensel ve tinsel yıkımlarının onlar için biricik yazgı olduğuna dikkati çekiyordu. Engels'e göre, sanayi burjuvazisi tüm işçi sınıfına -erkeklere, kadınlara ve çocuklara- karşı sanki bir savaş açmıştı. Burjuvazinin zenginlik ve erk düşkünlüğünden gelen tüm davranışları, sosyal cinayetten başka bir anlam taşımıyordu. Karl Marx "*Kapital*"de, "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" adlı yapıtında Engels'in, kapitalist üretim biçiminin özünü derinden kavradığını[36] önemle belirtiyordu. Ve Lenin, "...ne 1845'ten önce ne de daha sonra, işçi sınıfının içinde bulunduğu feci durumun böylesine etkili ve gerçeğe uygun bir betimlemesi görülmemiştir."[37] diye yazıyordu.

İşçileri kapitalistlere karşı savaşıma zorlayan, ağır yaşam ve çalışma koşullarıydı. "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" kitabının büyük bir bölümü, işçi hareketlerine, proletaryanın sınıfsal örgütlerine, savaşımlarının yöntem ve biçimlerine ayrılmıştır. Uygar toplumda proletaryanın önündeki seçenekler: Ya yazgısına boyun eğip "iyi bir işçi" olmak ve burjuvazinin çıkarlarını "bağlılıkla" gözetmek -bu durumda kaçınılmaz olarak bir hayvan haline dönüşmesi gerekir-, ya da kendini koruyup tüm gücüyle insanlık onurunu savunmak. Ve bu da ancak burjuvaziye karşı savaşımla gerçekleşebilir. İşçi; en iyi, en soylu ve en güzel insancıl özelliklerini, devrimci harekete etkin olarak katılmakla açığa vurur.

Engels, İngiliz işçi sınıfının farklı kollarının durumunu, onların sosyal konumlarıyla örgensel bağlantıları içinde çözümledi ve sanayi kolundaki işçilerin kendi çıkarlarının bilincine, tüm diğerlerinden daha iyi ve tez vardığını tanıtladı. Onlar kendilerine takılan "working men" adından gurur duyuyorlardı, "özel çıkar ve ilkeleriyle, özel görüş biçimleriyle tüm varlıklıların karşısında özel bir sınıf oluşturduklarının ve aynı anda, içlerinde, ulusun gelişme yeteneği ve gücünün bulunduğunun farkına varıyorlardı."[38] Engels, işçi hareketinin gelişmesinde büyük sanayi merkezlerinin rolünü özellikle belirtiyordu. Büyük kentlerin, işçi hareketinin merkezini oluşturduğunu, işçilerin, kendi durumlarının bilincine ilk kez orada vardıklarını ve bu durumu değiştirmek için savaşıma orada başladıklarını, İşçi Birliklerinin, Chartizmin ve sosyalizmin ortaya çıktığı yerlerin büyük kentler olduğunu yazıyordu.

Komünizm yandaşları arasında, işçilerin yaşam çıkarlarını korumada, onların birliği ve savaş için eğitiminde, sendikaların ve ekonomik grevlerin büyük önemini ilk sezen Engels olmuştur. "Onlar (grevler), işçilerin artık kaçınılmaz olan büyük savaşa kendilerini hazırladıkları askerî okullardır; onlar, büyük işçi hareketine katılan ayrı iş kollarının ayaklanma duyurusudurlar."[39]

Engels aynı zamanda, yalnız İşçi Birliklerinin ve grevlerin, uygar toplumun gelişmesini belirleyen ekonomik yasaları değiştirmede yeterli olmadığını da gösterdi. İşçiler giderek, ancak savaşım içinde, burjuvazinin erkini devirmek için grevler ve İşçi Birliklerinden daha fazlasının gerekli olduğu bilin-

cine varırlar. Ekonomik savaşım er ya da geç, işçilere sosyalizmden başka bir çıkış yolu olmadığını öğreten politik bir eyleme dönüşmek zorundadır. Sınıf savaşımının keskinleşmesiyle, proletarya yavaş yavaş daha yüksek bir örgütlenme biçiminin, bağımsız siyasal bir partinin zorunluğunu duyar.

Tüm işçi sınıfı yalnızca politik harekette burjuvaziye kafa tutabilir ve burjuva yasaları yerine proletaryanın yasalarını koymak için çaba gösterirken, herşeyden önce ancak politik gücüyle kendisini kuşatan yasal duvara saldırabilir. Engels, Chartizmi burjuvaziye karşı muhalefetin yoğun bir biçimi olarak görüyordu.

Engels, Robert Owen'ın ütopik sosyalizmine verdiği büyük değere karşın, eleştirisini esirgemiyordu yine de. Owen'ın öğretisi, diye yazıyordu, ilkelerinin soyutluğu ve aşırı uzlaşmacılığıyla kendini gösteriyor; proletaryanın gerçek devrimci savaşının yerine barışçıl aydınlanma eylemini öne sürüyordu. Engels, İngiliz sosyalistlerinin -Owen yandaşlarının- ana yanılgısını, proletaryayı acı çeken bir kitle olarak ele almalarında ve proletaryanın, sosyalist ilkeleri ve ülküyü gerçekleştirecek büyük devrimci ve ilerici güç olduğu gerçeğini kavrayamamalarında görüyordu. İngiliz ütopik sosyalistleri, umut ve tasarımlarının varlıklı sınıflarca gerçekleştirileceği görüşünü savunuyorlar, bu amaca ulaştıracak aracın da hayırseverlik vaazları ve genel bir insan sevgisinin olduğuna inanıyorlardı.

Engels, Chartizmi sosyalizmle ve devrimci proleter kitle hareketini de her çeşit burjuva düşüncelerinden arınmış sosyalist teoriyle birleştirmenin zorunlu olduğu yolunda çok önemli düşünceler ileri sürdü. Bu, proletarya partisinin kurulması ve sağlamlaşması, böylece de proletarya devriminin zaferi için yerine getirilmesi gerekli koşullardan biriydi.

Engels,'in yapıtı "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu"nun çağdaşları üzerinde güçlü etkileri oldu ve Alman basınında geniş bir yankı yaptı. Özellikle sosyalist eğilimli gazete ve dergilerde hararetle tartışıldı.

Kitabın etkisiyle bir çok ilerici işçi, devrimci sosyalist savaşımın yolunu tuttular. Sonradan Komünistler Birliğinin etkin bir üyesi ve Marx'la Engels'in sadık bir öğrencisi olan Alman işçisi Friedrich Lessner şunları yazıyordu: "İlk satın aldığım ve işçi hareketi üzerinde ilk kez bana bir şeyler öğreten kitaptı."[40] Kitabın Almanca baskısı Rusya'ya kadar ulaştı. Petraçevskicilerin[41] kitaplığında da bu yapıtın bir baskısı vardı. 1860 yılında Rusya'da, Alman burjuva ekonomisti B. Hildebrand'ın, büyük ölçüde Engels'in yapıtına karşı yöneltilmiş "Günümüz ve Geleceğin Ulusal Ekonomisi" adlı kitabının çevirisi çıktı. Bunun üzerine "Sovremennik" dergisi de, Engels'in yanında yer alan, tanınmış Rus gazete yazarı N. V. Şelgunov'un bir makalesini yayımladı. Şelgunov şöyle diyordu: "Avrupa ekonomik yazını, İngiliz işçilerinin ekonomik durumu hakkındaki en iyi yapıtı ona (Engels'e) borçlu olmasına karşın, bizde adı duyulmamıştır. Hildebrand ve Engels arasındaki ayırım Engels'in kötülüğü adlandırması ve bu kötülüğe karşı çıkmasıydı; ama Hildebrand, kötülüğü kötülük olarak görmüyor, hattâ bunun başka türlü olamayacağını bile söylüyordu." Şelgunov, Engels'i "en iyi ve en gönlü yüce Almanlardan biri" diye niteliyor ve "İngilte-

re'de Emekçi Sınıfın Durumu"nun içeriğini oldukça ayrıntılı bir biçimde anlatıyordu. 50 ve 60 yıllarında, Rus gazete, dergi ve yazınsal yapıtlarında bu kitap üzerine söylenmiş pek çok söz ve yazılar bulunur.

Engels'in bu parlak yapıtının ünü, Avusturya, Polonya ve diğer ülkelerin ilerici ve devrimci çevrelerinde de yayıldı. Uluslararası işçi hareketinde, Bilimsel Komünizmin söz sahibi olmasına ve yaygınlaşmasına önemli ölçüde katkısı oldu.

Kitabın yayımlanmasından hemen hemen yirmi yıl sonra, Marx yazarına şunları yazıyordu: "İngiliz işçileri sahte burjuva telkinlerinden kendilerini ne kadar çabuk kurtaracaklar, beklemek gerek. Ayrıca kitabının ana öyküsü 1844'ten bu yanaki gelişmelerle en küçük ayrıntılarına kadar onaylandı, ben bile kitabı, son gelişmeler üzerine notlarımla yeniden karşılaştırdım. Yalnız, dünya tarihini arşınla ve her seferinde 'ilginç gazete haberi'yle ölçen küçük Alman darkafalıları, her ne kadar sonradan yirmi yılı özetleyen günlerin yine gelmesi olası ise de, yirmi yıllık bu gibi büyük gelişmelerin bir günde ortaya çıktığı kuruntusuna kapılabilir.

Yapıtını yeniden okumak, üzüntüyle kocadığımın farkına vardırdı. Bilgi ve bilimsellikten yoksun fikir yürütmelere karşın, konunun ne kadar canlı, tutkuyla ve cesaretle derinliğine girilip kavranılmış olduğu ve sonuçları yarın ya da öbürgün tarihsel olarak da gün ışığına çıkacak yanılgılar, bütüne bir içtenlik ve derbeder bir mizah kazandırıyor."[42]

Engels sonradan, yapıtı hakkında çok sert yargıda bulundu. "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu"nun Almanca ve İngilizce baskıları için 1892'de yazdığı önsözlerde, yazarının o sıralar çok genç olduğunu ve kitabın, "gençlik heyecanının" izlerini taşıdığını yazıyordu. Ayrıca, sonraki gelişmelerin de birtakım kehanetlerini, özellikle İngiltere'de yakın bir sosyal devrim kehanetini doğrulamadığına da dikkati çekiyordu. Bununla birlikte: "Güzel olan bu kehanetlerden çoğunun boşa çıkması değil, tersine pek çoğunun gerçekleşmesiydi."[43] diyordu.

Okuyucunun dikkatini, kitabın genel görüş açısının, kesinlikle oluşmamış Bilimsel Komünizmi temsil ettiğine çekiyordu: "Hemen hemen salt Marx'ın çabalarıyla bir bilime dönüştürülen çağdaş uluslararası sosyalizm, 1844 yılında henüz ortada yoktu. Yapıtım, onun oluşum sürecinin bir evresini temsil eder. Ve nasıl ki insan embriyonu başlardaki gelişme aşamasında atalarımız balıkların solungaç yayını andırıyorsa, bu kitap aynı biçimde modern sosyalizmin kökeninin atalarından birinin izlerini taşır - Alman klâsik felsefesinin-"[44]

Örnek olarak kitapta, "komünizmin salt bir işçi sınıfı partisi öğretisi olmadığı, kapitalistler de dahil, şimdiki sınırlı koşullardan tüm toplumun kurtuluşunu amaçlayan bir teori olduğu" savını gösteriyor ve açıklıyordu: "Soyut anlamda bu doğru, ama pratikte yararsızdan çok daha kötüdür. Varlıklı sınıflar, kurtuluş için en ufak bir gereksinim duymadıkları ve de işçi sınıfının kendi kurtuluşuna tüm güçleri ile karşı çıktıkları sürece, işçi sınıfının, sosyal devrimi kendi başına hazırlayıp gerçekleştirmesi zorunlu olacaktır."[45]

Engels'in yapıtındaki ekonomik çözümlemelerin belirli eksiklikleri, 40 yılları ortalarında henüz bilimsel-değer ve artı-değer teorisinin olmadığı nedenine dayanır. Engels, sanayi konjonktörünün ücret düzeyi üzerindeki etkisini, tümüyle doğru betimliyor ve işçi ücretleri niceliğinin, iş pazarındaki arz ve talep arasındaki ilişkilere ve işçilerin sermayeye karşı örgütlü savaşımının gücüne bağlı olduğunu vurguluyordu. İşsizler yedek ordusunun varlığının da, çalışan işçilerin durumunu etkilediğine dikkati çekiyordu. Ancak, işçi ücretlerinin geçici yükselmesiyle, her seferinde nesnel koşullara bağlı yükselmesi arasındaki dalgalanmayı saptayamıyordu.

Engels'in yapıtı "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu", sosyalist dünya yazını tarihinde, onun en iyi yapıtlarından biri olarak her zaman için yer almıştır.

Brüksel'de

Barmen'deki yaşam Engels'e uzun süreden beri bir yük olmuştu. Aile içindeki üzüntülü ve gergin ilişkiler, yazıhanede ve babasının fabrikasındaki işlerle uğraşmaya zorunlu olması, onda büyük bir isteksizlik uyandırdı.

Barmen'den uzaklaşmayı ve Marx'ın yanına, Brüksel'e taşınmayı ne kadar çok istiyordu, ama ortaklaşa çalışmalarının sağlığı için daha bir süre Barmen'de kalması gerekiyordu. 1845 Martı'nın başlarında, dostlarıyla buluştuğu Bonn ve Köln'e bir yolculuk yaptı.

Engels'in komünist fikirlerin propagandasındaki rolü, Prusya polisince gözden kaçmadığından, ciddî bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Uzun süreden beri polis gözetimi altında olan Engels hakkında, Barmen savcısı bir çok kereler soruşturma yapmış ve Engels'in yolculuğundan önce Westfalya'yı dolaşan komiser Duncker de, oradaki sosyalistlerin çalışmaları üzerine ayrıntılı bir rapor yazmıştı. Raporunda, Engels, Hess, Köttgen ve diğerleriyle, Elberfeld ve Köln'deki başı çeken sosyalistlerin yakın ilişkiler içinde bulundukları büyük ve giderek dal budak salan bir örgütün sözünü ediyordu. Duncker; Engels'i, Ren eyaleti komünist hareketinin etkin bir üyesi diye niteliyordu.

Engels, Nisan 1845'te Brüksel'e gelerek St.Gudule alanındaki, bir süre Marx'ın da kaldığı "Bois Sauvage" oteline indi. Mayıs 1845'te Marx, Rue de l'Alliance 5 numaralı eve taşındı. Engels de yanındaki 7 numaralı evi kiraladı, Marx ve ailesince en yakın aile dostu olarak karşılandı.

Marx Brüksel'de bir arada bulundukları süre içinde Engels'e, bir zamanlar tasarladığı materyalist tarih anlayışının temel düşüncesini açıkladı. "1845 ilkbaharında yeniden Brüksel'de bir araya geldiğimizde" diye sonradan yazıyordu Engels, "Marx, materyalist tarih teorisinin anahatlarını çoktan geliştirip tamamlamıştı bile, bize yalnızca oturup, en farklı akımlarının ardından yaratılmış bu yeni görüş biçiminin ayrıntıları üzerinde çalışmak kalmıştı."[46] Daha o zamanlar, Hegel sonrası Alman felsefesindeki idealizme, özellikle de onun en yeni çeşitlemelerine karşı ortaklaşa bir yapıt yazmaya karar vermişlerdi.

Marx, 1845 ilkbaharında, olasılıkla Nisan'da, gelecekteki felsefî yapıtı için önemli birkaç düşünceyi "*Feuerbach Üzerine Tezler*"in taslaklarında kaleme aldı. Engels'in 1845'de "Tezler"den haberi olup olmadığını söylemek güçtür, ama burada formüle edilen fikirleri paylaştığı su götürmez. Kırk yılı aşkın bir süreden sonra, Şubat 1888'de Marx'ın ölümünden sonra bulunan "*Feuerbach Üzerine Tezler*"i, "yeni dünya görüşünün dahiyane özünün kaleme alındığı ilk belge"[47] diye niteliyordu Engels.

Marx "*Feuerbach Üzerine Tezler*"de, materyalist felsefenin tüm öncel biçimleriyle, yeni dünya görüşü arasındaki temel ayırımı açıklıyordu: "Bugüne kadarki materyalizmin (Feuerbach'ınki de dahil) ana yanılgısı, maddeyi, gerçekliği ve içgüdüyü yalnızca ***nesnenin ya da görüşün*** biçimi olarak ele almasındadır... Bu yüzden de 'devrimci' eylemin, 'pratik eleştirisel' eylemin önemini kavrayamaz."[48] Eski materyalizm, etkin yönü yalnız sınırlı bir biçimde tasarlayabilmekte ve onu, duyumsal bir görüş ya da dahası insanın teorik bir davranışı olarak yorumlamaktaydı.

Marx buna karşılık, pratiğin dünyayı tanıma ve değiştirmedeki kesin önemini vurguluyor ve onu (pratiği) somut görünümünün kavranılıp saptandığı nesnel, elle tutulur insancıl eylem diye adlandırıyordu. Bu anlayış, tek tek bireylerin kişisel deneyimlerindeki gibi, insanın üretici eylemini, bilimsel deney ve insanın sosyal-tarihsel eyleminin tüm biçimlerini içeriyordu.

Pratik; gerçeğin, nesnel dünyanın bilinmesi temelinin en yüksek ölçütüdür. Marx: "İnsan düşüncesinin nesnel gerçeğe yaklaşıp yaklaşamayacağı sorunu teorik bir sorun değildir, tersine *pratik* bir sorundur. İnsan, pratikte gerçeği, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, geçiciliğini tanıtlamakla yükümlüdür."[49] diye yazıyordu.

Tam ve nesnel gerçeğe dayanan teorik bilgi, insanın devrimci-pratik eyleminin hizmetindedir, ona bilinçli ve yararlı bir eylem niteliğini verir. Teori ve pratik arasındaki bu kopmaz bağlantıyı Marx, onbirinci tezde en kısa yoldan formüle etmiştir: "Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde *yorumladılar*, söz konusu olan onu *değiştirmektir.*"[50]

Marx ve Engels yeni bir kitap yazmayı tasarlarken, önceden başladıkları yazılarını da tamamlamayı amaçlıyorlardı. Marx'ın bir yayımcıyla olan anlaşmasına göre iki ciltlik "Ulusal Ekonomi ve Politikanın Eleştirisi"nin elyazmalarını teslim etmesi gerekiyordu. Bu yapıt üzerinde çalışırken, İngiliz ekonomi yazınındaki en son gelişmeleri incelemek için, İngiltere'ye bir yolculuk yapma zorunluğu ortaya çıktı. İngiltere sosyal tarihi üzerine bir kitap ve himayecilik hakkında bir broşür hazırlamayı tasarlayan Engels de İngiltere'ye gitmek istiyordu.

O sıralar Marx'ın İngilizcesi yeterli değildi ve İngiltere'yi de tanımıyordu. Bu yüzden Engels'le birlikte yolculuk, hem hoş hem de yararlı oldu. 12 Temmuz'dan 21 Ağustos 1845'e kadar İngiltere'de kaldılar ve bu sürenin büyük çoğunluğunu Manchester'da geçirdiler. Günlerce, Avrupa'nın en eski kitaplıklarından biri olan Chetham kitaplığında çalıştılar.

Engels tarafından orada alınmış kayıtlarda Marx'ın görüşlerine, Marx'ın notlarında da Engels'in kayıtları hakkında bilgilere rastlanır. Engels Chetham kitaplığında, arasında G. Porter'in "The Progress of the Nation", T. Took'un "A History of Prices", F.M.Eden'in "The State of the Poor: or an History of the Labouring Classes in England", W. Godwin "History of The Commonwealth of England", J.W. Gilbart'ın "The History and Principles of Banking" adlı kitapları da bulunan bir çok yapıtı okudu. Engels'in kayıtları üç defter doldurmaktadır.

Engels'in eğilimi notlarında açıkça belirmektedir: Tüm ekonomik görünümlere işçi sınıfı çıkarları açısında bakmak. Porter'in "Progress of the Nation"ının tütün gümrüğü bölümüne ilişkin notlarında, "burada, işçilerin sömürülmesi en alçakça boyutlara ulaşmaktadır."[51] diyordu. Başka bir yerinde de, yazarın öne sürdüğü, işçilerin eğitim yoluyla ayaklanmalarının önüne geçilebileceği ve "demagojik baştan çıkarmalara"[52] karşı korunabileceği savlarını hicvediyordu. Engels, Eden'in kitabı "The State of the Poor"a ilişkin notlarında da, "Bay Eden, sanayide ve kitlelerin sefaletindeki ilerlemenin bir bakıma tek ve aynı olduğunu görmüyor."[53] diyordu.

Engels, Chetham kitaplığında Marx'la birlikte geçirdikleri günleri sonradan sık sık anımsıyordu. 1870 yılında Marx'a şunları yazıyordu: "Son günlerde yine, 24 yıl önce oturduğumuz küçük bölmelerdeki dört köşe masada oturdum; burayı çok seviyorum, renkli pencerelerinden ötürü hava orada her an güzel. Kitaplık memuru yaşlı Jones hâlâ burada, ama çok yaşlanmış ve artık hiç bir iş yapmıyor..."[54]

Engels, Manchester'de, bir daha ayrılmamak üzere Mary Burns'le yine buluştu ve oradan birlikte Brüksel'e gittiler.

Marx ve Engels dönüş yolculuğu sırasında birkaç gün Londra'da kaldılar. Engels, Marx'ı Harney'le tanıştırdı ve "Northern Star" daki çalışmalarını sürdürme konusunda anlaştılar. Ayrıca Doğrular Birliği önderleriyle -Karl Schapper, Joseph Moll ve Heinrich Bauer- de bir görüşme gerçekleşti, böylece Marx da tanışmış oldu onlarla.

Doğrular Birliğinin Londra'daki önderleri, Marx ve Engels üzerinde çelişkili bir izlenim bıraktılar. Bunlar, Weitling'in eşitlik komünizminin dargörüşlüğünü büyük ölçüde aşmış ilk Alman proleter devrimcileriydiler; ama ne var ki, soyut hümanizm anlayışının boş laflarından başka bir şey olmayan, burjuva "gerçek" sosyalizminin etkisi altındaydılar. İngiliz Owencılarına yakın olan Doğrular Birliği önderleri, devrimci savaşım yöntemlerini kabul etmiyorlardı ve Chartistlerle ilişkileri çok gevşekti. Tüm bunlara karşın, Marx ve Engels yine de birliğin yöneticileriyle ilişki kurdular.

Engels Londra'da, Doğrular Birliği üyeleri ve Chartistlerin sol kanadı arasında ilişkiler kurulmasına yardımcı oldu. Ayrıca, Londra'da yaşayan göçmen demokratların uluslararası bir dernek kurmalarına da önayak oldu. 1845 Ağustos'u ortalarında, Webber Street'deki bir lokalde yapılan göçmen demokratların toplantısına Marx ve Engels de katıldı. Engels, Londra'da uluslararası devrimci bir örgütün kurulması yolunda yapılan öneriyi destekledi. 22

Eylül 1845'te, Marx ve Engels'in Brüksel'e dönmesinden sonra, böyle bir örgüt -Fraternal Demokrats (Kardeş Demokratlar)- kuruldu. Derneğin başta gelenleri, İngiliz Chartistleri ve Doğrular Birliğinden Alman işçileriydi. Bu derneğin kuruluşu, proletaryanın ilerici temsilcilerinin uyanan uluslararası dayanışmasını açıkça gösteriyordu.

Engels'in, "Toplumsal Reform İçin Ren Yıllıkları"nda yayımlanan makalesi, "Londra'da Uluslar Şenliği"ni 22 Eylül'deki tarihsel toplantıya ayırmıştı. Proletarya enternasyonalizminin ilkelerini basında ilk kez bu makalede formüle ediyordu: "Tüm ülkelerin proleterlerinin çıkarı tek ve aynı, düşmanı tek ve aynı, önlerindeki savaşım da tek ve aynıdır; proletarya kitlesi doğuştan ulusal önyargılardan arınmıştır ve tüm yapısı, davranışı özünde insancıl ve milliyetçiliğe karşıdır. Yalnız proletarya milliyeti ortadan kaldırabilir ve yalnızca uyanan proletarya, çeşitli ulusların kardeşliğini sağlayabilir."[55] Engels, Kardeş Demokratlar örgütünün, küçükburjuva hayallerini aşmasına ve proleter devrimci bir örgüt durumuna dönüşmesine yardımcı olmaya çalıştı.

Marx ve Engels, Weitling'le ilk kez Londra'da buluştu. Karşılaşmaları dostça geçti. Onlar, Weitling'e Alman ütopik komünizminin ilk temsilcisi diye büyük değer veriyorlardı ve toplumsal sorunlara bilimsel açıdan bakmayı kavrayacağına inanıyorlardı; onun yardımıyla Londra'da bir komünist yayın organı çıkarabileceklerini de umuyorlardı ayrıca. Ancak Weitling, bu girişime katılmayı geri çevirip, teknik buluşlarla uğraşmayı yeğledi.

"Gerçek" Sosyalizme Karşı Savaşıma Başlayış

Marx ve Engels, İngiltere'den Brüksel'e döndüler. Belçika'nın başkenti, giderek pekçok Alman devrimcisi için bir çekim merkezi oluyordu. Marx ve Engels'in ünü çoktan yayılmıştı. Bilimsel devrimci dünya görüşüne giden yolları arayan herkes onlarla tanışmaya can atıyordu.

Temmuz 1845'de, Alman proletaryasının ilk ve en önemli ozanı[56] Georg Weerth Brüksel'e geldi. 19 Temmuz 1845'te, Engels'in yapıtları ve kişiliğinden derinden etkilenmiş bir biçimde ve gençliğin verdiği heyecanla annesine şunları yazıyordu: "Mal sahipleri çekinsinler, halkın güçlü kolları bizden yana ve tüm ulusların önde gelen dehaları yavaş yavaş bize katılıyor. İşte çok aziz dostum Barmen'li Fried. Engels, İngiliz işçileri üzerine bir kitap yazdı ve haklı olarak fabrikatörleri çok sert eleştirdi. Kendi babasının da İngiltere ve Almanya'da fabrikaları var.

Bunun üzerine ailesiyle arası açıldı; ona dinsiz imansız gözüyle bakıyorlar... Ama ben, alışılmışın dışında bir zeka ve öngörülü, gece gündüz büyük bir çabayla emekçi sınıfın mutluluğu için savaşan bu oğulu ulu bir insan olarak tanıyorum."[57]

Engels, yine o günlerde, önceleri sandığı gibi Almanya'daki komünist harekete, varlıklı sınıfların ilerici gençliğinin destek olabileceği üzerindeki hayallerinden kendini kurtarmıştı. Eylül 1845'te, "Northern Star" için Brük-

sel'den yazdığı ilk makalesinde: "Bu gençliği burjuva içinde aramamalı. Devrimci hareket, Almanya'da onların başlangıcını işçi sınıfının içinden çıkaracaktır... Bereket versin ki burjuvaziye hiç güvenmiyoruz."[58] diyordu.

Engels, Harney'le anlaşmasına bağlı kalarak "Northern Star"a, içinde Almanya'daki politik olayları devrimci komünist açıdan açıkladığı makalelerini düzenli olarak O gönderiyordu. "Kısa süre önce Leipzig'de meydana gelen Kırım-Alman İşçi Hareketi" başlıklı makalesinde, Alman proletaryasının artan etkinliğine değiniyordu. Bununla ilgili olarak, Silezyalı dokumacıları ayaklanmasının (Haziran 1844) etkisi altında ortaya çıkan, Bohemyalı, Saksonyalı, Berlinli kumaş baskıcılarının ve demiryolu yapımında çalışan işçilerin grevlerinden söz ediyor, işçi hareketinin etkinliği ve çeşitli burjuva hareketlerinden olan bağımsızlığı üzerine düşüncelerini önemle belirtiyordu. "Dediğim gibi" diyordu Engels, "işçi hareketi, Almanya'daki durumu temelinden değiştirecek olan devrime ulaşacaktır."

"Almanya'daki Durumlar" adlı makaleler dizisinde, materyalist görüş açısından, ülkenin son elli yılının, özellikle de 18. yüzyıl sonundaki Fransız Devrimi'nden sonraki toplumsal ve siyasal tarihini açıklıyordu. Engels bu yazı dizisinde, tek ve demokratik bir Almanya için tutarlı bir savaşçı olarak ortaya çıkıyor, Alman devletlerindeki gerici konumları eleştiriyor, burjuva liberalizminin sınıf niteliğini açığa vuruyor ve burjuva demokrasisinin sınırlılığını tanıtlıyordu.

Engels Alman basınıyla da işbirliği yaptı. 1845 yılı sonunda yazılmış makaleleri "Ticaret Üzerine Fourier'den Bir Fragman (giriş ve sonsöz)" (1846 yılında, "Deutsche Bürgerbuch" dergisinde yayımlandı ; Fragman, Marx ve Engels'in tasarladıkları, Fransız ve İngiliz ütopik sosyalizminin en iyi yapıtlarından seçilmiş makalelerden oluşan bir dizi için çevrilmişti) ve yukarda adı geçen "Londra'da Uluslar Şenliği" 1844'ten sonra Almanya'da çok yaygınlaşan, küçükburjuva sosyalizminin bir çeşitlemesi olan "gerçek" sosyalizme karşı büyük bir ilgiyle, ilk kez açıkça yeralışını gösteren makalelerdir.

"Gerçek" sosyalistler, kapitalist gelişmeden kaygı duyan Alman darkafalılığının gerici görüşlerini dile getiriyorlar ve sosyalist öğretiyi, gerçek durumlardan ve pratik gereksinimlerden saptıran soyut bir niteliğe büründürüyorlardı. Burjuva toplumunu eleştireceklerine, ilenip dert yanıyorlardı. "Gerçek" sosyalistler, mutlakiyetciliğe karşı ve demokratik dönüşümler için savaşımın zorunluğunu anlamadıklarından, burjuvaziye karşı savaşımlarında zaman zaman istemleri dışında gerici Alman hükümetlerinin elinde bir araç durumuna düşüyorlardı. "Gerçek" sosyalistler, sınıf savaşının ve toplumsal devrimin - proletaryanın kurtuluşunun bircik yolu- yerine, genel insan sevgisinin duygusal vaazlarını koyuyorlar ve de devrimci komünizme açıktan açığa karşı çıkıyorlardı. Sosyalist hareketteki devrimci ögelerin, reformcu ögelerden ayrılmasına karşı duruyorlar ve böylelikle Almanya'daki gerek proleter, gerekse demokratik hareketin gelişmesini engelliyorlardı.

Engels, "gerçek" sosyalistlerin gerçek durum ve teoriyi ciddî olarak inceleyeceklerine, boş felsefî gevezeliklerde bulunduklarına, Hegel ve Feuer-

bach'ın fikirleriyle, Fransız ütopik sosyalistlerin çeşitli tasarımlarını birbirine karıştırdıklarına dikkati çekiyordu. Öncellerinin toplumsal görüşlerini (Fourier'in, Saint-Simon'un ve diğerlerinin) horgördükleri için, Engels onları kınıyor ve ekonomi-politikle ilgili sorunlardaki bilgisizliklerini de ortaya döküyordu. Engels, "gerçek" sosyalistlerin temel yanılgısını, devrimci sınıf savaşını duygusal, tüm sınıflara yöneltilmiş öğütlere yeğlemekle gerçeğin ve komünist hareketin değerini düşürmelerinde görüyordu. "Gerçek" sosyalistlerin milliyeti ortadan kaldırma konusundaki açıklayıcı boş sözlerini de eleştiriyor ve karşılarına, çeşitli ulusların demokratlarının ortak çıkarlar temelinde birleşme girişimini çıkarıyordu.

"Alman İdeolojisi"

Marx ve Engels 1845 sonbaharında, basındaki Hegel sonrası felsefeye karşı çıkmayı amaçlayan ortaklaşa tasarımlarını gerçekleştirmek için harekete geçtiler. "*Alman İdeolojisi*" adını verdikleri, büyük felsefî bir yapıt üzerinde, Kasım ayı içinde çalışmaya başladılar.

Marx ve Engels, 1845 yaz ve sonbaharında, Feuerbach'ın kendini komünist diye nitelediği makalelerinin, "gerçek" sosyalistlerin bir yazı dizisinin ve Bruno Bauer'le Max Stirner'in çeşitli makalelerinin yayımlanmasından sonra, böyle bir yapıt için somut bir tasarı hazırladılar.

Bu çalışma sözcüğün tam anlamıyla ortaklaşa bir yapıttır. Herbirinin ayrı ayrı bölümlerini yazdıkları "*Kutsal Aile*"den farklı olarak "*Alman İdeolojisi*", Marx ve Engels'in ayrılmaz işbirliğinin ürünüdür.

"*Alman İdeolojisi*"nin ilk cildi üç bölümden oluşmaktadır ki, bunlardan teorik yönde en önemlisi giriş bölümüdür. (Feuerbach. Materyalist görüşle idealist görüşün karşıtlığı) Marx ve Engels, ikinci ve üçüncü bölümleri ("Aziz Bruno" ve "Aziz Max") Genç Hegelcilerin felsefesinin eleştirisine ayırmışlardı. İkinci cilt, "gerçek" sosyalizm temsilcilerinin görüşlerine karşı bir eleştiri niteliğindedir.

"*Alman İdeolojisi*"nin ölümsüz teorik değeri, Marx ve Engels'in bu yapıtta ilk kez materyalist bir tarih anlayışını (tarihsel materyalizm) Bilimsel Komünizmin felsefî temeli olarak tüm yönleriyle işlemelerindedir. Materyalist tarih anlayışının uyum içindeki temel düşüncesinin benimsenmesinde en büyük hizmet Marx'ındır. Engels'in deyişiyle, bu, Marx'ın, sosyalizmin ütopyadan bir bilime dönüşmesini sağlayan iki büyük buluşundan biridir. (İkinci buluş artı-değer teorisiydi).

Marx ve Engels "*Alman İdeolojisi*"nde, görüş biçimlerinin öncüllerine (kaziyeler) ilk kez dikkati çekiyorlardı. Bunlar: İnsanlar, onların yönsemesi (faaliyet) ve bu yönsemenin maddesel koşullarıydı. "*Alman İdeolojisi*"nin yazarları, insan etkinliğinin her iki yanını da gösterdiler: Üretim (insanın doğayla ilişkisi) ve karşılıklı ilişki (insanların birbiriyle ilişkisi), toplum yaşamındaki maddesel üretimin belirleyici rolünden, tarihsel materyalizmin en önem-

li ilkesini kapsamlı bir biçimde geliştirdiler. Belirli bir üretim biçimi, insanların belirli bir yaşam biçimini gerektirir, üretimin maddesel koşulları, insanların birbirleriyle olan toplumsal ve siyasal ilişkilerini de belirler.

Toplumsal ilerleme yasalarının kavranılmasında büyük önemi olan, "*Alman Ideolojisi*"nde açıklanmış üretim ilişkileri ve üretici güçlerin diyalektiğiydi. (Onlar bu yapıtta, özellikle üretici güçlerden ve karşılıklı ilişkiler biçiminden söz ediyorlardı.) Toplam tarihsel sürecin anlaşılması için bir anahtar olan bu buluşun ilkelerini şöylece formüle ettiler: Üretici güçler, karşılıklı ilişkiler biçimini, toplumsal ilişkileri belirler. Üretici güçlerin gelişmesiyle, önceki karşılıklı ilişkiler biçimi, üretici güçlerle artık uyuşamaz ve bir ayakbağı durumuna gelir. Bu çelişki, yeni ve gelişmiş üretici güçlere uygun toplumsal ilişkileri yaratan sosyal bir devrimle çözülür.

Üretici güçler ve üretim ilişkileri diyalektiğinin açıklığa kavuşmasıyla, tarihsel gelişmenin her aşamasının sürekliliğini kavrama olasılığı da gerçekleşecekti.

Marx ve Engels, maddesel üretimin her yeni gelişme aşamasının, yeni mülkiyet ve işbölümü biçimini ortaya çıkardığını gösterdiler. Her mülkiyet biçimi de kendisine uygun toplumsal ve siyasal ilişkileri yaratır.

Marx ve Engels tarafından ilk kez formüle edilen bu fikirler, sosyal ekonomik sisteme ilişkin, sonradan onlarca ayrıntılarıyla işlenen öğretilerine temel olmuştur.

Marx ve Engels, sosyal ekonomik sisteme ilişkin öğretileriyle insanlık tarihini kendisini kuşatan gizemci kılıfından kurtarıp, gerçek bir bilime dönüştürdüler ve kendi bilimsel dönemlerinin başlangıcına da ilk adımı attılar. "Tarih ve politika üzerine o zamana değin ortaya atılan görüşlerde egemen olan kargaşa ve başına buyrukluk", diye yazıyordu Lenin, "üretici güçlerin gelişmesinin sonucu olarak toplumsal yaşamın bir biçiminden, başka yüksek bir biçimine nasıl dönüştüğünü gösteren, şaşılacak kadar birlik içinde ve uyumlu bir bilimsel teoriyle ortadan kaldırıldı."[59]

"*Alman İdeolojisi*"nde, kapitalizm öncesi ilişkilerin gelişmesi açıklanmış, çağdaş toplum ve burjuva mülkiyeti çözümlenmişti. Marx ve Engels, önceleri ilerici bir rol oynamış olan kendi sosyal ilişkilerinin, bu toplumun daha ileri gelişmesine nasıl engel olduğunu ortaya serdiler. Özel mülkiyet belirli bir gelişme aşamasında, "manifaktür ve küçük taşra işletmesini, gelişmekte olan zanaatı engelleyen lonca gibi bir ayakbağı durumuna gelir. Bu üretici güçler, özel mülkiyet koşulları altında yalnızca tek yönlü bir gelişme gösterirler, çoğunluğu yıkıcı güçler durumuna gelirler ve bu tür güçlerin bir bölümü özel mülkiyette asla kullanılamazlar."[60]

Marx ve Engels, her uzlaşmaz mülkiyet biçiminin, toplumun özel bir sınıf yapısına uygun olduğunu gösterdiler. Devletin bağımsızlığı konusundaki hayalci tasarımların yanılgısını açığa vurdular ve burjuva devletinin, "burjuvazinin kendi mülkiyet ve çıkarlarının, gerek dışarda gerekse içerde, karşılıklı güvencesinin zorunlu olduğu bir örgütlenme biçiminden"[61] başka anlama gelmediğini tanıtladılar.

Maddesel üretim, toplumsal ilişkiler ve sınıf savaşı, toplumsal bilincin belirli biçimlerini -din, felsefe, töre vb.- yaratırlar. Bilincin, tüm toplumsal gelişmeyi belirleyen çıkış noktası olduğunu öne süren idealist görüşün karşısında, Marx ve Engels en önemli materyalist ilkeyi formüle ettiler: "Bilinç yaşamı belirlemez, tersine yaşam bilinci belirler."[62] Bilinç, diyorlardı, toplumsal bir ürün, toplumsal ilişkilerin bir ürünüdür.

Marx ve Engels, toplumsal bilincin sınıf niteliğini açığa çıkardılar ve şu sonuca vardılar: "Egemen sınıfın fikirleri her çağda egemen fikirlerdir, yani toplumun yönetici *maddesel* gücü olan sınıf, aynı zamanda onun yönetici *düşünsel* gücüdür."[63] Egemen fikirler, egemen maddesel ilişkileri dile getirirler. Toplumda egemen sınıfın fikirlerine karşı devrimci fikirler oluştuğunda, ancak devrimci bir sınıfın ortaya çıkışı beklenir.

"*Alman İdeolojisi*"nde geliştirilmiş materyalist tarih anlayışının en önemli çıkarsamalarından biri de, proleter, komünist devrimin tarihsel zorunluluğu ve kaçınılmazlığıdır. Marx ve Engels, çağdaş toplumda, "toplumun tüm yükünü onun yararlarını görmeden taşıyan..." bir sınıf oluşmuştur diye yazıyorlardı, "köklü bir devrimin zorunluğu bilincinin, komünist bilincin ortaya çıktığı bir sınıf."[64] Tüm önceki devrimler, sınıfları ve sınıflar egemenliğini kaldırmadılar, "komünist devrim sırasında... tüm sınıfların egemenliği sınıflarla birlikte ortadan kalkacaktır."[65] Devrim, yalnızca egemen sınıfı devirmenin biricik yolu olarak değil, insanların kendilerini değiştirme aracı olarak da zorunludur. Devrim sürecinde emekçiler, eski toplumun önyargılarının, geleneklerinin ve fikirlerinin etkisinden kurtulurlar, "çünkü, *deviren* sınıf yalnızca bir devrimle tüm eski pisliklerden kurtulup, toplumu yeniden kurabilecek duruma gelebilir."[66]

Komünist toplumu kurmak için, proletaryanın siyasal erki ele geçirmesi ve egemen sınıf olması zorunludur. Marx ve Engels, "egemenlik uğruna çaba gösteren her sınıf kendi egemenliklerinin, ki bu proletarya için de geçerlidir, tüm eski toplum biçim ve egemenliğini ortadan kaldırmayı kesinlikle gerektiriyorsa, ilk önce siyasal erki ele geçirmek zorundadır."[67] diyorlardı. Burada proletarya diktatörlüğü düşüncesinin özü yatmaktadır. Lenin'in deyişiyle: "Burada, devlet sorunu konusunda, Marksizmin en önemli ve en kapsamlı fikirlerinden birinin formüle edilişiyle karşı karşıyayız."[68]

Marx ve Engels, komünist hareketin, tümüyle somut pratik amaçları izleyen ve buna belirli devrimci eylemlerle ulaşmayı araştıran devrimci proletaryanın, pratik bir eylemi olduğunu vurguluyorlardı.

Sosyalist öncellerinde ütopik bir ülkü olan komünizm, böylelikle Marx ve Engels'de, ilerici, devrimci sınıfın bilimsel temele dayalı bir teorisi durumuna geldi. "Bizim için komünizm", diye yazıyorlardı, "yaratılması gereken bir *durum*, gerçekliğin kendisini uydurduğu (uyduracağı) bir *ülkü* değildir. Biz komünizmi, bugünkü durumu ortadan kaldıran *gerçek* hareket diye adlandırıyoruz."[69]

Marx ve Engels "*Alman İdeolojisi*"nde, geleceğin komünist toplumunun özelliklerini anahatlarıyla belirttiler. Komünizme geçiş, üretim ilişkilerinde

köklü bir devrim anlamına geliyordu. Toplumsal yaşamdaki, burjuva toplumuna özgü kendiliğindenliğin yerine, insanların kendi toplumsal ilişkileri üzerindeki egemenliği geçecek, insanlar toplumsal ilişkilerini bilinçli ve ölçülü düzenleyecekler. Komünist toplum koşullarında, sınıflar ve insanı köleleştiren sınıflı topluma özgü işbölümü ortadan kalkacak, bu nedenle kent ve kır arasındaki, kafa ve kol emeği arasındaki karşıtlık da aşılmış olacak. Yeni toplum düzeni, insanlara, tüm güçlerinin ve yaratıcı yeteneklerinin yetkinleşmesi, çok yönlü gelişmeleri için umulmadık olanaklar sağlayacaktır.

Marx ve Engels "*Alman İdeolojisi*"nde, materyalist tarih anlayışının temel düşüncesini açıkladılar ve aynı zamanda, Hegel felsefesinin tüm kazanımlarını kesinlikle yitiren ve yanılgılarını daha da arttıran Genç Hegelcilerin görüşlerini çürüttüler. Birkaç "Alman ideoloğu"nun tumturaklı boş sözleriyle zenginleşen gerçekliğin eleştirisi, aslında bu gerçekliğe karşı bir savaşım değildi, tersine onun edimsel olarak onaylanması ve salt başka anlama gelen isteğin açığa vurulmasıydı. Marx ve Engels, tüm diğer "Alman ideologları"na karşılık, yalnızca eleştirinin dünyayı doğru olarak yorumlamaya ve en önemlisi, onu değiştirmeye yeterli olmadığını tanıtladılar.

Teorik ve pratik yönden büyük ilgiyi çeken, Marx ve Engels'in özellikle Stirner'in idealist görüşlerine, dahası bu görüşlerden büyük ölçüde etkilenmiş olan Alman küçükburjuva demokrasisi ideolojisinin ortaya çıkışına, Bakunin'in anarşist teorilerine ve diğerlerine yönelttikleri çok titiz ve düşünsel yönden çok zengin eleştiridir.

Max Stirner, hukuk, devlet ve töre sözcüklerine saldırarak onları, bilinci baskı altında tutan ideolojik hayaletler diye açıklıyordu. Bu hayaletleri yok etmeye, böylelikle de insanları tüm zincirlerinden kurtarmaya çağırıyordu. "Yıkılmış kutsal kavramlar"ın yerine, sınırsız bencilliğiyle bireyi, hiçbir sınır tanımayan bireyi koyuyordu. Ancak, Stirner tipik bir küçükburjuva olarak, özel mülkiyet üzerindeki hakkı yadsımıyordu. Böylece onun bireyi, edimsel olarak burjuva ilişkileri çerçevesinde kalıyordu. Ne var ki burjuva toplumunun temeli olan özel mülkiyet kalırsa, burjuva hukuku, burjuva devleti ve burjuva töresi de yürürlükte kalır. Stirner'in bilinç konusundaki çığırtkanca eleştirisi, burjuva toplumu varlığının maddesel ve siyasal koşullarına biraz olsun dokunmuyordu bile. Onun yüzeysel aşırı radikal teorisi, burjuvaca ilişkilerinin aldatıcı, idealist bulanıklıkta bir kopyasından başka bir şey değildi.

Marx ve Engels "*Alman İdeolojisi*"nde, Stirner'in, komünizmde kişiliğin toplumun kölesi durumuna geleceğini, komünistlerin, özel mülkiyeti kaldırırken kişiliği de yok edeceklerini öne süren abuk sabuk savlarını hicvediyorlardı. Marx ve Engels, özel mülkiyetin, salt burjuva bireyinin temelini oluşturduğunu açıklıyorlar, ama çoğu hiçbir varlığı olmayan insanların kişilikleri, özel mülkiyetçe zorla ellerinden alınır diyorlardı. İşçiler kişiliklerini, yalnızca kapıtalist düzene karşı savaşımda kazanırlar.

Özgürlük konusundaki burjuva-idealist anlayışın, tinin özgürlüğü, tinin özerkliği, kişiliğin toplumdan tamamen bağımsızlığı, yani görünürde özgürlüğün karşısına, Marx ve Engels, özgürlüğün materyalist yorumunu çıkardı-

lar. Onlar, özgürlüğü, insanın içinde yaşadığı ve çalıştığı ilişkiler ve koşullar üzerindeki egemenlik ve erk diye tanımlıyorlardı. İnsanın gerçek özgürlüğü, idealistlerin öne sürdüğü gibi, tinin, maddesel toplumsal ilişkilerden olan imgesel özgürlüğünü değil, tersine ilişkilerin bilinmesini ve bunlar üzerindeki egemenliği içerir. "*Alman İdeolojisi*"nin yazarları, özgürlük kavramı konusunda tarihsel bir yaklaşımı savundular ve insanlığın her çağda, özgürlüğün yalnızca belirli bir aşamasını, doğa ve toplumsal ilişkilere egemen olma amacını güttüğünü vurguladılar. İnsanlık, tüm sosyal ve tinsel özgürlüğü gerçekleştirmeyi, ilk kez toplumsal ilişkilerin en yüksek gelişme aşamasında -komünizmde- başaracaktır.

Marx ve Engels "*Alman İdeolojisi*"nde, Stirner'in, aydınların seçkin, başlıbaşına rolü ve bireysel yaratıcı çalışma üzerine olan tezli tasarımlarına karşı sert eleştiriler yöneltti. Komünistler, sözde Stirner'in alayla öne sürdüğü biçimde, her insanın bir Raffael gibi yapıtlar ortaya çıkarmasını istiyorlardı. Ama gerçekte komünistler, içinde bir Raffael gizli olan her insanın yeteneğini hiç bir engelle karşılaşmadan geliştirmesi için olanaklar bulunmasını istiyorlardı. Stirner'e göre, ressam ve yontucu, toplumdan, tarihsel koşullardan ve varolan toplumsal işbölümünden bağımsız yaratır yapıtlarını. Yaratıcı çalışma, diye öne sürüyordu Stirner, "biricik"in çabasının damgasını taşır. Marx ve Engels bu idealist görüşü çürüttü ve büyük sanatçıların yaratıcılığının, çağının somut sosyal-tarihsel koşullarına bağlı olduğunu tanıtladılar: "Raffael de, başka her sanatçı gibi, kendinden önce yaratılmış olan sanattaki teknik ilerlemelere, toplumun örgütlenmesine, bölgesindeki işbölümüne ve sonuçta bölgesiyle ilişkilerde bulunan tüm ülkelerdeki işbölümüne bağımlıydı."[70] Geniş kitlelerdeki sanatsal yeteneğin baskı altında tutulması, bilimsel ve sanatsal çalışmayı insanların yalnız oldukça küçük bir bölümü için olası kılan, insanlığın büyük çoğunluğunu ağır, umutsuz ve duygusuzlaştırıcı işlerde çalışmak zorunda bırakan özel mülkiyetin ve iğrenç kapitalist işbölümünün sonucudur.

"*Alman İdeolojisi*"nin ikinci cildi, "gerçek" sosyalizmin eleştirisine, onun soyut- idealist ilkelerinin, devrimci savaşımı ve sınıflar görüş açısını, soyut hümanizm ve genel insan sevgisinin duygusal boş sözleriyle yer değiştirme denemelerinin eleştirisine ayrılmıştır.

Marx ve Engels, "gerçek" sosyalizm için kesin tarihsel yargıyı şöylece verdiler: "Kuşkusuz Almanya'da gerçek bir komünist partisi kurulduğunda, "gerçek" sosyalistler, giderek halk diye küçükburjuvaziyle bu halkın temsilcisi diye de güçsüz ve sefil yazarlarla yetinecekler."[71]

Marx ve Engels "*Alman İdeolojisi*"nin birinci bölümünde, Feuerbach'ın materyalizmi savunmasındaki yararlığına değer veriyorlardı, ama aynı zamanda felsefesinin zayıf yönlerini de açıklıyorlar, doğa ile ilgili materyalizminin tutarsızlığına dikkati çekiyorlardı. Feuerbach, toplumsal ilerleme sorunlarında bir idealist olarak kalıyordu. Marx ve Engels: "Feuerbach materyalist kaldıkça tarih onun için yok sayılır ve tarih üzerinde düşününce de artık bir materyalist değildir. Ona göre materyalizm ve tarih tümüyle ayrı şeylerdir..."[72]

Feuerbach, doğaya ve kendisini çevreleyen duyumsal dünyaya her an aynı, sonsuzluğa uygun şey gözüyle bakıyor, insanları da, somut toplumsal ilişkilerinden ve etkin eylemlerinden kopmuş, tarihin dışında, soyut olarak görüyordu. Ancak Marx ve Engels, insanları çevreleyen duyumsal dünyanın, "tarihsel bir ürün, herbiri kendinden öncekilerin omuzlarında yükselen, sanayilerini ve karşılıklı ilişkilerini sürekli geliştiren, sosyal düzenlerini değişen gereksinimlere uyduran tüm kuşakların eylemlerinin sonucu"[73] olduğu üzerinde durdular.

Feuerbach komünist olduğunu açıklamasına karşın, proleter dünya görüşünün devrimci varlığı ona yabancıydı ve proletaryanın devrimci savaşımının dışında kaldı. Marx ve Engels, Feuerbach'ın komünizminin salt, "insanlar birbirleri için gereklidir ve *her zaman gerekli olmuştur*"[74] gerçeğinin itirafıyla sonuçlandığını saptadılar. Feuerbach felsefesinin edilgen denetleyici niteliğini eleştirip, "*pratik* materyalistler, yani *komünistler* için sözkonusunun, varolan dünyayı devrimle altüst etmek, önceden bulunmuş şeye pratik olarak saldırmak ve değiştirmek"[75] olduğunu belirttiler. "*Kutsal Aile*"de bir embriyon halinde kalan Feuerbach eleştirisi, "*Alman İdeolojisi*"nde sistemli ve köklü bir nitelik kazanır.

"*Alman İdeolojisi*" yayımcı bulamadığından, yazarlarının yaşam süresi içinde basılmamıştır.

Yalnız ikinci ciltten bir bölüm, -"gerçek" sosyalist Karl Grün'ün kitabı üzerine- 1847'de "Das Westphaelische Dampfboot" dergisinde yayımlandı. "*Alman İdeolojisi*" ilk kez 1932'de Almanca, 1933'te Rusça olarak Sovyetler Birliği'nde basıldı.

Yazarları, "*Alman İdeolojisi*"ni yayımlayamamalarına karşın, uğraşlarını hiç de boşuna saymıyorlardı. Marx 1859'da şunları yazıyordu: "Başlıca amacımıza, kendimizi aydınlatmaya, ulaşmış olduğumuzdan, elyazmalarını uysallıkla farelerin kemirici eleştirisine bıraktık."[76] Bu yapıt, Marksist teorinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. "*Alman İdeolojisi*"nde açıklanan teorik çıkarsamalar ve ilkeler, Marx ve Engels'in pratik-devrimci çalışmalarına temel olmuştur.

Engels sonraları şöyle yazıyordu: "Biz salt yeni bilimsel sonuçları kalın kitaplar halinde 'bilgili' dünyaya fısıldamak amacını hiçbir zaman gütmüyorduk. Tam tersine, ikimiz de politik harekete çoktan girmiştik; kültürlü dünyada, özellikle Batı Almanya'da belli yandaşlarımız ve örgütlü proletaryayla artan ilişkimiz vardı. Düşüncemizi bilimsel temele oturtmakla görevliydik; Avrupa proletaryasını ve ilk önce Alman proletaryasını görüşümüze kazanmak da bizim için çok önemliydi. Ancak ne yapacağımızı kesin olarak bilirsek işe koyulabilirdik."[77]

3. BÖLÜM
BİR PROLETARYA PARTİSİNİN KURULMASI İÇİN SAVAŞIM

Proletarya, kesin sonuca ulaşma gününde, kazanmak için yeteri kadar güçlüyse, özel bir parti, diğerlerinden ayrı ve onlara karşı, bilinçli bir sınıf partisi kurmak zorundadır.
Friedrich Engels

Komünist Haberleşme Komiteleri

19. yüzyılın 40'lı yıllarının ikinci yarısında, Avrupa'da burjuva-demokratik devrim olgunlaşıyordu. O günlerde işçi hareketi oldukça zayıf örgütlenmiş ve sosyalist fikirlerle hiç bir bağlantısı olmadan gelişiyordu. İşçiler, henüz savaşımlarının amacının bilincinde değillerdi. Varolan birkaç örgütün de duru bir programı yoktu. Doğrular Birliği, Weitling'in eşitlik komünizminin fikirlerinden bir dereceye kadar kendini kurtarmışsa da, küçükburjuva "gerçek" sosyalizmin etkisi altındaydı hâlâ. Diğer sosyalist guruplar, başlıca aydınların ve zanaatkârların temsilcilerinden oluşuyordu, birbirlerinden kopuk çalışıyorlar ve çarpık, duru olmayan görüşleri yayıyorlardı. Yalnız birkaç sosyalist yeni bir yol arıyor ve işçi hareketinin genel düzeyinin üstüne çıkabiliyorlardı. Engels, 1871'de, İtalyan sosyalisti Carlo Cafiero'ya şöyle yazıyordu: "O zaman proletarya arasında, İsviçre'de, Fransa'da ve İngiltere'de sosyalist ve komünist fikirleri sindirmiş adamlarımız çok azdı. Kitleleri etkileyecek araçlarımız yok denecek kadardı ve biz de sizin gibi, yandaşlarımızı öğretmenler, gazeteciler ve öğrenciler arasından bulmak zorundaydık."[1]

Marx ve Engels, yeni dünya görüşünü işçi sınıfının ilerici temsilcileri arasında yaymayı, devrimci teoriyi işçi hareketiyle bağdaştırmayı ve proletarya kitlelerine ulaşma yolunu bulmayı, önlerine amaç olarak koydular. Bu teorik görüşlerinin propagandasında ve sosyalistler arasında yaygınlaşan gerici teorilerin eleştirisinde, duruma uygun biçim ve yöntemlerin saptanması için de geçerliydi. Yeni dünya görüşü, uyumlu komünist bir hareketin oluşmasında, parçalanmış sosyalist gurupların örgütsel ve ideolojik-politik birliğinde ve de bir proletarya partisinin kurulabilmesinde temel olmak zorundaydı.

O günkü koşullarda, bir ara sertleşen polis önlemleri ve basım yoluyla propaganda için sınırlı olanaklar yüzünden Marx ve Engels, komünist hareketin temsilcilerinin örgütsel birliğine en uygun biçim olarak, komünist haberleşme-komitelerini görüyorlardı. Onlar bu yolla, yalnız Almanya'da değil, diğer ülkelerdeki komünist fikirlerin yandaşlarının bağlantısını sağlamayı ve gerek basılı gerekse elle yazılmış propaganda araçlarının değiş-tokuşunu yoluna koymayı başarabileceklerini düşünüyorlardı.[2]

1846 yılı Ocak'ının başlarında ilk komünist haberleşme-komitesi Brüksel'de kuruldu.

O sıralar Brüksel'de, ülkelerinde polisçe izlenmiş pek çok Alman, Fransız, Polonya ve Rus devrimcisi yaşıyordu. Marx ve Engels'in çevresinde giderek yandaşlardan küçük bir topluluk oluştu. Bunlar arasında, bir köylünün oğlu, klasik filoloji öğretmeni ve Silezyalı dokumacıları cesaretle savunan, Silezya'daki işçiler ve sosyalistlerle sıkı bağları olan devrimci gazeteci Wilhelm Wolff; demokratik görüşleri nedeniyle askerlikten çıkarılan ve sosyalist Alman basın organlarıyla işbirliği yapan Prusyalı teğmen Joseph Weydemeyer; Marx'ın karısının kardeşi, Trier lisesinden bu yana Marx'la arkadaş olan Edgar von Westphalen; büyük bir ticaret firmasının Brüksel'deki temsilciliğini yapan Georg Weerth; demokrat ve sosyalist, yetenekli Alman gazetecisi Ferdinand Wolff; Brüksel kent kitaplığının arşivcisi Belçikalı sosyalist Philippe Gigot; gazeteci ve Weitling'in eski yandaşı Sebastian Seiler bulunuyordu.

Bu topluluktan Marx ve Engels'e en yakın olan Wilhelm Wolff'tu. Yaşamının sonuna kadar onların sadık dostu ve yoldaşı kaldı. Marx, *"Kapital"* in 1. cildini ona ithaf etmiştir.

Tüm bu kişiler, yönetici çekirdeği Marx, Engels ve Gigot'dan oluşan Brüksel haberleşme-komitesinin çalışmalarına katılıyorlardı. Komitenin görevi, Almanya ve diğer ülkelerdeki sosyalist ve komünistlerle haberleşmeyi, karşılıklı bilgi alışverişini ve komünist yazıların yayımlanmasını yoluna koymayı sağlamaktı. Brüksel komitesi, Almanya'nın çeşitli bölgelerindeki sosyalist ve komünistlerle yazışarak, benzeri komiteler kurmalarını istedi.

Köln, Elberfeld, Westfalya ve Silezyalı sosyalistler Brüksel komitesiyle sürekli bağları korudular, kendi bölgesel durumları üzerine bilgi edindiler, genelgeler ve çeşitli evrakları da Brüksel komitesi onlara yolluyordu.

Marx ve Engels, dış ülkelerde yaşayan devrimci Alman işçileri arasında haberleşme-komitelerinin kurulması için uğraşıyorlardı. Şubat 1846'da, Doğrular Birliği Paris komününün (Gemeinde) yöneticisi Ewerbeck'e böyle bir komite kurmasını önerdiler. Birkaç ay sonra Engels Paris'e geldiğinde, orada da bir haberleşme-komitesi kurulmuştu. 1846 Mayıs'ının sonu Haziran'ın başlarında, birliğin yöneticileri, Marx ve Engels'in Doğrular Birliği üzerinde etkilerinin büyük olduğu Londra'da da bir haberleşme-komitesi oluşturdular.

Almanya'nın çeşitli kentlerindeki sosyalistlerle kişisel dostça ilişkileri bulunan Engels, haberleşme-komitelerinin kurulması ve çalışmalarının düzene konmasında önemli bir rol oynadı. Engels'in 1845'te düzenlendiği komünizm üzerine tartışmalı toplantılara etkin katılan Elberfeld sosyalistleri Gustav Köttgen, Heinrich Zulauff ve diğerleriyle bağlantılar kurulmuş oldu böylece.

Haberleşme-komiteleri, yalnızca komünistlerin örgütsel ve ideolojik birleşmelerine yardım etmiyor, ayrıca Almanya'daki demokratik harekette uygulayacakları taktiğin saptanmasında da onun emeği geçiyordu. Marx ve Engels, Brüksel komitesi adına Alman komünistlerine yazdıkları mektuplarda, özellikle

toplam demokratik hareketin önemi ve de basın özgürlüğü, anayasa, kademeli varlık vergisi vb. gibi burjuva-demokratik isteklerin desteklenmesi zorunluğu üzerinde duruyorlardı. Yandaşlarına şunları yazıyorlardı: "Bu istekleri kabul ettirirsek, komünist propaganda için yeni bir devir açılır. Olanaklarımız artar, burjuvazi ve proletarya arasındaki karşıtlık da keskinleşir."[3]

Marx ve Engels 'in etkisiyle Köln komünistleri, kentlerindeki demokratik harekette önemli bir yer almayı başardılar. Komünistler, Silezya ve Almanya'nın diğer bölgelerinde de etkili bir çalışma sürdürdüler.

Marx ve Engels, uluslararası komünist bir örgüt kurmak ve haberleşme-komitelerine uluslararası bir nitelik kazandırmak için çaba gösteriyorlardı. Örgütlerine katılmalarını sağlamak için Proudhon, Cabet ve diğer önde gelen Fransız sosyalistleriyle bağlantı kurdular. Ama görüşmeleri hiçbir sonuç vermedi. Proudhon'un olumsuz yanıtı, Marx ve Engels'in devrimci komünist dünya görüşüyle, kendi küçükburjuva reformcu sosyalizmi arasındaki ayırımı gözler önüne seriyordu. Cabet, Alman komünistleriyle dostça ilişkiler kurmaya hazır olduğunu bildirdi, ancak örgütsel bir birliği kabule yanaşmadı.

Engels'in Harney'le yazışması tamamen başka sonuçlar verdi. Engels 1846 yılı başlarında yazdığı mektuplarla, Chartistlerin sol kanadının önderine yeni örgütlenme biçiminin önemini açıkladı. Harney verdiği yanıtlarda, Engels'in açıkladığı propaganda sistemini, eğer Doğrular Birliği'nin Londra'daki yöneticileri de bu konuda aynı fikirdeyseler, destekleyeceğini bildirdi, çünkü o ve dostları, Alman işçileri eğitim derneğinde yaptıkları birlikte çalışma nedeniyle birliğin yöneticileriyle yakın ilişkiler içindeydiler. Brüksel komitesi, Doğrular Birliğinin Londra'daki yöneticileryle ilişki kurduktan sonra, Harney haberleşme-komitelerinde etkin olarak çalışmaya başladı.

Haberleşme-komitelerinin uluslararası niteliğini yalnızca bileşimi değil, çalışmalarının içeriği de belirliyordu. Brüksel haberleşme-komitesi, örneğin Almanya, İngiltere, Fransa ve Belçika'daki sosyalist hareketin en önemli sorunlarını görüşüp tartışıyordu. Brüksel komitesi, 17 Temmuz 1846'daki oturumunda, Chartist önderlerinden biri olan Feargus O'Connor'u selamlama mesajını onayladı. Mesaj, Brüksel komünistleri adına Engels, Gigot ve Marx tarafından imzalanıp, "Northern Star" da yayımlandı. Brüksel komitesi, O'Connor'ı seçimlerdeki başarısından ötürü kutluyor, Chartist partideki küçükburjuva radikal kanatla, proletarya temsilcileri arasındaki savaşım konusunda düşüncelerini açıklıyor ve devrimci kanat önderlerine kara çalan radikal Thomas Cooper'ı yeriyordu. Bu belgede: "Chartist adıyla böbürlenip, ün kazanmak amacını güden ve burjuvaziye yaranmak isteyen bu tür kılık değiştirmiş burjuvaların partiden atılması, Chartist partiye salt yarar getirir..."[4] deniliyordu.

Brüksel komitesi Cooper'a karşı aldığı kararları, bunları sonradan yayımlayacak olan Harney'e Engels'in aracılığıyla ulaştırıyordu. Harney de, Brüksel komitesinin kanısına katılıyordu. 20 Temmuz 1846'da Brüksel'e yazdığı mektupta: "Engels'in Cooper'a ilişkin kehânetleri tümüyle gerçekleşti ve şunu da itiraf etmem gerekir ki, Engels, bu kültürlü soytarıları değerlendirirken benden daha akıllı davrandı. Cooper'ın işi tamam artık."[5]

Marx ve Engels, Brüksel'de yaşayan Alman işçileri arasında da komünist fikirlerin propagandasını örgütleme girişiminde bulundular. Böylelikle birkaç devrimci işçi, komünist hareketin etkin üyeleri arasına katılmış oldu.

Weitling'in "Zanaatkârlar Komünizmi" nin Eleştirisi

Marx ve Engels'in yönettiği Brüksel haberleşme-komitesi, hemen hemen kuruluşundan bu yana, Weitling'in ütopik görüşleriyle, Almanya'daki işçi hareketinin gelişmesini köstekleyen ve Bilimsel Komünizmin yaygınlaşmasına karşı koyan "gerçek" sosyalistlerle savaşıyordu.

Terzi kalfası ve kendi kendini yetiştirmiş, yetenekli biri olan Wilhelm Weitling, 1842'de içinde kapitalist düzeni çok sert bir biçimde eleştirdiği "Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri" adlı kitabıyla göze çarpmış ve daha o zamanlar Marx ve Engels'in de ilgisini çekmişti. Weitling, vülger eşitlik komünizmi ve komplocu taktiklerden yanaydı, ancak kendinden önceki ütopiklerden farklı olarak, umutlarını varlıklı sınıflara değil, tersine işçilere, ideologu olduğu zanaatkârlara bağlıyordu. Zora dayanan bir devrim için çağrıda bulunuyor ve bu tür bir devrim olmadan yeni bir toplum düzenini kurmak olası değildir, diyordu.

Marx ve Engels, 1844 Ekim'inde Weitling'le yazışmaya başlamışlardı. 1846 yılı başlarında Brüksel'e göç eden Weitling, orada çok içten karşılandı ve Brüksel haberleşme-komitesine alındı. Marx ve Engels, Weitling'in kanısını değiştirmek için çok uğraştılar ve zamanla ütopik ve sekter tutumunu aşacağını umut ettiler. Ama Weitling kendi düşüncelerinden dönmedi, giderek dinsel-töresel görüşlere eğilim gösterdi. Komünizmi devrimci bir bilim değil, Engels'in dediği gibi, "cenneti yeryüzünde gerçekleştirecek bir reçete"[6] olarak görüyordu. Weitling'de kapitalizmin eleştirisi geri planda kalmış, ütopik komünizmi de dinsel bir nitelik kazanmıştı. Toplum yaşamının bilimsel çözümlemesi, yerini töresel bir öfkeye bırakmış ve ayaklanma için çağrıya başlamıştı. Görüşleri özellikle gerici Alman zanaatkârları ve sınıf dışı ögeler arasında karşılık buluyordu. Weitling de diğer ütopikler gibi, proletaryanın, demokrasi savaşımına ve her çeşit politik savaşıma katılmasının zorunluluğunu kabul etmiyordu. Felsefe ve bilimin öncel gelişmelerinin sonuçlarını küçümsüyor, devrimci düşünün temsilcilerine karşı durum alıyordu. Burnu havada peygamber Weitling, yoldaşlarının en küçük eleştirisine bile dayanamıyordu ve sonunda Marx ve Engels'e karşı da dolap çevirmeye başladı.

Haberleşme-komitelerinin 30 Mart 1846'da Brüksel'deki oturumunda, Almanya'da basım yoluyla komünist propagandanın sorunları görüşülürken, Weitling'le olan uyuşmazlık açık bir tartışmaya dönüştü. Bu oturumda Weydemeyer, Marx ve Engels'in yapıtlarının yayımlanmasını düzenlemek için, Westfalyalı komünistler Julius Meyer ve Rudolph Rempel'e her çeşit kolaylığın sağlanmasını önerdi. Buna karşılık Weitling, komitenin ilk sırada kendi yeni yazılarını basmasını istedi. Tam bu yazılarda da Weitling'in gerici görüş-

leri giderek çirkin bir biçim almıştı. Bu durumda propagandanın temelini, ya Weitling'in bilimsel olmayan, ütopik görüşleri ve sekter komplocu yöntemleri, ya da Marx ve Engels'in geliştirdiği devrimci teori ve taktiğin oluşturması söz konusuydu.

Oturumda hazır bulunan radikal düşünceli Rus yazarı P. Annenkov toplantıyı şöyle betimliyordu: "... Biz küçük yeşil bir masada oturuyorduk. Marx, elinde bir kalemle masanın ucunda yer almıştı, propaganda alanındaki sadık dostu ve yoldaşı, uzun boyuyla dimdik, bir İngiliz gibi saygıdeğer ve ciddî Engels, açılış konuşmasını yaparken, aslan yeleli başını bir kağıt üzerine eğmişti. Marx, emeğin dönüşümü davasına kendini adamış kişilerin, görüşlerini birbirlerine açıklamalarının ve tüm yandaşlara bir sancak olarak hizmet edebilecek ortak bir öğretinin benimsenmesinin zorunlu olduğunu açıkladı."[7]

Sonunda, yukarıda da değindiğimiz sert çatışma iyice açığa çıktı. Marx ve Engels, gerici ütopik fikirlere karşı kararlı bir biçimde savaşmanın zorunluluğunu tanıtladılar, Weitling'in eşitlik komünizmini ve komplocu taktiklerini sertçe eleştirdiler.

Weitling'e karşılık Marx ve Engels, komünizmin tezelden gerçekleşmesinin söz konusu olmadığını öne sürdüler.

30 Mart 1846'daki oturum, 1846 Mayıs'ının ortalarına kadar haberleşme-komitelerinin çalışmalarına biçimsel olarak katılmasına karşın, Weitling'le yolların ayrılması anlamına geliyordu.

Brüksel komitesiyle bağlantısı olan tüm komünist ve sosyalist gruplara, olaylar konusunda bilgi verilmişti. Alman komünist gruplarının pek çoğu Marx ve Engels'i destekliyordu. Örneğin Karl Schapper, Weitling için Londra'dan şunları yazıyordu: "... Dünyayı kurtarabilecek gerçeği yalnız kendisinin bildiğini sanıyor... Bu yüzden öğrenmiyor ve *çömezlerinin* öğrenmesini de istemiyor, kendi kutsal kitabını onlar için yeterli görüyor... Biz şimdi tüm haberleşmemizi kestik onunla ve artık hiçbir ilişiğimizin kalmasını da istemiyoruz."[8]

Brüksel haberleşme-komitesinin görüşünü, Westfalyalı komünistler ve Paris'teki Alman komünistleri de paylaşıyordu. Weitling yandaşlarına karşı savaşım, bazı komünist örgütlerinde 1848 Devrimine kadar sürdü. Ondan sonra da bu akımın kısırlığı tüm açıklığıyla gün ışığına çıktı ve politika sahnesinden kesinlikle silindi.

"Kriege'ye Karşı Genelge"

Brüksel Komünist haberleşme-komitesinin çalışmalarında, "gerçek" sosyalistlerle olan çatışma önemli bir aşamaya damgasını vurur. O günlerde ilerici Alman aydınlarını büyük ölçüde etkileyen ve "bir salgın gibi"[9] yayılan "gerçek" sosyalizmin maskesini indirmeden, devrimci güçlerin birliği olası değildi.

"Gerçek" sosyalistler gerici politik eğilimleriyle, Almanya'daki sosyal-politik gelişmenin özelliklerini ve burjuja-demokratik dönüşümlerin zorunluğunu hiçe saymalarıyla, tarafsız bakıldığında, feodal-mutlakiyetçi düzenin savunucuları oluyorlardı. Komünizm sancağı altında ortaya atılan birçok "gerçek" sosyalist olgusu, Alman işçilerini yanıltıyor ve aslında proleter harekete yabancı ve düşman olan akımın gerçek yüzünü tanımalarını engelliyordu.

Marx ve Engels'le birlik olan Brüksel komünistlerinin, "gerçek" sosyalizmle açıkça kapışmalarına neden, Alman gazetecisi Hermann Kriege'nin ABD'deki etkinliğiydi.

Kriege 1845 Eylül'ünde New-York'a geldi ve orada Doğrular Birliğine bağlı bir demek kurdu. Kısa süre sonra derneği, "Genç Amerika" adındaki gizli örgütün bir Alman şubesi durumuna dönüştürdü. Kriege ve bu derneğin önde gelenleri, daha büyük ve yasal, "Sosyal Reformlar İçin Birlik" adı altında bir örgüt daha kurdular. Birlik, ABD'de her yoksula 240 dönümlük toprağın ücretsiz dağıtılması ve diğer demokratik reformlar için savaşıyordu. Kriege "birlik"in yayın organı olarak, içinde burjuva-demokratik önlemleri komünist dönüşümlerle bir tuttuğu "Volks-Tribun" gazetesini çıkarmaya başladı. Komünist çalışma diye, gazetede yayımladığı, sıkıntı içindeki işçilere ve tüm yoksullara para dağıtmaları için New-Yorklu zenginlere yaptığı insancıl çağrıları örnek gösteriyordu. Bu çağrılar, ağlamaklı-duygusal dilekçeler ya da peygamberce yargılar biçiminde kaleme alınmıştı. Tüm bunlar,devrimci komünizm ilkeleriyle çatışıyordu.

Kriege'nin yürüttüğü propagandanın niteliği, ABD'de ve diğer ülkelerdeki komünistlere leke sürmeye yarıyordu yalnızca. Marx ve Engels'in sert eleştirilerine neden de buydu. 11 Mayıs 1846'da Brüksel haberleşme-komitesinin Marx ve Engels'in yönetimi altındaki oturumda, Kriege'ye karşı, Weitling'in dışında herkesin onayladığı bir karar alındı. Brüksel haberleşme-komitesinin kararı ve Marx'la Engels tarafından kaleme alınan ek bildiri çoğaltılıp, diğer haberleşme-komitelerine ve komünist gruplara gönderildi. Bu belge, "Kriege'ye Karşı Genelge" adıyla anıldı.

Kararda, Kriege'nin yaptığı propogandanın, "gerek Avrupa'da gerekse ABD'de, komünist partisinin saygınlığını alabildiğine zedelediği" ve "Volks-Tribun" de temsil ettiği fikirlerin komünist görüşlerle ortak yanı olmadığı vurgulanıyordu. "Kriege'ye Karşı Genelge"de şunları okuruz: "Kriege'nin 'komünizm' adı altında New-York'da vaazettiği inanılmaz duygu ideolojisi, eğer işçiler tarafından benimsenirse, üzerlerinde çok büyük töre bozucu etkiler yapabilir."[10] Ek bildiride de, gerekçeler ayrıntılarıyla verilmişti.

Marx ve Engels "genelge"de, Kriege'nin kendi "sevgi coşkunluğunu" sözümona dünyayı değiştirecek olan komünizm diye gösterdiğini yazıyorlardı. Ayrıca Kriege'nin felsefî vecizelerinin ve ağdalı boş sözlerinin kofluğunu tanıtlıyorlar, dinle cilveleşmelerini hicvediyorlardı. "Volks-Tribun"den sayısız örnekler alıyorlar ve şöyle diyorlardı: "Kriege, *komünizm adına, komünizmle doğrudan çelişen* eski dinsel Alman felsefî ham hayallerini vaazediyor."[11] Da-

ha aşağıda da şunları okuruz: "Dalkavukluğa aşırı tutkunluğu ve kendini alçaltmayı öğütleyen böyle bir öğreti, tamamen yürekli *Keşişlere* uygundur, ama asla enerjik insanlara ve hele savaşımın belirli bir sırasına hiç değil."[12]

Kriege'nin "ekonomi-politik safdilliği"[13] nde ve geleneksel küçük toprak mülkiyetinin ülküleştirilmesinde beliren ekonomik görüşleri de, komünist dünya görüşü ilkeleriyle doğrudan çelişiyordu.

Marx ve Engels, Kriege'nin, tüm insanları küçük mülkiyet sahibi durumuna getirmekle ve herkese bir parça toprak vermekle, tüm sosyal çelişkileri ortadan kaldırmaya yeteceğini savunan fikirlerinin ne denli ütopik olduğunu gösterdiler. "Genelge"de, kırsal işletmelerde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet ve özel meta üretimi ilişkileri olduğu gibi kalırsa, üretim ve sermayenin yığılması, köylü işletmelerinin zenginleşmesinde artan eşitsizlik gibi önlenemez diye açıklanıyordu. Birleşen köylüler zenginleşirken, diğerleri yoksullaşacak ve yıkıma uğrayanlar önünde sonunda zenginlerin ücretli tarım işçileri olacaklar. "*Tüm insanları özel mülk sahibi* durumuna dönüştürme"[14] isteği tamamen gerici ve gerçekleşmez bir istektir. Marx ve Engels, bu türden bir istek, "tüm insanların kayser, kral ve papa olmasını istemek kadar olası ve komünistçedir"[15] diye yazıyorlardı.

Kriege, Amerikan küçükburjuva reform hareketinin tarihsel olumlu içeriğini kavrayacak durumda değildi. Marx ve Engels, bu hareketin zaferinin, kapitalizmin gelişmesine ve toplumsal ilerlemeye nesnel olarak yararı dokunacağını, bunun sonucu, burjuva toplum temellerine saldırıya yol gösterecek yeni, daha yüksek savaşım biçimlerine yer hazırlayacağını tanıtladılar."

"Kriege'ye karşı genelge", Marx ve Engels'in "gerçek" sosyalizme karşı yürüttükleri ideolojik savaşımda önemli rol oynadı. "Genelge", Köln komünistleri, Paris Doğrular Birliği üyeleri ve diğer kentlerdeki sosyalistlerce onaylandı. Ayrıca Marx ve Engels'e yakınlık duyan ama henüz "gerçek" sosyalizmin etkisinden kesinlikle kurtulamamış bazı Westfalyalı sosyalistler - Weydemeyer ve diğerleri- üzerinde de etkisini gösterdi.

Kriege, "genelge"yi "Volks-Tribun"de basmak zorunda kalmıştı, ama bir yandan da Marx, Engels ve ülküdaşlarına kara çaldığı bir dizi makaleyi yayımlamadan da geri kalmadı. Diğer yandan, Kriege'nin görüşlerinin bu kadar sert eleştirilmesini uygun görmediklerini Brüksel haberleşme-komitesine bildiren Doğrular Birliğinin Londra'daki yöneticileri Karl Schapper, Joseph Moll ve Heinrich Bauer'in desteğini sağlamaya uğraşıyordu.

Brüksel komitesinde, Marx, Engels ve "gerçek" sosyalizm yandaşları, özellikle ideologlarından biri olan Hess arasındaki savaşım keskinleşiyordu.

Tüm bunlar, "gerçek" sosyalizme karşı savaşımın daha uzun süre sona ermeyeceğini gösteriyordu.

Marx ve Engels'e, Londra ve Paris'ten gelen mektuplar, "gerçek" sosyalistlerin Doğrular Birliğinde sağlam konumlar elde etmiş olduklarını gösteriyordu. Marx ve Engels, Ewerbeck ve Paris'i tanıyan Alman sosyalistlerinin verdiği bilgilerden, "gerçek" sosyalizmin tipik bir temsilcisi olan Karl Grün'ün, Doğrular Birliğinin üyeleri üzerindeki yıkıcı etkilerini tasarlayabiliyorlardı.

Brüksel Komünist Haberleşme-komitesi, bu akımı tamamen etkisiz hale getirmek için Engels'i Paris'e göndermeye karar verdi. Birliğin Paris komünü yöneticileri de aynı yolda istekte bulunmuşlardır. Engels ayrıca, Fransa'daki sosyalist ve komünist hareketin önde gelen temsilcileriyle sıkı bağlar kurmak ve onların haberleşme-komitelerinin çalışmalarına katılmalarını sağlamakla görevlendirilirdi.

15 Ağustos 1846'da Paris'e geldi, Fransız makamları tarafından Fransa'dan dışarı çıkarıldığı 1848 Ocak'ının sonuna kadar çalışmalarını sürdürdü orada. Engels, Doğrular Birliği Paris komünlerinde, sonradan da Komünistler Birliğinde örgütlenme ve propaganda konusunda çalışmalar yaptı, aynı zamanda Brüksel Haberleşme-komitesi ve Fransız sosyalist ve demokratik hareketinin önderleri arasındaki bağlantıyı sağlıyordu. Doğrular Birliği Paris komününün yöneticisi Ewerbeck'le görüştü ve ona sabırla, Karl Grün'ün Paris'teki Alman işçileri arasındaki etkinliğinin ne kadar zararlı olduğunu açıkladı. Bu görüşmeler etkisini gösterdi. Daha 20 Ağustos 1846'da Ewerbeck, Marx'a şöyle yazıyordu: "Fritz E(ngels)i burada görmek mutluluğuna eriştim... Beni bu yolda hemen etkiledi... Grün hakkında daha çok şey biliyorum artık... Bu adam üzerine sizinle aynı fikirdeyim şimdi..."[16]

Engels, Fransa'daki politik yaşamla yakından ilgilendi ve bunu, "Northern Star" için yazdığı makalelerde açıkladı. Kendine özgü ince alaycılığıyla, millet meclisi ve büyük burjuvazinin taçlı temsilcisi Lois-Philippe'nin uysal, soylu uşaklarının bulunduğu soylular meclisinin çalışmaları hakkında yazıyordu. "Guizot'nun gerileyişi ve yakın düşüşü. Fransız Burjuvazisinin Durumu" (Haziran 1847)başlıklı makalesinde, millet meclisini, "The School for Scandal" (rezalet okulu) diye niteliyordu; çünkü meclis tartışmalarının tutanaklarındaki rezaletleri ortaya koyan yazılı ve sözlü belgelerin eşi görülmemişti.[17] Paris'e gelişinden kısa bir süre sonra yazdığı makalesi "Fransa'da Hükümet ve Muhalefet"te, "1830 Devriminden bu yana, kamuoyunu böyle utanmazca hiçe saymak ve küstahlık görülmemiştir"[18] diyordu. Saylavların en azından beşte üçü hükümetin yakın dostları, ya Paris borsasının büyük kapitalistleri, esham tüccarları, demiryolu spekülatörleri ya da onların söz dinler adamlarıydı. Louis-Philippe tahta çıkarken dostu banker Laffitte'e boşuna, "şu andan sonra biz bankerler Fransa'yı yöneteceğiz"[19] dememişti. Engels, Fransız bakanlar kabinesi için de iyi düşünmüyordu: "Fransa'nın yazgısı, ne Tuilerie kabinesinde, ne soylulur meclisinde ve ne de millet meclisinde kararlaştırılıyor, tersine Paris borsasında. Gerçek bakanlar... Paris'in büyük bankacılarıdır..."[20]

Engels, Fransa'da artan muhalefeti kıvançla gördü. Büyüyen halk kitlelerinin, bankacıların millet meclisinde ve hükümetteki egemenliğini sona erdirmek için çaba gösterişini, Paris küçükburjuvazisinin büyük çoğunluğunun radikal düşüncelere eğilim gösterişini ve temsilcilerinden pek çoğunun, işçi sınıfının önemli bir bölümünün de içinde bulunduğu, demokratik partiye katılışlarını izledi. Engels, bu partinin değişik gruplara bölündüğü, "bunlar arasında -en azından Paris'te- komünistlerin en büyük grubu oluşturduğu"[21] gerçeğini de belirtiyordu. Burada sözü edilen, ütopik komünizmin çeşitli akımlarının yandaşlarıydı.

Engels aynı zamanda, çeşitli sosyalist okulların ideolojik anlaşmazlığını ve yozlaşmasını da saptadı. Fourierciliğin, öğretisinin sistemi içindeki tüm gerçek büyüklüğünü gözden kaçırıp, usdışı fikirlerini, örneğin Kosmogonie [evrendoğum] alanındakini göklere çıkaran ardıllarından acı bir alayla söz ediyordu. Marx'a yazdığı mektupta: "Ayrıca Fourierci baylar her geçen gün daha can sıkıcı oluyorlar. 'Falanj'da saçmalıktan başka bir şey değil."[22] diyordu. Engels, Saint-Simon'un ardıllarının Fouriercilere karşı olduklarını farketti ve Fourier'e karşı yazdığı makaleler yüzünden, özellikle Pierre Leroux'yu eleştirdi.

Paris'e gelişinin ilk günlerinde, Fransız ütopik komünizminin en önemli temsilcilerinden biri olan Cabet'yi ziyaret etti. Bu görüşme hakkında Marx'a şunları yazıyordu: "Üstad pek içtendi. Tüm anlamsız işlerinin üstüne gidip ona tanrıdan, şeytandan filan söz ettim. Daha sık uğrayacağım ona. Ama biz de haberleşmeyle (Haberleşme-komitesi-Red) yakasını bırakmamalıyız. İlk önce yapacak işi çok, sonra çok da işkilli."[23] Cabet'nin ütopik eşitlik komünizmi, hiçbir koşul altında uygulanmayacağını söylediği devrimci zoru ilkesel olarak kabul etmemesi ve dinsel görüşleri, Marx, Engels ve onun arasındaki yakın ilişkilere engel oluyordu.Fransız işçileri arasındaki propaganda çalışmalarına ve komünizmi savunuşuna, Marx ve Engels yine de büyük değer veriyorlardı, Cabet'yle dostça ilişkileri korumak için çaba gösteriyorlardı.

Engels, Doğrular Birliğinde üye bulunan Alman işçileri üzerine oldukça umutsuz izlenimler edindi. Bunlar Paris'te, meslek gruplarına göre dört komün halinde örgütlenmişlerdi: Terziler, deri tabakçıları, marangozlar ve demirciler.

1840 yılları ortalarına kadar, Weitling'in etkisi altında bulunan terziler öncü rolü oynuyorlardı. Engels, geleceğin komünist toplumu konusunda tartıştıkları toplantılarına katıldıktan sonra, "bu terziler gerçekten allahlık herifler" diye yazıyordu, "geçenlerde, bıçak ve çatalların zincire bağlanmasının daha iyi olup olmayacağı konusunda gayet ciddi tartıştılar."[24] Engels Paris'e geldiğinde, Weitling'in etkisi dışındaki marangoz ve tabakçılar ön plana çıkmışlardı. Ama bunlar da Grün'ün etkisi altındaydılar. Komünlerin temsilcileri haftada bir kez gizli tartışmalar yapıyorlar, sonradan daha geniş işçi toplantılarında propagandasını yapmak üzere anlaştıkları görüşleri saptamak için sık sık oturumlar düzenliyorlardı.

Komün temsilcilerinin bu oturumlarında, Engels kendi propaganda çalış-

malarına başladı. Başlangıçta onlara, tarihsel materyalizmin konumlarını açıkladığı Almanya tarihi üzerine konferanslar veriyordu. Kısa süre sonra, Paris'teki Alman komünist işçilerinin gerçek önderinin Ewerbeck değil, Junge adında bir işçi olduğunu saptadı. Junge, Brüksel'de bulunmuş, Marx'la görüşmeler yapmış ve komünist propagandada hangi değişikliklerin gerekli olduğunu çok iyi anlamıştı. Engels onun yardımıyla, ilerici işçiler içerisinde yakın bir çevre oluşturdu ve bir komünist haberleşme-komitesi kurmalarını önerdi. "... Tasarı özellikle J(unge) tarafından beğeniyle karşılandı ve burada da gerçekleştirilecek"[25] diye, Brüksel Haberleşme-komitesine bildiriyordu. Ancak Haberleşme-komitesinin kuruluşunu, küçük bir Weitling yanlısı grubun Doğrular Birliği Paris şubesinden çıkarılmasına ve Grün'ün Paris'te yaşayan Alman işçileri üzerindeki etkisinin kırılmasına kadar geciktirmeye karar verdiler.

Engels'in Grün'e ve Paris'teki diğer "gerçek" sosyalistlere karşı savaşımı hiç de kolay olmuyordu. En büyük güçlük, Alman işçilerinin bilimsel teoriyi öğrenmeye yeterli hazırlanmamış olmalarıydı. Doğrular Birliğinin Paris'teki örgütünü, Londra'daki gibi sanayi işçileri değil, zanaatkârlar oluşturuyordu. Yaşam koşulları nedeniyle küçükburjuvazi ile yakın ilişkiler içindeydiler ve ayrıca lonca gelenekleri de büyük rol oynuyordu. Zanaatkârların eski önyargılarını iyice duyulur hale getiren bu özellikler, özellikle burjuva toplumun somut eleştirisi ya da devrimci savaşım yöntemleri söz konusu olduğunda daha da açıkça ortaya çıkıyordu. Engels, özellikle "gezgin kalfalar" adını verdiği en tutucu eğilimli zanaatkârlara -"kalfalık gururu"nun temsilcilerine- karşı çekimser davranıyordu.

Komünist propoganda, Grün gibi "teorisyen"lerin çarpık görüşleri yüzünden de güçleşmişti. Engels, Marx'a yazdığı mektupta: "Grün'ün çok zararı dokundu. Adamlardaki tüm belirli şeyleri, salt talihe, insanlık özlemlerine filan dönüştürdü. Komünizmin Weitlingci ve diğer biçimlerine saldırma görüntüsü altında, kafalarını belirsiz yazarların ve küçükburjuvaların boş sözleriyle tamamen doldurdu ve sistem öncülüğü adına başka herşeye boş verdi."[26] diyordu.

Proudhon'la yakın ilişkiler içinde olan Grün, Paris'teki Alman işçileri arasında, Proudhon'un, kapitalizmin kusurlarının, kendi temelini yok etmeden, üretim araçlarını toplumsallaştırmadan düzeltilmesi olasılığı hakkındaki küçükburjuva hayallerinin propagandasını yapıyordu. Proudhon ve yandaşları, işçi sınıfının sendikalar ve grevler gibi böylesine etkili savaşım araç ve yöntemlerini reddediyorlardı. En çok da, proleteryanın siyasal etkinliğine ve sosyal devrime düşmanca karşı çıkıyorlardı.

Proudhon'un yanında sivrilen ve onunla aynı havayı çalan Grün'ün, Alman gazetelerinde, Proudhon'u "günümüzün en büyük Fransız düşünürü"[27] diye övdüğü birçok makalesi yayımlandı. Grün, Paris Doğrular Birliğinin üyeleri arasında, Proudhon'un görüşlerini en sırnaşık biçimde yaymaya uğraşıyordu. Bu görüşlerin zaferi, Paris'teki Alman işçilerinin, küçük mülk sahiplerince savunulan dar görüşlü sahte sosyalizme geçmeleri demek olacaktı.

Engels, Doğrular Birliğinin ilerici üyelerini çevresinde topladı ve Proudhon'un fikirlerine karşı kararlı bir savaşıma girişti. Marx'a ve Brüksel Haber-

leşme-komitesine yazdığı mektuplarda, V.I. Lenin'in dediği gibi, "Proudhon'un temel fikirlerini acımasız bir alay ve övgüye değer bir derinlikle"[28] eleştiriyordu.

Engels, Doğrular Birliği komün temsilcilerinin oturumlarında, Proudhon'un yandaşlarıyla sert tartışmalar yaptı.

Bir keresinde Engels'in, Proudhon'un "barışçıl mutluluk tasarımlarını"[29] savunan "gerçek" sosyalistlerle tartışması, ardı ardına üç akşam sürdü. "Şeytan götürsün ki onlara hiç acımadım. En kötü önyargılarına saldırıp, kendilerinin proleterlikle hiçbir ilgisi olmadığını söyledim."[30] diye Marx'a yazıyordu. Engels, proletarya komünizmiyle, küçükburjuva Proudhonculuğu ve "gerçek" sosyalizm arasında nasıl bir uçurum bulunduğunu göstermek için, bunların bir komünist toplantıları mı, yoksa sıradan kişilerin buluşması mı olduğunu açık açık sordu. Bu arada, komünistlerin amaçlarını da kısaca tanımladı: "1. Burjuvazinin çıkarları yerine, karşıtı olan proletaryanın çıkarlarını geçirmek. 2. Bunu, özel mülkiyeti kaldırıp, yerine toplumsal mülkiyeti koyarak gerçekleştirmek. 3. Bu amaçları gerçekleştirirken de, güç olan demokratik devrimden başka hiçbir araç tanımamak."[31] Brüksel Haberleşme-komitesine yazdığı mektupta, "ana sorun, güç olan devrimin zorunluğunu kanıtlamak ve Proudhon'un mucize ilâçlarıyla güç kazanan Grüncü "gerçek" sosyalizmin, proletaryaya karşı, küçükburjuvaca ve zanaatkârca olduğunu gösterip, hadlerini bildirmekti."[32] diyordu.

Başlangıçta, katılanların hemen hemen tümünün ona karşı çıktığı tartışma, Engels'in zaferiyle sona erdi. Tartışmaya katılan onbeş kişiden onüçü Engels'i destekledi. Önceleri Grün ve Proudhon'un küçükburjuva görüşlerini savunmuş olan bir grup işçi, -Doğrular Birliğinin etkin üyeleri- proletarya komünizmi saflarına geçti.

Engels'in Proudhon'a karşı başlattığı eleştiri, Marx'ın 1847 yılının ilk yarısında yazdığı "*Felsefenin Sefaleti*" adlı yapıtında ayrıntılarıyla gerekçelendirilmiş ve geniş boyutlara ulaşmıştı.

Bu yapıt zengin ve güncel içeriğiyle, komünist partisinin gelişen özünün program çalışması olmuştu. Engels, Ekim 1847'de Louis Blanc'la görüşürken, Marx'ın Proudhon'a karşı yazdığı yapıtının "programları"[33] olmasında bir rastlantının rol oynamadığını açıklamıştı.

Engels'in etkinliği, Fransız polisinin dikkatini çekti. Bu konuda hasımlarının alçakça davranışları da yardımcı oluyordu. Polis ajanlarının sık sık aralarına gizlice sokulduğu Alman işçileriyle yapılan büyük toplantılarda, Engels ve yandaşlarının devrimci komünizmin propagandasını yaptıklarını açıkça söylüyorlardı. Kısa süre sonra Paris polisi, Engels'i izlemeye başladı ve bu yüzden Alman işçileri arasıdaki propaganda çalışmalarından bir süre için uzaklaşmak zorunda kaldı.

Birkaç hafta, kendisinin ve Ewerbeck'in peşine birbiri ardına hafiyeler salan polisten sakınmak zorunda kaldı. Aralık 1846'da Marx'a şöyle yazıyordu: "Bizi, ara sıra Faubourglu koca oğlanlarla buluştuğumuz marchand de vins*'e

* Şarapçı dükkanı

kadar izlemeyi başardılar. Böylece tehlikeli bir kliğin şefleri olduğumuz kanıtlanmış oldu..."[34]

Propaganda çalışmalarındaki zorunlu arayı yazın çalışmalarıyla doldurdu. "*Alman Ideolojisi*" için bir yayımcı aramaya devam etti ve bu yapıtı daha da bütünleyecek yeni bilgiler topladı. Ağustos 1846'da, Feuerbach'ın yeni kitabı "Dinin Özü"nü okudu. Marx'a yazdığı 18 Ekim 1846 tarihli mektupta, bu yapıtın ayrıntılı bir betimlemesini yapıyor ve şu sonuca varıyordu: Kitap, önceki yapıtlarda olduğu gibi, yeni bir şey getirmiyor ve "*Alman İdelojisi*"nin Feuerbach'a ilişkin bölümü için de hiçbir ek bilgi içermiyordu. Almanya'da, "*Alman İdeolojisi*" için hâlâ bir yayımcı bulamadıklarından ve kitabı bastırma umutları da gün geçtikçe eksildiğinden, Marx ve Engels, "gerçek" sosyalizme karşı teorik savaşımı sonuna kadar götürmek için bir dizi makale yayımlamaya karar verdiler.

"Gerçek" sosyalizme karşı savaşımı sürdürmek, bu akımdan çeşitli kollar -Westfalya, Saksonya, Berlin ve diğerleri- ortaya çıktığı için gerekliydi.

Engels, bu kolların temsilcilerinin en yeni yazınsal yapıtlarının eleştirici bir çözümlemesini, 1847 Nisan'ına kadar üzerinde çalıştığı "Gerçek Sosyalistler" başlıklı makalesinde yaptı. Bu makaleyi, "*Alman İdeolojisi*"nin ikinci cildinin sonuç bölümü sayıyordu.

1846'nın sonu-1847'nin başlarında, Grün'ün 1846'da yayımlanan "İnsancıl Görüş Açısından Goethe" adlı kitabı hakkında eleştirisel bir makale yazdı. Aslında bu makaleyi, "*Alman İdeolojisi*"nin "gerçek" sosyalizmin eleştirisine ayrılmış bölümlerine ek olarak uygulamak istiyordu. Ama makale, Engels'in başka yazısıyla, "Karl Beck: 'Yoksul Adanın Türküleri' ya da 'Gerçek Sosyalizm'in Şiirselliği" ile, (olasılıkla "*Alman İdeolojisi*"nin ikinci cildinde bir bölüm olarak düşünülmüştü) birlikte, "Düzyazı ve Şiirle Alman Sosyalizmi" ortak başlığı altında, 1847 yılı Eylülü'nden Aralık'a kadar, "Deutsche-Brüsseler Zeitung"da yayımlandı.

Engels bu yazılarında, "gerçek" sosyalistlerin yazınsal görüşlerinin geniş eleştirisel bir çözümlemesini yapıyor ve devrimci proletarya partisinin estetik ilkelerini açıklıyordu. Bu ilkeler, "gerçek" sosyalistleri niteleyen duygusal-hayırsever çağrılara, onların küçükburjuva tasarımlarına, dar görüşlülüklerine, miskinliklerine ve erk sahipleri önündeki korkakça dalkavukluklarına karşı yöneltilmişti. Engels, ilerici bir ozanın, "tek tek... gerçekleri genel durumlara bağlanmasını"[35] bilmesi gerektiği ve "aşağılık küçükburjuva sefilliğini" değil, "görkemli, gözdağı veren ve devrimci proletaryayı"[36] destanlaştırmakla yükümlü olduğu görüşünü savunuyordu.

Grün'ün, Goethe'nin yapıtlarını çözümlemesinin küçükburjuva ve dar görüşlü özünü gösterdi ve büyük ozanın kendine özgü çelişkilerini açığa çıkardı. Şöyle yazıyordu: "...bu, çevresindeki sefaletten tiksinen dahi ozanla ve onunla barış yaparak buna alışmayı gerekli gören saygıdeğer Weimarlı özel danışman, Frankfurt Meclisi üyesinin davranışları ölçülü oğlu arasındaki sürekli bir savaşımdır. Goethe böylece kimi zaman büyük, kimi zaman kılı kırk yaran; kimi zaman dikkafalı, alaycı, dünyayı küçümseyen bir dahî; kimi za-

man da saygılı, gönlü tok bir dar görüşlü olur. Goethe de Alman sefilliğini yenecek durumda değildi, tersine o Goethe'ye üstün geldi ve sefilliğin, Alman büyükleri üzerindeki bu zaferi, onun 'içerden' yenilemeyeceğine en iyi kanıttır."[37]

Engels, 1847 Mart'ından Nisan'ına kadar, "gerçek" sosyalistlerin politik görüşlerine karşı yöneltilmiş "Almanya'da Statüko" adlı broşür üzerinde çalıştı. Yayımcısının tutuklanması nedeniyle, Engels'in yaşam süresi içinde basılamayan bu broşürden günümüze yalnızca birkaç bölüm kalmıştır. Engels bu yazısında, "gerçek" sosyalistlerin Almanya'daki egemen mutlakiyetçi düzene göz yumduklarını ve eleştirilerini muhalif burjuvaziye karşı yönelterek aslında gerici güçlerle işbirliği yaptıklarını açıklıyordu.[38] Engels, çoktan ömrü dolmuş üretim biçimini, kendi ülküleri olarak gören ve gerici sınıflarla anlaşmaya hazır olan "gerçek" sosyalistleri, küçükburjuvaca çıkarların ve eğilimlerin temsilcileri diye tekrar tekrar sergiliyordu. Bununla ilgili olarak, devrim öncesi Almanya'daki sosyal-politik durumun ve sınıflar arası güçler dengesinin parlak bir çözümlemesini yaptı ve Alman komünistlerine, "gerçek" sosyalistlerden ayrılmaları için çağrıda bulundu.

Engels gazetelere yazdığı makalelerle ve Paris'teki Alman işçileri arasında yaptığı propaganda çalışmalarıyla, işçi hareketi içindeki proletarya dışı akımların etkisini kırdı, Bilimsel Komünizm düşüncesinin yolunu açtı, ilerici işçileri ve sosyalistleri bilimsel bir platformda birleştirdi ve proletaryanın devrimci bir partisinin kurulması için gerekli koşulları yarattı. Lenin 1913'te şöyle yazıyordu: "Böylece Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisinin temeli 67 yıl önce Paris'te atılmış oldu."[39]

Marx ve Engels Doğrular Birliğine Giriyor

Marx ve Engels'in, Weitling yandaşlarına, Proudhonculuğa ve "gerçek" sosyalizme karşı yürüttükleri savaşım, Doğrular Birliği komünlerinde ve onların yöneticilerinde de etkisini gösterdi.

Kasım 1846'dan bu yana birliğin zirvesinde bulunan Karl Schapper, Joseph Moll ve Heinrich Bauer; Weitling'le ve onun örgüt içindeki, özellikle de İsviçre komünündeki oldukça kalabalık yandaşlarıyla ilişkileri kestiler. Eleştirilerinin henüz tutarsız olmasına karşın, teorik yönden daha iyi yetişmiş birlik üyelerinin etkisiyle, "gerçek" sosyalizmin en sevilmeyen temsilcilerini yermek zorunda kalmışlardı. Engels sonradan bu konuda şöyle diyordu: "Bugüne kadarki teorik tasarımların çürüklüğü ve bunun sonucu ortaya çıkan pratik yanılgıların karşısında, yeni teorimizle Marx'ın ve benim ne kadar haklı olduğumuz Londra'da giderek anlaşılıyordu."[40]

1847 yılı başında, Doğrular Birliği yöneticileri, birlikte köklü bir düzenlemeye gidilmesinin ve Marx'la Engels'in yardımına başvurulmasının gerektiği sonucuna vardılar. Ocak 1847'nin sonunda Londralılar Joseph Moll'u, Marx ve Engels'le görüşmek üzere, Brüksel ve Paris'e yolladılar. Moll, onlar-

dan birliğe girmelerini ve yeni bir programın hazırlanması yanında birliğin düzenlenmesine de katılmalarını istedi.

Marx ve Engels'e daha önceleri de birliğe girmeleri için teklifde bulunulmuştu. Ama onlar bu teklifi her defasında geri çevirmişlerdi. Birlikte egemen olan ütopik görüşleri paylaşmıyorlar ve de sekter, komplocu örgüt biçimini onaylamıyorlardı.

Ancak şimdi Doğrular Birliğinde değişiklikler olmuş, Chartist partinin devrimci önderleri, İngiliz sanayi proletaryasının temsilcileri birliğe katılmışlardı. Joseph Moll, Marx ve Engels'e, Doğrular Birliği halk odaları (Volkshalle) adına, birliğin eski ütopik görüşlerini ve sekter tutumunu bırakacağına söz verdi. Sonradan şöyle yazıyordu Engels "Bugüne kadar birlikte eleştirdiklerimiz, şimdi birliğin temsilcilerince de bir hata olarak itiraf ediliyor. Hattâ bizim bile birliğin yeniden düzenlenmesine katılmamız istendi. Geri çevirebilir miydik? Kuşkusuz hayır. Bu durumda biz de birliğe girdik tabiî."[41]

Şimdi Marx ve Engels'in eline, birliğin tüm çalışmalarını kendi amaçlarına doğru çevirme olanağı geçmişti: Bilimsel Komünizm temeli üzerinde bir proleter partisi kurmak.

Moll Şubat 1847'de Londra'ya döndü ve birlik yönetimi tüm yereysel örgütlere bir genelge gönderdi. Genelgede, "Fransa ve Belçika'da geçici olarak yeni örgütler oluşturduk"[42] deniyordu. Birliğin yöneticileri, Marx ve Engels'in etkisiyle , artık kararlı bir biçimde "gerçek" sosyalizme karşı çıkıyorlardı. Genelgede, olasılıkla Marx ve Engels'le de anlaşarak, kurultaya çağrı günü ve gündem açıklanmıştı: 1. Birliğin çalışma raporu ve yeni seçimler; 2. Birliğin tümüyle yeniden düzenlenmesi ve tüzüğü üzerine; 3. "Kısa komünist bir inanç bildirimi"nin (Glaubensbekenntnis) program olarak benimsenmesi; 4. Bir yayın organı çıkarmak; 5. Örgüt sorunları.[43]

Komünistler Birliğinin İlk Kurultayı

Komünistler Birliğinin kuruluş toplantısı olan, Doğrular Birliğinin ilk kurultayı 2 Haziran 1847'de Londra'da açıldı. Marx para yönünden sıkıntıda olduğundan Londra'ya gelememişti. Brüksel komünistlerini, Wilhelm Wolff temsil ediyordu. Engels kurultaya, birliğin Paris şubesinden delege olarak katılmıştı.

Engels'in delege seçilmesi, Weitling'in Parisli yandaşlarına ve "gerçek" sosyalistlere karşı verilen amansız bir savaşımla gerçekleşmişti. O günlerde Paris örgütü içinde ayrılıklar baş göstermişti. İçinde ilerici ögelerin ağır bastığı üç komün, Weitlingci diğer iki komünden ayrılmaya ve kurultay için bağımsız bir delege seçmeye karar vermişlerdi. Böylece Weitlingciler, birliğin Paris örgütünden edimsel olarak da uzaklaştırılmış oldu. Her iki tarafın belgelerinin incelenmesinden sonra kurultay, bu üç komünün davranış biçimini uygun gördü, "çünkü, Londra ve İsviçre deneyimlerinin gösterdiği gibi, Weit-

ling ve yandaşları birliğin gelişmesini her yerde engelliyordu."[44] Londra kurultayı, Paris'teki Weitlingcilerin birlikten çıkarılmasına oybirliğiyle karar verdi ve Friedrich Engels'in adaylığını onayladı.

Weitling ve yandaşlarının birlikten çıkarılması, Weitlingciliğe kesin darbeyi vurdu. Böylelikle kurultay, Marx ve Engels'in uzun yıllar boyunca sekterciliğe ve komplocu taktiklere karşı yürüttüğü savaşımın kesin sonucunu duyuruyordu.

Engels'in kurultaya katılmasının önemi çok büyüktü. Enerjisi, kararlılığı, bilginliği ve düşüncelerinin duruluğu, toplantıda başlıca rolü oynamasını sağladı. Kurultayın çalışmalarına etkin katılması nedeniyle, komünist hareketin daha da gelişmesine ilişkin önemli kararlar alındı. Londra kurultayı, komplocu taktik ve sekterciliği yererek birliğin, her çeşit kişiye tapmaya özden karşı olduğunu açıkladı. Marx sonradan şöyle diyordu: "Engels'in ve benim gizli komünistler derneğine ilk girişimiz, otorite kör inancına yarayacak her şeyin tüzükten çıkartılması koşulu altında oldu."[45]

Birliğin yeniden düzenlenmesine kurultayda başlandı. Yeni tüzükte, demokrasi ve merkeziyetçilik ilkeleri esas olarak alındı.

Marx ve Engels tüzüğe özel bir maddenin, kurultayın tüm örgütler üzerinde karar verecek en yüksek yasama organı olarak alınmasını sağladılar. Ayrıca, örgütün tümüne ilişkin sorunların tartışılması için, kurultayın düzenli aralarla toplanmasına ve oturumu, kurultaya hesap vermekle yükümlü olan merkez yönetim kurulunun yönetmesi gerektiğine karar verildi. Kurultaylar arasındaki süre içinde, merkez yönetim kurulu, birliğin yürütme organıydı. O zamana kadar hiçbir gizli komünist örgüt, böyle demokratik ilkeler üzerine kurulmamıştı.

Komünistler Birliğinin tüzüğü, Doğrular Birliğinin eski tüzüğü (1838) göz önüne alınarak hazırlanmıştı. Engels, tüzüğün en önemli ilkelerinin yeni metne geçirilmesinde belirleyici rol oynamıştır. Doğrular Birliğinin, İtalya ve Fransa'daki gizli komplocu örgütlerden aldığı maddeler yeni tüzüğe sokulmadı. Birliğin örgütsel yönden düzenlenmesi basitleştirildi, giriş koşulları belirgin olarak formüle edildi ve yöneticilerin seçilme ve görevi bırakma hakları konusundaki ilkeler saptandı.

Marx ve Engels kurultayda amaçlarının tümüne ulaşamamışlardı. Tüzükte; örgütün son amacını belirtecek teorik bir önsöz yoktu, birliğin komplocu geçmişini anımsatan birkaç noktada kalmıştı; örneğin, birliğe girerken and içilmesinin istenmesi gibi.[46] Ama tüzükte yapılan değişikliklerin ilkesel önemi o kadar büyüktü ki, birliğin yeni tüzüğüne yeni bir belge gözüyle bakılabilirdi.

Yeni tüzük taslağı, tartışılmak üzere yereysel örgütlere gönderildi. Kesin metni gelecek kurultayda onaylanacaktı.

Marx ve Engels'in önerisiyle, Doğrular Birliği adının Komünistler Birliğine çevrilmesi olgusu, düşüncelerinin zaferini açıkça tanıtlıyordu.

Kurultay, birliğin adının değiştirilmesi zorunluğunu, yalnızca Doğrular Birliği Berlin örgütü üyelerinden Friedrich Mentel'in örgütü Prusya makamlarına gammazlamasını gerekçe olarak göstermiyor, ayrıca birliğin kuruluş zamanındaki özel durumlara uygun olan adının, bundan böyle amacını hiçbir biçimde dile getirmediğini de açıklıyordu. Kurultayın resmî tutanaklarında; birliğin, varolan toplumsal düzeni ortadan kaldırmak ve özel mülkiyeti toplumsal mülkiyetle değiştirmek olan amacını yansıtan bir adın zorunlu olduğu yazılıydı. Komünistler Birliği, işte böyle bir addı. Ayrıca birlik örgütlerine takılan "bölge" ve "oda"gibi adların uygun olmadığına, bunların Alman-milliyetçi fikirlerin damgasını taşıdığına ve birliğin uluslararası niteliğiyle çelişkiye düştüğüne işaret ediliyordu. Adlarda yapılacak değişiklikler, "... düşmanların, propagandacı birliğimize seve seve yakıştırmak istedikleri komplocu niteliğin kalkmasına daha da çok hizmet eder"[47] deniyordu kurultay tutanaklarında.

Birliğin ütopik görüşlerini dile getiren eski belgisi -"tüm insanlar kardeştir"-, "bütün ülkelerin proleterleri birleşin" devrimci belgisiyle değiştirildi. Marx ve Engels tarafından duyurulan ve devrimci belgi, uluslararası proletaryanın her çeşit politik ve sosyal baskıya karşı savaşımın ve yeni, sınıfsız toplumun belgisi oldu.

Kurultay çalışmalarında önemli bir yer tutan program taslağının kaleme alınmasında, Engels'in etkisi özellikle büyük oldu. Kurultay, program olarak kabul edilmesi gereken "kısa bir inanç bildirimi"nin hazırlanmasının tam zamanı olduğuna karar verdi ve bu görevin artık üstesinden gelmeyi ve tüm birliğin, onun benimsenmesi ve üzerinde tartışılmasına katılmasını yararlı buldu.

Kurultayın kararıyla, büyük bir bölümü Engels tarafından yazılan "inanç bildirim", program taslağı olarak birliğe sunuldu. Komünistler Birliğinin bu ilk program taslağını, Engels'in ne zaman ve hangi koşullar altında yazdığı bugüne kadar bilinmiyor. Ancak bu belgenin yazarının Engels olduğu bir gerçektir. Belgenin aslı kendi el yazısıyla kaleme alınmıştır ve metnin önemli bir bölümü, Engels'in Komünistler Birliği ikinci kurultayından önce üzerinde çalıştığı "Komünizmin İlkeleri"ni içermektedir. Taslağın birkaç maddesi de, kurultayın diğer delegelerince teklif edilmiş olabilir.

Bu belge, Engels'in ilk kez, içinde toplumsal ilerleme sorunlarının meteryalist tarih açısından incelendiği, Marksist bir program geliştirme denemesidir.

Soru-yanıt biçimindeki "komünist inanç bildirimi taslağı"[48], komünistlerin amaçlarını anlatmakla başlar. Bunu, proletaryanın bir sınıf olarak niteliği, ortaya çıkışının tarihi, proletarya ve burjuvazi arasındaki karşıtlığın, proletarya ve köle, serf, zanaatkâr arasındaki ayırımın açıklanması izler. Taslak, toplumun komünist dönüşümünün yasal niteliği, özel mülkiyetin toplumsal mülkiyetle değiştirilmesi yolları, devrimin rolü, geçiş dönemi ve erki ele geçirdikten sonra proletaryanın alacağı ilk önlemler üzerine olan sorunları inceler. "Komünist inanç bildirimi"nde, komünistlerin, aile, ulusal özellikler ve dine

karşı tutumları da açıklanmıştır. Engels, ikinci kurultayın 29 Kasım 1847'deki toplantısından önce, program üzerinde çalışırken, ilk kurultayda kabul edilmiş teorik yönden olgun olmayan bir iki maddeyi de metinden çıkardı.

İlk kurultay ayrıca, birliğin yayın organını -Komünist Dergi- Londra'da çıkarmayı kararlaştırdı. Marx ve Engels'in onayıyla, Wilhelm Wolff yazı işleri yönetmeni olarak atandı. Bu durumda Wolff, Brüksel'den Londra'ya taşınmak zorunda kalıyordu. Kurultaydan sonra, çalışmalar hakkında birlik üyelerine resmî bir yazı yollandı. Birlik yönetim merkezinin Londra'da kalmasına, Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer ve dostlarının yeniden yönetim kuruluna seçilmiş olmalarına karşın, Marx ve Engels giderek birliğin gerçek yöneticileri durumuna geçtiler. Bundan böyle, önemli olsun olmasın, onların bilgisi dışında hiçbir karar alınmadı.

Komünistler Birliğinin kurulmasıyla, bir proleter partisinin ortaya çıkması için Marx ve Engels tarafından yürütülen savaşımın ilk aşaması sona ermişti.

Demokratik Hareketin ve İşçi Hareketinin En Ön Saflarında

Engels kurultaydan sonra Paris'e döndü ve birlik üyelerine çalışmaların sonuçları hakkında bilgi verdi. 1847 Temmuz'u sonunda Brüksel'e, Marx'ın yanına gitti, Ekim'in ortalarına kadar orada kaldı. 5 Ağustos'ta, Komünistler Birliğinin Brüksel'de bir komününü ve bölge örgütünü, Ağustos'un sonlarında da, Londra'da çalışmalar yapan Alman İşçileri Eğitim Derneğini örnek alıp, komünün de desteğiyle Alman İşçi Derneği'ni kurdular.

Marx ve Engels'in düşüncesine göre, bu tür dernekler ilerici ve etkin üyelerinin Komünistler Birliği'ne katılmalarını sağlayacak komünist propoganda kürsüleri haline gelmeliydiler. Brüksel Alman İşçi Derneği'nde konferanslar veriliyor, komünist teorinin ve politik yaşamın önemli sorunları üzerinde tartışmalar düzenleniyordu. Marx, Engels ve fikirdaşları tarafından yürütülen propaganda çalışmaları meyvalarını vermekte gecikmedi: 1847 Ekim'inin sonunda dernek üyelerinin sayıları yüzleri bulmuştu. Engels, üyelerin boş zamanlarını değerlendirmeleri için de çaba gösteriyordu. İşçi Derneğinde düzenlenen tüm müzik ve tiyatro gecelerine can veren hep Engels'ti. Kısa bir süre önce derneğe katılan genç işçiler yeni yıl şenliği için, Engles'in, demokratik devrimin zaferini önceden haber verdiği oyunu sahnelediler.

Alman İşçi Derneği, Flaman ve Vallonlu işçi kulüpleriyle, özellikle Belçikalı İşçilerin Derneği "La Société d'Agneessens" ve başı çeken etkin üyelerden Pellering, Dassy ve Battaille'le de bağlantılar kurdu. Dernek yoğun bir çalışma içerisine girdi, pek çok tanınmış Belçikalı sosyalist ve demokratların yanında, Polonyalı ve Fransız göçmen demokratların temsilcileri Lelewel ve İmbert de derneği ziyaret ettiler.

Marx ve Engels, Komünistler Birliği ve Alman İşçi Derneği'ndeki çalışmalarla yetinmediler. Değişik ülkeler işçilerinin karşılaştığı sorunlara yanıt

bulmak için her olanaktan yararlandılar. 16-18 Eylül 1847'de Brüksel'de yapılan serbest ticaret yandaşlarının uluslararası ekonomi kongresine katıldılar. Bu kongrede, burjuva ekonomi biliminin ve önemli devlet adamlarının "elit tabakası" temsil ediliyordu. Baş rolü, büyük burjuvazinin temsilcisi, İngiltere'nin Avrupa pazarını daha çok sömürmesini sağlayacak olan serbest ticaret düşüncesinin, kıtada da zafer kazanmasına karşı ilgi duyan İngiliz serbest ticaretçileri (Freetrader) oynuyordu. Freetraderler, kendi çıkarcı politikalarını, bütün ülkelerin ve halkların kardeşliğini, böylece de serbest ticaretin halk kitlelerinin durumunu düzelteceğini ve bu gibi şeyleri öne süren sofu hayırsever ve pasifist boş sözlerle gizliyorlardı.

Marx ve Engels, işçilerin de dinleyici olarak katıldığı kongreden, Freetraderlerin demagojilerini yüzlerine vurmak için yararlanmaya karar verdiler. Marx ve Weerth, tartışmaya katılmak için başvurdular.

Weerth, kongrenin bir oturumunda yaptığı ilginç konuşmasında, bilimsel sosyalizm konumundan çıkarak, işçilerin acımasızca sömürülme düzenini gözler önüne serdi. İngiltere, Fransa ve Almanya'daki proletaryanın feci yaşam koşullarını betimledi ve ne himayeciliğin ne de serbest ticaretin bu konuda hiçbir değişiklik yapamayacağını vurguladı.

Weerth'in konuşması kongre yöneticilerini o kadar ürküttü ki, tartışmanın kapandığı bahanesiyle Marx'a söz vermediler. Marx ve Engels, bunun üzerine kongrede tartışılan sorunları basında açıklamayı kararlaştırdılar. Marx, proleteryanın himayecilik ve serbest ticaret konusundaki tutumunu içeren konuşmasının metnini, Belçika işçi gazetesi "Atelier Démocratique"de yayımladı. "Deutsche-Brüsseler Zeitung", Engels'in iki makalesini, "Ekonomi Kongresi" ve "Brüksel'deki Serbest Ticaret Kongresi"ni bastı. Engels, ikinci makalesinde, Marx'ın gerçekleşmeyen konuşmasından birçok alıntı yapmıştı. Her iki makalesinde de, Freetraderlerin öne sürdükleri kanıtların ikiyüzlü özünü açığa vurdu. Bilimsel yönden elle tutulur yanının olmadığını göstererek, ne himayeciliğin ne de sebest ticaretin işçi sınıfının durumunu özden düzeltmeye gücünün yetmeyeceğini tanıtladı.

Serbest ticaret ve himayecilik sorunu, Alman İşçi Derneği'nde de tartışıldı. Tartışmayı körüklemek için, Marx'ın serbest ticareti, Engels'in de himayeciliği savunduğu bir diyalog kuruldu. Hiç kimse bu tartışmanın bir oyun olduğunu ve tartışmaya mümkün olduğu kadar daha çok kişinin katılma amacını güttüğünü bilmiyordu. Sonunda Marx ve Engels, görüşlerinin tamamen uyuştuğunu ve himayelcilikle serbest ticaretin, kapitalizmin farklı gelişme aşamalarına uygun düşen ekonomik sistemler olduğunu açıkladılar: Himayecilik, kapitalizmin ilk başlardaki gelişme aşamasına uygun düşer ve serbest ticaret de, kapitalist yönden gelişmiş ülkelerin ekonomi politikasıdır.

Marx ve Engels'in basında ve Alman İşçi Derneği'nde burjuva Freetraderlerine karşı durum alması, ilerici işçilerin, burjuvazi ve proletarya arasındaki sınıf karşıtlığını daha iyi tanımasına yardımcı oldu.

Marx aile sorunları nedeniyle bir süre için Hollanda'ya gittiğinden, 1847

Eylül'ünün ikinci yarısından bu yana, Komünistler Birliği Brüksel örgütünü ve Alman İşçi Derneği'ni, Engels tek başına yönetiyordu.

Bu süre içinde, sonradan Avusturya ve Prusya polisine hizmet eden bir gizli ajan olduğu ortaya çıkan, ama aşırı bir demokrat ve komünist rolü yapmaktan da geri kalmayan "Deutsche-Brüsseler Zeitung"un yayımcısı Adalbert von Bornstedt, Komünistler Birliği ve Alman İşçi Derneği'nin içine sızarak, bu örgütlerin yöneticileri arasına karışmayı denedi. Tasarı dirençle karşılaşınca, Marx ve Engels'in bu konuda bilgisi olmamasına gayret ederek, uluslararası demokratik bir dernek kurmak için, önde gelen Belçikalı demokratlarla, Fransız ve Polonyalı devrimci göçmenlerle görüşmelere başladı.

Engels, Bornstedt'in tasarımlarını boşa çıkartarak, Alman komünistlerinin ve Alman İşçi Derneği'nin, bu yeni uluslararası derneğin kurulmasında önceciliği ele almalarını sağladı.

27 Eylül'de, Brüksel'in Palais de Justice alanındaki "Liégeois" lokalinde uluslararası bir şölen düzenlendi. Şölen masasında 120 demokrat oturuyordu: Belçikalılar, Almanlar, Fransızlar, Polonyalılar, İsviçreliler ve Ruslar. Genel havaya egemen olan Alman İşçi Derneği üyeleriydi.

Şölende, Demokratik Derneğin (Asssociation democratique) kurulması karar altına alındı. Örgüt komitesine, Fransız devrimcisi Jacques İmbert, Polonya Özgürlük Hareketi eski savaşçılarından Joachim Lelewel, Alman demokratları adına Friedrich Engels ve başka birkaç demokrat daha seçildiler.

Engels, Paris'e dönmeden önce, yerine Marx'ın komiteye alınmasını önerdi ve önerisi kabul edildi. Daha sonra Kasım 1847'de, komite ikinci başkanlığına Marx, dernek başkanlığına da, Belçikalı küçükburjuva demokratı Lucien Léopold Jottrand getirildi.

Demokratik Derneğin çalışmalarında Marx ve Engels'in sürekli etkileri oldu, derneği Avrupa'daki tüm devrimci-demokratik güçler birliğinin merkezi yapmak için çaba gösterdiler, İngiliz Chartistleriyle ve "Fraternal Democrats" derneğiyle, Fransız, İsviçre ve Hollandalı demokratlarla ilişkileri geliştirdiler. Engels, Fransa ve İngiltere'deyken bu yönde özellikle etkin çalışmalar yaptı. Marx gibi o da, Demokratik Derneğin en önemli toplantılarına katılıyor, proletarya partisi adına hareket ederek küçükburjuva demokratlarının tutarsızlığını ve komünizm konusundaki yanlış tasarımlarını açıkça eleştiriyordu. Marx ve Engels, Demokratik Derneğin yönetiminde, ve Belçika'daki yöresel örgütlerin kurulmasında doğrudan yer aldılar. Ellerinin altındaki tüm olanakları seferber ederek, Almanya, Belçika ve diğer ülkelerdeki demokratik ve komünist hareketler üzerinde artan bir etki yarattılar.

Marx ve Engels, yeni devrimci teoriye dayalı, uluslararası demokratik ve komünist hareketin en önemli sorunlarının ele alınabileceği bir yayın organına her zaman gereksinme duymuşlardı. Kendi gazetelerini kurmak için yaptıkları bir çok sonuçsuz denemeden sonra, Ocak 1847'den bu yana çıkmakta olan "Deutsche-Brüsseler Zeitung"a başvurdular.

1847 Ocak'ı sonlarında bu gazete, Georg Weerth'in şiirlerini, Mart 1847'de Wilhelm ve Ferdinand Wolff'un, Marx ve Engels'in diğer yoldaşlarının makalelerini yayımlamaya başladı. Komünistlerin yanında, gazetenin çalışmalarına Alman küçükburjuva demokratı Karl Heinzen'in yandaşları da katılıyordu.

Marx ve Engels, 1847 ilkbaharında "Deutsche-Brüsseler Zeitung"la işbirliğine girdiler. Gazete 8 Nisan'da Marx'ın, "gerçek" sosyalist Grün'e karşı yazdığı makalesini, ardından da 6 Mayıs'ta, Engels'in Paris'ten yolladığı 4. Friedrich Wilhelm'le ilgili karikatürünü yayımladı. Marx tarafından yazı işlerine iletilen bu karikatür, taş basmasıyla defalarca çoğaltılmıştı. Karikatür, 4. Friedrich Wilhelm'in 11 Nisan 1847'de Birleşmiş Diyet Meclisinin açılışında, Prusya kralı olarak törenle, kendisinin ilkesel açıdan anayasacılığa karşı olduğunu ve "Hıristiyan-Alman devleti" ülküsüne bağlı kalacağını açıkladığı tahta çıkış konuşmasını konu ediyordu. Engels'in karikatürü büyük başarı kazandı ve yalnızca Alman basınında değil, İngiliz ve Belçika basınında da ilgiyi çekti. "Deutsche-Brüsseler Zeitung", 10 Haziran'da Engels'in "Koruyucu Gümrük Resmî ya da Serbest Ticaret" başlıklı makalesini yayımladı.

Gazetenin para yönünden güç durumda olması, yayımcısı Bornstedt'in ilerici Alman aydınları arasındaki tanınmış yazarlara baş vurmasını gerektirdi. Kuşkusuz gazetenin başarısını, önemli ölçüde Marx ve Engels gibi tanınmış teorisyen ve yazarların işbirliğine borçlu olduğunu biliyordu. Marx ve Engels, Ağustos ya da Eylül 1847'de, gazeteyi istedikleri gibi yönetebilecekleri konusunda Bornstedt'le bir anlaşmaya vardılar. Böylece edimsel olarak da, "Deutsche-Brüsseler Zeitung"un başta gelen yazarları arasına girdiler. O günden sonra tüm makaleleri, yazı işlerinin denetimi olmadan yayımlanabildi.

Marx ve Engels'in, "Deutsche-Brüsseler Zeitung"daki yöntemli çalışmaları, gazeteye yeni bir hava kazandırdı, ve onu tutarlı, demokratik ve komünist bir gazeteye, Komünistler Birliğinin resmî olmayan bir organı durumuna dönüştürdü. Gazete, devrimci bir proleter partisinin, Bilimsel Komünizmin teorik ve taktik ilkelerinin savunucusu haline geldi.

"Deutsche-Brüsseler Zeitung", Engels'in aralarında "Düzyazı ve Şiirle Alman Sosyalizmi", "Komünistler ve Karl Heinzen", "Dijon Hakkında Louis Blanc'ın Şölendeki Konuşması", "1847 Hareketleri", "Avusturya'da Sonun Başlangıcı" ve "Üç Yeni Anayasa" başlıklı makalelerinin de bulunduğu bir çok yazısını yayımladı. Heinzen'e karşı olanı özellikle ilgiyi çekti.

Karl Heinzen'in kariyeri, "Rheinische Zeitung"la işbirliği yapan küçük bir

devlet memuru olarak başlamıştı. Prusya bürokrasisine karşı yazdığı kitabın 1844'te yayımlanmasıyla, resmî makamlar tarafından kovuşturmaya uğradı. Almanya'dan kaçıp, 1845'te Brüksel'e yerleşti. Liberal anayasacı hayallerinden kurtulmasına yardım etmeye çalışan Marx'la uzun politik tartışmalar yaptı. Daha sonra İsviçre'ye taşındı, burada Ruge'nin etkisiyle birdenbire "yaman" bir radikal oluverdi. Almanya'da gizlice dağıtmak üzere, monarşiyi ortadan kaldırmak ve bu gibi şeyler için, ivedi bir ayaklanma çağrısı yaptığı el ilanlarını bastı. Gerçek devrimci propaganda yerine, demokratik hareketi tehlikeye düşürecek ve Almanya'daki devrimcilerin etkinliğini güçleştirebilecek gürültücü boş sözleri yeğliyordu. Heinzen, aralarında Marx ve Engels'in de bulunduğu Alman komünistlerini "gerçek" sosyalistlerle bir tutuyor ve onlara saldırıyordu.

Heinzen burjuvaca sınırlı fikirlerini, bilerek sade bir biçime sokuyor, karşıtlarına küfürler yağdırıyordu. Alexander Herzen, Heinzen'i büyük bir isabetle, "Alman devriminin Sobakeviç'i"[49] diye tanımlıyordu.

Heinzen'e kaşı savaşımın, teorik ve politik önemi büyüktü. Bu, kendine özgü devrimci taktikleriyle, küçükburjuva demokratlarından bağımsız bir parti, bağımsız komünist proleter partisi için bir savaşımdı. Almanya'da olgunlaşan burjuva-demokratik devrimin karşısında, proleter partisinin taktiğini, özellikle demokratik hareket söz konusu olunca, yetkinleştirmek daha da zorunlu bir hale geliyordu.

Engels, 3 ve 7 Ekim 1847 tarihli "Deutsche-Brüsseler Zeitung"da yayımlanan "Komünistler ve Karl Heinzen" başlıklı makalesinde, Heinzen'in, komünistlerin demokratik hareketi bölmelerine neden olduğuna ilişkin suçlamasının anlamsızlığını tanıtlıyor ve şöyle diyordu: "Komünistler, bugünkü koşullarda demokratlarla yararsız çekişmelere girmekten çok uzaktır, tersine şu an için tüm pratik parti sorunlarında kendileri demokratlar gibi davranmaktadırlar."[50] Engels, komünistlerin Heinzen'i komünist olmadığı için değil, demokratik hareketi bölmeye uğraşan kötü bir demokrat olduğu için eleştirdiklerini, buna karşılık koministlerin, devrimci-demokrasinin birliğini korumak için çaba gösterdiklerini, komünistler ve demokratlar arasındaki belirli fikir ayrılıklarının, ortak görev sona ermeden ve ortak düşman yok olmadan, birlikte çalışmaları için bir engel teşkil etmediğini açıklıyordu.

Engels, Almanya'daki devrimci hareket ve Fransa, İngiltere gibi Avrupa'nın diğer uygar ülkelerinde süregelen savaşım, arasındaki bağıntı ve gerçek koşulları göz önünde bulundurmadan, ivedi bir ayaklanma için sürekli çağrıda bulunan Heinzen'in tutumunu kesinlikle yeriyordu. Bu tür çağrılar, Alman demokrasisinin bir serüvene sürüklenmesi, yönünden çok zararlıydı. Böyle tamamen sakat bir taktik, diye düşünüyordu Engels, demokratları ve komünistleri geniş halk kitlelerinden yalıtabilir ve devrimci-demokrasi saflarından gereksiz kurbanlar verilmesine neden olur. Heinzen, tüm sıkıntıların ana suçlularının prensler olduğunu söylüyor ve halkın ekonomik ve politik baskı altında bulunmasının derin sosyal nedenlerini görmüyordu. Böylece o, salt toprak sahiplerine ve kapitalistlere yardım ediyordu. Bu durumda gerçek

demokratların önündeki görev, halka sefaletlerinin ve hiç bir hak sahibi olmayışlarının ana nedenini açıklamak, üzerlerindeki baskıyı kaldırabilecekleri aracı onlara göstermekti. Demokratlar, "proletarya, küçük köylü ve küçükburjuvanın politik erki ele geçirmelerinin, bu aracın uygulanmasındaki ilk koşul olduğunu"[51] halka tanıtlamakla yükümlüdürler.

Daha çok köylülüğe bel bağlamış olan Heinzen'e karşılık Engels, "kentlerdeki sanayi proletaryası, tüm çağdaş demokrasinin öncüsü durumuna gelmiştir; küçükburjuvalar ve hattâ köylüler, onun önceciliğine tamamen bağımlıdırlar."[52] diyordu.

Engels, demokratik harekette proleteryanın belirleyici rolünü ve kentli küçükburjuvazi ile köylüler karşısında yol göstericiliğinin zorunluğunu daha 1847'lerde savunmuş oluyordu böylece.

Engels, ileride kurulacak demokratik bir hükümetin gerçekleştireceği, Karl Heinzen tarafından teklif edilen reformların da eleştirisini yapıyordu. Heinzen, gerçekte bu reformları komünistlerden almış, ama ne var ki komünislerin bu geçiş dönemi önlemlerine kesin bir nitelik vermişti. Engels, bu önlemlerin, halk devlet erkini eline geçirir geçirmez, başlardaki sosyal hazırlık önlemlerini gerçekleştirmek, özel mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılmasında kesin sonunu kolaylaştırmak için yararlı olması zorunluğuna dikkati çekiyordu. Bu önlemlerin en önemlileri, rekabeti ve kişilerin ellerinde büyük sermayelerin yığılmasını kısıtlamak, miras hakkını sınırlamak ya da kaldırmak, emeği devlet tarafından örgütlemek vb. Tüm bu önlemler, geniş halk kitlelerinin yaşam ve çalışma koşullarını düzeltmeye yarar, ama yalnız bunlarla devrim sona ermez ve eremez. Proletarya, özel mülkiyeti ve kapitalist rekabet kargaşasını yok etmezse, eski düzen er ya da geç yeniden kurulur.

Engels, Heinzen'in kara cahilliğini dışa vuran görüşlerini çürüttü ve komünizmin, soyut ilkelerden değil, tersine olgulardan yola çıkan bir öğreti olduğunu tanıtladı. "Komünistler" diye yazıyordu Engels, "...bugüne kadar ki tüm tarihi ve özellikle uygar ülkelerde günümüzdeki edimsel sonuçlarını koşul olarak saymışlardır."[53] Komünist dünya görüşünün büyük yaşam gücünü, işçi sınıfı savaşımıyla kopmaz bağlantısını aşağıdaki gibi dile getiriyordu: "Komünizm, teori alanında kaldıkça, proletaryanın bu savaşımdaki durumunun teorik ifadesidir ve proletaryanın özgürlük koşullarının teorik yönden bir araya gelmiş biçimidir."[54]

Engels'in "Komünistler ve Karl Heinzen" makalesinde dile getirdiği bu ve bunun gibi fikirler, sonradan "*Komünist Parti Manifestosu*"na girmiştir.

Engels'in Heinzen'e karşı durum alması, Komünistler Birliği üyeleri arasında büyük yankılar yaptı. "Deutsche-Brüsseler Zeitung", Paris'teki komünist işçilerin de onayladığı, Heinzen'in Engels ve diğer Komünistler Birliği merkez yönetim kurulu üyelerinin de bulunduğu Londralı komünistler de Heinzen'e karşı çıktılar.

Marx, aynı şekilde Heinzen'e karşı yöneltilmiş "Töre Dersi Veren Eleştiri ve Eleştiren Töre" makalesinde, Engels'le aynı görüşte olduğunu belirtiyordu.

Marx ve Engels'in Heinzen'e karşı yürüttükleri savaşımın, Komünistler Birliğinin sağlam konumlar elde etmesine ve daha da gelişmesine önemli ölçüde katkısı oldu.

Karl Heinzen'in görüşleri üzerindeki kararlı eleştiri, Marx, Engels ve yandaşlarının Almanya'daki mutlakiyetçi feodal düzene karşı savaşımda bağlaşıkları saydıkları küçükburjuva demokratlarıyla ilişkilerin kesilmesi anlamına gelmiyordu. Engels, "Komünistler ve Karl Heinzen" başlıklı makalesinde, Alman küçükburjuva demokrasisinin başta gelen temsilcisi Johann Jacoby'den ve diğer önderlerinden övgüyle söz ediyordu. Marx, Engels ve Jacoby arasında, ortaklaşa eylem konusunda anlaşmak için tüm olasılıklar vardı. Marx ve Engels, Güney Almanya'daki demokratlarla da ilişkileri korudular. Engels, Jacoby ve Badenlileri Alman demokrasisinin en ilerici gurubu ve bağlaşıkları olarak niteliyordu.[55]

Marx ve Engels, "Deutsche-Brüsseler Zeitung"daki makalelerinde, tüm Alman demokrasisinin programını belirleyen düşüncelerini formüle ettiler: Almanya'nın bir demokratik cumhuriyet halinde ulusal birliği, angarya hizmetinin ödün verilmeden kaldırılması, Alman devletlerince baskı altında tutulan tüm uluslara özgürlük ve eşit hakların tanınması, ülkede demokratik özgürlükler ve gerçek halk temsilciliğinin gerçekleşmesi.

"Deutsche-Brüsseler Zeitung"la işbirliği, Friedrich Engels'in yazarlık çalışmalarında önemli bir aşamayı oluşturmuştur.

Yeniden Paris'te

Engels 1847 Ekim'i ortasında yeniden Paris'e geldi. Marx ve Engels, o günlerin devrim-öncesi durumunda, Fransız devrimci-demokrasi temsilcileriyle sıkı bağlara ve Fransız işçi hareketine özel bir önem veriyorlardı. Gelecek Alman devriminin yazgısı, bir çok bakımdan onların yardımına bağlıydı. Proudhon'a karşı savaşımda onların desteğini de sağlayabileceklerinden emin olmak istiyorlardı. Engels Paris'e geldikten sonra, küçükburjuva sosyalizminin ülkülerini savunan Louis Blanc'ı aradı hemen. Bunlar arasında, Blanc'ın sınıflar üstü bir kuruluş olarak gördüğü, burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki ilişkilere karışacak ve anlaşmalarını sağlayacak, genel seçim hakkı temeli üzerinde kurulmuş demokratik bir devlet ülküsü başta geliyordu. Ayrıca bu devlet sosyal reformları da uygulamalıydı: Toplumsal iş yerlerinin düzenlenmesi, bu iş yerlerine üretim araçlarının sağlanması ve bunun gibi şeyler. Sınıfların işbirliği yoluyla ve de burjuva devletinin yardımıyla sosyalizme erişileceğini savunan ütopik görüş ve hayallerine karşın, Louis Blanc devrimöncesi Fransa'da ilerici bir rol oynuyordu. Fransız küçükburjuva demokrasisi önderlerinden Ledru-Rollin'le birlikte, Louis-Philippe'in anayasacı monarşisine ve burjuva cumhuriyetçilerine karşı etkin savaşıyordu. Louis Blanc, Alexander-Auguste Ledru-Rollin ve Ferdinand Flocon'un yönetimindeki, çıkardıkları gazetenin adıyla "Réforme"-partisi diye anılan sosyalist demokrat par-

ti, özellikle de, genel bir seçim hakkı ve demokratik sosyal bir cumhuriyetin kurulması için savaştığından Fransız işçileri arasında çok sevilmişti. Partinin yasal çalışmalarına katılan devrimci proleter komünistlerin gizli dernekleri de "Réforme" -Partisinin müttefikleriydiler. Bu nedenle, demokratik fikirli burjuvalar ve sosyalist, komünist eğitimli işçilerden bir blok oluşturuyordu bu parti.

Engels, Louis Blanc'la görüşmeleri sırasında büyük politik bir incelik gösterdi. Louis Blanc da bu görüşmelerde, iyi niyetten çok diplomatik nezaket gösterdiğinden, Engels ve "Réforme" un yazı işleri yönetmeni Ferdinand Flocon arasında dostça ilişkiler kurulmuş oldu. Marx'ın serbest ticaret yandaşlarının kongresi hakkındaki makalesinin "Réforme" da yayımlanması konusunda anlaştılar. Louis Blanc da, Marx'ın kitabı"*Felsefenin Sefaleti*"ne bir eleştiri yazmak için Engels'e söz verdi. Gerek makalenin ve gerekse eleştirinin gazetede yayımlanmamasına karşın Engels "Réforme"la sürekli işbirliği yaptı. Gazetede, İngiltere'deki Chartist hareket üzerine, İngiliz işçi sınıfının yürekli savaşımını büyük bir sevgiyle betimlediği bir çok makalesi basıldı. Ayrıca, burjuva cumhuriyetçilerinin ve Hıristiyan sosyalist Philippe Buchez'in etkisi altındaki işçilerin çevresinde toplandığı "Atelier" adlı gazeteyle de bağlantı kurdu.

Engels, Fransız demokratik ve sosyalist hareketin çeşitli guruplarının temsilcileriyle ilişki kurarken, teorik ilkelerinden ayrılmıyor ve hiç bir ideolojik ödün de vermiyordu. Belirli bir süre diğer akımların temsilcileriyle birlikte davranmak için, proleter partisine uygun düşen her ödevi ön plana alıyor, aynı zamanda da Blanc, Buchez ve diğerlerinin yanlış teorik ve taktik ilkelerini eleştiriyordu. Buna örnek olarak, "Northern Star"da ve daha sonraları biraz değiştirilmiş şekliyle "Deutsche-Brüsseler Zeitung"da yayımlanan makalesi "Dijon Hakkında, Louis Blanc'ın Şölendeki Konuşması" gösterilebilir. Engels şöyle yazıyordu: "Çeşitli ulusların demokratlarının birliği, karşılıklı eleştiriye engel teşkil etmez. Bu tür eleştiri olmadan birlikten söz edilemez. Eleştirisiz hiç bir anlaşma ve bu nedenle de hiç bir birlik olmaz."[56] Ayrıca, Blanc'ın ve diğer Fransız demokratlarının demokratik ve kozmopolit boş sözler altındaki milliyetçi önyargı ve hayallerini eleştirdi.

Engels, Fransa'da kaldığı süre içinde, ülkenin keskinleşen iç bunalımını izledi ve önemli olaylara makalelerinde değindi ("Fransa'da Hükümet ve Muhalefet", "Bay Lamartine'in Manifestosu", "Fransa'da Reform Hareketleri", " 'Hoşnut Edilmiş' Çoğunluk" vb.) Bunlar başlıca, "Northern Star" ve "Deutsche-Brüsseler Zeitung"da basıldılar. Tüm yazıları gibi bu makaleler de, Engels'in tek tek özelliklere dayanarak tarihsel durumun tam bir tablosunu çizmedeki gözlem yeteneğini ve gücünü tanıtlarlar. Bu makaleler, tüm önemli olaylar hakkında düşüncelerini hemen açıklamasına olanak tanıyan gazete yazarlığı konusundaki ustalığına da tanıklık ederler. O günlerde kaleme aldığı makalelerin ana teması, kaçınılması olanak dışı güçlü etkilerini tüm Avrupa'da duyuracak olan yaklaşan Fransız devrimidir.

Engels, "Northern Star"daki yazılarında, burjuvazinin es geçtiği devrimci

güce dikkati çekiyordu. Bu güç, soylu, yüce ve yürekli Fransız halkıydı. Savaşan halkların en ön saflarında, gelecek çarpışmalara hazır Fransız proletaryası duruyordu.

Engels, "Réforme"da çıkan bir çok makalesinde, İngiliz Chartistlerinin, diğer ülkeler demokrat ve işçilerinin birliğinin sağlanması yolunda ele aldıkları öncecilik ve genel seçim hakkı için verdikleri yürekli savaşımı betimliyordu. Bu makalelerle Fransız işçilerinin devrim gücünü pekiştirdi ve onlar arasında proletarya enternasyonalizmi fikirlerini yaydı. İşçilerin bağımsız bir sınıf örgütünün zorunluğunu tanıtladı.

"Komünizmin İlkeleri"

Marx ve Engels o günlerde tüm dikkatlerini Komünistler Birliği'nin sağlamlaşmasına vermişlerdi. Engels, Paris komünlerinin yeniden düzenlenmesi için çok zaman ve güç harcadı. Komünistler Birliği üyeleri arasında çeşitli görüşler hüküm sürmekteydi. Engels'in Paris'e gelişinden bir kaç gün önce, Grün'ün etkisiyle komünizme karşı olduklarını açıklayan bir komünün tümü Birlikten ayrılmıştı. Diğer iki komün, Komünistler Birliği ilk kurultayının kararına karşın, Weitlingcilerle ilişkiler kurmuşlardı.

Bu güç durumda, Engels'in enerjisi ve örgütleyicilik yeteneği kendini gösterdi. Paris'e gelir gelmez, haberleşme ve propaganda çalışmalarını üstlendiği bölge yönetim kuruluna seçildi. Tüm zorluklara karşın kısa sürede ilk başarılarını kaydetti. Ayrılan üyelerin yarısı, Grün'e olan tüm güvenlerini yitirdiler ve Birliğe geri döndüler. 25-26 Ekim 1847'de Marx'a Paris'ten şunları yazıyordu: "şimdilik 30 kişiyiz. Hemen bir propaganda grubu oluşturdum, nefes almadan her yana koşuyor ve davul çalıyorum... 20-30 aday kayıt için başvurdu. Yakında yine güçleneceğiz."[57]

Engels'in etki ve otoritesi, Paris komünlerinin ilerici üyeleri, özellikle de bölge yönetim kurulu üyeleri arasında günden güne artıyordu. Marx gibi o da, Komünistler Birliği'nin Londra'daki merkez yönetim kuruluyla sıkı ilişkiler kurmuştu. Merkez yönetim kurulunun Birliklere yolladığı 14 Eylül 1847 tarihli yazılarda (üç aylık rapor), Paris'teki Birlik üyelerinin Weitlingciler'e ve Grüncüler'e karşı yürüttükleri savaşımın büyük önemi gibi, Belçika'daki Birliğin başarıları da önemle belirtiliyordu.[58]

Komünistler Birliği'nin yakında yapılacak kurultayında ilk sırada program görüşmelerinin yer alması gerekiyordu. 1847 yazında Londra merkez yönetim kurulu, Komünist İnanç Bildirimi taslağını tüm bölgelere yolladı ve daha Ağustos, Eylül aylarında bir çok örgüt ateşli bir tartışmaya dalmıştı bile. Taslak Paris komünlerinde de sert tartışmalara yol açtı. "Gerçek" sosyalist Moses Hess, bir oturumda Engels'in sert bir biçimde eleştirdiği ve böylece de savunulmazlığının gerekçelerini gösterdiği program taslağının kendi yorumuna göre kaleme aldığı biçimini Paris bölge yönetim kuruluna sundu. Bunun üzerine Engels, yeni bir taslak hazırlama görevini üstlendi. Ortaya çıkan

koşullar altında, Londra'daki "İnanç Bildirimi"ne benzer biçimde bir program belgesi yazmak zorunlu oluyordu. Taslak hakkında Marx'a şunları yazıyordu: "...onu ortaya çıkarırken en azından içinde görüşlerimize karşı hiç bir şey bulunmasın diye en ince ayrıntılara kadar düşünüyorum."[59]

Engels'in kaleme aldığı yeni program taslağında -"Komünizmin İlkeleri"- ilk kurultayda onaylanan "İnanç Bildirimi" geliştirilmiş ve bütünlenmişti. Her iki belge de hemen hemen aynı sayıda soru ve yanıttan meydana gelmiş, ("İnanç Bildirimi" 22, "Komünizmin İlkeleri" 25) ve pek çok yanıt ilk belgeden çok ya da az bir değişiklikle ya da kısmen ikinci belgeye aktarılmışsa da, "Komünizmin İlkeleri" yeni bir yapıt sayılır. Kapsamı da, "İnanç Bildirimi"ni yaklaşık olarak dört kat geçmektedir. "Komünizmin İlkeleri" aslında, "Komünist Parti Manifestosu"nun ilk taslağını teşkil etmektedir.

Engels, 23-24 kasım 1847'de, program çalışması üzerine Marx'a bilgi veriyordu: "İnanç Bildirimini düşün bir kere. Sanırım en iyisi, soru-yanıt biçimini bir yana bırakmak ve şöyle bir başlık koymak olacak: Komünist *Manifestosu.* Ayrıca içinde az ya da çok tarihe yer vermek zorunda kalınırsa, bugünkü biçimine hiç mi hiç uymaz. Ben burada hazırladığımı birlikte getiririm, oldukça epik ama müthiş aceleden çok kötü kaleme alındı. Şöyle başlıyorum: Komünizm nedir? Ve hemen arkasından proletarya - ortaya çıkış öyküsü, daha önceki işçilerden farkı, burjuvazi ve proletarya karşıtlığının gelişmesi- bunalımlar, sonuçları. Aradakiler çeşitli yan şeyler ve en sonra kamuoyu önünde gerektiği kadar da komünistlerin parti politikası."[60]

Bu mektup, "Marx ve Engles'in adlarının haklı olarak modern sosyalizmin kurucuları diye yanyana getirilmesini somut biçimde gösterir."[61] diyordu Lenin.

"Komünizmin İlkeleri", daha önce de belirttiğimiz gibi 25 soru ve yanıttan oluşur. Engels, ilk yanıtta komünizmi, proletaryanın özgürlük öğretisi diye tanımlıyordu. Daha sonrakilerde proletarya kavramını açıklıyor, ortaya çıkış öyküsünü, sınıflı burjuva toplumundaki yerini, ilişkilerini, proletaryanın işgücünü -sahip olduğu meta- burjuvaziye satışını anlatıyordu ve proletarya ile köle, serf, zanaatkâr ve manifaktür işçisi arasındaki özgül ayırımı açığa seriyordu.

"Komünizmin İlkeleri"nde sanayi devriminin, özellikle İngiltere'de yakın gelecekteki ve daha sonraki sonuçlarının çözümlemesi önemli bir yer alıyordu.

Engels, sanayi devriminin, önceki, el işçiliğine dayanan sanayi sistemini tümüyle bir yana attığına dikkati çekiyordu. Büyük sanayi manifaktürün yerini almıştı. Sanayi devrimi, "...burjuvazinin zenginlik ve erkini en yüksek aşamaya ulaştırdı ve onları ülkenin başta gelen sınıfı durumuna getirdi;"[62] aristokrasinin, soylunun ve lonca ileri gelenlerinin yalnız toplumsal değil, politik erkini de yoketti.

Sanayi devrimi aynı zamanda proletaryanın gelişmesine de yararlı oluyordu. Engels şöyle yazıyordu: "Burjuvazi hangi oranda zenginleşiyorsa, proletarya da aynı oranda sayıca çoğalıyordu."[63] Büyük sanayinin gelişmesiyle

proletaryanın durumu giderek dayanılmaz hale geliyor, işçi ücretleri en düşük düzeye kadar iniyordu. Bu durum karşı konulmaz biçimde artan hoşnutsuzluğa ve proletaryanın birleşmesine doğru yol alıyordu. Sanayi devrimi bu nedenlerle, proletaryanın gerçekleştireceği sosyal devrimi hazırlıyordu.

Büyük sanayi, sanayi üretiminin çabuk ve devasa boyutlara ulaşmasını olası kılan araçlar ortaya çıkarmıştır. Ancak üretimin olanakları pazarın olanaklarıyla çelişkiye düşerek rekabeti keskinleştiriyor, böylece sonunda düzenli aralarla yineleyen bunalımlara geliniyordu; eğer fabrikaların çalışmaları durdurulsa bu kez de fabrikatörler iflas eder, işçiler de ekmeklerinden olurlar.

Bu bunalımlar, büyük sanayinin serbest rekabeti aştığını, rekabetin ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin, büyük sanayi için yok edilmesi zorunlu ve yok edilecek olan bir ayak bağı durumuna geldiğini tanıtlar. Büyük sanayinin gelişmesi ve göze batan çelişkileri, "...içinde artık tek tek, karşılıklı rekabet yapan fabrikatörlerin bulunmadığı, tersine tüm toplumun kesin bir plana ve gereksinimlere göre bütün sanayi üretimini yönettiği, toplumun tamamen yeni bir örgütlenmesini zorunlu kılmaktadır..."[64]

Engels bir dizi yanıtta, komünist toplumun özelliklerini, bu toplumun kurulmasındaki yol ve araçları, devrimin tek tek aşamalarını ve eski toplumu değiştirirken proletarya devletinin alacağı en önemli önlemleri işliyordu.

Engels övgüye değer bilimsel bir öngörüyle, geleceğin sınıfsız toplumunun karakteristik özelliklerini çiziyordu. Yeni toplumda rekabetin yerini, üretim araçlarında toplumsal mülkiyete ve onun ürünlerine dayanan bir topluluk alacaktı. Özel mülkiyetin kaldırılması, "bu yüzden komünistlerce haklı olarak, temel istek diye önemle belirtilecektir." [65] Tüm üretim kolları, toplumun çıkarları doğrultusunda, toplumsal bir plana göre ve toplumun tüm üyelerinin katılmasıyla yönetilecektir. "Toplum, paylaşımı, tüm üyelerin gereksinimlerini karşılayacak biçimde düzenleyebilmek için yeteri kadar ancak bu şekilde üretecektir. Bununla da toplumun değişik, birbirlerine karşıt sınıflara bölünmesi gereksiz olacaktır... Sınıfların ortaya çıkışı işbölümünden ileri gelmiştir ve bugüne kadarki biçimiyle işbölümü tümüyle kalkacaktır."[66] Engels, "toplum tarafından ortaklaşa ve plana göre yönetilen sanayi, üretimin toplam sistemini bir bakışta kavrayabilmek için yeteneklerini her yönden geliştiren insanları tamamen öne çıkarır."[67] diye yazıyordu.

Bugüne kadarki işbölümünün kalkmasıyla, kent ve kır arasındaki gibi, kafa ve kol emeği arasındaki karşıtlık yiter gider. Engels, aile biçimlerinin gelişmesi ve uluslar arasındaki ilişkilerde, komünist toplumun etkileri sorununu da açıklığa kavuşturmuştur.

16. soruya verilen yanıtın teorik yönden büyük önemi vardı: "Özel mülkiyetin kaldırılması barışçıl yollardan mümkün olacak mıdır?" Engels, sosyal devrim sorunlarının barışçıl yoldan çözümüne karşı çıkacaklar arasında en sonuncuların komünistler olacağını vurguluyordu. Şöyle yazıyordu: "Komünistler her çeşit komplonun yalnız yararsız değil, hattâ zararlı olduğunu çok

iyi bilirler. Onlar devrimin laf olsun diye yapılmadığını, tersine devrimin her yerde ve her zaman, tek tek partilerin yönetim ve isteminden ve de tüm sınıflardan tamamen bağımsız durumların zorunlu sonucu olduğunu da çok iyi bilirler. Onlar, proletaryanın gelişmesinin hemen bütün uygar ülkelerde zorla bastırıldığını ve böylece komünistlerin hasımları tarafından tüm güçleriyle devrimden uzaklaştırmaya çalıştırıldıklarını da görmektedirler. Sonunda, baskı altındaki proletarya devrim yapmaya zorlanır, biz komünistler de şu anda sözlerimizle savunduğumuz proletaryanın davasını, aynı şekilde eylemlerimizle de savunacağız."[68]

Engels, daha önce "*Alman İdeolojisi*"nde belirttiği, proleter devrimin tek bir ülkede başarılı olamayacağı ve aşağı yukarı kapitalist yönden gelişmiş bir dizi ülkede aynı zamanda başarıya ulaşacağı düşüncesini, "Komünizmin İlkeleri"nde ileriye götürdü. Engels, "tüm uygar ülkelerdeki toplumsal gelişme o kadar eşit oldu ki, bütün bu ülkelerde burjuvazi ve proletarya toplumun belirleyici iki sınıfı, bu ikisi arasındaki savaşım da günümüzün ana savaşı oluverdi. Böylece komünist devrim, salt ulusal değil, tüm uygar ülkelerde, yani en azından İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da aynı anda başarıya ulaşacak devrim haline gelecektir."[69] Bu savını, özellikle 70 ve 90 yılları arasında devrimin bütün bir tarihsel dönemi içine alacağını belirttiği, daha sonraki yapıt ve mektuplarında iyice belirliyordu.

Tek bir ülkede başlayan devrim, diğer ülkelerdeki devrimleri hızlandıracaktır. Bu ülkelerde kesin zafer, ancak en önemli kapitalist ülkelerde devrim başarıya ulaştıktan sonra elde edilecektir.

20. yüzyıl başlarında emperyalizme geçişle birlikte, ekonomik ve politik yaşamda önemli değişiklikler oldu. Yükselen kapitalizm, can çekişen ve çürüyen kapitalizm haline dönüştü. Kapitalizmin genellikle kendine özgü eşit olmayan gelişmesi, emperyalizmde özellikle daha da belirginleşti. Lenin, kapitalizmin emperyalizm dönemindeki eşit olmayan ve sıçramalı yasasından çıkarak, sosyalizmin, başlangıçta bir kaç hattâ bir tek kapitalist ülkede başarılı olabileceğini ve gelişmiş kapitalist ülkelerin hepsinde aynı anda başarıya ulaşamayacağına tanıtlamıştır. Lenin'in Marksist teoriye yaratıcı yaklaşımının sayısız örneklerinden biri olan bu teorik ilke, proleter devrimin Rusya'daki zaferiyle onaylanmıştır.

Proleter partisinin önemli teorik bir belgesi olan Engels'in "Komünizmin İlkeleri", Paris bölge yönetim kurulu tarafından onaylandı ve bölge adına, Londra'daki Komünistler Birliği ikinci kurultayına sunuldu.

Paris'te yaşayan Alman komünistleri, Engels'i yeniden kurultaya delege olarak seçtiler, bu kez Paris Birlik komünleri üyelerinin büyük çoğunluğu oylarını ona vermişti. Brüksel bölgesinden de Marx, Londra kurultayına delege seçilmişti.

Marx ve Engels, kurultaydaki kendi durumlarını görüşmek istediklerinden, Londra'ya giderken Belçika'nın kıyı kenti Ostende'de buluştular. 27 Kasım 1847'deki bu görüşmede, program ve kurultayda tartışılması gerekecek

diğer sorunlarda görüş birliğine vardılar. Marx ve Engels ertesi gün Londra'ya varmışlardı.

Komünistler Birliği'nin İkinci Kurultayı

29 Kasım 1847'de Londra'da toplanan Komünistler Birliği ikinci kurultayı, uluslararası komünist ve işçi hareketi tarihinde çok önemli bir yer tutar. Marx ve Engels onu, proletaryanın ilk uluslararası kurultayı diye niteliyorlardı.[70] Birliğin, Almanya, İsviçre, Fransa, Belçika, İngiltere, Polonya ve diğer ülkelere ait üyeleri hazır bulunanlar arasındaydı. Kurultay delegeleri hakkında tam bir bilgi bugün elimizde yoktur, ama Komünistler Birliği'nin İsveç ve Hollanda'daki üyelerinin de kurultaya katıldığını varsayacak nedenler bulunmaktadır; İngilizler, olasılıkla Chartist parti sol kanadının önderleri George Harney ve Ernest Jones tarafından temsil ediliyordu. Kurultay başkanlığına Schapper, sekreterliğine de Engels seçildi.

Kurultay bir haftadan fazla sürdü. 8 Aralık 1847'de tüzük kabul edildi. Bu, Marx, Engels ve yandaşlarınca teklif edilen, Birliği yeniden düzenleme planının zaferi anlamına geliyordu.

İlk kurultaydan sonra Birliğin bazı örgütlerindeki üyeler (Hamburg, Leipzig, Mainz, Bern, Paris), Doğrular Birliği adının Komünistler Birliği olarak değiştirilmesine ve Weitling'le Grün yandaşlarının Birlikten çıkarılmasına karşıydılar . Bu nedenle ikinci kurultay, sorunu yeniden görüşmek zorunda kaldı. Bu kez örgütün yeni adı -Komünistler Birliği- kesinlikle karar altına alındı. Birliğin ütopik ve küçükburjuva sosyalizminden kurtulmuş yeni yönünü açıkça belirtmek için, Marx ve Engels, tüzüğün ilk kurultayda kabul edilmiş bulunan birinci maddesinin değiştirilmesini de sağladılar. Birinci madde daha önce şöyleydi: "Birlik, ortak mülkiyet teorisini yaygınlaştırmak ve onun en kısa zamanda pratik uygulamasına geçmek yoluyla insanları kölelikten kurtarmayı amaçlar."[71] Yeni şekli ise: "Birliğin amacı, burjuvaziyi devirmek, proletarya egemenliğini sağlamak, eski, sınıflar karşıtlığına dayalı burjuva toplumunu kaldırmak ve sınıfsız, özel mülkiyetsiz yeni bir toplum kurmaktır."[72]

Üyelik koşulları hakkındaki ikinci madde de köklü değişikliklere uğradı. İlk şeklindeki bulanık ve töre dersi veren boş sözlerin yerine, şimdi üyelik koşulları açık seçik formüllendirilmişti: Komünizme inanç, buna uygun yaşam biçimi ve etkinlik, devrimci enerji ve propaganda için çaba, her çeşit antikomünist topluluğa katılmaktan sakınma vb.[73]

Tüzük taslağında başka önemli değişiklikler de yapılmış, kurultay kararlarının yereysel örgütlerce onaylanması maddesi çıkarılmıştı. Daha önce yedi bölümden oluşan tüzük taslağı, ikinci kurultayda kabul edilen biçimiyle on bölümden meydana geliyordu. Üye kabul bölümünün yeni metninden, Birliğe bağlılık andının içilmesi gibi üye adaylarına yöneltilen bazı sorular da çıkarılmıştı.[74]

Marx ve Engels kurultayda, Komünistler Birliği'nin dünya kamuoyu önüne komünist partisi olarak çıkmasını ve teorik ilkelerini açıkça duyurmasını içeren isteklerini kabul ettirdiler. Bu olağanüstü önemli karar, varlığını ve amacını gizleyen Birliğin, daha önceki komplocu taktiğinden kesin kopmayı dile getiriyordu. Marx ve Engels bu kararı "*Komünist Parti Manifestosu*"nda açıklayarak uyguladılar.

Kurultay gündeminin en önemli maddesi Birlik programı sorunuydu. "İnanç Bildirimi" ve "Komünizmin İlkeleri" taslaklarından başka, kurultaya olasılıkla başka program taslakları da verilmişti. Ama uzun bir tartışmadan sonra, zafer Bilimsel Komünizmin fikirlerinde kaldı. Engels sonradan şunları yazıyordu: "Tüm çelişki ve kuşkuların hakkından gelindi sonuçta, yeni ilkeler oy birliğiyle kabul edildi ve Marx'la ben, manifestoyu hazırlamakla görevlendirildik."[75] "*Komünist Parti Manifestosu*" üzerinde çalışırlarken yararlansınlar diye tüm program taslakları Marx ve Engels'e teslim edilmişti.

Bilimsel Komünizmin Marx ve Engels tarafından geliştirilmiş ilkeleri üzerinde oluşan proletaryanın devrimci partisi böylece meydana çıkmaya başlamıştı.

Merkez yönetim kurulu eskisi gibi yine Londra'da kalıyordu. Yeni yönetim, kurultaydan sonra bölge yönetim kurullarına, çalışmalar üzerine bir genelge yolladı.

Marx ve Engels'in göze çarpan konuşmaları, kurultay delegelerinin de Birlik komünleri üyelerinin ilgisinin merkezini oluşturuyordu. Bir zamanlar Marx ve Engels'le görüşmeler yapmış, Londra'da yaşamakta olan Alman komünisti Friedrich Lessner sonradan şöyle yazıyordu: "Marx, Engels, Wilhelm Wolff ve diğerlerinin varlığı, yalnızca komünist işçi dernekleri üyeleri üzerinde değil, Birlik üyeleri üzerinde de büyük bir etki yapıyordu. Bu toplantıdan çok şeyler bekleniyordu, umutlar pek de boşa çıkmadı, hattâ fazlasıyla. Bu unutulmaz toplantının büyük sonucu olan 'Komünist Manifestosu'nun ortaya çıkışı savımın somut kanıtıdır."[76]

Engels Londra'da kaldığı iki haftalık süre içerisinde, 30 Kasım ve 7 Aralık'ta Londra İşçi Eğitim Derneği'nde konuşmalar yaptı. İlk konuşmasında, Amerika'nın keşfinden ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sonuçlar, dünya pazarının oluşması, makinaların gelişmesi, kapitalist sanayi ve buna bağlı olarak büyük burjuvaziyle proletaryanın ortaya çıkışı gibi faktörlerin rolleri üzerinde durdu. Dünya pazarının genişlemesi ve modern sanayinin gelişmesiyle, çeşitli ulusların proleterlerinin uluslararası dayanışmasını pekiştiren ortak çıkarları ön plana çıkar diyordu Engels. Bugün elimizde olan kısa bir tutanaktan, ikinci konuşmasının, ekonomik bunalımların nedenlerinin çözümlemesine ayrıldığını bilmekteyiz.[77]

Komünistler Birliği Kurultayı'nın 29 Kasım açılış günü, 1830 Polonya Ayaklanmasının yıldönümü nedeniyle yapılan uluslararası bir demokratlar gösterisinde Engels de söz almıştır. Marx ve Engels'in etkin desteğiyle, 1848 yılında uluslararası bir demokratlar kongresi için çağrı yapılması hakkında

karar alındı. Engels konuşmasında, Polonya halkının ulusal kurtuluş hareketini selamlıyor, Marksist öğretinin bilim hazinesine girmiş olan ulusal sorun üzerineki düşüncelerini de formüle ediyordu: "Başka ulusları baskı altında tutan bir ulus özgür olamaz."[78] Engels, Alman demokratlarına Polonya'nın savunması için tutkuyla çağrı yapıyor, "biz Alman demokratları", diyordu "Polonya'nın kurtuluşuna özel bir ilgi göstermeliyiz. Polonya'nın bölünmesinden yararlananlar Alman prensleriydi. Galiçya ve Poznan'ı hâlâ baskı altında tutanlar Alman askerleridir. Biz Almanlar, biz Alman demokratları ulusumuz üzerindeki bu lekeyi silmeye özellikle önem vermek zorundayız." [79] Proletarya, ulusal kurtuluş savaşına ilgisiz kalamaz, bu savaşta ilerici ve devrimci bir konum almak zorundadır.

Demokratlar gösterisindeki konuşmasında, proletarya enternasyonalizmini ve Birliğin, "bütün ülkelerin proleterleri birleşin" yeni belgisini teorik yönden gerekçelendirdi. Engels, makina üretimindeki gelişmesinin, İngiltere, Fransa, Amerika, Almanya ve diğer ülkelerdeki işçileri aynı duruma getirdiğini tanıtladı ve şu sonucu çıkardı: "Bütün ülkelerdeki işçilerin durumu aynı, çıkarları aynı, düşmanları aynı olduğundan, birlikte savaşmak ve tüm ulusların burjuvaları arasındaki yakınlaşmanın karşısına, tüm ulusların işçilerinin kardeşliğini çıkarmak zorundadırlar."[80]

Kurultayın Ardından

Engels, 17 Aralık 1847'de Marx'ın peşinden Brüksel'e gitti. Burada birlikte "*Komünist Parti Manifestosu*" üzerinde çalıştılar. Ayın sonunda, Brüksel demokratik derneğinin 20 Aralık 1847 tarihli toplantısında Engels'e, Fransız demokratları karşısında derneği temsil etmesi için onurlu bir görev verildiğinden yeniden Paris'e dönmek zorunda kaldı. Aynı görev daha önce Londra "Fraternal Democrats" derneği tarafından da verilmişti Engels'e.

Paris'te, Louis Blanc ve Ferdinand Flocon'la yeniden görüşmeler yaptı. Komünistler Birliği kurultayından sonra, komünist partisinin resmî temsilcisi olarak konuşabilirdi artık onlarla. Engels, Flocon'la görüşmesi sırasında, "komünist olarak açıkça ortaya çıkmaya" [81] Londra'da karar verildiğini söyledi. Flocon, bu kararın Fransız köylülerini, "en bağnaz mülk sahiplerini" korkutup, devrimden caydırabileceğinden endişe duymasına karşın, Marx ve Engels'in yazılarını "Réforme" da yayımlamayı sürdürmek için hazır olduğunu açıkladı. "Ne de olsa" diye ekliyordu Flocon, "ilkelerimiz birlikte ilerlememizi gerektirecek kadar birbirine yakın."[82]

Dar görüşlü kibirliliği ve şımarıklığı nedeniyle Blanc'la görüşme pek dostça geçmedi. 1843'te Marx'ın Blanc'la kurduğu gevşek bağlantıyı korumak için ilişkilerinde çok diplomatça davranmak zorunda kaldı Engels. Yine de 21 Ocak 1848'de Marx'a, Blanc'ın teorik görüşlerine bir eleştiriyle karşı çıkmasının yararlı olacağını yazıyordu.

Engels Londra ve Brüksel'deyken, Paris Birlik komünlerinde, sonradan

bölünmeyle sonuçlanacak ayrılıklar yeniden baş göstermişti. Grün ve Weitling yandaşları, komünlerde üstünlüğü ele geçirmek için Engels'in yokluğundan yararlandılar. "Gerçek" sosyalist Grün ve Proudhon'un yaptığı propagandanın etkisiyle, bütün bir komün komünizme karşı çıkmış, bu komünden yalnız iki üye komünist görüşlere bağlı kalmıştı. Diğer komünler de, ilk kurultayda Birlikten çıkarılan Weitlingcilerle birleşmek için görüşmelere başlamışlardı. Paris olaylarını olasılıkla Engels'ten öğrenen merkez yönetim kurulu, enerjik önlemler aldı. Grüncü komünü, geçici olarak Birlikten çıkarıldı ve diğer Paris komünlerine, Weitlingcilerle görüşmeleri kesmeleri için yönerge verildi, ayrıca Birliğe yeniden üyelikleri konusunda, yalnızca kurultayın karar verebileceği de bildirildi. "Birliğin durumu burada kötü" diye Marx'a yazıyordu Engels, "heriflerdeki miskinlik ve birbirlerine karşı duydukları dar görüşlü kıskançlığa bugüne kadar rastlamadım doğrusu. Weitlingcilik ve Proudhonculuk, gerçekten bu eşeklerdeki yaşam ilişkilerinin en eksiksiz ifadesi ve bu yüzden de hiç bir şey yapılamaz. Birinciler tam gezgin kalfalar, eskiyen düğümler. Diğerleri de yeni gelişen küçükburjuvalar." [83]

Engels, ikinci kurultay belgelerinin gelmesinden sonra, Paris'teki çalışmaların hız kazanacağını umut ediyordu. Paris'te yaşayan Alman işçileri arasında propaganda çalışmalarını sürdürdü, Birlik üyelerinden işçi Paul Stumpf ile ve kendi aracılığıyla Paris'e yeni gelen işçilerle bağlantı kurmuş olan Mainzlı öğretmen Philipp Neubeck ile yakın ilişkileri korudu.

Ancak bu kez, kısa bir süre Paris'te kaldı Engels. 1848 Ocak'ı sonunda, Fransız makamları tarafından 24 saatte Paris'i ve üç gün içerisinde de Fransız topraklarını terketmesi istendi. Engels'in sınır dışı edilmesindeki bahanelerden biri, ilerici Alman göçmenlerinin yeni yıl şöleninde yapıtığı devrimci konuşmaydı.

Polis tarafından alınan bu önlem, Fransız demokrat ve sosyalistleri arasında öfkeye neden oldu. Bir çok gazetede, hükümet önlemini protesto eden makaleler yayımlandı.

Engels 31 Ocak 1848'de Brüksel'e geldi. Birkaç Fransız gazetesi, sınır dışı edilişinin nedenleri hakkında yanlış bilgiler verdiğinden, 20 Şubat 1848'deki Demokratik Derneğin toplantısında, Alman demokratlarının Fransız hükümeti tarafından izlenmesi üzerine bir rapor okudu ve kendisini ilgilendiren birkaç ayrıntıyı da açıkladı. Engels'ten sonraki konuşucular, Fransız polisinin başına buyruk davranışlarına birçok örnekler verdiler. Demokratik Dernek, Engels ile dayanışma içinde olduğunu duyurdu.

"Komünist Parti Manifestosu"

Engels, 1847 Aralık ayı sonunda Brüksel'den Paris'e dönünce, Marx, tüm gücünü "Manifesto" üzerindeki çalışmaya verdi. 1848 Ocak sonunda kesin şeklini Komünistler Birliğinin Londra'daki merkez yönetim kuruluna yolladı. "Manifesto" burada oy birliğiyle onaylandı ve Şubat ayı içinde, Birlik üyelerinden J.E.Burghard'ın küçük matbaasında basılarak yayımlandı.

Devrimci proletaryanın en iyi temsilcileri, onların sayıca az olan öncüleri -Komünistler Birliği- "*Komünist Parti Manifestosu*"nu coşkuyla karşıladılar.

Nisan-Mayıs 1848'de, "Manifesto"nun Almanca bir baskısı daha çıktı Londra'da, ve Alman göçmenlerinin demokratik yayın organı "Deutsche Londoner Zeitung", 3 Mart'ta "Manifesto"yu yayımlamaya başladı. Aynı yıl içinde "*Komünist Parti Manifestosu*", aslından saptırılarak ütopik sosyalist Per Görtrek tarafından İsveç diline çevrildi ve "Komünizmin Sesi. Komünist Partisinin Açıklaması" başlığıyla yayımlandı.

"Manifesto"da, "İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Flaman ve Danimarka dillerinde de basım yapıldığı"[84] belirtiliyordu. 1848 yılındaki Fransızca, İtalyanca ve Flamanca baskılar bugüne kadar bulunamamıştır. 1848-1851 yılları arasında "Manifesto" defalarca Fransızcaya çevrildi, ancak olasılıkla hiç bir yayımcı bulamadı. "Fraternal Democrats" derneği Danimarkalı üyelerinin çabalarıyla, "Manifesto" 1848 yılında Danimarka dilinde yayımlanabilmiştir. 1848'in sonlarında Polonya dilin-deki çevirisi de çıktı.

Engels, 1848 Nisanı'nda Barmen'de "Manifesto"nun İngilizce çevirisiyle uğraşmıştı. Herhalde çeviri bitmediğinden, "Manifesto"nun İngilizcesi 1850'de Chartistlerin dergisi "Red Republican"da Helen Macfarlane imzasıyla yayımlandı.

"*Komünist Parti Manifestosu*"nun ortaya çıkışı, sosyalist ve işçi hareketinin canlı tarihiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Marx ve Engels "Manifesto"da, işçi sınıfının, ilkel biçiminden başlayıp proletaryanın çağındaki sınıf savaşımlarına kadarki savaşım deneyimlerini dahice özetlemişlerdi. "Manifesto", aynı zamanda, 1847'ye kadar Marx ve Engels tarafından geliştirilen Bilimsel Komünizmin bir ürünüdür ve Marksist felsefenin oluştuğu bir dönemin kapanışını temsil eder. Önceki yapıtlarında Marx ve Engels tarafından geliştirilen ve benimsenen fikirler, "Manifesto"da milyonlarca insanın bilincine girmiş olan en yetkin yazınsal biçimini bulur. Marksizmin kurucularının kesin bilimsel düşünceleri, "Manifesto"da aynı şekilde kesin ve özlü bir biçim alırlar.

Bu andan sonra Marksizm, dünyanın devrimci dönüşümünün bütün halinde bilimsel bir teorisi olarak ortaya çıkmıştır. "Manifesto", proletaryanın devrimci dünya görüşü ana ilkelerinin en çoşkun bir biçimde açıklanışı, Marksizmin üç oluşturucu ögesi -diyalektik ve tarihsel materyalizm, ekonomi-politik ve bilimsel sosyalizm- üzerinde çalışılmış zamanların bir araya getirilmiş ilk betimlemesidir. "Bu kitapçık" diyordu Lenin, "bütün ciltlere bedeldir: İçeriği, bugüne kadar uygar dünyanın tüm örgütlü ve savaşan proletaryasını canlandırıyor ve harekete geçiriyor." [85]

"Manifesto"nun temelini, Marx ve Engels'in geliştirdiği diyalektik ve tarihsel materyalizm -işçi sınıfı partisinin dünya görüşü- oluşturur. Marx ve Engels "Manifesto"da, toplumun ana gelişme yasalarının bilimsel, materyalist bir yorumunu yapıyorlar, aynı zamanda da, maddesel üretimin ve ekonomik çıkarların, sınıfların ve sınıflar savaşımının tarihsel süreç için hangi anlama geldiğini gösteriyorlardı. Ayrıca, toplumsal üstyapı görünümlerinin rollerini açıklıyorlardı: Politik, hukuksal, felsefî, dinsel fikirler ve onlara uygun örgütler, kuruluşlar.

"*Komünist Parti Manifestosu*" aynı zamanda, bilimsel dünya görüşünün bir açımlaması ve Marksizmin ilk programatik belgesidir. V.I.Lenin şöyle yazıyordu: "Yeni dünya görüşü, bu yapıtta dahice bir açıklık ve ifade gücüyle betimlenmiştir: Toplumsal yaşam alanını da kapsayan tutarlı materyalizm, gelişmenin en kapsamlı ve en derin öğretisi olarak diyalektik, sınıflar savaşımı teorisi ve yeni, komünist toplumun yaratıcısı proletaryanın tarihsel devrimci rolü."[86]

Engels'e göre "Manifesto"nun ana fikri, "her tarihsel dönemde, egemen olan ekonomik üretim ve değişim biçimi ve onların zorunlu sonucu sosyal sınıflara bölünme, o dönemin politik ve düşünsel tarihinin üzerinde yükseldiği temeli oluşturur...; buna göre tüm insanlık tarihi (toprak ve emlâk üzerinde ortak mülkiyetleriyle ilkel kabile toplumunun dağılmasından bu yana) sınıf savaşımlarının bir tarihi olmaktadır...; Bu sınıf savaşımlarının tarihi, sömürülen ve ezilen sınıfın -proletarya- sömüren ve egemen sınıfın -burjuvazi- boyunduruğundan kurtuluşunu, aynı zamanda tüm toplumu kesinlikle her çeşit sömürü ve baskıdan, her çeşit sınıf ayrılıklarından ve sınıf savaşlarından kurtarmaksızın ulaşamayacağını açıklayan, içinde bugünkü aşamayı da oluşturan bir evrim dizisini meydana getirir."[87]

Marx ve Engels ayrıca, burjuva toplumunu içinden kemiren derin çelişkileri de açığa çıkardılar ve kapitalist sistemin, ücretli kölelik sistemi olduğunu tanıtladılar. Artan sömürü ve işçi sınıfının sefalete düşmesi, kızışan rekabet ve sermayenin az sayıda burjuvanın ellerinde toplanması, ekonomik bunalımlar, küçükburjuvazinin yıkımı ve sınıf savaşımının keskinleşmesi, kapitalist toplumun zorunlu belirtileridir.

"Manifesto"da tüm ekonomik ve politik durumlar, burjuva toplumu kuruluşları acımasızca eleştiriliyordu: Kapitalist özel mülkiyet, burjuva devleti, burjuva ailesi ve evliliği.

Marx ve Engels, burjuva devleti özünün açıklanmasına özel bir ilgi göstermişlerdi. Devlet öğretisi ilkesini şöyle formüllendiriyorlardı: "Aslında politik erk, bir sınıfın, bir diğerini ezmek için örgütlenmiş gücüdür."[88] Burjuva devleti, "tüm burjuva sınıfının karşılıklı ticari işlerini çeviren bir kurul"[89] dan başka bir şey değildir.

Marx ve Engels, komünizmde devletin yazgısını açıklarken, tutarlı bir şekilde sınıflar görüş açısından yola çıkıyorlardı. Sınıf ayrılıklarının kalkmasıyla ve tüm üretim araçlarının birleşmiş bireylerin ellerinde toplanmasıyla kamu erkinin politik niteliğini yitireceğini vurguluyorlardı.

Marx ve Engels olağanüstü inandırma güçleriyle, burjuva toplumunun insanlar arasında, "salt çıkar ve duygusuz 'peşin ödeme'"den başka hiç bir bağ bırakmadığını gösterdiler. "Dinsel inancın kutsal heyecanını, mertlik ateşini, dar görüşlü özlemleri bencil çıkarcılığın soğuk sularında boğdular. Burjuvazi kişisel onuru bir değişim değeri haline getirdi ve... dinsel, politik aldatmaların gizlediği sömürü yerine, zorba, utanmaz, doğrudan doğruya ve çıplak sömürüyü koydu."[90]

Büyük sanayinin ortaya çıkışı ve gelişmesi, dünya pazarının oluşması, ticaretin beklenmedik bir biçimde çok büyük boyutlara ulaşması, deniz ve de-

miryolu işletmeciliği burjuvazinin meydana çıkışıyla yakından ilgilidir. Bilimsel-teknik ilerleme ve ulusların tümüne ilişkin kamu mallarında ayrı ayrı ulusların düşünsel etkinliğinin ürünlerinin başkalaşması sayesinde burjuvazi, en geri kalmış ülkeleri kendisi uygarlığın içine çekmiştir. Sınıf egemenlikleri daha yüz yılı doldurmadan, üretici güçlerde önceki tüm kuşakların başaramadığı çok büyük bir gelişme sağlamıştır.

Çağırdığı ruhlara artık sözünü geçiremeyen bir büyücü gibi, burjuvazi de kendi yarattığı üretici güçler üzerindeki egemenliğini yitirmekte ve giderek onları yönetmedeki güçsüzlüğünü açığa vurmaktadır. Burjuva üretim ilişkileri, kapitalist mülkiyet ilişkileri üretici güçlere uygun düşmemektedir. Ve bu dengesizlik, özellikle düzenli aralarla ortaya çıkan ticari bunalımlarda iyice kendini göstermektedir.

Marx ve Engels kapitalist çelişkileri ortadan kaldırmanın yolunu, proletaryanın yapacağı sosyal devrimde görüyorlardı. Burjuva ilişkileri sisteminin tüm yükünü onun utanmazca ve insanlık dışı sömürüsüyle birlikte taşıyan her sınıfa, devrimci dönüşümü yerine getirmek ve yeni, sınıfsız bir toplumu kurmak için çağrıda bulunuyorlardı. Marx ve Engels, "*Komünist Parti Manifestosu*"nda şöyle yazıyorlardı: "Günümüz toplumunun en alt katmanı olan proletarya, resmî toplumu oluşturan katmanların tüm üstyapısı havaya uçurulmadan ayağa kalkıp doğrulamaz."[91]

İşçileri köleleştiren burjuva üretimi, proletaryanın bir sınıf halinde birleşmesi ve sınıf savaşımının yayılması için tüm koşulları hazırlar. "Proletarya farklı gelişme aşamalarından geçer. Burjuvaziye karşı savaşı, var oluşuyla birlikte başlar."[92] "Manifesto", işçilerin makinaları parçaladığı ve fabrikaları ateşe verdiği ilk kendiliğinden ayaklanmalarından, proletaryanın kendi çıkarlarını, gerçek düşmanını tanıyıp anladığı daha yüksek savaşım biçimlerine kadar geçer yolu betimlemektedir. Bu yol, artık tek tek işçilerin tek tek kapitalistlere karşı bir savaşı değil, birleşmiş işçi sınıfının kapitalist ilişkiler sistemine karşı savaşıdır. Bu aşamada proletarya şimdi bir sınıf olarak, savaşımı da bir sınıf savaşımı olarak ortaya çıkar. "Şu da var ki her sınıf savaşımı, politik bir savaşımdır."[93]

Proletaryanın ortaya çıkış öyküsünün ve gelişme aşamalarının bu kısa ve öz çözümlemesi, Engels'in "*İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*" adlı yapıtında çıkarmış olduğu birçok sonuçlara dayanmaktadır.

Marksizmin, kapitalizmin mezar kazıcısı ve yeni bir toplumun yaratıcısı olarak proletaryanın tarihsel rolü düşüncesi, "Manifesto"da, Marx ve Engels'in sınıf savaşımı hakkındaki toplam öğretisinden meydana gelen bir sonuç olarak kendini gösterir. "Manifesto"da, burjuvazinin karşıtı tüm sınıflardan yalnız proletaryanın gerçek devrimci bir sınıf olduğu önemle belirtiliyordu. "Proletaryanın güven altına alacağı hiçbir şeyi yoktur, onlar bugüne kadarki özel güvenliği ve özel korunmayı yok etmek durumundadırlar."[94]

"Manifesto"da, proleter partisi öğretisinin benimsenmesinde önemli bir ileri adım atılmıştır. Komünistleri, toplam işçi sınıfı çıkarlarından ayrı çıkarlarının bulunmadığı, ancak sınıfın da basit bir parçası olmayıp, proletaryanın en devrimci ve en bilinçli bölümü, öncüsü olduğu belirtiliyordu. "Komünist-

ler...her ülkenin işçi sınıfı partilerinin en kararlı, her zaman ileri iten bölümüdürler; onlar teorik olarak, proleter hareketin gidişini ve genel sonuçlarını, koşullarını kavramada proletarya kitlesinin geri kalan bölümünden çok ileridedirler."[95] Parti konusundaki bu klasik Marksist ilkeler nesnel olarak, partinin işçi sınıfı içinde oportünist yoldan çözülmesine olduğu gibi, onu işçi sınıfından ayıran sekter akıma karşı da yöneltilmişti. Komünistlerin yakın amacı, "... proletaryanın bir sınıf olarak meydana çıkması, burjuva egemenliğinin devrilmesi, politik erkin proletarya tarafından ele geçirilmesi"[96] dir.

"*Komünist Parti Manifestosu*"nda, bu deyim henüz kullanılmadığı halde, proletarya diktatörlüğü konusunda açığa vurulmuş son derece önemli fikirlerle karşılaşırız. Daha önceki yapıtlarla, özellikle "*Alman İdeolojisi*" ile karşılaştırılınca, "Manifesto" bu önemli düşüncenin benisenmesinde ileri bir adımdır. Marx ve Engels, proletarya egemenliğini, toplumdaki sosyalist dönüşümler sırasında tümüyle tarihsel bir dönem olarak görüyorlardı ve proletarya devletinin görevlerini gerçekleştirmesi için gereken yolları gösteriyorlardı: "Proletarya, politik egemenliğinden, tüm sermayeyi burjuvaziden yavaş yavaş koparıp almak, bütün üretim aletlerini devletin, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın ellerinde toplamak ve üretici güçlerin sayısını olabildiği kadar hızla artırmak için yararlanacaktır."[97] Zafer hedefleyen proletaryanın alacağı önlemler, değişik ülkelerde farklı olabilir. Ancak aşağıdaki önlemler, en ileri ülkelerde hemen hemen ayrılıksız uygulanacaktır: Taşımacılığın ve kredilerin devlet elinde toplanması, tüm ülkeden kaçanların ve düzene karşı ayaklananların mallarına el konulması, ulusal fabrikaların sayılarının artırılması, toprak mülkiyetinin kamulaştırılması, tarım ve sanayi işletmelerinin birleştirilmesi, kent ve kır arasındaki ayırımın giderek ortadan kalkması için çaba gösterilmesi, herkes için çalışma zorunluluğunun konması vb.

Marx ve Engels, komünist partisinin programatik ilkelerini formüle ederlerken, burjuva mülkiyetinin kaldırılmasının komünizmi nitelediğine dikkati çekiyorlardı: "Bu anlamda komünistler teorilerini, özel mülkiyetin kaldırılması ifadesinde özetliyebilirler."[98] Marx ve Engels, burjuvazisinin yaydığı, komünistlerin kişisel çabalarla kazanılmış mülkiyeti kaldırmak istedikleri yalanını kesinlikle çürüttüler. Komünistler, toplumsal ürünleri kendine mal edenleri değil, bu mal edinmeyle birlikte işgücünü sömürenleri kaldıracaktır ortadan.

Marx ve Engels, kısa, özlü ve derin anlamlı formüllendirmelerinde geleceğin komünist toplumunu ana hatlarıyla betimliyorlardı: "Sınıfları ve sınıf karşıtlıklarıyla eski burjuva toplumun yerini, her bireyin özgür gelişmesi, herkesin özgür gelişmesinin koşulu olduğu bir toplum alacaktır."[99]

Sınıfsız komünist toplumda, insanın insanı sömürmesi ve bir halkın başka bir halk tarafından ezilmesi için yer olmayacaktır. "Bir bireyin bir başkası tarafından sömürülmesine de son verildiği ölçüde, bir ulusun bir başkası tarafından sömürülmesine de son verilmiş olacaktır."[100]

Marx ve Engels "Manifesto"nun üçüncü bölümünde, sosyalist ve komünist yazındaki çeşitli akımların ayrıntılı bir görünüşünü veriyorlardı. Hepsini birden gerici sosyalizm diye niteledikleri, feodal, küçükburjuva, Alman ya da "gerçek" sosyalizmi çok sert bir biçimde eleştiriyorlardı.

Savunucularının burjuva toplumunun varlığını güvence altına almak için çaba göstermelerinden başka bir şey olmayan, tutucu ya da burjuva sosyalizminin özü de açığa çıkarılıyordu burada. Marx ve Engels sonuç olarak, proletaryanın sınıf savaşımının biçimleri ve gelişme aşamaları gereğince, tarihsel açıdan rollerine değer biçtikleri eleştirisel-ütopik sosyalizm ve komünizmin çeşitli akımlarının zayıf ve güçlü yanlarını, nitelikleri ve özelliklerini kısaca çözümlüyorlardı.

"Manifesto", proletaryanın politik savaşımının taktikleri konusundaki en önemli Marksist savları içerir. "Onlar (Komünistler-Red.) işçi sınıfının, en yakın amaç ve çıkarlarına ulaşmaları için savaşırlar, ama aynı zamanda varolan hareketin içinde, hareketin geleceğini de temsil ederler."[101] Komünistler, köhnemiş toplumsal ve politik durumlara karşı olan her devrimci hareketi desteklerler ve demokratik partilerin anlaşması ve birleşmesi için her yerde çaba gösterirler.

Marx ve Engels "Manifesto"da, işçi hareketinin ve komünist partilerin etkinliğinin en önemli ilkelerinden birisini teorik açıdan temelendiriyorlardı: Proletarya enternasyonalizmi ilkesi. Komünistler, hangi ulustan olursa olsun tüm proletaryanın ortak temel çıkarlarını savunurlar. Marx ve Engels burjuva ideologlarının sahte milliyetçi ifade biçimlerine karşı olan düşüncelerini "Manifesto"da açıklıyorlardı: "İşçilerin vatanı yoktur. Sahip olmadıkları bir şey de ellerinden alınamaz."[102]

V.I.Lenin, bu soruya derinlemesine bir açıklama getirmiştir: "'*Komünist Parti Manifestosu*'nda' işçilerin vatanı olmadığı söylenmektedir. Doğru. Ancak burada *yalnız* bu denilmiyor. Ayrıca, ulusal devletlerin oluşturulmasında proletaryanın özel bir işlevi olduğu da belirtiliyor. İlk sav(işçilerin vatanı yoktur) alınır ve ikinciyle (işçiler sınıf olarak ulusal birlik oluştururlar, ancak burjuvazinin oluşturduğu anlamda değil) olan *bağlantısı unutulursa*, bu temelden yanlış olur."[103] Proletarya enternasyonalizmi, işçilerin uluslararası birliğinin başta gelen işlevi demektir.

"*Komünist Parti Manifestosu*", dünya proletaryasının savaş birliği için tutkulu bir çağrıyla sona erer: "Bütün ülkelerin proleterleri birleşin."

"*Komünist Parti Manifestosu*"nun 4. Almanca baskısının önsözünde (1890) Engels, bu yapıtın tarihinin, 1848'den bu yanaki modern işçi hareketinin tarihini belirli bir ölçüde yansıttığını yazıyordu. Önsözde ayrıca şunları okuruz: "Hiç kuşkusuz günümüzde o, toplam sosyalist yazının en yaygın, en uluslararası ürünü, Sibirya'dan Kaliforniya'ya kadar bütün ülkelerin milyonlarca işçisinin ortak programıdır."[104]

"*Komünist Parti Manifestosu*", uluslararası proletaryanın ilk gerçek bilimsel programıdır. Proletarya, bir zamanlar sayıca pek güçlü olmayan öncüleri aracılığıyla, amaçlarını ve eğilimlerini tüm dünyaya duyurmuştu: Proletarya, varolan toplum düzeninin tümünü devirmek ve komünist devrime ulaşmak için çaba gösterdiğini açıkça bildirmiştir.

"Proleterlerin zincirlerinden başka yitirecek şeyleri yoktur. Ama kazanacakları bir dünya vardır."[105]

4. BÖLÜM
1848-'49 DEVRİMİ ATEŞİNDE

Marx ve Engels'in etkinliklerinde, 1848-'49 devrimci kitle savaşımına katılmaları dönemi, bir odak noktası olarak belirir.

V.İ.Lenin

Devrimin Başlangıcı

"Komünist Parti Manifestosu" nun yayımlanması, Fransa'da devrimin zaferiyle aynı zamana rastlamıştı. 22-24 Şubat 1848'de, halkın diğer katmanlarıyla birlikte, Paris'li işçiler Louis Philippe monarşisini devirdiler ve İkinci Fransız Cumhuriyetini ilan ettiler.

Devrimci atılış diğer ülkelere de sıçradı. Ocak 1848'de, Güney İtalya'da bir ayaklanma baş gösterdi. Devrim dalgası Alman devletlerinin üzerinden de geçti. 13 Mart 1848'de Viyana'da, 18 Mart'ta Prusya'nın başkenti Berlin'de devrim başarıya ulaştı ve 18-22 Mart'ta da Avusturya'nın Radetzky ordusu Milano'dan dışarıya atıldı. Erk, liberal burjuvazinin eline geçti. Devrimler burjuva-demokratik bir amaca yönelik olmasına karşın proletarya, 1848'deki devrimci savaşlarda, büyük Fransız devriminden farklı olarak önemli bir rol oynuyordu.

Fransa'daki olayların etkisiyle, Engels'in bulunduğu Belçika'da da cumhuriyetin ilanı için kımıldanışlar başlamıştı. Engels "Northern Star" için yazdığı makalesinde, 25 Şubat'ta Belçika'nın başkentindeki durumu betimliyordu: "O günün akşamı tüm kenti bir heyecan ve merak sarmıştı. Her çeşit söylenti ortalıkta dolaşıyor, ama hiçbirine gerçekten inanılmıyordu. Tüm sınıflardan oluşan bir insan kalabalığı istasyonu doldurmuş, merakla gelecek yeni haberleri bekliyordu. Fransız elçisi Ex-Marquis de Rumigny de hazır bulunanlar arasındaydı. Gece saat yarımda, Perşembe-devriminin heyecan verici haberleriyle dolu bir tren istasyona girdi ve tüm kalabalık coşkunluktan gelen kendiliğinden bir hareketle: 'Yaşasın Cumhuriyet' diye bağırdı. Haber büyük bir hızla tüm kente yayılmıştı." [1]

Engels, Fransa'daki devrimi coşkuyla karşıladı. 27 Şubat 1848'de "Deutsche-Brüsseler Zeitung"da şunları yazıyordu: "Burjuvazi kendi devrimini yaptı, Guizot'yu ve onunla birlikte büyük borsacıların egemenliğini devirdi. Ama şimdi, savaşımın ikinci sahnesinde, burjuvazinin bir bölümü diğer bölümüne karşı durmuyor, artık proletarya ile burjuvazi karşı karşıya gelmiş oluyor... Fransız proletaryası bu başarılı devrimle Avrupa'daki hareketin yine en önünde yerini aldı. Paris işçilerine saygılar. Onlar dünyaya, tüm ülkelerin sı-

rayla duyacakları bir darbe vurdular; çünkü Fransa'da cumhuriyetin zaferi, tüm Avrupa'da demokrasinin zaferi demektir."[2]

Engels Marx'la birlikte, Demokratik Dernekten de yararlanarak, Belçika'da devrimci hareketin gelişmesini etkili bir biçimde destekledi.

Bu örgüt daha ilk günden Belçika'da cumhuriyetçi bir düzenin kurulması yolundaki devrimci hareketin en ön saflarında yer almıştı. 27 Şubat'ta Demokratik Dernek komitesi, hergün toplanmayı ve kent meclisinden de yalnız burjuva sivil muhafızlarını değil, işçileri ve zanaatkârları da silahlandırmasını istemeyi karar altına aldı. Aynı zamanda Dernek, yapılan bağışlarla işçilere silah sağlamaya başladı. Bu girişimi destekleyenlerden ilki Marx'tı. Kısa süre önce babasından miras kalan paranın bir bölümünü Demokratik Derneğe devretti.

Brüksel'de yaşayan Alman işçilerinin hemen hemen hepsi -Komünistler Birliği üyeleri- Demokratik Derneğe de üyeydiler ve tüm toplantılarına katılıyorlardı. Engels, "tehlike zamanlarında Belçikalı kardeşlerini ortada bırakmayacaklarını"[3] tanıtladılar diye yazıyordu.

Marx, Engels ve yandaşları aynı zamanda Almanya'daki devrimci olayları da büyük bir ilgiyle izliyorlardı. "Deutsche-Brüsseler Zeitung" un basımevinde, Almanya'nın çeşitli bölgelerinde büyük sayıda dağıtılmış olan el ilanları ve başka gizli yazılar yayımlanıyordu. Marx ve Engels, Komünistler Birliği üyelerinin, Köln, Baden ve diğer bölgelerdeki devrimci hareketlerde yönetim ve idareyi devralmaları için yardım konusunda her şeyi yaptılar. 1848 Şubat'ı sonunda Belçika polisi tarafından tutuklanan Wilhelm Wolff, kendisinin ve dostlarının tüm dikkatlerini Almanya'ya ve özellikle etkin propaganda çalışmaları yaptıkları Ren eyaletine çevirdiklerini gizlemeye gerek görmedi.

Kıtada devrimin başlamasıyla ilgili olarak, Londra Merkez yönetim kurulu görevlerini, Brüksel bölge yönetim kuruluna devretmeye karar verdi. Merkez yönetim kurulu üyeleri, böylesine sorumluluk dolu bir zamanda Birliğin, Marx ve Engels tarafından yönetilmesinin zorunlu olduğu kanısındaydılar. Londra'nın kararı ulaşır ulaşmaz, Komünistler Birliği, Marx'ın başkanlığında, Brüksel'de yeni bir merkez yönetim kurulu oluşturdu. Engels de merkez yönetim kurulu üyeleri arasındaydı. Ancak, Brüksel yönetimi çalışmalarına başlamak için fırsat bulamadı.

Halkta huzursuzluğun başlamasıyla paniğe kapılan Belçika kraliyet hükümeti, burjuva demokratlarının kararsızlığından yararlandı ve hemen saldırıya geçti. Askerî birlikleri alarm durumuna geçirdi ve Belçika'da cumhuriyet ilanı için çabaların yabancıların, özellikle de Alman işçi ve demokratlarının başı altından çıktığı söylentilerini yaydı. Esas olarak darbe, Komünistler Birliği üyelerine yöneltilmişti. Bir çoğu tutuklandı ya da sınır dışı edildi. Belçika polisi, kısa süre önce bir pasaport verdiği Engels'e karşı hiç bir önlem almadı. Ama buna karşılık Marx 3 Mart'ta, 24 saat içinde ülkeyi terketmesini bildiren bir yönerge aldı.

Bu durum karşısında, merkez yönetim kurulunun yazgısının karara bağ-

lanması zorunlu oluyordu. 3 Mart 1848'de merkez yönetim kurulu Marx'ın evinde toplandı. Paris'te yeni bir yönetim kurulu oluşturması için Marx'a görev verildi. Toplantıya katılanlar, polisin gelip evi araması, Marx'ı ve daha sonra da karısını tutuklamasından pek az önce dağılmıştı. Marx tutukevinde 18 saat kaldı ve ardından Belçika'yı hemen terketmesi gerekti. 5 Mart 1848'de Paris'e geldi. Ailesi de onu izledi.

Böylece Engels, Komünistler Birliği Brüksel bölge yönetim kurulunun edimsel olarak yöneticisi durumuna geçti. Marx'ın sınır dışı edilmesine karşı bir protesto kampanyası düzenledi ve "Northern Star"da, Belçika polisinin kahpece davranışını sergilediği bir açık mektup yayımladı. Tanıdığı ileri gelen demokratları da, basına açıklama yapmaları ve millet meclisine gensoru vermeleri için harekete geçirtti. Sonunda Belçika hükümeti, Marx'ın tutuklanması ve evinin aranmasında sorumlu olan polis memurlarının işine son vermek zorunda kaldı. Engels Brüksel'den, Almanya'daki devrimci güçlerle olan gizli bağları korudu. Ayrıca, Birliğe yeni katılan üyeler arasında da çalışmalar yapıyordu.

Engels daha sonra devrimci kent Paris'e taşındı. Gelmeden önce Marx tarafından kurulan merkez yönetim kuruluna seçilmişti. Merkez yönetim kurulunda Engels'ten başka, Karl Schapper(sekreter), Wilhelm Wolff Joseph Moll, Heinrich Bauer ve Karl Wallau bulunuyordu. Para yönünden karşılaştığı güçlükler nedeniyle Engels'in bir süre daha Brüksel'de kalması gerekti ve ancak 20 Mart'ta Paris'e hareket edebildi.

Devrimci Kent Paris'te

O günlerde Paris, Engels'in deyimiyle, "cumhuriyetçi balayının kısa süren sarhoşluğunu"[4] yaşıyordu. Henüz herşey halkın zaferini yudumluyordu. Engels, "Réforme"un eski yazı işleri yönetmeni, şimdiyse geçici hükümet üyelerinden biri olan Flocon'la yaptığı görüşmelerden, gazetelerden ve kişisel gözlemlerinden Fransa'daki politik durumu tasarlayabiliyordu. Akrabası Emil Blank'a, büyükburjuvaziyle işçilerin karşı karşıya geldiklerini, küçükburjuvazinin de acınacak bir aracılık rolü oynadığını ve geçici hükümetin büyük iniş çıkışlar gösterdiğini ve de büyükburjuvaziden etkilendiğini yazıyordu. Hükümet bir yandan işçilere söz vermek zorunda kalmıştı, diğer yandan verdiği sözü tutacak durumda değildi, çünkü büyükburjuvaziye karşı devrimci önlemlerin alınması için gerekli cesaretten yoksundu.

Engels Paris'te, Komünistler Birliği merkez yönetim kurulunun çalışmalarına zamanının çoğunu ayırabiliyordu. Alman İşçi Kulübü'nün yönetim kuruluna seçildi ve yöneticilerinden biri oldu. Bu Kulüp, 1848 yılı Mart'ının ilk yarısında, Alman Demokratik Derneğine karşı bir denge olmak üzere, Komünistler Birliği merkez yönetim kurulu tarafından kurulmuştu. Yöneticilerini küçükburjuva politikacıları oluşturuyordu, aralarında tanınmış Alman ozanı Georg Herwegh ve Adalbert von Bornstedt bulunuyordu. Alman İşçi Kulübü,

Birliğin gizli Paris komünleri için açık bir kürsü olma görevini yerine getiriyordu. 1848 Nisan'ı başlarında, başlıca terzi kalfaları ve ayakkabıcılardan oluşan Kulüp üyelerinin sayısı 400'e ulaşmıştı. Üyeler arasında, Marx ve Engels'in kaleme aldığı Birliğin program belgesi ve taktik sorunlar konusundaki yazıları esas alınarak, propaganda çalışmaları uygulandı. Kulüp, Paris'in merkezinde Saint-Denis sokağındaki Café Picard'da bulunuyordu.

Alman İşçi Kulübü, Fransa'da yaşayan Alman göçmen ve işçilerinden, devrimin dışardan Almanya'ya "ithal"ini sağlayacak silahlı bir Alman lejyonunun kurulmasını içeren, Herwegh, Borntedt ve Alman Demokratik Derneğinin diğer önderlerince önerilen serüvenci tasarıma kesinlikle karşı çıktı. Bu anlamsız ve zararlı devrimcilik oyununa en kararlı şekilde Marx ve Engels karşı koydu.

Geçici hükümet, yabancı devrimci işçilerin Fransa'yı terketmesiyle yakından ilgilendi ve Alman lejyonunu araç ve gereç yönünden destekleyeceğini açıkladı. Fransız Dışişleri Bakanı Lamartine, yabancılar lejyonunun kurulması lehinde konuştu, çünkü devrimci göçmen işçileri her ne pahasına olursa olsun başından savmak istiyordu. Ayrıca bu, Fransız sınırındaki kralcı hükümet birliklerince bile beklenmekteydi.

Demokratik Derneğin küçükburjuva önderleri, tüm makul uyarıları kulak arkası ettiler ve Marx'la Engels'i, demagojik bir biçimde, korkaklıkla ve kendi fikirlerini herkese zorla kabul ettirmeye uğraşmakla suçladılar.

Marx ve Engels tarafından devrimcilik oyununa karşı yürütülen savaşımın, başka ülkelerdeki Komünistler Birliği şubelerinin çalışmaları için büyük önemi vardı. Yalnız Fransa'da değil, İngiltere, Belçika ve İsviçre'de bazı Birlik üyeleri serüvenci bir taktiği savunanların etkisi altındaydılar. Hattâ Marx ve Engels'e çok yakın olan Georg Weerth bile, devrimin ilk günlerinde, Karl Schapper ve Komünistler Birliğinin Londra ve Paris'teki diğer üyelerince de desteklenmiş olan Herwegh'in fikirleriyle heyecanlanmıştı. Birlik üyelerinden pek çoğu bu serüvene yanaşmamalarını, yalnızca Marx ve Engels'in sabırla ve sistemli bir biçimde yaptıkları açıklamalara borçludurlar. Serüvenci tasarıların eleştirisi, daha sonraki tüm uluslararası komünist ve işçi hareketi için ilkesel yönden büyük önem taşıyordu.

Marx ve Engels, devrimci Fransa'ya geldikleri ilk günden bu yana, Fransa'daki demokratik ve komünist hareketle bağları güçlendirmek için çaba harcadılar. "Réforme"-Partisi önderleriyle (Flocon ve Blanc), Étienne Cabet ve Fransız komünist hareketinin etkin üyeleriyle olan ilişkilere özen gösterdiler.

Marx ve Engels Alman Demokratik Derneği hakkında Fransız sosyalist ve işçilerine açıklamada bulunmak için Cabet'nin gazetesinden yararlanmaya karar verdiler ve şu mektupla Cabet'ye başvurdular: "Yurttaş Cabet, ilişikteki açıklamayı 'Populaire'in gelecek sayısında yayımlamak lütfunda bulunmanızı rica ederiz. Söz konusu olan bir zamanlar Alman ulusunun bir bölümünün, Fransız halkına karşı eski milliyetçi ve gerici önyargılarını yeniden uyandırmış olan bir girişim ve davranış biçiminden komünist partisinin sorumlu tutulamayacağıdır. Alman İşçi Birliği, (Komünistler Birliği-Red.) -İngiliz Char-

tistlerinin önderleri, Bay Harney ve Jones'un da içinde bulunduğu Avrupa'nın tüm ülkelerindeki çeşitli işçi derneklerinin birliği- yalnızca komünistlerden oluşmaktadır ve açıkça komünizmi savunur; Paris'teki Alman Demokratik Derneğiyse aslında antikomünisttir, onlar, uzlaşmaz karşıtlığı ve proletaryayla burjuva sınıfı arasındaki savaşımı kabul etmediklerini de açıklamışlardır. Bu durumda, sizin iyiliğinizi de hesaba kattığımız bir önlem, komünist partisinin çıkarı doğrultusunda bir açıklama söz konusu olmaktadır."[5]

Bu yazışma, Marx ve Engels'in o zamanlar Cabet'yi müttefikleri arasında saydıklarını tanıtlamaktadır. Ne var ki bu ittifak sürekli değildi. Cabet devrim öncesinde ve sırasında, politik taktik sorunlarında genellikle küçükburjuva "Réforme"-Partisini izliyor ve Haziran 1848'de Fransız proletaryasının yenilgisinin nedenlerinden biri olan, partinin tüm kararsızlığına da katılıyordu. Marx ve Engels bu yüzden daha sonraki günlerde, özellikle Haziran Ayaklanmasından sonra, Cabet, Flocon ve yandaşlarıyla olan ilişkilerini tamamen kestiler.

Marx ve Engels, Fransa'daki sosyalist ve komünist akımlar içinde en çok Louis Auguste Blanqui'nin başını çektiği aşırı sol kanadı desteklemişlerdi. Blanqui, bir ütopik komünist, komplocu bir dernek olan Mevsimler Derneğinin kurucusu ve 12 Mayıs 1839 Ayaklanmasının örgütleyicisi olarak tanınmış, 1848 devrimi sırasında da proletarya hareketine katılmıştı.

Marx ve Engels, Blanqui'nin ütopik görüşlerini ve derneğinin komplocu taktiklerini paylaşmadan, Fransız proletaryasının çıkarlarını bir dereceye kadar dile getiren ve geçici hükümetin davranışına karşı proletaryanın güvensizliğini uyandıran bu akımı destekliyorlardı.

Marksizmin kurucuları o günlerde esas görevlerini, demokratik devrimde proletaryanın izleyeceği yolu açık seçik belirleyen bir eylem programıyla Alman komünistlerini donatmada görüyorlardı.

"Komünist Partisinin Almanya'daki İstekleri"

Marx ve Engels 21 ve 29 Mart tarihleri arasında, Komünistler Birliği merkez yönetim kurulunun, yol gösterici program belgesi diye onayladıkları, "Komünist Partisinin Almanya'daki İstekleri"ni yazdılar.

Bu belgede, Almanya'da burjuva-demokratik devrimin sonuna kadar götürülmesinin gerçekleşmesini sağlaması gereken ilk devrimci-demokratik istekler formüle edilmişti.

Marx ve Engels devrimci bir tutarlılıkla, Almanya'daki politik ve ekonomik dağınıklığa bir son verilmesinin, ülkeyi bir bütün olarak birleştirmenin, bölünmez bir cumhuriyet ilan etmenin, halkın tümünün silahlanmasının, kilise ve devletin tamamen birbirinden ayrılmasının, genel ücretsiz eğitim sağlanmasının ve köylülerin, özellikle feodal külfetten ve angarya hizmetinden hiç bir karşılık ödemeden kurtarılmasının zorunlu olduğunu tanıtladılar.

Marx ve Engels'in, Almanya'nın gelişmesinde önemli saydıkları koşul, gelecekte sosyalist devrime geçişi hazırlaması gereken, ekonomideki köklü değişikliklerdi. "İstekler"de, devletin tüm taşıma araçlarını kamulaştırması ve ücretsiz olarak yoksul sınıfın hizmetine sunması; ayrıca, büyük parababalarının egemenliğini kökünden budayacak ve kredileri halkın yararına düzenleyecek bir devlet bankasının özel bankaların yerini alması; prenslerin ve diğer feodallerin tüm arazilerinin, bütün maden ocaklarının, kuyuların vb. devlet mülkiyetine geçirilmesi ve ulusallaştırılmış toprak ve arazide tüm toplumun çıkarı doğrultusunda ve çağdaş bilimsel temel üzerinde tarımsal büyük üretimin örgütlenmesi de öngörülmüştü. "İstekler", kademeli vergilerin getirilmesi ve ulusal atelyelerin açılması gibi maddeleri de içeriyordu.

Marx ve Engels, "Komünist Partisinin Almanya'daki İstekleri"ni gerçekleştirmeyi başaracak ana gücü emekçi sınıflarda görüyorlardı. Sonuç olarak şunları yazıyorlardı: "Yukardaki önlemlerin gerçekleştirilmesinde tüm güçleriyle çalışmak, Alman proletaryasının, küçükburjuva ve köylü sınıfının çıkarlarına bakmaktadır. Çünkü, bugüne kadar Almanya'da bir azınlık tarafından sömürülmüş olan ve hâlâ baskı altında tutulmaya çalışılan milyonlar, yalnız bunların gerçekleşmesiyle, tüm zenginliklerin yaratıcısı olarak kendilerine yaraşır hak ve erklerine kavuşabilirler."[6]

Bu tarihsel belge, burjuva devrimleri ve büyük Fransız devrimi deneyimlerinin, dahası 40 yıllarında İngiltere, Fransa ve Almanya'daki demokratik, sosyalist ve işçi hareketi pratiğinin ayrıntılı incelenmesinin sonucuydu. "Komünist Partisinin Almanya'daki İstekleri"nde, "*Komünist Parti Manifestosu*"nun ilkeleri ve genel savları o zamanki Almanya'nın özel koşullarına uygun somut ifadesini buluyordu.

"İstekler", Mart sonunda Paris'te el ilanı olarak basıldı. Nisan başlarında, bir çok demokrat görüşlü Alman gazetelerinde yayımlandı. Devrim sırasında bu belge defalarca basıldı ve işçi dernekleri toplantılarında, derneklerin yönetici organlarında görüşülüp, tartışıldı.

Komünistler Birliği üyeleri "İstekler"e büyük değer verdiler. Örneğin bir Birlik üyesi şöyle yazıyordu: "... O (İstekler) bağımsız bir politikanın hemen hemen eksiksiz bir programıdır ve bu da, Almanya'yı güçlü, gelişen bir duruma yöneltmeye ve böylelikle bizden sonraki kuşak için, komünist toplumun kuruluşuna geçiş yolunu açmaya yetecek, tek başına etkili, uzak görüşlü ve kapsamlı bir politikadır."[7] "Komünist Partisinin Almanya'daki İstekleri", yalnızca 1848-1849 Alman devrimi sırasında değil, daha sonraki günlerde de önemli bir rol oynamıştır. 1885'de Engels, "İstekler"in, "bugün bile bazı şeyler öğrenilebilecek"[8] bir belge olduğunu saptıyordu.

1848 Nisan'ı başlarında Engels, Marx ve en yakın savaşım arkadaşlarından bir grup, devrime doğrudan katılmak için, Almanya'ya doğru yola çıktılar.

Köln'e giderken, Marx ve Engels yol üzerinde Mainz'da konakladılar, buradaki Birlik üyeleriyle, Birliğin güçlenmesini sağlayacak daha başka önlemler ve işçi derneklerinin örgütsel birliği konusunda görüştüler.

Mart devrimi, Alman devletlerinin pek çoğunda mutlakiyetçiliği kökünden devirmiş, liberal burjuvazi erki ele geçirmişti. Ancak, Fransız proletaryasının devrimci edimleri karşısında kapıldıkları dehşet ve Alman işçi sınıfının devrimci kitle eylemlerinden duydukları korku yüzünden, çeşitli ödünler vererek, feodal-gerici klikle bir anlaşma yapmayı deniyorlardı. Burjuvazi, devrimin gelişmesini başlangıçtan bu yana engellemeye çalışıyordu.

Küçükburjuva demokratlarının önderleriyse, her zamanki gibi kendi soyut idealist lafazanlıklarına dalmışlardı. Doğallıkla halka öz isteklerini gerçekleştirecek gerçek yolu gösterecek durumda değillerdi. Devrimci halk diktatörlüğünün ve birlik içinde, bölünmez bir Alman cumhuriyetinin kurulmasının zorunluluğunu kavrayamıyorlardı. Devrimci cesaretin ve eyleme geçmenin gerekli olduğu yerlerde kararsız ve korkakça davranıyorlardı.

Ama tüm bunlara karşın, birçok işçi ve devrimci düşüncedeki köylülerin katılmış olduğu demokratik karargâh, bütünüyle devrimci bir güç görünümündeydi hâlâ. Bu durumu güçlendirmek için demokrasinin proleter kanadını desteklemek ve küçükburjuva önderlerinin etkisinden kurtarmak gerekiyor.

Marx ve Engels proletaryanın henüz son derece zayıf olduğu ve devrimin daha ilk başarılarını kaydettiği ekonomik ve politik yönden geri kalmış Almanya'da, komünistlerin ilkelde, demokratik isteklerin kalıcı bir şekilde gerçekleşmesi için savaşmalarının zorunlu olduğu görüşünden yola çıkıyorlardı. Bu fikirleri daha 1847'de Heinzen'e karşı polemiğinde formüle etmişti Engels. Komünistler Birliği, sayıca güçsüz olduğundan, Almanya işçilerinin geniş katmanlarıyla sıkı bağları bulunmadığından, bir proleter kitle partisi işlevini üstlenemeyecek durumdaydı. Yeni oluşan ve örgütlenmemiş Alman proletaryası da henüz böyle bir parti kurmaktan uzaktı.

Marx ve Engels bu nedenle, varolan demokratik harekete katılmayı, onun en ilerici, yani proleter kanadının yönetimini üstlenmeyi ve hareketi daha de ileri götürmeyi zorunlu sayıyorlardı. Tersi durumda, diye yazıyordu Engels sonradan: "Komünizm diye küçük bir kasaba gazetesinde ders vermek ve büyük bir eylem partisi yerine küçük bir hücre kurmak kalırdı bize. Ama çölde vaaz vermek bizim işimiz değildi; bu yüzden ütopyacıları çok iyi incelemiştik. Programımızı da bunun için hazırlamamıştık."[9]

1848 Mayıs'ının sonunda Marx ve Engels, Köln Demokratik Derneğine üye oldular ve yandaşlarına, yani Komünistler Birliği üyelerine, işçi dernek-

lerindeki çalışmalarının yanısıra demokratik derneklerde de etkin görev almalarını öğütlediler. Bir çok Birlik üyesi bu öğüdü izledi. Örneğin Wilhelm Wolff, Breslau ve sonradan Köln Demokratik Derneğine üye oldu; Karl Schapper, Wiesbaden'deki derneğe girdi, sonraları Köln Demokratik Derneğinde de çalışmalar yaptı; Joseph Weydemeyer, Hamın Derneğine katıldı; Paul Stumpf ve Adolph Cluss, Mainz'daki Demokratik Derneğin üyeleriydiler ve Georg Weerth, Köln Derneğinin üyeleri arasındaydı.

Marx ve Engels tarafından geliştirilen taktik cephenin gerçekleştirilmesinin kapsamına, yeni politik bir günlük gazetenin kurulması için yapılan ön hazırlıklar da giriyordu.

Daha Paris'teyken böyle bir gazetenin zorunluluğunu fark etmişlerdi. Engels 26 Mart 1848'de Emil Blank'a, "Rheinische Zeitung"u yeniden çıkarmak istediklerini[10] yazıyordu. Ve 28 Mart'ta da şu haberi iletiyordu: " 'Rheinische Zeitung'a abone kaydın yapılmıştır."[11]

Marx ve Engels'in gazetenin eski adını devam ettirmeleri olgusu bile, kendilerince izlenen taktiğe tamamen uyan bu gazetenin salt komünist bir yayın organından başka bir şey olarak düşünülmediğini tanıtlamaktadır.

Köln'de, gazetenin kurulması için hemen hazırlıklara başladılar. Esas güçlük, gerekli paranın bulunamamasından ileri geliyordu. Bu durumda radikal burjuvaziye başvurmak zorunda kalınıyordu. Ancak onlar da, Fransa'daki devrimci olaylardan duydukları korku nedeniyle gayet ölçülü davranmaktaydılar. Gazeteye hissedar bulmak hiç de kolay bir iş değildi. Almanya'nın çeşitli bölgelerindeki Komünistler Birliği Merkez Yönetim Kurulu delegeleri bu işin peşine düştüler. Engels de aynı amaçla, Nisan ortalarında Barmen, Elberfeld ve Ren eyaletindeki diğer kentlere doğru yola çıktı.

Barmen burjuvazisi Engels'in çalışmalarını büyük bir huzursuzluk içinde izliyordu. Dar kafalılar, Engels'in Barmen'de hemen bir cumhuriyet ilan etmek istediği söylentisini yayıyorlardı. Engels, Emil Blank'a yazdığı mektupta: "Tüm Barmen ne yapacağım diye bekliyor, bugün yazıhanelerine uğradığımda C. ve A. E(rmen) görünür bir şekilde titriyorlardı. Hiçbir şeye karışmıyorum, yalnız ne olacak diye sessizce bekliyorum" [12] diyordu.

Engels yeni gazeteye mümkün olduğu kadar çok hissedar bulmak için, Barmen ve Elberfeld'teki tanıdıklarını ziyaret etti. Eskiden kendilerine demokrat, hattâ sosyalist diyen bu tanıdıklardan bazıları fabrikatör olmuşlardı ve o zamanki görüşlerini yadsıyorlardı. Engels katılmalarını sağlamak için, "en güzel deyimleri" boşuna harcamak ve "akla gelen her çeşit diplomasi"ye[13] başvurmak zorunda kalmıştı. Marx'a yazdığı bir mektupta şunları okuruz: "Au fond* sorun, buradaki radikal burjuvazinin gelecekte ana düşman olarak bizi görmeleri ve çok yakın bir zamanda kendilerine çevireceğimiz bir silahı elimize vermek istememeleridir."[14]

Engels'in, babasının gazeteyi mali yönden desteklemesini sağlamaya yö-

* Aslında

nelik tüm çabaları da sonuçsuz kaldı. Aynı mektupta şunları yazıyordu: "Bizim ihtiyardan bir şey koparmak tamamen imkânsız. Ona göre 'Kölner Zeitung' kışkırtıcılık örneğinden başka bir şey değil, ve 1000 Taler vermek yerine, boğazımıza 1000 kurşun akıtmayı yeğlerdi."[15] Tüm bunlara karşın yine de bir kaç hissedar bulabilmişti. 6 Mayıs'ta Marx'la Weerth, gazetenin yayımlanması ve Komünistler Birliğinin çalışmalarını ilgilendiren konularda Engels'le görüşmek üzere bir kaç günlüğüne Barmen'e geldiler.

Engels Barmen'deyken buradaki işçi hareketinin henüz olgunlaşmamış olduğunu farketmişti. İşçiler hoşnutsuzluklarını en ilkel şekilde dile getiriyorlardı; ilk ekonomik birliklerini -dayanışma kasaları ve lonca ilkelerine göre oluşturulmuş sendikal birlikleri- daha yeni yeni kurmaya başlamışlardı.

Engels yeni gazetenin yazı işleri kurulundaki görevine başlamak üzere 20 Mayıs'ta Köln'e döndü.

Marx ve Engels'in kurdukları ve "Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie" adını verdikleri gazetinin ilk sayısı 1 Haziran 1848'de, yani öngörülen tarihten bir ay önce çıktı. Gazeteye can veren Marx ve Engels'ti. Deyim yerindeyse gazetenin savaşım isteğini, boş lafların ve tembelliğin amansız bir düşmanı olarak, olağanüstü enerjik ve kararlı bir biçimde Engels temsil ediyordu.

Marx ilk zamanlar gazetede az yazabiliyordu, genel politik yönetimin yanında ayrıca örgütlenme çalışmalarıyla da uğraşması gerekiyordu. Baş yazılar, politik yorumlar ve önemli makaleler Engels'in kaleminden çıkıyordu. Marx olmadığı zaman, yazı işleri yönetmenliği görevini de üstleniyordu. Üstün yabancı dil bilgisiyle, Fransız, İngiliz, İtalyan, İspanyol, Belçika ve Danimarka basınını izleyebiliyordu. Avrupa'nın bir çok ülkesindeki politik olaylardan sürekli haberi oluyordu.

Marx dostunun olağanüstü çalışma gücüne hayran kalıyor ve Engels'in gazetecilik yeteneğini, en farklı olaylar karşısında hemen durum alma hazırlılıklığını coşkuyla dile getiriyordu: "O gerçek bir evrensel-ansiklopedi, günün ve gecenin her saatinde tüm gücüyle ve dengeli bir şekilde çalışmaya hazır, durumu kavrarken ve yazarken de tıpkı bir şeytan gibi hızlı."[16]

"Neue Rheinische Zeitung" yalnız bir yıl yaşadı. Bu süre içinde Engels değişik konularda yüzden fazla makale ve not yazdı. Kaleminden, Frankfurt Ulusal Meclisi, Polonya ulusal kurtuluş hareketi, Berlin'de Prusya Ulusal Meclisindeki birleşme tartışmaları, Paris işçilerinin Haziran Ayaklanması, Schleswig-Holstein sorunu, İtalya'daki devrimci savaş ve İsviçre'deki durum, Almanya'nın dış politikası, Güney Almanya'daki ayaklanmalar ve Macaristan'daki devrim savaşı konusunda bir dizi önemli makale çıkmıştır.

Marx ve Engels, Komünistler Birliğindeki en gözde aydınları, yazı işleri kurulunda görevlendirmişlerdi: Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ernst Dronke, Ferdinand Wolff. Daha sonraları, tanınmış Alman devrimci ozanı Ferdinand Freiligrath da yazı işleri kadrosuna katılmıştı.

Resmen Demokrasi organı olarak ortaya çıkan "Neue Rheinische Ze-

itung", aslında Almanya'da oluşan proleter partisinin yönetici organı durumundaydı. 1914'te Lenin, bu gazetenin, "devrimci proletaryanın eşi görülmemiş, en iyi yayın organı olarak kaldığını"[17] yazıyordu.

Komünistler Birliği İçinde Taktik Konusundaki Anlaşmazlıklar

Burjuva-demokratik devrıminde, proletaryanın Marx ve Engels tarafından hazırlanan taktiği tüm Birlik üyelerince hemen anlaşılıp onaylanmamıştı. Birliğin önderleri, bir yandan Andreas Gottschalk'ın sekter görüşlerine, diğer yandan da Stephan Born'un reformculuğuna ve uzlaşmacılığına karşı bu taktiği savunmak zorunda kalmışlardı.

Gottschalk 1848 devriminden önce Komünistler Birliğine katılmıştı. Köln'ün yoksullar semtinde doktorluk yaptığı sıralarda tanınmaya ve sevilmeye başlanmış, 3 Mart 1848'de Birliğin diğer üyeleriyle birlikte Köln belediye meclisi önünde bir işçi gösterisi düzenledikten sonra ünü daha da artmıştı. Kısa süre sonra da Köln İşçi Derneğinin yöneticisi durumuna geçmişti. Kazandığı beklenmedik ünle başı dönen, son derece tutkulu bir kişi olarak kendisine peygamber ve "işçi önderi" süsü vermeye başlamıştı. Gottschalk, Köln İşçi Derneğinin kurulmasından bu yana, çizgisi Marx ve Engels tarafından Birliğin merkez yönetim kurulunda belirlenen bu örgütün politikasına karşı koymaya çalışıyordu. "Gerçek" sosyalizmin Moses Hess'ce ortaya sürülen fikirlerine katılıyor, Weitling'in sekter taktiğini destekliyor, burjuva-demokratik devrimin nesnel tarihsel ödevlerini görmezlikten geliyor ve işçi sınıfının demokrasi uğruna verdiği savaşımı kabul etmiyordu. Öne süreceği hiç bir kayda değer kanıt olmayınca da "Neue Rheinische Zeitung"a kara çalan saldırılara başvuruyordu.

Marx ve Engels, Gottschalk'ın yanlış görüşlerini ve sekterci ilkelerini eleştirdiler ve işçi sınıfının devrimci taktiğini açıkladılar. Komünistler Birliği Köln komününün 11 Mayıs 1848 günlü toplantısında, Marx ve Engels, Gottschalk'dan yanlış tutumunu bırakmasını istediler. Bunun üzerine Gottschalk, Birlik tarafından denetlenmenin uzun süreden beri can sıkıcı olduğunu, Komünistler Birliğinden de istifa ettiğini açıkladı.

Marx ve Engels'in taktiğinin bir diğer düşmanı da, Birlik üyesi Stephan Born'du. Devrim başlar başlamaz, ileriki günlerde "İşçilerin Kardeşliği"ne dönüşecek olan, Berlin işçileri merkez komitesini oluşturdu. Born Marx'a yazdığı 11 Mayıs 1848 günlü mektupta böbürlenerek, işçi hareketinin başını çektiğini, burjuvazinin, örgütleyici yeteneğine önem verdiğini ve ondan arabuluculuk yardımı istediklerini, hattâ Prusya ticaret bakanının kendisiyle ilişki kurduğunu yazıyordu.[18] Ancak Born, Komünistler Birliği Berlin komününün yeniden oluşması ve güçlenmesi için kılını bile kıpırdatmıyordu. Engels sonradan Stephan Born'un tutumunu şöyle niteliyordu: "Derneğin resmi açıklamalarında, '*Komünist Parti Manifesto*'sunda da savunulan görüşlerle,

lonca anıları ve lonca özlemleri, Louis Blanc ve Proudhon'dan süprüntüler, gümrük korumacılığı vb. birbirine karışmıştı, kısacası herkes için herşeyin olması isteniliyordu. Özel olarak grevlere, sendika ve üretim kooperatiflerine önem verilmiş, ama bu tür şeylerin sürekliliğinin sağlanabilmesine olanak tanıyan sahanın ele geçirilmesi için, söz konusu olanın politik yönden zafere ulaşmak olduğu unutulmuştu."[19]

Born da Gottschalk gibi, örgütünün Komünistler Birliği'nden tamamen bağımsız kalmasını istiyordu.

Born'un etkinliği, Lenin'in de değindiği gibi, o sıralar Alman işçi hareketinde ortaya çıkan, burjuvaziyle uzlaşmanın oportünist eğilimini dile getiriyordu. Lenin, "1848 yılında Almanya'da *işçi hareketindeki iki eğilimden*, Borncu eğilim (ki, bizim ekonomistlere [20] çok yakındır) ve Marksist eğilim..."[21] den sözediyordu.

Marx, Engels ve yandaşları doğallıkla Born'un tutumunu da yerdiler. Wilhelm Wolff ve Ernst Dronke'nin mektuplarında, Born hakkında eleştirisel notlara rastlanır. "İşçilerin Kardeşliği"nin, pek çok işçi derneğini bir araya getirmesi ve bu dernekleri proletaryanın sınıf çıkarları doğrultusunda savaşım için örgütlemesi olgusu ne de olsa olumlu bir adımdı. Bu nedenle "Neue Rheinische Zeitung", Berlin işçi kongresi için Born'un hazırladığı programı yorum yapmaksızın yayımlamıştı. Ancak Torino'da çıkan liberal "La Concordia" gazetesi, bu programı "Neue Rheinische Zeitung"un çizgisiyle bir tutmaya kalkışınca, "Neue Rheinische"nin yazı işleri bir açıklamada bulundu: "İşçi kongresi için ilgili komisyonun hazırladığı ve tarafımızdan yalnızca duyurulan programı, 'Concordia'nın *bizim kendi* programımız gibi gösteren 'yanılgı'sını protesto ederiz."[22]

Marx ve Engels Alman işçi hareketinin o günlerdeki durumunu göz önüne alarak, Gottschalk ve Born'la ilişkileri açık bir şekilde kesmekten kaçındılar. O zamanki koşullar altında bu türden bir davranış işçi hareketine zarar verebilirdi. Gottschalk Haziran'da Köln polisi tarafından tutuklandığında, "Neue Rheinische Zeitung" onun yanında yer aldı. Born da, gazetinin Berlin muhabiri olarak görevini sürdürüyordu.

Marx ve Engels sekter ve oportünist görüşler karşısında, Alman işçilerinin her şeyden önce, bağımsız bir kitle partisinin kurulması için zorunlu koşullar, özellikle toplantı, örgütlenme ve basın özgürlüğü uğruna savaşmakla yükümlü oldukları görüşünü savunuyorlardı. Aynı zamanda bu, sayıca güçsüz olan gizli örgütler yeterli olmadığından, demokrasi için tüm halkı savaşa çağırma konusunu da kapsıyordu. Engels sonradan şunları yazıyordu: "...gizli Birliği zorunlu kılan nedenler ortadan kalktığı anda, gizli Birlik de bu tür şeyler için bir anlam taşımaktan çıkar. Bu işte en az gafil avlanacak olanlar, aynı gizli Birlikteki gizlilik niteliğinin son izlerini ilk silkip atan kişiler olabilir."[23]

Komünistler Birliğinin ileriki günlerde Almanya'da yapacağı çalışmaların içeriği sorunu, Merkez Yönetim Kurulunda karşılıklı sert tartışmalara yol açtı. Yasa dışılar ve Doğrular Birliği geleneğini henüz kesinlikle yıkamamış

olan Schapper ve Moll; örgütün, gizlilik niteliğini korumasının yararlı olacağı kanısındaydılar. Sonuç olarak Marx ve Engels'in görüşü üstün geldi: Proleter kitle partisinin kurulmasında taban kazanmak için, Komünistler Birliği'nin üyeleri tüm dikkatlerini, yasal işçi birliklerinin ve demokratik derneklerin çalışmalarına etkin olarak katılmaları konusuna çevirmek zorundaydılar. Ayrıca koşullar Almanya'nın her bölgesinde farklı olduğundan, Merkez Yönetim Kurulu, Engels'in sonradan saptadığı gibi, "Neue Rheinische Zeitung" aracılığıyla yalnız tamamen genel direktifler verebilirdi. Böylece, çoğunluğu Merkez Yönetim Kurulu üyelerinden oluşan gazetenin yazı işleri kurulu, Komünistler Birliğinin edimsel olarak yönetici ideolojik merkezi durumuna da geçmişti.

"Neue Rheinische Zeitung" un Programı

Marx ve Engels "Neue Rheinische Zeitung"un sayfalarında proleter yanın politik programını formüle etmişler ve burjuva-demokratik devrimindeki strateji ve taktiğini de hazırlamışlardı. Gazetenin başlıca ödevlerinden biri, Alman büyükburjuvazisinin karşı devrimci işlevini ortaya çıkarmak ve küçükburjuvazinin tutarsızlığını ve korkaklığını eleştirmekti.

Engels "Neue Rheinische Zeitung"da, "öteden beri karşı devrimci olan büyükburjuvazi, halktan, yani işçilerden ve demokrat yurttaşlardan duyduğu korku nedeniyle, gericilikle bir savunma ve saldırı anlaşması yapmıştır"[24] diyordu. Engels, demokrat yurttaşlar diye, kentin küçükburjuva katmanlarını ve köylülüğü kastediyordu.

Marx ve Engels aynı zamanda, kararsızlıkları, iniş çıkış göstermeleri ve liberal burjuvaziye verdikleri ödünler yüzünden, Alman küçükburjuvazisinin önderlerini de eleştiriyorlardı. Küçükburjuva demokrasisinin temsilcileri, Mayıs 1848'de açılan Frankfurt Parlamentosunda ve Prusya Ulusal Meclisinde ağdalı nutukları ve gösterişli açıklamalarıyla halkı uyutmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Almanya'da devrimin gelişmesi tehlikedeydi.

"Neue Rheinische Zeitung" çıktığı ilk günden başlayarak halkı bu tehlike karşısında uyarmış ve halk kitlelerini ulusal mecliste temsil eden küçükburjuva demokratlarını daha kararlı eylemlere yöneltmeye uğraşmıştır. Gazetenin izlediği bu yolun gerçekleşmesinde Engels belirleyici bir yol oynuyordu.

Engels makalelerinde, Frankfurt am Main'da toplanan Alman Ulusal Meclisini ve Berlin'deki Prusya Ulusal Meclisini sert bir şekilde eleştirdi ve bunları avukatların, profesörlerin, diğer burjuva-liberal laf ebelerinin yararsız tartışımalar yaptıkları yarenlik salonları diye hicvetti. Engels, ulusal meclislerdeki burjuva temsilcilerinin, eski soylu-bürokratik devlet aygıtına ve eski orduya hiç dokunmadıklarını, aldıkları kararları yasalara geçirmek için de hiçbir şey yapmadıklarını inandırıcı bir biçimde tanıtladı. Liberal soyluların ve burjuvazinin temsilcilerinden oluşan Prusya'daki Camphauesn hükümetini de, tutumlarının aynı olması yüzünden eleştirip teşhir etti.

"Neue Rheiniche Zeitung" Prusya burjuva-liberal hükümetinin yasa tasarılarında öngörülmüş olan tarım reformundaki iki yüzlülüğü ve sınırlılığı ortaya serdi ve tüm angarya hizmetlerinin tezelden ve hiç bir ödün verilmeksizin kaldırılmasını istedi. Gazete 1849 ilkbaharında, feodal büyük toprak mülkiyetinin bir bölümüne el konulması ve bunun az topraklı ve topraksız köylülere dağıtılması ve son on yıl içerisinde köylülerin çiftlik sahiplerine kurtulmalık diye ödedikleri paraların geri verilmesi sorununu ortaya attı. Köylü sorunu, özellikle kırsal kesimdeki okuyucular arasında büyük ilgi uyandıran, Wilhelm Wolff'un "Silezya Milyarları" başlıklı başarılı yazı dizisinde de dile getirilmişti.

"Neue Rheinische Zeitung"un, Engels'in "Frankfurt Meclisi"ni ve liberal burjuvaziyi sert bir şekilde eleştiren diğer makalelerini içeren ilk sayısının çıkmasıyla, burjuva hissedarlarından önemli bir bölümü gazeteyi mali yönden desteklemekten vazgeçtiler. Engels Frankfurt Meclisini eleştirirken, meclistekilerin "parlamento temrinleri"[25] yaptıklarına, bu sırada da sorunların çözümü için tüm olanakları iyi gizlenememiş olan karşı-devrimci güçlere bıraktıklarına dikkati çekiyordu. Ulusal meclisin, diye yazıyordu Engels, "köhnemiş hükümetlerin gerici saldırılarına yalnız diktatörce karşı çıkması yeterliydi ve kamuoyunda, tüm süngü ve dipçiklerin geri tepeceği bir güç kazanırdı."[26]

Marx ve Engels halkın devrimci diktatörlüğünü, demokratik devrimin zafere ulaşması için zorunlu koşul olarak görüyorlardı. "Neue Rheinische Zeitung" şöyle açıklıyordu: "Bir devrimden sonra her geçici hükümetin konumu bir diktatörlüğü, hem de enerjik bir diktatörlüğü gerektirir. Biz baştan bu yana Camphausen'i diktatörce davranmamakla, eski kurumlardan arta kalanları hemen yerle bir edip ortadan kaldırmamakla suçladık."[27]

"Neue Rheinische Zeitung"un politik programındaki bir diğer temel madde, Almanya'nın demokratik birliği için, birlik içinde, bölünmez demokratik Alman cumhuriyetinin kurulması için savaşımdı. Gazetenin tutumu bu sorunda da, küçükburjuva demokratlarının tutumundan ilkesel olarak ayrılıyordu. Engels'in sonradan yazdığı gibi, gazete şu fikirleri temel olarak alıyordu: "Proletaryanın çıkarı, Almanya'nın küçük devletler halinde kalmasını istemediği gibi Prusyalılaşmasını da yasaklar... Prusya devletinin tasfiyesi, Avusturya devletinin yıkılması, Almanya'nın cumhuriyet halinde gerçek birliği; bundan devrimci ve kestirme başka bir programımız olamazdı."[28]

Marx ve Engels, Almanya'nın ulusal birliğinin her çeşidinin de halkın çıkarlarına uygun olmadığını vurguluyorlardı; Onlar, Almanya'nın birleşmesinden halk kitlelerinin izlediği demokratik, devrimci yol için savaşım veriyorlar, bu tutarlı ve devrimci ulusal programı savunuyorlar, Alman halkını, Prusya mutlakiyetçiliğine, Avusturya monarşisine ve Rus çarlığına karşı savaşmaya çağırıyorlardı; çünkü Almanya'nın demokratik bir temel üzerinde birleşmesini bu devletler engelliyordu. Alman proletaryasının, bu gerici güçler üzerinde kazanılacak zaferden büyük çıkarı vardı.

Marx ve Engels proletaryanın, diğer emekçi sınıflarla birleşerek devrimci programı sonuna kadar gerçekleştirebilecek tek tutarlı devrimci sınıf olduğu-

nu ayrıntılarıyla açıkladılar. Marksizmin kurucuları demokrasi için savaşımı, bu sınıfların, özellikle Alman devriminde baş rolü oynama görevi verilmiş olan proletaryanın temel çıkarlarının savunmasına sıkı sıkı bağladılar.

"Neue Rheinische Zeitung" aynı zamanda, Fransa, İngiltere ve diğer ülkelerin devrimci proletaryasıyla dayanışma içinde olduğunu da ilan ediyordu. İlk sayısından başlayarak İngiltere ve Fransa'daki sosyalist ve işçi hareketini okuyucularına duyuruyordu.

"Neue Rheinische Zeitung" başlangıçtan bu yana, uluslararası proleter devrimci dayanışma fikirlerinin yaygınlaşması için bir kürsü görevini üstlenmişti. Gazetede Chartistlerin devrimci önderi Georg Harney'in makaleleri çıkmış, gazeteden bazı yazılar da Fransız ve İngiliz demokratik basınında yayımlanmıştı.

Gazetenin devrimci proleter niteliği, Paris işçilerinin Haziran 1848'deki ayaklanması sırasında ayrı bir canlılıkla dile gelmiştir. Gazete hemen ayaklananların yanında yerini almıştı. Engels sonradan şunları yazıyordu: "Paris işçilerinin Haziran 1848 Ayaklanması, bizleri yerlerimizde buldu. Silahların patlamaya başlamasıyla birlikte ayaklananlara kesinlikle sahip çıktık... Biz Almanya'da ve hemen hemen Avrupa'da, tüm ülkelerin burjuva ve küçükburjuvalarının zafere ulaşanları kara çalma kampanyasıyla bunalttıkları bir anda, hor görülen proletaryanın bayrağını yükseklerde tutan biricik gazete olmaktan kıvanç duyuyorduk."[29]

Marx'ın yazdığı bir makale dışında, Haziran Ayaklanmasıyla ilgili tüm yazılar Engels'in kaleminden çıkmıştır. Proletarya ile burjuvazi arasındaki bu ilk içsavaşı adım adım izlemiş ve ayaklanmanın o günler için ulaştığı önemli boyutları özellikle belirtmiştir. Bunun yanı sıra ayaklananların askerî yazgısını büyük bir uzmanlıkla çözümlemiştir. Şöyle yazıyordu: "40.000 Parisli işçi, sayıca dört kat üstün güçlere karşı böylesine muazzam başarı elde ettiyse, bir de tüm Parisli işçiler birlikte ve uyumlu davranırlarsa neler yapmazlar ki."[30]

Dört gün süren yiğitçe barikat savaşlarından sonra, ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Paris işçileri bu denk olmayan savaşta, eşi görülmemiş bir cesaret ve özveri gösterdiler. Engels'in yazdıklarında şunları okuruz: "İşçilerin savaşta gösterdikleri yiğitlik gerçekten göz kamaştırıcı. Seksen bini aşkın asker ve yüz bin ulusal muhafıza, kurşun yağmuruna, bombalara ve yangın roketlerine, insanlık dışı çarelere başvurmaktan çekinmeyen generallerin seçkin savaş deneyimlerine karşı tam üç gün dayanan otuz, kırk bin kadar işçi. Sonunda yenildiler ve büyük bir bölümü kılıçtan geçirildi. Ölüleri, Temmuz ve Şubat'ın ölüleri gibi ululanmayacak belki; ama tarih onlara, proletaryanın ilk belirleyici meydan savaşının kurbanlarına özel bir yer ayıracaktır."[31]

Engels Haziran Ayaklanmasıyla ilgili makalelerinde, ilk kez proletaryanın askerî teorisyeni olarak ortaya çıkıyordu. Bu makaleler o günün tarihsel koşullarına uyan sokak ve barikat savaşlarının nitelik, önem ve yöntemleri hakkında bir dizi önemli çıkarsamalar içeriyordu. Engels bu yazılarında, silahlı

ayaklanmayla ilgili Marksist öğretinin başlangıç fikirlerini de formüle etmiştir.

Dünyadaki tüm burjuva basını, hele özellikle Alman basını yiğit isyancılara karşı kara çalma ve yalanlarla saldırıya geçince, Marx ve Engels açık ve kararlı bir şekilde zafere ulaşan Paris proletaryasının tarafını tutmuşlardı.

Marx ve Engels ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme konusundaki görüş açılarını sarsılmaz bir tutarlılıkla savundular. Engels "Neue Rheinische Zeitung'"da, Habsburg'lar ve Hohenzollern'ler gibi aynı gerici dış politikayı güden Alman liberal burjuvazisini, "halkları birbirlerine karşı kışkırtan, bir halkın diğer bir halkı baskı altında tutmasından çıkar sağlayan..."[32] bir politika izlemekle suçladı.

Engels "Alman Dış Politikası" başlıklı makalesinde, Alman hükümetlerinin işlediği sayısız kanlı cinayetleri anıyor ve başka halkların baskı altında tutulmasını ve köleleştirilmesini büyük bir öfkeyle yeriyordu. Alman halkının büyük çoğunluğunun, bu politikaya karşı çıkmamasından dolayı, hükümete böyle bir politika izlemesi için olanak tanıdığına dikkati çekiyordu: "Almanya'nın yardımıyla diğer ülkelerde işlenen ihanet suçunun yükü yalnız hükümete değil, Alman halkının kendisinin büyük bir bölümüne düşer. Gözlerini örten bağ, kölelik zihniyeti ve 'tanrının inayetiyle' efendilerin aleti, 'uysal' uşakları ve yanaşmaları olma becerileri olmasaydı, Alman adı dış ülkelerde daha az nefretle anılır, daha az lanetlenir ve aşağılanırdı. Almanya tarafından baskı altında tutulan halklar da çoktan özgür gelişme yolunda normal bir konuma yükselmiş olurlardı."[33]

Engels, Almanya'nın, dış politikasını kökten değiştirmesinin zorunlu olduğunu yazıyordu, "yoksa, yabancı halklara vurduğumuz zinciri kendi özgürlüğümüze de vururuz. Almanya, komşu halkların özgürlüğünü sağladığı oranda kendisi de özgür olur."[34]

Marksizmin kurucuları, Polonya halkının ulusal bağımsızlığı için enerjik ve uzlaşmaz bir biçimde savaşmışlardır. Polonya ulusal kurtuluş savaşının başarısını, Almanya'daki burjuva-demokratik devrimin zaferi için belirleyici koşullardan biri sayıyorlardı. Engels 9 Ağustos'la 7 Eylül 1848 günleri arasında "Neue Rheinische Zeitung"da, "Frankfurt'ta Polonya Görüşmeleri" başlıklı bir makale dizisi yayımladı. Bu makaleler, Polonya halkının ve ulusal bağımsızlıkları için verdikleri savaşımın tarihinin derin bilimsel çözümlemesiyle usta işi polemiğin birleştirildiği politik gazete yazarlığına bir örnektir. Engels gerici Avrupa monarşileri birliğinin, Polonyanın baskı altında tutulması ve ortaklaşa talan edilmesi esasına dayandığını ve Polonya'nın bağımsızlığı için savaşımın, Avrupa demokrasisinin mutlakiyetçiliğe karşı savaşının ayrılmaz bir parçası olduğunu tanıtladı. Yalnız demokratik bir Polonya, diyordu Engels, kendi bağımsızlığını elde edecektir, ama aynı zamanda Rus çarlığının, Avusturya ve Prusya tahtının -Avrupa gericiliğinin bu dayanaklarının- gücünü de sarsabilecek ve Avrupa devrimine yararı dokunabilecektir. Bu durumda, Polonya ulusal kurtuluş savaşını desteklemek Alman devrimci demokrasisinin görevidir.

Engels, Haziran 1848 Prag Ayaklanması sırasında Çeklerden yana çıkarken de tutarlı demokratik bir görüş açısını savunuyordu. Öfkeyle: "... asker sürüleri, Almanya ve Bohemya'nın barış içinde bir arada yaşama olasılığını Çek kanıyla boğdular."[35] diye yazıyordu. Engels, İtalya, Polonya ve Bohemya üzerindeki eski baskı politikasını erk elindeyken yasallaştırmayı başaran Alman burjuvazisinin suçlarını açığa vurdu ve yeni devrimci Almanya'nın geçmişte izlenen baskı politikasını tamamen bırakmak zorunda olduğunu açıkladı.

Prag Ayaklanmasının bastırılmasından sonra, Çek ulusal hareketi içinde sağcı burjuva ögeler güçlenmeye başlamıştı. Güney Slavları hareketi de aynı şekilde burjuva-soylu çevrelerce yönetiliyordu. Bu olgu Avusturya egemen sınıflarına, Güney Slavlarının ve Çeklerin ulusal hareketlerini karşı-devrimci amaçlar için kullanma olasılığı veriyordu. Nesnel olarak Avusturya, Prusya ve Rusya'nın Orta Avrupa'da devrimi boğmak ve halk düşmanı rejimleri yeniden kurmak için bir ordu donattıkları sırada, bu hareketler Avusturya, Prusya gericiliğiyle ve Rus çarlığıyla ittifak yapmış oluyordu. Alman devrimini izleyen aylarda, mutlakiyetçi Alman hükümetlerinin İtalya ve Viyana'daki devrimleri bastırmakta kullandıkları ordular başlıca Güney Slavlarından oluşuyordu. 1849 başlarında bu ordular, Macar halkının üzerine de gönderilmişti.

Bunlar, Engels'in "gerici" ve devrimci-demokrat uluslar genel kuralını ortaya attığı durumlardı. 1848-'49 koşulları altında böyle bir değerlendirme doğruydu; çünkü devrimin çıkarları bunu gerektiriyordu.

Engels "Neue Rheinische Zeitung"da çıkan birçok makalesinde , "gerici" ve devrimci-demokrat uluslar düşüncesini geliştirdi. Bu makaleler, Avusturya'da yaşayan Slav halklarının 1848-'49 devriminde oynadıkları nesnel karşıdevrimci rolün doğru bir tanımı yanında, bu halkların tarihsel gelişiminin ve geleceğinin yan tutan bir değerlendirilmesini de içerirler. Engels bu halkların özellikle bağımsız ulusal devletler kurabileceklerinden kuşku duyuyordu ve büyük, ekonomik yönden çok gelişmiş uluslar tarafından kaçınılmaz olarak özümsenecekleri kanısındaydı. Yalnız Polonya'yı ayrı tutuyordu Engels. Doğru olarak kapitalizmin, merkezileşmek ve büyük ulusal devletler kurmak olan kendine özgü eğilimine işaret ediyor, ancak başka bir eğilimi göz önünde bulundurmakta yetersiz kalıyordu: Ulusal bağımsızlıkları için küçük halkların verdiği savaş ve özerk devlete duydukları özlem. Herşeye karşın diğer bir gelişmeyi de kabul etmiyor değildi: "Slavlar baskı altında bulunmalarının herhangi bir devresinde *yeni devrimci bir işe* girişseydiler, yalnız bununla bile yaşama güçlerini tanıtlamış olurlardı."[36]

Tarih tamamen bu yolu izlemiştir. Orta ve Güney Avrupa'daki Slav halklarının ekonomik yönden gelişmesi ve proletaryanın ortaya çıkışı, halkın geniş yığınlarının ulusal kurtuluş hareketlerine katılmalarında yardımcı olmuş, bu da sonunda küçük Slav halklarının zafere ulaşmasını ve güçlü devletlerini kurabilmelerini sağlayan ulusal kurtuluş savaşlarının yaygınlaşması için reel koşulları yaratmıştır. Daha sonraları bu halklar, sosyalizm savaşına katılmışlar ve en ileri toplum düzenini kuranların saflarında yerlerini almışlardır.

Engels ulusal sorun hakkında yargıya varırken, 19. yüzyılın ilk yarısındaki uluslararası ilişkilerin çözümlemesinden yola çıkıyordu. Çarlık Rusya'sı o zamanlar Avrupa gericiliğinin temel dayanağıydı. Engels Almanya'yı, yakın gelecekte demokrasinin ve daha sonraları sosyalist proletaryanın zafere ulaşabileceği bir ülke olarak görüyordu. Bu nedenle savaşımıyla Rus çarlığını zayıflatan ve Avusturya ile Prusya'daki gerici güçlerin erkini sarsan Polonya'yı destekliyordu. Engels aynı nedenle, Panslavcılık bayrağı altında Rus çarlığının gerici güçlerince kötüye kullanılabilecek olan Çeklerin ve Slovakların ulusal hareketlerine de karşı çıkıyordu.

"Neue Rheinische Zeitung"un programının dış politika alanında önemli bir ögesini de, Rus otokrasisine karşı savaş oluşturuyordu. Marx ve Engels, çarlığın karşı- devrimci müdahalesi gibi bir tehlike karşısında halkları uyardılar ve Avrupa gericiliğinin bu dayanağına karşı, devrimci savaşıma katılmaları için Avrupa demokrasisine çağrıda bulundular.

"Neue Rheinische Zeitung", sınıflar karşıtlığının iyice belirgin bir hale geldiği burjuva İngiltere'sini, Avrupa'daki devrimin bir diğer düşmanı olarak görüyordu. İngiltere dünyanın yarısını sömürüyor ve bütün ulusları boyunduruğu altına alıyordu, Avrupa restorasyonunun giderleri İngiltere'nin parasıyla finanse ediliyordu. Gazetede: "*İngiltere* -devrim dalgalarının çarparak dağıldığı bir kaya gibi görünüyor..."[37] deniyordu. Gazete, İngiltere'nin, Almanya'daki politik dağınıklığı ve ekonomik geri kalmışlığı sürdürmek için çalıştığını ve İngiliz burjuvazisinin, proletaryanın Fransa'daki zaferini boşa çıkarmaya hazır olduğunu kamuoyuna duyuruyordu. Devrim ve gerici güçler arasındaki savaşım sırasında eski İngiltere'nin dize gelerek, erki Chartistlerin -İngiliz proletaryasının devrimci temsilcileri- ele geçirmesi şeklinde edindikleri izlenim, Marx ve Engels'e umut veriyordu.

Devrimci Savaşımın Ortasında

Köln'deki Eylül Olayları

Paris işçileri Haziran Ayaklanmasının yenilgisi, tüm Avrupa'da, özellikle Almanya'da karşı-devrim için bir işaret oldu. Mart 1848'de geri çekilmek zorunda bırakılan Alman gericileri, kendilerini yeniden emniyette hissettiler ve saldırıya geçtiler.

Basın heryerde çok sıkı bir şekilde izlendi, toplantı ve örgütlenme hakları kısıtlandı. Gericilik en küçük kentlerde bile, halk ve ordu arasındaki her çatışmadan, halkı silahsızlandırmak ve sıkıyönetim ilan etmek için yararlandı. Alman burjuvazisine gelince, Engels'in yazdığı gibi, "kurtuluşu, monarşiyle ve soylularla her çeşit, hattâ ve alçakça anlaşmalar yapmakta" [38] buluyordu.

Marx ve Engels bu durumda bile cesaretlerini yitirmediler. "Neue Rheinische Zeitung", Baden, Württemberg, Bavyera ve Almanya'nın diğer bölgelerindeki Demokratik Derneklerin dağıtılmasına kesinlikle karşı çıktı. Marx

ve Engels gazete ve Demokratik Derneklerin toplantılarında, "kılıç zorbalığı"nı, polisin Mainz, Trier, Aachen, Mannheim, Ulm, Berlin, Köln, Düsseldorf, Breslau ve diğer kentlerdeki başına buyruk davranışını protesto ettiler.

Engels Demokratik Derneğin Köln'deki her kitlesel toplantısından, resmî makamların gerici saldırılarını teşhir etmek ve kitleleri karşı koymaya çağırmak için yararlandı. Derneğin 14 Temmuz 1848'deki genel kurulunda, Berlin Ulusal Meclisini, halkın isteklerine kulak vermediği için sert bir şekilde eleştirdi: Ulusal Meclisteki milletvekillerine çeşitli Demokratik Derneklerden gönderilen 1677 mesaja hâlâ bir yanıt verilmemişti. Engels, d'Ester ve Prusya Ulusal Meclisindeki demokratik kanadın diğer temsilcilerinden, ilerici düşüncedeki subayların kovuşturulmasına karşı girişimde bulunulmasını istedi.

Demokratik Derneğin 11 Ağustos 1848 tarihli toplantısında yaptığı konuşmada Engels, Prusya polis makamlarının Köln İşçi Derneği önderlerinden Karl Schapper'i kent dışına sürmekle tehdit etmelerini yerdi. Prusya makamlarının Marx'a vatandaşlık hakkını yeniden vermeyi reddetmesi, toplantıda bulunanlarca protesto edildi. Engels, Ren bölgesi Demokratik Derneklerinin 13 ve 14 Ağustos 1848 günlü Köln kongresinde, bürokrasiyi ve katı Prusyalılığı acımasızca yerdiği bir konuşma yaptı. Marx ve Engels, bu kongrenin ve Demokratik Dernekler Ren eyalet bölge komitesinin çalışmalarını büyük ölçüde etkilediler. Marx bu komiteye üye seçildi. Kongre, Marx ve Engels'in etkisiyle, köylüler arasında propaganda çalışmalarını güçlendirmeye karar verdi.

Engels aynı zamanda, Karl Schapper ve Jonesh Moll'un yönettiği Köln İşçi Derneğinde de çalışmalar yapıyordu. 11 Eylül 1848'de derneğin yöneticilerine, çağdaş toplumda emeğin örgütlenme olanakları ve Fransa'daki ulusal atelyelerin başarısızlığa uğramasının nedenleri üzerine bir konferans verdi. Engels'in açıklamaları hazır bulunanların onayıyla karşılandı. Engels, kitlelerin politik yönden bilinçlenmesinde ve saldırıya geçen karşı-devrimle savaşmak için harekete geçmelerinde o zamanlar önemli işlevi olan İşçi Derneğinde daha bir çok konuşma yaptı.

Marx 1848 Ağustos'u sonlarında Berlin ve Viyana'ya bir yolculuk yaptı. Yolculuk, bu kentlerdeki Demokratik ve İşçi örgütleriyle bağları güçlendirmek ve Paris'deki Haziran Ayaklanmasıyla ilgili makalelerin yayımlanmasından sonra bir çok hissedarın gazeteye her çeşit yardımı kesmeleri üzerine, "Neue Rheinische Zeitung"u çıkarabilmek için para bulmak amacını güdüyordu. Bu süre içinde yazı işlerini Engels yönetti, hemen hemen bütün başyazıları kaleme aldı ve Prusya makamlarınca sürekli çıkarılan zorluklara karşı gazeteyi savundu.

Engels düşüncelerini, yalnız Almanya'daki politik güncel olaylar karşısında değil, diğer Avrupa ülkelerinde olup bitenler hakkında da açıklıyordu. "Anvers'teki İdam Kararları" makalesinde, polis tarafından uydurulan yanlış ihbara dayanarak, Belçika mahkemesinin demokratik hareketin önderlerini, Belçika'da devrimci gönüllülere bir komplo hazırlatmakla suçlayıp idama mahkûm ettiği "Risquons-Tout-Duruşması"nın iç yüzünü açığa vurdu. En-

gels, idama mahkûm edilen 17 Belçikalı demokratın yanında yer aldı; bunlar arasında Komünistler Birliğinin üyeleri ve Marx'la kendisinin savaşım arkadaşları da bulunuyordu: "İdama mahkûm edilmelerine demokrat olmalarından başka hiç bir neden bulunmayan bu 'Komplocular'ın çoğuna dostlarımız diyebilmekten gurur duyuyoruz."[39] diyordu açıklamasında. Engels ayrıca, İtalya'daki devrimci savaş ve Schleswig-Holstein sorunu üzerine de makaleler yazmıştır.

Engels "Neue Rheinische Zeitung" çıktığından bu yana, Schleswin-Holstein'daki Alman halkının ulusal kurtuluş hareketini ilgiyle izliyordu. Yabancı dil bilgisi, İskandinav basınını izlemesine, Schleswig-Holstein yüzünden Prusya ve Danimarka arasında başlayan savaşı, yalnız Alman basınına değil, Danimarka kaynaklı belgelere ve diğer çeşitli haberlere dayanarak anlatmasına olanak tanıyordu.

Engels bu sorun karşısındaki tutumunu en ayrıntılı bir biçimde, büyük güçlerin baskısı altında Prusya'nın Danimarka'yla imzaladığı utanç verici ateşkes antlaşması dolayısıyla, Eylül 1848'de açıkladı. "Neue Rheinische Zeitung" Engels'in, "Danimarka Ateşkes Antlaşması", "Danimarka-Prusya Ateşkes Antlaşması" ve "Ateşkesin Onaylanması" başlıklı makalelerini yayımladı.

"Neue Rheinische Zeitung" Prusya yunkerlerinin, kitleleri, kendi başlarına ayrı ayrı kargaşalık çıkartması için kışkırtmayı ve böylece de onları daha kolay ezebilmeyi amaçlayan karşıdevrimci tasarımlarını açığa çıkardı.

Bu tür bir manevraya Köln'de de girişmişlerdi. İşçilerin ve demokrat düşüncedeki halk katmanlarının kendiliğinden ayaklanmasına, başlıca Köln garnizonunun, özellikle 27. alayın asker ve subaylarınca bir çok yurttaşın dövülmesi ve bazı dükkanların yağmalanması gibi kışkırtıcı davranışlar neden olmuştu. Bu durum kentte gergin bir hava yaratmıştı. Ayrıca olaylar, Berlin Ulusal Meclisiyle Prusya kralı arasında çıkan sert çatışmayla da aynı zamana rastlamıştı.

Engels olağanüstü enerjisini ve büyük örgütleyicilik yeteneğini işte bu günlerde kanıtladı. "Neue Rheinische Zeitung"un yazı işleri kurulu Engels'in yönetimi altında, Demokratik Dernekle ve Köln İşçi Derneğiyle ortaklaşa kitlesel bir gösteri düzenledi. Engels, 13 Eylül 1848'de yaklaşık 6000 kişinin toplandığı Frankenplatz'daki kitlesel gösterinin hazırlanmasına ve düzenlenmesine yetkili kişi olarak katıldı. Toplantıdaki konuşmasında, Wilhelm Wolff'un "halkın varolan yasal makamlarda çıkarı savunulmayan bölümünü temsil ederecek" bir Güvenlik Komitesinin kurulması yolundaki önerisini destekledi. Öneri, hazır bulunanlar tarafından şiddetli alkışlarla karşılandı. 30 kişilik Güvenlik Komitesine Karl Marx, Friedrich Engels, Wilhelm Wolff, Ernst Dronke, Heinrich Bürgers, Joseph Moll, Karl Schapper ve Demokratik Derneğin başta gelenlerinden bir çoğu seçildi. Toplantıya katılanlar, Berlin kurucu meclisine Engels'in önerdiği mesajın gönderilmesini oybirliğiyle karar altına aldı. Mesaj, milletvekillerinden, hükümetin meclisi dağıtmaya yönelik her çeşit manevrasına karşı çıkmalarını ve yerlerini, süngü zoruna karşı bile korumalarını istiyordu.

Köln'de meydana gelen tüm Eylül olayları sırasında olduğu gibi bu toplantıda da, Demokratik Dernekteki küçükburjuva önderlerinin (Karl Schneider II. Carl Cramer) tutarsızlığı ve dönekliği ortaya çıktı. Güvenlik Komitesinin oluşturulmasına karşıydılar, birlikte çalışmaya yanaşmıyorlar ve kesin önlemler alınmasına karşı çıkıyorlardı. Dönek tutumları Marx ve Engels'i hiç de şaşırtmamıştı. İleriki günlerde halkı, bu tür toplantılara başlıca "Neue Rheinische Zeitung"un yazı işleri kurulu ve Köln İşçi Derneği yöneticileri, yani demokratik hareketin proleter kanadının temsilcileri çağırmıştı.

Köln yakınlarındaki Worringen'de 17 Eylül'de düzenlenen açık hava toplantısına, Engels etkin bir şekilde katıldı. Bu toplantı, düzenlenmesinde "Neue Rheinische Zeitung" yazı işleri kurulunun ve Köln İşçi Derneğinin baş rolü oynadığı heybetli bir gösteriydi. Yaklaşık 8000 kişi bir araya gelmişti, bir çayırın üzerine konuşmacılar için bir kürsü kurulmuş, birleşmiş Alman devletini temsil eden siyah-kırmızı-sarı iki bayrak ve bir de kızıl bayrakla, savaşan proletaryanın bayrağıyla süslenmişti. Köln demokratik ve işçi örgütleri üyelerinin yanı sıra, Düsseldorf, Krefeld ve diğer komşu kentlerden bir çok delege de alanda yer almıştı. Moll'un önerisi üzerine, Karl Schapper bu toplantıya başkan, Friedrich Engels de sekreter olarak atandılar. Bu gösteri devrimci proleter niteliğini, "tümüyle tek bir ses halinde, demokratik-sosyal cumhuriyetten, bir kızıl cumhuriyetten" [40] yana çıkmasında belli ediyordu.

Worringen gösterisine katılanlar, Berlin meclisine yollanmak üzere Frankenplatz toplantısında kabul edilen mesajı ve de Güvenlik Komitesinin oluşturulmasını onayladılar. Engels, Frankfurt Ulusal Meclisine yazılmış bir mesajı dinleyicilere sundu. Göstericiler oybirliğiyle kararlaştırılan bu belgede, Alman genel parlamentosuyla Prusya hükümeti arasında bir çatışma patlak verdiğinde, Prusya'ya karşı çıkacaklarını açıklıyorlardı. Engels bu mesajla, Frankfurt Ulusal Meclisinin sol kanadını desteklemek istiyordu.

Güvenlik Komitesinin girişimiyle Demokratik Dernek ve İşçi Derneği 20 Eylülde Köln'ün Eiser salonunda, halk tarafından hiç de benimsenmeyen Danimarka ile Prusya arasındaki ateşkes antlaşmasının, 16 Eylül'de Frankfurt parlamentosunca yasallaştırılmasına karşı bir protesto gösterisi düzenledi. Gösteriye katılanlar, Schleswig-Holstein ulusal-devrimci güçlerine ettikleri ihanet yüzünden hükümete ve parlamentoya karşı başkaldıran Frankfurt demokratlarıyla dayanışmasını ilan etti. Engels toplantıda, parlamento çoğunluğunun yüreksiz tutumunu yerdiği ve Frankfurt Ayaklanmasının gelişmesi hakkında bilgi verdiği parlak bir konuşma yaptı. Göstericiler Ulusal Meclisin tutumunu kınadılar ve Frankfurtlu barikat savaşçılarının cesaretini beğeniyle karşıladılar. "Neue Rheinische Zeitung", ayaklananlar ve aileleri için para toplama kampanyası açtı.

Gazete bu hareketli günlerde özellikle çok etkili oluyordu. Engels sonradan şöyle yazıyordu: "Devrimler sırasıydı ve ayrıca günlük basında çalışmak zaten ayrı bir sevinç kaynağıydı. Her sözcüğün etkisi gözle görülüyordu, makalelerin, sanki bombaymışcasına nasıl patladığı ve tahrip kalıbı gibi nasıl infilak ettiği fark ediliyordu."[41]

Köln'de durum giderek nazikleşiyordu. "Neue Rheinische Zeitung"un yazarlarından Friedrich Engels, Wilhelm Wolff ve Heinrich Bürgers hakkında soruşturma açıldı. Köln toplantılarında yaptıkları konuşmalarla ilgili olarak "darbe için komplo" hazırlamakla suçlanıyorlardı. 25 Eylül sabahı polis, Karl Schapper'i ve Ren eyaleti demokratlar bölge komitesi üyelerinden Hermann Becker'i tutukladı. Joseph Moll'u da tutuklamak istiyorlardı, ancak işçiler buna engel oldular. Polis önlemleri, Köln işçileri tarafından büyük bir öfkeyle karşılandı.

Hükümet Köln'de sıkıyönetim ilan etti. Kentdeki milis güçleri dağıtıldı ve "Neue Rheinische Zeitung" yasaklandı. Gazetenin yazarlarından Georg Weerth, bu olayı şu dizelerle dile getirdi:

"Bir oklu kirpi gibi kaplamıştı süngüler
Kentin her yanını. Yeni pazarın çevresinden
Horozlu kapıya ve Saman pazarına kadar
Yayılıyordu dalga dalga Prusya melekleri.
Ve bir teğmen çekti muhafız kıtasını
Bizim kapının önüne
Ve davullar eşliğinde ilan etti
Neue Rheinische Zeitung'un ölümünü." [42]

Engels, tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğundan, Köln'ü terketmesi gerekiyordu. Birkaç gün Barmen'de, ölen dedesi van Haar'ın evinde kaldı. Burada ana-babasıyla da görüştü. Babası, oğlunun arananlar listesinde bulunduğunu duyunca, kendini yitirmişti. Sınıfının önyargılarına saplanmış sayın burjuvalar için, gökteki tanrı ve Berlin'deki amirler en yüksek yargıçtı. Engels'in annesi her zamanki gibi, oğlunun "aklını başına toplamasını" sağlamak ve babasıyla arasındaki çatışmayı yatıştırmak için uğraşıyordu.

Savcı 3 Ekim'de uygulanmak üzere bir tutuklama emri hazırladığından, uzun süre Barmen'de kalma olanağı yoktu. Bu yüzden Engels Belçika'ya kaçtı.

Dış Ülkelerde

Ekim başında, Engels ve yolda kendisine katılan Dronke, Brüksel'e geldiler. Burada polise kayıtlarını yaptırmaları gerekiyordu. Ancak daha önce Belçika'daki devrimci çalışmalarından haberi olan ve Prusyalı meslektaşları tarafından hemen uyarılan Belçika polisi, onlara nefes aldırmadı. 4 Ekim 1848'de kaldıkları otelde tutuklanıp Petit Carmes cezaevine gönderildiler. Varolan yasalara karşın, Engels ve Dronke'ya sığınma hakkı verilmedi. Polis, gösterdikleri belgelerin inanılacak gibi olmadığını ileri sürdü. Engels ve Dronke'nin Brüksel'de, ifadelerini onaylayabilecek pek çok dost ve tanıdık-

ları bulunmasına karşın, Belçika makamları bunları göz önüne almadı ve aynı gün Engels ve Dronke'yi bir "serseri" gibi sınır dışı ettiler. Polis arabasıyla ilk önce istasyona getirildiler ve sonra trenle Fransa sınırının ötesine bırakıldılar.

Demokrat ve liberal Belçika gazeteleri, Belçika makamlarının bu davranışını öfkeyle karşıladılar. Örneğin "Le Débat Social", "Bu Bir Hükümet Değil, Polis Karakoludur" başlıklı bir makale yayımladı. Gazete, resmî makamların Engels ve Dronke'ye nasıl utanç verici bir şekilde davrandıklarını açıklıyor ve siyasî mülteciler için sığınma hakkına ilişkin ülke yasalarının hükümet tarafından kabaca çiğnenmesini protesto ediyordu.[43] Polis önlemlerine karşı, "La Nation" gazetesi de sesini yükseltti. Engels ve diğer siyasî mültecilerin sınırdışı edilmesine ilişkin yazısında şunları diyordu: "Diğer bütün ülkelerin özgürlük severleri, engel olunmadan dünyayı dolaşmak istiyorlarsa, bizim ülkeden geçmemelerini salık veririz."[44]

Engels 5 Ekim 1848'de, hemen hemen beş parasız bir durumda Paris'e geldi. Fransa başkentinin, Haziran Ayaklanmasının bastırılmasından sonraki hali, Engels üzerinde umut kırıcı bir izlenim bıraktı. Şubat günlerinden hemen sonra görmüş olduğu Paris'le, Ekim 1848 Paris'ini karlaştırıyor ve şunları yazıyordu: "Bir zamanların Paris'i ve bugünkü Paris arasında, 15 Mayıs ve 25 Haziran bulunuyordu; tüm dünyanın izlediği en korkunç savaş, bir kan deryası, onbeşbin ceset bulunuyordu... Ama Paris ölüydü, artık Paris değildi o. Caddelerde burjuvalar ve polis casuslarından başka kimse görülmüyor, Eğlence salonları ve tiyatrolar boşalmış; gezgin muhafız kıtası giysileri içindeki sokak çocukları ortadan kaybolmuşlar, günde 30 Sou* için onurlu cumhuriyeti satmışlar...kısacası, Paris yine 1847'den önceki Paris'ti, ama bir zamanlar işçilerin her yana saçtıkları ruh, canlılık, coşku ve mayanın olmadığı bir Paris."[45]

Engels Paris'te birkaç gün kaldı. "Bu ölü kentte uzun süre kalamazdım" diye yazıyordu, "nereye olursa olsun, buradan uzaklaşmalıydım. İlk önce İsviçre'ye. Fazla param da yoktu, o halde tabana kuvvet."[46]

Paris-Bern yolu Engels için aklın derinliklerine giden yoldu. Fransa'nın büyük bir bölümünü görmüş, köylülerin yaşantısını gözlemiş ve Fransa ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde devrimin yenilgisinin nedenlerini bulmaya uğraşmıştı. Cenevre ve daha sonra Bern'de yazdığı, yarım kalmış olan "Paris'ten Bern'e" adlı yolculuk notları bu çabasına tanık olur.

Engels, Paris'in banliyölerinden geçerek Lyon yolunu tuttu. Yolda, sepet örerek vb. ekmek paralarını kazanmak için Fransa'nın iç bölgelerine göçen Strasbourg çevresinden yoksul Alsaslılara rastladı. Kendisine, açık açık herşeyden önce sadakayla geçindiklerini anlattılar. Önceden ulusal atelyelerde görev almış olan ve şimdi hükümetin emriyle, bir baraj inşaatında çalışmak zorunda kalan 400 Parisli kuyumcu, kasap, ayakkabıcı ve marangozla da karşılaştı. İnşaatta gözcü olan bir kasap, Engels'i işe aldırmayı denemişti.

* Sou-eskiden en küçük Fransız madeni parası

Engels'in köylerde karşılaştığı durumlar, o zamanki Fransa'da sayıca en büyük sınıfın duygularını, devrim sırasında işçi sınıfının istemlerine karşı çekimser tutumlarının gerekçelerini ve köylülerin Louis Bonaparte'a karşı sempati duymalarının nedenlerini daha iyi anlamasına yardımcı oldu.

İki haftalık bir yürüyüşten sonra, Ekim sonunda Cenevre'ye geldi. Kasımın başlarında da, birkaç gün kalacağı Lozan'a hareket etti. Buradaki İşçi Derneğiyle bağlantı kurdu. Dernekte, Engels'i eskiden beri iyi tanıyan Komünistler Birliği üyeleri önemli bir rol oynuyorlandı. Bu sayede Engels onlarla kolayca anlaşabildi.

İsviçre'de para yönünden büyük güçlüklerle karşılaştı. Marx kendi sıkıntısına karşın, dostunu desteklemek için elinden geleni yaptı. Marx'ın yolladığı para çok defa Engels'in eline geçmemişti.

Köln'de sıkıyönetimin kaldırılmasıyla, Marx "Neue Rheinische Zeitung"u yeniden çıkarmaya başladı ve daha ilk sayıda (12 Ekim 1848) yazı işleri kurulunun değişmediğini de gösterdi.

O sıralar yazarlardan pek çoğu ya yurt dışına kaçmıştı ya da Almanya'nın başka kentlerindeydiler. Özellikle Engels'in yokluğu kendini duyuruyordu. Marx 26 Ekim günlü mektubunda, Engels'den mümkün olduğunca çabuk haber ve uzun makaleler[47] yazmasını rica ediyordu. Marx, yeni hissedarların, artık doğrudan yazı işleri kadrosunda yer almadıkları için, Engels ve Dronke'ye ödenen ücretleri kısma girişimlerine kesinlikle karşı koydu. Ayrıca Köln küçükburjuvaları tarafından yayılan ve Engels'in de kulağına kadar gelen, Engels'in zorunlu yolculuğunun ve gazeteye yazı yazıp yazmamasının "Neue Rheinische Zeitung" yazarlarınca umursanmadığı ve onu maddî yönden desteklemek istemedikleri söylentilerini de çürüttü. Bununla ilgili olarak 1848 Kasım'ı ortalarında Engels'e şöyle yazıyordu: "Seni bir an olsun ortada bırakabileceğim, salt hayalden başka bir şey değil. Nasıl ki ben, umut ederim ki, senin en yakınınsam, benim de her zaman için en yakınım sensin."[48]

Marx, Engels'in gazeteye yazı göndermesine büyük önem veriyordu. Proudhon üzerine bir dizi makale, Macaristan'daki devrim savaşı hakkında ve İsviçre bunun için en iyi olanağı verdiğinden, küçükburjuva ülküsü federatif cumhuriyete karşı bir yazı hazırlamasını önerdi. Ayrıca kendisini tamamen serbest de bırakıyordu: "Bundan başka hangi konuda istersen yazabilirsin."[49]

Marx dostuna, Lozan'dan ayrılmasını ve Bern'e gitmesini öğütledi. Olasılıkla 9 Kasım'da Bern'e yerleşti Engels, ama Lozan'daki işçi hareketiyle de bağları kesmedi. Aralık 1848'de Bern'de, İsviçre'deki Alman İşçi Derneklerinin ve Alman Demokratik Ulusal Dernekleri seksiyonlarının ilk kongresi yapılacaktı. Bu nedenle Lozan İşçi Derneği Engels'e başvurarak, kongrede onları temsil etmesini rica etti. İşçi Derneğinin Engels'e yolladığı vekalet belgesinde, derneğin yöneticileri şöyle diyorlardı: "Kardeş, bir delege gönderme olasılığımız bulunmadığından, Bern işçi kongresinde bizi temsil etmen için seni seçtik; proletaryanın eski bir savaşçısı olarak burada da görevini yapmaktan kuşkusuz kaçınmazsın, her ne kadar kongrede burjuvalarla ve başkaca çerçi kişilerle uğraşmayacaksın, karşılaşacağın ve görüşeceğin kişiler, dediğimiz gibi sadece proleterler olacak."[50]

Kongre, 9-11 Aralık günleri arasında toplandı. Katılanlar, on İşçi Derneğinden gelmiş olan delegelerdi. Engels'in, başlıca ekonomik savaşım yürüten Isviçre Işçi Derneklerinin oldukça düşük politik gelişme düzeyleri karşısında, "Neue Rheinische Zeitung"un taktik çizgisini kabul ettirmek gibi güç bir görevi vardı. Kongre tutanakları, delegelerin konuşmalarını değil, yalnızca alınan kararları içeriyordu. Ama bu tutanaklar, yine de Engels'in, görüşlerini genellikle kabul ettirmeyi başardığına tanık oluyordu. Engels, yeni kurulan merkez derneğinin merkezi komisyonuna seçildi.

Bern'deyken, "Neue Rheinische Zeitung"a İsviçre hakkında bir iki makale yazdı. Bu "kusursuz" burjuva cumhuriyetinin bazı özelliklerini alaycı bir biçimde tanımlıyordu. O zamanki küçükburjuva İsviçre'si için karakteristik olan politik yaşamdaki sınırlılığı, İsviçre devlet adamlarının dar görüşlülüğünü, kantonlar ve kentler arasındaki kılı kırk yaran çekişmeleri, taşraya özgü ve darkafalı yaşamlarını sergiliyordu. Engels İsviçre'deki politik durumun eleştirisiyle, her şeyden önce Alman küçükburjuva demokratlarının görüşlerine, İsviçre örneğini izleme isteklerine ve devrimin temel sorunundaki, yani Almanya'nın ulusal birliği sorunundaki tutarsızlıklarına karşı cehpe alıyordu.

Yeniden Anayurtta-Mahkeme Önünde

İsviçre'deki çok yönlü çalışmalara karşın, devrim fırtınasından uzak kalmak Engels'e zor geliyordu. Almanya'ya geri dönmek düşüncesindeydi. Ancak Marx, Engels'in tutuklanabileceğinden endişe ediyor ve zamansız bir dönüşten vazgeçmesini salık veriyordu. Ama Engels'in sabrı artık taşmıştı. 28 Aralık 1848 günlü mektubunda şunları okuruz: "Sevgili Marx, durum nasıl? Artık...geri dönebilir miyim?"[51] Başka bir mektubunda da şöyle yakınıyordu: "Doğru dürüst bir şey yapamadan yaban ellerde tembel tembel oturmak çok sevimsiz ve çekilir gibi değil. Neredeyse, Köln'de tutuklu olmak, özgür İsviçre'de bulunmaktan daha iyidir diyeceğim geliyor."[52] 1848 Ocak ayı ortalarında, artık pek tutuklanma tehlikesi kalmadığından, Köln'e geri döndü.

Bu sırada gericilik hemen hemen tüm Almanya'da başarıya ulaşmış, Viyana Ayaklanması bastırılmış ve 5 Aralık'ta Ulusal Meclis dağıtılarak ve anayasa zorla kabul ettirilerek Prusya'da karşı-devrimci hükümet darbesi tamamlanmıştı. Ancak bir iki bölgede, devrim güçleriyle gericilik arasında savaş hâlâ sürüyordu. Macar halkının Avusturya monarşisine karşı yürüttüğü devrimci savaş, en şiddetli devresindeydi. Macar köylüleri, zanaatkârları, işçileri ve öğrencileri kalabalık, devrimci bir halk ordusu kurmuşlar ve Avusturya birliklerinin saldırılarını başarıyla geri püskürtmüşlerdi. Engels, Macar halkının zaferinin, Almanya'daki devrimci güçlere gayret vereceğini umut ediyordu. "Neue Rheinische Zeitung"da, yürekli Macar halkının devrimci savaşını destekleyen bir çok makalesi ve notları yayımlandı.

Engels, Macar devrim ordusunun savaş taktiğini -düşmanı bulunduğu yerden geri çekilmek zorunda bırakan manevralarını ve partizan savaşı yöntem-

lerini- beğeniyle karşıladı. Paris Haziran Ayaklanması üzerineki makalelerinde olduğu gibi, Engels bu yazılarında da savaş teorisyeni ve stratej (sevkulceyş) olarak yeteneğini tanıtlıyordu.

Engels ileriki günlerde, "Neue Rheinische Zeitung"un Macaristan olayları karşısındaki tutumunu şöyle açıklıyordu: "Savaş sırasında Macaristan'a karşı gayet açık davrandık; gazetemiz 'Neue Rheinische Zeitung'un, Macaristan davasını Alman halkına duyurmak için, başka herhangi bir gazeteden çok daha fazlasını yaptığını rahatlıkla söyleyebiliriz..."[53]

Engels, Polonyalıların ve İtalyanların ulusal özgürlükleri için verdikleri savaşlar hakkında kaleme aldığı makalelerde de, ezilen halkların özgür, ulusal bir gelişme istemlerini tutarlı bir şekilde savundu.

Ne burjuva ve gerici basının kışkırtmaları, ne ihbarlar, ne de gerici asker sürülerinin zorbalığı ve açılan davalar, "Neue Rheinische Zeitung"un devrimci düşüncesini, sert ve yerini bulan eleştirilerini susturmayı başarabildi. Tüm Almanya, gazetenin yazarlarındaki cesarete şaşakalıyordu.

Gazete Köln'de, sekizbin kişilik garnizonuyla birinci sınıf bir Prusya kalesinde basılıyordu. Yalnız bu olgu bile, gazetenin yazarlarını korkutmaya yeterdi. Engels sonradan: "...ama yazı kurulu odasındaki sekiz süngülü tüfek, 250 mermi ve dizgicilerin kızıl jakoben kasketleri nedeniyle, bizim yapı subayların gözünde, baskınla bile ele geçirilemeyecek bir kale gibiydi"[54] diye yazıyordu. "Neue Rheinische Zeitung"u, dış ülkelerdeki devrimci hareketlerle "gizli" ilişkileri olmakla suçlayan bir hükümet yanlısı gazetinin ihbarına karşı, Marx ve Engels şu açıklamayı yapıyorlardı: "Fransız, İngiliz, İtalyan, İsviçreli, Belçikalı, Polonyalı, Amerikalı ve diğer demokratlarla *hiçbir zaman gizlemediğimiz* ilişkilerimizi... bu aşağılık ihbar üzerine farkediyoruz."[55] Marx ve Engels, "Neue Rheinische Zeitung"un yazarlarına karşı açılan davadan, kraliyet hükümetinin, Prusya'daki devrimci hareketi baskı altında tutmak için uyguladığı zorbalık önlemlerini halka teşhir etmekte yararlandılar.

7 Şubat 1849'da Marx, Engels ve "Neue Rheinische Zeitung"un yayımcısı Hermann Korff, Köln mahkemesine çıktılar. Dava konusu, "Neue Rheinische Zeitung"un 5 Temmuz 1848 tarihli sayısında yayımlanmış olan "Tutuklamalar" adlı makalede, Köln baş savcısına ve jandarmalara sözümona yapılan hakaretti. Engels konuşmasının büyük bir bölümünü, memurların başına buyruk davranışlarına karşı basın özgürlüğünü savunmaya ayırdı. Kara çalma nedeniyle savcılık tarafından açılan davanın tutarsızlığını tanıtladı ve "Tutuklamalar" makalesinin, genel politik görüşleri gibi, somut içeriğinin de ne kadar doğru olduğunu açıkladı. Engels, şaşılası bir isabetle "Neue Rheinische Zeitung"u ilgilendirin bazı kehanetlerde bulunduğu bu konuşmasında, Berlin Ulusal Meclisindeki solun parlementer zaferinin, onların gerçek yenilgisiyle aynı zamana rastlayacağına ilişkin öngörüsünü özellikle tanıtlamış oldu. "Bu böylesine tamı tamına isabet eden politik kehanet, baylar, bizim tüm Almanya'da ve diğer kentlerdeki gibi Köln'de de olup biten zorbalık olaylarından çıkardığımız sonuç, kesin sonuç, vargıdır."[56]

Bu duruşmada Marx da yaman bir savunma yaptı. Mart devriminin güçsüzlüğündeki temel nedenin, eski, bürokratik devlet aygıtının olduğu gibi kalmasında ve en önemlisinin de eski ordunun ve diğer erk araçlarının alıkonmasında yattığı kanıtını öne sürdü.

Marx ve Engels konuşmalarını yaparlarken, dinleyiciler arada bağırarak aynı fikirde olduklarını belirtiyorlardı. Öylesine inandırıcıydılar ki, jüri her üçü için de beraat kararı vermek zorunda kaldı.

İşçi Kitle Partisinin Kurulması Yolunda

Karşı-devrimin cüretkârlığı arttıkça, Frankfurt ve Berlin Ulusal Meclisindeki solcu saylavlar daha bir uysal ve korkak oluyorlardı. Bu küçükburjuva demokratların ana yanılgısı, "yalnız devrimci yoldan, zor ve silahla gerçekleştirilebilecek olanı, parlamenter yoldan gerçekleştirmek"[57] için görevlendirildiklerine kendilerini inandırmalarıydı.

Demokratik derneklerin yöneticileri olan küçükburjuva demokratlar da, devrimci girişimlere kalkışamayacak durumdaydılar. En radikal temsilcileri bile, artık devrimin sona ermesinin zorunlu olduğunu söylüyorlardı.

Almanya'da devrimin gelişimi, küçükburjuva demokrasisinin, kitlelerin devrimci savaşını yönetemeyecek durumda olduklarına ilişkin, Marx ve Engels tarafından varılan sonucu onaylamıştı. Küçükburjuva önderleri tarafından hayal kırıklığına uğratıldıklarını gören işçi kitleleri de, bu durumu artık kavramaya başlıyordu. Devrimin daha da gelişmesi, giderek artan bir şekilde, Alman işçi sınıfının etkinliğine, örgütlülüğüne ve sınıf olarak üzerlerine düşen özel görevlerin bilincine varmalarına bağlıydı.

Marx ve Engels, işçi örgütlerinin birliği için, eskisinden daha enerjik bir biçimde savaşıyorlardı. Karl Schapper tutuklandığından ve Joseph Moll da Londra'ya gitmek zorunda kaldığından, Ekim 1848'de Marx, proletaryanın en büyük ve en etkili kitle örgütlerinden biri olan Köln İşçi Derneğinin yönetimini üstlendi.

Marx ve Engels, Komünistler Birliğinin yeniden gizlilik koşullarında çalışmalar yapmasına karşıydılar. Almanya'daki varolan koşullar altında legal çalışmanın mümkün olduğu görüşündeydiler.

Komünistler Birliğinin yönetici durumundaki bütün üyeleri bu görüşe katılmıyorlardı. Joseph Moll'un gelmesinden sonra 1848 yılı sonunda, Londra'da yeni bir merkez yönetim kurulu oluşturuldu. Kurul üyeleri, Joseph Moll, Heinrich Bauer ve Johann Eccarius'du. Londra merkez yönetim kurulu, Birlik gizli komünlerinin çalışmalarını başlatmak üzere Joseph Moll'u Almanya'ya gönderdi.

1849 İlkbaharında, Köln merkez komitesi üyeleri Marx, Engels, Wilhelm Wolff ve Karl Schapper, "Neue Rheinische Zeitung"un salonlarında, Joseph Moll ile bir görüşme yaptılar. Bu görüşmeye, Komünistler Birliğinin diğer

üyelerinden de katılanlar oldu. Moll, toplantıda bulunanlara, Londra merkez yönetim kurulu tarafından hazırlanan yeni tüzüğü okudu. Bu tüzük eskisinden esinlenerek hazırlamış ve Birliğin amacına ilişkin madde hiç de duru bir şekilde formüle edilmemişti. Yeni tüzük, burjuvazinin devrilmesi, proletaryanın egemenliği, sınıfsız ve özel mülkiyetsiz yeni bir toplumun kurulması isteklerinin yerine, Birliğin amacı olarak, birleşmiş, bölünmez sosyal-demokratik bir cumhuriyetin kurulmasını[58] hedef alıyordu. Tüzük, Komünistler Birliğini yeniden komplocu taktiklere başvurmak zorunda bırakacak bazı maddeler de içeriyordu.

Marx ve Engels yeni tüzüğe ve Londra merkez yönetim kurulunca tasarlanan, Komünistler Birliğinin yeniden örgütlenmesine karşı çıktılar. Ancak, bu görüşmede bir anlaşma sağlanamadı.

Marx ve Engels, "Neue Rheinische Zeitung"da, işçi ve demokratik örgütlerin toplantılarındaki konuşmalarında, Alman proletaryasının, demokratik ve kurtuluş hareketlerinde bağımsız ve öncü bir rol oynamasının zorunluluğunu vurguladılar. Alman işçilerini, diğer ülkelerdeki sınıf kardeşleriyle proleter dayanışma duygusu içinde yetiştirmek için çaba gösterdiler.

Proleter devrimcilerin teorik eğitimi için, daha 1847 yılında Brüksel'de Marx tarafından ücretli emek ve sermaye üzerine verilen konferansların, 1849 Nisanında yayımlanmaya başlanmasının özel bir önemi vardı. Marx bu konferanslarda, burjuva toplumundaki ana çelişkiyi -Emek ve Sermaye arasındaki çelişkiyi- herkesin anlayacağı biçimde açıklamış ve kapitalist sömürüyü bilimsel olarak çözümlemişti. Daha sonra bu konferanslar, "Ücretli Emek ve Sermaye" başlığı altında bir broşür halinde çıktı. Bunlar Marksist ekonomi öğretisi ilkelerinin ilk ayrıntılı açımlamasıdırlar.

Marx, Engels ve en yakın dostlarının yoğun devrimci çalışmaları ve ibret verici tarihsel deneyimler, küçükburjuva politikacılarından giderek uzaklaşan, kendi sınıfsal hedeflerinin, görevlerinin bilincine varan ilerici Alman işçilerinin politik bilincini ve etkinliğini geliştirdi. İşçi sınıfı ve örgütleri içinde, proleter kitle partisinin kurulması düşüncesi olgunlaşıyordu.

Marksizmin kurucuları ve yandaşları, o günlerin koşulları altında, proletaryanın ve küçükburjuva demokratlarının örgütsel olarak birbirlerinden ayrılması ve proleter bir politik kitle örgütünün kurulması için pratik önlemler alınmasını zorunlu sayıyorlardı.

1849 Nisan'ı ortalarında Marx ve Komünistler Birliğinin diğer önde gelen üyeleri, Demokratik Derneklerin bileşiminin çok karmaşık olduğu ve saf proleter örgütleri daha sıkı bir şekilde birleştirmenin zamanı geldiği görüşünde olduklarından, Demokratik Derneklerin Ren eyaleti bölge komitesinden istifa ettiler. Köln İşçi Derneği de, Demokratik Dernekler birliğinden ayrıldı.

Bunun üzerine Marx ve Engels, Köln İşçi Derneği yöneticileriyle birlikte, tüm Almanya çapında bir işçi partisinin kurulmasını hedef alan bir eylem programı hazırladılar. 6 Mayıs 1849 günü için Ren eyaleti ve Westfalen'deki İşçi Derneklerini kongreye çağırdılar, bu kongrede tek bir örgüt kurulması

düşünülüyordu. Ayrıca Haziran ayında Leipzig'deki Almanya çapında yapılacak olan İşçi Dernekleri Kongresine katılmayı da kararlaştırdılar. Bütün bu önlemler, devrimci bir işçi partisinin kurulması amacına yönelikti. Bunun çekirdeğini de, Komünistler Birliğinde yetişen proleter devrimciler oluşturacaktı.

Ren, Pfalz ve Baden eyaletlerinde Mayıs 1849'da patlak veren ayaklanma ve ayaklanmanın, gerici Prusya tarafından kanlı bir şekilde bastırılması, bu tasarımın uygulanmasının engelledi.

Devrimin Neferi

1849 İlkbaharında karşı-devrim, Almanya'nın bir çok bölgesinde egemenliğini yeniden kurmuştu. Savaşın sürdüğü Macaristan'da ve yeni halk ayaklanmalarının başgösterdiği Batı ve Güney Almanya'da, devrim güçleri henüz yenilgiye uğramamıştı. Güneybatı Almanya'daki devrimci yükselişe neden, Alman hükümetiyle, Frankfurt Ulusal Meclisi arasında çıkan çatışmaydı. Meclis tarafından taslak olarak sunulan krallık anayasası, ılımlı niteliğine karşın, Prusya ve diğer hükümetlerce geri çevrilmişti. Frankfurt Ulusal Meclisi dağıtılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.[59]

Bu durumda, krallık anayasasını savunmak, tüm demokratik güçlerin savaş parolası oluyordu.

Krallık anayasası uğruna silahlı ayaklanma, 3 Mayıs'ta Dresden'de başladı. Barikatlar üzerinde hükümet birliklerine karşı savaşan halk, Saksonya kralını kovdu ve kenti ele geçirdi. Kısa sürede bastırılan Dresden'deki ayaklanmayı, Batı Almanya'nın sanayi merkezleri olan Solingen, Düsseldorf, Hagen, İserlohn'daki ve Ren eyaletinin diğer kentlerindeki ayaklanmalar izledi. Küçükburjuva demokratlarının erki ele geçirdikleri Baden ve Pfalz'da da ayaklanmalar başgösterdi.[60]

Engels'in tasarımları, Batı ve Güney Almanya'da patlak veren savaşa ilişkindi. Mayıs başlarında şöyle bir plan hazırladı: İlkönce, tahkim edilmiş ve garnizonların bulunduğu kentlerde, daha baştan başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûm olan ayaklanma girişimlerinden vazgeçmek; ikincisi, küçük kentlerde, fabrika bölgelerinde ve köylerde, Ren garnizonlarını meşgul etmek için oyalama taktiği kullanmak; üçüncü olarak da, tüm el altındaki güçleri ayaklanma bölgelerine göndermek, buralarda ayaklanmayı genişletmek ve rediflerin (Landwehr) de katılmasıyla devrimci bir ordunun çekirdeğini örgütlemek.

Engels'in düşüncesine göre, Ren nehrinin sol yakasındaki küçük kentlerde ayaklanmalar ve barikat savaşları, bir savaş manevrası işlevini görmeliydiler: Prusya birliklerinin büyük bir bölümünü oyalamakla, Güvenlik Komitesinden, Elberfeld burjuva milisinin halka düşman olan bölümünün silahsızlandırılmasını ve bu silahların işçilere dağıtılmasını istedi. Ayrıca, burjuvaziye bir zorunlu vergi konmasını ve bu gelirden, silahlı birliklerin bakımının sağlanması için yararlanılmasını önerdi.

Ancak Güvenlik Komitesi, her çeşit kesin önlemi almaktan kaçınıyordu ve Engels'in önerilerini de geri çevirdi. Engels ve diğer birlik komutanları, Güvenlik Komitesinin kararına aldırmayarak, karşı-devrimci burjuva milislerinin belediye binasında depo edilmiş olan silahlarına el koydular. Engels, tüm eylemlerinde, silahlı işçilere güveniyordu.

13 Mayıs'ta, bir pazar günü, Engels, ayaklananların komutanlarından biri olduğunu belirten kızıl bir apoletle, Elberfeld'i aşağı Barmen'e bağlayan Haspel köprüsünde göründü. Kentin bu bölümündeki istihkâmları gözden geçirmek ya da Barmenli işçilere, savaşan Elberfeld'e katılmaları için çağrıda bulunmak istiyordu kuşkusuz. Fabrikatörlerden, fabrika bekçilerinden ve fabrikatörlere tamamen bağımlı çerçilerden oluşan, Barmen burjuva halk muhafız kıtası, ayaklananlarla kentin bu bölümündeki işçilerin birleşmesine karşı koyuyordu. Engels köprü üzerinde kurulmuş olan barikata çıktığında, o sırada kiliseye gitmekle olan babasını gördü. Baba ve oğul arasında sert bir tartışma geçti.

Engels'in etkinliği, Elberfeld burjuvazisinde büyük endişe yarattı. Hareketin yönetimini, komünistlerin ele geçirebileceğinden korkuyorlardı. Elberfeld'deki dar kafalılar, Engels'in barikatlara siyah-kırmızı-sarı bayrak yerine, kızıl bayrak dikeceği ve "kızıl cumhuriyet" ilan etmek istediği söylentisini yayıyorlardı.

Güvenlik Komitesindeki küçükburjuvalar duydukları korkudan ve burjavizinin baskısıyla, Engels'i kentten uzaklaştırmak için çıkan ilk uygun fırsattan yararlandılar. 14 Mayıs'ta, Güvenlik Komitesi adına Engels'e, Elberfeld'li yurttaşların, varlığından huzursuzluk duydukları ve hepsinin, olası bir "yanlış anlamayı" önlemek için kenti terketmesini arzu ettikleri bildirildi. Engels, bunun kendisine yazılı olarak verilmesini istedi. Güvenlik Komitesi, aynı gün şu kararı aldı: "Son oturduğu yer Köln olan, Barmen'li yurttaş Friedrich Engels'den, kendisinin bu kentte şimdiye kadar gösterdiği etkinliğini *tamamen onaylayarak, varlığının, hareketin niteliği hakkında bir yanlış anlamaya neden olabileceği* buradaki topluluğu ve kentin çevresini hemen bugün terketmesi rica edildi." [61]

Güvenlik Komitesinin tutumu, Engels'in davranışlarını bütünüyle destekleyen gönüllü kıtasında ve silahlı işçiler arasında öfke uyandırdı. Engels'ten kalmasını rica ettiler ve kendisini "canlarıyla koruyacaklarına"[62] söz verdiler. O günün koşulları altında, ayaklananların karargâhında çıkacak olan bir ayrılık, kente yaklaşan Prusya birliklerinin işini kolaylaştırırdı ancak. Bu yüzden Engels, 15 Mayıs'ta Elberfeld'den ayrıldı ve Köln'e gitti.

17 Mayıs'ta "Neue Rheinische Zeitung", Elberfeld olayları hakkında, ayrıntılı bir haber yayımladı ve aşağıdaki sözlerle işçilere seslendi: "Yazı kurulumuzun bir üyesine böylesine beklenmedik bir sevgi ve bağlılık gösteren Berg ve Marx işçileri, şimdiki hareketin, kendi, yani işçilerin çıkarlarının söz konusu olacağı başka bir, bin kez daha önemli bir hareketin sadece başlangıcı olduğunu tasarlayabilirler. Bu yeni devrimci hareket, bugünkü hareketin sonucu olacaktır ve başlar başlamaz da Engels -işçiler buna güvenebilirler-,

"Neue Rheinische Zeitung"un tüm diğer yazarları gibi yerinde olacaktır ve işte o zaman yeryüzündeki hiçbir güç onu yerinden geri çekilmeye zorlayamayacaktır."[63]

Küçükburjuva önderlerinin kararsızlığına ve hareketsizliğine öfkelenen başka kentlerden gelmiş silahlı işçiler, Engels'in gidişinden sonra, Elberfeld'i terkettiler. Almanya'nın, karşı-devrimci güçlere karşı ciddi bir savaşın henüz beklenildiği bölgelerinde savaşarak amaca ulaşmayı başaracaklarını umut ediyorlardı.

Ren ayaletinin diğer kentlerindeki birbirinden kopuk ayaklanmalar da bastırılmıştı.

"Neue Rheinische Zeitung" un Kapatılışı

Ren eyaletindeki ayaklanmaların bastırılmasından sonra, Prusya hükümeti, en tehlikeli düşmanı olarak gördüğü "Neue Rheinische Zeitung"a kesin darbeyi indirmeye karar verdi.

Gazete ardardına misillemeye girişmişti. O sıralar yazarlar hakkında yirmi üç dava açılmıştı. Hükümet 16 Mayıs'ta, Marx'a bir "yabancı" olarak, Prusya'yı 24 saat içinde terketmek zorunda olduğunu bildirdi. Yazarların pek çoğu sınır dışı edilmek ya da tutuklanmak tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Elberfeld Ayaklanması'na katıldığı için, 17 Mayıs'ta Engels hakkında tutuklama kararı çıkarıldı. Bunu 6 Haziran'da bir gıyabi tutuklama emri izledi. Bu durumda gazete artık çıkarılamazdı.

19 Mayıs'ta "Neue Rheinische Zeitung"un son sayısı yayımlandı. Gazete kızıl renkle, proletaryanın savaş bayrağı renginde basılmıştı. Baş sayfada, Köln işçilerine şu sözlerle hitap eden bir mesaj vardı: " 'Neue Rheinische Zeitung'un yazarları veda ederlerken, gösterdiğiniz ilgiye teşekkür ederler. Onların son sözü heryerde ve herzaman: *emekçi sınıfın bağımsızlığı olacaktır.*"[64]

Ferdinand Freiligrath'ın yazdığı "Neue Rheinische Zeitung'un Veda Sözleri" şiiri, gurur ve heybetle çınlıyordu:

"Artık elveda, artık elveda, sen savaşan dünya,
Artık elveda, siz çarpışan ordular.
Artık elveda, sen barutla kararmış savaş alanı,
Artık elveda, siz kılıçlar ve mızraklar,
Artık elveda - ama her zaman için değil.
Çünkü onlar ruhu öldürmezler, siz kardeşler.
Kısa sürede yöneleceğim takır takır yükseklere,
Kısa sürede döneceğim daha da heybetli yeniden."[65]

Yerine getirilmiş devrimci görevin gururlu bilincinde, davasının haklılığı-

na ve kesin zaferine derin inançla dolu olarak gazetenin yazarları, "yurt topraklarımızın devrimci onurunu bizler kurtardık"[66] diye açıklıyorlardı. Engels de daha sonra şunları yazıyordu: "Kalemizi teslim etmek zorunda kalmıştık, ama silahlarımız ve eşyalarımızla, başta bando olmak üzere, dalgalanan son sayının, kızıl sayının bayrağıyla geri çekiliyorduk..."[67]

Pfalz ve Baden'deki Savaş Alanlarında

Engels tutuklanmaktan kurtulmak için, "Neue Rheinische Zeitung"un veda sayısının çıkmasından iki gün önce Köln'den ayrılmak zorunda kalmıştı. Marx'la birlikte, 1849 Mayıs'ı başlarında Güneybatı Almanya'da başlayan ayaklanmaların yönetimini üstlenmeleri için, ulusal meclisin sol kanadını harekete geçirtmek üzere Frankfurt'a gittiler.

Engels burada, devrimci savaşı yaygınlaştırmaya ilişkin bir plan hazırladı. Ayaklanma bölgesiyle sınır olan Baden, savunma ve saldırı savaşları için önemli ve uygun arazisiyle, devrim ordusuyla tüm Almanya'daki devrimci savaşta belirleyici bir rol oynayabilirdi. Engels'in planı Baden ordusunun desteğiyle, ayaklanmayı Baden sınırı üzerinden Hessen-Darmstadt'a, Frankfurt'a, Nassau'ya ve Württemberg'e aktarmayı ve karşı-devrimci birliklere kesin darbeyi indirmeyi de içeriyordu. Güney Almanya'daki hareketi, ulusun tümünü kapsayan bir harekete dönüştürmek için, Engels, ulusal meclisteki saylavlara, Baden-Pfalz devrim ordusunu Frankfurt'a çağırmalarını önerdi. Bu şekilde, diğer Alman kentlerinden gelerek Frankfurt'ta üslenmiş birliklerin kararsızlıklarına bir son verilebilir, ayaklanma Hessen ve Nassau'ya aktarılabilir, Prusyalılar ve Avusturyalılar Mainz'a geri çekilmek zorunda bırakılabilinirdi. Engels, Frankfurt'un devrim ordusu tarafından ele geçirilmesinin, politik ve stratejik öneminin büyüklüğünü, ulusal meclis saylavlarına tanıtlamak için ter döktü. Frankfurt'ta elde edilecek bir zafer, devrimin tüm Mainz vadisinde yayılmasını olası kılacaktı.

"Ama ne Badenli önderler, ne de Frankfurt parlamenterleri, gerekli cesarete, enerjiye, anlayışa ya da önceciliğe sahipti"[68] diye yazıyordu Engels. Hepsi tüm bu öğütlere kulaklarını tıkamışlardı.

Marx ve Engels bunun üzerine, planlarını gerçekleştirmek için bir denemeye daha giriştiler. Mannheim, Ludwigshafen ve Karlsruhe'ye giderek, hareketin Baden'li önderlerine, birliklerini Frankfurt'a yollamalarını ve ulusal meclisi kendi etkileri ve denetimleri altına almalarını önerdiler. Ancak böylesine kesin devrimci önlemler, hareketin başındaki küçükburjuva önderlerinin planlarına ters düşüyordu. Marx ve Engels'in önerileri bu kez de geri çevrildi.

Marx ve Engels, Pfalz eyaletindeki yolculuklarına devam ettiler. Kaiserslautern'de, küçükburjuva demokratlarından oluşan geçici hükümetin üyeleriyle görüştüler. Hükümette bulunan Komünistler Birliği üyesi Karl d'Ester, diğer hükümet üyelerini, enerjik önlemler alınması konusunda gayrete getirmek için boşuna uğraştı. Hareket, Baden'de olduğu gibi, Pfalz'da da birbirinden kopuk, yerel bir nitelik taşıyordu.

Pfalz'dan Bingen'e (Hessen-Darmstadt) giderlerken, silahlı ayaklanmaya katıldıkları gerekçesiyle Marx ve Engels, Hessen makamlarınca tutuklandılar. İlk önce Darmstadt'a, sonra Frankfurt'a getirildiler ve burada da serbest bırakıldılar. Kısa süre sonra vardıkları Bingen'de, iki dost birbirlerinden ayrıldılar: Engels, Kaiserslautern'e geri döndü, Marx da Paris'e gitti.

Engels Kaiserslautern'de, şimdilik siyasî bir mülteci olarak kalmak istiyordu, "savaşın başlamasıyla, 'Neue Rheinische Zeitung'un bu harekette alacağı biricik yeri - bir neferin yerini- almaya"[69] hazırdı. Pfalz geçici hükümeti, ona çeşitli sivil ve askerî görevler teklif etti, ama Engels bunları geri çevirdi ve geçici hükümetçe çıkarılan "Kent ve Taşra Habercisi" gazetesine bir iki makale yazabileceğini bildirdi. Bir makalesi -Pfalz ve Baden'deki Devrimci Ayaklanma- gazetede yayımlandı, ikincisi "çok 'dramatik' bir öfkeye...neden oldu"[70]. Bu yüzden gazetede herhangi bir görev almaktan vazgeçti.

Bir kaç gün sonra da Pfalz ordusuyla Prusya birlikleri arasında çarpışmalar başladı. Engels de bu çapışmalara doğrudan katıldı. Büyük bölümünü bilinçli ve gözü pek işçilerin oluşturduğu gönüllü kıtasına kumanda eden, Komünistler Birliğinin üyesi August Willich'in yaveri oldu.

İik çarpışmalar, Prusyalıların üstünlüğüyle sona erdi. Pfalz devrim ordusu Baden'e çekildi ve Baden devrim ordusuyla birleşti. Engels, Willich kıtasının verdiği kısa savaş molasından, silah eksiklerini tamamlamak ve ayaklananları askerî yönden eğitmek için yararlandı.

Willich'in kıtasına yeni savaşçılar katılıyordu. Bunlar arasında, Engels'i Elberfeld ayaklanmasından bu yana tanıyan işçiler de vardı. Gönüllü kıtası, 20 Haziran 1849'da, Prusya birlikleriyle çarpışmalara yeniden başladı. Engels bu savaşlarda, öncecilik, şaşmazlık, atılganlık ve sınırsız bir cesaret gösterdi. Willich'le birlikte harekât planlarını hazırladı; en güç ve en tehlikeli görevleri yerine getirdi. Silah ve cephane ikmalinin düzenlenmesine etkin bir şekilde katıldı, diğer birliklerle bağlantıların kopmamasını sağladı ve keşif kolunda görev aldı. Geri çekilirken, ayaklananların ana güçlerini korumak için, kendi gönüllü kıtasıyla artçı birliğine katıldı.

Engels bir çok çarpışmada ve dört meydan savaşında dövüştü. İçlerinden en önemlisi Rastatt'daki muharebeydi. Marx'ın kızı Eleanor, daha sonraları Engels hakkında şunları yazmıştı: "...olağanüstü soğukkanlılığı ve tehlikeleri hiçe sayması, onu ateş hattında görenlerin, uzun süre dillerinden düşmemişti."[71]

Rastatt'daki çarpışmadan, Prusyalılar galip çıktılar. Willich'in kıtası, Baden devrim ordusunu artçı bırakarak yavaş yavaş geri çekildi. 12 Temmuz 1849'da kıta, Baden-Pfalz birliklerinin son ekibi olarak İsviçre sınırını aştı.

5. BÖLÜM
DEVRİMİN ARDINDAN

Bugünkü gibi görünürde bir durgunluk devresi, devrimin yaşanan döneminin, birbirleriyle çarpışan tarafların niteliğinin, bu tarafların varlığına ve savaşımına neden olan toplumsal ilişkilerin açıklanması için kullanılmalıdır.

KarlMarx - Friedrich Engels

Engels İsviçre'de

Engels'inde aralarında bulunduğu Willich'in kafilesi, İsviçre-Almanya sınır bölgesinde hemen hemen iki hafta kaldıktan sonra, Vevey (Canton de Vaud) kasabasında karargâh kurdu.

Engels yazgısından hiç bir haber alamadığı Marx'la hemen bağlantı kurmaya çalıştı. Söylentilere göre Marx Paris'te tutuklanmış olacaktı. 25 Temmuz 1849'da Marx'ın karısına yazdığı mektupta şöyle diyordu: "İçinde bulunduğum kaygılı sabırsızlığı anlarsınız, sizden beni en kısa sürede bu meraktan kurtarmanızı ve Marx'ın yazgısı hakkında kesin bilgi vermenizi rica ediyorum... Ancak o zaman Marx'ın özgür olduğundan kesinlikle emin olurdum. Prusya kurşunları altındaki yerimin, Almanya'da bulunan diğerlerinin ve özellikle Marx'ın Paris'teki durumundan daha az tehlikeli olduğunu sık sık düşündüm." [1] Marx da Engels için endişe duyuyordu. "Sevgili Engels, ilk mektubumun eline geçip geçmediğini...bilmiyorum" diye 17 Ağustos'ta Paris'ten yazıyordu. "...Benim ve karımın senin yüzünden ne korkular çektiğimizi ve senden güvenilir haberler aldığımızda da nasıl sevindiğimizi bir kez daha yineliyorum sana."[2]

Engels İsviçre'de, Alman mültecileri arasında mülteciliğin tüm ayırtılarını (nüans) gözlemek fırsatını buldu. 1848 Alman küçükburjuva demokrasisinin sefilliği, bunların çoğunluğunda somutlaşıyordu: Etkili edimler yerine lafazanlık, rakibini küçük görme ve kendi güçlerini gözde büyütme, en aşırı devrimcilikle korkaklık arasında sürekli bocalama. Aynı özellikler, Pfalz-Baden ordusunun eski komutanlarını da niteliyordu. Askerî önderler, Güneybatı Almanya'daki ayaklanmanın yenilgisinde ana neden olarak gördükleri kötü yönetilmiş savaşlar yüzünden birbirlerini suçluyorlardı.

Engels, Baden ordusu küçükburjuva önderlerinin radikal boş sözlerinin gerçek değerini çok iyi bildiğinden, bunlar arasındaki sürtüşmeden uzak kalmayı yeğlemişti. Ancak birlikte savaştığı kafileye karşı, disipline uymadığı ve askerî ödevleri yerine getirmediği suçlamaları yöneltilince, birliği savunmayı zorunlu saydı. 1849 Temmuz'u sonunda, birliğin devrimci ödevini sonuna kadar yerine getirdiğini inandırıcı bir şekilde tanıtlayan bir yazı hazırla-

dı. Bu yazı gazete için düşünülmüştü, ama ne var ki hiç bir yerde yayımlanmadı. Engels burada, daha sonra "Alman Reich Anayasası Kampanyası" adlı yapıtında ayrıntılarıyla açıkladığı, Güneybatı Almanya'daki ayaklanma hareketinin askerî sorunları karşısındaki tutumunu ilk kez formüle etmişti.

Güney Almanya devrimci hareketine katılmasıyla kazandığı kişisel deneyimler ve mültecilerin duyguları hakkında edindiği bildiler Engels'e devrimin bu son aşamasının sonuçlarını bir araya toparlamak ve küçükburjuva önderlerinin tutumunu çözümlemek için zengin bir malzeme sağlıyordu. Bu konuda Marx tarafından da teşvik ediliyordu.

Marx, Paris'ten yazdığı ilk mektupların birinde (Ağustos 1849) bu konuda şöyle diyordu: "Baden-Pfalz devrimi üzerine bir öykü ya da bir taşlama yazmak için elinde iyi bir fırsat var şimdi. Savaşa bizzat kendin katılmasaydın, şimdiye kadarki görüşlerimizle bu komedi hakkında pek bir şey diyemezdik. Bunun yanında, 'N(eue) R(heinische) Z(eitung)'un genel olarak demokratik partilere karşı tutumunu çok iyi bir biçimde ortaya koyabilirsiniz."[3]

Ne var ki karargâhtaki koşullar bu yazınsal tasarımın gerçekleşmesi için uygun değildi. Karargâh yaşantısı Engels'e usanç vermişti. "Çok iyi dövüşmüş olan birliğimiz canımı sıkıyor artık ve burada hiç bir şey yapılamaz. Willich savaşta cesur, soğukkanlı, becerikli ve durumu hemen ve doğru olarak kavrıyor, ama savaşın dışında plus ou moins* usandırıcı bir ideolog ve gerçek sosyalist."[4] diye Jenny Marx'a yazıyordu. Engels'in birlikteki dostlarından önemli bir bölümü dört bir yana dağılmıştı. Onu burada kalmaya zorlayan biricik neden, çektiği parasızlıktı yalnızca.

Evden gönderilen para eline geçtikten sonra, Ağustos'un ortalarında Lozan'a gitti ve Place de la Palude 8 no'lu evi kiraladı. Burada, "Alman Reich Anayasası Kampanyası"nın bölümleri üzerinde çalışmaya başladı. 24 Ağustos 1849'da dostlarından birine şöyle yazıyordu: "Şimdi Lozan'da oturuyor ve Pfalz-Baden devrim komedisi üzerine anılarımı yazıyorum...çarpışmalarda...pek çok şey görüp, duyacak kadar fırsat oldu. Sıradan kuru gürültücü cumhuriyetçilerin hayallerini paylaşmamak ve şeflerin iri sözcükler ardına gizlenmiş yüreksizliklerini iyice anlamak için ne kadar ince eleyip sık dokuduğumu bilirsin.

Olay, 'N(eue) R(heinische)Z'a uygun düşen, bu konuda umut veren öykülerden tamamen başka yorumlanmış bir öykü olacak."[5]

Almanya'da böyle bir yapıt için yayımcı bulmak hiç de kolay değildi. Engels burjuva yayımevlerinin yardımını aklına getirmiyordu bile. İlk olarak, Komünistler Birliğindeki dostlarına başvurdu: Babasıyla birlikte Basel'de ilerici yapıtlar yayımlayan Jakob Schabelitz'e ve Frankfurt am Main'daki Joseph Weydemeyer'e.

1849 Ağustos'u sonlarında Zürich'de bulunan Wilhelm Wolff'a, "Alman Reich Anayasası Kampanyası" için bir yayımcı aramada kendisine yardımcı olmasını rica etti. Wolff, Engels'in mektubuna çok sevinmişti, ama o da ricasını yerine getiremedi.

* Az çok, oldukça.

Engels İsviçre'de fikirdaşlarıyla bağlantıları korumaya çalışmıştı. 15 Eylül'de Bern'e gitti, orada Wolff ve Komünistler Birliğinin diğer üyeleriyle buluştu. Cenevre'deyken, Alman devrimci mültecilerinden biri olan ve kısa süre sonra Komünistler Birliğine giren Wilhelm Liebknecht'le tanıştı. Liebknecht, bu karşılaşmayla ilgili canlı anılar bıraktı geride.

"...Aydın bir kafaydı...Friedrich Engels -aydın, duru- tüm romantik ve duygusal bulanıklıklardan kurtulmuş...yüzeyde asla kalmayan, derine ta içe işleyen açık, duru gözleriyle...daha ilk karşılaşmamızda hemen dikkatimi çekmişti..." diye yazıyordu. "Reich anayasası kampanyasının başarısızlığından sonra bir kaç mülteci kolonisi oluşturduğumuz mavi Cenevre gölünün kıyısında oldu ilk karşılaşmamız, 1849 yılının yaz sonlarıydı...Önceden pek çok ve çeşit çeşit 'büyük kişiler'le tanışmıştım -Ruge, Heinzen, Julius Fröbel, Struve ve Baden, Saksonya 'Devrimleri'nin çeşitli halk önderleri gibi-, ama onları daha da yakından tanıdıkça ünleri de o kadar çabuk yitmişti...

Hava ne kadar sisli olursa, kişiler ve olaylar kendilerini bir o kadar önemli gösterirler. Ve Friedrich Engels, duru bakışlı gözleriyle sisi dağıtan, kişileri ve olayları *oldukları* gibi gören bir özelliğe sahipti. Bu görüş inceliği ve ona uygun, ondan çıkan yargının tamlığı başlangıçta arasıra beni korkutmadı değil ve hattâ kimileyin gücendirdi bile... O sıralar hâlâ bırakamadığım, ancak sonradan İngiltere'de tamamen kurtulduğum 'Güneyli Almanlara özgü ağırdan alma'nın kalıntıları, kişiler ve olaylar hakkındaki genel yargılarda hemen ilk anda olmasa bile fikir birliğine varmamızı engellemişti."[6]

Bu karşılaşmadan sonra Engels ve Liebknecht arasında, her ikisi de İngiltere'ye göç ettiklerinde daha da yakınlaşan dostça ilişkiler kuruldu.

İngiltere'ye Göç

Marx Paris'ten Bretagne'nin sağlığa zararlı bataklık bir bölgesine, Morbihan'a sürüleceği haberini alınca, dostlarının, İngiltere'ye göç etmesini öğütleyen sözlerine kulak verdi. Ağustos sonunda Fransa'dan ayrıldı ve Almanca bir dergi çıkarmayı düşündüğü Londra'ya gitti. Bu tasarımını Engels'e de açıkladı. Prusya polisinin kovuşturmalarından kurtulmak ve yeni derginin çalışmalarına katılmak için en kısa sürede Londra'ya göç etmesini salık verdi. "Bu konuda *olumlu* düşünüyorum" diyordu mektubunda, "İsviçre'de *kalamazsın.* Londra'da yapacak işlerimiz var...Ancak yineliyorum, beni ortada bırakmayacağına güvenim tamdır."[7]

Engels Marx'ın öğüdüne uyma kararını verdi. Ama ne Alman ne de Fransız sınırını aşamayacağından, çünkü bu her iki ülkede de hemen tutuklanacaktı, geriye tek bir yol kalıyordu: İtalya üzerinden, daha doğrusu Piemonte krallığı üzerinden gitmek. Ekim başında Cenova'ya geldi, devrimci mültecilerin peşinde olan Piemonte polisinin casuslarını atlatmak için hiç bir zorlukla karşılaşmamıştı. 6 Ekim'de İngiliz yelkenlisi "Cornish Diamond"la Londra'ya doğru yola çıktı. Yolculuk beş hafta sürdü. Engels yorulmak bilmez öğ-

renme merakı içinde bu süreden, gemicilik hakkında bilgi edinmek için yararlandı. Yapıtları arasında bu yolculuğa ilişkin, güneşin konumu, rüzgâr yönü değişmeleri ve denizin durumu üzerine notlar, ayrıca yelkenlinin geçtiği kıyıların kaba taslak çizilmiş resimleri de bulunan bir Günlük vardır.

Engels Kasımda Londra'ya vardı ve bir yıl kalacağı Soho'daki Macclesfield Street 6 No.lu eve yerleşti. Hemen Komünistler Birliğinin Marx tarafından yeniden örgütlenen merkez yönetim kuruluna alındı ve İşçi Eğitim Derneğine de üye oldu. Daha Engels gelmeden önce, bu örgüt içinde Marx'ın yönettiği Alman kaçaklarına yardım komitesi kurulmuştu. Küçükburjuva mültecilerinin önderleri Struve ve Heinzen, dernek içindeki yandaşları aracılığıyla komiteyi bölmek ve aynı şekilde mültecilerin birleşmelerini önlemek için uğraşıyorlardı.

Marx ve Engels buna karşılık olarak 18 Kasım 1849 günü İşçi Eğitim Derneğinin genel kurulunda, eski komitenin yeniden düzenlenerek Alman kaçakları için bir Sosyal Demokrat Yardım Komitesine dönüşmesini kabul ettirdiler. Bu komiteye yalnız Komünistler Birliğinin temsilcileri seçilmişti: Marx, Engels, Bauer, Pfaender, Willich. Bu girişim, Komünistler Birliğinin yönetimi altında Alman mültecilerinin proleter kanadının takviye edilmesine yönelikti. Sosyal Demokrat Yardım Komitesi daha sonraları da küçükburjuva Demokratik Derneğin bölücü çalışmalarına karşı savaştı. Tüm bunlar 1850 yılı başlarında, Marx ve Engels'in işe karışmasıyla İşçi Eğitim Derneğinden atılan bir bölüm Struve ve Heinzen yandaşlarının başı altından çıkmıştı.

Sosyal Demokrat Yardım Komitesinin, Almanya'daki ilişkileri sağlamak, bağışları toplamak ve kaçaklara para dağıtmak gibi örgütleme çalışmalarının büyük bir bölümü Engels'e düşmüştü. Engels, Frankfurt anı Main'daki Weydemeyer'e, kaçaklar için bağış toplamayı daha yoğun bir biçimde yürütmeleri ricasında bulundu. "Para hemen elimize geçmeli" diye yazıyordu 22 Nisan 1850'de, "bugün 50-60 kaçak sekiz günden beri meteliksiz sokakta yatıyor."[8] Diğer bir mektubunda, Franken, Nürnberg, Bayreuth vb. yani "Neue Rheinische Zeitung"un "elden ele dolaştığı"[9] her yerde biraz para toplanmasını rica ediyordu. Engels diğer ulusal grupların mülteci komiteleriyle ilişkiler kurdu ve küçükburjuva önderlerinin, Sosyal Demokrat Komitenin sözüm ona yalnız komünistlere yardım ettiği ve toplanan paraları "kendilerinin yediği" yolundaki kara çalan iddialarını basın yoluyla yalanladı. Komite toplanan bağışların harcandığı yerleri, "hesapları" düzenli olarak açıklayarak kamu oyuna duyurdu ve Komite üyelerinin bu paralar üzerinde hiç bir hak öne süremeyeceğine ilişkin bir karar aldı.

1850 yılı yaz aylarında bağışlar iyice azaldığından ve kaçakların sefaleti dayanılmaz bir hale geldiğinden, Komite küçük bir yurt kiralayıp, bir ortak mutfak ve daha sonra da iş bulamayanlar için bir üretim kooperatifi kurdu. Bu önlemler, proleter devrimcilerin dayanıklılığını sağlamak ve onları sürgünde sefalet ve yoksunluktan korumak amacını güdüyordu.

Marx ve Engels temel ödevlerinin, komünistleri, hareketin perspektifleri için duru bir anlayışla donatmak ve 1848-'49 devrim savaşları deneyimlerinin bir araya toparlanması temelinde yeni teorik ve taktik ilkeleri hazırlamak olduğunu biliyorlardı. Bunun için bir yayın organına sahip olmak zorunluydu. Uzun süreden beri tasarladıkları planı gerçekleştirmek için "Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ökonomische Revue" yü çıkarmaya başladılar. Daha başlığından Marx ve Engels'in bu dergiyi, "Neue Rheinische Zeitung"un doğrudan devamı olarak saydıkları belli oluyordu. Daha sonraları, uygun koşullarda yeniden bir günlük gazete çıkarabileceklerini umut ediyorlardı.

Engels derginin hazırlanmasına doğrudan katıldı. Marx'la birlikte, derginin programını formüle ettikleri bir "Bildiri" kaleme aldılar. Bu bildiride derginin, "tüm politik hareketin temelini oluşturan *ekonomik* ilişkilerin ayrıntılı ve bilimsel bir incelenmesine olanak tanıyacağı"[10] belirtiliyordu. Görünürde durgunluk devresi, "devrimin yaşanan döneminin, birbirleriyle çarpışan tarafların niteliğinin, bu tarafların varlığına ve savaşımına neden olan toplumsal ilişkilerin açıklanması için"[11] kullanılmalıydı.

Marx ve Engels bir yayın organının çıkarılması için gerekli paranın hazırda bulunmaması yüzünden, hisse senetleri çıkarmaya karar verdiler. Her ikisi de mektupla fikirdaşları Schabelitz'e, W. Wolff'a, Weydemeyer'e, Dronke'ye, Alman demokratları G. Bergenroth'a, 1849 Baden-Pfalz kampanyasına katılan M. Becker'e başvurdular ve diğerlerine de "Politisch-Ökonomische Revue"nün çıkarılması için hisse senetlerini dağıtmaları, para toplamaları, dergi için satıcılar bulmaları ve yayımlanmak üzere kendi yazılarını yollamaları ricasında bulundular. Engels'in de etkisi ile ayrıca bir "Hisse senetlerinin dağıtımına başlangıç" adlı bir yazı kaleme alındı.

Engels dergisinin yayımlanmasıyla ilgili örgütsel ve bürokratik sorunların çözümü için çok zaman ve güç harcadı. Ancak asıl isteği yazınsal çalışmalara doğrudan katılmaktı.

"Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ökonomische Revue"nün 1850'de çıkan altı sayısı (sayı 5 ve 6 birarada çıktı) hemen yalnızca Marx ve Engels'in makalelerinden oluşuyordu. Derginin yazarları arasında W. Wolff ve J.G. Eccarius da bulunuyordu. Olasılıkla Birlik üyelerinden Weydemeyer ve Freiligrath da çalışmalara katılmışlardı. "Revue" Marx'ın "Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850", Engels'in "Alman Reich Anayasası Kampanyası" ve "Alman Köylüler Savaşı" yazılarını, ayrıca her ikisinin diğer makalelerini içeriyordu. Bu yazılarda, devrimci savaşların sonuçları ele alınmış ve devrimin deneyimleri özetlenmiştir.

Engels "Alman Reich Anayasası Kampanyası"nın bölümlerini Londra'da bitirmişti. Bunlar ilk üç sayıda yayımlandılar. Bu yapıt olaylara etkin katılmış olan bir kişinin canlı betimlemesi ve aynı zamanda ciddi tarihsel bir incelemedir. Burada Baden-Pfalz Ayaklanmasının çeşitli devrelerinin ilginç öyküsü

ve önderlerin herbirinin tam bir betimlenmesi yanında, hareketin nedenlerinin ve sınıflarla partilerin tutumlarının derinliğine bir çözümlemesi bulunuyordu. Engels, "Neue Rheinische Zeitung"un devrim yıllarındaki ilkesel çizgisini sürdürerek, Alman küçükburjuva demokrasisinin önderlerini eleştiriyor, devrimci edimler yerine lafazanlıkta bulunmalarını ve gösterdikleri sürekli kararsızlıkları teşhir ediyordu. Engels'in yazılarında, 1848-'49 Devriminin son devresinde Almanya'daki halk kitlelerinin savaşım deneyimleri incelenmiş ve silâhlı ayaklanma ve iç savaşta devrimci partinin taktiği hakkında önemli bir çok ilke formüle edilmiştir.

Engels'in yazıları büyük yankılar yaptı. 2 Mayıs 1850'de Weerth, Marx'a şaka yollu şunları yazıyordu: "...Baden üzerineki makale, kendim yazsaydım bu kadar iyi olamazdı. Tabiî bu benim Engels'e düzebileceğim en büyük övgüdür."[12] Freiligrath da yapıtın canlı, içten üslubuna dikkati çekiyordu. Bu yazılarda kendilerini hiç bir işe yaramamış olarak gösterilmiş bulan küçükburjuva önderleri ve Alman Reich anayasası kampanyasına katılanlar ise yaygarayı bastılar. Aynı tepkiyi küçükburjuva demokratlarıyla uzlaşmacı bir tutum içinde bulunan Komünistler Birliği üyeleri (K.Burhn ve diğerleri) de gösterdiler. Onların bu öfkesi, Engels'in amacına ulaştığını tanıtlıyordu sadece.

"Alman Köylüler Savaşı"

Engels'in diğer bir yapıtı, "Alman Köylüler Savaşı" da, Alman devrimi deneyimlerinin özetlenmesi ödeviyle yakından bağıntılıydı. Sonradan, ikinci baskının önsözünde şöyle yazıyordu Engels: "1525 ve 1848-'49'daki Alman devrimleri arasındaki koşutluk o sıralar gözden kaçırılmayacak kadar yakındı."[13] Bu koşutluk, 1848-'49 Devrimi yenilgisinin nedenlerini açıklamada Engels'e yardımcı oldu: Almanya'nın ekonomik ve politik geri kalmışlığı, burjuvazinin demokrasiye ihaneti, ilerici ögelerin güçsüzlüğü, hareketin dağınıklığı, ayaklanmaların, karşı-devrimce birbiri ardına bastırılmasına olanak tanıyan yerel niteliği.

"Alman Köylüler Savaşı", Almanya'nın evriminde önemli bir dönemin çözümlemesine tarihsel materyalizmin uygulanışının parlak bir örneğidir. Bu, doğru politik çıkarsamalarıyla derin teorik genellemelerin bezendiği bir yapıttır. Özellikle ilerici Alman tarihçisi W.Zimmermann'ın kitabına aldığı gerçeğe dayanan belgeleri diyalektik-materyalist açıdan titiz bir şekilde araştırması nedeniyle yeni ilkesel sonuçlar çıkarmıştır Engels. 1525 yılı olaylarında "sert dinsel çekişmelerden başka birşey"[14] görmeyen Alman burjuva-idealist tarihçilerine karşılık, tarihçiler arasında ilk olarak Engels, Almanya'daki köylüler savaşının ve Reformun sosyal, ekonomik ve sınıfsal kökenlerini meydana çıkarmıştır. İdeolojik ve politik savaşımın dinsel biçiminin, o günlerdeki toplumsal ilişkilerin gelişme düzeyine uygun olduğunu tanıtlamıştır.

Engels, 16. yüzyıldaki köylüler savaşının yenilgisinin nedenlerini çözümledi. Ana nedeni, Alman burjuvazisinin haince davranışında bulmuştu. Burju-

va sınıfı içinde, oluşmasının ilk aşamasındaki burjuvaziyi ve Reformda ve köylüler savaşında ilk burjuva devrimini gördü, onları "Burjuva devrimi No.1"[15] diye adlandırdı. İşte bu 16. yüzyılın ilk yarısındaki olaylarla, 1848-'49 Alman Devrimi arasında bir koşutluk bulmasına neden oldu.

İlk burjuva devriminin ana itici gücü burjuva sınıfı değil, köylülük ve köylülüğe yakın olan bugünkü proletaryanın önceli kentlerdeki halk tabakasının (plebejer) devrimci ögeleriydi. Köyüler savaşının nesnel burjuva niteliği, ne ayaklanan köylülerin öne sürdüğü antifeodal istemlerin içeriğiyle, ne de burjuvazinin tutumuyla pek belirlenmiyordu. Ama Engels'in saptadığı gibi, "ne burjuvalar, ne köylüler, ne de halk tabakası yoğun, ulusal bir davranış birliğine"[16] girdiler.

Engels, köylüler savaşı yenilgisinin ana nedenlerinden biri olarak, V.I.Lenin'in belirttiği gibi, "küçükburjuva yaşam tarzlarının yarattığı hareketin dağınıklığında, ezilen kitlelerdeki eksik olan merkezileşmede" [17] görüyordu. Buna karşın yapıtın tüm içeriği, köylülüğün hatırı sayılır devrimci olasılıklara sahip bulunduğunu, proletarya ile ittifakının devrimin başarısı için belirleyici önemde olduğunu tanıtlamaktadır.

Engels yalnız köylüler savaşının genel gidişini açıklamakla kalmamıştır. Ortaçağın ikinci yarısındaki Almanya'nın ve Avrupa tarihinin ana sorunlarını çözümlemiş, feodalizmin yok oluş döneminin ve burjuva ilişkilerinin ortaya çıkışının kapsamlı bir betimlemesini yapmış, dinsel savaşımın sosyal, politik ve ideolojik kökenlerini açığa çıkarmış ve antifeodal hareketin tarihsel işlevini göstermiştir.

Engels, köylüler savaşından sonra ülkenin daha sonraki tarihine damgasını vuran, Almanya'nın tarihsel evriminin özelliklerine de dikkati çekmiştir.

"Alman Köylüler Savaşı", tarihsel araştırmanın, demokratik hareketin ve proletaryanın sınıf savaşımındaki güncel sorunların ortaya konulmasıyla çok yakın bağı olan yan tutan bir yapıttır. Araştırma konusunun seçimi, devrimci eylemin yeni koşullarınca belirlenmişti. İki yıl süren devrimci savaşlardan sonra Almanya'da başlayan belli bir durgunluk devresi karşısında, yorgunluk ve hayal kırıklığı ortamında Engels, köylülüğün ve muhalif halk tabakasının feodalizme karşı verdikleri savaşın kalıcı önemini tüm boyutlarıyla göstermeyi ve bu savaşın devrimci eğilimlerini, devrime ihanet eden burjuvazinin ve prenslerin muhalefetiyle olan çelişkisini belirtmeyi zorunlu saymıştı. Engels, Michael Geismaier ve kentlerdeki halk tabakasının önderi Thomas Münzer gibi devrimci köylüler savaşının heybetli kahramanlarını halkın anısında yeniden canlandırmak için çaba gösterdi. Engels'e göre, Alman halkının en iyi devrimci gelenekleri, feodal köleliğe karşı ayaklanma bayrağını kaldırmış olan yürekli özgürlük savaşçılarında kişileşmişti.

Engels Marx'la birlikte sayısız eleştiriler, eleştirisel makaleler ve uluslararası olaylara toplu bakışları içeren yazılar kaleme almıştır. Thomas Carlyle'ın "Latter-Day Pamphlets" adlı makalelerinden oluşan bir kitabın eleştirisinde, feodal sosyalizmin bu ünlü savunucusunun, kapitalizme ve burjuvaziye karşı önceki eleştirisel tutumunu değiştirdiği vurgulanıyordu. Burada Carlyle'ın subjektiv (öznel) idealizmi ve buna bağlı olan "kahramanlara tapınma" sert bir şekilde eleştiriliyordu. "Sivrilmiş" kişilere, dahilere tapınma ve kahramanları yüceltme, yalnız ve yalnız mülk sahibi sınıfların egemenliğini savunmaya ve Carlyle'ın her çeşit tarihsel rolünü yadsıdığı halk kitlelerinin köleleştirilmesini haklı çıkarmaya yarıyordu. Bu yazar, demokratik hükümet biçimleriyle alay ediyor ve halkların bu uğurda çaba göstermesini bir "salgın hastalık" diye niteliyordu, demokrasi ilkelerine göre kurulmuş bir devletin olamayacağını kanıtlamak istiyordu. Eleştirilerde, subjektiv-idealist, gerici teorilere karşı, emekçi kitlelerin tarihsel evrimdeki büyük yaratıcı rolü ön plana çıkarılmıştı.

Kişiye tapınma ve subjektiv-idealist görüşlerin diğer bir eleştirisi de, iki polis ajanı -Chenu ve de la Hodde- un Fransa'daki devrimci hareket ve önderleri üzerindeki broşürün eleştirisidir. Marx ve Engels bu broşürdeki gerçeklerden oluşan malzemeden, küçükburjuva demokrasisinin tek tek kişilerin rollerini gözde büyütmesini ortaya sermek için yararlandılar. Devrimci harekete katılanların yalnızca "ayaklarında yüksek topuklu kunduraları ve başlarının üzerindeki aziz halesiyle, kendi resmi kişilikleri biçiminde" değil "tüm varlıklarının keskin Rembrandvari renklerle betimlenmiş olmaları"na karşı çıktılar, "bu göklere çıkarılmış Raffaelvari çizgilerde anlatılan gerçek tümüyle yitip gitmektedir."[18]

Marksizmin kurucuları, her çeşit "devrim simyagerleri"ni, reel durumları görmezlikten gelip komplolara bel bağlayan her çeşit komplocu ve sekter görüşü savunanları burada acı bir alayla anıyorlardı. Tabiî bu türden kişiler işçileri politik yönden aydınlatmak, onlara sınıf çıkarlarını açıklamak gibi ödevleri küçümsüyorlar ve işçi sınıfının yanında yer alan, devrimci partinin ideolojik savunucuları olan kültürlü kişileri hor görüyorlardı.

Marx ve Engels'in demokratik ve işçi hareketi içindeki komplocu-sekter akımları eleştirmesi o sıralar çok güncel bir önem taşıyordu. Bu eleştiri, Alman demokrat mültecilerinden bir bölümünün serüvenci tasarımlarına karşı yöneltilmişti.

Marx ve Engels'in "Gottfried Kinkel" başlıklı makalesi ve Frankfurt meclisi saylavlarından L. Simon'un "Tüm Reich Anayasası-Savaşçıları İçin Alman Jürisine Adaletin Bir Sözü" adlı broşürünün eleştirisi de küçükburjuva demokratlarına karşı yönelikti. Simon'un yazısı, devrim deneyimlerinden hiç bir ders çıkarmamış olan ve yeni bir devrimci bunalım durumunda yüzkarası kararsızlıklarını yeniden göstermeye hazır olan Frankfurt meclisindeki sözümona solcular olgusunun anlamlı bir açıklamasıydı.

Marx ve Engels, Kinkel'in Prusya mahkemesi karşısındaki yüreksiz davranışı örneğinde, birkaç demokrat politikacının ilkelerden yoksunluğunu tanıtladılar ve bu sözde devrimcilerin kesinlikle eleştirilmelerinin ne denli zorunlu olduğu üzerinde önemle durdular.

Komünistler Birliği'nin Yeniden Örgütlenişi

Marksizmin kurucularınca "Neue Rheinische Zeitung"da başlatılan Alman küçükburjuva demokrasisinin önderlerine yönelik eleştiri, devrimden sonra daha da sertleşti. Bu, ilk elde gelecekteki devrim günleri için çelikleşmiş, savaşa hazır önderler yetiştirmek zorunluluğunun ve ikinci olarak küçükburjuva sınıfından bağımsız bir proletarya partisinin kurulması ödevinin gereğiydi. Bu ödevin gerçekleşebilmesi için ilk önce Komünistler Birliğinin yeni koşullara uydurulması ve yeniden örgütlenmesi kaçınılmaz oluyordu.

Ocak 1850'den bu yana Komünistler Birliği Merkez Yönetim Kurulunun etkinliği artmıştı. Engels, Marx'la birlikte Birliğin yeniden örgütlenmesi ve sağlam konumlar elde etmesi, Merkez Yönetim Kurulunun Almanya'daki yerel komünlerle ve tek tek Birlik üyeleriyle bağlantılarının yeniden sağlanması işine koyuldu. Örgütün hemen hemen yeniden kurulması söz konusuydu. Bir çok üye tutuklanmıştı, kurtulabilenlerse ya göç etmişler ya da gizlenmişlerdi. Gizlice yazışma olanakları bulmak hiç de kolay değildi.

Marx ve Engels Almanya'nın çeşitli bölgelerindeki etkin Birlik üyelerine, yönetimlerinin "*Komünist Parti Manifestosu*" ilkelerine dayanacak ve Londra'daki Merkez Yönetim Kuruluyla bağlantı kuracak Birlik komünlerini yeniden örgütlemelerini daha doğrusu yeniden kurmalarını önerdiler. Bu konuda Köln'deki P. Röser'e, Frankfurt'taki Weydemeyer'e ve diğerlerine mektuplar yazdılar. Marx ve Engels'in en yakın savaşım arkadaşlarından biri olan Merkez Yönetim Kurulu üyesi C.Schramm, 28 Ocak 1850'de Londra'dan Birliğin İsviçre'deki etkin üyelerine şöyle yazıyordu: "Almanya'da, son devrim sırasında biraz dağılmış olan üyeleri birleştirecek güçlere gereksinmemiz var."[19]

Ancak Almanya'da Komünistler Birliğinin kendiliğinden güçlenmesi ve eski komünlerin yeniden örgütlenmesi ya da yenilerinin kurulması yalnızca yazışmayla başarılamazdı. Birliğin durumunu yerinde anlatması ve dağılan komünlerin yerine yenilerini kurmak için elemanlar bulması ve de Birliğin etkin yerel üyelerine Merkez Yönetim Kurulunun taktik konusundaki yeni yönergelerini açıklaması için özel bir görevliyi Almanya'ya göndermek gerekiyordu. Böylece Mart 1850'de Merkez Yönetim Kurulu üyesi Heinrich Bauer ilkönce Belçika ve sonra da Almanya'ya gitmek üzere yola çıktı. Bauer, Marx ve Engels'in 1850 Mart'ında kaleme aldıkları "Merkez Yönetim Kurulunun Birliğe Duyurusu"nu da yanına almıştı. Bu yetkin teorik yazıda Birliğin yeni koşullar altındaki taktik çizgisi ana hatlarıyla betimlenmiş ve "Duyuru" Birliğin yeniden örgütlenmesinde ideolojik temeli oluşturmuştu.

Marx ve Engels "Duyuru"da, 1848-'49 Devrimi sırasında Komünistler Birliğinin çalışmalarının bir dökümünu yapmışlardı. Birliğin üyeleri harekete heryerde etkin bir şekilde katılmışlardı: Basında, barikatlarda ve savaş alanlarında, Harekat hakkında devrim öncesi fomüle edilmiş olan teorik görüşlerin hepsi doğru çıkmıştı. Örgütsel ilişkilerde ise Birlik çok zayıflamış, işçiler küçükburjuva demokratlarının etkisi altında kaldıkları sıralarda, bölgeler ve komünler zamanla Merkez Yönetim Kuruluyla olan her çeşit bağlantıyı yitirmişti. "Duyuru"da da belirtildiği gibi bu duruma bir son vermek zorunluluk oluşuyordu. Marx ve Engels "Duyuru"da, Almanya'da yeni bir burjuva-demokratik devrimin olasılığını göz önüne alarak, bu devrimde "işçi partisinin...mümkün olduğunca örgütlü, mümkün olduğunca birlikte ve mümkün olduğunca bağımsız davranmak zorunda"[20] olduğunu belirtiyorlardı. Birliğin başta gelen ödevi, Almanya'da "İşçi Partisinin bağımsız, gizli ve açık örgütlerini oluşturmak ve her komünü, proletaryanın konum ve çıkarlarının burjuva etkilerinden bağımsız olarak tartışıldığı işçi derneklerinin merkezi ve çekirdeği haline getirmek"[21] di.

Marx ve Engels işçi sınıfının bağımsız politik bir örgüte sahip olmasının zorunluluğunu tanıtladılar ve bunun yanı sıra İşçi partisinin küçükburjuva demokratlarına karşı tutumunun gerekçelerini teorik yönden ayrıntılarıyla sıraladılar. Proletarya, ortak düşmana karşı zafere ulaşmak için demokratlarla birlikte hareket etmeliydi; ama aynı zamanda kendi çıkarlarını kararlı bir biçimde savunmalıydı. "İşçiler, savaş sırasında ve savaştan sonra burjuva demokratlarının istemlerinin yanı sıra kendi istemlerini de her fırsatta ileri sürmelidirler."[22]

Mart "Duyuru"sunun ana fikri, Marx ve Engels'in başlangıç noktalarını 1848'den önce ana hatlarıyla formüle ettikleri sürekli devrim düşüncesiydi : "Küçükburjuva demokratları devrimi mümkün olduğunca çabuk...sona erdirmek isterlerken, bizim çıkarımız ve görevimiz, tüm az ya da çok mülk sahibi sınıfların iktidardan kovulmasına, devlet erkinin proletarya tarafından ele geçirilmesine ve proletarya birliğinin yalnız bir ülkede değil, proleterler arasındaki rekâbetin kalkması ve en azından belirleyici üretici güçlerin proletaryanın elinde toplanması yoluyla dünyadaki tüm başta gelen ülkelerde sağlanmasına kadar devrimi sürekli kılmaktır. Bizim için özel mülkiyetin biçim değiştirmesi değil, tamamen ortadan kaldırılması; sınıf çelişkilerinin perde arkası edilmesi değil, sınıfların ortadan kaldırılması; varolan toplumun düzeltilmesi değil, yeni bir toplumun kurulması söz konusu olabilir ancak."[23]

"Duyuru"da devrimin süreklilik niteliğini sağlayacak olan önlemler de açıklanmıştı. Küçükburjuvazi iktidara geçer geçmez, işçiler resmi hükümetin yanında gecikmeden ister komün yönetim kurulları, komün konseyleri biçiminde ya da isterse resmi hükümetin davranışlarını sürekli denetleyecek işçi komiteleri biçiminde olsun kendi devrimci işçi hükümetini kurmak zorundadırlar. Devrimci proletarya erkinin çekirdeği olan bu meclisler, ciddi şekilde artan bir güç oluştururlar, ayrıca bunlar geniş işçi kitlelerine de dayanacaklardır. Silahlı işçiler resmi iktidarın değil, işçiler tarafından kurulan devrimci iktidar organlarının emrine girecek proletarya kıtalarının birliklerini oluştura-

caklardır. Ulusal meclis seçimleri sırasında proletarya, burjuva adaylarına karşı denge olarak heryerde kendi adaylarını, mümkünse Komünistler Birliği üyelerini çıkarmak zorundadır.

Marx ve Engels yakın gelecekteki devrimde komünistlerin taktiğini somutlaştırarak şöyle diyorlardı "Duyuru"da: "Doğallıkla işçiler daha hareketin başlarında doğrudan komünist önlemler öneremezler. Ama:

1. Şimdiye kadarki toplum düzeninin mümkün olduğu kadar çok yanlarına el atmaları...üretici güçlerin, taşıma araçlarının, fabrikaların, demiryollarının vb. mümkün olduğunca büyük bir bölümünün devlet elinde toplanması için demokratları zorlayabilirler.

2. ...devrimci olmayan, yalnızca reformlar öngören demokratların önerilerini daha da ileriye götürebilirler ve özel mülkiyete doğrudan saldırı aracı haline dönüştürebilirler."[24] Eğer küçükburjuva demokratları örneğin demiryollarını ve fabrikaları kapitalistlerden satın almayı önerirlerse, işçiler bu üretim araçlarına, eski sahiplerine hiç bir tazminat vermeden devletin el koymasını istemelidirler.

Almanya'da sosyalist bir devrimin zaferini hiç de uzak görmeyen Marx ve Engels, büyük toprak sahiplerinin el konan topraklarının devletin mülkiyetine geçirilmesini, tarım proletaryasınca toprağın işlenmesi için birlikler kurulmasını ve büyük işletmeli tarımın tüm üstünlüklerinden yararlanılmasını önerdiler. O sıralarda bu istemi sanayi işçilerinin tarım proletaryasıyla müttefiklerinin çıkarları açısından ileri süren Marx ve Engels sonradan toplam emekçi köylülüğün çıkarları yönünde çok geniş bir programla birleştirdiler.

Marx ve Engels'in başta gelen yapıtlarından biri olan "Duyuru", Bilimsel Komünizmin en önemli yazılı belgeleri arasındadır. V.İ.Lenin bu yapıtı, "olağanüstü ilginç ve öğretici"[25] diye tanımlamıştır.

"Merkez Yönetim Kurulunun Birliğe Duyurusu" Almanya'daki üyeler tarafından da beğeniyle karşılanmıştır.

Merkez Yönetim Kurulu, Birlik Komünlerinin yerel işçi ve köylü dernekleriyle, spor kulüpleriyle ve diğer kitle örgütleriyle sıkı bağlar kurmasına özel bir özen gösteriyordu. Marx ve Engels'in Haziran 1850'de yazdıkları yeni "Merkez Yönetim Kurulunun Birliğe Duyurusu"nda bu yönde yönergeler verilmiş, ayrıca Birliğin durumu hakkında ve diğer ülkelerdeki devrimci birliklerle olan ilişkileri ayrıntılı bir rapor şeklinde kaleme alınmış ve çeşitli küçükburjuva mülteci örgütlerinin düşmanca çalışmaları açıklanmıştı. Bu "Duyuru"nun içeriği, "tüm Almanya'da devrimci bir partinin güçlü gizli örgütlerinin" [26] mümkün olduğunca ivedi bir şekilde kurulmasının zorunlu olduğu düşüncesiydi.

Marx ve Engels Londra'da da Birliğin güçlenmesi için, Alman İşçi Eğitim Derneğinden, Sosyaldemokrat Kaçaklar Komitesinden ve küçükburjuva mültecilerinin devrimci bölümünden destek alarak çok çaba harcadılar.

O günlerde Marx ve Engels, diğer ülkelerden göç etmiş olan devrimcilerle ve Chartist partinin sol kanadıyla ilişkiler kurulmasına büyük önem vermişlerdi. Merkez Yönetim Kurulu, Marx, Engels ve Willich'i Fransız Blanquici göçmenlerle, Chartistlerin sol kanadıyla ve Macar göçmenleriyle sürekli ilişkide bulunmaları için görevlendirmişti. O sıralar Marx İngilizceyi tam olarak konuşamadığından, Chartistlerin ve diğer ülkelerden gelen devrimci göçmenlerin düzenledikleri gösterilerde ve şölenlerde daha çok Engels konuşuyordu. Fransız Blanquici göçmenlerin 25 Şubat 1850'de, 1848 Fransız Cumhuriyetinin ikinci yıldönümü için Londra'da düzenledikleri şölende bir konuşma yapan Engels, 1848'deki Parisli Haziran savaşçılarından büyük bir övgüyle söz etti. Robespierres'in doğum yıldönümü olan 5 Nisan 1850'de "Fraternal Democrat"ların örgütledikleri uluslararası bir gösteriye de katıldı.

Burjuvaziyle uzlaşma eğilimi gösteren O'Connor'un yönettiği fraksiyonla, devrimci Chartistlerin ilişkilerini kesmelerinde Engels'in büyük katkısı oldu. Merkez Yönetim Kurulu Macar göçmenlerinin devrimci kanadıyla bağlantı kurduğunda, aralarında, bir devrim sırasında Birliğe yararlı olabilecek askerî uzmanların bulunduğunu da fark etti.

Marx ve Engels uzak olmayan devrimci bir yükseliş düşüncesinden yola çıkarak, Fransız Blanquici göçmenler ve devrimci Chartistlerle birlikte Nisan 1850 ortalarında Devrimci Komünistlerin Evrensel Birliği'ni kurdular. Altı maddeden oluşan bir anlaşma imzalandı. Birinci ve ikinci maddenin özel bir önemi vardı. Madde 1'de şöyle deniliyordu: "Birliğin amacı, tüm ayrıcalıklı sınıfların devrilmesi, insanlığın en son örgütlenme biçimi olacak olan Komünizmin gerçekleşmesine kadar devrimi sürekli kılacak proletarya diktatörlüğünün boyunduruğu altına alınmasıdır."[27] Madde 2'de, bu amaçlara ulaşmak için Birliğin, devrimci komünist partisinin tüm fraksiyonları arasında bir bağlantı kuracağı belirtiliyordu.

Devrimci Fransız Blanquicilerin ve İngiliz Sol Chartistlerin, Komünistler Birliğinin temsilcileriyle anlaşmayı birlikte imzalamalarından, bunlara uluslararası Komünist partisinin fraksiyonları gözüyle bakıldığı sonucunu ortaya çıkarıyordu. Ancak parti daha çok ideolojik ve politik bir birlik olarak düşünülmüştür.

Alman komünistleri ve Fransız Blanquicileri arasındaki bağ pek o kadar güçlü değildi. Marx ve Engels, Blanquicilerin Alman küçükburjuva demokratlarıyla anlaşma girişimlerini sürekli olarak önlemek zorunda kalıyorlardı. Blanquicilerin komploculuğa olan eğilimleri ve teori sorunundaki zayıflıkları çok kereler bu tür ilkeden yoksun ilişkilere sürüklüyordu onları. Alman küçükburjuva demokratlarının devrimci lafazanlığı ve her çeşit olası komplolara katılma eğilimi göstermeleri Blanquici göçmenleri etkiliyordu.

Marx, Engels ve Fransız Blanquici göçmenlerin önderleri arasındaki ciddi fikir ayrılıkları, kısa süre sonra ilişkilerin kesilmesine kadar vardıran tartışmaların çıkmasına neden olmuştu.

Kıta'daki 1848-'49 Devriminin yenilgisinden sonra, hâlâ örgütlü bir işçi hareketinin bulunduğu tek ülke İngiltere idi. Ancak Marx ve Engels'in saptadıkları gibi, o sıralar Chartist parti başında Komünistler Birliği üyeleri Julian Harney'le Ernest Jones'un bulunduğu devrimci kanat ve O'Connor'un yönetimindeki küçükburjuva, "programları Halk Tebliği ve diğer birkaç küçükburjuva reformu çerçevesinde kalan arı demokrat fraksiyon" [28] diye ikiye bölünmüştü.

Marx ve Engels İngiltere'ye göç eder etmez, Chartistlerin sosyalist bir program ilkelerine dayalı bir proleter kitle partisi kurma savaşımını desteklediler. Harney ve Jones'la çok iyi ilişkiler kurdular ve böylece görüşlerini Chartist basınında yaymak için geniş olanaklara kavuştular.

İngiliz işçi hareketi içinde Marksist düşüncenin propagandası için "*Komünist Parti Manifestosu*"nun ilk İngilizce çevrisinin yayımlanması büyük önem taşıyordu. "Manifesto" Kasım 1850'de Chartistlerin "Red Republican" dergisinde çıktı. Bu baskıda Harney tarafından yazılan kısa bir önsözde "*Komünist Parti Manifestosu*"nu Marx ve Engels'in kaleme aldığı ilk kez açıklanıyordu. "Manifesto", "Alman devrimcilerinin en ilerici partisinin tasarımları ve ilkeleri hakkında bir yargıya varılabilmesini sağlayan"[29] önemli bir belge olarak tanımlanıyordu.

Engels devrimci Chartistlerin basınında düzenli bir biçimde çalışıyordu. Mart 1850'de Harney'in çıkardığı "Democratic Review"da Engels'in "On Saat Sorunu" başlıklı makalesi yayımlandı. Bu makale on saat yasasına aykırı davranan fabrikatörleri haklı çıkaran bir mahkemenin kararına karşılık yazılmıştı.

Engels on saat yasasının İngiltere'de uygulanmaya geçilişinin kısa bir tarihçesinden sonra, bu yasanın ikiyüzlü hayırsever soylularca getirilmesine karşın, yasa için yapılan ajitasyonun İngiliz proletaryasının birleşmesi ve sınıf bilinçlerinin gelişmesi açısından büyük önem taşıdığını belirtiyordu: "Bu türden bir ajitasyona katılan işçi, önceden olduğu gibi değildir artık; işçi sınıfı bütün olarak bunu yaşadıktan sonra yüz kez daha güçlüdür...ve başlangıçtan daha iyi örgütlüdür."[30] Engels aynı zamanda, ekonomik savaşımın toplumsal durumlarını köklü bir biçimde düzeltebileceği gibi işçiler arasında yaygın olan kanıya da karşı çıktı. Aynı makalede işçi sınıfı, "*ancak herşeyden önce politik erki eline geçirirse*"[31] durumunda dengeli bir düzelme olabileceğini yazıyordu.

Engels yeni bir derginin, "Notes to the People", kurulmasında ve dış ülkelerdeki en önemli olayları içeren haberler için bir sütunun hazırlanmasında Ernest Jones'a yardımcı oldu. Bununla ilgili olarak Jones 16 Ocak 1852'de Engels'e şöyle yazıyordu: "Senden başka kimse bana yardım edemez. Bana *haftada bir* 'our foreign Correspondent' * olarak,... ya da herhangi bir Nom de guerre ** altında mektup yazmak ister misin?" [32]

* Dış ülkeler muhabirimiz

** Takma ad

Jones bu işbirliğine büyük önem veriyor ve sık sık Engels'in yardımını rica ediyordu. Dergide çıkması için uzun bir makale olan "geçen Aralık ayında Fransız proletaryasının göreceli eylemsizliğin gerçek nedenleri" eline geçtiğinde zaman yitirmeden yanıtladı: "Bravo, Harika, çok teşekkürler. Makalen gelecek hafta yayımlanacak, ama ben daha bu haftadan müjdeyi duyuracağım."[33]

Engels, Jones'un çalışmalarına ve "Komünist Manifesto"nun fikirlerini savunmasına büyük değer veriyordu.

Ernest Jones Manchester'e yaptığı kısa bir yolculuk sırasında Engels'le buluştu ve Chartist hareketin tüm sorunlarını karşılıklı tartıştılar.

Marx'ın, Engels'in ve en yakın savaşım arkadaşları C.Schramm'ın, J.G.Eccarius'un, F.Freiligrath'ın ve W. Pieper'in Chartistlerin dergi ve gazetelerinde çıkan yazıları ve makaleleri, Marksist fikirlerin Chartistlerin ilerici çevreleri içinde yandaşlar kazanmasına katkıda bulunmuştu. Bu fikirlerin artan etkilerini özellikle Chartistlerin kendi makaleleri ve görüşleri tanıtlıyordu.

Sekterciliğe ve Komploculuğa Karşı

Küçükburjuva demokrasisinin önderleriyle ilişkiler sorunu o yıllarda Komünistler Birliği üyelerinin devrimci kararlılığının ölçütüydü. Engels, Marx'ın da onayını alarak kesin ideolojik ve politik bir sınır çekmişti bunlarla aralarına.

Marx ve Engels, H. Bauer'in verdiği haberlerden ve de W.Wolff, Weydemeyer ve diğerlerinin yazdığı mektuplardan, İsviçre'deki Komünistler Birliği üyelerinden bir kaçının küçükburjuva göçmenleri önderlerinin dümen suyuna girdiklerini öğrendiler. Bunlar orada, Almanya'da zaman yitirmeden devrimci eylemlerin olasılığı üzerine aşırı devrimci hayaller kuran ve kendilerini Komünistlerin yeniden örgütlenmiş bir Birliği olarak tanıtmak için girişimlerde bulunan gizli dernek "Devrimci Merkeziyet"i kurmuşlardı. Bu derneğe Born, d'Ester, Hamburg'dan K.Bruhn ve Birliğin başka üyeleri girmişlerdi.

1850 ilkbaharında Birlik Merkez Yönetim Kurulu, özel bir görevliyi İsviçre'ye göndermeye, böylece bu görevinin "Merkeziyet"in çalışmalarını yerinde görmesine, derneğin çevirdiği dolaplara bir son hazırlamasına ve Birlik komünlerini güçlendirmek için çaba göstermesine karar verdi. Bu görev Paris'te bulunan Ernst Dronke'ye verildi.

E.Dronke İsviçre'ye geldikten sonra, Londra'da yeni bir Merkez Yönetim Kurulunun oluşturulmasından haberi olmadığı için "Merkeziyet"in yönetimine katılan W.Wolff'la bağlantı kurdu. Wolff'un aracılığıyla, Marx ve Engels yöneticilerin çalışmaları hakkında bilgi ediniyorlardı. W.Wolff ve E.Dronke aldıkları görevle, "Devrimci Merkeziyet" önderlerinin Birlik temsilcileriyle, her iki örgüt arasında bir anlaşma olması için görüşme isteğinde bulunmalarına neden olan İsviçre'deki Birlik komünlerinin yeniden kurulması ve güçlenmesi işine girişmişlerdi. "Merkeziyet" Ağustos 1850'de temsilci olarak Tec-

how'u Marx ve Engels'le görüşmesi için Londra'ya gönderdi ve kendi özel çalışma alanlarını (küçükburjuvazi ve ordu) alıkoymak koşuluyla örgütlerini Birliğin bir şubesi olarak açıklamaya hazır olduklarını da ilettirler.

Proleter partisinin teorik ve taktik programı gibi ideolojik ve örgütsel bağımsızlığını da savunan Birlik Merkez Yönetim Kurulu, "Devrimci Merkeziyet"in önerisini geri çevirdi.

Londra'daki küçükburjuva demokrasisinin yöneticileri de, Birliğin Alman demokratlarıyla ortak bir örgütte birleşmesi yolunda benzer öneriler yapmışlardı. Bu birleşme girişimleri, Marx'ın dediği gibi, "Birliği, Alman demokrat göçmenlerinin devrimcilik oyununa sürüklemek" [34] amacını güdüyordu. Ancak, Marx ve Engels'in kesinlikle geri çevirdikleri bu öneriler 1850 yazından bu yana Willich ve yandaşları tarafından önceleri gizlice sonradan açıktan açığa olmak üzere olumlu karşılanıyordu. Willich ve yandaşları, "gerçek konspirasyon değilse bile, *görünürde* konspirasyon" olmasını arzu ediyorlardı ve bunun için de "günün kahramanları olan demokratlarla doğrudan anlaşma" [35] istiyorlardı.

Marx, Engels ve Willich arasındaki çatışma, Merkez Yönetim Kurulunun 1850 Temmuz'u sonlarındaki bir oturumunda başladı. Çatışmanın nedeni, çağrısını küçükburjuva demokratlarının yaptığı Londra'da yaşayan Alman göçmenlerinin düzenlediği bir konferansa Willich'in katılma eğilimi göstermesiydi. Willich'in tutumu oturumda Marx, Engels ve diğerleri tarafından eleştirildi.

Azınlıkta kalan ve kendisini, proleter partisinin diğer devrimci güçlerden "yalıtılmasına" karşı savaşan biri ve devrimci eylemlerin savunucusu gibi gösteren Willich, İşçi Eğitim Derneğindeki Alman zanaatkârlarının desteğini kazanmayı denedi. Bu desteği, kısa süre önce Almanya'dan kaçan ve Merkez Yönetim Kuruluna alınan Schapper'den gördü.

1850 sonbaharında Marx ve Engels, başta gelen kapitalist ülkelerdeki (İngiltere, Fransa, ABD) ekonomik yükselişin ve Almanya'da sanayi alanındaki gelişmenin hızlanmasının durumda önemli değişikliklere yolaçtığı ve yeni bir eknomik bunalımın başlamasından önce devrimci bir yükselişin mümkün olmayacağı kanısına vardılar. Bu görüşten yola çıkan Marksizmin kurucuları, Birlik üyelerinin bundan böyle esas dikkatlerini, bu geçici arayı devrimci teoriyi derinliğine kavramak, 1848-'49 Devrimi deneyimlerini değerlendirmek, Komünistler Birliğini ciddi bir şekilde güçlendirmek ve proletaryayı gelecek savaşlara hazırlamak için yararlanma konusuna vermeleri düşüncesindeydiler. Bağnazca hâlâ eski belgilere ve elem yöntemlerine bağlı kalan Willich ve Schapper, tüm bunları anlayamıyor ve anlamak istemiyorlardı.

Marx ve Engels'le, Willich ve Schapper arasındaki fikir ayrılıkları, özellikle 1850 Ağustos'u sonlarıyla Eylül başlarında iyice arttı. Sosyaldemokrat Kaçaklar Komitesinin Ağustos ayı sonlarındaki bir oturumunda üyelerin büyük çoğunluğu Willich'in küçükburjuva demokrasisine karşı uzlaşmacı tutumunu eleştirdiler. Bunun üzerine Willich, Eğitim Derneğindeki yandaşlarına çağrıda bulunmayı kararlaştırdı ve Sosyaldemokrat komitesinden çıkma iste-

ğini meydan okur bir şekilde bildirdi. Eğitim Derneğinin bir toplantısında da kendisine bağlı üyelerden bir çoğunluk oluşturmayı başardı.

Willich, Marx'a, Engels'e ve Birliğin yönetimindeki yandaşlarına kara çalacak kadar ileri gitti. Willich'in davranışları, Merkez Yönetim Kurulunun 2 Eylül 1850 günü yapılan ve çok ateşli geçen oturumunda bir tartışmaya konu oldu. Marx'ın sayısız gerçekleri ortaya koyarak yaptığı eleştiriye karşılık, Willich hakaretlerde bulunarak yanıt verdi.

Birliğin Bölünmesi

Willich ve Schapper'le aralarındaki derin ayrılıklara karşın Marx ve Engels, başlangıçta Birliğin bölünmesini önlemek için çaba gösterdiler. Dostça eleştirilerin ve yaşamın etkisiyle Willich ve Schapper'in zamanla serüvenci tasarımlarından cayacakları ve yanılgılarını görecekleri kanısındaydılar. Proleter partisinin birliğini koruma kaygısı, Merkez Yönetim Kurulunun 15 Eylül 1850 günlü oturumunda Marx ve Engels'in tutumunu belirliyordu.

Oturum açılır açılmaz Marx yeni bir Tüzük hazırlanmasını önerdi, buna göre Merkez Yönetim Kurulunun yeri Londra'dan Köln'e taşınacak ve tüm yetkileri Köln Bölge Yönetim Kuruluna devredilecek, ama Londra bölgesi doğrudan Merkez Yönetim Kuruluna bağlı, biri Marx ve Engels'in yandaşlarını, diğeri de Schapper ve Willich'in yandaşlarını içine alan iki bölgeye ayrılacaktı. Böylece Komünistler Birliğinin bölünmesi önlenebilmiş olacaktı.

Marx fikir ayrılığının ilkesel niteliğini belirtti ve Willich-Schapper fraksiyonunun ideolojisini şöyle betimledi: "'Manifesto'nun evrensel görüşü yerine, Alman milliyetçi görüş sahneye çıkmış ve Alman zanaatkârlarının milliyetçilik duyguları okşanmıştır. 'Manifesto'nun materyalist görüşü yerine, idealist görüş ortaya sürülmüştür. Gerçek koşullar yerine, devrimde en önemli şey diye *istem* öne sürülmüştür. Biz işçilere, ilişkileri değiştirmek, erki ele geçirmeye kendinizi hazırlamak için 15, 20, 50 yıllık iç savaşlara katlanmanız gerekir derken, bunun yerine; bizler *hemen* erki ele geçirmek zorundayız, yoksa uykuya yatabiliriz denmiştir... Gerçek devrimci gelişmenin yerine, devrim lafazanlığına yer verilmiştir."[36] Engels bu oturumda konuşma yapmadı. Ortak görüş noktalarını Marx açıklamıştı. Önerileri Merkez Yönetim Kurulu üyelerinin çoğunluğu tarafından kabul edildi. Yalnız Willich'in yandaşları karşı oy kullandılar.

Marx ve Engels aslında Willich ve Schapper'in görüşlerini, "Görüntüler, Mayıs-Ekim 1850" başlıklı yazıda eleştirmişlerdi. Bu yazı Kasım 1850'de "Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ökonomische Revue" dergisinin 5-6'ncı sayısında çıkmıştı. Marx ve Engels dünyadaki durumun ayrıntılı bir çözümlenmesine dayanarak şöyle yazıyorlardı: "Burjuva ilişkilerinin elverdiği ölçüde burjuva toplumu üretici güçlerinin bu türden hızlı bir gelişme gösterdiği bu genel refah döneminde gerçek bir devrimden söz edilemez...*Yeni bir devrim ancak yeni bir bunalım sonucunda mümkündür.*" [37]

Marx ve Engels'in sözlü ve yazılı açıklamalarında da belirttikleri gibi, Al-

manya'daki durumun ve dünya politikasındaki yerinin gerçekçi bir şekilde değerlendirilişine, fraksiyon çalışmalarını sürdüren ve böylece Birliğin bölünmesinden sakınmayan Willich ve Schapper kulak asmadılar bile. Merkez Yönetim Kurulunun yukarda sözü edilen oturumunu izleyen günlerde Londra'da toplanan Birlik genel kurulunda, Marx'ın, Engels'in ve Londra'daki yandaşlarının Birlikten çıkarılması ve azınlık temsilcilerinden oluşan yeni bir Merkez Yönetim Kurulunun teşkil edilmesi yolundaki bir kararı kabul ettirdiler. Bu kararla Willich-Schapper fraksiyonu, Marxve Engels'in Sonderbund (Özel Birlik) adını verdiği yeni bir örgüt kurmuş oldu. 17 Eylül 1850'de Marx, Engels ve destekleyicileri, üyelerinin çoğunluğu Willich ve Schapper'in yanında yer alan Alman İşçi Eğitim Derneğinden ayrıldıklarını açıkladılar. Sosyaldemokrat Kaçaklar Komitesinden de istifa ettiler.

Komünistler Birliğinin bölünmesinden sonra, Londra'da Marx, Engels ve Fransız Blanquici göçmenler arasında da bir kopma başgösterdi. Blanquicilerin önderleri Adam, Barthélemy ve Vidil, Birliğin bölünmesi sırasında açıktan açığa, görüşleri Blanquiciliğe yakın olan Willich ve Schapper'in yanını tutmuşlardır. 9 Ekim 1850'de, Devrimci Komünistler Evrensel Birliğinin kurulması için Fransız Blanquici'leriyle ve diğer göçmenlerle yapılan anlaşmanın geçersiz olduğu açıklandı.

Marx ve Engels Almanya'daki partili dostlarına Willich ve Schapper'le olan ayrılıklar hakkında bilgi vermeyi zorunlu sayıyorlardı. Marx ve Engels'in tutumu dostlarının onay ve desteğiyle karşılandı. W.Wolff Engels'e şunları yazıyordu: "...son mektubunda değindiğin hoş olmayan olaylar beni hiç de şaşırtmadı. W(illich) in karakterini Bern'de ana hatlarıyla bana anlatmıştın, diğer önemli kişileri de kendi gözlemlerimden biliyorum."[38] Willich ve Schapper'in Sonderbund'u, 15 Eylül'de Londra'da alınan karara göre Köln'de kurulmuş olan Merkez Yönetim Kurulunun emri altına girmeyi reddetti. Köln Merkez Yönetim Kurulu, Marx'ın ve önceki Merkez Yönetim Kurulunun büyük çoğunluğunun önerisini kabul etti ve Sonderbund üyelerinin Komünistler Birliğinden çıkarılması kararını aldı.

Sonderbund önderlerinin gövde gösterisi ve "Haziran 1850 Merkez Yönetim Kurulunun Birliğe Duyurusu"nun polisin eline geçmesinde hatası olan Almanya'daki Birlik üyelerinin dikkatsizliği, Marx ve Engels'in İngiltere'deki çalışmalarını daha da bir özenle planlamalarına neden olmuştu. Komünistler Birliğinin bölünmesinden önce her ikisi de sürekli gözaltına alınmışlardır. Marx ve Engels 1850 Haziran'ı ortalarında İngiliz gazetesi "Spectator"da yayımlanan bir açıklamalarında, İngiliz ve Prusya resmi makamlarının ajanlarınca uygulanan gözaltına alma sistemini teşhir ettiler. Casusluk olayları özellikle Birliğin bölünmesinden sonra çok artmıştı. Berlin başkomiseri Hinckeldey Nisan 1852 de yazdığı bir raporunda, Marx ve Engels'in partisinin diğer göçmen guruplarıyla karşılaştırıldığında, "su götürmez bir şekilde daha büyük düşünsel ve bilimsel güce sahip olduğu"nu söylüyordu, "Marx'ın kendisi iyi tanınmaktadır ve ayak parmaklarının ucunda tüm diğerlerinin kafalarının içindekinden daha fazla düşünsel sermaye olduğu da bilinmektedir."[39]

Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde devrimin yenilgisinden sonra, devrimci savaşlar devresi geride kalır ve gelecek devrimci fırtınalara eldeki güçleri yavaş yavaş hazırlama zamanı başlarken, Marx ve Engels yandaşlarını sistemli ve çok yönlü bir teorik çalışmaya girişmeleri için teşvik ediyorlardı.

Ancak bu sorunun çözümü hiç de kolay değildi. Marx ve Engels'in makale ve kitap yayımlama olanağı ellerinden alınmıştı. Arasıra kamu oyunun karşısına çıkabildikleri yazılarının basıldığı tek yer, karşılığında hiç para ödemeyen İngiliz Chartistlerinin gazeteleriydi. Bu nedenle Marx ve ailesi çok büyük maddi sıkıntı içindeydiler. Engels de geçinme sorunuyla karşı karşıyaydı. Ana-babası bu durumdan yararlanmaya kalkışarak, en büyük oğullarının geleceğini etkilemeyi denediler. Onlar adına kız kardeşi Marie, Engels'e, eğer Londra'dan ayrılır ve yeniden ticarete dönerse ana-babasının çok sevineceğini yazıyordu. Engels'in babası, Manchester'deki Ermen ve Engels şirketinin ortaklarınca çevrilen işleri denetleyecek sürekli bir temsilciye gereksinim duyuyordu.

Engels hiç gizlemeden, yalnız belirli bir süre için Manchester'deki yazıhaneye dönebileceğini bildirdi. Bu düşüncesi Marie'nin Engels'e yazdığı diğer bir mektuptan da anlaşılıyordu. "Geçimini sağlamak için gerçekten tüccar olmak istediğin bir an için aklımızdan geçmedi değil", diye yazıyordu, "ancak kanına göre partiniz için yeniden uygun bir fırsat çıkar çıkmaz tüccarlığa boş verip partiniz için çalışacaksın; tek sözle, tüccarlığa dört elle sarılmazsın ve yaşamın boyunca da tüccar kalmaya niyetin yok." [40] Engels ailesine karşıtını tanıtlamayı denemedi bile.

1850 Kasım'ı ortalarında Manchester'e giderek, Great Duchie Street 44/70 deki eve yerleşti. Burada 1852 Eylül'ünün sonuna kadar kaldı. Hergün, günün büyük bir bölümünü geçirdiği Southgate Dean Street 7'deki Ermen ve Engels şirketinin yazıhanesine gidiyordu.

Manchester'deki yaşam tekdüze ve sıkıcıydı. Engels "aşağılık ticaret"in kendisini bedensel ve ruhsal olarak yıprattığından sık sık yakınıyordu. Engels'in Manchester'de kalışını, Marx'ın "Mısır'da tutukluluk"[41] diye betimlemesi bir rastlantı değildi. Ancak Engels bunun, Marx ve ailesine maddi yönden yardımda bulunmak için tek çıkar yol olduğunu biliyordu. Engels'i avutan tek şey, Manchester'deki kalışının çok uzun sürmeyeceği umuduydu. O da Marx gibi, bir kaç yıl içinde yeni bir ekonomik bunalımın ortaya çıkacağına ve yeni devrimci bir yükselişe yol açacağına inanıyordu.

Birbirlerinden uzak, yeni toplumsal-politik ve yaşamsal sorunlarla karşı karşıya kalan Marx ve Engels, özellikle yakın dostluk ilişkilerine gereksinim duyuyorlardı. "Herkesten uzak...tek başıma yaşıyorum" diye yazıyordu Marx, "yokluğunu nasıl duyduğumu ve sana içimi dökmek ihtiyacını nasıl hissetiğimi anlıyorsundur."[42] Engels'in yokluğu, özellikle Marx ve ailesinin

başına gelen felâket anlarında daha da güçlü olarak duyulmuştu. Engels, Londra'dan ayrıldıktan bir kaç gün sonra, Marx'ın en küçük oğlu Guido'nun ölüm haberini almış, dostunun acısına yürekten katılmıştı. Jenny Marx verdiği yanıtta şunları yazıyordu: "Kocam ve biz hepimiz yokluğunuzu duyduk ve sizi çok göreceğimiz geldi."[43]

Yalnız Marx ve karısı değil, çocukları da Engels'e çok düşkündüler. Marx'ı ziyaret ettiğinde çocuklarla oynuyor, masallar anlatıyor ve neşeli şarkılar öğretiyordu. Jenny Marx aynı mektupta, "çocuklar Engels amcalarını dillerinden düşürmüyorlar"diye yazıyordu, "ve küçük Till (Marx'ın oğlu Edgar.-Red.) aziz Engels, sizin değerli talimatlarınıza göre 'düğümlü pösteki ve eline çabuk süpürge' şarkısını çok güzel söylüyor"[44] Engels'in ziyaretleri tüm aile için bir bayram oluyordu. "Yapacağı ziyaretten uzun süre söz edilirdi." diye yazıyordu Paul Lafargue, "ve geleceği gün, Marx çalışamayacak kadar sabırsızlanırdı. İki dost, son görüşmelerinden bu yana gelişen olayları tartışmak üzere sigara ve içki içerek bütün gece otururlardı."[45]

Engels Londra'dan ayrıldıktan bir ay sonra, Noeli birlikte kutlamak için Marx'ı ziyaret etmiş, şölen masasında aralarında Ernest Jones'un da bulunduğu en yakın partili dostlarıyla karşılaşmıştı. Londra'da, kendisinden bir çağrı mektubu aldığı Harney'le de görüşmüştü. Harney çağrısında şöyle yazıyordu: "If you come to London at Christmas be sure to see us. The pipe of peace shall be forthcoming and the firewater shall not be wanting." (Noel'de Londra'ya gelirsen eminim ki görüşürüz. Barış piposunu hazır bulunduracağım ve ateş suyu da eksik olmayacak.) [46]

Engels 30 Aralık'ta Marx'la birlikte, "Fraternal Democrats" derneğinin düzenlediği yeni yıl şenliklerine katıldı. Konuşmasında, kıtadaki 1848-'49 Devrimi yenilgisinin nedenlerini ayrıntılarıyla açıkladı.

O'Connor'ın yönetimindeki küçükburjuva fraksiyonuna karşı Julian Harney ve Ernest Jones'un yürüttüğü savaşımı enerjik bir biçimde destekledi. Bu savaşımda uygulanacak olan taktik ve pratik önlemleri birlikte tartıştılar.

Engels, Manchester'de Harney'in yakını olan Chartistlerle (J.Cameron, B.Robinson, G.Mantle ve diğerleri) tanıştı ve onları, birlikte "Komünist Manifesto"yu inceledikleri bir toplulukta biraraya getirdi.

Jones Ocak 1851'de Manchester'e geldiğinde, Engels'in öğütleri üzerine Chartistlere "Red Republican"[47] (Kızıl Cumhuriyet) ve toprağın devletleştirilmesi düşüncelerinin propagandasını yapmıştı.

Daha 1850 yılı sonlarında Marx ve Engels, Harney'in, Fransız küçükburjuva göçmenlerinin önderleri olan Ledru-Rollin'in, Louis Blanc'ın, Caussidiére'in ve diğerlerinin etkisi altına girdiğini farketmişlerdi. Harney'in çıkardığı dergilerin sütunlarında, özellikle de "Friend of the People" ve "Red Republican"da 1850 yılı sonlarından bu yana Fransız küçükburjuva önderlerinin "genel eşitlik","uyum" üzerine ve bunlara benzer makaleleri sık sık yayımlanmaya başlamıştı.

Harney 1850 sonbaharında Komünistler Birliği bölünürken Marx ve En-

gels'in yanında yer almasına karşın, bu konumunu uzun süre koruyamadı. Daha o zamanlar Marx ve Engels, Harney'in, göçmenlerin önderlerinin devrimci lafazanlığını ciddiye almasını ve göçmenlerin çeşitli "devrimci hükümetleri"nin kurulması yolunda giriştikleri eylemlerini doğru bulmasını eleştirmişlerdi. Harney, bu "devrimci önlemler"in tartışıldığı toplantılara Louis Blanc ve diğerleriyle birlikte katılıyordu.

Marx ve Engels birçok kez bu "resmi büyük adamlar"ın[48] körükörüne yüceltilmesine karşı Harney'i söz ve yazıyla dostça uyardılar. Ama Harney, Marx'ın belirttiği gibi, her geçen gün demokrasi batağına daha çok saplanıyordu. Kısa süre sonra da Marx, Engels ve Harney arasındaki bağların kopması izledi bunu. Nedeni, Harney'in, Marx ve Engels'in yandaşlarına karşı 24 Şubat 1851'de düzenlenen gösteride Louis Blanc ve Willich'i açıkça desteklemesiydi. Daha sonra Engels, "Friend of the People" dergisindeki çalışmalarına da son verdi.

Londra'daki Alman küçükburjuva göçmenlerinin önderleri, Almanya'da tezelden bir devriminin başlatılmasına ilişkin serüvenci tasarımlarıyla uğraşmaya devam ettiler. Bu tasarımlarını gerçekleştirmek için Avrupa ve Amerika'da "devrimci borçlanma" adı altında para toplamaya başladılar. Daha sonra toplanan paraların kullanılacağı yerler ve de gelecek "geçici hükümetler"deki mevkilerin paylaşılması konusunda aralarında sonu gelmeyen çatışmalar çıktı. Fraksiyonlardan birinin (Göçmenler Kulubü) başında Gottfried Kinkel, diğerinin (Ajitayon Derneği) başında da Arnold Ruge bulunuyordu. Ama Marx ve Engels'e karşı kışkırtıcılık söz konusu olunca birleşiyorlardı. Küçükburjuva göçmenleri, Willich'in, Schapper'in ve yandaşlarının kişiliğinde işgüzar yardakçılar bulmuşlardır.

Engels Mart başlarında bir kaç gün için Marx'ın yanına geldi. 1848 Şubat Devriminin yıldönümünü kutlamak için 24 Şubat 1851'de "Eşitlerin Şöleni" adı altında yapılan uluslararası toplantının düzenleyicilerinin foyalarını basında ortaya çıkarmayı zorunlu sayıyorlardı. Söz konusu olan, Auguste Blanqui'nin tutukevinden yolladığı bir hitabeyi gizleyen Blanc, Willich, Schapper ve diğerlerinin teşhir edilmesiydi. Blanqui, "Avis au peuple"(Halka uyarı) adını taşıyan bu hitabede, Louis Blanc'ı, Ledru-Rollin'i ve diğer eski geçici hükümet üyelerini halka ihanetle suçluyordu. Bu hitabe daha sonraları bir çok Fransız gazetesinde çıktı. Marx ve Engels hitabeyi Almanca ve İngilizceye çevirip kısa bir önsöz eklediler, 30.000 adet bastırarak yayımladılar. Hitabe 1851 ilkbaharında Bern'de bir broşür halinde basıldı.

Küçükburjuva demokratlarının önderleri ve onlarla birlikte Willich ve Schapper, serüvenci tasarımlarının yanında, Kutsal İttifak güçleriyle Fransa arasında yakında başlamasını bekledikleri bir savaşın hesaplarını da yapıyorlardı. Ve de Fransız ordusunun tıpkı 18. yüzyıl sonlarındaki Fransız Devriminde olduğu gibi tüm düşmanlarını yeneceğini ve zafer sancağını diğer ülkelerde dalgalandıracağını sanıyorlardı. Bu safdil tasarım özellikle, Fransız Blanquici göçmenler, Polonya ve Macar küçükburjuva göçmenlerinden bir kaç temsilci, Willich, Schapper ve dostları tarafından imzalanan "Aux dé-

mocrates destoutes les nations" (Tüm ulusların demokratlarına) adlı çağrıda geliştirilmişti.

Tüm bu tasarımların temelsizliğini, doğru askerî-stratejik bir çözümlemeye dayanarak göstermek işten bile değildi. Bu ödevi en iyi şekilde, Manchester'e yerleştiğinden bu yana askerlik sistemini yöntemli bir biçimde inceleyen Engels yerine getirebilirdi.

Marx'ın ricası üzerine Nisan 1851'de kapsamlı bir yazı olan, "Kutsal İttifakın Devrimci Fransa'ya Karşı 1852 Yılında Girişeceği Savaşın Koşulları ve Olasılıkları"nı hazırladı. Bu yazıda Engels, en önemli Avrupa devletlerinde 18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar askerlik sisteminin gelişmesinin materyalist bir çözümlemesini yapmış, bu ülkelerin askerî-ekonomik potansiyelini tanımlamış, Avrupa devletlerindeki orduların örgütsel yönden düzeltilmesinde askerî düşünün ve bu orduların burjuva döneminde strateji ve taktik açısından gelişmesinde büyük Fransız burjuva devriminin ve Napoleon savaşlarının etkilerini ve de adı geçen ordularla, feodal mutlakiyetçi devlet orduları arasındaki ayırımı açıklamıştır. Küçükburjuva demokratlarının asılsız düşüncelerine karşılık Engels, askerlik sisteminin gelişme olasılıkları hakkında pek çok yerinde bilimsel varsayımları ileri sürmesine olanak tanıyan güçler dengesinin gerçekçi bir çözümlemesini yapmıştır. Devrimci Fransa ve I.Napoleon orduları aracılığıyla belirginleşen savaş taktiğindeki düzelmelerin, artık kıta üzerindeki tüm büyük orduların ortak malı olduğunu ve bu nedenle Fransız ordusunun hiçbir önemli üstünlüğünün kalmadığını göstermiştir.

Engels'in o zamanlar formüle ettiği başarılı proleter devrimi ordularında savaş sanatının gelişme yöntemi hakkındaki savları da aynı şekilde yüzeyde kalmayıp, derinliğine incelemektedir konuyu.

Ortak Tasarımlar

Marx ve Engels artık hergün biraraya gelememelerine karşın, yaratıcı ortak çalışmaları son bulmamıştı. Düzenli olarak fikir değiş tokuşunu sürdürüyorlardı.

2 Aralık 1851'de Fransa'daki hükümet darbesinin hemen ardından, Marx ünlü yapıtı "Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i"ni yazdı. Bu klasik yapıtın başlangıcı, Engels'in 3 Aralık 1851'de Marx'a yazdığı mektupla karşılaştırıldığında, mektuptaki özlü betimlemelerden ve olaylar üzerindeki nükteli benzetmelerden Marx'ın yararlandığı gözden kaçmaz. Engels, "...dünkü gördüklerimize göre peuple'a * hiç önem verilmemiştir" diye darbenin ertesi günü Marx'a yazıyordu, "ve sanki koca Hegel'in tarihi mezarından evrensel ruh gibi yönettiği ve büyük bir özenle her şeyi iki kez yinelettiği sanılır; ilkinde yaman bir trajedi ve ikinci kez de kötü bir fars, Danton'un yerine Caussidiére,

* Halk

Robespierre'in yerine L.Blanc , Saint-Just'un yerine Barthelemy, Carnot'nun yerine Flocon ve küçük onbaşı[49] ve onun yuvarlak masa mareşallerinin yerine de ağır suçlar işlemiş olan bir düzine en gözde teğmeniyle enayi dümbeleği[50-51] Marx parlak polemiğine, Engels'in hemen hemen hiç değiştirmediği bu sözleriyle başlamıştı.

Marx ve Engels karşılıklı ilişkilerinde "yazınsal mülkiyet" düşüncesini tamamen bir yana atmışlar ve her ikisi de, herhangi bir sorun üzerindeki çalışmalarında birbirlerinin hizmetlerini yeri geldiğinde ve basında belirtmeyi bir ödev saymışlardı.

1851 yazında Marx ve Engels, Proudhon'un "19. Yüzyılda Genel Devrim Düşüncesi" adlı yeni kitabına karşı bir eleştiri yayımlamayı kararlaştırdılar. Çünkü Proudhonculuk bu arada küçükburjuva anarşist bir akım durumuna dönüşmüş, politik nemelazımcılığı yayması nedeniyle, özellikle işçilerden bir bölümünün ilgisizlik ve umutsuzluğa düştüğü devrimin yenilgisinden sonra tehlikeli bir hal almaya başlamıştı. Artık yalnız Fransa'da değil, Almanya'da ve diğer bazı Avrupa ülkelerinde de küçükburjuva demokratlarının, sosyalistlerin ve de liberallerin komünizme kara çalma kampanyası giderek arttığından, Proudhon'a karşı durum almak özel bir önem taşıyordu.

Proudhon'un kitabını "komünizme karşı bir polemik"[52] diye niteleyen Marx'ın öğütü üzerinde Engels kitabı inceledi ve Ekim 1851'de ayrıntılı bir çözümlemesini Marx'a yolladı. Engels yazarın, J.J. Rousseau ve Robespierre'in yapıt ve konuşmalarındaki burjuva demokrasisinin yadsınmasına ilişkin tek tek düşüncelerinin doğruluğuna dikkati çekiyor, ama aynı zamanda Proudhon'un görüşlerinin küçükburjuva ve ütopyacı niteliğini, anarşist öğretisinin tutarsızlığını, felsefî ve ekonomik görüşlerinin yetersizliğini açığa çıkarıyordu. Engels, Proudhon'un varolan ilikileri eleştirisindeki yetersizliğini açıkça göstermişti, çünkü bu eleştiri soyuttu ve çağdaş büyük sanayinin gelişme yasalarını ve buna bağlı olan üretim ilişkilerini kavrayamayan Parisli zanaatkârların dar görüşleriyle sınırlanmıştı. Bir bütün olarak Proudhon'un kitabı, Saint-Simon'un burjuvazi ve proletaryanın bir sanayi sınıfı içinde birlik teşkil ettiği savına geri dönüşten başka bir şey değildi.

Eleştiri Marx'ın hoşuna gitmişti ve onu Proudhon'a karşı kaleme alacakları ortak bir çalışmanın temeli olarak değerlendirmeyi düşünmüştü. "Eleştirini yeniden okudum" diye 24 Kasım 1851'de Engels'e yazıyordu, "onu bastırma qu'il n'y a pasmoyen * çok üzüldüm. Benim saçmalıklarımı da ekleseydim ikimizin adıyla yayımlayabilirdik."[53]

Ancak yayımcı bulunamadığından bu tasarım gerçekleşemedi. Tek umut, elyazmasını Joseph Weydemeyer'in ABD'de çıkardığı "Die Revolution" dergisinde bastırmaktı. Ama terslik Marx ve Engels'in peşini bırakmamış, parasızlık nedeniyle Weydemeyer dergiyi kapatmak zorunda kalmıştı.

Daha 1852 yılı başlarında Marx, Alman küçükburjuva önderlerinin ve bö-

* Olanağımızın bulunmayışına

lücü Sonderbund yöneticilerinin proletarya devrimine kara çalan suçlamalarına, kendisinin ve Engels'in ortak yanıtı bir polemik hazırlamayı düşünmüştür. Bu çalışma için Marx ve Engels gerçeklerden oluşan bir yığın malzeme toplamışlar ve Nisan 1852'de yazının planını son biçimiyle saptamışlardı. 1852'nin Mayıs-Haziran aylarında polemik yazılmış ve Temmuz'da elyazması Macar göçmenlerinden Bangya'ya Almanya'da basılmak üzere teslim edilmişti. Ancak elyazması yayımcının eline geçeceği yerde polisin eline düşmüştü. Sonradan Bangya'nın bir polis ajanı olduğu da anlaşılmıştı.

Broşür olarak çıkartma olanağı kalmayınca, Marx ve Engels yazdıkları polemiği, Weydemeyer ve Komünistler Birliği üyelerinden Cluss'un yardımıyla, Alman küçükburjuva demokratlarının yüz karası faaliyetlerini açığa vuran ABD gazetelerinde bastırdılar. Bu gazetelerde Weydemeyer ve Cluss'un da benzeri makale ve açıklamaları yayımlanmıştı.

"Almanya' da Devrim ve Karşı-Devrim"

Marx ve Engels arasındaki dostluk ve düşünsel birliğin en açık örneklerinden biri de, ilerici Amerikan gazetesi "New-York Daily Tribune"deki yıllar boyu süren ortak çalışmalardır. Gazetinin yazı kurulu üyeleri arasında, uzun süre ütopik sosyalizm düşüncesinin etkisinde kalmış olan Charles Dana da bulunuyordu. 1848 Devrimi sırasında, Marx'la tanışmış olduğu Köln kentinde bulunmuştu. Dana 1851 yılı yazında Karl Marx'tan gazetesi için Londra'dan sürekli muhabirlik görevini üstlenmesini istedi. Bu öneri, maddi yönden büyük sıkıntı çeken Marx'ın işine gelmişti. Kaldı ki ABD'de pek çok devrimci Alman göçmeni yaşamaktaydı ve gazete bunların arasında çok yaygındı. Ayrıca, Batı Avrupa ülkelerinin ilerici çevrelerinde de okunmaktaydı. Marx çalışmalara Engels'in katılmasını da sağladı ve Engels bu süre içinde gazete için askerî ve diğer sorunlar üzerine pek çok makale kaleme aldı.

Marx'ın ricası üzerine Ağustos 1851'den Eylül 1852'ye kadar "New-York Daily Tribune" için altında gazetenin resmî muhabiri Karl Marx'ın adı bulunan "Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim" başlığıyla bir makale dizisi yazdı. Bu makaleler (Tümü ondokuz adet), New-York'a gönderilmeden önce Marx tarafından gözden geçirilmişti.

Engels'in "Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim" yapıtı, 1848-'49 Alman Devrimi tarihinin ilk kez Marksist açıdan sistemli bir biçimde incelenmesidir. Bu yapıt aynı zamanda, Almanya tarihinin bunalımlı bir döneminde sınıfların ve partilerin savaş deneyimlerinin bilimsel bir özeti ve materyalist tarih anlayışının en önemli savlarını somutlaştırmanın ve daha da geliştirmenin parlak bir örneğidir de. Burada, toplumun ekonomik temeli ve sınıf savaşımının politik biçimleri arasındaki karşılıklı ilişki, farklı sınıfların maddi çıkarlarının etkileri ve bu sınıfların devrim sırasındaki davranışları, sınıf savaşı ve toplumun düşünsel gelişmesi üzerindeki etkileri, devrimin olgunlaşma ve gelişmesinin yasallıkları gibi ana sorunlar geliştirilmiştir.

Marx'ın "Fransa'da Sınıf Savaşımları" adlı yapıtında yaptığı gibi, Engels'de "Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim"de, "devrimlerin tarihin lokomotifleri"[54] olduğu düşüncesini temel olarak alıyordu.

"İşte bu sınıflar uzlaşmaz karşıtlığının ivedi ve zorlu gelişmesi, eski, karmaşık toplumsal sistemlerde devrimi, sosyal ve politik ilerlemenin böylesine güçlü bir itici gücü durumuna getirmektedir" diye yazıyordu Engels, "birbiri ardına erki eline geçiren yeni partilerin bu biteviye ve hızlı bir biçimde aniden ortaya çıkışları, bu tür zorlu sarsıntılar sırasında bir ulusa olağan koşullar altında yüz yılda aşacağı yolu beş yıl içinde aldırmaktadır."[55]

Bu yapıt için, devrimci savaşın gidişini günü gününe haber vermiş olan savaşçı "Neue Rheinische Zeitung"daki kapsamlı ve etkileyici malzemeden yararlanılmıştı. Gazetenin çıktığı yıllar Engels için en önemli kaynak malzemeydi. İki yıllık devrim deneyimlerine dayanarak, proletarya devrimcilerinin 1848-1849 yıllarında aldıkları politik durumun doğruluğunu yadsınmaz bir biçimde tanıtlıyordu.

Proleter sınıf savaşımında Marksist strateji ve taktiğin temelinin atılması için Engels'in istemlerinin önemi çok büyüktü. Engels tüm devrim boyunca Marx'la birlikte savundukları en önemli ilkeyi, yani Alman liberal burjuvazisinin artık burjuva devrimini yönetecek durumda olmadığı, savaş sırasında her geçen gün daha çok karşı-devrimci konuma kaydığı ilkesini geliştirmiş, Alman liberal burjuvazisinin niteliğine, bağımlı olan sosyal ve politik nedenleri çözümlemiştir. Bu çözümleme, yalnız Almanya'da değil, diğer ülkelerde de daha sonraki tüm devrimci savaşlar için değer biçilmez bir önem taşıyordu ve de burjuva-demokratik devriminde proletarya hegemonyasına ilişkin Leninist öğretinin teorik kaynaklarından birini oluşturuyordu.

Engels devrimci savaşın taktiği konusunda pek çok parlak fikirler geliştirmişti. Stratej (sevkulceyş) olarak, devrimci eylemin ustası ve savaş sanatını bilen biri olarak, yeteneği burada özellikle açık bir şekilde belirmektedir.

Devrimin zaferinin ön koşulları hakkında şunları yazıyordu: "...savaşta olduğu gibi devrimde de düşmana karşı koymak her zaman için zorunludur, ve saldıran avantajlıdır; şanslar nasıl olursa olsun sonuca varılacak anda her şeyi göze almak savaşta olduğu gibi devrimde de kesinlikle zorunludur. Tarihte bu belitin (Axiome) doğru olmadığını tanıtlayan hiç bir başarıya ulaşmış devrim yoktur."[56] Her gerçek devrimcide soylu atılganlık ve kendini hiçe sayan bir cesaret gibi niteliklerin bulunması gerekiğine değinen Engels, "her savaşta düelloyu kabul edenin yenilme tehlikesini de göze alması doğaldır; ancak bu, kılıcı çekmeden teslim olmak ve boyunduruğu kabullenmek için bir neden midir?

Kim bir devrimde savaşın yazgısını belirleyecek bir mevzinin komutasını elinde tutar ve bu mevziyi, düşmana saldırmayı göze alması için zorlayacağı yerde ona teslim ederse, her zaman ve her yerde bir hain olarak davranılmaya hak kazanır."[57] diye yazıyordu. Kitlelerin cesaretlerinin kırılmasına neden olan, bu tür belirleyici anlarda bir mevzinin savaşta yenilgiye uğrayarak tesli-

minden çok, savaşmadan düşmana terk edilmesidir. "Zorlu bir savaştan sonraki yenilgi, kolay kazanılmış bir zafer gibi aynı şekilde büyük devrimci anlamı olan bir olgudur."[58]

Devrimin kazandırdığı deneyimler Engels'e, silahlı ayaklanmanın zafere ulaşmasındaki ana koşullar üzerine çok önemli çıkarsamaları formüle etmek için olanak tanımıştı. "Oysa ayaklanma, tıpkı savaş ya da herhangi başka bir sanat gibi bir sanattır ve belirli kurallara bağlıdır. Bu kuralların savsaklanması, bunlara boş veren partilerin yıkımına neden olur" diye yazıyordu. Engels bu kuralları tam olarak formüle etmişti: "Birincisi, eğer oyunun sonuçlarına katlanmak kesin olarak göze alınmamışsa, ayaklanmayla asla oynanmamalıdır... İkincisi, bir kez ayaklanma yoluna girildiyse, büyük bir kararlılıkla davranılmalı ve saldırıya geçilmelidir. Savunma, her silahlı ayaklanmanın ölümü demektir... Düşmanına, güçleri dağınık olduğu sürece baskın yap, küçük de olsa her gün yeni başarılar sağla; ayaklanmanın başlangıç başarısının sana verdiği moral üstünlüğünü koru; böylece her zaman en güçlü olanı izleyen ve her zaman güvenilir tarafa katılan sallantılı ögeleri kendi yanına çek; devrimci taktiğin bugüne kadar bilinen en büyük ustası Danton'un de L'audace, de L'audace, encore de L'audace (*) sözleriyle hitab etmek için düşmanını, güçlerini sana karşı toplayamadan önce geri çekilmeye zorla."[59]

Engels'in silahlı ayaklanmaya ilişkin öğretisi, proletarya devrimi teorisinin en belli başlı oluşturucu ögesi olarak Marksist-Leninist bilim hazinesine aittir.

Engels "Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim" yapıtında, ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesi ve Alman devrimi için önemi sorununu ele almış, proletarya enternasyonalizmi açısından, Prusya ve Avusturya egemen sınıflarının Polonyalılara, Macarlara, İtalyanlara, Çeklere ve diğer ezilen uluslara karşı uyguladıkları ulusal baskı ve halkları birbirlerine karşı kışkırtma politikasını yermiştir. Engels ulusal soruna proletaryanın çıkarları açısından bakmış ve yalnızca gericiliğe karşı olan ulusal hareketlerin yanında yer almıştır. Nesnel olarak gerici devletlerin aracı durumuna düşen hareketleriyse kınamıştır.

Engels'in yapıtı "Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim", Marx'ın klâsik yapıtları "Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850" ve "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i"ne doğrudan bağlıdır. Bu yapıtlarda 1848-'49 Avrupa devriminin kesin sonuçları çıkarılmıştır. Sınıf savaşımının devrim yıllarında kazanılan deneyimleri, Marx ve Engels'e, devrim, devlet ve proletarya diktatörlüğü öğretilerinin temel fikirlerini geliştirme olanağını tanımıştır.

* Cesaret, cesaret yine cesaret

Birlik yönetim kurulu görevlerinin Köln'e devredilmesinden sonra Marx ve Engels Birliğin çalışmalarını yönetmeye devam ettiler, Köln'e çeşitli öneriler gönderdiler ve Londra'daki durum hakkında belirli aralarla bilgi verdiler.

Mayıs-Haziran 1851'de Köln merkez yönetim kurulunun hemen tümü ve Birliğin bir çok etkin üyesi (Daniels, Bürgers, Röser, Lessner, Nothjung ve diğerleri) tutuklandığında, Prusya polisinin gizli ajanları daha sıkı bir şekilde Marx ve Engels'in ardına düşmüşlerdi. Engels bununla ilgili olarak Marx'a şunları yazıyordu: "Kağıtlarını evden uzak tut, bir süreden beri çok sıkı bir şekilde izleniyor ve peşimde 2-3 informers* olmadan adım atamıyorum. Bay Bunsen (İngiltere'deki Prusya elçisi-Red.) bizim ne kadar tehlikeli olduğumuza ilişkin yeni ve önemli bilgileri İngiliz hükümetine verme fırsatını kaçırmayacaktır."[60]

Engels, Prusya hükümetinin tasarıları konusunda yanılmamıştı. Komünistlere karşı kovuşturmaya geçmeyi düşünen Prusya gericiliği, başta Marx ve Engels olmak üzere, Alman devrimci göçmenlerinin İngiliz sömürgelerine sürülmesini ya da Almanya'ya, Prusya makamlarına teslim edilmesini İngiliz hükümetine kabul ettirmek istiyordu.

Herşeyden önce bu kovuşturma, Prusya'daki tüm işçi örgütlerini, demokratik hareketi ve hattâ liberal muhalefeti dağıtıp yok etmek için bir bahane olacaktı. Prusya hükümeti görünürde büyük bir komplo izlenimi bırakmak için her çeşit kışkırtmaya baş vurdu. Hükümetin baş ajanı, faaliyetleri hakkında kralın ve diğer yüksek makamlardaki kişilerin haberdar edildiği polis memuru Stieber'di. Stieber, Fransa, Belçika ve diğer ülkelerin polisleriyle ilişki kurmuştu. Polisin gizli ajanları Komünistler Birliğine ve Willich-Schapper'in Sonderbund'una gizlice sızarak, Marx, Engels ve dostlarını , bu komplocu gurubun çevirdiği işlerden sorumlu tutmayı denediler. Willich-Schapper fraksiyonunun arşivlerinden belgeleri çalmak için bir soygun düzenlediler, ancak işe yarar bir şey bulamayınca, "Londra Merkez Yönetim Kurulu oturumlarının tutanakları"nı içeren bir defter bulunmuş gibi bir takım sahtekârlıklara başvurdular. Prusya hükümeti tüm yasaları hiçe sayarak, Birliğin tutuklu üyelerini bir buçuk yıldan fazla olmak üzere tek kişilik hücrelerde tuttu.

Marx ve Engels tutuklu yoldaşlarının yazgısıyla yakından ilgilendiler, onlarla bağlantıyı çeşitli biçimlerde sürdürdüler ve Prusya hükümetinin kalleşliğini tüm dünyanın gözleri önüne sermek için hiç bir çabadan kaçınmadılar. Komünistler Birliğinin başta gelen üyelerinin Köln'de Prusya polisinin düzenlediği duruşmada yargılanmalarına karşı bir protesto kampanyası başlatmak için, çeşitli İngiliz ve Fransız burjuva gazetelerine, kamu oyuna duyurulmak üzere bir çok açıklamalar gönderdiler. Ancak bu gazetelerin büyük çoğunluğu, Marx, Engels ve yandaşlarının açıklamalarını yayımlamaya yanaşmadı.

* Ajan

Marx, Engels ve fikirdaşları, özellikle Ekim 1852'de görülen Komünistler duruşması sırasında çok etkindiler. Gerekli belgeleri ve avukatları buldular, sahtekârlıkları ve Prusya polisinin diğer aşağılık oyunlarını ve de duruşma süresince çevrilen dolapları ortaya çıkardılar. Bu tutkulu ve kararlı etkinlik, Jenny Marx'ın A.Cluss'a yazdığı bir mektupta betimlenmişti: "'Marx'ın partisinin' gece, gündüz iş başında ve kafası, elleri ve ayaklarıyla çalışmakta olduğunu tasarlayabilirsiniz... Polis ne ileri sürdüyse hepsi yalan..., gerçekten tüyler ürpertici. Sahtekârlığın tüm kanıtlarını buradan açıklamak zorunlu oluyor...Sonra her şey 6-8 kez yazılıyor, çeşitli yollardan Köln'e gönderiliyor, Frankfurt, Paris üzerinden vb... Biraz önce Weerth ve Engels'ten dosyaları, mektupları vs'yi göndermek için paket dolusu tüccar adresi ve sahte ticari mektuplar geldi...Şimdi burada tam anlamıyla bir büro kuruldu. İki, üç kişi yazıyor, birkaçı koşuşuyor, bazıları da, yazarların varlıklarını sürdürebilmeleri ve bu görülmemiş utancanın kanıtlarını kocamış resmî dünyanın karşısında açıklayabilmeleri için birkaç peniyi bir araya getirmeye çalışıyor."[61]

Engels suçlanan Komünistlerle ve Köln'deki avukatlarıyla bağlantı kurmak için yollar buldu, Purusya hükümetinin çevirdiği çirkin dolapları ve "çalan, sahtekârlık yapan, yazı masalarını kırıp açan, yalan yere yeminler eden"[62] Prusya polisini teşhir etmek için belgelerin bir araya getirilmesinde Marx'a yardımcı oldu. Marx'a yazdığı mektuplarda, avukatların savunmaları için gerekli yeni kanıtları teslim etti.

Engels Köln duruşması sırasında, mahkemenin gidişini ve komünistlerin yürekli davranışlarını ilgiyle izledi. Aynı zamanda tutuklulardan bir kaçının onursuz davranışları da gözünden kaçmadı; kısa bir süre önce Birliğe girmiş olan H.Becker'in, Birliğin etkinliğini önemsiz göstererek böylece işin içinden sıyrılmak için giriştiği aşağılık manevraya çok öfkelenmişti. İhanetinin karşılığı olarak serbest bırakılan Birlik üyesi Haupt'un veridiği ifade için Marx'a öfkeyle şöyle yazıyordu: "Haupt'un ihanetinin hesabını soracağız. Weerth, onun Güney Amerika'nın neresinde olduğunu bulacak ve bulur bulmaz da foyasını meydana çıkaracak."[63]

Engels Marx'la birlikte, Köln'de adaletin ayaklar altına alınmasına karşı sesini çıkarmayan ve suçlanan komünistleri "son dört yıllık tüm Avrupa tarihinin ve 1848-'49 daki tüm devrimci çalkalanmaların tek sorumluları olan tehlikeli komplocular"[64] diye tanımlayan Alman basınının yüz karası tutumu hakkında İngiliz burjuva basınında bir çok açıklamalarda bulundu.

Marx, Engels ve dostlarının işe enerjik bir şekilde karışmaları nedeniyle, savcılık iyice göze batan bir kaç sahtekârlığı geri çevirmek zorunda kaldı. Ancak yine de on bir davalıdan yedisi kalebentliğe mahkûm oldu. Bu karar burjuva çevrelerinde dahi öfkeyle karşılandı.

Duruşma sona erdiğinde Engels, Marx'ın ricası üzerine "New-York Daily Tribune" için "Köln Komünistler Duruşması" başlığı altında bir makale yazdı. Makalesinde Prusya hükümetini, onun bağımlı yargıçlarını, köpek gibi uysal jüriyi ve her çeşit kışkırtmaya hazır polisi teşhir ediyordu. Aynı zamanda komünistlere yapılan iftiraların gerçek yüzünü ortaya serdi ve yaptığı açık

çağrıyla, Komünistler Birliğine düşen ödevin "birleşmek ve çekirdeğini oluşturdukları partiyi son, kesin savaşa hazırlamak" olduğunu duyurdu; "bu savaş, günün birinde Avrupa'da yalnızca 'tiranların', 'despotların' ve 'gaspedenlerin' egemenliğinin yıkılması için değil, çok daha güçlü, çok daha dehşetli bir iktidarın, yani sermayenin emek üzerindeki egemenliğinin bir daha geri gelmemek üzere yıkılması için olacaktır."[65]

Komünistlerin tutuklanışı ve bunu izleyen duruşma nedeniyle Birliğin Almanya'daki gücü zayıflamıştı. Köln Merkez Yönetim Kurulunun tutuklanmasıyla Komünistler Birliğinin tek ve merkezi bir örgüt olarak varlığı da edimsel yönden sona ermişti. Bu durum karşısında Marx'ın önerisiyle 17 Kasım 1852'de Birliğin Londra'daki şubesi dağıldı ve Birliğin kıta üzerinde devamının artık günün koşullarına uygun olmadığı açıklandı. "Duruşma kararından hemen sonra Birlik, geriye kalan üyeler tarafından biçimsel olarak dağıtıldı."[66] diye 1888'de yazıyordu Engels.

Birliğin dağılışı, Alman ve uluslararası işçi hareketinin evrimindeki bir devrenin sona erdiğine işaretti. Engels sonradan, "1852'de Köln komünistlerinin mahkûm olmasıyla, bağımsız Alman işçi hareketinin ilk devresi üzerine perde inmiştir"[67] diye yazıyordu. Marx ve Engels'in Komünistler Birliğinin örgütlenmesi ve güçlenmesi ve de teorik ve taktik ilkelerinin hazırlanması için harcadıkları çabalar, Bilimsel Komünizmin kurucularının bir proleter partisinin kurulması uğruna verdikleri savaşımın tarihçesinde en önemli bölümlerden birini oluşturur.

Marx ve Engels tarafından ekilen tohum, daha sonraları çok gür bir biçimde fışkırdı.

6. BÖLÜM

GERİCİLİK YILLARI

> *... Partimiz incelemelerde bulunmak üzere biraz rahat yüzü gördüğü için memnunluk duymuştu. Teorik temele yeni bir bilimsel görüş edinmenin büyük yararı vardı...*
>
> ***Friedrich Engels***

Manchester'daki Yaşam

Avrupa anakarasında 1848-'49 devriminin yenilgisinden sonra, uzun bir süre gericilik egemen olmuştu.

Hükümetler, proleter ve demokratik hareketlere katılanlara karşı büyük bir acımasızlıkla davranmışlar ve ilerici basını susturmuşlardı. İşçi örgütleri dağılmışlardı. Devrimciler izlenmiş, birçokları zindanlara atılmış, diğerleri de yurtlarından ayrılmak zorunda kalmışlardı. Almanya'daki yunkerci-bürokrat rejim özellikle vahşi bir kudurganlık göstermişti.

Engels gericilik yıllarında yine Manchester'de kaldı. Zamanının büyük bir bölümünü "can sıkıcı büro çalışması" alıyordu. İşi, sabah saat 9-10'dan öğleden sonra dörde, ara sıra akşamın geç saatlerine kadar sürüyordu. Bu durumda yazarlık ve bilimsel çalışmalar için geriye çok az zaman kalıyordu. Daha sonraları Eleanor Marx-Aveling şöyle yazıyordu: "... böyle bir insanın bu türden bir yirmi yılını düşünmek, müthiş bir şey. Ama Engels bir kez olsun yakınmamış ya da söylenmemişti. Tam tersine işini öyle şen ve sakin bir şekilde yapıyordu ki, sanki yeryüzünde 'işe gitmek'ten ve büroda oturmaktan daha iyisi yoktu."[1]

Başlangıçta Engels'in Manchester'deki dost çevresi oldukça dardı. Bu çevrede ona en yakın olarak, Eylül 1853'de Manchester'e yerleşen ve geçimini, verdiği özel derslerle sağlayan Wilhelm Wolff ve Manchester'e iki buçuk saat uzaklıktaki Bradford'da bir süre kalan Georg Weerth bulunuyordu. Engels bilimsel ve politik konuları Wolff ile birlikte tartışıyordu ve düşüncelerini sık sık Marx'a bildiriyordu. "Wolff, uzun yıllar Manchester'de yanımda bulunan tek fikirdaşımdı." diye anımsıyordu Engels sonradan, "hemen her gün görüşmemize şaşmamak gerek..."[2] E.Dronke, P.İmandt, W.Strohn, H.Heise, W.Steffen gibi Komünistler Birliği'ndeki ve 1848-'49 Devrimindeki diğer savaşım arkadaşları da sık sık Engels'i ziyaret ediyorlardı.

Engels, Manchester'de oturduğu semti çok kez değiştirmişti. Genel olarak iş arkadaşlarını ve Manchester'de kaldıkları zaman babasını ve kardeşlerini kentin merkezindeki bir evde ağırlıyordu. Ama boş zamanlarının büyük bölümünü, Mary Burns'le birlikte kiraladıkları kentin dış mahallesindeki gösteriş-

siz bir evde geçiriyordu. Burada, Marx'ın deyişiyle, çok hoşlandığı "insanların tüm pisliklerinden elini çekmiş ve uzak" [3] bir yuvaya sahipti. Engels en yakın dostları ve fikirdaşlarıyla burada buluşuyordu.

Bir fabrikada çalışan Mary Burns'un kız kardeşi Lydia (Lizzy) de ablasının ve Engels'in yanında kalıyordu. Her iki kadın da İrlanda Ulusal Özgürlük Hareketi'nin etkin üyeleriydiler ve işçi sınıfının kurtuluş savaşına karşı tüm içtenlikleriyle ilgi gösteriyorlardı. Bu nedenle Engels'in partili dostları Mary ve Lizzy'ye kendi yoldaşları gibi güveniyorlardı.

Engels Manchester'de bulunuşunun ilk yılında Londra'dan öteye yolculuk yapmamıştı. İlk kez ancak Mayıs 1856'da Mary ile birlikte İrlanda'ya bir gezi yapabildi. Ülkenin üçte ikisini dolaştılar ve en önemli kentleri gördükleri gibi kenarda kalmış bölgeleri de gezdiler. Engels, İngiltere'nin bu ilk sömürgesindeki derin toplumsal çelişkileri hemen görmüştü. "Tüm köyler ıssızlaşmış" diye Marx'a yazıyordu, "ve arada hâlâ burada yaşayan birkaç küçük toprak soylusunun görkemli parkları... Ülke hiç kimsenin sahip çıkmak istemediği bir çöl." [4] Bu yıkım, yerli halkın bu göçü, İngiliz egemen sınıflarının izlediği politikanın dolaysız sonucuydu. İngiliz burjuvazisinin İrlanda'daki kötülüklerine ve arsız soygun, ahlâksızlık ve zorbalık yöntemlerine Engels çok öfkelenmişti. İrlandalılar "kendi ülkelerinde artık evlerinde gibi hissetmiyorlar kendilerini... Yapay bir şekilde... tamamen parçalanmış bir ulus durumuna gelmişler." [5] Burada, hiç bir sanayinin bulunmadığı bu ortamda, asalak bir yaşam sürdüren bir sınıf oluşmuştu -bir yığın jandarma, papaz, avukat ve soylu büyük toprak sahipleri-. İngilizlerin, İngiliz demokrasisi ve "özgürlükleri" ile övünmek gibi bir alışkanlıkları vardır, diye ekliyordu Engels, ancak "özgürlüğün" tamamı, sömürgelerin vahşi bir şekilde baskı altında tutulması üzerine kuruluyordu.

Arasından Su Sızmayan Dostluk

Engels Manchester'de bulunuşunun ilk yıllarında, pek sınırlı olan kazancına karşın Marx ve ailesinin düştüğü maddi sıkıntıyı hafifletmek için herşeyi yapmıştı. Gelişen kapitalist bir gücün başkentinde, "Dünya sanayi imalathanesi"nin merkezinde bastıran büyük sefalet Marx'ın yazgısıydı. Kalabalık ailenin ana geçim kaynağı, Marx'ın yazıları için aldığı düzensiz ve çok düşük ücretlerdi. Ancak Engels'in sürekli maddi desteğiyle Marx için açlığa karşı yıpratıcı savaşın yüküne dayanmak mümkün olmuştu. Engels kendi maddi durumu ne olursa olsun, dostuna her zaman büyük bir istekle yardım etmişti.

Marx için özellikle çok değerli olan, Engels'in moral yönünden sürekli desteğiydi. Yaşamının en zor anlarında güvenilir bir dayanak olmuştu kendisine. Çok sevdiği oğlu Edgar'ın ölüm günü olan 6 Nisan 1855'de Marx şöyle yazıyordu Engels'e: "Dostluğunun, bize bu feci günleri nasıl kolaylaştırdığını asla unutmayacağım. Çocuk için duyduğum acıyı bir tek sen anlıyorsun." [6] "Bu günlerde çektiğim tüm korkunç acılar karşısında", diye bir sonraki mek-

tubunda yazıyordu, "seni ve senin dostluğunu düşünmekte ve birlikte dünyada biraz akıllıca şeyler yapmak umudu beni ayakta tuttu." [7] Marx ve karısı çocuklarının ölümünden sonra üç hafta kadar Engels'in yanında kaldılar.

Marx'la görüşmek Engels için Manchester'deki yaşamın tekdüzeliği içinde hoş bir değişiklik oluyordu. Yılda bir kaç kez ya Engels'in Marx'ı görmek ya da özel işlerini yoluna koymak için geldiği Londra'da, ya da Marx'ın konuk olarak ara sıra haftalar hattâ aylar boyu kaldığı Manchester'de buluşuyorlardı. Engels Noeli ve yeni yılı hemen her zaman Marx ve ailesinin yanında geçiriyordu.

Engels, Mayıs 1857'de birkaç ay çalışamayacak kadar ciddî bir şekilde hastalandı. Tedavi için uzun bir süre kalmak üzere deniz kıyısına gitti; başlangıçta Liverpool yakınındaki Waterloo'da, daha sonra da ilerde en sevdiği dinlenme yeri olan Wight ve Jersey adalarında kaldı. Marx, Engels'in sağlığı konusunda çok endişelenmiş ve doğru tedavi yöntemlerinin bulunmasında yardımcı olmak için özel olarak tıp kitaplarını incelemişti. Ekim 1857'de hasta dostunu Jersey adasında ziyaret etti.

Marx ve Engels arasındaki sıkı düşünsel bağ, ayrı yaşadıkları uzun yıllar boyunca da kopmamıştı. Bunun açık kanıtı aralarındaki yazışmalardır.

Daha sonraki yıllarda Paul Lafargue, Marx ve Engels'in yirmi yıl boyunca birbirlerine karşı düşünsel yönden hep açık yüreklilikle davrandıklarını ve güncel politik olayları, proletaryanın sınıf savaşındaki tatktiğini ya da bilimsel incelemeleri ilgilendirip ilgilendirmese dahi, düşünce ve tasarımlarını mektuplarında paylaştıklarını söylüyordu. Eğer Marx, Engels'den birkaç gün mektup almazsa kaygılanıyordu. "... el yazını görmek beni cheers up"* [8] diye bir mektubunda yazıyordu "... au fond ** beni yalnızca birlikte olamayışımız ve birlikte çalışıp gülemeyişimiz öfkelendiriyor." [9] diyordu bir başka mektubunda.

"İlk anılarından biri, Manchester'den gelen mektuplardır" diyordu Eleanor Marx-Aveling. "Hemen hergün yazışıyorlardı ve Mohr'un (babamın evdeki adı) sık sık, sanki yazarı karşısındaymış gibi mektuplarla konuştuğunu hâlâ anımsarım... Ama en çok, Engels'in bazı mektuplarına gözlerinden yaş gelene kadar güldüğünü anımsıyorum." [10]

Ne Marx'ın altında yaşadığı ağır koşullar, ne de burjuva basını tarafından Marx ve Engels üzerine yağdırılan yalan ve iftiralar, istemlerini kırmayı ve yaşam sevinçlerini sarsmayı başaramamıştır. Marx ve Engels arasındaki yazışmaların tümünde canlı bir mizah etkindir. "... mizahı bizden söküp atamazlar" [11] diye Engels düşmanları hakkında yazıyordu. Marx'ın ölümünden sonra bir Alman burjuva gazetecisinin ondan "kederli Marx" diye söz etmesi üzerine, Engels gazeteciyi alaya almıştı: "Neşem yerinde olduğu zaman belki ona bir tekme atarım. Bu öküzler Mohr'la aramdaki yazışmaları okuma olanağı

* Manevi yönden güçlendiriyor

** Aslında

bulsalardı tamamen serseme dönerlerdi. Heine'nin şiirleri bizim sırıtkan düzyazılarımızın yanında çocukça kalır. Mohr öfkeli olabilirdi, ama kederli-jamais*! Eskileri yeniden karıştırdığımda gülmekten yerlere yattım."[12]

Marx ve Engels arasındaki dostluk, görüşlerindeki birlikle, uzun yıllar süren yaratıcı birlikte çalışmayla, ortak devrimci savaşla ve kişisel bağlılıkla sıkı bir biçimde pekişmişti.

Proleter Devrimcilerle İlişkilerin Korunması ve Pekiştirilmesi

Komünistler Birliği'nin dağılmasıyla, devrimci eylemlerin biçim ve yöntemleri Marx ve Engels tarafından köklü bir değişikliğe uğramıştı.

Proletarya Partisinin o günlerde, merkezileşmiş, tam olarak şekillenmiş bir örgüt halinde varolmamasına ve egemen koşullar altında bu tür bir örgütün kurulma olasılığının bulunmamasına karşın, yine de uluslararası işçi hareketi içinde ideolojik akım ve teorik yön olarak ön sıraları alıyordu. Bu nedenle Marx ve Engels o günlerde dahi, Marx'ın açıkladığı gibi "büyük tarihsel anlamda bir parti"yi [13] kasdediyor ve bir Proletarya Partisinden söz etmeye kendilerini yetkili sayıyorlardı. Bu koşullar altında yeni devrimci bir yükselişi beklerken, Marx ve Engels için işçi hareketinin temsilcileriyle ilişkilerin korunması ve genişletilmesi başta gelen bir önem kazanıyordu.

Göreli yakın bir gelecekte Almanya'da yeniden bir devrimin başlayacağı umuduyla Engels, Proletarya Partisinin bu durumda küçükburjuva demokrasisi ve proleter olmayan sosyalizmin çeşitli akımları karşısında başlangıçtan itibaren bağımsız bir tutum alması gerekeceğini öngörüyordu. "Bu kez hemen '*Manifesto*' ile başlarız..."[14] diye 12 Nisan 1853'de Weydemeyer'e yazıyordu. Aynı mektupta hoşnutlukla kendisinin ve Marx yandaşlarının teorik bilgilerini başarılı bir biçimde artırdıklarını belirtiyordu: "... ve sonunda hepimiz sürgünden önemli ölçüde yararlandık... genellikle parti Marx'ı bir hayli ineklemedi değil, ama şurdan burdan yeni deyimler duyan ve böylece iyice şaşkına dönen sürgündeki diğer eşeklere göre, partimizin üstünlüğünün mutlak ve göreli bir şekilde artmış olduğu açıktır. Ancak bu zorunludur, çünkü la besogne sera rude**"[15]

Marx ve Engels, çeşitli ülkelerdeki işçi örgütlerinin önderleriyle kişisel ilişki kurmak ve devrimci işçiler üzerinde etki olanaklarını genişletmek için çaba göstermişlerdir.

Marx ve Engels, Almanya'daki yandaşları arasında Ferdinand Lassalle'ı da hesaba katıyordu. Lassalle'ın Komünistler Birliğine üye olmayışına, ideolojik görüşlerinin Marx ve Engels'in dünya görüşünden temelden ayrı olu-

* Asla
** İşler güçleşecektir

şuna karşın, 1848-'49 Devrimi sırasında aralarında bir dostluk kurulmuştu. Lassalle bir avukat ve gazeteci olarak, Düsseldorf'daki demokratik harekette başta gelen bir rol oynuyordu ve önemli bir çok konuda "Neue Rheinische Zeitung"a yakın bir tutum izliyordu. Lassalle 50'li yıllarda Düsseldorf'dan Marx ve Engels'e ateşli mektuplar yazmış ve kendisini onlarla aynı düşünceleri paylaşan biri olarak tanımlamıştı. Marx'a yazdığı mektuplarda, Marx'ın ve Engels'in yazılarından övgüyle söz etmiş ve Alman küçükburjuva göçmenlerinin önderlerine karşı yürüttükleri savaşımı desteklemişti. Ara sıra evinde, toplumsal sorunlara ilgi duyan Düsseldorflu işçileri toplayarak, Bilimsel Komünizmin kurucularının düşüncelerini, küçükburjuva görüşlerle karışmış bir şekilde, açıklayan konuşmalar yapmıştı.

Elbette ki Lassalle'ın teorik zayıflığı ve kişiliğinin diğer yönü, yani aşırı bencilliği, herkese tepeden bakışı vb., Marx ve Engels'in gözünden kaçmamıştı, ancak yine de onunla ilişkiyi kesmediler, ayrıca konuşmacı ve yazar olarak yeteneğini ve olağanüstü enerjisiyle kavgacı huyunu da hesaba katıyorlardı ve de eksikliklerini giderebileceğini umut ediyorlardı.

Marx ve Engels, devrim yıllarında Engels'in yakın ilişkide bulunduğu Ren Eyaleti devrimci işleriyle bağ kurulmasına büyük değer veriyorlardı.

Temmuz 1853'te, Philadelphia'ya göç etmeden bir yıl önce, Komünistler Birliğinin eski üyelerinden C.Klein, Ren Eyaleti işçileri adına Marx ve Engels'e başvurdu. Devrim sırasında Engels'le dostça ilişkiler kurmuş ve Birlik Merkez Yönetim Kurulu'nun verdiği bir çok görevi yerine getirmiş olan bu Solingenli işçinin, Elberfeld ve Solingen'deki işçiler üzerinde hâlâ etkisinin bulunduğu kuşkusuzdu. C.Klein, Freiligrath aracılığıyla gönderdiği bir mektubunda, Solingen'den topladığı bilgileri esas alarak, Ren Eyaleti işçileri arasında yürütülen Komünist propagandanın durumu hakkında haber veriyordu. "Solingen, Elberfeld ve Düsseldorf komünleri" diye yazıyordu Klein, "yeniden örgütlenmeyi canlandırmak için çeşitli zamanlarda Köln'e geldiler; ancak özür dahi dilenmeden baştan savıldılar ve yukarda saydığım komünler, Londra'daki eski Merkez Yönetim Kuruluyla doğrudan ilişki kurabilmelerini sağlamak amacıyla, bu mektupla yerine getirdiğim, aracılık görevini üstlenmem için bana ricada bulundular..."[16]

Adı geçen komünler, gerekirse Londra'ya bir delege yollamaya da hazırdılar. Klein, Engels, Marx ve dostlarından, bu kentlerdeki işçilere ivedilikle yanıt vermelerini rica ediyordu. "Londra'da bulunan partimiz", diye devam ediyordu Klein, "gelecek devrimden sonra, Ren-Vestfalya sanayi bölgelerindeki işçilerin *en azından* Birliğin çıkarları doğrultusunda örgütlenmiş ve soruna kendilerinin sahip çıkmalarını sağlayacak uygun önlemleri almış olmalarının ne kadar önemli olduğunu görecektir."[17]

Marx, Engels gibi, Almanya ile bütün yazışmaları Prusya polisi tarafından sürekli olarak kontrol edildiğinden, Ren Eyaletindeki Komünist işçilerle doğrudan mektuplaşmaması gerektiğini biliyordu. Oysa Ren Eyaleti devrimci işçilerinin desteklenmesi bir zorunluluktu. Klein'ın mektubunu Engels'e gönderdi ve vereceği yanıtın içeriğini de açıkladı: "Londra'dan haberleşmek ola-

sı değil. Fabrika işçileri *ayrı* olarak kendi aralarında birlik olmalıdırlar ve Köln, Düsseldorf vb. de bulunan dar kafalılarla ya da tutucularla ilişki kurmamalıdırlar. Eğer yılda bir kez fikir almak için birini yollamak isterlerse buna bir diyeceğimiz yok."[18] Klein, Marx'ın mektubunu alır almaz, Ren Eyaleti işçilerine, Londra'ya bir delege yollamaları gerektiğini bildirdi.

Marx ve Engels ile Ren Eyaleti ilerici işçileri arasındaki bağ böylelikle yeniden kurulmuştu. 1853 Aralık ayı sonlarında avukat Gustav Levy, Ren Eyaleti işçilerinin temsilcisi olarak Marx'ın yanına geldi. Tüm Almanya'da Komünistler Birliği örgütlerinin yeniden kurulmasını önerdi ve dostlarının, İserlohn, Solingen ve Ren Eyaletinin diğer sanayi merkezlerindeki fabrika işçilerini silahlı bir ayaklanmaya hazırlamak olan niyetlerini onaylamaları için ricada bulundu. Marx, bu durumda bir ayaklanma için gerekli koşullar bulunmadığından, "bu tür yararsız ve tehlikeli bir *çılgınlığa*"[19] karşı çıktı. Birliğin yeniden kurulmasını, "Almanya'dakilerin bu tür bir ilişki içinde bulunmasından doğacak tehlikeler nedeniyle"[20] zamansız buluyordu.

1856 Şubat'ı sonunda Levy bir kez daha Londra'ya geldi. Marx, Levy ile yaptığı görüşmeler hakkında Engels'e bilgi vermiş ve bu görüşmelerden, en etkin işçilerin Köln ile ilişkiyi sürdürdüklerini, Solingen, Iserlohn, Elberfeld ve Ren Eyaletlerinin diğer kentlerindeki yoldaşları arasında devrimci propaganda yaptıklarını ve de bir ayaklanma örgütlemek düşüncesinden vazgeçmediklerini öğrenmişti. "*Adamlar bizim ve dostlarımızın hemen ilk anda koşa koşa onlara katılacağımız* inancında görünüyorlar" diye Engels'e yazıyordu, "doğallıkla politik ve askerî bir önderin gereksinmesini duyuyorlar. Bu nedenle hiç bir şekilde onlara kızamayız."[21] Marx, Avrupa ve Almanya'da bir devrim için nesnel koşullar ortaya çıkmadan bir ayaklanmaya kalkışılırsa yenilginin kaçınılmaz olacağını Ren Eyaleti işçilerinin temsilcisine açıkladığını Engels'e de bildirdi.

Marx, Levy aracılığıyla, Düsseldorflu işçilerin, kendilerine hiç de hoş davranmayan, diktatörlük taslayan Lassalle'ın çalışmalarından duydukları hoşnutsuzluğu da öğrenmişti. Marx bu haberleri belirli bir ihtiyatla karşılamış ve Lassalle'ın tutumu kesinleşene kadar kendisinden kopmakta acele edilmemesini öğütlemişti. Engels de bu öğüte tamamen katılmıştı.

Marx ve Engels Kuzey Amerika'daki Alman göçmenleriyle, aynı düşünceleri paylaşan yoldaşlarıyla oldukça düzenli bir ilişkiye geçmişlerdi. Weydemeyer ve Cluss bunlar arasında en etkinleriydi. A.Jacobi, C.Klein, Conrad Schramm ve Komünistler Birliği'nden diğer bir kaç üye onlara katılıyorlardı. Aralarından bir kaçı etkin bir şekilde Alman küçükburjuva göçmenlerinin önderlerine karşı polemiğe girişmişlerdi. Marx ve Engels de bu davranışı uygun görüyordu. Engels bu nedenle Cluss'un Willich'e karşı durum almasını da onaylamıştı. Cluss, Marx ve Engels tarafından Weydemeyer'e yazılan mektuplarda belirtilen düşünceleri, Heinzen'e, Willich'e ve diğer Marksizm karşıtlarına karşı yazdığı makalelerde iyi değerlendirebilmişti.

1857 Sonbaharında New-York'da Weydemeyer'in dostları, Marx'la hemen ilişkiye geçen bir Alman Komünistler Kulübü kurdular.

Marx ve Engels'in İngiliz işçi hareketiyle ilişkisi, önceki yıllara göre 1850'li yılların ikinci yarısında daha zayıftı. Bu durum, Trade-Union'un artan etkisine ve Chartizmin gerilemesine bağlıydı. Bu süreç Engels'in sürekli ilgisini çeken bir konu olmuştu. İngiltere'deki somut durum ve olayların çözümlenmesi, Engels'in, İngiliz işçilerinden bir bölümünün bağımsız politik çalışmalardan vazgeçmesi ve İngiltere'de 50'li yılların ikinci yarısında proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşında belirli bir gevşemenin, elverişli konjonktürle ve İngiliz ekonomisindeki yükselişle meydana çıkmış olduğu sonucunu çıkarmasına neden oldu. Adı geçen yıllarda dünya pazarını tekelinde tutan ve geniş bir sömürge imparatorluğuna sahip olan İngiliz burjuvazisi, inanılmaz kârlarından küçük bir bölümünü, proletaryanın yüksek nitelikli tabakasına elverişli yaşam ve çalışma koşuları yaratmak için ayırmıştı. Engels daha 1851'de, Manchester fabrikatörlerinin ortaya çıkan gençlik döneminden işçileri satın almak için yararlanacaklarını Marx'a anlatmıştı. Ayrıca İngiltere işçi sınıfı içinde, taşıyıcıları işçi aristokrasisi olan reformist dünya görüşünün giderek yayıldığı gerçeğini de saptamıştı.

1850'li yılların sonlarında Chartizmin başta gelen bir çok politikacısı (bunlara bir ara Ernest Jones da katılmıştı) tarafından ilan edilen İngiltere'de genel seçim hakkı için bağımsız politik bir savaşım yürütmekten vazgeçişe ve işçiler için zararlı bir anlaşmanın burjuva radikalleriyle imzalanışına Marx gibi Engels de karşı çıkmıştı. Engels, 7 Ekim 1858'de Marx'a yazdığı bir mektubunda bununla ilgili olarak, reformist dünya görüşünün işçiler arasında artan etkisinin nedenlerini çözümlüyordu. Ve şu sonuca varıyordu: "Böylece bu tüm ulusların en burjuva olanı, burjuvazinin *yanı sıra* bir burjuva aristokrasisi ve bir burjuva proletaryası yaratmak için İngiliz proletaryasını yavaş yavaş burjuvalaştırmak istediği görülüyor."[22] Engels aynı zamanda, "tüm dünyayı sömüren"[23] İngiliz burjuvazisinin gözünde doğrusu bunun haklı olduğunu da vurguluyordu. Daha sonraları, İngiltere'deki reformizmin ekonomik ve sosyal kökenleri üzerine olan bu çıkarsamasını geliştirmiş ve daha derinleştirmiştir.

Engels'in Yazarlık Çalışmaları

50'li yıllarda Engels'in ilerici burjuva gazetelerindeki çalışmaları, eylemleri arasında önemli bir yer tutar. Gericilik karşısında bu tür çalışmalar, uluslararası politikada güncel sorunlar üzerine düşüncelerini ve büyük kapitalist ülkelerin iç durumunu kamu oyuna duyurmak ve bu sorunları proletaryanın bakış açısından değerlendirmek için kendisinin ve Marx'ın elindeki tek olanaktı. Engels'in makaleleri genellikle "New-York Daily Tribune" gazetesinde yayımlanıyordu.

Marx ilk zamanlar makalelerini Almanca yazıyor ve Manchester'daki Engels'e gönderiyordu. Engels de bunları İngilizceye çeviriyordu.

"New-York Daily Tribune"daki makalelerin pek çoğu Marx ve Engels'in

ortak çalışmalarının bir sonucuydu. Sürekli olarak birbirlerine danışıyorlar ve tasarıları, notları ve elyazmalarını karşılaştırıyorlardı.

Marx, 1854 yılı Aralık ayı sonlarında Londra muhabiri olarak, Alman burjuva-demokratik yayın organı "Neue-Oder Zeitung"da çalışmaya başladı. Gazeteye haftada iki-üç makale gönderiyordu. Bu makalelerden bir kaçı, Engels'in, "New-York Daily Tribune" için kaleme aldığı ve Marx'ın bir kaç değişiklik ya da kısaltmayla Almancaya çevirdiği, Kırım Savaşı çarpışmalarına ilişkin toplu bakışlardı. "Neue-Oder Zeitung"daki çalışma, Ekim 1855'e kadar sürdü.

Marx ve Engels uluslararası politika alanında, dikkatlerini daha çok ilerici burjuva-demokratik hareketlere ve ulusal kurtuluş hareketlerine çevirmişlerdi. Avrupanın bir çok ülkesinde Feodal-mutlakiyetçi kurumlar henüz kesinlikle ortadan kaldırılmamış ve burjuva-demokratik dönüşümler tamamlanmamıştı. "... dönemin ortak özelliği burjuvazinin ilericiliğiydi, *yani* onun feodalizme karşı henüz kesin ve kararlı olmayan savaşıydı." [24] diye yazıyordu Lenin bu dönem için. Marx ve Engels bu savaşın son ermesini, işçi sınıfının sosyalizm için savaşıma geçişinin zorunlu koşulu olarak görüyorlardı. Marx ve Engels feodalizmin kalıntılarına indirilen darbe ne kadar yok edici, burjuva-demokratik hareket ne kadar radikal ve kitlelerin katılma oranı ne kadar yüksek olursa, işçi sınıfının kesin hedefi için verdiği devrimci savaşın başarıyla gelişmesini hazırlayacak temel o kadar sağlam olur, diye belirtiyorlardı. Bu durumda, burjuva-demokratik hareketin ve ulusal kurtuluş hareketlerinin başarıya ulaşmasına, proletarya kendi öz çıkarları açısından ilgi duymaktaydı.

Engels, "Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim" makale dizisinden sonra, "New-York Daily Tribune"deki yazılarına bir süre ara verdi. Marx'ın ricası üzerine ilk kez Mart 1853'de, Yakın Doğuda keskinleşen çelişkiler karşısında, Doğu Sorunu'yla ilgili makeleler üzerinde çalışmaya başladı. Kısa bir aradan sonra yine Marx'ın ricasıyla, 1853 sonbaharında, Rusya ve Türkiye arasındaki savaş hazırlıklarının öncesinde, tüm Kırım Savaşı (1853-1856) boyunca üzerinde çalışacağı bu konuya yeniden döndü. Temelini, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi için, bu feodal devletin iç bunalımı ve baskı altında tuttuğu Balkan halklarının ulusal kurtuluş savaşlarının gelişmesi ortamında büyük güçler arasındaki savaşın oluşturduğu Doğu Sorunu, tüm bu yıllar içinde Marx ve Engels'i sürekli olarak meşgul etmiştir.

Engels'in yazıları, gazetede ya Marx'ın imzasıyla ya da yazı kurulunun makaleleri olarak imzasız yayımlanıyordu. Bu makaleler yazarının, Yakın Doğu ve Güney Avrupa'daki durum hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olduğunu tanıtlıyordu.

Engels'in 50'li yılların başlarından bu yana üzerine eğildiği Slav dillerini (özellikle Rusçayı) iyi bilmesi, bu halkların tarihini ve Güney Avrupanın ekonomik ve politik gelişmesindeki yerlerini araştırmış olması, Türkiye'nin iç sorunlarını ve dış politikasını ve de İngiliz resmi basınıyla muhalif basının bakış açılarını tanıması, tüm bunlar Doğu Sorunu'yla ilgili güncel konularda derinlemesine ve etkili yazılar kaleme alma biçiminde tepki göstermesine olanak tanıyordu.

Engels bu makaleler üzerindeki çalışmalarıyla ilgili olarak, Türkiye'deki durum ve bu ülkenin dış politikası hakkında çıkan yayınları da izlemişti. Mart 1853'te D.Urquhart'ın "Turkey and its Resources" adlı kitabını okudu. Kitaptaki zengin malzemeyi makelelerinde değerlendirdi, ama aynı zamanda yazarın, çıkarmış olduğu hiç bir temele dayanmayan sonuçlarını, Türk despotizmini savunmasını ve Balkan yarımadası üzerinde Yunan ve Slavların başlı başına oynadakları rolü yadsımasını da eleştirdi.

Kırım Savaşı öncesinde ve savaşın en sertleştiği sırada Doğu Sorunu'yla ilgili çözümlemesinde Engels, tüm dikkatini Osmanlı İmparatorluğu içindeki ulusal durumlara, özellikle de Güney Slavlarının ulusal bağımsızlık hareketine vermişti.

"Türkiye'de Gerçekte Neler Oluyor?", "Türk Sorunu", ve "Avrupa Türkiyesi'nin Durumu Ne Olacak?", adlı makalelerinde, Doğu Sorunu'nun özünü ortaya çıkardı. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı Status-qua politikasını sert bir şekilde yerdi. Bu her iki ülke de kendi çıkarcı amaçları uğruna, Asya despotizmi aracılığıyla Güney Slavların milyonlarcasını politik esarete, sefalete ve manevi uşaklığa teslim ettikleri yapay bir şekilde bir araya getirilmiş Türk devletinin devamı için uğraşıyorlardı. "Bu Status-quo neyi içeriyor?" diye soruyordu Engels bir makalesinde. "Bu Status-quo, Bab-ı âli'nin Hıristiyan uyrukları için, Türkiye aracılığıyla baskı altında tutulmalarının sonsuzlaştırılmasından başka bir anlama gelmiyor."[25]

Osmanlı İmparatorluğu içinde, diye yazıyordu Engels, "Güney Slavları uygarlığın tek temsilcileridir. Henüz bir ulus değiller, ama Sırbistan'da artık güçlü ve oldukça modem ulusal bir öze sahipler. Sırpların kendi tarihleri, kendi edebiyatları var. Bugünkü iç erkinliklerini, kendilerinden sayıca çok üstün bir düşmana karşı verdikleri onbir yıllık yiğitçe savaşa borçludurlar."[26] Engels, "Avrupa Türkiyesi denen yarımadanın, Güney Slav ırkının doğal mirası olduğu"[27]nu da belirtiyordu. Slav halklarının Türk egemenliğine karşı verdikleri ulusal kurtuluş savaşlarına olan sempatisini her zaman gösteriyordu.

Engels aynı zamanda Rus Çarlığı'na karşı da durum aldı ve çarlığın topraklarına yeni topraklar katma çabalarını, İstanbul'u ele geçirme girişimlerini açığa vurdu. Rus Çarlığı'nın güçlenmesinin, Avrupa'daki demokratik ve işçi hareketi için büyük bir tehlike oluşturacağı kanısındaydı. Çarlık otokrasisini, Rus halkının ve Rus İmparatorluğu'ndaki diğer halkların üzerinde bir baskı aracı, devrimin en tehlikeli düşmanı ve Avrupa'da gericiliğin temel dayanağı olarak görüyordu.

Marx ve Engels, Rus Çarlığı'nın Balkan halklarına karşı takındığı "dostluk" ve "koruyuculuk" maskesini yırtıp attılar ve yağma planlarında, Slav halklarının Rusya'ya ve Rus halkına karşı duydukları yakınlığı kendi çıkarları yönünde kullanmak istediğini gösterdiler. Aynı zamanda Status-quo'yu onaylayarak bir derebeyliğine dönüştürmek amacını güttükleri Türkiye'yi giderek köleleştiren İngiliz ve Fransız hükümetlerinin ikiyüzlülüğünü de teşhir ettiler. Engels, İngiltere ve Fransa'daki egemen güçlerin, Yakın Doğu ve Bal-

kanlar'da egemenlik kurma savaşında bir rakip olarak gördükleri Çarlık Rusya'sını saf dışı bırakmak ve çok önemli ticaret yollarının geçtiği Akdeniz'deki konumunu sarsmak için askerî yönden zayıflamasını istediklerini yadsınmaz bir şekilde tanıtladı. Yine de Rus Çarlığı'nın Avrupa ülkelerindeki devrimci ve demokratik harekete karşı güvenilir bir araç olarak kalmasını da istiyorlardı.

Batılı güçlerin gerici politikasını teşhir eden Marx ve Engels, Osmanlı İmparatorluğu tarafından baskı altında tutulan halkların gerçek kurtuluşlarının yalnız devrim yoluyla gerçekleşebileceği görüşünü savunuyorlardı. Engels makalelerinin birinde şöyle yazıyordu: "Türk sorununun çözümü -diğer birçok sorunun çözümü gibi- Avrupa devrimine bağlı kalmaktadır... 1789'dan bu yana devrimin kilometre taşları hep ileri gitmiştir. Bundan önceki Varşova, Dobruca ve Bükreş'ti; gelecekteki devrimin ileri karakolları Petrograd ve İstanbul olmak zorundadır. Bunlar, karşı-devrimci Rus devinin saldırması gereken iki zayıf tarafıdır."[28]

Marx ve Engels, İngiliz-Fransız bloku tarafından Çarlık Rusya'sına karşı açılan savaşın, halk kitlelerinin işe karışmasıyla Rus çarlığına karşı-devrimci bir savaşa dönüşeceği umudundaydılar. Bu durumda savaş, Rusya'da otokrasinin devrilmesine ya da en azında anayasal kuruluşlar aracılığıyla sınırlı kalmasına, Fransa'da 3. Napoleon krallığının yıkılmasına ve İngiltere'de burjuva oligarşisinin elinden erkin alınmasına katkıda bulunacaktı. Devrimci bir savaş, Almanya, İtalya, Polonya ve Macaristan'ın ulusal evriminde 1848-'49 devrimiyle çözülmemiş olan en önemli ödevlerin demokratik yoldan çözümü için gerekli koşulları yaratacaktı.

Marx, Engels'in askerî konular üzerine yazdığı yazılara çok değer veriyordu. "Ruslar Türkiye'de" başlıklı makale için 30 Eylül 1853'te şöyle yazıyordu: "Savaş üzerine yazdıkların enfes. Russian forces* batıya doğru ilerlemeleri bende büyük misgiving** yarattı, ama bu türden durumlarda to trust to my judgement *** cesaret edemedim doğrusu."[29]

Engels savaşın ilk aylarında diğer bir çok makalenin yanında, "Türkiye'deki Orduların Harekâtı", "Kutsal Savaş", "Türk Savaşının Gidişi", "Tuna'da Savaş" gibi makaleleri de kaleme almıştı. Bunların hepsi 1853 yılı Kasım ve Aralık aylarında başmakaleler olarak "New-York Daily Tribune"de yayımlandı. Marx 14 Aralık 1853'te Engels'e şunları yazıyordu: "'Tribune', yazarını biçare Dana sandığı makaleleri ile iyiden iyiye böbürleniyor tabi, ayrıca Palmerstonları da (Palmerston hakkında Marx'ın kaleme aldığı makale dizisi söz edilmektedir-Red.) kendilerine malettiler, böylelikle 8 haftadan bu yana 'Tribune' editorial staff ****ın gerçek 'yazı kurulu' Marx-Engels olmakta."[30]

Engels'in muhabirlik çalışmalarının kapsamı özellikle, İngiltere ve Fran-

* Rus ordularının
** Endişeler
*** Kendi yargılarıma bel bağlamaya
**** Yazı Kurulu Yönetimi

sa'nın Türklerin yanında Rus-Türk savaşına karışmasıyla daha da genişledi. Kırım savaşı sırasında "Tribune"de yetmişin üzerinde makalesi yayımlandı.

Engels bu makalelerde, askerlik sistemini ve savaş tarihini çok iyi bildiğini göstermiştir. Çarpışmaların gidişinin, savaşan tarafların güçler dengesinin ve her askerî harekâtın çözümlemesini yapmıştır. Bir çok makalede ("savaş", "İngiliz ordusunun şu andaki durumu -taktik, üniforma, komiserlik vb.-", "British Disaster in the Crimea" -Kırım'da İngiltere'nin başına gelen felaket) İngiliz ve Fransız başkomutanlığı tarafından çarpışmalarda uygulanan stratejiyi ve yönetimi eleştirdi ve İngiliz askerlik sistemindeki tutuculuğu gözler önüne serdi. Engels, İngiliz savaş makinasındaki hataların ana nedenlerinden biri olarak, bu orduda subaylık statüsünün bir ticaret sisteminin oluşmasını gösteriyordu ki, bu sistem aracılığıyla zenginler hızla ilerleyebiliyorlardı. Diğer bir neden olarak da, İngiliz politik yaşamındaki tutuculuğu ve burnu büyük, yeteneksiz yönetici kastın egemenliğini sayıyordu.

Engels, Kırım seferi başkomutanlığında bulunan 3. Napoleon krallığı yüksek rütbeli subaylarının (Saint-Arnaud ve diğerleri) pısırıklığını da betimlemişti. Louis Napoleon'un bir çok ciddi hatanın doğrudan sorumlusu olduğunu ve hattâ birleşik İngiliz-Fransız ordularını yönetirken yapılan hataların da sorumluluğunu taşıdığını, ayrıca müttefiklere kendi Kırım seferi planını ve planın gerçekleşmesini zorla kabul ettirmiş olduğunu tanıtlamıştı. "Büyük bir komutan olduğunu" sanan bu adamın, "hanedanının kurucularına biraz olsun yaklaşmak isterken, daha başlangıçta yeteneksizliğinin küstah bir kişi olarak meydana çıkması"[31] kısmetinde varmış diye yazıyordu Engels. 3. Napoleon'un iç ve dış politikasını eleştirirken, "savaş yönetimindeki iddialı orta kararlılığının ikinci krallık iç yönetiminde yansımasını, özün yerini görünüşün almasını ve 'ekonomik' seferlerin askerî seferlerden hiç de daha başarılı olmadığını tanıtlamak kolay olurdu"[32] diye vurguluyordu.

Aynı şekilde Rus ordusunun durumunu da eleştiriyordu Engels. Rus askerlerinin kahramanlığına verdiği yüksek değerin yanında, "İnkerman Çarpışması", "Savaş", "Kırım Seferi" ve diğer makalelerinde Rusya'daki askerlik sisteminin geriliğini, ordudaki biçimciliği, "resmigeçit talimini" ve generallerden bir bölümün ahmaklığını da belirtiyordu.

Seferin en önemli aşamasını karakterize eden Sivastopol kuşatmasına özel bir ilgi göstermişti. Kentin, kendisini onbir ay kahramanca savunması, özenle üzerinde durduğu incelemesine konu olmuştu. Sivastopol'u savunanların cesaretini övmüş, tahkimat tesisleri konusunda Rusların, İngiliz ve Fransızlara olan üstünlüğünü saptamış ve Sivastopol garnizonu askerî mühendislerinin, özellikle de mühendislerin başı E. Todtleben'in yüksek yeteneğini takdir etmişti. Savunma sırasında tahkimat tesislerinin yapısı, Engels'in kanısına göre, "bugüne kadar kuşatılan garnizonlarda görülenden ayrı, eşsiz, en cesur ve en becerikli girişim"di ve "savunmanın tüm yönetimi de birinci sınıftı."[33]

Engels daha sonraları, savunma savaşının, savaş sanatının ve kahramanlığın parlak bir örneği olarak saydığı Sivastopol savunması deneyimlerini yeniden ele aldı.

Engels'in Kırım Savaşı ve Rus ordusu hakkındaki makalelerini okurken, elinin altında daha çok batı Avrupa hükümetlerinin ve burjuvazinin yayın organlarından elde ettiği yan tutan bilgiler olduğundan ve bunların doğruluğunu araştıracak ne olanağının ne de zamanının bulunmamasından, ara sıra bazı çarpışmaları tek yönlü değerlendirdiğini göz önünde tutmak gerekir. Rus ordusu ve komutanlarındaki zayıflıkların betimlenmesinde, Rus çarlığına karşı olan makalelerindeki politik yönle açıklanan belirli abartmalar bulunmaktadır.

Kırım Savaşı, Marx ve Engels'in beklediği gibi devrimci bir savaşa dönüşmedi. Ama Çarlığın yenilgisi Rusya'da eveğen (had) politik ve ekonomik bir bunalıma neden oldu ve Avrupa'da devrim ve gericilik güçleri dengesinde ciddi bir değişikliğe yol açtı.

Sömürgeciliğe ve Ulusal Baskıya Karşı

1850'li yılların ikinci yarısında Engels'in yazarlık çalışmalarının büyük bir bölümünü, başta gelen kapitalist güçlerin sömürgeci amaçlara yönelik yayılmalarının açığa çıkarılması ve Asya ile Afrika halklarının sömürgecilere karşı verdikleri ulusal kurtuluş savaşları kapsar.

Marx ve Engels 50'li yıllarda yaygınlaşan Çin ve Hindistan halklarının ulusal hareketlerini özel bir dikkatle izliyor ve bu hareketleri, burjuva toplumu refahının ekonomik temelini sarsmaya ve sosyal devrimin zaferini çabuklaştırmaya muktedir bir güç olarak görüyorlardı. İngiliz hükümetinin sömürgecilik politikasını ve İngiliz askerî kliğinin, köleleştirilen ülkelerin halklarına karşı zorbaca davranışını kesinlikle yeriyorlardı.

Engels bir çok makalesinde, ("Çin'e Yeni İngiliz Seferi", "İran-Çin", "Uzak Doğuda Rusya'nın Başarıları" vb.) İngiliz burjuvazisinin Çin'deki ilhak politikasının yağmacı niteliğini ortaya serdi ve bu politikanın, Çin halkının direnişiyle karşılaşacağını önceden gördü. Mayıs 1857'de, İkinci Afyon Savaşı sırasında, İngiliz müdahalesine karşı çıkan bu savaş hakkında şunları yazıyordu: "Tüm Çinlilerin tüm yabancılara karşı genel bir ayaklanmaya kalkışmasına neden, İngiliz hükümetinin korsan politikasıdır. Bu politika, ayaklanmayı bir imha savaşına çevirmiştir."[34] Engels bu savaşı "pro aris et focis"* bir savaş olarak, "Çin ulusunun varlığını sürdürmesi"[35] sonucuna göterecek bir halk savaşı olarak nitelemiştir. Çinlilerin "barbarlığına" öfkelenen ve aynı zamanda İngiliz birliklerinin insanlık dışı savaş yöntemlerini görmek istemeyen İngiliz burjuva basınının iki yüzlülüğünü de hicvetmiştir.

Hindistan halkının ulusal kurtuluş savaşı da Marksizmin kurucuları tarafından büyük bir sempatiyle karşılanmıştır. Marx da önemli konularda Engels'e sık sık danışarak, Hindistan'daki durumla ilgili bir çok makale yazmış-

* Yer, yurt için

tır. 2 Haziran 1853'te, 17. yüzyıl Fransız gezgin ve yazarı François Bernier'nin bir kitabı hakkında Engels'e bilgi verirken, yazarın çıkardığı sonuçların doğruluğuna dikkat çekiyordu: "Bemier doğudaki tüm olguların temel biçimini *özel toprak mülkiyetinin* olmamasında görmekte haklı. Bu, doğu cenneti için gerçek bir clef *"[36]

Engels verdiği yanıtta aynı düşüncede olduğunu açıklıyor ve belirtiyordu: "Doğudaki hükümetin her zaman için yalnız üç bakanlığı vardı: Maliye (ülkeyi yağmalamak), savaş (ülkeyi ve dış ülkeleri yağmalamak), ve travaux publics**. Yeniden üretim için tasarı."[37] İngiliz hükümeti ilk ve ikinci bakanlığı kurdu, ama üçüncüyü tamamen ihmal etti, bu nedenle sulama sistemi bakımsızlıktan kullanılamaz hale geldi ve Hindistan tarımı yok oldu. Marx bu düşünceleri, Engels'in mektubunu aldıktan bir kaç gün sonra yazdığı "Hindistan'da İngiliz Egemenliği" başlıklı makalesinde değerlendirdi.

Marksizmin kurucuları 1857-1859 Hint Ulusal Ayaklanmasına yakınlık duymuşlar ve İngiliz sömürgecilerini yermişlerdi. Engels, Kasım 1857'den Eylül 1858'e kadar, Hindistan Ayaklanmasındaki başarısızlığın nedenlerini sıraladığı, Hindistan'daki çarpışmaların gidişi üzerine bir çok makale yazmıştır ("Delhi'nin Ele Geçirilişi", "Lakhnaus'un Kuşatmadan Kurtuluşu", "Windham Yenilgisi", "Hindistan'da Ayaklanma" vb.).Marx bu makalelere hayran kalmıştı: "Makalen şahane ve N(eue) R(heinische) Z(etinug)un en iyi günlerindeki style*** ve manner**** anımsatıyor"[38] ("Lakhnaus'un Kuşatmadan Kurtuluşu" başlıklı makale için 14 Ocak 1858'de yazdığı mektuptan). Engels, ayaklanmanın bastırılmasından sonra ülkedeki durumun bir çözümlemesini yaparken, önemle şunu belirtiyordu: "Ancak bu ikinci istilâ, Hint halkı üzerinde İngiltere'nin etkisini artırmış değildir"[39], tersine sömürgecilere karşı nefretini daha da güçlendirmiştir. Bu durumun İngiliz egemenliği için ciddi sonuçlara yolaçacağını önceden görmüştü.

Engels sömürgecilik konularıyla ilgili olarak, Afganistan ve İran üzerine de makaleler kaleme almıştı. Bu yazılarında, İngiliz sömürgecilerinin ve Rus Çarlığı'nın bu ülkeler üzerinde etkili olma ya da doğrudan egemenlik kurma çabalarını teşhir etmişti. 1858'de "New American Cyclopaedia"da yayımlanan "Cezayir" başlıklı makalesinde, Fransız istilacılarının Cezayir'deki zorba sömürgeci rejimini şöyle niteliyordu: "Fransızlar tarafından istila edildiği ilk günden günümüze kadar bu talihsiz ülke, sonu gelmeyen kanlı olaylara, yağmalara ve zorbalıklara sahne olmuştur... Bağımsızlığın ve yabancı egemenliğinden nefretin, kendi yaşamlarından çok daha değerli ve yüce olduğu Arap ve Şeloh aşiretleri, korkunç baskınlarla... ezilmiş ve yılgınlaştırılmıştır."[40]

Engels'in Asya ile Kuzey Afrika halklarının ulusal kurtuluş savaşlarına ilişkin yazıları, Marx'ın bu sorunlarla ilgili makaleleri yanında, sömürge sorununun Marksist açıdan gelişmesine temel olmuştur.

* Anahtar
** Kamu hizmetleri
*** Üslup
**** Tarz

Engels gericilik yıllarında bilimsel incelemelere epey zaman ayırmıştı. İlgilendiği konular oldukça geniş bir alanı kaplıyordu.

Doğu Sorunu ve Kırım Savaşı'yla ilgili makaleler üzerinde çalışırken, Slav halklarının tarih ve kültürüne karşı ilgisi artmıştı. 1853-1856 yılları arasında tüm dikkatini bu konular üzerinde topladı. Engels için ilginç olan, Avusturya ve Türkiye'deki Slav halklarının durumu ve ulusal kurtuluş savaşları, Çarlık Rusyası'nın bu halklara karşı politikası ve bu halkların tarihsel yazgılarıydı. O yıllarda British Museum'un kütüphanesinde çalışmalarda bulunan Marx, bu konuyla ilgili literatür'ün seçiminde kendisine yardımcı oldu. 1854'ün sonlarında Engels'e, G. Dietzel'in "Rusya, Almanya ve Doğu Sorunu" adlı kitabıyla diğer birkaç yapıtı salık verdi. Engels, panslavcılık ve batılı Slavlar üzerine bir broşür hazırlamak için çalışmalara başladı; ancak yayımcı bulamadığından broşürü tamamlayamadı. O zamanki incelemelerinin sonuçlarnıdan bir kaçını Nisan 1855'te "Neue Oder Zeitung"da, "Almanya ve Panslavcılık" ortak başlığı altında iki makale halinde yayımladı.

1856 yılı Ocak ayından Nisan'ına kadar, "New-York Daily Tribune" için bu konuyla ilgili ama yayımlanmayan bir makale dizisi yazdı.

Marx'ın Manchester'e gönderdiği çeşitli mektuplarda, Rusya, güney ve batı Slavları tarihi ve Slav dilleri üzerine kitapların, sözlüklerin, başvuru kitaplarının listeleri bulunuyordu. Marx, Şubat 1856'da Engels'in ricasıyla, "İgor'un Sefer Türküleri" adlı kitabın Almanca baskısını ısmarladı ve Çek bilim adamı J. Dobrovski'nin "Slav Kadını" ve Alman tarihçisi M.Heffter'in "Almanların ve Slavların 5. yüzyıl Sonundan Bu Yana Süren Savaşı" adlı kitapları için ayrıntılı dipnotlar hazırladı. Marx, Engels için Dobrovski'nin de yararlandığı kaynakları özenle not etti ve başka yapıtları da salık verdi. Marx bu kitaplardan bir çoğunu kendisi de okumuş ve Engels'e düşüncelerini açıklamıştı. Özellikle Engels'in "New-York Daily Tribune" için üzerinde çalıştığı makalelere yararlı olabileceği kanısına vardığı zamanlar, Manchester'de bulunmayan kitaplardan arasıra özetler de çıkartmıştı.

O günlerde Engels'in dikkatini özellikle çeken konular arasında Doğu ülkelerinin tarihi de yer alıyordu. Bu, Türkiye'nin Asya'daki topraklarına yerleşen halkların tarihinin incelemesiyle, Hindistan halklarının ulusal kurtuluş hareketiyle ve Avrupa güçlerinin Çin'deki sömürge savaşlarının çözümlenmesiyle yakından ilgiliydi. Engels ayrıca, Berlin Üniversitesi konferanslarında profesör F. Benary'den İncil'in ortaya çıkış öyküsünü dinledikten sonra 1841 yılından bu yana ilgi duyduğu dinsel öğretilerin tarihiyle de uğraşmıştı. Mayıs 1853'de, Ch. Forster'in "The Historical Geography of Arabia: Or, the Patriarchal Evidences of Revealed Religion" kitabının Tevrat'ın doğuşu konusunda düşündüklerini Marx'a açıklarken şöyle yazıyordu: "Yahudilerin kutsal denen kitaplarının, kendi aşiret akrabalarından, göçebe komşularından erken ayrılışlarıyla değiştirilen eski Arap dinsel ve aşiret geleneklerinin be-

timlenmesinden başka bir şey olmadığı benim için tamamen açık ve seçik şimdi."[41]

Engels'in tarihsel konuları incelemesi, o yıllarda yoğun bir şekilde üzerine eğildiği Filoloji ve yabancı dillere karşı gösterdiği ilgiye yakından bağlıydı.

Daha Aralık 1850'de, Manchester'a göç edişinden hemen sonra Rus dili üzerinde çalışmış ve oldukça kısa bir sürede dikkate değer ilerleme kaydetmişti. Aynı zamanda diğer Slav dilleriyle de (Sırpça, Slovakça ve Çekçe) uğraşmıştı. "Kaldı ki artık Slav tarihini halletmem gerek", diye 18 Mart 1852'de Marx'a yazıyordu, "ondört günden beri Rusça inekledim ve dilbilgisini oldukça başardım sayılır, 2-3 aylık bir süre, gerekli sözcük hazinesine yetecek, ondan sonra başka bir şeye başlayabilirim, au fond* o kadar güç de değil."[42] Hattâ bir süre, Slav dillerinin karşılaştırmalı dilbilgilerini derlemeyi düşünmedi değil.

Engels, Bowring tarafından yayımlanan "Rus Antolojisi"ni de okudu ve Lomonosov'un, Derşavin'in, Sumarokov'un, Çeraskov'un, Bogdanoviç'in, Şukovski'nin, Karamzin'in, Krilov'un ve 18. yüzyıl sonuyla 19. yüzyıl başlarındaki diğer Rus yazar ve bilim adamlarının yapıtları hakkında ayrıntılı notlar hazırladı. Klasik Rus yapıtlarını aslından okuyordu. A.S.Puşkin'in "Eugen Onegen" ve "Tunç Atlı" adlı yapıtlarından çıkarttığı özetler ve A.S. Griboyedov'un "Anlayış Dert Yaratır" yapıtının Almanca çevirisi günümüze kadar kalmıştır. Ayrıca Rus devrimci-demokratik yazınını da izlemişti. Bunlar arasında A.Herzen'in "Rusya'da Devrimci Düşüncenin Gelişmesi Üzerine" adlı kitabının Fransızca baskısı ve yine Herzen'in, Londra'daki bağımsız Rus basımevi tarafından yayımlanmış, köleliğe karşı "Yohannis Günü! Yohannis Günü! Rus Soylularına" başlıklı duyurusu da bulunuyordu.

Engels bunlardan başka Doğu dilleri üzerinde de çalışmıştı: Arapça ve Acemce. "Acemce... bir dil için gerçekten çocuk oyuncağı"[43] diye 6 Haziran 1853'de Marx'a yazıyordu. "Acemce için en fazla üç hafta bana yetti..."[44] Bir kaç yıl sonra Cermen dilleri, özellikle Gotik dili üzerindeki bilgilerini tazeledi. "Hayret ettiğim nokta şu ki, sandığımdan çok daha fazlasını biliyormuşum", diye Gotik dili için düşündüklerini yazıyordu, "bir kolaylık bulsam 14 günde tamamen bitirebileceğimi sanıyorum. Ardından hep yarım yamalak kalan eski kuzey ve Anglo-Sakson dillerine başlayacağım."[45]

Engels aynı zamanda doğa bilimleriyle de -Fizik, Fizyoloji ve karşılaştırmalı Anatomi- uğraşıyordu. Ilk sırada, materyalist diyalektiğin doğa bilimleri alanına uygulanması ilgilendiriyordu onu. Araştırmalarının geçici bazı sonuçlarını, 14 Temmuz 1858'de Marx'a yazdığı bir mektubunda açıklamıştı. Son on yıl içinde Fizik, organik Kimya ve Fizyoloji'de kaydedilen ilerlemeler, diyalektik dünya görüşünün parlak bir şekilde onaylanmasıydı ve Hegel "*bugün* bir 'Doğa felsefesi' yazmış olsaydı, her yönden üzerine konu yağardı."[46]

Engels, Schleiden ve Schwann tarafından bulunan hücreye ve enerjinin sa-

* Aslında

kınımı ve dönüşümü yasasına çok önem vermişti. Bu yasa için, "Düşünce koşullarının (Reflexionsbestimmung) birbiri içinde çözüldüğü gibi, yöntemde parlak, maddesel bir deneme"[47] demiştir. Buradan dahi, bilimlerini diyalektik-materyalist bir yönden sınıflandırılması sorununa yaklaşım belli olmaktadır.

Engels için karşılaştırmalı Fizyoloji, niceliksel değişikliklerin niteliksel değişikliklere dönüşümüne ilişkin diyalektik yasanın açık, somut bir örneğiydi. "... karşılaştırmalı Fizyoloji'de" diye yazıyordu, "diğer yaratıklar karşısında insanoğlunun idealistçe yüceltilmesine karşı bir küçümseme duyulmakta, insan yapısının diğer memeli hayvanlarla, ana hatları tüm omurgalılarda görülen uygunluğu her adımda karşımıza çıkmakta... Nicelikten niteliğe sıçrayışa ilişkin Hegelci tarih de burada çok iyi."[48]

Engels, 1850'li yılların sonlarında, Charles Darwin'in henüz yayımlanmış olan "Türlerin Ortaya Çıkışı" adlı yapıtını büyük bir ilgiyle okumuştu. "Ayrıca, şu sırada okumakta olduğum Darwin bir harika", diye Aralık 1859'da Marx'a yazıyordu: "Teleoloji (erekbilim) bir yönden şu anda olup bitenleri hâlâ bozamadı. Bu nedenle, doğadaki tarihsel evrimi tanıtlamak için bu güne kadar en azından böylesine başarılı, muhteşem bir deneme yapılmadı."[49]

Engels, bilimsel incelemelerinden askerlik sistemine geniş yer vermiştir. Savaş sanatının üstesinden gelmeyi, yakın gelecekte gericilik güçlerine karşı verilecek savaşlarda Proletarya Partisinin hazırlanması için zorunlu koşul olarak görüyordu. Daha 1851'de, Weydemeyer'e yazdığı bir mektubunda, "önümüzdeki ilk harekette partie militarire* in çok büyük önem kazanması kaçınılmazdır"[50] diyordu ve "askerliği ineklemeye"[51] başladığını bildiriyordu. Weydemeyer'e konuyla ilgili incelemelerinin geniş bir programını açıkladı ve Prusya ordusunun eski bir subayı olarak kendisinden gerekli literatürün seçiminde yardımcı olması ricasında bulundu; ayrıca Almanya'nın özel bir haritasını, özellikle 1801-1809 yıllarına ait Württemberg, Bavyera ve Avusturya, 1814 yılına ait kuzeydoğu Fransa, Belçika, Lombardiya, Macaristan, Schleswig-Holstein, Saksonya, Thüringen ve 1792'den bu yanaki seferleri incelemek için gereksinim duyduğu Prusya'nın 1806-1807 ve 1813 yıllarına ait haritalarını istedi. Engels, ordunun görevi, taktik, istihkâm teorisi, topçu teşkilatı, ordunun yapısı ve de çeşitli ülkelerde ordunun ikmali ve donatımına ilişkin konuları inceledi. Üzerinde de büyük bir önemle durduğu konu ise, daha çok yeni çağınki olmak üzere savaş sanatı tarihiydi. Çok önceleri, Avusturya generallerinin ve savaş konuları yazarı R. Montecuculi'nin yazılarını, Fransız generali H. Jomini'nin savaş sanatı tarihini, İngiliz topçu korgenerali William Napier'in kaleme almış olduğu İspanyol Savaşı Tarihini okumuştu. Engels bu kitap için, "bu güne kadar gördüğüm savaş tarihlerinden en iyisi"[52] diyordu.

Bir süre, 1848-1849 Macaristan Seferi Tarihi hakkında bir broşür hazırlamayı tasarladı. Bu konudaki literatürün bir araya getirilmesinde Marx'ın büyük yardımı dokunmuştu. Engels'in 50'li yılların başlarında askerlik sistemi-

* Askerî yön

ni ve savaş sanatı tarihini incelemesi, Kırım Savaşı üzerine kaleme aldığı makalelerinin yüksek bir düzeyde olmasını sağlamıştır. Bu konular üzerindeki çalışmaları sırasında, tarihsel ve özel askerî yazını incelemeyi sürdürdü, askerliğe ilişkin bilgilerini artırdı ve derinleştirdi.

"New-York Daily Tribune"deki makalelerinin başarısı, Mart 1854'te Londra'da çıkan "Daily News" gazetesinde askerî muhabir olarak bir iş bulmak için uğraşmasına neden oldu. Böyle bir iş, Londra'ya taşınmasına, sürekli olarak Marx'ın yanında kalmasına ve 1848-1849 Macaristan Savaş Tarihi hakkında tasarladığı kitabını bitirmesine olanak tanıyacaktı.

30 Mart 1854'te "Daily News" gazetesinin redaktörü H.J. Lincoln'e şunları yazıyordu: "Uzun yıllar boyunca askerlik bilimini tüm kollarıyla incelemek, işlerimin başında geldi ve bir zamanlar Alman basınında çıkan Macaristan seferiyle ilgili makalemin sevindirici başarısı, boşuna çalışmadığıma ilişkin inancımı güçlendirdi. Rusça, Sırpça ve biraz Rumence dahil olmak üzere Avrupa dillerinin büyük çoğunluğunu az ya da çok bilmekteyim. Bu da bana, en iyi bilgi kaynaklarının ulaşılabilirliğini sağlamaktadır..."[53] Aynı zamanda askerî konularla ilgili makalelerinden bir kaçını Lincoln'e gönderdi. Başlangıçta görüşmeler iyi gitmişti. Ama Engels işe alınmadı, bir devrimci ve komünist olarak adının çıkmış olması, bu işin gerçekleşmesini önleyen nedenlerin başında geliyordu.

Engels'in askerlik sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgileri, "New American Cyclopaedia" için hazırladığı makaleler üzerinde çalışırken kendisine büyük kolaylık sağladı. Bu yayın organında çalışma önerisi, Nisan 1857'de "New-York Daily Tribune"un yazarlarından Dana tarafından Marx'a yapılmıştı. Makalelerin başlıca bölümünü -tüm askerî konuları- Engels üstlendi. Bu süre boyunca (işbirliği 1861'e kadar sürdü) askerlik sisteminin çeşitli yönleri üzerine elliden fazla makale yazdı.

Marx ve Engels 1856 sonbaharından bu yana yazışmalarında, yaklaşan ekonomik bir bunalımın belirtilerini karşılıklı tartışmaya başlamışlardı. Bu bunalımın, ciddi ekonomik ve politik sarsıntılara yolaçacağı ve devrimci hareketin yeni, güçlü bir yükselişine itici güç olacağı umudundaydılar. Engels 1856 Eylül'ü sonlarında şöyle yazıyordu: "Bu kez, daha önce görülmemiş bir dies irae* olacak, tüm Avrupa sanayisi batmış, tüm pazarlar tıka basa dolmuş..., tüm mal sahibi sınıflar içeri girmiş, burjuvazinin tekmil bir iflâsı, savaş ve düzensizlik en yüksek noktasında. Sanırım tüm bunlar 1857 yılı içinde gerçekleşecektir..."[54]

Bu kehanet doğru çıktı. Sadece bir yıldan biraz fazla bir sürenin geçmesi gerekti ve görülmemiş şiddette bir ekonomik bunalım patlak verdi.

* Kıyamet günü

7. BÖLÜM
1870-1883

Yeniden Londra'da Marx ile Birlikte

"Önümüzdeki yaz sonunda Londra'ya taşınmam artık kesinleşti. Lizzie Manchester'dan bir an önce ayrılmak istediğini söyledi bana"[1] diye yazar Engels, 1870 Şubat'ında Marx'a neşe içinde. Artık Londra'da uygun bir ev aramaya başlamak gerekiyordu. Engels'i bu hususta Marx, karısı ve kızları elbette destekliyorlardı.

O günlerde Londra'da boş ev bulmak zor değildi, fakat Marx'ların evine yakın, geniş, iyi durumda ve pahalı olmayan bir ev bulmanın kolay olduğu da söylenemezdi. Temmuz ortalarında müjde geldi. "Sevgili Bay Engels", diye yazıyordu Jenny Marx sevinç içinde, "araştırma gezisinden şimdi döndüm eve ve hemen sizi bilgilendiriyorum. Yeri son derece açık ve güzel olduğu için hepimizin çok hoşuna giden bir ev buldum. Jenny ile Tussy de yanımdalardı ve ikisi de çok beğendiler." Jenny, evle ilgili ayrıntılı bilgiler verdikten sonra şunları yazar: "Elbette sizin ve karınızın evi görmesi çok önemli, hem de en kısa zamanda, çünkü böyle iyi bir ev çabucak tutulur. [...] Sizleri yanımızda göreceğimiz için ne kadar sevindiğimizi biliyorsunuz." [2]

Jenny Marx isabetli bir seçim yapmıştı, Engels evi tuttu. Bu, güzel Regent's Park'ın hemen karşısında bulunan Regent's Park Caddesi üzerindeki 122 numaralı evdi ve Marx'ın evinden yürüyerek onbeş dakika mesafedeydi.

Ev aramak ve Engels ailesinin taşınmasıyla geçen bu haftalar içinde kara Avrupa'sında birbiri ardına siyasal olaylar patlak vermişti. Orta Avrupa'da bir kez daha silahlar konuşmuştu ve işçi hareketi özellikle Marx ve Engels'in desteğine ihtiyaç duyuyordu.

19 Temmuz 1870'de Fransız kralı III. Napoleon, Bismarck tarafından çeşitli diplomatik entrikalarla kışkırtıldıktan sonra, Prusya'ya savaş ilan etti. Olayların hızla yön değiştirmesi Marx ve Engels'i şaşırtmıştı. "Fransız halkının imparatorluğunun yıkılması için savaşacak yerde kendisini imparatorluğun büyümesine adaması, Bonaparte'ı asacak yerde onun bayrağı altında toplanması düşüncesiyle uzlaşmak" [3] zorlarına gidiyordu. Fakat savaş patlak verdiğinde çeşitli ülkelerin işçilerini özellikle Alman ve Fransız işçileri, aniden ortaya çıkan yeni durum için silahlandırmak konusunda bir an bile tereddüt etmediler.

Hümanist olarak Engels ve Marx savaştan nefret ediyorlardı. Savaşların nedeninin kader ya da insanların başarısızlıkları olmadığını, sömürgeci toplumun çelişkilerinden kaynaklandığını biliyordu. O nedenle işçi sınıfına, insanlığın barış özleminin, ancak sömürücü sınıfın iktidardan düşürülmesiyle gerçekleşebileceğini öğretmişlerdi. Nesnel olarak proletaryanın önünde duran bu görev, işçi sınıfının savaşa ilişkin, henüz güçsüz olduğu için engelleyemeyeceği savaşlara ilişkin de tavrını belirlemeliydi.

Fakat Marx ve Engels, insanlık tarihinde, toplumsal ilerlemenin gerçekleşmesine katkıda bulunan, yarattıkları bütün acı ve eziyetlere rağmen, yeninin eskiye karşı savaşını geliştirdikleri için pozitif bir rol oynayan savaşlar olduğunun da bilincindeydiler. O nedenle Bilimsel Komünizmin kurucuları -ve onları izleyen bütün Marksist-Leninistler- devrimci, haklı savaşlar ve gerici, haksız savaşlar ayrımı yapmışlardı. Marx ve Engels, her savaşa kendi somut tarihsel ilişkisi içinde bakıyorlardı. Her savaşın sınıfsal karakterini, tarihsel-ekonomik nedenlerini, görülebilir sonuçlarını ve çoğu kez çelişki dolu doğasını inceliyorlardı. 1870'te de böyle davrandılar.

Marx, Alman-Fransız savaşı üzerine kendisinin hazırladığı ve Genel Kurul tarafından onaylanan ilk yazısında, patlak veren savaşın karakterini analiz ederek devrimci işçi hareketinin savaş koşulları altında zorunlu taktiğini anlatırken Engels'in düşüncesini de ifade ediyordu. Marx ve Engels, Fransa açısından savaşın, Fransa İmparatoru Bonaparte'ın kişisel iktidarını güvence altına almayı, hattâ geliştirmeyi amaçlayan bir hanedanlık savaşı olduğunu görmüşlerdi. Buna göre Almanya'nın ulusal bağımsızlığı için savunma savaşı yürütmek zorundaydı. "Fakat Almanya'yı kendisini savunmak zorunda bırakan kim? Louis Bonaparte'a Almanya'ya karşı savaşma olanağı veren kim? *Prusya*! Louis Bonaparte ile ülke içindeki halkçı muhalefeti ezmek ve Almanya'yı Hohenzoller Hanedanlığına katmak için çeşitli komplolar yapan Bismarck'ın kendisiydi." [4]

O nedenle Marx ve Engels, Alman işçi sınıfından, egemen sınıfı anti-ulusal savaş politikasının karşısına kendi ulusal barış politikasını, kendi dış politika alternatifini koymasını istiyorlardı. Alman işçiler, haklı savaş olarak, Almanya'nın ulusal birliğinin baş düşmanı olan III. Napoleon'a karşı yürütülen bir savaş olarak kaldığı sürece savaşı desteklemek zorundaydılar. Fakat savaş Bismarck tarafından, Fransız halkına karşı sürdürülmeye başlandığı andan itibaren bütün güçleriyle savaşa karşı mücadele etmeleri gerekirdi.

Bir kaç hafta sonra Engels, kendisine ne düşündüğünü soran Marx'a görüşünü beş kısa tezde özetler. Sınıf bilinçli Alman işçilerinin uygulayacakları taktik için önerileri şunlardır:

"1- Almanya'nın savunulmasıyla (barışa kadar belli koşullar altında saldırıyı dışlamaz) sınırlı kaldığı koşullarda ve sürece [...] ulusal harekete katılmak,

2- Bu arada Alman-ulusal çıkarlarıyla Prusya-hanedalık çıkarları arasındaki ayrımın altını çizmek,

3- Alsas ve Loren'in ilhakına karşı çıkmak [...]

4- Paris'te şovenist olmayan cumhuriyetçi bir hükümet yönetime gelir gelmez, bu hükümetle onurlu bir barış için işbirliği yapmak,

5- Savaşı onaylamayan ve birbirleriyle savaş içinde de olmayan Alman ve Fransız işçilerini çıkarlarının birliğini sürekli öne çıkarmak."[5]

Gerek Fransa'da, gerekse de Almanya'da kitle toplantılarında binlerce işçinin, sömürücü sınıfın milliyetçiliği ve şovenizmine karşı sesini yükseltmesi ve ülke sınırlarının ötesine geçerek proleteya enternasyonalizmine inançlarını ifade etmeleri Engels'i gururlandırıyordu. August Bebel ile Wilhelm Liebknecht'in, Kuzey Almanya Parlamentosu'nda, Prusya Hükümeti'nin halk düşmanı dış ve savaş politikasına karşı yürekli protestoları, Avrupa halklarına "kendi kaderlerini tayin hakkını kazanmaları ve gerek devletler, gerekse de toplumlarla ilgili bütün olumsuzlukların kaynağı olan bugünkü kılıç ve sınıf egemenliğini ortadan kaldırma"[6] çağrısı yapmaları nedeniyle Engels, "Görüşlerimizle özgürce ve inatla ortaya çıkmanın gerçekten kolay bir iş olmadığı koşullar altında [...] ikisinin yürekli çıkışları üzerine"[7] coşkuyla dolmuştu.

Uygun bir durum Engels'e savaş üzerine düşüncelerini sadece dostlarına ve yoldaşlarına yazdığı mektuplarda değil, basında da dile getirme olanağı verdi. Londra'da çıkan "Pall Mall Gazette" adlı bir gazetenin yazı kurulu Marx'a savaş muhabiri olarak yazı yazma önerisinde bulunmuştu. Marx bu öneriyi kabul etmemiş, fakat hemen Engels'e sormuş, Engels de savaşın seyri üzerine her hafta iki yazı vermeyi kabul etmişti.

Engels, daha önceki yıllarda Almanya ve Fransa'da askeri koşulların farklılığı üzerine açık bir yargıya varmıştı. 29 Temmuz'da "Pall Mall Gazette"de savaş yazılarını düzenli olarak yazmaya başladı. Çoğunlukla "Notes on the War" ("Savaş Üzerine") başlığıyla savaşın sonuna kadar 58 yazı yazan Engels'in askeri yorumları ve haberleri, kısa süre sonra Londra'da büyük bir sansasyon yaratmıştı. Anonim yazdığı için çeşitli tahminler yürütülüyordu. Makaleleri öyle olağanüstüydü ki, "Times" gibi büyük gazeteler bile açıktan açığa kopya çekiyorlar, ya da birincil derecede tanık olarak Engels'ten alıntılar yapıyorlardı.

1870 Temmuz'unun sonunda İngiliz kamuoyu merak içinde kısa süre sonra başlayacak olan Fransız saldırısını beklemekteydi. Haber kaynakları son derece iyi olan çevreler bile Fransa'nın zaferini olanaklı görüyorlardı. Oysa Engels kuşkuluydu. Bonaparte'ın baskısını karşısında sadece imparator Wilhelm "ilhakçı"nın değil, Alman halkının bulunduğunu ve Bonaparte'ın, Rhein üzerinden gözüpek bir saldırı yerine uzun bir sefer için dolambaçlı önlemler almak zorunda kalacağına dikkat çekiyordu. Engels'e göre Fransa böylece küçücük zafer şansını da neredeyse yitirmiş olacaktı.

O, daha çok Prusya başkomutanlığının, "Bonaparte'ın karşısına çıkardığı herşeyi defalarca tekrarlanacak şiddetli mücadeleyle de olsa yenilgiye uğratmak zorunda olan" [8] bir orduyla Fransa'ya saldırmasını bekliyordu.

Engels'in "Pall Mall Gazette" ile yaptığı anlaşma sadece askerî sorunları kapsıyordu. Sorumlu yazı işlerince daha çok yazı yazmaya teşvik edilen fakat

aynı zamanda da kuşkuyla karşılanan Engels, savaşla ilgili olayları büyük planda tarihsel-siyasal ve askerî-tarihsel bağıntılar içinde inceliyordu. Tarihsel örnekleri gündeme getirerek, savaşan iki ülkenin halk kitlelerinin çıkarlarını önplana çıkarabiliyordu. Savaş alanlarında ulusal bağımsızlık ve demokratik özgürlükler için mücadele eden, soygun ve baskıyı suç olarak reddedenlerin safında yer almaktaydı. Bismarck'ın sahte yurtsever söyleminin ardında, Fransa'nın Almanya'nın içişlerine müdahalesini reddetmenin dışındaki amaçları hemen görebilmişti, fakat bu onun genelkurmay başkanı Moltke'nin komutasındaki Prusya genelkurmayının üstünlüğünü kabul etmesini engellemiyordu.

Alman birliklerinin stratejisinde ve hücum côşkusunda kendisini gösteren hedef bilincinin aksine Engels, beceriksizlikleri yüzünden Fransız ordusunu zaafa uğratan Bonapartist generalleri teşhir ediyordu.

Engels'in, Moltke'nin, ilerlemesini tamamlayarak Mozel'da yığınak yapmış olan Fransa'nın ana güçlerini kuşatma ve ezme yönündeki gizli savaş planını açığa çıkarttığı söylenebilir. Bir kaç hafta sonra Moltke'nin, mareşal Mac-Mahon komutasındaki serbest hareket edebilen son orduyu da kuşatma ve yoketme amacını neredeyse gününe, kilometresine kadar doğru olarak söylemişti. Gerçekten de 1 Eylül'de Sedan'daki savaş Mac -Mahon komutasındaki birliklerin teslim olması ve III. Napoleon'un tutsak edilmesi sonucunu doğurdu. Böylece Napoleon'un yenilgisi perçinleniyordu.

Londra'daki dostları Engels'in savaş üzerine yazılarını bütünüyle onaylıyorlardı. Engels ile sürekli görüşen Marx, daha 3 Ağustos'ta, Engels'in "*Londra'da ilk askerî otorite olarak tanınma*" [9] yolunda ilerlediğini söylüyordu. Marx'ın karısı ise coşkuyla şunları yazmıştı Engels'e: "Bu yazıların burada nasıl sansasyon yarattığına inanamazsınız! Fakat siz de gerçekten mükemmel bir açıklıkta ve anlaşılır yazmışsınız, sizi genç Moltke olarak adlandırmaktan kendimi alamıyorum." [10] Marx'ın en büyük kızı Jenny, babasının dostuna duyduğu hayranlığı, ondan genelkurmay diye sözederek dile getiriyordu. Engels kendisine takılan general lakabını ömrünün sonuna kadar taşıdı.

Napoleon'un yenilişi ve tutsak edilişinin ardından Fransa'nın cumhuriyetçi ve demokratik güçleri, 4 Eylül'de, Cumhuriyeti ilan ettiklerinde Alman tarafı için, savaşı sürdürmenin nedeni kalmamıştı. Aynı gün Engels Marx'a, aslında savaşın sona erdiğini, Almanya'da duyulan güvenlik garantileri yaygarasının saçma olduğunu, çünkü Alsas-Loren ile Fransa'nın dar bir toprak şeridi ve 1 1/4 milyon nüfus kaybedeceğini fakat susturulamayacağını söylüyordu. Savaşın başlangıcında Prusya genelkurmayı, Fransız halkına karşı değil, sadece imparator Napoleon'a karşı savaş yürütmek istediğini açıklamasına rağmen saldırılarını 4 Eylül'den sonra da sürdürdü. Fransa iyice aşağılanmalı ve güçten düşürülmeliydi. Böylece savaşın karakteri değişmiş oluyordu; Almanya'nın ulusal savunma eylemi, Fransa topraklarının açık gaspına dönüşmüştü.

Marx, genel kurulun ikinci yazısında, "19. yüzyılın ikinci yarısında *fetih politikalarını* yeniden oluşturulması"[11] suçuna karşı coşkuyla karşı çıkarken,

Engels'in, Alman halkının dış güvenliği için Strassburg ve Metz'e sahip olması gerekmediğini, çünkü birleşik bir Almanya'nın Rhein'dan gelecek bir saldırıyı püskürtebileceğini kanıtlamış olan Engels'in askerî düşüncelerine dayanmaktaydı. Savaşın ilk aşamasında Almanya kendisini Fransız şovenizmine karşı savunmuş olsa da, diye yazıyordu Engels "Pall Mall Gazette"de, artık savaş "yavaş fakat emin bir biçimde yeni bir Alman şovenizminin çıkarları için savaşa"[12] dönüşecekti.

Marx gibi Engels de, Prusya'nın gasp politikasına karşı cesaretle direndikleri için tutuklanmış olan işçi önderlerini destekliyordu. Bebel ve Liebknecht'in çıkışlarına büyük saygı duymaktaydı. Bebel ve Liebknecht Kuzey Almanya Parlamentosunda savaşın sürdürülmesine, her türlü ilhak politikasına karşı çıkmışlar ve Fransız Cumhuriyeti'yle derhal onurlu bir barış imzalanmasını savunmuşlar, ama muhafazakâr ve liberal milletvekillerinin öfke seliyle karşılaşmışlardı.

Devrimci işçi hareketinin askerî teorisini de zenginleştirdiği "Savaş Üzerine" adlı makalesinde Engels, Fransız halkının, ülke bütünlüğünü bütün gücüyle savunma hakkını savunur. Boneparte'ın düşmesinden sonra Paris'te kurulan etkinlikten yoksun ve ulusal ihanete eğilimli burjuva hükümetini de isabetle eleştirir. Eylül'den itibaren bütün Fransa'da partizan savaşı başlamıştı. Her halkı "sadece orduları direnme yeteneğinde olmadığı için boyunduruk altına alınmaya kabul eden"[13] bir korkaklar ulusu olarak gören Engels, Alman birliklerine karşı düzensiz halk savaşını, yeterli azimle yürütüldüğü koşullarda tamamen haklı buluyordu. Halk direnişini ezemeyen, tersine bu savaşın enerjisini çoğaltan işgalcilerin zorbalığı ve vahşetini öfkeyle teşhir ediyordu.

Engels, partizan savaşından askerî olarak düşmanın maddi ve moral açıdan gözle görülebilir zaafa uğratılmasını bekliyordu. "Halk direnişi dalgalarının sürekli kemirmesi süreç içinde en güçlü ordunun bile altını oyar ve ufalanmasını sağlar"[14] diye yazmıştı, Aralık'ta "Pall Mall Gazette"de. Fakat Engels'in de bildiği gibi tam bir değişiklik, savaşın belirleyici ağırlık noktalarında savaş gücü yüksek düzenli orduların oluşmasıyla sağlanabilirdi. Ne var ki bunu Fransa'nın mülk sahibi sınıfları, kent burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri engelliyordu. Bunlar çoğunlukla, ulusal ihanet yoluyla da olsa direnişin sürmesine mani oluyor ve sınıf egemenlikleri konusunda duydukları öfke nedeniyle açıkça Bismarck ile ittifak yapıyorlardı.

19 Şubat 1971'de, ateşkesin ardından, Engels Alman-Fransız savaşı üzerine son yazısını yazdı. "Savaş Üzerine" yazıların çoğunu Londra'dayken kaleme almıştı, çünkü 20 Eylül 1870'de Lizzy ve onun yeğeni Mary Ellen ile birlikte yeni evine taşınmıştı.

Engels'in Regent's Park Caddesi'ndeki evi genellikle ortahalli ailelerin oturdukları Londra için tipik bloklardandı, hiç bir özelliği yoktu, caddedeki diğer evlerden farklı değildi. İngiltere için epeyce geniş bir evdi: Bodrum katında büyük bir mutfak ve banyo, bir kömür ve şarap mahzeni, zemin katında ise iki oturma odası bulunuyordu. Birinci katta Engels'in çalışma odası olarak düzenlediği büyük bir odayla, ikinci bir oda, üst katta ise üç yatak ve konuk

odası vardı, bir de ufacık bir bahçe. Fakat evin en iyi yanı yeşillikler içinde, Primrosè Hill'in çok yakınında olmasıydı.

Primrosé Hill, kentin kuzey-batısında çayırlar, tepeler ve ağaçlarla dolu -Regent's Park gibi- insanı gezinti ve yürüyüş yapmaya davet eden bir bölgeydi. Engels için bu ideal bir durumdu, çünkü o iyice yaşlanıncaya kadar saatlerce yürümekten çok hoşlanır, zihnini dinlendirmek için sık sık bu yola başvururdu. Manchester'da kendisine çoğunlukla bu gezileri esnasında Schorlemmer ya da Moore eşlik ediyordu. Şimdi Londra'da nihayet Marx ile birlikte olabilecekti, hem de sadece yürüyüşlerde değil, aile ortamında ve özellikle de çalışmalarında. Yirmi yıldır esas olarak mektuplarla konuşulan, tartışılan, açıklığa kavuşturulan herşey artık günlük sohbetlerin konusuydu.

İki arkadaş neredeyse hergün buluşuyorlardı, çoğu kez Marx'ın 1. Modena Villas'daki, 1875'ten itibaren de Maitland Park Caddesi'ndeki evinde, Engels'in geniş çalışma odasında da sık sık biraraya gelirlerdi. Daha sonraları Marx'ın kızı Eleanor, iki arkadaşın birlikte gezintiye çıktıklarını, eğer evdelerse Marx'ın odasında "birer köşede volta attıklarını, ikisinin de kendi köşelerinde topuklarının üzerinde tuhaf bir hareketle dönerken yerde oyuklar meydana getirdiklerini" anlatır. "Burada bir çok insanın felsefesinin düşleyebileceğinden çok şey üzerine tartışıyorlardı; uzun süre susarak bir aşağı bir yukarı yürüdükleri de çok olurdu. Ya da ikisi de o an kendilerini en fazla meşgul eden konuya ilişkin konuşur ve sonra kahkahalarla gülerek son yarım saattir birbirlerinden çok farklı şeyler düşündüklerini itiraf ederlerdi karşılıklı olarak." [15]

"Samimi dost" ile hergün yaşanan bu birliktelik sayesinde ikisi de kendilerini daha genç hissediyordu. 1870 sonlarında Marx'ın en büyük kızı mutluluk içinde bir aile dostlarına şunları yazıyordu: "Engels [...] Arap'a her türlü ilaçtan daha iyi geliyor [...] 'General'i her gün görüyoruz ve çok neşeli akşamlar geçiriyoruz." [16]

İki ailenin ilişkisi daha da sıkılaşmıştı. Alçakgönüllü, iyimser ve her zaman yardımsever karakteriyle Lizzy, Jenny Marx ve en büyük kızının çoktan sempatisini kazanmış ve Karl Marx ile küçük kızına bakmıştı. Tussy Marx için Lizzy Londra'da da annesinin saygı duyulan dostu ve sırdaşı olarak kaldı. Lizzy ve Jenny bir çok kez birlikte denize giderek haftalarca tatil yaptılar.

Buna karşılık Lizzy'nin yeğeni Mary Ellen, Engels ve karısını kaygılandırıyordu. Ele avuca sığmayan, dizginlenmesi zor ve son derece yüzeysel biri olan Marie Ellen, yılarca Heidelberg'teki bir yatılı okulda okumasına rağmen değişmemişti. Bir çok flörtten sonra 1881'de İngiliz tüccar, Percy Rosher ile evlenip kendi ailesini kurduğunda, hem kendisi hem ailesi uzun süre Engels'in desteğine ihtiyaç duydu.

Oysa Marx'ın kızlarından çok hoşnuttu Engels. Jenny ve Laura artık birer genç kadın olmuşlardı. Baba evlerinde bütün düşünceler ve edimler nasıl proletaryanın kurtuluş mücadelesine adanmışsa, şimdi kendileri de öyle işçi hareketi içinde yer alıyorlardı. Jenny 60'lı yılların ortalarından itibaren, o zamana kadar annesinin yaptığı babasının sekreterlik işlerini giderek daha fazla

üstlenmeye başlamıştı. İrlanda halkının kurtuluş mücadelesine büyük bir coşkuyla bağlıydı, sadece bu bile Lizzy'nin ona yakınlığını garantiliyordu. Jenny 1872'de Uluslararası İşçi Birliği'nin üyesi olarak komünarların saflarında savaşmış olan ve şimdi siyasal mülteci olarak Londra'da zar zor yaşamaya çalışan Fransız gazeteci Charles Longuet ile evlenmişti. Longuet 1880 yılında çıkarılan bir af sonucunda ülkesine döndü.

Marx'ın ikinci kızı Laura, 1868'de Fransız doktor Paul Lafargue ile evlenmişti. Paul Lafargua Marx ve Engels'e baba dostu olarak saygı duyuyor Fransa ve İspanya'da Enternasyonal saflarında Bilimsel Komünizm'in en gayretli savunucularından biri olarak faaliyet gösteriyordu. 70'li yılların başlarında Lafargue çifti de İngiltere'ye iltica etmek zorunda kalmıştı ve Engels'in desteğine rağmen zar zor geçiniyorlardı. Paul Lafargue, Laura ile 1882'de yeniden Paris'e geri döndüğünde Fransa'da marksist partinin kurucularından ve en önemli liderlerinden biri oldu.

Eleanor Marx, siyah saçlı Tussy, Marx'ın kızlarından Engels'e en yakın olanıydı. İngiltere'de marksizmi yaygınlaştırmak ve devrimci işçi örgütünü oluşturmak sözkonusu olduğunda da Engels ile birlikte mücadele etti.

Dostunun torunlarına da yürekten bağlanmıştı Engels. Bunlardan biri, şefkatle Johnny diye çağrılan Jea Longuet, uzun süre büyük babası ve büyükannesinin yanında kalmıştı. O günlerde ziyaret için Londra'da bulunan Wilhelm Liebknecht, Jhonny'nin arabacı olarak dedesi Marx'ın omuzlarına çıktığını, bu arada Engels'in ve kendisinin omnibüs atları olarak işlev gördüğünü anlatır: "Arap, alnından terler süzülünceye kadar tırıs gitmek zorundaydı ve Engels ya da ben biraz yavaşlayacak olsak sırtımızda acımasız kırbaç patlıyordu."[17]

Helene Demuth, sadık Lenchen de Marx ailesindendi. Marx'ların evinin bu hizmetkârı ve aynı zamanda sabit noktası Engels'in her zaman özverili ve yardımsever tavrını takdir edebiliyordu. Engels ömrü boyunca mutlak bağlılık ve özveriyle dolu bu kadına saygı duydu. Özellikle Lenchen'in doğal mizah anlayışı Engels'in hoşuna gidiyordu.

Manchester'da bir çok değerli dostunu bırakmış olmasından kaynaklanan üzüntüsünü Engels, Marx ailesini her gün görerek karşılıyordu. Schorlommer, Moore ve Gumpert gibi dostlarını zaman zaman Londra'da ağırlıyor ve devrim döneminde oluşturulmuş dostlukları Londra'da yeniliyordu. Uluslararası İşçi Birliği genel kurulundaki olağanüstü aktif faaliyet Engels'e bir çok yeni mücadele arkadaşı kazandırmıştı, bunlardan bazıları süreç içinde Engels'in dostu oldular.

Engels, Manchester'dan Londra'ya taşındığında Uluslararası İşçi Birliği, gelişiminin belirleyici safhasına girmiş bulunuyordu. Tarihsel görevinin -ileri sanayi ülkelerinde devrimci işçi partilerinin oluşmasına katkıda bulunmak- gerçekleşmesi elle tutulabilir yakınlıktaydı artık. Bundun sonra Almanya'da ulusal çerçevede örgütlenmiş ilk işçi partisi vardı -Eisenach Partisi-. Fakat Enternasyonal başka ülkelerde de ulusal zeminde federasyonlarda birleşmiş çok sayıda seksiyona sahipti. Genel Kurul'un Alman-Fransız savaşına ilişkin iki yazısının yarattığı yankı Enternasyonal'in artık bir güç haline geldiğini kanıtlıyordu.

Uluslararası işçi hareketi içinde Enternasyonal'in otoritesi artmıştı. Genel Kurul Londra'da her gün soru yağmuruna tutuluyordu. Siyasal mücadele sorunlarında öğütler, grevlerin desteklenmesi, tek tek ülkelerde işçi hareketinin gelişimi üzerine bilgiler - bütün bunların önemi ve kapsamı öyle artmıştı ki, Marx Engels'in Genel Kurula katılacağı günü iple çekiyordu. Engels'in Londra'daki evine taşındığı 20 Eylül 1870 akşamı Marx, Genel Kurul toplantısında Engels'i üyeliğe önerdi. On dört gün sonra Genel Kurula seçilmişti.

Engels, Uluslararası İşçi Birliği'nin yönetim organının siyasal ve örgütsel çalışmasına büyük bir gayretle sarılmıştı. Sorunlar ona yabancı değildi, çünkü Manchester'dayken Marx ile sürekli düşünce alışverişi içinde bütün önemli tartışmalara katılmıştı. Enternasyonal'in gelişimiyle ilgili ayrıntılardan da Marx kanalıyla haberdardı. Fakat ne büyük bir fark! Şimdi bütün sorunlar hemen tartışılabilinirdi. Engels artık bütün yükümlülüklerinden kurtulmuş olarak proletaryanın kurtuluş mücadelesine adayabilirdi kendisini. Komünistler Birliği yönetiminde ya da "Neue Rheinische Zeitung" yazı kurulunda olduğu gibi Marx ve Engels bir kez daha bir kolektif içinde omuz omuza çalışıyorlardı.

Engels derhal Genel Kurul çalışmasının önemli bir bölümünü üstlendi. 1871 Ağustos'una kadar Belçika'dan sorumluydu. Eylül 1871'de Mayıs'tan bu yana yürüttüğü İtalya sekreterliği görevi onaylandı. Ekim 1871'de, o zamana kadar Genel Kurul'da geçici olarak temsil ettiği İspanya sekreterliğine seçildi ve bu görevin yanısıra, 1872 yılında Portekiz ve Danimarka sekreterlik görevlerini yerine getirdi. Engels aynı zamanda Uluslararası İşçi Birliği Mali Komitesi üyesiydi. Zengin teorik bilgisi, işçi hareketi içinde uzun yılları kapsayan deneyimi ve mükemmel bir yabancı dil bilgisi onu Marx'ın yanısıra en sorumlu görevler için aday yapıyordu.

Genel Kurul'daki ilk görevlerinden biri, o haftalarda, Fransa Cumhuriyeti'nin tanınması için İngiltere'de gelişen kitle hareketini aktif biçimde desteklemekti. Fransa'yı daha iyi talan etmek için ve burjuva cumhuriyetine karşı duyduğu nefret nedeniyle Bismarck, görüşmelerde tam yetkili taraf olarak cumhuriyetçi hükümeti tanımamış, gerekçe olarak da bu hükümetin meşru olmadığını söylemişti. Engels, Fransız burjuvazisinin anti-ulusal rolünü bir an bile gözden kaçırmaksızın ve baştan itibaren halkın sırtından Bismarck ile uz-

laşma çabasını açıkça görmüş olmasına rağmen, genç cumhuriyetin, büyük devletler, özellikle de İngiltere tarafından tanınmasını kararlılıkla savunuyordu. Engels, İngiliz hükümetinin atacağı böyle bir adımın diplomatik bir edimden daha öte bir şey olacağını görüyordu. Ona göre, Sedan'dan ve Napoleon'un düşmesinden sonra oluşan Fransa Cumhuriyeti'nin kısa süre içinde tanınması, Bismarck ile yapacağı barış görüşmelerinde konumunu güçlendirecekti. Belki de bu durum Alman-Fransız savaşının Alsas-Loren'ın ilhakı sözkonusu olmaksızın sona ermesi sonucunu doğurabilirdi. Aynı zamanda bu, uzak mesafede, Almanya'da Junkerlerle militaristlerin etkisini engelleyebilirdi.

Engels'in umutları gerçekleşmedi, özellikle Trade-Unionların liderlerinin Fransa Cumhuriyeti'nin tanınması için hareketi son derece çekingen bir biçimde desteklediği için. Ne var ki Engels ve Marx, İngiliz kamuoyundaki bu tartışmalar vesilesiyle Genel Kurul'da İngiliz işçi sınıfının hükümetin dış politikasına karşı tutumu üzerine ilkesel bir tartışma açtılar Genel Kurul'da Engels ve Marx tarafından savunulan, sınıf bilinçli İngiliz proleterlerinin hükümetlerini, Çarlık Rusyası'nın ve müttefiki Prusya'nın fetih politikasına karşı çıkmaya zorlaması gerektiği düşüncesi kabul edilinceye kadar sayısız toplantıda şiddetli tartışmalar yapıldı. İki arkadaşın savunduğu düşünce, uluslararası işçi sınıfını ve onun müttefikini Alsas-Loren'ın ilhakına karşı ve Polonya'nın yeniden kurulması için mücadeleye yönlendirerek Avrupa'da demokrasiyi güçlendirme amacını güdüyordu.

Aynı dönemde, 1871 ilkbaharında Engels Anvers'te grevde bulunan puro işçileri için yapılan dayanışma eylemlerine katıldı. Onun başvurusu üzerine Genel Kurul Trade-Unionlara destek çağrısı yaptı. "Volksstaat"da (Halk Devleti/ç.n.) Engels, Alman işçilerine bir çağrı yayınlandı. Genel Kurul tarafından düzenlenen yardım önlemleri, puro işçilerine, sendikalarını savunma mücadelesini Eylül'e kadar sürdürme ve patronları taleplerini kabul etmeye zorlama olanağı vermişti. Engels İspanya'daki grev hareketini de aynı ısrarla destekledi; burada Barcelona'nın tekstil işçileri, Santander'in varilcileri ve Valencia'nın sepicileri ayaklanmıştı. Fakat Engels en çok Enternasyonal Genel Kurulu'nun 19 Mart'ta haberdar olduğu bir olaya zaman harcıyordu: Parisli işçilerin devrimi.

18 Mart 1871'de sabah saatlerinden itibaren Paris Belediye Binasında kızıl bayrak dalgalanıyor ve işçiler "yaşasın komün!" sloganlarıyla kentin caddelerinde yürüyorlardı. Proleter devrimin ilk işaretleri bütün dünyanın mülk sahiplerinin, bu sese, dehşet içinde kulak kabartmasına neden olmuştu. Fakat uluslararası proletarya için Parisli işçilerin silaha sarıldıkları, burjuvaziyi sürüp attıkları, ve iktidarı kendi ellerine aldıkları haberi parlak bir işaret olmuştu. Bir kaç gün içinde Enternasyonal Genel Kurulu komünarların desteklenmesi için bir savaş karargâhına dönüştü. 21 Mart tarihli oturumda Engels ilk kez Paris olayları üzerine bilgi verdi. Henüz gelen haberler hem çok az hem de çelişikti. Enternasyonal'in Paris Komitesi'nin verdiği bazı bilgilere dayanarak Engels Genel Kurul'u "daha önce anlaşılmaz olan"[18] olaylar üzerine aydınlattı.

Parisli işçiler, Prusya-Alman birliklerinin üstün gücüne karşı Fransız başkentinin savunulmasında büyük hizmetlerde bulunmuşlardı. Eğitimden, yeterli silah ve cephaneden yoksun Ulusal Muhafızlar, büyük bir cesaretle savaşmışlardı. Parislilerin gösterdikleri özveri öylesine büyüktü ki, aralarında para toplayarak top satın alıyorlardı. İşçilerin, zanaatçıların, esnafın küçük memurların yurtseverliğine karşılık, büyük burjuva cumhuriyetçi Thiers Hükümeti Prusyalı işgalcilerle anlaşmıştı. Thiers Bismarck ile Fransa için utanç verici bir barış anlaşması imzalanması için gizlice görüşüyordu; Fransız burjuvazisi ise bu utanç verici politikaya karşı koyduğu anda Paris'in devrimci proletaryasını vahşice ezmeye kararlıydı.

Burjuvazinin ulusal çıkarlara korkakça ihanet etmesi karşısında uzun süre tutulan öfke, 18 Mart gecesi Hükümetin Ulusal Muhafızların toplarını çalma emri vermesi üzerine zincirlerinden boşanmıştı. Ne var ki, hükümet bu kararını uygulamaya sokamadı. Bu sinsi girişim, hükümet açısından tam bir fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Karıları tarafından desteklenen işçiler şiddetli bir direniş gösterdiler. İşçilere karşı harekete geçirilen birliklerin bir bölümü işçilerle kardeş olmuşlardı; savunmasız kadın ve çocukların üzerine ateş etme emri veren iki general, kendi askerleri tarafından tutuklanmış ve kurşuna dizilmişlerdi. Thiers, halkın safına geçmemiş olan birlikleri derhal Paris'ten çekmiş ve soluk soluğa hükümetiyle birlikte Versailles'e kaçmıştı.

"Artık kent halkın elinde"[19] diye anlatıyordu, Engels Genel Kurul üyelerine işçilerin ayaklanmasından sonra Paris'te ortaya çıkan durumu. İşçi sınıfı diğer emekçilerle ittifak halinde iktidarı ele geçirmişti. Böylece proleter sınıf mücadelesi tarihinde yeni bir devir başlıyordu. "İşçi sınıfının kapitalistler sınıfı ve onların devletleriyle mücadelesi Paris mücadelesiyle yeni bir safhaya girmiştir. Olay nasıl gelişirse gelişsin dünya tarihi açısından önemli bir hareket noktası kazanılmıştır." [20] diye yazıyordu Marx, dostu Ludwig Kugelmann'a. Marx gibi Engels de daha ilk günden itibaren Parisli Komünarların yanında yeralmıştı. İkisi de Parisli işçilerin mücadelesinin, işçi sınıfının siyasal iktidarı ele geçirme mücadelesinde bir dönüm noktası olduğunu ve proletarya için tarihsel misyonunu gerçekleştirilmesi yönünde ileriye doğru atılmış önemli bir adım anlamına geleceğini görmüşlerdi. O nedenle Parisli işçilerin kahramanca mücadelesi başından beri bütün uluslararası işçi hareketinin meselesi olmuştu.

Marx'ın önerisi üzerine derhal, Genel Kurul üyelerinin işçi toplantılarında, İngiliz işçilerini, Paris Komünarlarına sempati duyduğu yönünde açıklama yapmaya çağırmak amacıyla konuşmaları kararı alındı. Fakat bu sadece bir başlangıç olabilirdi. Versaille hükümetine karşı mücadelelerinde onlara destek verebilmek için Parisli işçilerle derhal ilişki kurulmalıydı, çünkü Thiers kısa süre sonra Prusyalı junkerler ve militaristlerle birlikte devrimi yenilgiye uğratmak için ateşli hazırlıklara başlamıştı. Artık sözkonusu olan uluslararası işçi hareketini seferber etmekti! Bütün dünyada Enternasyonal üyelerine yüzlerce mektup gönderilecek, burjuva basınının sistemli olarak Parisli işçilerin mücadelesi üzerine yaydıkları iftiralara karşı kesin bir mücadele yürütülecekti.

Marx ve Engels, komünarların ne büyük bir azimle eski burjuva devlet cihazını parçaladıklarını ve proleter iktidarı kurmaya başladıklarını memnuniyetle görmüşlerdi. Seçilmesinden hemen sonra Komün Konseyi, gerici düzenli orduyu feshetmiş ve yerine Ulusal Muhafızlar biçiminde halkın genel silahlanmasını koymuştu. Eski memur ve yargıç bürokrasisinin yerini halk tarafından serbestçe seçilen milletvekilleri almıştı. Bunlar, emekçilerin haklarını savunmaya hazır işçiler ve zanaatçılar, kadınlar ve erkeklerdi. Bunlarda proleter bir devletin çekirdeği cisimleşmişti. Seçmenlerine karşı sorumlu ve her zaman azledilebilir olan bu milletvekilleri sadece yasa çıkarmakla kalmıyor, aynı zamanda yasaları uyguluyorlardı. Kısa süre sonra bu halk temsilcileri kadınların siyasal ve sosyal eşitliğini ilan etmiş ve örneğin iş güvenliği, kira borçlarının kaldırılması ve işçi kooperatiflerinin kurulması için bazı önlemleri uygulamaya sokmuştu.

Marx ve Engels, Komün'ün, düşmanla kuşatılmış bir kentte gerçekleştirdiği bu hizmetlere gururla bakıyorlardı. İşçi sınıfının siyasal iktidarı ele geçirme yönündeki bu ilk girişimine ilişkin büyük eksikliklerin bilincinde olmalarına rağmen iki dost, mücadelenin bütün aşamalarında gerek sözle, gerek eylemle komünarların safında yer aldılar. Örneğin Engels Genel Kurul'da, Versailles Hükümeti'ne karşı derhal mücadele başlatmakta geciktikleri için komünarları şiddetle eleştirmişti. Engels, Fransa Merkez Bankasına, hemen el konulmamış olmasını da yanlış buluyordu, zira bu servet elinin altında olsaydı Komün, hükümeti baskı altında tutma olanağına sahip olacaktı. Oysa şimdi burjuvazi bir soluklanma arası kazanmış ve Parisli işçilerin hesabını kanlı bir biçimde görebilmek için -Bismarck'ın desteğiyle- en iyi donanımlı olacağı anı belirleme olanağına kavuşmuştu.

Komün'ün bir dizi yanlış ve tutarsızlıklarının belirleyici nedeni olarak Marx ve Engels, devrimci bir işçi partisinin yokluğunu görüyorlardı. Elbette -diğer ülkelerde olduğu gibi Fransa'da da- Enternasyonal, işçi sınıfının kurtuluşunun sadece ve sadece işçilerin eseri olacağı düşüncesinin yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştı. Daha köklü demokratik ve sosyal önlemlerin uygulanmasını herkesten daha büyük bir azimle savunanlar Komün içindeki Enternasyonal üyeleriydi. Marx ve Engels Enternasyonal'in Komün'ü hayata geçirmediğini, sadece zihinsel olarak hazırladığını çok iyi biliyorlardı. Zira Komün Kurulu'nda Enternasyonal üyeleri -ve bunların arasında Bilimsel Komünizmin inançlı savunucuları- ütopik-komünist, ya da küçükburjuva -sosyalist görüşleri savunan Blankistler ve Proudhoncular karşısında yok denecek kadar küçük bir azınlığı oluşturuyorlardı.

Ne var ki Engels, gerek Blankistlerin, gerekse de Proudhoncuların devrimci mücadelenin ateşi içinde kendi teorik düşüncelerinin epeyce ötesine geçtiklerini ve "her iki akımın da kendi doktrinlerinin öngördüğünün tam tersini yaptıkları"[21]nı ilgi ve hoşnutlukla izlemekteydi. Ütopik-komünist ve küçükburjuva sosyalist dogmalar Paris Komün'ü tarafından ortaya atılan toplumsal problemlerin çözümünde ne kadar yetersiz kaldıklarını gösterirken, marksizm ilk kez bir proleter devrimde, sömürüsüz ve baskısız bir toplum mücadelesinde işçi sınıfının silahı olarak gücünü gözler önüne seriyordu.

Uluslararası proletaryanın en ileri güçleri, Paris'te kendilerinin kurtuluşu için de savaşıldığını farketmişlerdi. Sayısız kitle gösterisinde öncelikle İngiliz, Alman, Avusturyalı, İsviçreli ve Amerikalı işçiler, fakat diğer ülkelerin işçileri de, Paris'teki sınıf kardeşleriyle dayanışmalarını korkusuzca dile getiriyorlardı. Bu eylemler üzerine Genel Kurul'da sürekli bilgi veriliyordu. Örneğin Engels, başka eylemlerin yanısıra Berlin, Hamburg, Bremen, Hannover, Essen, Köln, Dresden, Leipzig ve Chemnitz'de Alman işçilerinin kitle toplantıları ve gösterileri üzerine bilgiler vermişti.

Reichstag'da Bebel, Versaille Hükümetini, Fransız savaş esirlerini zamanından önce serbest bırakarak destekleyen Prusyalı Junkerler ve militaristlere, Alman işçi sınıfı adına şöyle sesleniyordu: "Beyler [...] emin olunuz ki bütün Avrupa proletaryası ve yüreğinde özgürlük ve bağımsızlık duygusu taşıyan herkesin gözü Paris'tedir. [...] ve şu an Paris bastırılmış olsa da, size, Paris'teki savaşın küçük bir öncü çarpışması olduğunu, Avrupa'da asıl meselenin henüz arifesinde bulunduğumuzu, bir kaç on yıl geçmeden Paris proletaryasının, 'saraylara savaş, kulübelere barış, yoksulluk ve atalete ölüm!'[22] sloganlarının bütün Avrupa proletaryasının savaş sloganı olacağını hatırlatırım."

Marx ve Engels'i coşkulandıran bu cesur yanıt, işçi sınıfı hareketi içinde onlar tarafından hazırlanan proleterya enternasyonalizmi düşüncesinin ne kadar derine kök saldığını kanıtlıyordu. Fakat bundan da önemlisi Komünarların saflarında Fransızlarla omuz omuza başka ülkelerin devrimcilerinin de bulunmasıydı. Aralarında Jaroslaj Dasrovski ve Walery Wroblewski'nin de bulunduğu yüzlerce Polonyalı, çok sayıda Macar -örneğin Leo Frankel-, Jelisaweta Lukiniçna Tomanovskaja gibi Rus devrimciler ve başka uluslardan sayısız devrimci Parisli işçilerle birlikte, işçi sınıfının hedefleri için ortaya hayatlarını koyarak savaşıyorlardı. Hattâ bunlar arasında -Wroblewski ve Frankel gibi- Komün içinde önderlik görevleri alanları da vardı.

Nisan başlarında Thiers'in karşı-devrimci birlikleri başkente batıdan saldırmaya başladılar, doğuda ise Prusya-Alman işgal kuvvetleri kenti kuşatmıştı. İlk başlarda Engels, Parislilerin, Versaillelıların ilerleyişini başarıyla karşılayacaklarını umuyordu. Nisan'da ve Mayıs başlarında Genel Kurul'da bu kez Parisli işçilerin, daha önceki herhangi bir ayaklanmada olduğundan çok daha iyi örgütlenmiş olduklarını vurgulamaktaydı. Bu nedenden ötürü savaş olasılıkla, diğer kentlerin de Komün ilan etmelerine kadar uzayacaktı. Fakat işçiler ve onların yanıbaşında sayısız kadın, kendilerini kahramanca savunmalarına rağmen, Versaille birliklerinin askerî üstünlüğüne yenik düştüler. Kentteki amansız çatışmalar sırasında acımasız bir vahşet uygulamış olan Thiers'in askerleri, çok sayıda erkek, kadın ve çocuğu katlettiler. "Arkadan dolma tüfekler yeterince hızlı öldürmediğinden, yenilmiş olanların yüzlercesi makineli tüfeklerle öldürülüyordu. Son kitle katliamının gerçekleştiği Pere-Lachaise mezarlığında 'Federallerin duvarları', egemen sınıfın proletarya haklarını savunmaya kalkıştığında ne büyük bir vahşet uygulayabileceğinin sessiz tanıdığıdır."[23] Engels, yirmi yıl sonra bile, otuzbin komünarın öldürüldüğü, altmış bininin zindanlara atıldığı ya da kürek cezası için ceza kolonilerine, yani kesin ölüme gönderildiği Komün'ü bastırma hareketinde burjuvazinin uyguladığı vahşeti nefret ve öfkeyle teşhir eder.

Paris'ten yoğun bir mülteci akımı başlamıştı, çoğu Londra'ya kaçıyorlardı. Burada, Komün'ün yenilgisinden sonra da, açıkça Komün davasının yanında yeralan Avrupa'nın tek örgütü Uluslararası İşçi Birliği'nden yardım beklemekteydiler. Genel Kurul, Marx ve Engels'in yorulmaksızın. faaliyet gösterdikleri bir Mülteciler Komitesi kurmuştu. İlk sıkıntıları hafifletmek için Komite bir çok yardım faaliyetlerine girişti, öncelikle mültecilere iş bulmak gerekiyordu. Fransa'da illegal yaşayan Komünarların yurtdışına çıkmalarını sağlamak için pasaport temin etmek de zorunluydu. Alman Devriminin yenilgisinden yirmi yıl sonra Engels bir kez daha sayısız yardım faaliyetine önayak oluyor ve bu eylemleri örgütlüyordu. Komünarların sefaleti, bir çok mücadele yoldaşıyla birlikte Marx ve ailesinin Almanya'dan iltica etmek zorunda kaldıkları ve tamamen çaresiz bir biçimde Londra'ya geldikleri o zorlu günleri anımsatıyordu Engels'e.

Marx ve Engels, bir çok komünarın sadece hayatını kurtarmakla kalmamışlar, aynı zamanda onların eylemini, düşmanlarının iftiralarından, sözde dostlarının ise çarpıtmalarından kurtarmışlardı. Uluslararası proletarya için Komünarların tarihsel başarılarını değerlendirmişler ve bu deneyimi tek tek ülkelerin işçi hareketi için faydalı kılmışlardı. Genel Kurul'un 11 Nisan 1871 tarihli toplantısında, "Paris olaylarını, üzerine hiç bir şey söylemeksizin oluruna bırakmak"[24] olmaz diyerek ilk adımı atmıştı Engels. Hemen bir sonraki oturumda Marx, Paris Komünü'nün deneylerini bütün proleterlerin ortak malı yapmak için Paris'teki mücadelenin anlamı üzerine Enternasyonal'in bütün üyelerine bir yazı gönderme önerisinde bulundu. 30 Mayıs'ta, Paris'teki son barikatın düşmesinden iki gün sonra Marx, Engels'in daha sonra, "bu konuya ilişkin zengin literatürde hiç bir zaman ulaşılamamış olan, kısa, güçlü, ama bir o kadar da açık ve her şeyden önce gerçek karakteriyle gözler önüne serilmişti Paris Komünü'nün tarihsel anlamı"[25] dediği çalışmayı okudu.

Marx, "Fransa'da İç Savaş" adlı yazısıyla "Paris'in devrimcileri"ne[26] kalıcı bir anıt dikmişti. Versaille Hükümeti'nin cinayetleri üzerine yaptığı ifşaatlar, proletaryanın soğukkanlı katili olarak burjuvaziyi tarihin sanık sandalyesine oturtuyor, burjuva basınını adi bir iftiracı olarak teşhir ediyordu. Araştırmasının odağına Marx, bir *"işçi sınıfı hükümeti"* olarak, "altında emeğin ekonomik kurtuluşunun gerçekleşebileceğini nihayet keşfedilmiş bir biçimi"[27] olarak Komün'ün bilimsel tahlilini koymuştu. Marx ve Engels'in '48 Devrimi'nin sınıf mücadelelleri seyri içinde ulaştıkları, siyasal iktidarı ele geçirdikten sonra proletaryanın, sadece eski burjuva devlet cihazını devralmakla yetinemeyeceği, bunun yerine kendisi tarafından yaratılan kendi devlet cihazını koyması gerektiği düşüncesini Komün ilk kez pratikte doğruluyordu. Komün, gelecekteki proleter devletin karakteristik özelliğini göstermişti: Seçilme hakkı, bütün halk temsilcilerinin hesap verme yükümlülüğü ve azledilebilirliliği, parlamentonun, halkın gerçek temsilciliğine dönüşümü ve yasama erkiyle yürütme erkinin birliğinde cisimleşen halkın doğrudan iktidarı.

Uluslararası İşçi Birliği'nin Paris Komünü'ne verdiği sınırsız onay egemen sınıfların öfkesine yolaçmıştı. "Londra, Londra olalı beri, hiç bir broşür Enternasyonal Genel Kurulu'nun yazısı kadar sansasyon yaratmamıştı"[28], di-

ye yazar Engels "Volksstaat"da. Bilimsel Komünizmin bu önemli eserini Alman işçilerinin de okuyabilmesi için Engels, bu yazıyı derhal Almancaya çevirmişti.

Almanya, Belçika, İngiltere, İsviçre ve diğer ülkelerde işçiler Genel Kurul'un Fransa'da Iç Savaş üzerine yazısını memnuniyetle karşılarken, Genel Kurul'da yazıyı önce onaylamış olan İngiliz Trade-Unionların sağcı liderleri şimdi protesto ediyorlardı. Enternasyonal'in kurucularından olan George Odger ve Benjamin Lucraft, burjuva basınının saldırıları karşısında teslim bayrağını çekmişlerdi. Sınıf mücadelesinde kararsızlık ve korkaklıktan daha kötü bir şey tanımayan ve uzlaşmacılarla teslimiyetçilerden nefret eden Engels'i bu onursuz davranış öfkelendirmişti. Genel Kurul'un bir sonraki oturumunda, hainlerin Genel Kurul'dan ihraç edilmesini öngören bir önerge verdi. Bu önerge kabul edildi. Engels, Komün düşmanlarının korosuna katıldığında "Pall Mall Gazette" yazı kuruluyla bağını da tutarlı bir biçimde kopardı.

Fakat Paris Komünü'nün açıkça yanında yeraldığı için Engels, Kirchen'den de sitem dolu bir mektup almıştı. Artık 74 yaşında olan Engels'in annesi, bütün olanlardan, Marx'ın en büyük oğlu üzerinde etkisinin sorumlu olduğunu söyleyerek yakınıyordu. Engels'in yanıtı itinalı olduğu kadar kararlıydı. Annesinin kaygılarını tam bir anlayışla karşılayan Engels annesine, uzun yaşamı boyunca edindiği deneyleri anımsatır. Her zaman bütün devrimcilere -ister imparator I.Napoleon'un egemenliği altında moralistler, ister 1817 ve 1831'in demagogları, isterse 1848'in demokratları olsun- karşı düşünülebilecek en korkunç hikayeler anlatılmıştır. "Sevgili anne, bu hayali kepazelikleri gazetelerde okuduğunda bunu anımsayarak, 1871'in insanları içinde benzer şeylerin yapıldığını düşüneceğini umuyorum." diye yazmaktadır Engels annesine. Komün'e ilişkin tavrını ise kararlılıkla açıklar: "Neredeyse 30 yıldır savunduğum düşüncelerimde değişiklik olmadığını biliyordun ve benim olaylar gerektirdiğinde bunları sadece savunmakla kalmayacağımı sorumluluğumu da yerine getireceğimi de biliyor olmalıydın. Eğer böyle yapmasaydım benden utanman gerekirdi. Marx burada bulunmasaydı, ya da Marx diye biri hiç olmasaydı da durum değişmezdi."[29]

Bu, Engels'in annesine yazdığı elimizde kalan son mektubudur. İki yıl sonra, 1873 sonbaharında, en büyük oğlunun siyasal düşüncelerini hiç bir zaman onaylamamasına rağmen onun yaşamını sevgi dolu bir ilgiyle izleyen Elizabeth Engels ölür.

Marx ve Engels, haklı olarak Paris Komünü'nde, devrimci mücadele içinde kazanılmış teorik görüşlerinin, özellikle sınıf mücadelesinin zorunlu olarak proletarya diktatörlüğü kuruluncaya kadar sürdürülmesi düşüncesinin mükemmel doğrulanmasını görüyorlardı. Ne var ki bugün bile -Komün'den yüzyıl, Kızıl Ekim'den elli yıl, üç kıtada bir dizi başarılı geçen sosyalist devrimden on yıllar sonra- emperyalist ve sağ sosyaldemokrat ideologlar, Paris Komünü'nün sınıf karakterini ve böylece proletarya diktatörlüğünün genel yasallığını inkâr etmeye çalışmaktadırlar. Kapitalizmden sosyalizme dünya çapında geçiş dönemi olan bizim çağımızda emperyalist egemenler, en çok Marx ve Engels tarafından keşfedilen ve o zamandan bu yana tarihin giderek

daha çok pekiştirdiği sosyalist toplumun inşası sırasında proletarya diktatörlüğünün zorunluluğu öğretisinden korkmaktadırlar.

Marx ve Engels, Paris Komünü'nün dünya çapındaki öneminden eminlerdi. O nedenle Engels, daha sonraki yıllar ve onyıllar içinde de, Paris Komünarlarının, işçi sınıfının iktidarını ancak proletarya diktatörlüğü yardımıyla kurabileceği, koruyabileceği ve sosyalizmi inşa edebileceği teorik kazanımını anımsatıyordu. Marx ve Engels ile birlikte bütün uluslararası devrimci işçi hareketi için o andan itibaren artık, Komün'e karşı tutum, proletarya diktatörlüğüne karşı tutum, her işçi partisinin ve proleter hareketin her üyesinin değerlendirilmesinde büyük öneme sahip olan bir ölçüt haline gelmişti. İşçi sınıfı kendi zaferi için, proletarya diktatörlüğü uğruna savaştığı dünyanın her yerinde parlak zaferler elde etmişti; fakat revizyonist bir slogan olan sosyalizme barışçıl intibak sloganının peşinden gidip proletarya diktatörlüğü için mücadeleyi hiçe saydığı her yerde yenilgiye uğramıştı. Hattâ, kısa bir süre için burjuva ideologlarına aldanarak proleter iktidarı sağlamlaştırmayı ihmal ettiği yerlerde bile amansız darbeler almak zorunda kalmıştı.

Elbette o sıralar, yetmişli yıllarda, sanayisi en çok gelişmiş ülkelerde bile, proletarya devrime henüz yakınlaşmış değildi. 19. yüzyılın son çeyreği, kapitalist gelişmenin nispeten barışçıl dönemi, işçi sınıfının kendisini burjuvaziyle belirleyici çatışmalara, proletarya devrimine hazırlamak zorunlu olduğu bir dönemdi. Bu dönem üzerine V.İ.Lenin daha sonraları şunları yazmıştır: "Her yerde, burjuva parlamenterizminden yararlanmayı, kendi günlük basınını, eğitim kurumlarını, kendi sendikalarını, kooperatiflerini yaratmayı öğrenen, esasları itibariyle proleter, sosyalist partiler ortaya çıkmaktadır. Marksist öğreti galip gelmiştir ve *enlemesine* gelişmektedir. Proletarya güçlerinin toplanması ve birleşmesi proletarya güçlerinin *gelecekteki* çarpışmalara hazırlanması yavaş fakat ısrarla gerçekleşmektedir."[30]

1871 yılında Uluslararası işçi hareketi, henüz bu dönemin başında bulunuyordu. Lenin tarafından ifade edilen çözümler henüz işçi hareketinin önündeydi. Marx ve Engels, bu görevlerin ne kadar büyük olduğunu, bu yolun zorluklarının, fakat aynı zamanda değiştirilmesi mümkün olmayan zorunluluğunun bilincindelerdi.

Devrimci Sınıf Partisi mi Anarşizm mi?

Engels, Marx'ın "Fransa'da İç Savaş"ını Almancaya çevirdikten hemen sonra Genel Kurul'a "Eylül'ün üçüncü haftasında Londra'da bir konferans toplamayı"[31] önerdi. Gerçi Genel Kurulunca temsil edilen Enternasyonal, bütün düşmanlıklara inat Paris Komünü'nden yana tavır almış ve Genel Kurul, Fransa'dan kaçan mültecilerin desteklenmesi için bütün gücüyle çalışmıştı; ne var ki Marx ve Engels, uluslararası işçi hareketinin devrimci pratiği içinde Komün'ün kazanımlarını sağlamlaştırmak için bunun yeterli olmadığını çok iyi biliyorlardı. Bunun için Uluslararası İşçi Birliği'nin gelişimi için somut çıkarsamalar gerekiyordu.

Komün'ün yenilgisinden sonra neredeyse bütün ülkelerde devrimci işçi hareketine karşı girişilen baskılar dikkate alındığında kıtada olağan yıllık kongrelerin yapılması düşünülemezdi. Nasıl ki gerici iktidar sahipleri 1848-'49 devriminden sonra, toplumsal ilerlemeye, özellikle de toplumsal ilerlemenin kararlı savunucuları olan Komünistler Birliği üyelerine karşı sürek avı için birleşmiş iseler, Fransız burjuvazisinin Parisli işçiler karşısında elde ettiği kanlı zaferin ardından şimdi, hükümetleri Enternasyonal üyelerinin kavuşturulması işinde destekliyorlardı. Daha bir kaç yıl önce Alman-Fransız savaşına yolaçmış olan görüş ayrılıkları unutulmuş, devrimci işçi hareketine karşı savaşta bütün ülkelerin egemen sınıfları birleşmişlerdi.

Enternasyonal'e karşı bu karşı-devrimci sürek avına rağmen, işçi hareketinin daha da gelişmesi için, Paris Komünü'nün en önemli deneylerinin tartışılması daha fazla ertelenmemeliydi. Bu zor durumda Genel Kurul'a arkadan saldırarak burjuvazinin saflarına geçen sadece Trade-Unionların oportünist liderleri değildi, aynı dönemde Bakuninciler de Genel Kurul'a saldırılarını yoğunlaştırdılar.

Enternasyonal'e kendi anarşist görüşlerini kabul ettirmek amacıyla girmiş olan Bakunin, o anın gelmiş olduğunu düşünüyordu. Sahte devrimci sloganları Komünarların deneyleriyle tam karşıtlık içinde olmasına rağmen, yüksek sesle kendisinin Komün'ün mirasçısı olduğunu söylemekteydi. Bakunin'in her türlü iktidarın, böylece sosyalist iktidarın da reddine yönelik safsataları, Komün'ün proleter devleti kurmaya dönük tarihsel eylemleriyle karşılaştırıldığında saçmaydı. Bakunin'in, proletaryanın siyasal partiler kurmaktan vazgeçebileceği, hattâ vazgeçmesi gerektiği iddiasının da saçma olduğunu kanıtlanmıştı: Parisli işçiler, henüz net, bilimsel temellerde oluşturulmuş bir programı olan devrimci bir sınıf partisine sahip olmamalarının bedelini kanlarıyla ödemişlerdi. Aynı şekilde Bakunin'in, bir avuç yürekli adam kitleleri savaşa çağırdığında her zaman ve her yerde devrim yapılabileceğini ifade eden darbeci öngörü (konsepti) yine pratik tarafından çürütülmüştü.

Engels, Marx ile birlikte, devrimci işçi hareketinin, Bakunin'in anarşizmi tarafından ölümcül bir tehdit altında bulunduğu ve Genel Kurulun, sadece anarşistlerin uğursuz politikalarını değil, aynı zamanda küçükburjuva idealist düşünsel temellerini de uluslararası işçi hareketi önünde deşifre ve teşhir etmesini düşünmekteydi. Genel Kurul'un diğer üyelerinin çoğunluğu da tartışmanın Enternasyonal için yaşamsal bir sorun olduğunu farketmişlerdi. Bu konuda İspanya ve İtalya sekreteri olarak Friedrich Engels'e özellikle ağır bir görev düşmekteydi; İtalyanca konuşan İsviçre'nin yanısıra Belçika, özellikle İtalya ve İspanya Bakunincilerin büyük etkisi altına girmişti. Henüz ekonomik bakımdan geri olan bu ülkerde Bakunincilerin anarşist progpagandası, kapitalist gelişmenin ürküttüğü küçükburjuvazi ve lumpen proletarya içinde son derece elverişli bir zemin bulmuştu. Fakat ilk adımları attığı için henüz yeterince sınıf mücadalesi deneyine sahip olmayan bu ülkelerin işçi hareketi içinde de anarşizm büyük zararlar vermişti.

Engels, Genel Kurul'un verdiği görevle İtalya ve İspanya'da Enternasyolan'in ulusal seksiyonlarının yönetimlerine gönderdiği sayısız mektup ve di-

ğer dökümanlarda Komün'den çıkarılan deney ve derslerin değerlendirilmesine önem veriyordu. Anarşistlerin sorumsuzca devrim oyunu oynamalarının derin ideolojik nedenlerine dikkat çekiyor, tartışma arkadaşlarına Bakunin taraftarlarının idealist bir bakış açısından hareket ettikleri, o nedenle proletaryanın sınıf mücadelesinde evrimci ve devrimci süreçlerin diyalektik birliğini kavrayamayacaklarını anlatıyordu. Nasıl ki anarşizmin temsilcileri her zaman, işçi sınıfını belirleyici sınıf çatışmalarına siyasal-ideolojik ve örgütsel bakımdan yeterince hazırlamadıkları için büyük zararlar vermişlerse, bu kez de Bakuninciler, anarşist görüşleriyle işçi hareketini bir kaos durumuna düşürme tehdidinde bulunuyorlardı. Proletarya diktatörlüğünün amansız düşmanları, işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin kararlı muhalifleri, ve darbeci bir siyasetin gayretli propagandacıları olarak Bakuninciler, Engels'in ayrıntılarıyla gösterdiği gibi, bütün temel sorunlarda Paris Komünü'nden sonra uluslararası işçi hareketi tarafından çözülmesi gereken görevlerle tam bir karşıtlık içinde bulunuyordu. Anarşizm, proletaryanın özellikle 1871'den sonra daha fazla geciktirilemez olan tek tek ülkelerde devrimci ve marksist işçi partilerinin oluşturulması, sağlamlaştırılması ve geliştirilmesi görevini engelliyordu.

Bu görevin gerçekleştirilmesini hızlandırmak için Engels, anarşist görüşlerle tartışma ve Bilimsel Komünizmin savunulmasını hep Marx ve kendisi tarafından kurulan teorinin yaygınlaşmasıyla bağıntılandırmıştır. Mektup arkadaşlarına işçi sınıfının bilimsel strateji ve taktiğinin temellerini ısrarla anlatmaktaydı. Her ülkenin sınıf mücadelesinin özgül sorunlarını anlama yönünde büyük yeteneğiyle Engels, Enternasyonal seksiyonlarının tek tek liderlerinde gözlenen yanlış düşünceleri düzeltiyor, bu önderlere, uluslararası işçi hareketinin deney hazinesinden somut aktarmalar yaparak Bilimsel Komünizmi özümsemeleri için yardım ediyordu. İtalya'da, İspanya'da, Portekiz'de, Almanya'da ve diğer ülkelerde Enternasyonal liderleriyle yazışmaları Engels'in çok zamanını alıyordu, fakat bu çalışmalar Londra Konferansı için yürüttüğü faaliyetlerin sadece bir bölümüydü. Marx ile birlikte gündemi, karar tasarılarını hazırlamıştı bunların redaksiyonu ve çevrilmesinden o sorumluydu.

17-23 Eylül 1871 tarihleri arasında Londra'da toplanan konferansa oy verme hakkına sahip 22 delege katılmıştı, 10 delegenin ise istişari oyu vardı. Hükümetlerin Enternasyonal'e karşı uyguladıkları polis baskısı nedeniyle delege gönderemeyen ülkelerin işçileri, Genel Kurul üyelerince, genellikle sekreterleri tarafından temsil ediliyordu. Görüşmelere uluslararası işçi hareketi içinde uzun yıllar çalışmaları nedeniyle tanınmış ve Fransız Eugene Dupont ya da Alman Johann Georg Eccarius gibi kuruluş günlerinden bu yana Enternasyonal'in gelişimi için aktif olarak çalışmış kişiler katılmaktaydı. Auguste Serraillier, ya da Edouard Vaillant gibi Paris Komün'ünün ünlü önderlerinin yanısıra daha bir kaç yıl önce Enternasyonal ile tanışmış işçi yöneticiler yanyanaydı; örneğin Engels'in konukseverliğinin keyfini yaşayan İspanyol delege Anselmo Lorenzo bu işçi yöneticilerden biriydi.

Engels bu çevreye işçi sınıfının siyasal eylemi üzerine dikkatle dinlenen

bir konuşma yaptı ve Bakunincilerin propagandasını yaptıkları siyasetten kaçınma ve örgütlü siyasal çalışmanın reddiyle hesaplaştı. "Özellikle proletaryanın siyasal eylemini gündeme getiren Paris Komünü'nden sonra siyasetten kaçınma tamamen olanaksızlaşmıştır" diyordu Engels ve sonra proletaryanın sınıf mücadelesi için buradan çıkarılacak sonuçları kısa ve isabetli sözlerle dile getiriyordu: "Biz sınıfların ortadan kaldırılmasını istiyoruz. Buna ulaşmanın yolu ne? Proletaryanın siyasal egemenliği. Ve herkesin aynı düşüncede olduğu şu an bizden politikaya karışmamamız isteniyor! Politik perhiz yapan herkes kendisini devrimci diye adlandırıyor, hem de çok mükemmel pozlarla. Oysa devrim politikanın en yüksek edimidir ve devrim isteyen buna ulaşmanın yolunu da istemek zorundadır, bu yol devrimi hazırlayan, işçileri devrim için eğiten ve yokluğu durumunda, işçilerin, savaşın hemen ertesi günü Favre ve Pyatlar tarafından aldatılacağı siyasal eylemdir. Fakat politika proleter politika olmak zorundadır; işçi partisi, herhangi bir burjuva partisinin kuyruğu olarak değil, kendi hedefi, kendi politikası olan bağımsız bir parti olarak yapılanmalıdır."[32]

Konferansa katılan Bakuninciler bu sorunun ele alınmasına derhal karşı çıkmışlardı. Tartışmaya katılan Marx ve bazı Komünarlar, kendi yaşadıklarına ve uluslararası işçi hareketinin deneylerine dayanarak Bakuninciliğin sahte devrimci safsatalarını çürüttüler. Ortak çabalar sonucunda konferansın ilkesel bir karar alması sağlanabildi: Büyük ölçüde Engels'in katkısıyla kaleme alınan "İşçi Sınıfının Siyasal Etkinliği" üzerine bir karardı bu. Bu kararda, "işçi sınıfının siyasal parti olarak yapılanmasının sosyal devrimin ve onun nihai hedefi *-yani sınıfların ortadan kaldırılması-* için kaçınılmaz olduğu"[33] saptanmaktaydı.

Marx ve Engels'in girişimleriyle konferans katılımcıları, işçi sınıfının ekonomik mücadelesiyle siyasal mücadelesi arasındaki sıkı bağı vurguladılar, sendikaların rolünü pekiştirdiler, tarım işçilerinin sanayi proletaryasının hareketine katılmasını istediler ve mümkün olan her yerde Entemasyonel bünyesinde kadın işçi örgütleri kurmayı tavsiye ettiler.

Londra Konferans kararları Marx ve Engels'in görüşlerinin belirgin zaferi anlamına geliyordu. Kararlar açıklandığında Bakuninciler büyük yaygara kopardılar. Entemasonal'in yönetimini ele geçirmeyi amaçlayan Bakuninciler şimdi Genel Kurul'u iktidarı gaspetmekle suçluyor, Genel Kurul'da Alman diktatörlüğünden sözederek sövüp sayıyorlardı. İşçi Hareketi içinde merkezileşme ve yönetimin otoritesinin kaldırılması gerektiği yolundaki yaygaralarına Engels şu isabetli yanıtı vermişti: "Ve eğer bana her koşul altında lanetlenmesi gereken bir şeymişcesine otorite ve merkezileşmeden sözedilirse, böyle konuşanların ya devrimin ne olduğunu bilmediklerini, ya da kendilerinin sadece safsata devrimcileri olduğunu düşünürüm."[34]

Bakununciler daha ileri gittiler: İsviçre'de Sonvillier'de yaptıkları kongrede Londra Konferansında alınan kararları resmen reddettiler ve Genel Kurul'u yetkilerini kötüye kullanmakla suçladılar. Büyük bir kabadayılıkla bütün federasyonları, kendilerini izleyerek Londra kararlarını reddetmeye çağırdılar.

Işçi hareketi içinde marksizme düşman bütün unsurların ortak tavır almasına yönelik bu çağrı, gerek İngiliz Trade-Unionlarındaki burjuva liberalleri, gerekse de Genel Alman İşçi Derneğindeki Lasalciler arasında kabul görmüştü. O nedenle Marx ve Engels bu ağır koşullarda çalışmalarını iki katına çıkardılar. Sorumlu olduğu seksiyonların tutumu Engels'i çok kaygılandırıyordu. İspanya'da Federal Kurula, İtalya'da ise çeşitli Enternasyonal üyelerine Londra Konferansında alınan kararların gerekliliğini anlatan sayısız mektuplar yazan Engels, yoğun çabalarına rağmen bu ülkelerde anarşizmin etkisini hemen kıramamış olsa da, İtalya ve İspanya'da Bakuninciliğe karşı mücadelede çok sayıda kadronun eğitilmesini sağlayarak, daha sonraki yıllar ve onyıllar içinde marksizmin yaygınlaşması ve devrimci işçi hareketinin gelişmesi için temelleri atmıştı.

İşçi hareketinin anarşist sekterliği aştığı yerlerde de anarşizmin altedilmesi için uluslararası ölçekte güçlerin yapılandırılması amacıyla Bakuncilerin gerçek hedeflerinin sistemli biçimde açıklığa kavuşturulması gerekiyordu. "Kendisini savunabilecek bir örgütün değerini çok iyi bilen Alman okurlarımıza, bütün bunlar çok garip gelecek" diye açıklıyordu Engels, "Volksstaat"da yayınlanan, Sonvillier Kongresi, özellikle de Bakunincilerin uluslararası işçi hareketinin devrimci birliğini yıkma çabaları üzerine yazdığı bir makalede "Tam da şimdi, kendimizi dişimizle tırnağımızla savunmak zorunda kaldığımız bugün proletarya kendisine her gün, her saat dayatılan mücadelenin gereklerine göre örgütlenmek yerine bazı hayalperestlerin gelecekteki son derece belirsiz topluma ilişkin düşüncelerine göre örgütlenmeliymiş!"[35] saptamasını yapan Engels, Eisenach Partisi üyelerine, eğer parti disiplini ve güçlerin zorunlu merkezileşmesi mücadelesini bir yana bırakmış olsalardı partilerin ne hale geleceğini anlatıyordu. Kendi edindikleri deneyler ve proleter sınıf mücadelesinin yasalarını giderek daha iyi kavramış olmaları nedeniyle Eisenachcılar, Bakunincilerin bütün saldırılarına karşı Genel Kurul'u savunmuş ve anarşizme karşı mücadelede Marx ve Engels'in güvenilir bir dayanağı olduğunu göstermişlerdi.

1872 ilkbaharında Marx ve Engles, haftalarca süren ortak çalışma sonucunda, Bakunincilerin örgütsüz faaliyetini açığa çıkaran ve yürüttükleri işçi düşmanı faaliyetleri Enternasyonal üyelerinin önünde deşifre eden kapsamlı bir belge kaleme almışlardı. "Enternasyonal İçinde Sözde Ayrılıklar" adlı bu çalışmalarında, astroloji ve simya modern doğa bilimlerinden ne kadar farklıysa proleter kitle hareketinden o kadar ilkesel farklılık içinde olan "proleter hareketin çocukluğu"[36] olarak Bakununciliğin tarihsel yerini gözler önüne sermişlerdi. Marx ve Engels, Bakunin tarafından Enternasyonal'e karşı yürütülen entrikaları acımasızca teşhir etseler de henüz bu komplonun tehlikesinin önemini tam olarak bilmiyorlardı.

Ancak bundan kısa süre sonra Engels, İspanya'dan Paul Lafargua ve İspanya Federal Kurulu üyesi Jose Mesa'dan Enternasyonal içinde Bakuninci bir gizli örgütün tehlikeli faaliyetlerinden haberdar oldu. Bu örgütün faaliyetleri sonucunda İspanya'da Enternasyonal, en iyi üyelerinin özverili çalışmalarına rağmen, kısa süre içinde tamamen dağılmıştı.

Engels'in İspanya'da olup bitenler üzerine yaptığı açıklamalar Genel Kurul'da şiddetli tartışmalar yarattı. Üyelerin çoğunluğu, Bakunincilerin sorumsuz davranışlarına, Eylül 1872'de Lahey'de yapılacak Enternasyonal Kongresinde kesin biçimde son verilmesi kararındaydılar. Üyelerin bir kısmına ise Engels'in raporu biraz abartılı, hattâ uydurulmuş görünmüştü, çünkü Bakuninci'lerden böylesine bir ikiyüzlülük beklemiyorlardı. Fakat bu kuşkuculara en iyi yanıt yine Bakunincilerden geldi; Genel Kurul İspanya'da Bakunincilerin haince faaliyetlerini tartışdığı gün İtalya'nın Rimini kasabasında bir anarşistler kongresi toplandı. Bu kongrede Bakuninciler kendilerini Enternasyonal'in İtalya Federasyonu olarak sunuyorlardı, fakat Londra Genel Kurulu ile ilişkiyi yoksaymış ve bir karşı kongre toplamışlardı.

Lahey Kongresi arifesinde Enternasyonal'de durum hiç olmadığı kadar ciddiydi. Bakuninciler sadece İtalya ve İspanya'da değil, İsviçre Jüra'sı ve hattâ Belçika'da da Londra Genel Kurul'una karşı saldırıya geçince, Marx ve Engels, Uluslararası İşçi Birliği'nin proleter sınıf karakteri ve siyasal programını savunmak için uluslararası işçi hareketinin en iyi güçlerini topladılar. Engels, Latin ülkelerinde Enternasyonal'e bağlı seksiyonlarla hiç bir zaman olmadığı kadar yoğun bir yazışma sürdürüyor, üyeleri Bakunincilerin hedefleri üzerine aydınlatıyordu. Aynı zamanda Marx taraftarlarının Kongrede kesin bir çoğunluk sağlamaları amacıyla son derece yorucu olan küçük örgütsel çalışmalar yapıyordu. Wilhelm Liebknecht'e bir çok mektup yazarak, kongreye son derece güçlü bir Einsenach delegasyonu göndermesi için uyarıyordu, çünkü Marx ile birlikte Lahey Kongresi'nde Enternasyonal'in ölüm-kalım kararının alınacağından emindiler.

Engels ve Marx -Marx'ın karısı, Laura- Paul Lafargue çifti ve kızı Eleanor eşlik etmekteydi- Lahey'e geldiklerinde hemen çabalarının boşa gitmediğini gördüler. 65 delege arasında Johann Philipp Becker, Theodor Cuno, Joseph Dietzgen, Eugene Dupont, Leo Frankel, Ludwig Kugelmann, Friedrich Lessner, Augusta Serraillier, Friedrich Adolf Sorge gibi bir çok sadık ve savaşta denenmiş yandaş ve dost bulunuyordu Genel Kurul'un çağrısına, Avrupa ve Birleşik Devletler'den toplam 14 ülkenin önde gelen uluslararası işçi hareketi önderi uymuştu ve bu kongre gerçekten de şimdiye kadar en iyi temsil edilen Enternasyonal Kongresi oldu.

Marx ve Engels ilk kez bir Enternasyonal Kongresine katılıyorlardı. Marx Genel Kurul vekilliğinin yanısıra New York'ta 1 numaralı seksiyon vekilliği ile Leupzig'ten bir vekalete sahipti, Engels ise New York'ta 6 numaralı seksiyonu, ayrıca Enternasyonal Breslau Seksiyonunu temsil ediyordu.

Bakunin Kongreye gelmemeyi tercih etmişti. Daha ilk görüşmelerde delegelerin büyük çoğunluğunun Genel Kurul'u, dolayısıyla da Marx ve Engels'i destekledikleri ortaya çıkmıştı. Delegeler, sadece Avrupa'da değil, Amerika, Avustralya, hattâ Yeni Zelanda'da Enternasyonal'in kaydettiği gelişmelerin anlatıldığı hesap raporunu onayladılar. Özellikle katılımcılar işçi hareketinin gelişimi için temel sorunlarda Marx ve Engels'in düşüncelerinden yana tavır almışlardı. Kongre, proletarya diktatörlüğünün kurulmasının sosyalist devrimin önkoşulu olduğu, ancak bu ilkenin devrimci proleterya partilerinin ön-

derliği altında gerçekleşebileceği ve güvence altına alınabileceğini kabul etti. Bu hususla ilgili olarak Londra Konferansında Engels'in formülasyonu madde 7a olarak kelimesi kelimesine Enternasyonal tüzüğüne alındı. Lahey Kongresinde Bilimsel Komünizmin bu zaferiyle, Uluslararası İşçi Birliği çerçevesinde işçi hareketinin ortak ideolojik, politik ve örgütsel ilkelerinin hazırlanması sona ermiş oluyordu. Aynı zamanda bununla çeşitli ülkelerde sosyalist partilerin şekillenmesi için belirleyici koşul yaratılmıştı.

Bakunincilerin anarşist düşünceleri, Lahey Kongresinin bu temel kararlarının kabul edilmesiyle uluslararası devrimci işçi hareketi temsilcileri tarafından reddedilmişti. Ve Kongrenin atadığı özel komisyon Bakunin ve taraftarlarının Enternasyonal saflarında yürüttükleri sistemli parçalama çalışması üzerine bilgiler sunduğunda, Bakuninciler'e haksızlık yapıldığı yönünde orada burada ifade edilen tek tük kuşkular da ortadan kalktı. Engels, Genel Kurul'un talimatıyla "Sosyalist Demokrasinin İttifakı Üzerine Rapor" hazırlamıştı; bu raporda Bakuncilerin Enternasyonal'deki davranışlarına ilişkin şu kesin saptamayı yapıyordu: "İşçi sınıfının mücadele tarihinde ilk kez, bizzat bu sınıfın içinde mevcut sömürü rejimini kökünden yıkmak için değil, bu rejimle şiddetli bir mücadele yürüten Birliği çökertmek için hazırlanan bir komployla karşı karşıya bulunuyoruz."[37]

Engels, Enternasyonal'in çeşitli ülkelerdeki seksiyonları içinde Bakunincilerin yürüttükleri bölücü faaliyetleri son derece kapsamlı gerçek belgelere dayanarak, çürütülemez biçimde gözler önüne sermişti. Komisyonun ileri sürdüğü kanıtlar eziciydi. Kongre delegeleri Bakunin ve onun en gayretli yandaşı James Guillaume'un Enternasyonal'den ihracını istediler ve buna uygun bir karar elde ettiler.

Engels'in -aynı zamanda Marx'ın adına- Enternasyonel Genel Kurulu'nu Londra'dan New York'a taşıma önerisi Kongre delegeleri arasında gürültü koparmıştı. Delegeleri bu önerinin doğruluğuna ikna etmek kolay olmadı. Ne de olsa böyle bir kararın alınması Marx, Engels ve diğer değerli işçi önderlerinin Genel Kurul'dan ayrılmaları anlamına geliyordu. Engels önerisinin altını, Bakunincilerin bölücü faaliyetlerinin ve küçükburjuva mülteci gruplarının yıkıcı tutumlarının Londra'daki Genel kurul çalışmasını olağanüstü zorlaştırdığını söyleyerek görüyordu. Genel Kurul sekiz yıldır Londra'da bulunuyordu ve "ürkütücü kemikleşmenin önüne geçmek için değişiklik yapmak gerekiyor"du.[38] Ayrıca Avrupa'da işçi hareketine karşı polis terörü olağanüstü artmıştı ve Fransa gibi bazı ülkelerde Uluslararası İşçi Birliği'nin çalışmasını tamamen felce uğratmıştı. Bu gerekçeler ve gerçekler karşısında kılpayı bir çoğunlukla Genel Kurul Merkezinin New York'a taşınması kararı alındı.

Kongrenin siyasal sonuçlarından son derece memnun olarak Londra'ya dönen Engels, burada, Lahey'de New York Genel Kurulu genel sekreterliğine seçilmiş olan Friedrich Adolph Sorge ile, bundan sonra yapılacak çalışmanın esaslarını görüştü. Fakat Engels'in -aynı zaman da Marx'ın da- yerine getirmeleri gereken bir sürü yükümlülükleri vardı. Enternasyonal'in çeşitli ülkelerdeki seksiyon ve liderlerine Lahey kararlarıyla artık zorunlu hale gelen çıkarsamalar anlatılacaktı. Londra Genel Kurulu'nun örgütsel ve taktik deneyleri, New York'taki yeni kurul üyelerine aktarılacaktı. Ayrıca Lahey Kongre-

sinin bilimsel temellere dayalı eylem programını Bakunincilerle onların yandaşlarına karşı savunmak sözkonusuydu; bu, Lahey Kongresinden hemen sonra İngiliz reformistleri anarşistlerle birleştikleri için daha da gerekliydi.

Britanya Federal Kurulunda reformist kanat temsilcileri Laheyde alınan kararları kabul etmeyi reddediyorlardı. Marx ve Engels'e karşı bir iftira kampanyası açmışlar ve siyasal bir parti olarak yapılanmanın arifesinde bulunan İngiliz işçi hareketini bölmüşlerdi. Şaşkınlığa düşen devrimci işçi politikasından yana olanlar kendisine başvurarak yardım istediklerinde Engels, her türlü desteği vermişti. Belge ve gazete yazılarını topluyor, tek tek ülkelerde Enternasyonal'in gelişim üzerine bilgiler veriyor ve Britanya Federal Kurul sekreteri Samuel Vickery'e Federasyonun, Haziran 1873'te Manchester'da toplanacak Kongresi için yardım ediyordu. Fakat reformistlerin bölücü hareketi önceleri İngiliz işçi hareketinin gücünü felce uğrattığından devrimci bir işçi partisinin kurulmasına yönelik ortak çabalar sonuç vermemişti. Ancak '80'li ve '90'lı yıllarda Engels, Enternasyonal'ın Britanya Federal Kurulu'ndaki faaliyetine bağlı olarak, İngiliz işçi sınıfı içinde partileşme sürecini hızlandırmayı başarabildi.

Lahey Kongresi'nden sonra da Engels, bir çok yazısında -gerek Marx ve Lafargue ile birlikte yayınladığı "Sosyalist Demokrasinin İttifakı ve Uluslararası İşçi Birliği" adlı broşürde, gerekse de işçi basını için yazdığı yazılarda- Bakunincilerin görüşlerini ve darbeci pratiklerini ele almaya devam etti. Örneğin bir İtalyan yıllığı için yazdığı yazıda işçi sınıfının sınıf mücadelesi için otoritenin önemini işlemişti. Bakunincilerin sürekli ileri sürdükleri, sosyalizmde işçi sınıfının otoriteye ihtiyaç duymayacağı, çünkü üreticilerin kendi işletmelerinde kendi kendilerini yönetebilecekleri safsatasını da çürütmekteydi. Sosyalist toplum düzeninin, özellikle sosyalist devletin kurulması ve savunulmasında, işçi sınıfı için, otorite ve disiplinin vazgeçilmez olduğunu saptayan Engels, şunları yazıyordu: "muzaffer parti, eğer boşuna savaşmış olmak istemiyorsa, silahlarının gericilere saldığı korku sayesinde bu egemenliğe süreklilik kazandırmak zorundadır."[39] Fakat sosyalizmde toplumsal yaşamın örgütlenmesi de "maddi üretim ve dolaşım koşullarının büyük sanayi ve büyük tarım sayesinde kaçınılmaz olarak genişlemesi ve bu otorite alanının daha da yayılması eğilimi göstermesi"[40] sonucunu doğuracaktı.

Marx ve Engels'in anarşizme yönelik eleştirilerinin genel geçerliliği o zamandan bu yana geçen yüz yıl içinde sınıf mücadeleleriyle pekişmiştir. Anarşizmin başını kaldırdığı her yerde, nüfuz kazanabildiği her yerde zararlı çıkan işçi sınıfı olmuştur. İşçi sınıfının siyasal iktidarı ele geçirmesi ve sömürüsüz, baskısız bir toplum gerçekleştirmesi için ne maceracılığın, ne de darbeciliğin sonuç verdiği, asıl gerekenin Bilimsel Komünizm temelinde kurulacak devrimci bir işçi partisi olduğu görülmüştür. İşte tam da bu nedenden dolayı işçi sınıfının ve sosyalizmin düşmanları saldırılarını her zaman işçi sınıfı partisine yöneltmişlerdir. İşçi sınıfı düşmanlarının ideologları, işçi sınıfını parti olmaksızın da kapitalist sömürüyü ortadan kaldırabileceklerine inandırmaya çalışan anarşizmin propagandacılarıyla ve sosyalizmin inşasının Marksist-Leninist partinin faaliyetleriyle engellendiğini iddia eden revizyonistlerle it-

tifak halindedir. Oysa tarih, Marx ve Engels'in kurdukları ve V.İ.Lenin'in geliştirdiği, partinin işçi hareketi içinde önder rolünü tamamen doğrulamıştır. İşçi sınıfı sadece ve sadece Marksist-Leninist bir parti tarafından yönetildiği yerlerde kapitalist sömürü düzenini yıkabilmiş, yeni toplum partinin yönetimi altında kurulduğu yerlerde sosyalizmin inşasında kalıcı zaferler elde edilmiştir.

Uluslararası İşçi Birliği, özellikle Marx ve Engels tarafından oluşturulan ve yaygınlaştırılan bu teorik ve siyasal yönelim Birliğin en önemli kazanımıydı. Engels, Enternasyonal'in tek tek ülkelerde gerçekten başarıyla devrimci işçi partilerinin kurulmasını hazırladığını her yıl görüyordu. Böylece uluslararası işbirliğinin yeni biçimlerine ihtiyaç duyulmaktaydı. Yönetici merkez olarak Genel Kurul'un rolü giderek daha çok geri plana çekildi. Fakat Enternasyonal 1876'da resmen feshedilmeden önce Engels Sorge'ye -"Marx'ın yazıları bir kaç yıl etkisini gösterdikten sonra"- bir sonraki Enternasyonal'in "adeta bizim ilkelerimizi göndere dikeceği"ni[41] yazmıştı.

Prusya-Alman Askerî Devletine Karşı Devrimci İşçi Birliği İçin Mücadele İçinde

Sosyaldemokrat İşçi Partisi, Uluslararası İşçi Birliği'nin saflarında Bilimsel Komünizmin işlenmesi ve anarşistlerle çatışmalar sırasında, Marx'la Engels'in güvenilir bir müttefiki olmuştu. Sadece Almanya işçi sınıfı içinde değil, uluslararası işçi hareketi içinde de Eisenach Partisi, Alman-Fransız savaşındaki ve özellikle de Paris Komünü'ne ilişkin kararlı enternasyonalist tavrıyla otoritesini hızla sağlamlaştırdı. Sonra Prusya-Alman fetihçiler tarafından desteklenen Fransız karşı-devrimi Paris Komünarları üzerinde zafer kazandığında, Alman işçileri büyük bir yükümlülüğün altına girdiler: Engels'in saptadığı gibi şimdi kendilerini "proleter mücadelenin öncü konumunda"[42] görüyorlardı. Bu yükümlülük, Prusya'nın damgasını vurduğu Alman İmparatorluğu'nda, Alman işçi sınıfının karşısında Almanya'yı hızla Avrupa'nın en güçlü askeri gücü haline getirmeye koyulan son derece güçlü bir hasım olduğu ölçüde daha da büyüktü.

'48 Devrimi barikatlarında demokratik bir Almanya için mücadele etmiş, ellili ve altmışlı yıllarda işçi sınıfıyla diğer demokratik güçleri, bir halk devrimi yolunda Almanya'nın birliği uğruna mücadelelerinde yılmaksızın desteklemiş olan Engels, şimdi Almanya'nın kendi birliğini bir imparatorluk -başında Kartaetschen prensi ve Rastatt cellatı olarak ünlü Hohenzollern oğlu I.Wilhelm'ın bulunduğu bir imparatorluk içinde bulunduğunu öfke ve nefretle görmek zorunda kaldı. Engels halkını seviyor ve onun gerçekleştirdiği devrimci eylemlerle kültürel icraatlardan dolayı gurur duyuyordu. Şimdi hemşehrilerinin bir çoğundan daha derin bir biçimde ulusal aşağılanmayı hissetmekteydi. Ama bir an için bile olsa bu duyguya teslim olmuyordu.

Burjuva Alman ulusu şimdi artık birleşik bir devlete sahip olsa da, gerçi -Marx'ın isabetle belirttiği gibi- "parlamenter formlarla bezenmiş, feodal ilavelerle içiçe ve aynı zamanda burjuvazi tarafından etkilenen, bürokratik olarak şekillenmiş, polis tarafından korunan askeri despotizm"den[43] başka bir şey olmasa da, gerici yolla oluşturulmuş bu burjuva ulusal devletini devrimci araçlarla içinden demokratik olarak yeniden şekillendirmek için bir o kadar daha enerjik mücadele etmek gerekiyordu. Engels'le Marx'a göre bu hedefe sadece Prusya-Alman askeri devletinin yıkılması ve demokratik bir cumhuriyetin kurulmasıyla ulaşılabilirdi. İşçilerin, köylülerin, zanaatkârların ve aydınlarla burjuvazinin ilerici temsilcilerinin özlemlediği özgürlükçü ve demokratik devleti yaratmak yalnızca böyle mümkün olabilirdi. Fakat bu yolda -iki arkadaş buna kesinlikle inanıyorlardı- sadece tek bir sınıf toplumun tüm demokratik, hümanist ve antimilitarist güçlerinin önünde ilerleyebilirdi: Partisinin sevk ve idaresi altında devrimci işçi sınıfı. Böylece proletarya sadece kendi sınıf çıkarına değil, tüm ulusun yaşamsal çıkarlarına da hizmet etmiş oluyordu. Demokratik cumhuriyet uğruna mücadele ederek, işçi sınıfının kendi politik egemenliği uğruna, proletarya diktatörlüğünü kurma uğruna en iyi şeklide savaşabileceği mücadele öncüsünü hazırlıyordu. Bu nedenle Engels, Alman-Fransız savaşından bir kaç yıl sonra, Alman burjuvazisi henüz bütünüyle şovenist zafer sarhoşluğu içindeyken iyimser ve kararlı biçimde şu açıklamayı yapmıştı: "Geleceğin tarihçileri için, 1869'dan 1874'e kadar Alman tarihinde Spichern, Marsla-Tour ve Sedan Meydan Muharebelerinin gürültüsü ve bununla bağıntılı her şey, azametli, sakin ama sürekli ilerleyen Alman proletaryasının gelişiminden çok daha az öneme sahip olacaktır."[44]

Engels, Junkerlerin ve büyük burjuvazinin, Bismarck tarafından savunulan militarizmin güçlendirilmesi ve Almanya'nın Prusyalılaştırılmasına yönelik politikasına karşı elindeki tüm olanaklarla mücadele etmesine rağmen, olanı olmamış yapmaya çalışmak gerektiğini düşünen, yeni Hohenzollern İmparatorluğunun hasımlarına da hak veremiyordu. Gerçekçi düşünen bir politikacı olarak Engels, birleşik bir burjuva ulusal devletin Almanya'da ekonomik ve toplumsal gelişime, coğrafi parçalanmanın asla mümkün kılamayacağı kadar iyi koşullar sunduğunu gördü. Engels Almanya'da şimdi endüstrinin ne kadar hızlı geliştiğini dikkatle ve hoşnutlukla izliyordu. Yeni ve teknik bakımdan çoğunlukla modern donatılmış işletmeler ortaya çıkmaktaydı. Endüstri merkezlerini ve kentlerini birbirine daha yakından bağlamak için mevcut demiryolu ağı hızla geliştirildi. Fransa'dan zorla alınan savaş vergileri -toplam beş milyar Frank- bu gelişimi teşvik etmekteydi.

Endüstrinin hız almasıyla aynı zamanda proletarya gelişti. Engels, Eisanach Partisi önderlerinin dikkatini, Almanya'nın ulusal devlet birliğiyle işçi sınıfının daha elverişli mücadele koşullarına kavuştuğuna çekiyordu: Alman proletaryası şimdi ulusal çerçevenin genelinde örgütlenebilirdi. Devrimci işçi hareketi gücünü daha bütünlüklü geliştirebilir ve Prusya-Alman askeri devletine karşı mücadeleye daha iyi koşullarda girişebilirdi.[45] Bu yüzden, diye açıklıyordu Engels, imparatorluğun kurulması gerçeğini kabullenmek, ama asla onaylamamak sözkonusuydu. Prusya-Alman askeri devletinin kurulu-

şundan yirmi yıl sonra Engels, Marx'la kendisinin başlangıçtan itibaren savundukları devrimci işçi sınıfının bu bütünsel düşüncesini şu sözlerle özetliyordu: "Ve bize düşen şey 1866 ile 1870'de yukarıda yapılan devrimi bozmak değil, aksine ona alttan gelen bir hareketle gerekli ilaveyi ve iyileştirmeyi vermektir."[46]

Fakat, Engels'in talep ettiği "alttan gelen hareket" artık burjuvaziden beklenemezdi. Bismarck onların ekonomik taleplerini tahmin etmişti, böylece burjuvazi "kendi politik iktidarından hemen vazgeçerek, yavaş yavaş toplumsal eşitliğini" [47] satın alıyordu. Bir kaç yıl içinde gittikçe daha belirgin biçimde sömürücü bir Junker-burjuva bloku öne çıktı. Kâr hırsı ve işçi sınıfından korkusu nedeniyle burjuvazi gerici Junkerlerin kollarına sığındı. Onlarla birlikte, Prusya-Alman askeri devletinin anti demokratik ve saldırgan politikasını kabul ettirmeye çalışıyordu.

Bu durumda Engels'le Marx, devrimci Alman işçi hareketini, tüm barışçı ve demokratik güçleri, Prusya-Alman askeri devletine karşı mücadele için toplamaya yönlendirdiler. Bu mücadele her şeyden önce işçi sınıfının bütünlüğünü öngörmekteydi. Gerçi Engels Eisenach Partisi üyelerine "neyin sözkonusu olduğunu" bildiklerini ve "tüm partiler arasında sadece kendilerinin zamanımız tarihine doğru bir bakışa" [48] sahip olduklarını temin ediyordu, ancak Alman işçi hareketi bölünmüştü. Bu yüzden, Hohenzollern İmparatorluğunun karakterine ilişkin Bebel'le Liebknecht'in partisinde ilkesel olarak egemen olan aynı netliğin Lassalleci İşçi Birliği üyelerinde de gerçekleştirilmesi gerekliydi. Burada, Lasselle tarafından işçi sınıfı içine taşınmış olan, işçi hareketinin hedeflerini hayata geçirirken Bismarck devletinden destek bekleyebileceği hayali halâ çok yaygındı. Bu hayal, Prusya-Alman askeri devletine karşı mücadelede işçi sınıfının bölünmüşlüğünü aşmanın önünde önemli bir engel oluşturmaktaydı. Aynı şekilde, Alman Imparatorluğunun ulus karşıtı ve özellikle işçi düşmanı karakteri anlayışının, işçi sınıfının henüz politik mücadele dışında bulunan kesimlerin içine taşınması da önemliydi.

Prusya-Alman askeri devleti, gerici Prusyacılık içinde onun tarihsel kökleri, Almanya'da özgürlük ve demokrasi için onun uğursuz rolü ve Avrupa'da barış bozucu olarak tehlikeliliği, Engels'in giderek daha sık ilgilendiği sorunlar bunlardı. Bunları Marx'la tartışıyor, August Bebel'e, Wilhelm Liebknecht'e, Wilhelm Bracke'ye ve Almanya'daki diğer dostlarına yazıyor ve bu konularda gazete makaleleriyle bilimsel araştırmalar kaleme alıyordu. Bismarckcı egemenlik sisteminin, Bismarckcı Bonapartizmin ilk eksiksiz analizini formüle etti. Bismarck tarafından derilip çatılmış devletin sınıflarüstü olduğu ve tam da bu yüzden tüm sınıf ve tabakaların haklarını savunabileceği bütün o iddialara karşın, Engels bu devleti, "gerçek hükümet erkinin, öncelikle Junkerler çevresinden, küçük bir bölümü ise burjuvaziden biraraya gelen özel bir subay ve memur kastının elinde"[49] bulunduğu bir sahte konstitüsyonalizm (anayasacılık) olarak tahlil ediyor. Engels, Bismarck devletinin açıklanmış hedefi olarak, Almanya'yı gericiliğin ve militarizmin bir kalesine dönüştürmeyi tanımlıyor, burada ordu "devletin ana amacı" [50] haline gelmiştir. Fransa'ya karşı önleyici bir savaşı düşünen Almanya'nın iktidar sahiplerine

karşı şiddetli bir polemik içinde Engels, yetmişli yılların ortalarında, "miltarizmin gerçek temsilcisinin Fransa değil, aksine Prusyalı Alman İmparatorluğunun" [51] olduğunu vurgulamıştır. Bu devletin dışa yönelik saldırgan politikası içerde tüm demokratik çabaların, öncelikle izlenmesi Junkerlerle büyükburjuvazinin gittikçe daha fazla ortak bir meselesi haline gelen devrimci işçi hareketinin ezilmesiyle tamamlanıyordu.

Engels, Eisenachçıları Bilimsel Komünizmi benimsemeleri yönünde teşvik etmeyi Marx'ın dışında kimsenin bilemeyeceği kadar iyi biliyordu. "[...] modası geçmiş, eski dünya görüşlerine ait boş laflardan giderek kurtulmak ve sosyalizmin bir bilim olduğundan bu yana bir bilim gibi ele alınması, yani incelenmesi gerektiğini sürekli göz önünde bulundurmak, özellikle önderlerin görevi olacaktır" [52] diyordu Engels ve Bilimsel Komünizmin Eisenach Partisi saflarında yaygınlaşması için kendisi belirleyici bir katkı sunuyordu. "Volksstaat"daki katkısı gazeteyi o dönem için sadece Almanya'nın değil, tüm uluslararası işçi hareketinin en iyi basın organlarından biri haline getirdi. Özellikle Haag Kongresi'nden sonraki dönemde Engels'in "Volksstaat" redaksiyonuyla ilişkileri güçlendi. Bunun nedeni, Marx'la aralarındaki görev bülümünde aranmalıdır. Engels bunu, "Marx'ın büyük ve kapsamlı başeserini hazırlamaya zaman bulabilmesi için, periodik basında, yani özellikle karşı görüşlerle mücadelede görüşlerini temsil etmenin" [53] kendisine düştüğü biçiminde açıklıyor. Üstelik Marx son yılların yorgunluklarıyla fiziksel olarak o kadar yıpranmıştı ki, acilen korunmaya ihtiyacı vardı. Ancak Eisenachçıların Marx'la ilişkisi bu yüzden gevşememişti. Önceden olduğu gibi şimdi de onun öğütlerine başvuruyorlardı. Ama Bebel'le Liebknecht "Volksstaat" için, Lassalle'in görüşlerini ele alacak bir makele yazması ricasında bulununca, bu görevi Engels devralıyordu. Engels gazeteyi, işçi sınıfına düşman görüşlere karşı kısmen üstün bir mizah, kısmen ısırıcı bir ironi ile yürütülen polemikle öne çıkan bir dizi mükemmel yazıyla besliyordu. Parti için Engels'in bu katkıları, gerek gerici Prusyacılık ideolojisine gerekse de Lassalleanizme, vülger demokratisizme ve bütün diğer burjuva ve küçükburjuva ideolojilerinin varyasyonlarına karşı mücadelede paha biçilmez değerdeydi. Bunlar, Paris Komünü'nden bu yana egemen sınıflar, şekillenmekte olan işçi partilerinin içine ideolojik olarak sızmayı başarmak için düşünsel tartışmalarda çabalarını güçlendirmeleri ölçüsünde daha da önemliydi. Bilimsel Komünizmin işçi hareketiyle gelişen birliğini engellemekte başarısız olan burjuva ideologları, mevcut koşulların savunucuları olarak ortaya çıkıyor ve böylece nasyonalizmle şovenizmin aktif propagandistleri haline geliyorlardı. Anti-sosyalizm örgütlü biçimler alıyor. Bilimsel Komünizme karşı mücadele burjuva ideolojisinin belirgin karakter çizgisi haline geliyordu.

Engels'in polemiği, kendi bakışını ortaya koyarak sınıf mücadelesinin aktüel sorunlarının aydınlatılmasıyla Bilimsel Komünizmin ilkelerinin açıklanmasını birleştirmekteki olağanüstü yeteneği, 1872 yazında 1873 ilkbaharına kadar "Volksstaat"ta yayımlanan "Konut Sorunu Üzerine" dizi yazısında bir kez daha görüldü. Engels bununla, o zamanlar basında ve toplantılarda büyük bir rol oynayan bir tartışmaya müdahale etmiş oldu. Endüstrinin sıçramalı ge-

lişiminin ve bununla bağıntılı olarak proletaryanın endüstriyel merkezlerde toplanmasının sonucunda, işçi sınıfının konut sefaleti yetmişli yılların başında Almanya'da felaket boyutlarına ulaşmıştı. Bu durumda Katheder sosyalistleri diye anılan sosyal reformcular -burjuva profesörlerden oluşan bir grup- ortaya çıktı ve konut sorununun ve genel olarak işçi sorunu denen sorunun sözümona çözümü için çeşitli projelerin propagandasını yaptı. Ancak bütün bu projelerin istisnasız hepsi kapitalist mülkiyete ve burjuva toplum düzenine dokunmuyordu.

Engels, düşman Parti saflarına biraz bile olsun sızmayı başarmadan ona karşı mücadele edilmesi gerektiğini hemen anladı. Latin ülkelerinde Bakuninizmin yayılmasını teşvik etmiş olan ve Lassalleci anlayışlarla bazı bakımlardan yakınlığı bulunan Proudhonizmin temsilcileriyle polemiğinde Engels, gerek Proudhon'un gerekse de Lassalle'in öğretilerinin, devrimci sınıf mücadelesinin pratik gerekleriyle çeliştiğini saptadı. Bu iddiayı kanıtlamak için, Marx'ın ekonomik başeseri "Kapital"i ayrıntılarıyla inceledi. Kapitalist üretim biçiminin bu dahice eleştirisinin ana düşüncesini açıklayıp "Kapital"in teorik zenginliğini, işçi sınıfının politik mücadelesinin dolaysız gereksinimleri için yararlı hale getirdi. Bu biçimde, tam da üçüncü baskısı yayımlanırken "Kapital"in öğretilerinin Almanya'da yaygınlık kazanmasına katkısı olmuştur.

Engels, konut sorunu örneğinde, çeşitli sosyal önlemlerin her türlü tek yanlı öne çıkarılması ve mutlaklaştırılmasının sadece sömürüyü gizlemeye yol açtığını gösterdi. Kamuoyunda işçi dostu tavırları takınan burjuva sosyal reformcuların hedefi de tam buydu. Engels'in incelemeleri, proletaryanın devrimci sınıf politikasının yerine bir reform politikası konamayacağının kanıtıyla bitiyordu, çünkü diye yazıyordu. Engels, "konut sorununun çözümü aynı zamanda sosyal sorunu çözmez, aksine ancak sosyal sorunun çözümüyle, yani kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılmasıyla, aynı zamanda konut sorununun çözümü mümkün olur."[54]

Paris Komünü'nün deneyimlerinden hareketle Engels okurlarına "proletaryanın siyasi eyleminin ve diktatörlüğünün zorunluluğu"nu [55] açıklıyordu. Marx'la Engels'in daha "Komünist Parti Manifestosu"nda formüle ettikleri bir anlayıştır bu. Engels, Komünarların deneyimlerinden Eisenach Partisi için şu sonuçları çıkarıyor: "Her siyasi parti, devlet egemenliğini ele geçirmeyi hedeflediğinden, Alman Sosyaldemokrat İşçi Partisi de zorunla olarak *kendi* egemenliğini, işçi sınıfının egemenliğini, yani bir 'sınıf egemenliğini' amaçlar." [56] Kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılması ve sosyalizmin inşasının ancak işçi sınıfının devlet içinde egemenliği proletarya diktatörlüğü biçiminde icra etmesi halinde mümkün olabileceğine yeniden dikkat çekilmesi, Alman İşçi Partisi'nin bilimsel bir strateji ve taktik hazırlaması için çok önemliydi.

Konut sorunu üzerine son makalenin "Volksstaat"ta yayımlanmasından bir kaç ay sonra Engels Bebel'e yazdığı bir mektupta, Sosyaldemokrat İşçi Partisi'nin Lassallecilere karşı izlemesi gereken taktik üzerine görüşlerini ayrıntılı olarak geliştirdi. Engels de aynı Marx gibi, iki işçi örgütünün ortak bir partide birleşmesini savunuyordu. Ancak devrimci işçi birliğinin yalnızca Bilim-

sel Komünizm temelinde oluşursa süreklilik kazanabileceği onun için kesindi. Bu yüzden engels, Eisenach Partisi'nin devrimci işçi birliği uğruna başarılı bir mücadelesi için önkoşul olarak, işçi sınıfı içinde kendi pozisyonunu sağlamlaştırmasını görüyordu. O nedenle Parti politik aktivitesini tek yanlı bir biçimde Lassalleci İşçi Birliği üzerinde yoğunlaştırmamalıydı. Şimdi öncelikle önemli olan şey, proletaryanın işçi hareketi tarafından henüz hiç ulaşılmamış kesimlerini mücadeleye katmaktı.

Engels, "birleşme fanatikleri" konusunda ısrarla uyarıyordu. Uluslararası işçi hareketinin tarihinden örnek vererek Bebel'e, ne pahasına olursa olsun yapılan bir birliğin devrimci proletaryaya sadece zarar getirdiğini ve politik mücadele içinde "*anlık* başarının daha önemli şeylere feda etme cesaretinin gösterilmesini gerektiren" [57] durumlar olduğunu açıklıyordu. Engels'in öğütleri şu saptamayla doruğa ulaşıyor: "Her halükârda, Lassalleciler arasındaki iyi unsurların zamanla kendiliklerinden size geleceklerine ve bu yüzden birlikçilerin istediği gibi, meyveyi olgunlaşmadan önce toplamanın akılsızca olacağına inanıyorum." [58]

Bizzat Engels, devrimci işçi birliğinin gerçekleştirilmesi için ideolojik ve politik önkoşulları yaratmak uğruna elinden gelen her şeyi yapıyordu. "Volksstaat"a yazdığı makalelerinde dikkatini özellikle iki sorun çevresinde yoğunlaştırmaktaydı: Bir yandan Eisenach Partisi üyelerinin kullanımına düzenli olarak uluslararası işçi hareketinin deneyimlerini sunuyor, öte yandan Almanya'nın militarizm sorunlarıyla yakından ilgileniyor ve böylece Parti'yi Prusya-Alman askeri devletine karşı mücadelesinde destekliyordu.

Başka ülkelerin işçi hareketlerinin mücadelesinden, Alman işçi hareketinin gelişimi için sonuç çıkarma sözkonusu olduğunda, bunun için Engels'den daha uygun biri bulunamazdı. Çeşitli ulusal işçi örgütlerinin liderleriyle kapsamlı bağlantılara sahipti, bunlar Enternasyonal İşçi Birliği Genel Kurulu'nun New York'a taşınmasından sonra da Engels'le Marx'a tavsiyeleri ve destekleri için başvurmayı sürdürmekteydiler. Enternasyonalin Genel Sekreteri Friedrich Adolph Sorge ile Engels sürekli yazışıyordu ve uluslararası işçi hareketi içinde ayrıntılarıyla tartışmadıkları hemen hemen hiç bir önemli olay yoktu.

Engels'in uluslararası işçi hareketinin sorunları üzerine uzmanca yargılarının önemli nedenlerinden biri de, çeşitli ülkelerdeki somut durum üzerine mükemmel bilgileriydi. İngiltere'de Enternasyonal'in Britanya Federal Konseyi üyelerinin Trade-Union'un reformist liderleriyle tartışmalarına doğrudan katıldı ve Genel Kurul'da temsil ettiği Latin ülkelerindeki mücadeleyi özel bir ilgiyle izliyordu. İspanya'da diğerlerinin yanısıra Jose Mesa ve Francisco ile Angel Mora'yı destekledi, bunlar daha sonra yetmişli yılların sonuna doğru İspanya Sosyalist İşçi Partisi'nin kuruluşuna katıldılar ve İtalya'da proleter bir sınıf partisi yaratılmasına çalışan Enrica Bignami ile yazışıyordu. Engels, Fransa'da yeniden canlanan işçi hareketine şevkle katıldı ve Komün mültecileriyle gelecekteki görevlerini tartışıyordu. Ayrıca genel olarak tüm dünyadaki işçi önderleri ve devrimcilerle olduğu gibi Polonya ve Rus devrimcileriyle ilişki halindeydi. Sayısız ülkede ulusal işçi partilerinin şekillenmeye başladı-

ğı Haag Kongresi sonrası yıllarda da, uluslararası işçi hareketinin gelişim sorunları hakkında Engels kadar derin ve kapsamlı bakışa sahip Marx dışında kimse yoktu.

Engels'in devrimci işçi birliği için mücadele edenlerin, Alman işçi hareketini bölenler üzerinde zafer kazanacağı konusundaki kesin inancı doğrulanacaktı. Daha 1874 sonbaharında Lassalleci liderlerden birleşme teklifleri gelmeye başlamıştı. Engels bu tekliflerde Eisenach Partisi'nin devrimci sınıf politikasının ve gelişen politik gücünün sonucunu görüyordu. İki işçi örgütünün üyeleri gibi, Marx'la Engels de yaklaşan birleşmeyi yürekten selamlıyorlardı. Ancak Wilhelm Liebknecht tarafından, Lassalleci liderlerle görüşmelerin somut akışı hakkında bilgilendirilmemişlerdi ve birleşmenin bir uzlaşma programı temelinde gerçekleşeceğini ancak gazeteden öğrendiler.

August Bebel'le Wilhelm Bracke de aynı durumdaydılar. Mart 1875'de halâ hapishanede bulunan Bebel, program taslağının yayımlanmasından önce, Engels'e birlik konusunda Marx'la kendisinin ne düşündüğünü sormuştu. Program taslağında Lassallecilere verilen tavizleri öğrenince Bebel'le Bracke kızdılar. Bracke de Londra'daki deneyimli dostlarına başvurarak, Engels'e yazdığı bir mektupta, "Marx'la sizin bu mesele hakkında ne düşündüğünüzü bilmek" isterim dedi. "Deneyiminiz benden fazla, kavrayışınız benden daha iyi." [59]

Engels, uzlaşma program taslağını Marx'la birlikte madde madde tahlil ettikten sonra bu isteği yerine getirdi. 18-28 Mart 1875'de Bebel'e yazdığı mektup iki arkadaşın program taslağına ilişkin ilk değerlendirmeleriydi.

Engels mektubunda Lassalleci liderlere verilen ilkesiz tavizleri kesinlikle mahkûm etti ve şunları yazdı: "Partimizin teorik bakımdan, yani program için belirleyici olan şey bakımından Lassallecilerden *kesinlikle öğreneceği bir şey yoktur*, ama Lassallecilerin ondan öğreneceği çok şey var." [60] Eleştirilerinin ana darbesini Engels, Eisenach Partisi'nin -ve hattâ kısmen Genel Alman İşçi Birliği üyelerinin- çoktan aştıkları Lassalleci lafazanlıklara karşı yöneltiyordu. Engels aynı zamanda bizzat Eisenachçılar tarafından henüz aşılmamış, özellikle devlet sorunu üzerine görüşlerinde ifadesini bulan vülger demokratik anlayışları eleştiriyordu.

Engels'in "Program Mektubu" ile başlayan eleştiriden yedi hafta sonra Marx'ın "Alman İşçi Partisi'nin Programına Kenar Notları" onu izledi. Bunlarda ortak eleştirilerin ana noktaları ayrıntılı olarak inceleniyor ve bir dizi yeni anlayışlarla genişletiliyordu. Her iki belgede de iki arkadaşın meselesi, Paris Komünü'nün deneyimlerini 1871'den sonra ortaya çıkan koşullara uygulamaktı. Marx "Kenar Notları"nda Bilimsel Komünizmi özellikle devlet, devrim ve sosyalist ve komünist toplumun inşaa teorisi bakımından öylesine zenginleştirdi ki, Gotha Program Taslağının Eleştirisi, Marksizmin en önemli eserlerinden biri oldu.

Marx Alman işçi hareketindeki öğrencileriyle mücadele arkadaşlarına, demokratik bir cumhuriyetle -program taslağı bu taleple sınırlıydı- proletarya diktatörlüğü arasında varolan temel farkı açıklıyordu. Elbette ki devrimci

proletarya burjuva-demokratik cumhuriyeti savunmalıydı, çünkü o olmaksızın işçi sınıfı kendi iktidarı uğruna nihaî mücadele için kendisini donatamazdı. Alman halkı sadece, Prusya-Alman askeri devletini parçaladığında demokratik cumhuriyeti kazanabilirdi. Ancak bundan sonra da demokratik cumhuriyet burjuva bir devlet olarak, bir sömürü düzeni olarak kalacaktı. İşçi sınıfı bu yüzden sınıf mücadelesini, proletarya diktatörlüğünü kurana dek sürdürmeliydi. "Kapitalist toplumla komünist toplum arasında birinin diğerine devrimci dönüşümü dönemi yatar" diye yazıyordu Marx. "Bu devlet *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamayacak olan politik bir geçiş dönemine de tekabül eder."[61] Ancak onun yardımıyla sosyalizm inşa edilebilirdi. Elbette ki devrimci işçi hareketinin demokrasi için mücadelesi, sosyalizm için mücadelesiyle sıkı bir bağ içersindeydi, ama bunlar özdeş değillerdi. İşçi sınıfı için, sosyalizmin proletarya devrimi olmaksızın, proletarya diktatörlüğü olmaksızın ya da -Lassalle'in vehmettiği gibi- sömürücü devletin yardımıyla gerçekleştirilebileceği yönündeki tüm hayaller uğursuz hayallerdi.

Bu arada Sovyetler Birliği, Demokratik Alman Cumhuriyeti ve diğer sosyalist ülkelerdeki gelişme, işçi sınıfının sosyalizmi, sadece proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirdiğinde inşaa edebileceğini kanıtladı. Bu gelişme aynı zamanda, yine Gotha Program Taslağının Eleştirisi'nde formüle edilmiş olan, komünizmin tam zaferinin yalnızca uzun bir zaman dilimi içinde mümkün olduğu bilimsel keşfini teyid etti. Marx "Kenar Notları"nda, kapitalizmin devrilmesinden sonra insanlığın bir gecede, adeta büyük bir sıçramayla komünizm diyarına geçebileceğine işçileri inandırmaya çalışan tüm ultra devrimci lafazanlıkları olağanüstü bir toplum öngörüsüyle çürütüyordu. Komünist toplumun ikili gelişim safhasının gerekliliğini temellendiriyor ve bunların hem ortak yanlarını hem de farklılıklarını inceliyordu. Burjuvazinin egemenliğinin yıkılmasından sonra "eski toplumun izlerinin" [62] varlığından, Marx, gelişimin ilk safhasında, sosyalist toplumda paylaşımın, tek tek toplum üyelerinin verimine göre gerçekleşmesi gerektiği sonucunu çıkarıyordu. Ancak gelişimin daha sonraki safhasında, komünist toplumda, kol ve kafa emeği arasındaki çelişki aşıldığında ve kent ile kır arasındaki farklar ortadan kalktığında, çalışmak toplumun tüm üyeleri için birinci yaşam gereksinimi haline geldiğinde ve öncelikle üretici güçlerin gelişimi dolayısıyla maddi zenginliklerde bir fazlalık güvence altına alındığında, ancak ondan sonra paylaşım ilkesi olarak: "Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!" [62] ilan edilebilirdi.

Karl Marx bu dahice öngörüsüyle -küçükburjuva ütopistlerin hayallerinin ve anarşistlerin fantastik gelecek planlarının tersine - Friedrich Engels ile birlikte, kapitlasit toplum düzeninde kendini göstermeye başlayan gelişimin eğilimlerini soğukkanlılıkla ve eksiksiz tahlil ettiği için ulaşabildi. Marx'la Engels'in, komünist toplum düzeninin izleyeceği yol ile ilgili anlayışları, V.İ.Lenin'in daha sonra teoride ve pratikte tamamlayıp somutlaştıracağı bu anlayışlar, o zamandan bu yana toplumsal gerçeklik içinde tamamen teyit edilmiştir. Bu anlayışlar, sosyalizm inşasında Marksist-Leninist partilerin do-

nanımı olmuşlardır ve donanımıdırlar; aynı zamanda Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde gelişmiş sosyalist toplumun yaratılmasının teorik temellerindendirler.

Gerçi Engels ile Marx eleştirileriyle, Mayıs 1875'teki Gotha Birlik Kongresi'nde bir uzlaşma programının kabul edilmesini engelleyemediler, fakat iki önemli sorunda eleştirel ifadeleri dikkate alındı. Engels, Gotha'da toplanmış delegelerin, proletaryanın sınıf mücadelesi için sendikal hareketin gerekliliğini özel bir kararla vurguladıklarını hoşnutlukla öğrendi. Bununla, Lassalleanizm'den kaynaklanan sekter anlayış pratikte aşılmış oluyordu. Delegeler aynı şekilde proletaryanın uluslararası yükümlülüklerine bağlılıklarını ısrarla belirttiler ve bu bağlantıda Engels tarafından önerilmiş olan formülasyonu neredeyse kelimesi kelimesine Parti programına aldılar.

"Birlik eğer iki yıl dayanabilirse bu büyük başarı olur," [64] diyordu, Engels birleşme kongresinden bir kaç ay sonra Bebel'e yazdığı bir mektupta. Birleşmeden hemen sonra sosyaldemokrat hareket hızla büyümeye başladı. Parti üyelerinin sayısı artıyor, sendikal hareket güç ve etkinlik kazanıyordu ve 1877 Reichstag seçimlerinde Alman Sosyaldemokrat İşçi Partisi Reichstag'a 12 milletvekili gönderdi. Engels'le Marx, uzlaşma programının sonuçları bakımından endişelerinin tüm boyutlarıyla sözkonusu olmadığını kısa süre içinde büyük bir sevinçle saptadılar. İşçiler programın oportünist formülasyonlarını dikkate almaksızın, Prusya-Alman askeri devletine karşı devrimci tutumlarını sürdürüyorlar ve Bismarck rejimiyle hangi türden olursa olsun uzlaşmaya girmeyi düşünmüyorlardı. Böylece Engels'le Marx gerek programı gerekse de programı onaylayanları açıkça eleştirmekten vazgeçebilirdi.

Buna rağmen Engels, uzlaşma programının sonucunda oportünist anlayışların Parti'de etkinlik kazanacağı öngörüsüyle haklı çıktı. Daha bir yıl sonra, Berlinli Doçent Eugen Dühring küçükburjuva-sosyalist düşünceleriyle önde gelen sosyaldemokratların bile kafasını karıştırdığında bu görüldü. Dühring'in teorilerini bilimsel bir kisve altında sunmasının ve zaman zaman sosyaldemokrasiye sempati göstermesinin bunda payı büyük oldu. Gözleri kör olmasına rağmen Prusya bürokrasisi tarafından cezaya uğratıldığı için üstelik tüm dürüst demokratların sempatisine de sahipti. Fakat onun, bilimsel sosyalizmin yerine koymak istediği eklektik-mekanik anlayışları, devrimci işçi hareketinin ideolojik temellerini tehdit ediyordu ve saçmalığı kamuoyu önünde açıklanmalıydı. Liebknecht, Marx'la Engels'i, Dühring'e karşı polemiği başlatmaları için zorluyordu. Ama Engels halâ kararsızdı.

"Anti-Dühring"

Engels, 1873'ten bu yana, gittikçe daha yoğun biçimde, doğa bilimlerinin felsefi problemleriyle ilgileniyordu. Amacı, esaslı bir hazırlıktan sonra, doğa bilimlerinin teorik bilgilerinin diyalektik-materyalist genelleştirmesini vermek istediği bir kitap yazmaktı.

Bu araştırmalarla bilimlerin bir alanı daha Bilimsel Komünizm açısından tahlil edilmeli, proleter dünya görüşünün geliştirilmesi insan düşüncesinin elde ettiği en yeni sonuçlara dayanarak ileriye götürülmeliydi.

Engels böylece nesnel olarak varolan bir ihtiyacı karşılayacaktı. Bir yanda uluslararası işçi hareketinin gelişimi, öte yanda işçi sınıfı teorisinin geliştirilmesi, "Kapital"in birinci cildinin yayınlanması, Paris Komünü'nden çıkan derslerin değerlendirilmesi ve bir çok ülkede devrimci işçi partilerinin ve örgütlerinin ortaya çıkmasıyla öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki, işçi sınıfının bilimsel teorisinin sistem ilişkisinin yeniden aydınlatılması zorunlu olmuştu. Bu aydınlatma, burjuva ideolojisinin proletarya üzerindeki etkisini geri püskürtmek, fakat her şeyden önce, sınıf bilinciyle uyanan ve sınıf mücadelesinde güvenli bir yönelim arayan işçi kitlelerini, gerek bilimselliği, gerekse de birliği ve bütünlüğüyle bütün diğer teorilerden ayrılan bir teoriyle donatmak için, gerekliydi.

Engels, bu çalışmaya girişmişken, Almanya'dan, Wilhelm Liebknecht'in isabetle "Dühring salgını"[65] dediği salgına karşı bir şeyler yapmasını isteyen acil bir rica geldi. Marx da harekete geçme uyarısında bulununca kararını veren Engels, 1876'nın Mayıs sonlarında dostuna biraz canı sıkkın şunları yazıyordu: "Senin için hava hoş. Sen sıcak yatağındasın -özel olarak Rusya'daki toprak ilişkilerini, genel olarak da toprak rantını işleyebilirsin, seni engelleyen hiç bir şey yok-, oysa benim sert sandalyede oturmam gerekiyor [...] ve aniden bir kez daha her şeye ara vermek ve can sıkıcı Dühring'in üzerine gitmek zorunda kalıyorum..." Fakat Engels, aynı mektupta Dühring ile nasıl tartışacağının planını çoktan geliştirmişti ve mektubunu şöyle bitiriyordu: "Anyhovv, I have him on thi hip novv (artık onu yakalamış bulunuyorum) Planım tamam- j'ai mon plan. Başlangıçta tamamen nesnel ve görünürde ciddi bir biçimde yaklaşacağım konuya ve bir yanda saçmalık, öte yanda harcıalemliğin kanıtlanması arttıkça muamele ağırlaşacak ve sonunda sağanak başlayacak."[66]

Bu tam Engels'in tarzıydı. Bir kez yeni bir görev üstlenme konusunda kendisini ikna ettiğinde bütün gücü ve coşkusuyla girişirdi işe. Böylece 1876 sonbaharında, kısaca "Anti-Dühring" diye adlandırılacak olan "Bay Eugen Dühring'in Bilimi Alt-Üst Etmesi" adlı, daha sonraları V.İ.Lenin'in "felsefenin, doğa ve toplum bilimlerinin en derin problemlerinin araştırıldığı"nı [67] söylediği çalışmaya başladı.

Daha bu çalışma devam ederken "Anti-Dühring" "Vorvvaerts"de makale serisi olarak yayınlanmaya başlamıştı. Ocak-Mayıs 1877 arası ilk yirmi makale, Almanya Sosyalist İşçi Partisi'nin merkez yayın organında "Bay Eugen Dühring'in Felsefeyi Alt-Üst Etmesi" başlığıyla yayınlandı. "Bay Eugen Dühring Politik-Ekonomiyi Alt-Üst Ediyor" adlı ikinci bölümü "Vorvvaerts"de dokuz kısım olarak Temmuz-Aralık 1877 arasında yayınladı. "Bay Eugen Dühring Sosyalizmi Alt-Üst Ediyor" adlı üçüncü bölüm Mayıs-Temmuz 1877 arası yayınlandı ve böylece makale serisi bitmiş oldu. Bunun dışında özel baskı olarak bütün yazılar iki kısımda yayınlandı ve bundan kısa süre sonra, Bismarck'ın sosyalistler yasası yayınlanmadan biraz önce, kitap olarak

çıktı. Böylece Engels'in yazısı binlerce sınıf bilinçli işçi tarafından okunmuş ve büyük bir etki yaratmıştı.

Dühring'in küçükburjuva görüşleriyle sistematik bir tartışmaya girişmenin ne kadar gerekli olduğu, ilk makale serisi "Vorwaerts"de yayınlanmaya başladığında kendisini göstermişti. Alman partisi içindeki Dühring yandaşları -ki aralarında lider konumda sosyaldemokratlar da vardı- Engels'in polemiğine karşı saldırıya geçtiler ve hattâ 1877'de yapılan parti kongresinde bu yazının merkez yayın organında yayınlanmasını durdurmayı talep ettiler. Gerçi Bebel ve Liebknecht "Anti-Dühring"in "Vorwaerts"in ekinde yayınlanmasının devamını sağlamışlardı, fakat Dühringcilerle ilkesel bir tartışma gündeme gelmemişti. Engels, Wilhelm Liebknecht'e şunları yazarken, teorik mücadelede kaçırılmış olan bu fırsatı ima ediyordu: "Ben hiç bir zaman sizin taraftar kütlenizin gerçek bilim istemediğini söylemedim. Ben Partiden sözettim, ve *parti kamuoyunda*, basında, kongrelerde kendisini nasıl sunuyorsa odur. Bugün ise partide eğitim eksikliği ve yazar durumuna şişirilmiş eski işçiler egemen. Eğer bu kişiler, senin dediğin gibi, son derece küçük bir azınlık oluşturuyor olsalar bile, sadece bunların her birinin maiyeti olduğundan dolayı, bunlara dikkat etmek zorunludur. Birleşmeyle başlayan partinin moral ve zihinsel gerilemesi, o zamanlar bir parça çekimserlik ve akıllılık sergilenebilseydi, önlenebilirdi. Sağlıklı bir parti zaman içinde ter dökerek hastalığını defedebilir, fakat bu uzun ve zorlu bir süreçtir ve kitlelerin sağlıklı oluşu onlara hiç gerek yokken bir hastalık bulaştırmayı gerektirmez."[68]

Engels-ironik adından da anlaşılacağı gibi- "Bay Eugen Dühring Bilimi Alt-Üst Ediyor" adlı kitabını bilerek bir polemik yazısı olarak tasarlamıştı. Anti-Dühring ilk satırından son satırına kadar, bütünlüklü ve gerçekten bilimsel marksizm teorisini çeşitli görüşlerin, ağırlıkla da küçükburjuva düşünce ve görüşlerin yığışması durumuna getirme yönündeki bütün girişimlere karşı uzlaşmaz bir mücadele ruhuyla doludur. Engels, Marx ile birlikte kurdukları teoriyi coşkulu bir taraflılıkla savunmaktaydı.

Ne var ki Engels, kendisini ne teorilerini savunmak, ne de Dühring ve benzerleriyle polemiğe girişmekle sınırlamıştı. Dühring'in Bilimsel Komünizmin karşısında yeni, kapsamlı bir felsefe, politik-ekonomi, doğa bilimleri ve sosyalizm sistemi oluşturduğu yolundaki iddiası, Engels'e, bizzat kendisinin yazdığı gibi, "ona muhalefet ederek ve daha öncekilerden daha bağıntılı biçimde Marx ve benim tarafımdan savunulan bunca çok çeşitli konu üzerine görüşlerimizi geliştirme"[69] olanağı tanımıştı. Böylece Dühring'in "sistemi"nin eleştirisi iç bağıntılarıyla Bilimsel Komünizmin teorisinin anlatımına dönüşmüş, böylece "Anti-Dühring" gerçek bir marksizm ansiklopedisi olmuştu. Engels bu kitapta marksizmin şu üç unsurunu da gözler önüne seriyordu: Diyalektik ve tarihi materyalizm, politik-ekonomi ve bilimsel sosyalizm.

Materyalist tarih anlayışı ve kapitalizmin ekonomik yasalarının keşfiyle "komünist dünya görüşü"nün [70] önemli temelleri atılmış bulunuyordu. "Bunlarla birlikte sosyalizm bilim olmuştu."[71] Ne var ki bu temelleri "bütün ayrıntıları ve bağıntılarıyla geliştirmeye devam etmek"[72] sözkonusuydu. Başka bir deyişle: Sözkonusu olan, "kendi içinde bütünlüklü ve uyumlu" olan, "hiç bir

batıl inanç, hiç bir gericilik, hiç bir burjuva köleliğinin savunulmasıyla bağdaşması imkânsız"[73], doğa, toplum ve insan düşüncesinin genel hareket ve gelişim yasalarını yansıtan ve en önemli unsur olarak işçi sınıfı mücadelesinin bilimsel strateji ve taktiğini içeren bir dünya görüşünün bütünlüklü sistemini ortaya koymaktı.

Engels ancak Marx ile sıkı bir birliktelik içinde bu görevin üstesinden gelebilirdi. Teorilerinin esaslarını birlikte oluşturdukları gibi, şimdi de elde ettikleri bilgileri geliştirmek ve savunmak için birlikte çalışıyorlardı. Örneğin Marx -o zamanlar yazar olarak adı anılmaksızın- politik-ekonominin tarihi üzerine bölümü kaleme almış ve Dühring ile şiddetli bir tartışmaya girişmişti. Ayrıca bütün kitap tek tek formülasyonlara kadar Marx'ın anlayışına uygundu, çünkü -çoğu kez yaptığı gibi- kitabı baskıdan önce okumuştu.

Gerçi Karl Marx ve Friedrich Engels, baştan beri Bilimsel Komünizmi birleşik bir bütün olarak değerlendirmişler ve geliştirmişlerdi, ama Engels, "Bay Eugen Dühring Bilimi Alt-Üst Ediyor" adlı eserde ilk kez marksist dünya görüşünün bütünlüklü sistemini gözler önüne seriyordu. Bilimsel Komünizmin üç bütünleyici unsurunun öneminin ne olduğunu ve proletaryanın evrensel tarihi rolünün, bütün sistem içinde işlevi ve konumunun bilimsel gerekçesini açıklamaktaydı. Okurların bunu iyi anlayabilmeleri için Engels, Bilimsel Komünizmin bütünleyici unsurlarının nasıl birbirleriyle bağıntılı ve birbirlerine bağlı olduğunu, birbirlerini nasıl tamamladıklarını ve etkilediklerini, böylelikle her unsurun nisbî bağımsız olduğu, fakat aynı zamanda ancak bütünle iç bağıntılarıyla anlaşılabilecek bir teorik sistem bütünlüğü oluşturduğunu gösteriyordu. Böylece Engels, bu bütünleyici unsurlardan sadece birinin reddedilmesinin kaçınılmaz olarak bütünün yıkılmasına yolaçacağını kanıtlayabilmişti, bunu oportünizmin ve revizyonizmin zararlı pratikleri yeterince kanıtlamıştır ve kanıtlamaktadır. Bilimsel Komünizm bütünlüklü ve genel geçerli, kendi içinde mantıksal bütünlüğü olan bir dünya görüşüdür. "Anti Dühring"te Engels'in araştırmasının özü işte buydu.

Engels, materyalist diyalektik yoluyla işçi sınıfının bilimsel teorisinin bağıntılı bir sistem olduğunu gözler önüne sererek teorik bir hizmette bulunmuştu. Bilimsel Komünizmin bütün unsurlarının ve çeşitli bilgilerinin diyalektik içiçeliğini kanıtlaması, marksizmin şu ya da bu yasasını, şu ya da bu bütünleyici unsurunu tek başına değerlendirme yönündeki, gerek o dönemde gündeme gelen, gerek daha sonraları gündeme gelecek olan bütün girişimlere karşı yönelmişti, bu, işçi sınıfının dünya görüşünü kemikleşmekten koruyor ve savunucularını marksizmin uygulanması ve geliştirilmesinde her zaman diyalektik davranmaya zorluyordu. Aynı zamanda Engels işçi sınıfı teorisini sistematik biçimde gözler önüne sererek, okurlarına, marksizmi çok yönlü tanıma, onu bir sistem olarak inceleme ve benimseme olanağı vermişti.

Emperyalist ideologlar ve bugün özellikle sosyal-demokratizm ve revizyonizmin teorisyenleri, Marx ve Engels'in kurdukları ve Lenin'in geliştirdiği teori ve dünya görüşünün bütünlüklü karakterinden yakınmaktadırlar. Buna karşılık kendi felsefelerinin ve toplum teorilerinin ve elbette "sosyalizm" modellerinin, sosyalist devletlere ihraç etmek ve komünist dünya görüşüne sız-

dırmak istedikleri çoğulcu karakterine dayanıyorlar. Ne var ki, daha yakından gözden geçirildiğinde -Engels'in dikkat çektiği Lenin'in ise esaslıca kanıtladığı- burjuva görüşlerin çeşitliliğinin ortak bir temelden kaynaklandığı görülmektedir; bu temeli belirleyen felsefi açıdan idealizm ve metafizik, politik açıdan kapitalist sömürü düzeninin savunulması ve sosyalizme karşı düşmanlıktır. Aynı zamanda bu burjuva ideologlar, Marksizm-Leninizme bütünlüklü olduğu için saldırmaktan ve onu bir "dogma" olarak karalamaktan bir türlü vazgeçmezler.

Fakat Marksist-Leninistler için devrimci proleter teori hiç bir zaman bir dogma olmamış, her zaman yaşayan bir bilim, bir eylem kılavuzu olarak anlaşılmıştır. Engels ve Marx, o dönemin oportünistlerinin Bilimsel Komünizmi donmuş bir şey olarak değerlendirme ve teorinin bütünlüğünü tamamlanmışlıkla değiştirme çabalarına karşı büyük mücadeleler vermişlerdir. Engels'in "Anti-Dühring"te gözler önüne serdiği işçi sınıfının bilimsel teorisinin sistem karakterini "dogmatikleştirme" ve "mükemmel bir basitleştirme" olarak karalayan burjuvazinin yandaşları tam da bunu yapmaktadırlar. Kendilerinin marksizme veda edişlerini, hattâ çoğu kez devrimci proleter teoriye karşı düşmanlıklarını gizlemek için, Bilimsel Komünizmin, "Anti-Dühring"in yayınlanmasından bu yana geçen yüzyıl içinde bütünlüklü karakterine rağmen değil, bu karakteri ve temelinde yatan materyalist diyalektik nedeniyle geliştiğini, bu reddedilemez tarihsel gerçekliği inkâr etmektedirler.

Diyalektik yaklaşımlarda benimsenen bilgilerin her türlü sistematize edilişinin hangi ölçüde yeni sorulara ve yeni teorik buluşlara yolaçtığını Engels "Anti-Dühring"te kanıtlamıştı. Bu özellikle diyalektik ve tarihsel materyalizm bakımından böyledir. Engels bu çalışmada 19. yüzyılın ortalarına doğru sınıf mücadelesi deneyleri gibi doğa bilimlerindeki büyük buluşları da değerlendirerek marksist felsefenin bir dizi ilkesini formüle etmişti.

"Bay Eugen Dühring Bilimi Alt-Üst Ediyor" adlı kitabında Engels, materyalizmin odak tezini kurar: "Evrenin gerçek birliği onun maddeselliğinden ibarettir ve bu sadece bir kaç hokkabaz safsatalarıyla değil, felsefe ve doğa bilimlerinin uzun ve zorlu gelişimiyle kanıtlanmıştır."[74] Felsefenin bu yönelimi devrimciydi. "Sonsuz" gerçeği aramak yerine felsefe bilgileri doğa ve toplum bilimlerinin sonuçlarından çıkarılmalıydı.

"Sonsuz" hakikatleri aramak yerine, işçi sınıfının evrensel tarihi misyonunun bilimsel gerekçesinin çıkarılacağı, kapitalizmde insanın somut gelişim koşullarının tahlil edilmesi gerekiyordu. Marx ve Engels tarafından geliştirilen ve otuz yılı aşkın bir süredir başarıyla uygulanan araştırma yöntemi böylece "Anti-Dühring"te tamamlanmış biçimiyle genelleştirilmişti.

Doğa ve toplumun bütün alanlarında tarihsel ve diyalektik materyalizm için kararlı mücadele ve bununla kopmaz bir bağıntı içinde olan idealizm eleştirisi, Engels'in Dühring ile çatışmasınında temel meselesiydi. "Ya sonuna kadar tutarlı materyalizm, ya da felsefi idealizmin yalan ve düşünce karışıklıkları -"Anti-Dühring"in *her paragrafında* sorun böyle ortaya konmaktadır." [75] diye yazar Lenin. Engels "Anti-Dühring"de diyalektik materyalizmin,

marksizmin bütün bütünleyici unsurlarının felsefi-teorik esasını oluşturduğunu, aynı zamanda onu bütünlüklü bir sistem olarak bir arada tutan ideolojik bağ olduğunu kanıtlamıştır.

Diyalektik ile maddenin organik birliğinden Engels, dünyanın değişmezliğini vaazeden metafizik görüşlerle şiddetli polemikler içinde maddenin varoluş biçiminin hareket olduğunu çıkardı. "Hareketsiz madde olamaz, aynı biçimde maddesiz hareket de düşünülemez."[76] Engels mekân ve zamanı maddenin temel varlık biçimleri olarak değerlendiriyordu. Bu, daha sonraki on yıllar içinde doğa bilimleri alanında buluşlar sayesinde yepyeni bir biçimde doğrulanmıştır.

Engels "Anti-Dühring"te ilk kez diyalektik-materyalist gelişim yasalarının bağıntılı bir anlatımını sunmuş ve diyalektiğin üç temel yasasını formüle etmişti: Zıtların birliği ve mücadelesi yasası, niceliğin niteliğe dönüşmesi yasası ve inkârın inkârı yasası.

Diyalektiğin bu temel yasalarının formülasyonu felsefi materyalizmin gelişimi için belirleyici öneme sahipti; böylece evrenin maddi birliği gerek doğa, gerek toplum ve gerekse de düşünce için geçerli olan yasalarla kanıtlanıyordu. Atom güçlerine egemen olan, evrene nüfuz eden yaşam fenomenlerini kavrayabilen 20. yüzyıl bilimi, Engels'in doğa bilimlerinin marksist felsefeyle bağının kaçınılmaz olduğu yönündeki öngörüsünü doğrulamaktadır. Engels, "doğa bilimlerinin giderek artan olgularının dayatması sonucu" doğanın diyalektik kavranışına ulaşılabilir" diye yazıyordu, fakat insan "bu olguların diyalektik karakterini diyalektik düşünce yasaları bilinciyle açıklarsa o noktaya daha kolay ulaşabilir. Artık doğa bilimleri diyalektik kapsamdan kurtulamayacak noktadadır."[77] Doğa bilimlerinin gelişimini felsefi olarak genelleştirme görevini Engels ve Marx kendi dönemlerinde yerine getirmişlerdi. Lenin, 20. yüzyıl koşulları altında bu teorik çalışmayı devam ettirdi.

Engels büyük bir ısrarla bilimin en yeni sonuçlarına dayanarak materyalizm ile diyalektiğin birliğini kanıtlamış -bir çok hususta bugünkü revizyonistlere karşı polemiği zamanından önce yapmıştır- ve marksist felsefe sisteminde teori ile metodun birbirinden ayrılmasını reddetmiştir. Burjuva felsefesinin, toplumsal gelişmenin nesnel yasalarının varlığını reddetmeye başladığı bir dönemde Engels, materyalist diyalektiğin temel yasalarının tarihsel gelişmenin seyrini de belirlediğini kanıtlamış ve üretim ilişkilerinin üretici güçlerin durumuyla uygunluğu yasasının, kapitalizmin ortaya çıkması, gelişimi, çöküşü ve yerini sosyalizmin almasını gerektirdiğini gözler önüne sermiştir. Böylece Engels, "Anti-Dühring"te Marx ve kendisinin kırklı yıllarda geliştirdikleri işçi sınıfının tarihsel misyonunun felsefi gerekçelerini derinleştirmiş oluyordu.

Kapsamlı gerçek malzemeye dayanarak Engels, diyalektik-materyalist yöntemin doğa ve toplum bilimlerinin karmaşık problemlerini çözme olanağı verdiğini göstermişti. Dühring'in kısmen idealist, kısmen kaba materyalist görüşleriyle sürekli tartışarak Engels, hayatın oluşumu ve gelişimi, ekonomiyle politikanın ilişkisi, sınıfların ortaya çıkışı, tarihte zorun rolü, ordunun

maddi temelleri, devletin niteliği, özgürlük ve zorunluluk, üst-yapısal biçimler olarak ahlak ile hukukun ilişkisi gibi bir çok konuyu incelemiştir.

Engels, "Anti-Dühring"in ekonomiyle ilgili bölümünde, bir yanda kapitalist üretim biçiminin Marx tarafından bulunan yasalarını savunmayı ve propaganda etmeyi, öte yandan materyalist diyalektiğin yardımıyla politik-ekonomiyle proleter dünya görüşü, işçi sınıfı mücadelesinin stratejisiyle taktiği arasındaki ilişkiyi belirginleştirmeyi amaçlıyordu. Dühring ile giriştiği polemikte Engels, "ahlak ve hukuka başvurmanın [...] bize bilimsel olarak bir nebze" yardımcı olmadığını ve sözkonusu olanın daha çok "yeni ortaya çıkan toplumsal olumsuzlukları mevcut üretim biçiminin zorunlu sonuçları, fakat aynı zamanda onun yaklaşmakta olan tasfiyesinin işareti olarak kanıtlamak"[78] olduğunu söylüyordu. İşçi sınıfının mücadelesi için stratejik ve taktik görevlerin tespiti ancak buradan çıkarılabilirdi.

Bu bağlamda Engels "Anti-Dühring"te bir kez daha, Marx'ın on yıl önce "Kapital"in birinci cildinde henüz incelemiş olamayacağı kapitalist ekonomi içinde tekel, hattâ devlet kapitalizmi eğilimine dikkat çekmekteydi. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması kapitalistleri "çeşitli türden anonim şirketlerde" birleşmeye zorluyordu, ne var ki, "belli bir gelişim aşamasında bu biçimde yetmemektedir: kapitalist toplumun resmi temsilcisi devlet bunun idaresini eline almak zorundadır."[79]

Burjuva ve oportünist ideologlar 19. yüzyılın son çeyreğinde devlet kapitalizminin bu başlangıç belirtilerini sosyalist fenomenler olarak sunmaya çalışırken, Engels, şunu yanlış anlaşılmaya meydan vermeyecek şekilde kanıtlamıştı: "O, (yani burjuva devlet) ne kadar çok üretici gücü mülkiyetine devralırsa, o kadar çok yurttaşı sömürür. İşçiler gündelikçi olarak, proleter olarak kalırlar. Sermaye ilişkileri ortadan kaldırılmamış, daha çok zirveye götürülmüştür."[80]

Her zamanki diyalektik-materyalist araştırma metodu sayesinde Engels, "Anti-Dühring"te, sadece genel hatlarıyla kapitalist üretim biçiminin zorunlu çöküşünü kanıtlamakla kalmamış, aynı zamanda geleceğin sosyalist toplumu üzerine öngörülerde bulunmuştur. Sosyalist ekonominin planlılığına özel bir dikkat gösteren Engels, geleceğin sömürüden kurtulmuş toplumunun ekonomik temel yasalarını önceden ifade ederek "bölüşümü [...] üretimin çıkarları düzenleyecektir ve üretim en çok toplumun *bütün* unsurlarına yeteneklerini mümkün olduğunca çok geliştirme, koruma ve uygulama olanağı tanıyan bir bölüşüm biçimi sayesinde gelişecektir."[81] diye yazar. Engels, sosyalist toplumda üretim ve bölüşüm mekanizmasını da anlatıyor ve üretici güçlerin rasyonel dağılımının gerekliliğiyle kentle kır karşıtlığının ortadan kaldırılmasının zorunluluğuna dikkat çekiyordu.

Engels, kitabının üçüncü bölümünde bilimsel sosyalizmin tarihi ve teorisini ayrıntısıyla anlatır. Önce Marx ile birlikte kurdukları teorinin ütopik sosyalizmden farkını yanlış anlamalara yer vermeyecek biçimde açıklamayı amaçlamıştır. Ütopik sosyalistlerin burjuva toplumuna yönelttikleri şiddetli eleştiriyi takdir eden Engels, bu eleştiriden türeyen geleceğin sosyalist toplumu-

nun önemli belirtileriyle ilgili düşüncelerin önceden ifade edilmiş olmasının altını çizmektedir. Fakat aynı zamanda ütopistlerin belirleyici zaafını, yani sosyalizmi bir tarihsel zorunluluk ve meşruiyet olarak değil, aklın ileri sürdüğü bir talep, bir ahlaki gereklilik olarak görmelerini açıklığa kavuşturmuştur. Bu tür idealist düşüncelerin aksine, işçi sınıfının bilimsel teorisi gerekçesini toplumsal gelişme yasalarında bulmaktaydı, bu yasalar için "bütün toplumsal değişikliklerin ve siyasal devrimlerin son nedenleri insanların beyinlerinde, sonsuz gerçeği ve adaleti giderek daha fazla kavramalarında değil, üretim ve mübadele biçimlerinin değişmesinde aranmalıdır, sözkonusu çağın *felsefesinde* değil, *ekonomisinde* aranmalıdır."[82] Dolayısıyla bilinen toplumsal olumsuzlukları ortadan kaldırma yöntemleri, işçi sınıfının kurtuluşu için yollar "beyinlerde *keşfedilmeyecek*, beynin aracılığıyla üretimin mevcut maddi olgularında *bulunacaktır.*"[83]

"Üretimin mevcut maddi olguları" diye devam etmektedir Engels, "özellikle Marx tarafından araştırılan kapitalist üretim biçiminin temel çelişkisi, yani emeğin toplumsallığıyla özel kapitalist mülkiyet arasındaki çelişkinin hükmü altındadır." Bu temel çelişki -her türlü toplumsal ilerlemenin önünde engel oluşturur- üretimin toplumsal karakteri, üretim araçlarının da toplumsal, sosyalist mülkiyetini talep ederek çözümü dayatmaktaydı. Bu çelişki ancak proleter devrimle çözülebilirdi. "*Proletarya devlet iktidarını ele geçirir ve üretim araçlarını önce devlet mülkiyetine dönüştürür*".[84] Ancak bundan sonra üretim araçları,engellenmeksizin planlı olarak ve toplumun yararı doğrultusunda gelişebilirler. O nedenle Engels, siyasal iktidarın ele geçirilmesini, onun nesnel tarihsel misyonundan kaynaklanan işçi sınıfının yükümlülüğü olarak anlatır. İşçi sınıfının çıkarlarının teorik ifadesi ve mücadelesinin koşullarının belirlenmesi, işte bilimsel sosyalizm buydu.

"Anti-Dühring"in üçüncü bölümünde Engels, kapitalizmden sosyalizme geçişin bir dizi genel yasasını ve geleceğin sosyalist toplumunun esaslarını açıklıyordu. Uzak görüşlü düşünceler geliştirirken onu her türlü spekülasyondan uzak tutan materyalist diyalektiği kullanmaktaydı. Materyalist diyalektiğin yardımıyla Engels, toplumun ve özellikle üretici güçlerin genel gelişim yasalarının analizinden, daha sonraları Lenin'in sosyalist ve komünist toplumun inşası üzerine teorisini kurarken dayandığı ve Sovyetler Birliği, Demokratik Almanya Cumhuriyeti ve diğer sosyalist ülkelerin pratikleriyle tamamen doğrulanmış bulunan geleceğe yol gösteren çıkarsamalar yapabilmişti.

Toplumun sosyalist dönüşümünü Engels, esas itibariyle kendiliğinden yerine gelen bir gelişmeden, insanlar tarafından bilinçle biçimlendirilen bir gelişmeye geçiş olarak değerlendirir. Şöyle yazmaktadır: "Üretim araçlarının toplumun mülkiyetine geçmesiyle meta üretimi ve dolayısıyla da ürünün üretici üzerindeki egemenliği ortadan kaldırılmış olur. Toplumsal üretim içindeki anarşinin yerini planlı, bilinçli örgütlenme alır. Tekil varoluşlar için mücadele son bulur. Ve böylece insan, bir anlamda hayvanlar aleminden çıkar, hayvani varlık koşullarından insani koşullara geçer. İnsanları kuşatan, şimdiye kadar insanlara hükmetmiş yaşam koşulları çemberi artık, ilk kez doğanın bilinçli, gerçek efendileri olan -çünkü kendi sosyalizasyonlarının efendisi ol-

muşlardır- insanların egemenliği ve kontrolü altına girer. Şimdiye kadar kendilerine yabancı, kendilerine hükmeden doğa yasaları olarak karşılarında duran kendi toplumsal eylemlerinin yasaları, insanlar tarafından tam bir uzmanlıkla uygulanır ve böylece de egemenlik altına alınır. İnsanların kendi toplumsallaşmaları şimdiye kadar karşılarında doğa ve tarih tarafından zorla kabul ettirilmiş bir şey olarak dururken, artık insanların özgür eylemi haline gelir. İşte bu andan itibaren insanlar kendi tarihlerini tam bir bilinçle kendileri yapacaklardır, bu andan itibaren insanlar tarafından harekete geçirilmiş olan toplumsal nedenler, ağırlıkla ve giderek artan ölçüde, insanlar tarafından istenilen sonuçlar doğuracaktır. Bu, insanlığın zorunluluklar imparatorluğundan özgürlükler imparatorluğuna sıçramasıdır." Ve Engels, tarih tarafından doğrulanmış bu iyimser toplum projesiyle şu cümleyle sonlamaktaydı: "Dünyayı kurtaracak bu eylemi gerçekleştirmek modem proletaryanın tarihsel işidir."[85]

Demek oluyor ki, Engels için -ve o zamandan bu yana bütün marksistler için- özgürlük, hayali, sınıflarla ilişkisiz ahlaki bir konu, ya da revizyonistlere kadar bütün eğilimlerden burjuva ideologların gördükleri gibi kişilerin subjektif isteklerinin ifadesi değildir. Engels'e göre özgürlük, insanların nesnel yasalardan bağımsızlığından ibaret değil, daha çok bu yasaları anlayabilmeleri ve belirli amaçlar için planlı biçimde işletebilmelerinden ibarettir. Demek ki, özgürlük, bağımsız karar verme olanağından daha öte birşeydir. Nesnel zorunluluğun anlaşılması ve anlaşılan zorunluluğun pratikte bilinçli uygulanmasıdır özgürlük. Bu bilgiyi işçi sınıfının ortak malı haline getirmek ve -sosyalist koşullar altında- bütün topluma maletmek devrimci işçi partisinin görevidir.

Engels, insanlığın gerçek özgürlüğünün ancak sosyalizm koşulları altında, yani insanın insan tarafından sömürülmesi ortadan kaldırıldıktan sonra olanaklı olduğu, sosyalist toplum düzeninin ise, iktidarı ele geçiren işçi sınıfını üretim araçlarını toplumsallaştırmadıkça kurulamayacağı konusunda çok kesindir. Tarihin seyri tarafından açıkça kanıtlanan bu gerçeği, demokratik sosyalizmin sözcüleri bol keseden edebiyatla reddetmektedirler. Yorulmak bilmeden özgürlük sözcüğünü kötüye kullanan ve bu sözcüğü emperyalist boyunduruktan kurtulmuş devletlere karşı sarfeden bu kişiler, insan özgürlüğünün en önemli önkoşulu olan üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını "korkunç bir düşünce" olarak tanımlarlar. Oysa emperyalizmde insanın konumuyla sosyalizmde insanın konumunun karşılaştırılması, devrimci işçi hareketinin şu eski talebi gerçekleşmedikçe insan özgürlüğü üzerine söylenen herşeyin boş bir safsatadan ibaret kalacağını inandırıcı bir biçimde kanıtlamaktadır: Halkın yarattığı halkın olmalıdır.

Son derece öngörülü düşünceleriyle Engels, sosyalizmde kentle kır, kol emeğiyle kafa emeği arasındaki karşıtlığın tedricen ortadan kaldırılmasının ekonomik gelişmenin, yani sosyalist büyük üretimin doğal sonucu olacağını kanıtlar. Üretim ilişkilerinin değişmesi ve sosyalizmde üretici güçlerin gelişmesinin, insanların konumunda, insanlararası ilişkilerde değişikliğe, yeni, sosyalist bir insanın ortaya çıkmasına yolaçacağını vurguluyordu Engels. "Toplumsal üretim aracılığıyla toplumun bütün üyelerine, sadece maddi açı-

dan tamamen yeterli olmakla ve günden güne daha da zenginleşmekle kalmayan, aynı zamanda herkese bedensel ve beyinsel yeteneklerini tamamen özgürce geliştirme ve çalıştırma güvencesini tanıyan bir hayat olanağı ilk kez varolmaktadır."[86] Sömürüden kurtulmuş toplumda "üretici çalışma köleleşme aracı olmak yerine, insanların kurtuluşunun aracı olacak", "yük olmaktan çıkıp keyif haline gelecek"ti.[87]

Engels, sosyalizmin toplumsal ahlakının da sömürü düzeninden farklı olacağını göstermiştir. İdealist bir anlayış olan sözde sonsuz ahlak anlayışını çürüten Engels, ahlakın -genel olarak toplumsal bilinç gibi- toplumsal varoluş tarafından belirlendiğini, dolayısıyla her toplumsal formasyonun özgül bir ahlak anlayışına sahip olması gerektiğini kanıtlamıştı. "Hangi ahlak gerçek?" diye soruyordu. "Mutlak kesinlik anlamında hiç biri, fakat elbette bugün mevcudun yıkılmasını ve geleceği temsil eden ahlak, yani proleter ahlak en fazla, süreklilik vaadeden unsurları içerecektir."[88]

Engels'in eserlerinde geleceğin sosyalist toplumu üzerine zengin düşünceler, sosyalizmin toplumsal gelişmenin belli bir gücü haline geldiği çağımızda daha büyük anlam kazanmıştır. Fakat daha "Anti-Dühring"in yayınlanmasından sonraki yıllar ve onyıllar içinde kitap marksist teorinin bütün sisteminin kapsamlı biçimde anlatılması nedeniyle Alman ve uluslararası işçi hareketi üzerinde uzun süreli etkide bulunmuştu.

Engels'in "Bay Eugen Dühring Bilimi Alt-Üst Ediyor" adlı kitabı, 1875 yılında yapılan Gotha Kongresinde gerçekleşen örgütsel birleşmeyi politik-ideolojik olarak da sağlamlaştırmak için, Alman sosyaldemokrasisi içindeki teorik olarak sağlamlaşmış güçlerin çabalarını etkin biçimde destekliyordu. Engels'in de altını çizerek söylediği gibi, birleşmiş işçi partisi, "hızla bir güç haline gelmek üzereydi. Fakat onu bir güç haline getirmenin ilk koşulu yeni kazanılmış birliği tehlikeye atmamaktı."[89] Engels, "Anti-Dühring"i ile, parti üyelerinin işçi sınıfının tarihsel misyonunun bilincine varmalarına ve partinin devrimci karakterini korumalarına yardımcı olmuştu.

"Anti-Dühring" sayesinde daha Engels yaşarken onbinlerce devrimci işçi -daha sonraları milyonlarca- sınıflarının teorisi ve dünya görüşüyle tanışmış ve sınıf mücadelesinde teoriyi silah olarak kullanmayı öğrenmişti. Lenin'in yazdığı gibi "Anti-Dühring" "her sınıf bilinçli işçinin el kitabı haline gelmişti."[90]

Doğa-Bilimsel Araştırmalar

Eğer Engels "Anti-Dühring"te doğa-bilimsel sorunlara, özellikle doğa araştırmaları ve felsefe ilişkisine bu kadar ayrıntılı biçimde yaklaşabilmişse bunun nedeni yıllarca yaptığı araştırmalarla böyle bir çalışmanın koşullarını hazırlamış olmasıydı. Ellili yıllardan bu yana, bu hususta da Marx ile işbölümü içinde, yeniden doğa-bilimsel problemlere dönmüştü. Fakat Kontor'daki çalışmaları nedeniyle sistemli ve kesintisiz bir araştırma için zaman yoktu. Bu durum '70'li yıllarda değişti.

Engels daha sonraları geriye baktığında şunları yazmıştır: "Sanırım Alman idealist felsefesinden bilinçli diyalektiği doğa ve tarihin materyalist kavranışına taşıyarak kurtaran sadece Marx ve ben olduk. Ne var ki doğanın diyalektik, aynı zamanda materyalist kavranışı için matematik ve doğa bilimleri bilgisi gerekir. Marx esaslı bir matematikçiydi, fakat doğa bilimlerini ancak kısmen, daldan dala konarak ve dağınık biçimde izleyebiliyorduk. O nedenle ticari hayattan çekilip Londra'ya taşındığımda elde ettiğim zamanı, elimden geldiğince matematik ve doğa bilimlerine hasrettim [...] ve sekiz yıl gibi bir zamanı bu iş için harcadım."[91] Bu sekiz yıl 1873'ten 1876'ya kadar üç yıl, 1878'den 1883'e kadar beş yıldı. Engels doğa bilimleriyle ilgili çalışmalarını 1876'da "Anti-Dühring"i yazmaya başladığında, bir de 1883'te Marx'ın ölümünden sonra, bütün gücünü ve zamanını Marx'ın ekonomiyle ilgili elyazmalarını baskıya hazırlamaya ve özellikle uluslararası işçi hareketinin danışmanı olarak giderek büyüyen görevini yerine getirmeye çalıştığından ara vermişti. Sadece 1885-1886'da çalışmalarına bazı katkılar yapabildi. Böylece bu eser -az çok bitmiş on makale ve bölüm ile yaklaşık 170 nottan oluşmaktadır- tamamlanamamıştır. İlk kez 1925 yılında SBKP MK Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından "Doğanan Diyalektiği" adıyla yayınlanmıştır. Ne var ki Engels "Doğanan Diyalektiği'nin bazı temel düşüncelerini seksenli ve doksanlı yıllarda yayınladığı başka yazılarında işlemişti.

Engels, "Doğanın Diyalektiği" çalışmasında çözümüne çalıştığı görevi şöyle formüle ediyordu: "Matematik ve doğa bilimlerini tekrar özetlerken -genelde benim için kuşku götürmez olan- doğada sayısız değişikliğin karmaşası içinde tarihte de olayların görüntüde rastlantısallığına egemen olan aynı diyalektik hareket yasalarının egemen olduğundan özelde de emin olmak sözkonusuydu, bu yasalar insan düşüncesinin gelişim tarihini bütünüyle katederek, süreç içinde düşünen insanın bilincini oluşturmuş yasalardır."[92] Yani Engels bir yanda çelişik olsa da önüne geçilemez bir süreçte doğa biliminin materyalist diyalektiğe zorlandığını göstermek amacındaydı. Böylece felsefi materyalizm, doğa araştırmalarının en önemli parçası olmuştu. Öte yandan Engels, felsefi materyalizmin doğa bilimlerinde elde edilen sonuçlarla doğrulandığını kanıtlamak istiyordu. Böylece doğanın araştırılması sosyalist dünya görüşü için vazgeçilmez bir önkoşul haline gelmiş bulunuyordu.

Yaklaşım tarzıyla ilgili olarak şunları yazmaktaydı: "Doğa ve tarih gibi her bilimsel alanda, doğada maddenin çeşitli nesnel ve hareket biçimlerinden hareket edilmesi gerektiği, teorik doğa biliminde de bağıntıları olguların içine monte etmek yerine, *olgulardan* bağıntıları keşfetmek ve keşfedildikten sonra, mümkün olduğunca ampirik olarak bunları kanıtlamak gerektiği konusunda hepimiz hem fikiriz."[93]

Ne var ki bu devasa bir çalışmayı gerektirmekteydi. Engels bu işin üstesinden ancak Marx ile işbölümü yaparak ve ortak çalışarak gelebilirdi Geride bıraktıkları kitap özetleri, notlar ve yazışmalar iki dostun doğa bilimleriyle ilgili yaptıkları araştırmalarda birbirlerini tamamladıklarını göstermektedir. Marx, ekonomiyle ilgili temel eserinin yanısıra ağırlıkla matematik ve jeolojiyle ilgilenirken, Engels fizik, kimya ve biyoloji, özellikle de biyolojik antro-

polojiye eğiliyordu. Alman fizikçiler Rudolf Clausius, Hermann Helmholtz ve Robert Mayer, Fransız matematikçi ve filozof Jean le Rond d'Alembert, İngliiz fizikçi William Thomson, Alman kimyacı Carl Schorlemmer ve Avusturyalı fizikçi ve filozof Emst Mach'ın yazılarını okumuştu. Alman biyolog Matthias Jakob Scheliden ve Theodor Schwann'ın buluşlarını, elbette Charles Darwin'in temel eserini ve Emst Haeckel'in bütün önemli yazılarını biliyordu. Evrim teorisi, enerjinin korunması ve dönüşümü yasası, ve organik kimyanın problemleri özellikle ilgisini çekiyordu. 17. ve 18. yüzyıl metafizik materyalistlerinin doğa felsefesiyle ilgili çalışmalarını, Alman burjuva felsefesinin klasik temsilcilerini, özellikle Kant, Hegel ve Feuerbach'ın çalışmalarını yeniden ele almıştı. Fizik ve kimyaya derinlemesine nüfuz edebilmek için Engels matematiği anlamak zorundaydı. 45 yaşında diferansiyel hesabı öğrenmeye girişti; hocası Karl Marx'tı.

Engels, ancak böylesine kapsamlı bir önçalışmadan sonra kendi önüne koyduğu görevi gerçekleştirmeye girişti: Doğa-bilimsel bilgilerin esaslı analiziyle doğanın nesnel diyalektiğini ortaya çıkarmak ve böylece doğa bilimlerinde materyalist diyalektiğin bilinçli kullanımının zorunluluğunu gerekçelendirmek. Doğanın araştırılmasından elde edilen bilgilerin felsefi genelleştirilmesini zorlaştıran ve son tahlilde doğa bilimlerinin gelişimini engelleyen idealist, agnostik ve aynı zamanda kaba materyalist anlayışlarla karşı karşıya gelmeden bu görevi yerine getirmek olanaksızdı. Öte yanda Engels, farklı bilim dallarında ilerici teori ve hipotezleri bütün gücüyle destekliyor, bunları öne çıkarıyor, içlerindeki ileriye işaret eden düşüncelerin altını çiziyor ve geliştiriyordu. Kant'ın "dünyayı ve bütün güneş sistemi"ni [...] "zaman içinde oluşmuş bir şey"[94] olarak tanımladığı "Evrenin Genel Doğa Tarihi ve Teorisi"[95]ne böyle bakıyordu; oysa aynı dönemde burjuva felsefesi Kant'ın bütün materyalist ve diyalektik eğilimlerini reddetmekteydi ve dünyanın bilinebilirliliğinden kuşku duyma noktasına düşmüştü.

Doğa bilimleri tarihinden kapsamlı malzemeye dayanarak Engels, doğa bilimlerinin gelişiminin, son tahlilde, pratiğin, üretimin gereksinmelerine bağlı olduğunu gözler önüne sermekteydi. "Doğanın Diyalektiği"nde -marksizmin tarihinde ilk kez- felsefe ile doğa araştırmalarının karşılıklı ilişkisini her yönden incelemiş, aralarındaki sıkı bağıntıyı saptamış ve "doğa biliminde, kendi gelişimi nedeniyle metafizik anlayışın olanaksızlaştığı"nı, "diyalektiğe dönüşün [...] insiyaki olarak dolayısıyla da çelişkili ve yavaş"[96] gerçekleştiğini ve diyalektiğin idealizmden ve mistisizmden kurtuluş olarak," "doğa bilimleri için mutlak bir zorunluluk"[97] olduğunu saptamıştı. Bu bağlamda Engels, doğa bilimcilerinin önüne diyalektik metodu *bilinçle kullanma* aktüel görevini koyuyordu.

Doğa bilgilerinin diyalektik materyalist genelleştirilmesi sadece ihtisas için değil, özellikle işçi hareketi için büyük öneme sahipti. Proleter sınıf hareketini felsefi idealizme karşı mücadelesinde desteklemiş, ideolojik pozisyonlarını sağlamlaştırmış ve böylece sınıf hareketine proletarya ile işçi sınıfı arasında giderek şiddetlenen ideolojik çalışmada yardımcı olmuştu, bu diyalektik-materyalist genelleştirme. Bu, özellikle Darwin'in kurduğu evrim teorisi

konusunda net bir biçimde görülmüştür. Friedrich Engels, Darwin'in gelişim teorisinin er ya da geç ilerleme ile gericilik arasındaki mücadelenin odak noktası olacağını önceden görmüştü. 1878'de burjuva bir bilim adamına ironik bir üslupla şunları yazmıştı: "Darwinizmin temsilcilerinin [...] sosyalist dünya görüşüne karşı tutum almak zorunluluğundan kurtulamayacakları, sosyalistler açısından öngörülmüştü."[98] Evrim teorisiyle felsefi diyalektiğin birliğini vurgulamayı Engels işçi sınıfıyla burjuvazi arasına ideolojik bir sınır çizmek için birincil görev olarak görüyordu. Alman işçi hareketinin ve başka ülkelerdeki önde gelen proleter teorisyenlerinin çoğunun Darwinizmi burjuva ideolojisine karşı ideolojik mücadelenin doğru aracı olarak kullanmaları Engels'in etkisi sayesinde olmuştur.

"Doğanın Diyalektiği"nde Engels'in özellikle tarihsel materyalizmi zenginleştirdiği önemli bilgiler arasında insanın oluşumunda emeğin rolü teorisinin geliştirilmesi de bulunur. "Maymunların İnsanlaşmasında Emeğin Katkısı" adlı bir makalede, insanın maymunumsu atalarının, uzun tarihsel bir süreç içinde emeğin yardımıyla ve alet yaparak ve bu aletleri bilinçle kullanarak, atalarından niteliksel olarak farklı toplumsal varlıklara dönüştüklerini kanıtlıyordu. Geliştirdiği insan gelişiminin temel koşulu olarak emek teorisiyle Engels, doğadan topluma geçişin en önemli problemlerinden birisini aydınlatmıştı.

Engels'in "Doğanın Diyalektiği"nde ve "Anti-Dühring"te sadece kaba hatlarıyla çizdiği bir çok düşünce daha sonraları, 25 yıl sonra, Lenin tarafından ele alınmış ve geliştirilmiştir. Lenin "Doğanın Diyalektiği"ni bilmiyordu, fakat "Materyalizm ve Ampriokritisizm" adlı kitabında, "Felsefe Defterleri"nde ve başka yazılarında, 20. yüzyıl başlarına kadar epeyce birikmiş olan doğa bilimleriyle ilgili materyalin felsefi genelleştirilmesinde çoğu kez Engels'in formüle ettiği aynı sonuçlara varmıştı.

O zamandan bu yana geçen onlarca yıl doğa bilimlerinin araştırılmasında çok sayıda yeni bilgiler getirmiştir. Bu bilgiler Engels'i söylediklerinden bazılarını doğrulamış, bazılarını çürütmüş, yeni çözüm yolları göstermiş, ortaya yeni sorular atmıştır. Ne var ki 20. yüzyılda doğa araştırmalarının gelişmesi açıkca Engels ve Marx tarafından geliştirilen diyalektik-materyalist doğa anlayışını doğrulamıştır. Kuvantlar teorisi alanındaki buluşlar maddenin sürekliliği ve süreksizliğinin birliği diyalektik tezini gerekçelendirmiş, fizik alanında Einstein'in izafiyet teorisi Engels'in madde, hareket, mekân ve zaman üzerine felsefi anlatımlarını somutlaştırmış, elementer parçacıklara ilişkin teori Engels ve Lenin'in atom ve elektronların sonsuzluğu üzerine düşüncelerini güçlendirmiştir.

Fakat Engels'in "Doğanın Diyalektiği" adlı eserinde en önemlisi şu ya da bu tekil inceleme, ya da doğa bilimsel-felsefi alanda zamanının çok ötesinde, çoğu kez dahiyane tekil bilgiler değildi. En önemlisi, materyalist diyalektiğin ve onun genel temel yasalarının, doğa bilimlerinin de teorik zemini ve bilgi metodu olduğunun, dünyanın maddi birliğinin eksiksiz kanıtlanmasıydı. Böylelikle Engels, materyalizmi ve diyalektiği önemli ölçüde genişletmek ve derinleştirmekle yetinmiyor, zamanının doğa araştırmalarının temel problem-

lerinin çözüm yollarını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda öncelikle materyalist diyalektiğin genel geçerliliğini kanıtlıyordu.

Engels, "gerçekten de diyaletiği küçümsemek cezasız kalmıyor" diye uyarmıştı. "Teorik düşünceler ne kadar küçümsenirse küçümsensin, teorik düşünce olmaksızın iki doğa olayını bağıntılandırmak ya da mevcut bağıntılarını anlamak olanaksızdır. Burada sözkonusu olan sadece doğru düşünülüp düşünülmediğidir ve teorinin küçümsenmesi elbette [...] yanlış düşünmenin en güvenli yoludur."[99] Engels, "Doğanın Diyalektiği"nde dünyanın bilinmesinde materyalist diyalektiğin belirleyici rolünü kanıtlamayı başarmıştı.

Zor Yıllar

Yetmişli yılların sonu seksenli yılların başında Friedrich Engels zor bir dönem yaşadı. 1879 dolaylarında karısı Lizzy hastalanmaya başlamıştı, astım ve siyatikti hastalığı. Önceleri deniz havası hastalığını hafifletiyordu ve 1876'da Engels bir arkadaşına rahatlamış olarak, "40-50 yaş arası kadınlarla yaşananlar neredeyse mükemmel. Umarım böyle devam eder." [100] diye yazmıştı.

Fakat 1877 ilkbaharı geldiğinde Lizzy de yeni rahatsızlıklar başladı. Engels, Lizzy'nin denizde, ya da İskoçya dağlarında biraz rahatlaması için her şeyi yapıyordu. Doğal olarak ev işlerinin bir bölümünü de üstlenmişti ve mizahi bir üslupla şöyle yazıyordu: "Dün akşam beni yatak yaparken ve bu sabah ocağı yakarken görseydiniz, çok gülerdiniz."[101] Lizzy 1878 ortalarına doğru iyice yatağa düştü. "Mesele *çok ciddi* ve çok kötü sonuçlanabilir"[102] diye yazıyordu Engels kaygıyla. Sonbaharda Lizzy'nin ağrıları çok artmıştı, çok acı çekiyordu.

Lizzy Engels'in yanında tam bir içsel uyum ve ortak davranışla dolu mutlu yıllar geçirmişti. Ölüm döşeğinde kocasından, dünyanın önünde de onun karısı olarak anılmasını rica etti. Evliliğinin kilise ve devlet tarafından onaylanmasını her zaman gereksiz görmüş olan Engels, ölmekte olan hayat arkadaşının bu son isteğini yerine getirdi ve 1878 yılının 11 Eylül akşamı Lizzy ile nikahlandı. Bir kaç saat sonra Lizzy Engels'in kollarında ölmüştü.

Engels'in bu günlerde içinde bulunduğu ruhsal duruma ilişkin tek bir sözcük, tek bir ifade bile yok elimizde. Fakat her zaman uluslararası siyasal olaylara coşkuyla katılan Engels, Almanya, Fransa ve diğer ülkelerdeki aynı düşüncede olduğu arkadaşlarıyla yazışmalarına haftalarca ara vermiş olması bize sözcüklerden daha çok şey anlatıyor.

Fakat 1878 sonbaharının sonlarına doğru kendisini toparlar. Siyasal mücadelenin ve arkadaşlarının onu beklediği, kendisinin de işçi sınıfının mücadelesiyle canlı bağlara ihtiyaç duyduğunun bilincine varır yeniden. Gerçekten de işçi hareketi, özellikle de Almanlar, "Londralı İhtiyarlar"ın -Marx ve Engels'e arkadaşları bazen böyle derlerdi- öğüt ve yardımlarına ihtiyaç duyuyordu.

Almanya'da Junker-büyükburjuva gericiliği ve onların çıkarlarının temsilcisi Bismarck 1878'de sosyalist işçi hareketine karşı genel bir saldırı başlatmıştı. Fakat bu onların güçlü olduğunu göstermiyordu. Sınıf bilinçli proletaryaya karşı açık teröre geçilmesi daha çok sosyaldemokrat hareketin Bismarck'ı aşmaya başladığını ve Bismarck'ın eski iktidar araçlarıyla bunun üstesinden gelemediğini gözler önüne seriyordu. Sosyaldemokrasiye uzak duran deklase olmuş unsurlarca imparatora yapılan iki suikasti Bismarck, devrimci işçi harekitine karşı bir pogram (katliam) havası yaratmak için kullandı. 19 Ekim 1878'de Raichstag'tan bir olağanüstü hal yasası çıkarttı: "Sosyaldemokrasinin Kamu Esenliğini Tehlikeye Atan Faaliyetlerine Karşı Yasa".

Parti ve bütün sosyalist örgütler, bütün toplantılar yasaklandı; daha sonraki günlerde yüzlerce sosyalist yurtlarından sürüldü ve bir çok parti üyesi işten çıkarıldı. Bütün sosyalist yayınlar, -Marx ve Engels'in yazılarının çoğu gibi- "Anti-Dühring"de engellendi. Alman sosyaldemokrasisi 1870-'71 savaş yılından bu yana en ağır sınavdan geçiyordu.

Mekânsal uzaklık nedeniyle vahşi polis baskısının boyutu ancak gün geçtikçe Liebknecht ve diğer Alman işçi liderlerinden aldığı mektuplarla açıklık kazanmış olsa da Engels, durumun zorluğuna ilişkin hayaller kurmuyordu.

Yardım gerekiyordu ve Engels yardım etti. Disiplin cezası verilerek ekmeklerinden edilen parti üyeleri için yardım kampanyalarını destekliyor ve Almanya'daki dostlarına, illegal mücadele yürüten partinin örgütsel ve ideolojik bütünlüğünü korumak için yurtdışında derhal bir parti gazetesi çıkarmalarını öğütlüyordu. Bebel ve Liebknecht'in verdiği görevle Londra'ya gelen Berlinli sosyalist Paul Singer ile görüşmüştü. Yabancı basında terör yasasını teşhir eden Engels, baskı görenlerle birlikte acı çekiyordu, fakat iyimserliğini ve sınıfın gücüne olan güvenini bir an bile yitirmiyordu; "Bütün bunlara rağmen Almanya'daki işçilerimiz mükemmel davranıyorlar ve ben bütün Prusya imparatorluğunun bu işçilere çarparak parçalanacağını umuyorum." [103]

En ağır baskı koşullarında zafere olan bu inançlarını Engels ve Marx, Bebel, Bracke, Liebknecht ve binlerce sınıf bilinçli Alman işçisiyle paylaşıyorlardı. Güçlerinin kaynağı işçi sınıfının tarihsel misyonunu bilmeleriydi. Engels -bu konuda da tam bir diyalektikçi olarak- partinin hergün aldığı darbelerin ve olağanüstü hal yasasının acımasızca kullanılmasının yarattığı bir çok kişisel acının yanısıra, hükümet terörünün istemeden ve terör uygulayıcılarının amaçladıklarının aksine bir etki yaptığını görmekteydi. İtalyan gazetesi "La Plebe"ye şunları yazmıştı: "Alman işçiler, anayasal özgürlüklerin değerinin ne olduğnu, kapitalist egemenlikle mücadele etmek için bu özgürlükleri ciddiye alarak kullanmaya kalktıklarında anladılar. Eğer bu hususta halâ bazı hayaller varsa bile dostumuz Bismarck bunları paramparça etmiştir."[104]

Marx ve Engels, Bebel-Liebknecht, Bracke gibi devrimci parti önderlerince yönetilen sınıf bilinçli işçi kitlesinin, utanç verici bu yasaya karşı tereddütsüz bir mücadeleye giriştiğini memnunlukla görmüşlerdi. Gizli örgütler kuruluyor, illegal bildiri ve yazılar basılıp dağıtılıyor, sürgünlerle özverili dayanışma sergileniyor ve açık alanlarda ortaya çıkma konusunda en küçük olanak-

lardan, örneğin seçimler dahi kullanılıyordu.İşçiler, legal ve illegal, parlamenter ve parlamento dışı mücadele biçimlerini ustalıkla birleştirmişler ve olağanüstü hal yasasını ortadan kaldırmayı ve Prusya-Alman askeri devletine karşı mücadeleye yalpalamaksızın yönelmişlerdi. Bu stratejik ve taktik düşünce sınıf mücadelesi deneylerine ve Bilimsel Komünizmin bilgisine uygundu. Engels bunu tamamen onaylıyordu.

Devrimci politika oportünist unsurlarca çarpıtıldığında, hattâ açıkça reddedildiğinde öfkesi de o kadar büyük oldu. Gerçi Engels kendi deneylerinden zorunlu dönüm noktalarında partinin politikasında çoğu kez yalpalamalar olduğunu veya partiye yabancı akımların hissedildiğini bilmekteydi. Fakat hayat ona eğer bu türden oportünist güçlere boyun eğerse Partinin kendi ölüm fermanını kendisinin yazacağını öğretmişti. O nedenle Marx ile birlikte Alman partisi içindeki mücadeleye kararlı önderlerin oportünizme karşı mücadelesine omuz verdiler, onları kendi otoriteleri, fakat özellikle de öğütleriyle desteklediler.

Marx ve Engels, Londra'ya iltica etmiş işçi önderi Johann Most'un temsil ettiği ve sonuçta anarşizmde noktalanan sol radikal, sekter bir akıma karşı durmuşlardı. Gerçi Engels, bu sol oportünist akımın fazla yaşamayacağını öngörmüş, fakat bu "devrimci safsata kahramanları"nın [105] propagandasını yaptıkları bireysel terörle Partiyi iflah olmaz bir biçimde kitlelerden tecrit edeceklerini ve böylece Bismarck'ın eline teslim edecekleri uyarısında bulunmuştu.

Partiyi sağdan, küçükburjuva düşünceli reformistler tarafından tehdit eden tehlikeyi Marx ve Engels daha büyük olarak görüyorlardı, bu güçlerin İsviçre'de yayınlanması düşünülen merkez yayın organını ele geçirme çabaları ölçüsünde, elbette bu tehlike daha büyüktü. 1879'un Ağustos sonlarında Manş Denizi kıyılarındaki Eastboume'da tatil gezisinden Londra'ya dönen Engels İsviçre'de Alman mülteciler tarafından yayınlanmış "Sosyal Bilim ve Sosyal Politika Yıllığı"yla ve bu yıllık içinde "Almanya'da Sosyalist Harekete Bakış" adlı bir yazıyla karşılaşır. Zürih'te yaşayan Alman partisinin üyeleri Karl Höchberg, Karl August Schramm ve Eduard Bemstein tarafından imzalanmış -ilk taslak başka birine ait olsa da- bu yazı, sağ oportünizmin program ilanıydı. Almanya'da illegal parti yönetiminin parti gazetesini denetleme görevini vermeyi düşündüğü kişilerdi bunlar.

İşçi hareketi tarihinde oportünistler parti politikasının esaslarına karşı saldırılarına çoğu kez işçi sınıfının ekonomik dünya görüşüne saldırarak başlamışlardır. Yıllıktaki makalenin yazarları, partinin ideolojik temeli olarak etik-idealist yönelimli bir "duygu sosyalizmi" kurmaya, "proletaryanın kendisini ezenlere karşı sınıf mücadelesini, genel bir insanların kardeşliği kuruluşunda sulandırmaya"[106] ve bütün bunlarla devrimci, Marksist teori ve partinin kopmaz birliğini parçalamaya çalışıyorlardı.

Yazarlar, Alman sosyaldemokrasisini, Partinin geçmişte kitleleri kazanmaya fazlaca yöneldiği mülk sahibi ve eğitimli kesimlerle fazla ilgilenmediği yönünde suçluyorlardı. Paris Komünü'nün yanında yer aldığından dolayı sos-

yalistler yasasının çıkmasına katkıda bulunmuştu. Artık parti nihayet "şiddetli, kanlı devrim yolunda yürümek istemediğini, tersine geçmişteki bazı münasebetsizliklere ve aşırılıklara rağmen [...] yasal yolda, yani reformlar yolunda ilerlemeye kararlı olduğunu" [107] göstermek zorundaydı. Bu, Prusya-Alman askeri devleti karşısında ideolojik ve siyasal bir kapitülasyon ilanıydı.

Engels "bu kıç yalayıcı dalkavukluk"[108] karşısında büyük bir öfke duymaktaydı. Oportünistlerin bu saldırısına ortak bir tepki gösterilmesi üzerine Marx ile derhal anlaşarak Eylül ortalarına doğru, ikisinin adıyla Alman parti önderlerine, özellikle August Bebel, Wilhelm Liebknecht ve Wilhelm Bracke'ye gönderilecek olan ayrıntılı bir mektup kaleme aldı. Bu mektup tamim adıyla tarihe geçmiştir. Bu yazı Marx ve Engels'in, işçi sınıfının tarihsel misyonu, partinin rolü ve oportünizme karşı kesintisiz mücadele üzerine anlayışlarını dile getirdikleri en önemli yazılardandır.

Marx ve Engels kapsamlı mektuplarının ilk bölümlerinde gazete kurmak için örgütsel ön çalışmalar üzerine görüşlerini açıklar ve geleceğin parti organının duruşu için politik ve taktik talimatlar verirken mektubun üçüncü ve en önemli bölümünde yıllıktaki makaleyi ele alarak oportünizm ideolojisini esaslı bir eleştiriye tabi tutmaktadırlar. Bunu yaparken bir sosyalistin sınıf mücadelesine, iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesine ve partinin sınıf karakterine karşı tutumundan hareket ederler. Zürih'teki üçlünün tutumunu bu kriterlerle ölçmekteydiler.

Marx ve Engels, Zürihlilerin gerçi proletaryanın iktidarı ele geçirmesini biçimsel olarak kabul ettiklerini, fakat tarihsel olarak zorunlu bu hareketi, engellenmeksizin "uzlaşmak, arabuluculuk yapmak, insanseverlik sergileyebilmek" [109] için çok uzaklara ertelediklerini kanıtlamışlardı. İki dost Almanya'da kendileri gibi düşünenleri, böyle bir anlayışın küçükburjuva ideolojisinin ifadesi olduğu ve işçi sınıfını kesin bir felakete sürükleyeceği konusunda aydınlatmışlardı. "Kararlı siyasal muhalefet yerine genel uzlaştırma, hükümete ve burjuvaziye karşı mücadele yerine onları kazanma ve ikna etme çabası, yukarıdan yapılan kötü muamelelere karşı ısrarlı direniş yerine aşağılayıcı bir boyun eğiş [...] Bütün tarihsel süreçte zorunlu çatışmaların yanlış anlaşılma olarak yorumlanması ve bütün tartışmaların şu teminatla bitirilmesi: Esas olarak hepimiz biliriz." [110] Marx ve Engels bu sözlerle, hangi kılıkta olursa olsun oportünizmin isabetli tanımını bugün de geçerli olan ilkesel bir tanımını vermişler, bu tür oportünist anlayışların siyasal mantığının işçi sınıfı ve onun siyasal hareketini burjuvazinin çıkarlarına tabi kılmak olduğunu gözler önüne sermişlerdi.

Marx ve Engels, Bebel, Liebknecht, Bracke ve mektubun muhatabı olan diğer kişilerin dikkatini oportünist anlayışların ideolojik nedeninin küçükburjuvazinin proletaryanın devrimci mücadelesinden duyduğu korkuda aranması gerektiğine çekmişler ve şunu eklemişlerdi: "Almanya gibi küçükburjuva bir ülkede böyle düşüncelerin elbette haklılığı vardı. Fakat mutlaka sosyaldemokrat işçi partisinin *dışında*."[111]

Ayrıca, "Komünist Manifesto"da "Alman Sosyalizmi ya da 'Gerçek' Sos-

yalizm" bölümünde, kendisini hangi yeni adlarla tanımlarsa tanımlasın işçi sınıfının bu tür "sosyalizm"e karşı tavrının ne olduğunu okumak mümkündü. Devrimci işçi partisinin geçici olarak demokrat küçükburjuvaziyle ortak eylemlerde anlaşması ve bu tür eylemler yapması kesinlikle mümkündü, hattâ zorunluydu. Ne var ki işçi partisi içinde küçükburjuvazinin bu tür temsilcilerinin "çarpıtıcı bir unsur" olduklarını yazıyorlardı. "Bu unsurlara şimdilik katlanmak için nedenler varsa, *sadece* katlanma, parti yönetimi içinde nüfuz kazanmalarına izin vermeme, bu unsurlarla kopuşun sadece bir zaman sorunu olduğunun bilincinde olma yükümlülüğü vardır."[112] Alman sosyaldemokrasisi ancak oportünizmin üstesinden geldiğinde ve partinin proleter karakterini koşulsuz muhafaza ettiğinde, Prusya-Alman askeri devletine karşı mücadelede ulusal önderlik misyonunu gerçekleştirebilirdi."

Bunlar Alman partisinin sosyalistler yasasına karşı devrimci bir politikaya doğru yönelime hizmet etmekle kalmayan, aynı zamanda genel olarak -Paris Komünü ve Eisenach Partisinin deneylerine dayanarak-devrimci bir sınıf partisinin niteliğini ve görevlerini belirleyen ve böylece marksist parti öğretisini tamamlayan düşüncelerdi.

Marx ve Engels'in o zamanki oportünizme karşı mücadele içinde geliştirdikleri ilkelerin, günümüzün ideolojik çatışmalarında -reformistler ve "entelektüel öncüler"le, "demokratik-sosyalistler" ve "hümanist sosyalistler"le, kısaca sosyal-demokratizmin ve revizyonizmin bütün varyasyonlarıyla- son derece güncel oldukları görülmüştür. Tam da bunun için burjuva tarihçiler ve revizyonist ideologlar, Marx ve Engels'in parti anlayışlarından sözettiklerinde ya bu tamimi tamamen unutmayı, ya da önemsizleştirmeyi yeğlerler.

"Bize gelince" diye bitirirler Marx ve Engels adeta coşkulu çağrılarını, "yaşadığımız bunca şeyden sonra önümüzde tek bir yol var. [...] Biz [...] işçilerin kendi kurtuluşlarını gerçekleştiremeyecek kadar cahil olduklarını, o nedenle bunların iyiliksever küçük ve büyükburjuvalar tarafından yukarıdan kurtarılması gerektiğini açıkça söyleyen kişilerle birlikte olamayız. Yeni parti organı bu beylerin düşüncelerine uygun bir tavır alır, proleter değil burjuva nitelikli olursa, maalesef karşıtlığımızı açıkça ilan etmek ve şimdiye kadar yurtdışında temsil ettiğimiz Alman partisiyle dayanışmamıza son vermek zorunda kalacağız. Umarım işler *bu noktaya* kadar gelmez."[113]

Bu noktaya kadar gelmedi. Tamim Marx ve Engels'in umdukları etkiyi yaratmıştı. Engels memnuniyetle, Alman partisinin devrimci önderlerinin de yıllıktaki makaleyi mahkûm ettiklerini ve oportünist sözcülerin kurulması planlanan parti gazetesinde etkili olmamaları için önlemler aldıklarını belirtiyordu. Ne var ki oportünizmle mücadelenin her zaman, elde edilen anlık zaferlerin aslında birer sahte zafer olduğunun görüldüğü, inatçı ve zorlu bir mücadele olduğunun bilincinde olan Engels'i, 28 Eylül 1879'da Zürih'te illegal partinin yeni, haftalık örnek sayısının yayınlanması sevindirmişti, fakat gazetenin yönelimini görebilmek için önceleri ihtiyatlı davrandı.

Engels'in dikkatine ve yardımına ihtiyaç duyan sadece Alman işçi hareketi değildi. Bedensel gücü giderek tükenmekte olan Marx, Engels'in sürekli

zorlamasıyla "Kapital"in ikinci cildi üzerinde çalıştığından uluslararası yazışmaları ağırlıkla Engels yapmaktaydı. Bu yazışmalarda Enternasyonal Genel Kurulu'nda yetmişli yılların başındaki faaliyetiyle bağlantı kuruyordu.

1879-1880 yıllarında Alman işçi hareketinin yanısıra Fransız işçi hareketi de Marx ve Engels'in yardımına ihtiyaç duymaktaydı. Sınıf bilinçli Fransız işçiler Ekim 1879'da Marseille'de yapılan sosyalist kongrede bir Fransız işçi partisi kurma kararı almışlardı. Kısa süre sonra önderlerden biri, Jules Guesde, Marx ve Engels'e başvurarak yeni partinin programının hazırlanmasında yardım talep etmiş ve her ikisinden de talebine yanıt almıştı. Mayıs 1880'de Guesde Londra'ya geldi ve Engels'in evinde Marx ve Paul Lafargue ile birlikte program taslağı çizildi. Programın teorik bölümünü kaleme almış ve Marx ile birlikte doğrudan politik ve sosyal talepleri içeren ikinci bölümü hazırlamıştı.

Engels daha önce de içlerinde son derece yaygın olan küçükburjuva, ütopik-sosyalist görüşlere karşı mücadele etme ve kendileri için bilimsel bir dünya görüşü geliştirme konusunda Fransız sosyalistlerine yardımcı olmuştu. 1880 ilkbaharında "L'Egalite" adlı işçi gazetesine bir çok makale yazdı. Ayrıca Paul Lafargue'ın ricası üzerine "Anti-Dühring"in üç bölümünü ayrı bir yazı olarak hazırladı. Bu yazı Lafargue'ın çevirisiyle "Socialisme utopique et Socialisme scientifique" (Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm") adıyla Fransızca bir dergide yayınlandı, kısa süre sonra da broşür olarak çıktı. Önsözünü yazdığı bu çalışmayı Marx "*Bilimsel sosyalizme adeta giriş*"[114] olarak adlandırıyordu. Hemen kısa süre sonra Engels, memnuniyetle "bu şeyin bir çok iyi Fransızın kafasında nasıl bir gerçek devrime" [115] neden olduğunu saptar. Bundan kısa bir süre sonra yazı Lehçeye çevrildi. Bundan iki yıl sonra sözkonusu yazı Engels tarafından yeniden gözden geçirilmiş olarak Almanca'da Alman işçi hareketi içinde Marksizmi yerleştirmek için saldırıyı başlattı.

Ağustos 1880'de İsviçre'de Wyden Şatosunda Alman sosyaldemokrasisinin ilk illegal parti kongresi toplandı. Bu kongre daha sonraki yıllarda Alman işçi hareketi içinde marksizmi kabul ettirmek için önemli koşullar yaratmıştı. Bu kongrede partinin stratejisi ve taktiği için tartışmalardan sonuç çıkarılmıştı, hem de kesinlikle devrimci bir anlamda. Friedrich Engels 56 delegenin olağanüstü hal yasasına karşı bundan böyle "her türlü çareye başvurarak" [116] -o zamana kadar parti proğramında yeraldığı gibi sadece "yasal çarelere başvurarak"[117] değil- mücadele etme kararını kutlamaktaydı. Delegelerin sağ oportünizme karşı şiddetli eleştirilerine ve partiyi "en genel ve en enerjik faaliyetle" ve "*uygun her biçimde* sıkı bir örgütlenme"[118]yle güçlendirme çağrısına da tamamen katılıyordu. Anarşistlerin sözcülerinin partiden ihracını da onaylamıştı.

Gerçi Engels Wyden Kongresinde alınan kararlar nedeniyle Alman sosyaldemokrasisinin, olağanüstü hal yasasına karşı mücadelede artık açık devrimci bir taktik izleyeceği yönünde umutlar yeşertmişti, fakat bu umutlar, August Bebel ile bir çok kez yaptığı konuşmalarla partinin içinde bulunduğu durum üzerine Aralık 1880'de daha çok şey öğrendiğinde kesinleşti.

Bebel, Marx ve Engels'i Parti meseleleri üzerine bilgilendirmek ve onlarla görüş alışverişinde bulunmak için Londra'ya gelmişti. Bebel'e sosyalist Alman işçilerinin boyun eğmez mücadelesinin etkisi altında 1879 yılında dile getirdiği oportünist görüşlerinden giderek kurtulan Eduard Bernstein eşlik etmekteydi. Bebel on yıldan fazla bir süredir Marx ve Engels ile yazışıyor olmasına rağmen şahsen yeni tanışıyorlardı. Bebel anılarında Londra'da geçirdiği günler üzerine şunları anlatmaktadır: "Londra'ya vardığımızda önce Engels'i ziyaret ettik, öğleden önce 10-11 arası kahvaltıdaydı; geceleri ikiden önce uyumamayı alışkanlık edinmişti. Bizi son derece iyi karşılayan Engels, bana hemen sen diye hitap etmeye başlamıştı, öğleden sonra ziyaret ettiğimiz Marx da öyle. Ayrıca [...] Engels, onun evinde kalmam için beni davet etti ve birlikte olduğumuz günlerden aramızda çok yönlü görüş alışverişi yapmak için yararlandık ve bu görüş alışverişi sürecinde Bemstein ikisinin güvenini gözle görülür biçimde kazandı. Engels'in içimizden en hareketlisi ve serbesti olarak çoğu kez başı çektiği ve bize kentte görülmesi gerekli yerleri gezdirdiği Londra'da kaldığımız günler içinde Paul Singer de bize katıldı."[119]

Engels, Marx ve karısı gibi August Bebel'e hayran olmuştu. "Böyle bir beyini Almanya'da ya da başka bir yerde bulmak mümkün mü? Genç kuşakta böyle bir teorik netlik, böyle bir olgunluk, böyle sakin bir kararlılık nerede?" [120] diye yazar bir süre sonra Laura Lafargue'a. Liebknecht'in ilginç fakat o gün isabetli bir biçimde "büyükburjuva ve örnek sosyaldemokrat"[121] diye takdim ettiği Paul Singer ve Bemstein de Engels'in saygısını kazanmışlardı, daha sonraki yıllarda da dost oldular.

Engels her zaman devrimci işçi hareketi içinde genç, teorik olarak aydınlanmış ve işçi sınıfına bağlı savaşçıların çıkması ve parti tarafından -gücü oranında- bilinçli ve sistematik olarak geliştirilmeleri konusunda kaygılıydı. Özellikle Bebel de, fakat aynı zamanda Singer, Bernstein-Lafargua ve Guesde'nin kişiliklerinde genç kuşaktan bu tür öğrencileri, savaşçıları görmekteydi ve bunlardan çoğu onun dostu da oldular. Böylece Engels, ölüm çok yakınlarında dolaşıp dururken yeni dostlar edinmişti.

Marx'ın Ölümü

Yetmişli yılların sonunda Engels, Marx'ın sağlık durumunun kötüleşmesini endişeyle izliyordu. Nevrit, şiddetli öksürük, dayanılmaz baş ve göğüs ağrıları dostunu sık sık çalışamaz hale getiriyordu. Jenny Marx'la ilgili kaygıları ise hepsini daha da çok üzmekteydi. Jenny kanserdi, korkunç ağrılara katlanmak zorundaydı. Marx ve Engels aileleri için korkunç aylardı bunlar. 2 Aralık 1881'de Jenny Marx öldü. Bu darbenin Marx için ne anlama geldiğini herkesten iyi Engels biliyordu. Ölünün başında ağlayan Eleanor'a "*Arap da öldü*" [122] demişti.

Böyle de oldu. Marx karısını yitirmeyi kabullenemedi. Gerçi doktorların tavsiyesi üzerine İsviçre'de, Cezayir'de ve Wight adasında dinlenmeye ve

sağlığına yeniden kavuşmaya çalıştı, durumu iyileşiyormuş gibi göründüğü anlar oluyordu. Marx 1882 sonbaharında Engels'e: "Dr. Dourlen bugün beni muayene etti [...]. General habitus'um [genel durum] çok iyileşmiş: 'şişmanlamışım'da" [123], diye yazıyordu. Fakat sağlığının kesin olarak düzelmesi umudu gittikçe azalmaktaydı.

Tam o sırada 1883 Ocak ortalarında korkunç haber geldi, Jenny Longuet, Marx'ın en büyük kızı aniden ölmüştü. Bu haber Marx'ı yeniden yatağa düşürdü. Engels her gün saatlerce ağır hasta arkadaşının yanında kalıyordu. Her sabah, diye yazıyordu eski mücadele arkadaşı Friedrich Adolph Sorge'ye "6 haftadır [...] köşeyi her dönüşümde perdeleri kapalı bulacağım diye ödüm patlıyor." [124] Sadık Lenchen Demuth'un şefkatli bakımı sayesinde Mart'ta iyileşme umudu yeniden doğdu. Ama görüntü aldatıcıydı.

14 Mart 1883'te Engels öğle vakti Marx'ın 41, Maitland Park Road'daki evine geldiğinde "evi gözyaşları içinde" buldu, "sona gelinmiş gibi görünüyordu. Bilgi aldım, konuyu öğrenmeye, teselli vermeye çalıştım. Küçük bir kanama, fakat ani bir çöküş gündeme gelmişti. Ona, hiçbir annenin çocuğuna bakamayacağı kadar iyi bakan iyi yürekli Lenchen'imiz bir yukarı çıkıyor bir aşağı iniyordu: yarı uykuda dedi, kendisiyle birlikte gitmemi istedi. İçeri girdiğimizde Marx, bir daha uyanmamak üzere uyuyordu. Nabız ve soluk gitmişti. İki dakika içinde sakin sakin ağrısız sızısız uyuklayıvermişti." [125]

Ve o acısı içinde Engels şunu ekliyordu: "İnsanlık bir dehâyı, bugün sahip olduğu en önemli dehâyı yitirdi. Proletaryanın hareketi kendi yolunu izleyecek, fakat Fransızların, Rusların, Amerikalıların, Almanların, her defasında, sadece bir dehânın ve mükemmel bir uzmanlığın verebileceği net, itiraz edilemeyecek öğütler almak için, belirleyici anlarda kendiliklerinden başvurdukları merkez artık yok." [126] Ama sonra, arkadaşını yitirmenin derin acısına rağmen, hayatı boyunca başeğmez bir savaşçı olan Engels, sözlerini şöyle bitiriyordu: "Nihaî zafer kesin, ama dolambaçlı yollar, geçici ve lokal yanılmalar -kaçınılmaz olarak- çok farklı biçimde artacaktır. Ne yapalım? Halledeceğiz, işimiz ne?Ve bu yüzden cesaretimizi asla yitirmeyeceğiz."[127]

Engels'le birlikte dünyanın bir çok ülkesindeki sınıf bilinçli işçiler de yas tutuyordu. "Rus sosyalistler, mücadelelerin tüm değişim süreçlerinde çabalarına sempati göstermiş bu adamın mezarı başında saygıyla eğilir,"[128] diye yazıyordu Pjotr Lawrowitsch Lawrow, Paris'te yaşayan Rus devrimciler adına. Alman sosyalistler Jilhelm Liebknecht'i, Fransızlar Paul Lafargue'ı ve Charles Longuet'i Londra'ya gönderdiler. Rusya'dan ve Birleşik Devletler'den, İspanya'dan ve Hollanda'dan, İsviçre'den ve diğer ülkelerden mektuplar, telgraflar çelenk bağışları geliyordu, 17 Mart'ta Marx, Highgate-Mezarı'nda karısının yanındaki son istirahatgâhına verilirken Carl Schorlemmer, Friedrich Lessner ve diğer eski mücadele arkadaşları Engels'i yalnız bırakmadılar. Engels ölmüş dostuna son saygıyı gösterip mezar başında bir konuşma yaptı.

"Avrupa'yla Amerika'nın savaşçı proletaryasının, tarih biliminin bu adamla birlikte yitirdiklerinin ölçüsü yoktur. Bu büyük adamın ölümünün yarattığı boşluk kısa zamanda hissedilecektir", Engels sözlerine böyle başladı.

"Darwin'in organik doğanın gelişim yasasını keşfettiği gibi, Marx da insanlık tarihinin gelişim yasasını keşfetmiştir [...]

"Bu kadarla kalmaz. Marx, bugünkü kapitalist üretim biçimiyle onun ürettiği burjuva toplumun özgül hareket yasasını da keşfetti. Gerek burjuva ekonomistlerin gerekse de sosyalist eleştirmenlerin önceki tüm araştırmaları karanlık içinde yollarını şaşırmışken, artı-değerin keşfiyle burada birden aydınlanma sağlandı. [...]

"Bilim adamı böyleydi. Ama bu onun yarısı bile değildi. Bilim Marx için tarihi hareket ettiren, devrimci bir güçtü. Herhangi bir teorik bilimde, pratik kullanımı belki de henüz gözle görülemeyen yeni bir buluş sözkonusu olduğunda çok seviniyordu; saniyeye, genel olarak tarihsel gelişime hemen devrimci bir müdahalede bulunabilecek buluşlarda ise sevinci bambaşkaydı. [...]

"Çünkü Marx herşeyden önce devrimciydi. Kapitalist toplumun ve onun yarattığı devlet kurumlarının yıkılmasına katılmak, önce durumunun ve gereksinimlerinin bilincini, eşit haklara sahip olma koşullarının bilincini verdiği modern proletaryanın kurtuluşuna katılmak, yaşamının gerçek mesleği buydu. Mücadele onun bir unsuruydu. Ve pek az kişide bulunabilecek bir tutku, inat ve başarıyla mücadele etti. [...]

[...] o öldü, Sibirya'daki maden ocaklarından başlayarak tüm Avrupa'da ve Kalifomiya'ya varana dek Amerika'da bulunan milyonlarca devrimci çalışma arkadaşı onu saydı, sevdi, yasını tuttu [...].

"Onun adı ve eseri yüzyıllarca yaşayacak!"[129]

Engels en yakın ve en iyi dostu ve mücadele arkadaşıyla böyle vedalaştı, aslında her ikisinin eseri olan, dünya tarihi açısından onun eserini böyle değerlendiriyordu.

Engels'in konuşmasının ardından Marx'ın damadı Charles Longuet ile Wilhelm Liebknecht de açık mezarın başında birer konuşma yaptılar. "Ağır bir darbe yedik", diye haykırdı Liebknecht. "Ama yas tutmuyoruz. O ölmedi. Proletaryanın yüreğinde, beyninde yaşıyor. [...]

"Ölü, yaşayan dostum! *Senin bize gösterdiğin yolda zafere kadar ilerleyeceğiz. Mezarının başında buna söz veriyoruz!*"[130]

Karl ile Jenny Marx'ın ölümü, Lafargue ailesinin 1882'de Fransa'ya taşınması, Samuel Moore'un mesleki nedenlerle Nijerya'da kalması, bütün bunlar Engels için yalnızlaşma tehlikesini beraberinde getiriyordu. Başkaları da -örneğin Liebknecht ve Bebel gibi arkadaşları da- bunu duyumsuyordu ve bu yüzden Engels'e anakaraya, olabiliyorsa İsviçre'ye taşınmasını önerdiler. Engels kendisine en çok nerede ihtiyaç duyulduğu ve görevlerini -ki bu görevler son derece büyüktü- en iyi nerede yerine getirebileceği konusunda kendi kendisiyle hesaplaştı.

Engels "Arap"ın ölümünden sonra şimdi kendi yaşamının bütünüyle, arkadaşının bilimsel ve politik eserini sürdürme görevine adanması gerektiği konusunda bir an için bile olsa kararsızlık göstermedi. Bu, kapsamı ve sorumlu-

luğu itibariyle Engels gibi bir adamı bile bunaltabilecek bir görevdi, bazen bunalttı da. Ama bu ender olarak oluyordu, çünkü cesaretsizlik ve teslimiyet bu mücadeleci yüreği yabancıydı. "İkimiz artık '48 öncesi yaşlı muhafızların sonuncularındanız", diye yazıyordu Reichs anayasası kampanyası ile ilgili mücadeleden arkadaşı Johann Philipp Becker'e. "Pekala, boşlukları dolduralım. Mermiler ıslık çalıyor, dostlar düşüyor, ama ikimiz bunu ilk kez görmüyoruz. Ve eğer ikimizden birine kurşun isabet ederse, umarım uzun süre çırpındırmayacak kadar iyi bulur hedefini." [131]

1883 Nisan sonunda artık Engels Londra'da kalmaya kesin olarak karar vermişti. Kararını ve planlarını August Bebel'e bildirdi: "teorik çalışmayı sürdürmek için gerekli olan sükûnet sadece burada var [...] Bir sürü kendi çalışmamın yanısıra, 'Kapital'in II. Cildi üzerinde 1 yıl çalışma ve Marx'ın biyografisi için ikinci bir yıl daha çalışma gerekirken, ayrıca '43-'63 arası Alman sosyalist hareketinin ve '64-'72 arası Enternasyonal'in tarihi yazılacakken, buradaki sakin sürgün yerimi, toplantılara ve polemiklere katılmanın zorunlu olduğu yerlerle değiştirmem için deli olmam gerekir [...] Evet, yine '48 ve '49 gibi olsa, gerektiğinde yine atıma atlardım. Ama şimdi, katı işbölümü [...] Önceden M(arx)la benim aramda bölüştüğümüz o korkunç mektup trafiğini anımsa, şimdi bir yılı aşkın zamandır tek başıma yürütmek zorundayım. Çünkü M(arx)ın çalışma odasında gönüllü olarak biraraya gelen çeşitli ülkelerden çok sayıda bağlantıyı, gücüm yettiğince koparmak istemiyorum."[132]

Bu kapsamlı görevler karşısında Engels, tek bir söz bile etmeksizin kendi bilimsel çalışmalarını ve planlarını erteledi. Daha 1882'de Marx'a şöyle yazmıştı: "Şimdi artık Doğanın Diyalektiği'ni hızla sona erdirmek gerekiyor"[133] Bundan böyle, yıllarını verdiği bu eserden hiç söz edilmedi. Almanya'nın veya İrlanda'nın tarihi gibi araştırmalar da bir kenara kondu. Engels -haklı olarak- merhumun elyazmalarını sadece kendisinin çözümleyebileceğine ve basıma hazırlayabileceğine inanıyordu. Bundan böyle çalışma zamanının ve enerjisinin büyük bölümü -aynı zamanda uluslararası işçi hareketi için en büyük yardım anlamına gelen- bu arkadaşlık görevine ayrılmıştı.

Bu niyetini gerçekleştirmesinde ona en büyük kolaylığı sağlayan şey, Lenchen Demuth'un Engels'in evinin idaresini üstlenmesiydi. Marx ailesine çok yakın olan, evet aileye dahil olan Demuth, Marx'ın evrakı metrukûnu gözden geçirme ve düzenlemeye yardımcı olabilecek en uygun kişiydi. Engels, evinin ilerde de dünyaya açık, konukseverliği nedeniyle övülen bir yer olarak kalmasını ve çalışması için gerekli sükûneti bulmasını ona borçluydu.

8. BÖLÜM
1883-1890

"Sınıf Bilinçli Proletaryanın Uluslararası İnalı"

Friderich Engels 1878 yılında Kuzey Amerikan sosyalist dergisi "The Labor Standard"ta, Avrupa işçi hareketinin durumu hakkında bir genel bakış sunarken, özet olarak şunları yazıyordu: "1864'te Uluslararası İşçi Birliği'ni kuran, iç çatışmalardan çok politik zorunluluklar kopuşa ve görünürde geri çekilmeye yol açıncaya kadar, önce dış sonra iç düşmana karşı mücadele yıllarında bayrağını yükselten adamlar -bu adamlar şimdi gururla haykırabilir: 'Enternasyonal eserini gerçekleştirdi, büyük hedefine tam olarak ulaştı- tüm dünya proletaryasını kendilerini ezenlere karşı birleştir' " [1] Daha da ötesinde: Sayısız ülkelerde devrimci işçi partilerinin oluşumu için temel taşını başarıyla koydu.

Engels'le Marx, 1869'da Alman ve 1879-1880'de Fransız işçi partisi bakımından sözkonusu olduğu gibi, yeni bir sınıf partisinin kuruluşuna her zaman bu kadar doğrudan katılamamışlardır.. Fakat bir ülkenin işçileri kendilerine devrimci bir öncü kurarlarken Marx'la Engels, ya tek tek işçi temsilcilerine öğütler vererek, program, strateji ve taktiğe yönelik basın aracılığıyla yol göstererek ya da Bilimsel Komünizmin temel hükümleri en azından kısmen alınmaksızın bir parti birliğinin asla gerçekleşmemesi anlamında dolaylı olarak katılıyorlardı.

Engels geçmiş yıllarda, Marx'ın hastalığı ve artan oranda çalışamaması nedeniyle, uluslararası yazışmaların büyük bölümünü üstlenmişken, Marx'ın ölümünden sonra bu yük bütünüyle onun omuzlarına bindi. İşçi hareketi bu dönemde,gerek sayısal gerek de coğrafi sınırlar olarak olağanüstü bir hızla geliştiği için görevler yıldan yıla artıyordu. Engels, işçi sınıfının ulusal formasyonlarının birbiri ardından, ütopik ve diğer küçükburjuva teorilerden kopuşunu, Bilimsel Komünizmin en azından çekirdek düşüncelerini mücadelelerinin temeline koyduklarını ve devrimci bilimsel dünya görüşüyle işçi hareketinin birliğinden bağımsız bir sınıf partisi yarattıklarını büyük bir sevinçle gördü.

Yani işçi hareketinin gelişimiyle birlikte Marksizm de yaygınlaştı ve proletaryanın giderek daha büyük bölümlerini etkiledi. Seksenli yıllarda "Komü-

nist Parti Manifestosu"nun Almanca, Fransızca, Danimarkaca, Rusça, İspanyolca ve İngilizce yeni baskıları yayımlandı. İşçiler Bilimsel Komünizmin bu doğum belgesine ve Marx'la Engels'in, sefil durumlarının, sömürülmelerinin ve ezilmelerinin "gizleri" konusunda gözlerini açan diğer yazılarına büyük bir ilgi göstermekteydiler. Burjuva ideolojisinin Marksizme karşı 1871'de açtığı merkezi saldırısı seksenli yıllarda daha da şiddetlendiği ölçüde bu daha da önemliydi. İşçi sınıfının politik ve örgütsel bağımsızlığı konusunda ileriye doğru her adım, aynı zamanda burjuva ideolojisinin varyasyonlarıyla, gittikçe daha açık anti-sosyalist yönelim kazanan idealist felsefeyle; Nasyonalizm ve ırkçılıkla, yeni Kantçılıkla ve pozitivizmle, agnostisizmle ve elitizm teorisiyle çatışarak gerçekleştirilebilirdi.

Seksenli yıllarda da Engels, ulusal ya da uluslararası bir proleter örgütün başında asla resmen bulunmadı. Ancak gerek mevcut gerekse de kurulmakta olan işçi partilerinin temsilcileri öğüt ve yardım almak için ona başvuruyorlardı. Onlarca yıllık deneyimlerin zengin dağarcığı ve üstün bilgisiyle Engels, yorulmaksızın ve çoğunlukla kendi çalışmalarını ve planlarını erteleyerek onlara bu desteği sağlamaktaydı. Uluslararası işçi hareketi içindeki önde gelen rolüne dayanarak, çeşitli partilere talimatlar ya da hattâ emirler verme hakkını kendinde asla bulmaması onun için karakteristiktir. Fakat bu, gerektiğinde en yakın düşüncedaşları da dahil çeşitli işçi önderlerini şiddetli, ama arkadaşça eleştirmesini dışlamıyordu. Ancak başkalarının düşüncelerini de dikkatle dinler ve gerekiyorsa kendi vargılarını değiştirirdi. Özellikle doğru karar verebilmek için somut durumun tam olarak bilinmesi gereken, işçi hareketinin pratik ve taktik sorunları sözkonusu olduğunda bu böyleydi.

Öğüt vermek ve teşvik vetmek, tek tek işçi partilerinin politikasını proleter bir sınıf politikasının kabul edilmiş teorik ilkelerine göre ölçmek, çeşitli işçi partilerinin ve örgütlerinin deneyimlerini iletmek, yeni genel geçerli teorik vargılara varmak ve bunları yaygınlaştırmak için pratik politik mücadeleyi tahlil etmek, Engels, uluslararası işçi hareketinin danışmanı olarak görevini böyle kavrıyordu.

Marksizm karşıtları henüz Marx'la Engels yaşarlarken, aynı bugün olduğu gibi, Engels'le Marx'ın çeşitli ulusal partilere ya da hattâ tüm uluslararası işçi hareketine kumanda etmeye kalkıştıkları saçma iddiasında bulundular. Marx'la Engels ve tüm dünyadaki işçi liderleri arasında yüzlerce mektubu kapsayan yazışmalardan, bu mektuplaşmaların onlar arasında sürekli bir alış veriş karakteri taşıdığı anlaşılıyor. Bebel'in sonraları isabetli bir biçimde "sınıf bilinçli proletaryanın uluslararası inalı"[2] diye tanımladığı Engels için, 1881'de Marx için kendi yazdıkları aynen geçerlidir: "Marx teorik ve pratik eserleriyle, çeşitli ülkelerdeki işçi hareketlerinin en iyi elemanlarının ona tam bir güven duyduğu konumu kazanmıştır. *Belirleyici anlarda* öğüt almak için ona başvururlar ve normal olarak öğüdünün en iyisi olduğunu görürler [...] Yani insanlara, kendi iradesini bir yana kendi düşüncesini zorla kabul ettirmeye çalışan M(arx) değildir, bu insanlar ona kendileri gelir.

[...] fakat insanları kendi isteklerinin aksine etkilemeye çalışmak bize zarar verirdi. Enternasyonal döneminden kalma eski güveni yerle bir ederdi."[3]

Engels seksenli yıllarda temel dikkatini Fransız ve Alman işçi hareketine yöneltti. Gerek Alman gerekse de Fransız devrimci proleter hareketi, işçi sınıfının uluslararası kurtuluş mücadelesi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu için bu bir tesadüf değildi. Onlara yapılan yardım ne kadar yoğun, gelişimleri ne kadar hızlı ve başarıları ne kadar kalıcı olursa, bunun uluslararası yankısı o kadar büyük oluyor ve proletaryanın devrimci güçlerinin uluslararası birliği o kadar hızlı gerçekleşiyordu.

Marx'la Engels 1880 yılında Fransız işçi partisinin programının hazırlanmasına doğrudan etkide bulunmuşlardı, sonraki süreçte de Engels sadakatle Fransız Marksistlerinin yanında oldu. Bağlantı özellikle Laura ve Paul Lafargue üzerinden kuruluyordu. Engels onlarla çok sıkı bir mektup trafiği sürdürmekteydi ve Marx'ın kızlarını -Paris'te yaşayan Laura ile Londra'da çalışan Eleanor- kendi çocukları gibi gördüğünden, öğütlerini ve düşüncelerini çok özel iletebiliyor ve bunların Fransız işçi liderlerine uygun biçimde aktarılacağından emin olabiliyordu. Gerçekten de Lafarguelarla yazışmaları Engels'in, özellikle strateji ve taktik sorunlarında teorik olarak son derece önemli bir sürü düşünce ve notlarını içermektedir.

Engels, Fransız işçi partisinin 1882'de, küçükburjuva sosyalistleri Benoit Malon ve Paul Brousse önderliği altında kendi partilerini kuran reformistlerin tahrikleriyle yeniden bölündüğünü endişeyle izledi. "Tartışma konusu", diye yazıyordu, Bebel'e "bütünüyle ilkesel: Mücadele proletaryanın *sınıf mücadelesi* olarak burjuvaziye karşı mı yürütmeli, yoksa daha çok oy, daha çok 'taraftar' kazanılabilecek her yerde hareketin sınıf karakterinden ve programdan oportünistçe (ya da sosyalist dile çevirildiğinde dendiği gibi: possibilistce) vaz mı geçilmeli? Malon ve Brousse ikincisini seçtiler ve böylece de hareketin sınıf karakterini feda ederek bölünmeyi kaçınılmaz hale getirdiler. Bu da iyi. "Sonra bu deneyimi hemen genelleştirip Bebel'in dikkatini, çıkarılması gereken sonuçlara çeker: "Proletaryanın gelişimi her yerde iç mücadelelerle gerçekleşir ve şimdi ilk kez bir işçi partisi kuran Fransa da bu konuda bir istisna oluşturmuyor. Biz Almanya'da (Lassall(ciler)le iç mücadelenin ilk safhasını aştık, diğer safhaları henüz önümüzde. Birleşme, sürebildiği müddetçe iyidir, ama birleşmeden daha üstün şeyler vardır."[4] Engels'e göre işçi partisinin, programının ve politikasının sınıf karakteri ile daha az önemli olmayan bilimsel teorinin arılığı bunlar arasındaydı.

Engels sonraki yıllarda elindeki araçlarla bir yandan possibilistlerin oportünizmine karşı mücadeleye girişirken, öte yandan Lafargue, Guesde ve diğer düşüncedaşlarında devrimci lafazanlığa ve "işe yaramaz girişim hevesi"ne [5] eğilimleri dizginlemek zorundaydı. Ama Guesde ve Lafargue tarafından sevk ve idare edilen işçi partisinin yıllar içinde, ülkenin büyük endüstri merkezlerindeki işçiler arasında, özellikle kuzeyde, sağlam bir temel yaratmayı başardığını memnuniyetle gördü. Engels bu süreci özellikle Alman sosyaldemokrasisinin sınıf mücadelesinden deneyimleri ileterek ve Fransa'da Bilimsel Komünizmin propagandasını yaparak destekliyordu. Bunu yaparken en iyi yardımcıları Paul ve Laura Lafargue idi. Laura'nın aracılığıyla ya da bizzat kendi çevirisi ve Engels'in eleştirel redaksiyonuyla, seksenli yıllarda ve doksanlı

yılların başında "Komünist Parti Manifestosu", Marx'ın "Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumairei", Engels'in "Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni", "Ludwig Feuerbach" ve diğer Marksist eserler Fransızca yayımlandı. Paul Lafargue, Engels'in etkisi altında Marksizmin giderek daha iyi bir teorisyeni haline geldi.

Seksenli yılların ikinci yarısında, Engels, Geusde, Lafargue çifti ve diğer işçi önderlerinin çabalarının sonuç verdiği görüldü. Özellikle Fransa Savaş Bakanı Boulanger'ın 1886'da başlattığı şovenist kışkırtmaları devrimci Fransız işçiler büyük bir siyasal olgunlukla karşılamışlardı. Engels, aynı Alman sınıf kardeşleri gibi Fransız işçi sınıfının büyük çoğunluğunun da sömürücü sınıfların savaş kışkırtıcılığının karşısına kararlı bir enternasyonalist tavır koymalarından son derece memnundu. 1887 ilkbaharında savaş tehlikesi büyüdüğünde Fransız ve Alman işçi sınıfına şu çağrıyı yapmıştı Engels: "Olağanüstü bir tehlikeyle karşı karşıyayız. Savaştan nefret edenlerin ve bir sürü ortak çıkarı olanların, yani Fransız ve Alman proleterlerin birbirlerini boğazlamak zorunda kalacakları bir savaş dayatıyorlar bize.

Bu durumun gerçek nedeni nedir?

Militarizm."[6]

Engels'in uyarısı sınırın her iki tarafında da canlı bir yankı bulmuştu. Alman ve Fransız sosyalistlerinin ortak çabaları, Bismarck ve Boulanger'a karşı sergiledikleri kararlı tavır egemen sınıflara ilk uyarıydı.

İngiltere'de işçi hareketinin içinde bulunduğu durum Fransa'dakinden çok farklıydı. Uluslararası İşçi Birliği Genel Kurulu Londra'dan New York'a taşındığından ve Enternasyonal'in İngiliz Federal Kurulu 1874'te feshedildiğinden bu yana Marx ve Engels'in İngiliz işçilerinin resmi önderleriyle ilişkileri asgari düzeye inmişti. Bu önderlerin neredeyse tümü burjuvazinin saflarına geçmişti ve burjuva liberalleriyle ya açıktan anlaşıyor, ya da onlara kur yapıyorlardı. 1879'da Bernstein İngiliz işçi hareketinin durumu üzerine bilgi rica ettiğinde Engels durumu şöyle anlatmıştı: "İngiliz işçi hareketi yıllardan bu yana çaresizce ücret artışı ve iş saatinin kısaltılması için dar bir grev döngüsü içinde bulunuyor, hem de bunu propaganda ve örgütlenmenin bir gereği ya da aracı olarak değil, nihaî amaç olarak yapıyor. Hattâ Trade-Unionlar gerek ilke gerek tüzük açısından her türlü siyasal eylemi, dolayısıyla da işçi sınıfının sınıf olarak her genel eylemini dışlıyorlar [...] Şu an İngiltere'de kıtasal anlamda bir işçi hareketinin olmadığı söylenmelidir."[7]

Bu acı hüküm esas olarak daha sonraki yıllarda da geçerliliğini korudu. Gerçi seksenli yılların başında İngiliz işçi hareketi içinde bir değişim başlamış gibiydi -sosyalist hareketin yeniden canlanması ve daha ileri ekonomik ve siyasal taleplerle ortaya çıkan yeni sendikaların oluşmasıyla kendini göstermekteydi bu değişim- fakat Engels'in bu umutvar başlangıcı geliştirme uğraşı ve Mayıs-Ağustos 1881 arasında sendika gazetesi "The Labour Standart"te düzenli başyazılarla okurlarına işçi sınıfının siyasal ekonomisi ve mücadelesinin strateji ve taktiği üzerine temel bilgiler, özellikle siyasal olarak bağımsız bir proleter sınıf partisinin zorunluluğu düşüncesini verme çabası

kayda değer bir yankı bulmamıştı. Engels biraz düşkırıklığına uğramış olarak gazetedeki çalışmasını bıraktı. Artık, Ingiliz sanayi tekellerinin tam çöküşüyle İngiliz proletaryasının politik tutumda bir değişimin gerçekleşeceği inancı ağırlık kazanmaktaydı.

Ne var ki tarihin tamamen doğruladığı bu görüş, Engels gibi bir devrimcinin hiç bir şey yapmaksızın bu anı beklemesine neden olamazdı. Aralarında tarihçi, filozof ve gazeteci Emest Belfort Bax, yazar William Morris, şair ve yüksekokul öğretmeni James Laigh Joynes gibi aydınların, aynı zamanda mekanikçi John Lincoln, Mahon, daha sonraları Büyük Britanya Komünist Partisinin kurucularından olan maden işçisi Tom Mann, ya da gazhane işçisi William James Thorne gibi işçilerin de bulunduğu bir çok İngiliz sosyalistle kişisel ilişkilerini sürdürmekteydi. Bunları, çoğu kez kendi tercihleri olan tecrit çemberini kırmaları, gerek anarşist, gerekse de toplumsal yardımseverlik düşüncelerinden vazgeçip o dönemde İngiliz işçi hareketinin önünde duran şu görevi üstlenmeleri için etkilemeye çalışıyordu: Sınıf mücadelesinin bilimsel teorisini proleter kitle hareketiyle birleştirmek.

Engels, seksenli yıllarda, Marx'ın ölümünden sonra bütün yaşamını İngiliz işçi sınıfının kurtuluşuna adamış olan Marx'ın küçük kızı Eleanor Marx'a özellikle yardımlarda bulunmuştu. Eleanor Marx 1884'den bu yana İngiliz doktor ve sosyalist Dr. Edward Aveling ile birlikte yaşamaktaydı, o da bir kaç yıldır siyasal mücadeleye adamıştı kendisini. Engels ikisini de aileden sayıyor ve düşünülebilecek her türlü yardımı yapıyordu. Avelingler seksenli yılların sonunda Tom Mann ile birlikte, kalifiye olmayan Trade-Unionların kucaklamadığı işçileri yani sendikalarda örgütleme gibi son derece büyük ve başlangıçta çok başarılı çabalara giriştiklerinde, Engels attıkları her adım üzerine onlarla görüşmüştü.

Öte yandan kendisinin ve Marx'ın yazılarının İngilizceye çevrilmesinde onlara destek olmaktaydı Engels. Bu çok önemli görevde eski dostu Samuel Moore da ona yardımcı oluyordu. Sam Moore ve EdwardAveling yıllarca çalışarak, 1887'de Londra'da yayınlanan "Kapital"in 1. cildinin İngilizce baskısını hazırladılar. Bir yıl sonra da yine Moore'un çevirdiği Engels'in ise redakte ettiği "Komünist Manifesto"nun İngilizce baskısı yapıldı.

Engels, Rusya'da devrimci hareketin gelişimini de büyük bir ilgiyle izliyordu. 1878 yılında "The Labor Standart"da yayınlanan Avrupa işçi hareketi üzerine değerlendirmede, 1861'de Rusya'da serfliğin kaldırılmasına ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştı:"Avrupa'nın liberal basını tarafından öve öve bitirilemeyen büyük özgürleşme hareketi, gelecekteki bir devrimin temelini ve mutlak zorunluluğunu oluşturmaktan başka bir şey yapmadı"[8] Artık, Rusya'da kapitalist gelişme hızlandığından, ülkede güçlü bir devrimci-demokratik hareket başladığından, Marx ve Engels için Avrupa devrimine Rusya'dan güçlü bir destek geleceği kesindi.

Engels, Rusya'da gelecekte patlak verecek bir devrimin önce burjuva-demokratik nitelikli olacağından emindi. O nedenle Rus küçükburjuva sosyalistlerinin, Rusya'nın doğrudan bir sosyalist devrime doğru yöneldiği ve kapi-

talist toplum formasyonunu atlayabileceği yönündeki düşüncelerine şiddetle karşı çıkıyordu. Bu görüşleri savunan devrimci halkçıları, bunların Rusya'nın tarihsel gelişiminin özellikleri, özellikle Rus köy topluluğu, yani Obşçina üzerine sözde bilimsel düşüncelerini eleştirmekteydi.

Halkçılar köy topluluğunu, özellikle de köy mülkiyetini geleceğin sosyalist toplumunun hareket noktası ve özü olarak överlerken, Engels ve Marx, Rusya'da toplumsal gelişmeyi esaslı biçimde tahlil ettiklerinden köy mülkiyetinin kendiliğinden, ileri ülkelerde gerçekleşecek proletarya devriminin desteği olmaksızın sosyalizme yolaçamayacağını, çünkü sosyalizmin önkoşul olarak, ona özgü olan üretici güçlerin yüksek gelişmişlik seviyesi ve keskinleşmiş sınıf çelişkileriyle kapitalist toplumu gerektirdiğini kanıtladılar. Fakat Marx ve Engels 1882'de "Komünist Manifesto"nun ikinci Rusça baskısına birlikte yazdıkları önsözde şöyle demektedirler: "Eğer Rus Devrimi, iki devrimin birbirini tamamlayacağı batıda proleter bir devrimin işaretiyse Rusya'da şimdiki toprağın ortak mülkiyeti komünist bir gelişmenin hareket noktası olarak hizmet edebilir."[9] Bu düşünce daha sonraları, Lenin'in geliştirdiği pratik tarafından da doğrulanan, sömürge boyunduruğundan kurtarılmış geri ülkelerde, eğer bu ülkeler, kapitalist gelişme yolundan geçmiş ve artık proletarya diktatörlüğünün egemen olduğu devletlerle sıkı bir birlik içinde olurlarsa kapitalist olmayan gelişme yolunun mümkün olduğunu söyleyen teoriyle birleşmiştir.

Engels ve Marx, halkçıların küçükburjuva-ütopik anlayışlarını ne kadar ısrarla eleştirseler de bu Rus devrimcilerinin militan demokratizmine kişisel kahramanlıklarına saygı duymaktaydılar. Aralarında Pjotr Lawroviç Lawrow, Germann Alexandroviç Lapatin, Lew Nikolayeviç Hartmann ve Sergej Michailoviç, Stepniak Krawçinski'nin de bulunduğu bir çoğuyla irtibat halinde olan Engels, onları evinde de ağırlıyor ve mümkün olduğu her yerde destekliyordu. Engels, Rus işçi sınıfının henüz siyasal mücadele için olgunlaşmadığı bir dönemde Rusya'da çarlığa karşı cesaretle mücadele eden tek savaşçı devrimci gücün Halkçılar olduğunu görmekteydi.

Seksenli yıllarda bu durum değişti. Engels, Marx'ın ölümünden kısa süre sonra, daha önce Marx ile yazışan Vera Ivanovna Zazuliç ile yazışmaya başladı ve 1883 sonbaharında Rusya'da ilk marksist örgütlenmenin kurulduğunu öğrendi: "Emeğin Kurtuluşu" grubuydu bu. Vera Zazuliç ve onun aracılığıyla Georgi Walentinoviç Plechanov -bu grubun beyniydi- Engels'i Rusya'da Bilimsel Komünizmin gelişmesi, Rus aydınları ve işçileri arasında Marx ve Engels'in yazılarının yaygınlaşması üzerine bilgilendiriyorlardı. Engels, Rus proleter devrimcilerini, "Kapital"i Rusçaya çeviren yazar ve ekonomist Nikolai Franzeviç Danielson'a maddi ve manevi her türlü yardımı yaparak desteklemekteydi. Seksenli yılların ortalarında Vera Zazuliç'e heyecanla "Rus gençliği arasında, Marx'ın ekonomik ve tarihsel teorilerini savunduğunu açıkça ve dolandırmadan kabul eden ve anarşizm ve az da olsa Slavcılık gelenekleriyle iplerini koparmış bir parti bulunduğu için gurur duyduğu"nu yazar. "Eğer biraz daha uzun yaşamış olsaydı Marx da gurur duyardı. Bu, Rusya'nın devrimci gelişimi için büyük öneme sahip bir ilerlemedir."[10]

Hayatı boyunca Polonya halkının ulusal özgürlüğü ve bağımsızlığını savunmuş olan Engels, seksenli yıllarda sevinçle, artık Polonya proletaryasının bağımsız politik bir güç olarak sınıf mücadelesine başladığı ve Polonya'nın bağımsızlığının öncü savaşçısı olarak ortaya çıktığını söylüyordu. Bilimsel Komünizmin başlıca eserlerini, özellikle de "Kapital"i Lehçeye çevirmeye girişen Maria Jankovska Mendelsonova, Ludvik Krzywicki ve Kazimeierz Sosnovski gibi Polonyalı sosyalistleri desteklemekteydi. Uyanan Polonya işçi hareketinin 1882 yılında Ludwik Warynski'nin önderliğinde "proletarya" içinde ilk proleter sınıf partisini yarattığını ve baştan itibaren, devrimci Rus ve sosyaldemokrat Alman hareketiyle sıkı bir işbirliği geliştirdiğini büyük bir memnuniyet duygusuyla gözlemliyordu Engels. Aynı zamanda Avrupa devrimci proletaryasını sürekli olarak Polonya halkıyla dayanışma için uyarıyordu. "Polonya'nın bağımsızlığı [...]", diye yazıyordu Engels "Komünist Manifesto"nun Polonyaca ikinci baskısına önsözde, "sadece genç Polonya proletaryası tarafından mücadeleyle elde edilebilir ve onun ellerinde güvencede olur. Çünkü Polonya'nın bağımsızlığı bizzat Polonya işçilerine gerekli olduğu kadar bütün diğer Avrupa'nın işçilerine de gereklidir."[11]

Engels, bir zamanlar Uluslararası İşçi Birliği Genel Kurulu'nda muhabere sekreteri olarak temsil ettiği ülkeler, İtalya'yla İspanya sosyalistleriyle de sürekli bağlantı içindeydi. Bu ülkelerde çok yavaş ilerleyen endüstrileşmenin ve küçükburjuvazinin güçlü etkisinin sonucu olarak anarşizm önceden olduğu gibi şimdi de uğursuz bir rol oynamaktaydı. 1881'de Andrea Costa tarafından kurulmuş olan İtalyan Devrimci Sosyalist Partisi açıkça anarşist karaktere sahipti. 1882'de oluşan Bağımsız İşçi Partisi'nin programı ise olsa olsa küçükburjuva-sosyalist bir programdı. Böylece Engels ilişkilerini esasen İtalyan sosyalist Pasquale Martignetti ile sınırladı, ancak olağanüstü canlı ve dostça bir mektup trafikleri vardı. Bu eski anarşist Marx'la Engels'in inançlı bir yandaşı olmuştu ve Bilimsel Komünizm eserlerini İtalyancaya çevirmeyi hayatının görevi olarak görüyordu. Engels onu çeşitli biçimlerde destekliyordu ve Martignetti 1887'de sosyalist inançları nedeniyle takibata uğrayıp memuriyetten atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca Engels ona büyük bir incelikle maddi ve manevi destek sağladı.

İspanyol sosyalist hareketi içinde Engels'in güvendiği adam, İspanya'da Bilimsel Komünizmin ilk propagandistlerinden ve 1879'da oluşturulan İspanya Sosyalist İşçi Partisi'nin kurucularından olan eski dostu Jose Mèsa'ydı. Engels'in yazdığı gibi "mükemmel bir herif"[12] olan Mèsa, Marx'la Engels'in bir çok eserini İspanyolcaya çevirdi ve Guesde ile Lafarque'ın çevresindeki Fransız Marksistleriyle sıkı işbirliği içindeydi.

Fakat Engels diğer Avrupa ülkelerindeki işçi hareketinin gelişimini de canlı bir ilgiyle izliyordu. Yetmişli ve seksenli yıllarda Danimarka'da, Bohemya'da ve Moravya'da, Belçika ve Norveç'te, İsviçre'de, Avusturya ve İsveç'de oluşan sosyaldemokrat partilerle kısmen doğrudan, kısmen de aracılar vasıtasıyla ilişkisi vardı. Liderlerinden bazılarıyla -örneğin Avusturyalı sosyalist ve doktor Victor Adler ve Danimarkalı işçi lideri Gerson Trier ile- Engels yıllardır yazışmaktaydı. Bu partilerin programları çoğu durumda henüz

net bir biçimde Marksist değildi, fakat bu ülkelerin işçi hareketlerinin devrimci öncülerinin anarşizmden ve küçükburjuva ütopizminden koptuklarını ve bağımsız bir proleter sınıf pozisyonu uğruna mücadelede Bilimsel Komünizmin en önemli ilkelerini benimsediklerini kanıtlamaktaydı.

Engels, Marksist güçlerin henüz bağımsız bir sınıf partisi için mücadele ettikleri ülkelerdeki sosyalistleri de öğüt vererek ve fiilen destekliyordu. Örneğin seksenli yıllarda Hollandalı sosyalist Ferdinand Domela Niewenhuis ile, Macaristan işçi hareketinin öncülerinden eski mücadele arkadaşı Leo Frankel ve Romen sosyalist İon Nadejde ile yazışmaktaydı.

Ancak Engels sadece Avrupa'ya bakmakla yetinmiyordu. 1872 sonrasında Enternasyonal Genel Kurul merkezinin bulunduğu ve özellikle Bismarck'ın 'Sosyalistler Yasası'nı çıkarmasından sonra yüzlerce hattâ binlerce Alman sosyalist işçinin göç ettiği Birleşik Devletler'de sınıf mücadelesinin gelişimini dikkatle izliyordu. Kuzey Amerikalı mektup arkadaşları öncelikle, yakın dostu Friedrich Adolph Sorge ve Birleşik Devletler'de, Engels'le Marx'ın eserlerinin çevirisi ve yaygınlaştırılmasıyla gelir sağlayan bir sosyalist olan Florence Kelley Wischenewetzk'ydi.

Birleşik Devletler'deki sosyalistlerin, çoğunlukla göçmen Alman işçilerin, en önemli görevi olarak Engels, 1876'da kurulmuş, büyük ölçüde soyutlanmış Sosyalist İşçi Partisi ile henüz politik aktivite için uyanmamış, fakat sendikalarda bir araya gelmiş işçi kitleleri arasındaki uçurumu aşmak olarak görüyordu. Engels, Kuzey Amerikan burjuvazisinin özellikle rafine demagojisine ve irtikap pratiklerine dikkat çekiyordu. Sosyalist Amerikalı Almanlardan, o zamanlar Birleşik Devletler'deki işçi kitleleri için karakteristik olan geriliği ve teori karşısındaki ilgisizliği dikkate alan bir taktik geliştirmelerini istiyordu. "Almanlar", diyordu Engels, göçmüş olan Alman sosyalistlerle ilgili olarak 1886'da Sorge'ye, "Amerikalı kitleleri harekete geçirebilecek manivelayı teorilerini kullanarak çalıştırmayı bilemediler; büyük çoğunluğu teoriyi kendileri de bilmiyor ve ezberlenmesi gereken, sonra da her türlü gereksinime kolayca yeten doktriner ve dogmatik bir şey olarak ele alıyorlar. Teori onlar için bir eylem kılavuzu değil, bir amentüdür.[13]

Engels, Birleşik Devletler'deki sosyalistleri, saflarındaki sekter eğilimleri aşmaları ve elemanter davranan *işçi kitlelerini* kazanmak için büyük bir sabırla mücadele etmeleri yönünde uyarıyordu. Bu bağlantıda, o zaman vesile olan konuların ötesinde geçerliliğe sahip taktik öğütler geliştirdi. Marksist güçlerden talebi, "işçi sınıfının gerçekten genel tüm hareketlerine sahip çıkmak, bunların fiili çıkış noktalarını böyle kabul etmek ve yapılan her hatanın, yaşanan her yenilginin ilk programdaki yanlış teorik görüşlerin zorunlu bir sonucu olduğunu gösterip adım adım teorik düzeylerini yükseltmektir: 'Komünist Manifesto'nun sözcükleriyle, hareketin bugününde hareketin geleceğini temsil etmelisiniz."[14] Yetmişli yılların sonunda ve seksenli yıllarda bir çok ülkede ulusal proleter sınıf partileri ortaya çıkmıştı, bunlar -teorik düzeyleri ne kadar farklı olursa olsun- Bilimsel Komünizmin en önemli ilkelerini onaylıyorlardı. İşçi sınıfının tarihsel misyonunu tanıma, üretim araçlarında özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ve üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını talep etme

ve sosyalist toplum düzeninin kurulmasını hedefleme konusunda hemfikirdiler.

Engels, seksenli yılların sonuna doğru gururla ve heyecanla, sadece bir teorinin "Avrupa'yla Amerika'nın neredeyse tüm sosyalistlerini tek bir savaşçılar kolunda toplayabiliği"ni yazdı, "vefat etmiş olan dostum Karl Marx'ın teorisini kastediyorum. Bu büyük düşünürün ölümü sırasında mevcut sosyal ve siyasal durum ile tüm uygar ülkelerde partimizin kaydettiği ilerlemeler karşısında o her iki dünyanın proleterlerini tek bir büyük orduda ve tek bir bayrak altında birleştirme çabalarının başarıyla taçlanacağına güvenle son nefesini vermiştir. Bir de, o zamandan bu yana Amerika'yla Avrupa'daki olağanüstü ilerlemelerimizi görebilmiş olsaydı!"[15]

Bu ilerlemeler Friedrich Engels'in çıkar gözetmeyen yardımıyla ayrılmaz biçimde bağıntılıydı. Seksenli yıllarda bir dizi daha genç, teorik olarak gelişmiş şahsiyetin uluslararası işçi hareketi içinde ortaya çıkmasında, onun cesaretlendirmesinin ve desteğinin katkısı vardı. Engels kendisini sadece, çeşitli ulusal işçi partilerinin Bilimsel Komünizmi benimsemelerinden sorumlu tutmakla kalmıyor, bağımsız düşünebilen, teorik olarak nitelikli, proletaryanın bilimsel dünya görüşünü yaratıcı bir biçimde uygulama ve daha da geliştirme yeteneğine sahip parti üyelerinin eğitimi ve teşviki ile de ilgileniyordu.

Alman sosyaldemokarsisinde, August Bebel ile Joseph Dietzgen'in teorik faaliyetlerine büyük değer veriyordu. Bebel'in başeseri "Kadın ve Sosyalizm"i ilgiyle ve takdirle okudu, Dietzgen'e, diyalektik materyalizmin en önemli anlayışlarına bağımsız bir şekilde nüfuz ettiği onayını verdi... Wilhelm Liebknecht'e, Karl Kautsky'ye ve Eduard Bernstein'a, diyalektik ve tarihsel materyalizmin düşünce dünyasının derinliklerine inmeleri için yardımcı oluyordu. Fransa'da Jules Guesde ve Gabriel Deville'in yanısıra öncelikle Paul Lafarque, sayısız eserde ve orijinal polemik formunda, kapitalist toplumun çeşitli alanlarını Bilimsel Komünizm bakış açısıyla araştırdı ve "Tembellik Hakkı" gibi eserlerle sömürücü düzenin kusurlarını açığa çıkardı. Uluslararası işçi basınında yayınlanan sayısız makale ve bir dizi bağımsız eserle - örneğin "Sosyalizm ve Politik Mücadele" ile "Görüş Ayrılıklarımız"- yaratıcı bir Marksist düşünür olarak kendini kanıtlayan Georgi Walentinowitsch Plechanov kalıcı teorik çalışmalar yaptı. Engels hepsiyle doğrudan ya da dolaylı olarak düşünce alışverişinde bulunuyor, bilimsel çalışmada onları cesaret kadar titizliğe teşvik ediyordu, yayınlarını dostça eleştirilerle değerlendiriyor ve bilgilerini geliştirmeleri için yol gösteriyordu.

Engels, çeşitli düşüncedaşlarına, işçi örgütlerine ve partilerine öğüt verirken, diyalektik materyalizmi kullanmayı ve savaşan proletaryanın görevlerini, çeşitli ülkelerin ulusal işçi hareketlerinin farklı safhalarına göre, ama her zaman Bilimsel Komünizmin genel geçerli ilkeleri temelinde saptamayı ustalıkla beceriyordu. Bu biçimde sadece çeşitli ulusal işçi partilerinin öğüt vericisi, uluslararası işçi hareketinin "teorik vicdanı" olarak etkinlik göstermiyor, kişisel faaliyetiyle, proletarya enternasyonalizminin teoride ve pratikte yaygınlaşmasını ve sağlamlaşmasını önemli ölçüde teşvik ediyordu.

Engels tepeden tırnağa enternasyonalist olduğu kadar,tutkulu bir Alman yurtseveriydi. Halkına duyduğu sevgiyle, Alman tarihinde egemen sınıfların ihanetini ve başarısızlığını acımasızca damgaladı. Ve aynı sevgiyle sürekli olarak Alman halkının devrimci eylemleriyle geleneklerini hatırda tutar ve onları unutulmaktan kurtarmaya çalışırdı. Engels bir sınıfın veya halkın ilerici geleneklerinde, ileriye doğru hareket ettirici bir güç görmekteydi. Bu yüzden Alman işçilerini sürekli olarak, kendilerini Alman halkının tüm ilerici, devrimci ve insancıl eserlerinin vasiyetini yerine getiricisi olarak hissetmeleri ve buna uygun davranmaları yönünde uyarırdı.

Engels'in Almanya'ya ve Alman halkına duyduğu sevgi, Prusya gericiliğinin ona zorla dayattığı onlarca yıllık sürgünden dolayı hiç azalmamıştı. Tam tersine: Yetmiş yaşındayken bile "bir Alman olduğumu anımsamaktan ve Alman işçilerimizin mücadeleleriyle bütün diğer işçiler önünde edindiği pozisyondan dolayı gururlanmaktan"[16] nasıl sevinç duyduğunu yazıyordu.

Engels, Alman işçilerine, uluslararası öncü konumlarının kendilerine yükümlülükler getirdiğini anımsatmaktan yorulmuyordu. Alman sosyaldemokrasisinin o yıllarda uluslararası işçi hareketinin başında bulunması, Bilimsel Komünizmin kabul gördüğü ilk parti olması ve devrimci bir kitle partisi strateji ve taktiğini ilk olarak denemek zorunda kalması gerçeği, uluslararası devrimci işçi hareketinin teorik mücadelesinin de temel taşıyıcısı haline gelmesine yolaçmıştır. Bu her iki bakımdan böyledir: Bir yandan Alman sosyaldemokrasisinin gittikçe güçlenen gelişimi, Almanya'nın, üstelik Prusya Junkerlerinin tehlikeli anti-demokratizm geleneklerine dayanabilen egemen sınıflarını, açıktan, militan bir anti-sosyalizme yöneltmişti. Bu öfkeli anti-sosyalizm gerek politik, gerek ideolojik gerekse de teorik alanda ifadesini buluyor ve Alman burjuvazisinin ilerici geleneklerinin tümden reddiyle, bilimlerin, özellikle de toplum bilimlerin Junkerlerle büyükburjuvaların sınıf çıkarlarına tabi kılınmasına yol açıyordu. Bu, utanmazca bir sosyal demagojiyle de tamamlanmaktaydı. Öte yandan küçükburjuva unsurların Alman sosyaldemokrasisine güçlü akını ve sömürücü sınıfların işçi partisi üzerinde ideolojik etki kazanma yönünde kamufle edilmiş girişimleri, Alman sosyaldemokrasisi saflarında oportünizmle çatışmanın ve devrimci bir sınıf partisinin ideolojik ve teorik birliği için mücadelenin özellikle şiddetli geçmesinde etkide bulundu ve -Parti'nin uluslararası öncü konumu nedeniyle- örnek teşkil etti. Böylece Engels seksenli ve doksanlı yıllarda gerek açık, militan anti-sosyalizme karşı gerekse de özellikle Alman işçi hareketiyle bağıntılı olarak oportünizme karşı mücadeleyi yürüttü.

Alman işçi hareketinin sadık vekili rolünde Engels seksenli yıllarda, Sosyalist İşçi Partisi'nin Bismarck tarafından legalite dışına itilmesi, başarısı ya da başarısızlığı büyük bir uluslararası etkide bulunacak bir olmak ya da olmamak mücadelesini sürdürmek zorunda oluşuyla da önem kazandı.

Friedrich Engels, Wyden Kongresi delegelerinin 1880 yılında Alman sosyaldemokrasisi içindeki oportünistlere tattırdığı yenilgiyi hoşnutlukla belirti-

yor, fakat Parti içindeki küçükburjuva görüşlerle çatışmanın bununla kapandığı hayaline kapılmıyordu. Daha 1879 sonunda Bebel'i şöyle uyarmıştı: "Gerçi küçükburjuvalarla köylülerin katılımı hareketin sürükleyici gelişiminin bir işaretidir, ne var ki bu kişilerin gelmek zorunda oldukları, ama sadece zorunda oldukları *için* geldikleri unutulduğu anda onun için bir tehlikedir de. Katılımları, proletaryanın gerçekte yönetici sınıf haline geldiğinin kanıtıdır. Fakat küçükburjuva ve köylü hayallerle ve isteklerle geldikleri için, proletarya eğer bu hayal ve isteklere taviz verirse öncü tarihsel rolünü yitirebileceği, unutulmamalıdır."[17]

Yetmişli yıllardan farklı olarak Engels şimdi, oportünizme karşı aralıksız sürdürülmesi gerekli mücadele ile ilgili görüşünün, başta August Bebel olmak üzere Almanya'da sadece çok sayıdaki işçi liderleri tarafından değil, bizzat sosyalist işçiler tarafından da paylaşıldığından emindi. 1881 sonunda Junkerlerle büyükburjuvalar Almanya'da sosyalist harekete karşı mücadelede yeni bir taktik değişikliğe geçtiklerinde Engels bunu hoşnutlukla gördü. Proletarya karşısında şimdiye kadarki "kırbaç politikası"nı "şeker politikası"yla, yani sosyal reformlarla tamamladılar: Hastalık ve kaza sigortası yasaları işçilere, -tarım işçileri hariç- küçük bir sosyal iyileştirme sağlıyordu. Junkerlerle burjuvalar bu biçimde, henüz sınıf bilinci kazanmamış işçileri satın almayı ve yanıltmayı sosyaldemokrat partiyi ise işçi kitlelerinden soyutlamayı umuyorlardı. Bu taktik değişikliğe, "devlet sosyalizmi"nin, yani ona göre burjuva devletin -özellikle de Prusya-Alman devletinin- "sosyalizmin" bizzat yolunu açmakla görevli olduğu söylenen o gerici teorinin şerefine büyük çaplı bir propaganda seferi eşlik etti. "Sosyalizm" şimdi artık, sadece burjuva liberallerin değil, Prusyalı Junkerlerle tutucu endüstri baronlarının bile utanmadan dillerinden düşürmedikleri en sevilen bir slogan haline gelmişti. Fakat onların "sosyalizm" olarak övdükleri şey, kendilerinin cepleriyle sömürücü devletin kasalarını dolduracak, işçileri ise daha çok mahrum bırakan ve yağmalayan bir devletleştirme politikasından başka bir şey değildi.

Gerçi Bismarck sosyal demagojisiyle, Engels'in aşağılayarak "uluyanlar"[18] diye adlandırdığı bazı oportünist düşünceli milletvekillerinde dinleyici buldu, fakat büyük çoğunluğu her türlü uzlaşmaya karşı çıkan Parti üyelerinin yanıtı bir o kadar kararlı ve güçlüydü. "Sozialdemokrat"ın şu açıklaması onların duygularına tercüman oluyordu: "Bize karşı zulüm on kat arttırılsa da, bu tür 'reformlar'a onayımızı *asla* vermeyeceğiz. Son derece kuşkulu bir kaza ve sakatlık sigortası çorbası uğruna, halkın çalışma ve yaşam hakkından, halkın taleplerini *gerektiğinde* şiddetle kabul ettirme hak ve görevinden *asla* vazgeçmeyeceğiz."[19] Chemnitz ve Gera'da, Hamburg ve Halle'de, Kassel ve Köln'de, Leipzig, Postdam, Weimar ve daha başka bir çok kentte Parti üyeleri, merkez organlarının bu mücadeleye kararlı tavrıyla dayanışma içinde olduklarını gösterdiler. Sonraki süreçte, 29 Mart'tan 2 Nisan 1883'e kadar Kopenhag'da toplanan ikinci illegal Parti Kongresi delegeleri de bu anlayışa uygun olarak, Bismarck'ın rüşvet girişimlerini reddettiler.

Devrimci güçlerin bu açık zaferinden duyduğu gururla ve gizlenemez bir ironiyle Engels, arkadaşı Sorge'ye şöyle yazıyordu: "Almanya'da işler genelde mükemmel. Gerçi Parti'nin yazar bayları, gerici, burjuva, uysal ve kültürlü

bir değişiklik gerçekleştirmeyi denediler, fakat olağanüstü bir başarısızlığa uğradılar: Sosyalist işçilerin her yerde karşılaştıkları alçaklıklar, onları her yerde, 3 yıl önce olduklarıdan daha devrimci hale getirdi [...] Liderler arasında bu konuda da en iyi tavrı gösteren Bebel oldu." [20]

Engels Almanya'dan, Alman sosyaldemokratlarının olağanüstü hal yasasına karşı yiğitçe mücadelesi üzerine, işçilerin devrimci kurnazlığı ve zekası, kahramanlığı ve özverisi üzerine ayrıntıları hoşnutlukla öğreniyordu. Sınıf bilinçli işçiler onun, Parti'nin kitlesel nüfuzunu büyütmek için her türlü parlamento dışı ve içi mücadele biçimlerini birleştirme öğüdünü beceri ve cesaretle hayata geçirdiler. Sosyalistlerin etkinlik gösterdiği her yerde oluşturulan illegal örgütler güvenilir adamlar aracılığıyla birbirleriyle Almanya çapında ilişki halindeydiler ve sosyalist yayınlarla "Sozialdemokrat"ın illegal dağıtımını sağlıyorlardı. Bunun yanısıra takip altındaki sosyalistler, yardım -ve destek kasaları, spor- ve eğlence dernekleri, öncelikle de sendikal örgütlerden, kitleler arasında ajitasyon için yararlanıyorlardı. Engels, uluslararası devrimci işçi hareketinin deneyim hazinesini önemli ölçüde zenginleştiren mücadelenin bu çok çeşitli biçimlerini özenle inceleyerek toplanan deneyimlerin genelleştirilmesine ve diğer kardeş partilere iletilmesine yardımcı oldu.

Engels, illegal mücadele eden Parti'nin sağlamlaştırılmasına ve Alman işçi sınıfı içinde Marksist düşüncelerin yaygınlaştırılmasına çeşitli biçimlerde: Bebel, Liebknecht, Bernstein ve diğerleri üzerinde kişisel nüfuzuyla, teorik ve yayın faaliyetleriyle ve özellikle de "Sozialdemokrat"taki çalışmalarıyla katkıda bulundu. Daha önceleri gazete redaksiyonuna mektupla öğütler, eleştiriler göndererek ve belirli noktalara dikkat çekerek destek verirken, 1881 sonunda açıkça "Sozialdemokrat"ın çalışanı olarak görünmeye başladı. Engels bilimsel çalışmalarının bir çoğunu -örneğin "Marx ve 'Neue Rheinische Zeitung' 1848-1849", "Komünistler Birliği'nin Tarihine İlişkin", "Burjuvazinin İstifası"- teorik mücadeleyi desteklemek ve Parti'nin devrimci geçmişinden çıkan dersleri yaygınlaştırmak için "Sozialdemokrat"ta yayınladı.

Fakat bu, Parti'nin merkez organı için yardımlarının sadece bir bölümüydü. Yayınlanmış makale ve sayıların hata ve sevaplarına dikkat çekmek, sonraki redaksiyon yazıları için önemli materyallerin veya redaksiyon çalışmasında yeni ortaya çıkan sorunların çözümü için öğütler göndermek söz konusu olduğunda, oportünist Reichstag milletvekilleri karşısında redaksiyonun politik tavrını güçlendirmek veya başka ülkelerde sosyalist hareketin durumu hakkında bilgi iletmek gerektiğinde, evet hattâ redaksiyonun maddi sorunları gündeme geldiğinde -Friedrich Engels her zaman Alman sosyaldemokrasisinin önde gelen gazetesinin, illegal partinin kolektif ajitatörü, propagandisti ve organizatörü olma görevini kolaylaştırmada yardımcı oluyordu.

Engels merkez organın özellikle, Almanya'da çok zor koşullar altında mücadele eden yoldaşlara etkin destek sağlama ve direniş ruhlarını güçlendirme göreviyle ilgiliydi. Merkez organda her zaman ofansif bir taktik izlenmesi gerektiği görüşündeydi. "Sozialdemokrat"ın redaktörü Bernstein'a şu tavsiyede bulunuyordu: "Düşmanın darbeleri karşısında eğilip bükülmek, ağlamaz, sızlamak ve özür dileyerek kekelemek değil [...] karşılık vermek gerekir, düşma-

nın her darbesine karşılık iki, üç katı iade edilmeli. Öteden beri taktiğimiz budur ve öyle sanıyorum ki şimdiye dek düşmanlarımızın hemen hepsini mağlup ettik."[21]

Engels "Sozialdemokrat"ta çalışmasını bir "onur ve [...] zevk" olarak değerlendiriyordu, çünkü "tam da dinlemesi istenen izleyiciler tarafından dinlenildiği"nden[22] emindi. Marx'ı ve onun bilimsel anlayışlarını, Bismarck'a karşı mücadele eden Alman sosyalistlerine donanım olarak sunmak için her fırsattan yararlanmak düşüncesi, "Neuen Zeit"a da katkıda bulunmasına yol açtı. Öğrenimini bitirdikten sonra önce Avusturya işçi hareketi içinde faaliyet gösteren Karl Kautsky, 1883'ten itibaren Alman Parti önderliğinin verdiği görevle Stuttgart'ta bu isimle aylık bir dergi çıkarmaya başlamıştı.

Engels, Kautsky'yi 1881'den beri şahsen tanıyordu. Yetenekli ama bir hayli müşkülpesent saydığı genç Kautsky'yi, diyalektik ve tarihsel materyalizm bağlamında yaratıcı düşünceye teşvik için yazılı ve sözlü fikir alışverişiyle çok çaba sarfetti. Kautsky "Neuen Zeit"ın redaktörü olarak ideolojik mücadelede kilit bir konuma gelince de Engels onu derginin içeriksel olarak şekillendirilmesinde elinden geldiğince destekledi. Kautsky'yi sürekli olarak literatür notlarıyla, gerekli polemiklere ilişkin uyarılarıyla ve eleştirel kontrandüleriyle besliyordu ve Ocak 1885'ten itibaren Engels "Neuen Zeit"da kendi çalışmalarını da yayımladı. Önce burada "Marx ve Rodbertus" başlığı altında yayımlanan Marx'ın eseri "Felsefenin Sefaleti"nin Almanca birinci baskısına önsözün ardından bir kaç hafta sonra "İngiltere 1845 ve 1885" makalesi geldi. Sonraki yıllarda Engels tarafından "Neuen Zeit" için yazılan eserlerden en önemlisi "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu" araştırmasıydı.

Kautsky seksenli yılların ortalarında uzun süre için Londra'ya göçtüğünde ve Engels onu dost çevresine dahil ettiğinde, Engels'in "Neuen Zeit"a yardımı daha da yoğunlaştı. Dergiye, Paul Lafarque veya Friedrich Adolph Sorge gibi nitelikli yurtdışı yazarlarının katılmasında Engels'in katkısı büyüktü. Ayrıca, "Neuen Zeit"ın, diğer ülkelerin işçi partileri arasında gerekli yankıyı bulmasını da sağlıyordu. Bu biçimde aynı zamanda, uluslararası işçi hareketinin çeşitli bölümleri arasında deneyim alışverişini de desteklemiş oluyordu. Sık sık iflasın eşiğine gelen derginin maddi açıdan güvencede olmasıyla bile Engels ilgileniyordu.

"Neuen Zeit"ın Alman işçi hareketi içinde Marksizmin bir dayanağı haline gelmesinde onun yardımı az değildi. 1885 ortalarında Friedrich Engels artık "Neuen Zeit" redaksiyonunu -"Sozialdemokrat" ile Zürih Matbaası ve Kitapçısı yanında- Parti yönetimi içinde küçükburjuva unsurlarla çatışmalarda her koşul altında savunulması gereken üç noktadan biri olarak tanımlıyordu.[23]

Parti'nin stratejisiyle taktiği ve nihayetinde sınıf karakteri uğruna bu çatışmalar, seksenli yılların ortalarında, bir bölünme tehlikesi ortaya çıkacak ölçüde bir kez daha şiddetlendi. Çeşitli Reichstag milletvekillerinin Bismarck'ın şimdi zorladığı sömürge politikası karşısında başlangıçta takındıkları onaylayıcı tavır buna vesile olmuştu. Oportünistler, sınıf düşmanına karşı bu teslimiyetçi tavrı, "Sozialdemokrat"ın devrimci karakterine yine yoğun bir saldı-

rıyı ve Parti'ye küçükburjuva bir reform politikasını zorla kabul ettirme çabasıyla birleştirdiler. 1885 yılı başlangıcında doruğa ulaşan çatışmalar kısa ama son derece şiddetliydi. Engels, August Bebel'le Eduard Bernstein'a, Parti üyelerinin sınıf bilinçli kitlelerine seslenmeyi öğütledi. Onlara koşulsuz güveniyordu. Daha yıllar önce Bebel'e şu açıklamayı yapmıştı: "Fakat şundan emin olabilirsin: Bu baylarla bir çatışma sözkonusu olduğunda ve Parti'nin sol kanadı rengini belli ettiğinde, her koşul altında sizinle beraberiz, hem de aktif olarak ve açık nişahgâhlarla." [24]

Parti'nin devrimci üyelerine yapılan çağrı duyuldu. "Sozialdemokrat" haftalar boyunca, istisnasız hepsi sağcılarla aralarına kesinlikle mesafe koyan, merkez organa güven ifade eden ve oportünistleri tamamen geri çekilmeye zorlayan yerel örgütlerin mektuplarını yayınladı. Engels zafer sevinciyle şu saptamayı yapıyordu: "Tüm hatlarda kazandık." [25] Gerçekten de Alman sosyaldemokrasisi içindeki küçükburjuva güçler olağanüstü hal yasası süresince artık, Parti'nin strateji ve taktiğine karşı açıkca ortaya çıkmaya cesaret edemediler.

Ancak Engels durumun çok ciddi olduğunu düşünüyor ve Alman Parti yönetimindeki mücadele arkadaşlarıyla, oportünistlerden olasılıkla gerekebilecek bir örgütsel ayrılıkta izlenecek taktiklerle ilgili iştişarelerde bulunuyordu. Devrimci bir işçi partisinin, batmayı göze alarak, saflarında sınıf düşmanı, burjuva ideolojilerini uzun süreli tutamayacağından hareket ediyordu. Onlarca yıllık proleter sınıf mücadelesi, oportünistlerle çatışmanın ve onların yüzünün tüm üyeler önünde açığa çıkarılmasının, devrimci işçi partisinin gelişimi için gerekli olduğunu kanıtlamıştı.

Fakat, diye açıklıyordu Engels, Bebel ile Bemstein'a, olağanüstü hal yasaları koşulları altında Parti içinde açık tartışma son derece güçleşmiştir, oportünistler de bundan yararlanabilirler. Bu koşullar altında Engels, sağcılar Parti içinde açıkça küçükburjuva bir fraksiyonda birleşmedikçe örgütsel ayrılığı ertelemeyi öğütledi. Kopuş kaçınılmaz olduğunda ise, her türlü kişisel didişmeyi bırakıp, onun yerine tartışmanın odağına parti politikasının temel sorunlarını ve böylece de oportünistlerle ilkesel çelişkileri koymak gerekiyordu. Ayrılık her koşul altında kitlelerin, Parti'nin devrimci kanadında, Alman sosyaldemokrasinin mücadele içinde sınanmış geleneğinin savunucusunu ve sürdürücüsünü görebilecekleri gibi gerçekleştirilmeliydi. Oportünistler ise "askerleri olmayan bir subayla ordusu" [26] gibi kalakalmalıydılar. Politik mücadelede göz önüne alınması gerekli tüm taktikleri dikkate alan, "ne pahasına olursa olsun birlik"in acımasız bir karşıtı olan Engels için Parti'nin proleter sınıf karakteri sorununda uzlaşma yoktu.

Marx'ın geride bıraktığı tamamlanmamış eserlerin ve kendi çalışmalarının yayımıyla, daha önce yayımlanmış Marksist eserlerin tekrar basımıyla -bunlara genellikle yeni bir önsöz yazardı- ve "Sozialdemokrat"la "Neuen Zeit"daki çalışmalarıyla Friedrich Engels, proleter dünya görüşünün tüm burjuva saldırılara karşı savunulmasına, Alman işçi sınıfının sosyalist bilincinin sağlamlaştırılmasına ve parti politikasının en önemli teorik ve ideolojik sorunlarının netleştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunuyordu. Bu şekilde,

bir zamanlar Alman ve bütün diğer devrimci işçi partilerinin önüne bizzat koyduğu: Sınıf mücadelesini "üç yönde -teorik, politik ve pratik-ekonomik (kapitalistlere karşı direniş)- uyumlu, bağıntılı ve planlı" [27] yürütme talebini hayata geçirmeye yardımcı oluyordu. Engels'le Alman sosyaldemokrasisi içindeki marksist güçlerin Bilimsel Komünizm teorisini seksenli yıllarda büyük ölçüde yaygınlaştırmaları, sınıf mücadelesi içinde daha o zamanlar onaylanmış olan, sınıfsal çatışmaların keskinleştiği dönemlerde işçi sınıfı ve partisi için, bilimsel dünya görüşünün saflığını korumanın ve burjuva ideolojiyle onun proletarya üzerinde etkilerine karşı mücadele etmenin her zamankinden önemli olduğu deneyimine uygundu. Sadece tüm sınıfa yabancı, proleter olmayan ideologların üstesinden gelme başarılabilirse -ve Alman işçi hareketi içinde ilk planda Lassalleanizm buna dahildi-, sadece o zaman işçi sınıfı Bismarck'ın sosyalreformist ve sosyaldemagog planlarını da boşa çıkarabilir, sadece o zaman Alman sosyaldemokrasisi olağanüstü hal yasasını yenebilir ve sömürücü sınıfların militan anti-sosyalizmine meydan okuyabilirdi.

1887 yılında St. Gallen'de yapılan illegal Parti Kongresi Engels'e, bu görüşlerin Parti'nin ortak malı haline gelmiş olduğunu kanıtladı. Delegeler, bilimsel olmayan, özellikle de Lassalle'den kaynaklanan tüm görüşlerden arınmış ve sadece Marksist olması gereken yeni bir parti programı hazırlamaya oybirliğiyle karar verdiler. Böylece, işçi sınıfının sadece bilimsel teorisi temelinde kalıcı zaferler kazanabileceği inançlarını güçlendirmiş oluyorlardı. Friedrich Engels, sınıf mücadelesinin çeşitli yönleri ve biçimleri arasındaki bu diyalektik bağa yazılarında olduğu kadar Alman sosyaldemokrasisi içindeki dostlarına gönderdiği mektuplarında da tekrar tekrar değiniyordu. Kendisinin özel görevini burada görüyordu, ona göre bunun çözümünde Marx'ın ölümünden sonra kimse kendisiyle boy ölçüşemezdi.

Bu çaba içinde Engels kendisini, Liebknecht, Singer, Motteler, Bernstein, Kautsky ve öncelikle de Bebel gibi önde gelen Alman sosyaldemokratlarıyla bir görüyordu. Bebel seksenli yıllarda Alman işçi hareketinin ulusal ve uluslararası tanınmış lideriydi ve onunla mektuplaşma Engels için şimdi strateji ve taktiğin tüm temel sorunları üzerine en önemli fikir alış verişi haline gelmişti. Bebel'e çok umut bağlamıştı. Onda en yetenekli ve en kararlı öğrencisini görüyordu. Almanya'da aktüel politika sorunlarında bağlayıcı açıklamalar yapmadan önce Bebel'in düşüncesini alırdı.

Bebel'le -Lafargue ve diğerleriyle de- sözlü ve yazılı fikir alış verişi içinde, Engels'in uluslararası işçi hareketinin -özellikle Alman ve Fransız- pratik mücadelesinden çıkararak tüm ülkelerin devrimci proletaryasının deneyim hazinesine kattığı bir çok teorik vargı ve anlayış olgunlaştı. Engels mektup arkadaşlarıyla, partinin ittifak politikası veya parlamentoya girişi gibi sınıf mücadelesinin böylesine merkezi sorunlarını sürekli olarak tartışırdı. Bir çok başka işçi temsilcisi için bir bela haline gelen o zor sahnede, ilkelere bağlılıkla taktik hareketlilik arasında akıllıca bağ kurmanın örneğini veren ve teoriyle pratikte devrimci proleter parlamento taktiğinin ustası olduğunu kanıtlayan dostu Bebel'in parlamenter yeteneklerine hayranlık duyuyordu. Ama gerçek bir dostluğun gerektirdiği gibi, eleştirel, yardımcı imalardan da tasarruf etmiyordu.

Engels, Bebel'le ve diğerleriyle, Almanya'da gelecek devrimin hangi aşamalardan geçeceği sorununu özellikle yoğun ve yıllarca tartıştı. Engels, 19. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'da küçükburjuvazinin ve bizzat liberal burjuvazinin bazı kesimlerinin kararsız tutumlarına rağmen halâ belirli demokratik güce sahip olduğuna dikkat çekiyordu. İşçi partisi, Prusya militarizmine ve Junkerizmle müttefik gerici büyük burjuvaziye karşı mücadelede bu güçlerden yararlanmalıydı. Bebel'i sürekli olarak, devrimin bir defalık bir eylem olmayacağı ve Almanya'da proletaryanın iktidarı ilk saldırıda ele geçiremeyeceğini düşünmesi yönünde uyarıyordu. Tam da bu yüzden Alman sosyaldemokrasisi önce -Prusya-Alman askeri devletini devirerek- demokratik cumhuriyeti elde etmeliydi, çünkü o, diye formüle etmişti Engels Bernstein karşısında "*önce büyük işçi kitlelerini devrimci sosyalizm için fethetmemize* hizmet eder[...] Ancak ondan sonra başarıyla oraya varabiliriz." [28]

Seksenli yılların ikinci yarısında Engels, devrimci proletaryanın savaşa karşı nasıl bir rol oynaması gerektiği sorunuyla tekrar ayrıntılı olarak ilgilendi ve konuya ilişkin çok sayıda mektup, makale ve çağrı kaleme aldı. Bu sorun geneli ilgilendiriyordu, çünkü 1886'da Almanya'nın egemen sınıfları zaten yeterince gerici olan rotalarını daha da keskinleştirmişlerdi. Bu bir yandan aynı yıl yine işçi sınıfına karşı daha güçlü gündeme getirilen baskı önlemlerinde, öte yandan artan silahlanma ve Fransa'ya karşı provokatörce bir politikada kendini gösteriyordu. Aynı dönemde Fransız burjuvazisi içinde, rövanş düşüncesini yayan geniş bir hareket geliştiğinden, Avrupa'da ilerlemiş bir savaş tehlikesi ortaya çıkmıştı.

Engels, bir Avrupa savaşının şovenizmi körükleyeceğinden ve sosyalist hareketi tüm Avrupa'da yine gerileteceğinden endişeleniyordu. Elbette ki, diye yazıyordu, askeri çatışmalar proleter devrimi durduramaz. Devrim her şeye rağmen gerçekleşir; "ama nasıl bir özveriyle! nasıl bir genel bitkinlikle ve ne kadar çok bunalımla!" [29] Hem sosyalist işçi hareketinin hem de tüm ulusun, diyordu Friedrich Engels, gelişimlerinin devamı için barışa ihtiyaçları vardır. Almanya ile Fransa arasındaki anlaşmazlık noktaları, diye açıklıyordu Alman ve Fransız işçilerine, egemen sınıfların anlaşmazlık noktalarıdır, onların nasyonalist ve şovenist politikalarından kaynaklanır. İşçi sınıfı kendi proleter dış politikasını kabul ettirir ettirmez, Fransa'yla Almanya ve diğer ülkeler arasındaki çelişkiler de aşılacak ve nihayet ortadan kaldırılacaktır, çünkü diye yazıyordu Engels, "her iki ülkenin sosyalistleri, barışın korunmasıyla aynı ölçüde ilgilidir." [30]

Engels, savaş tehlikesinin en önemli taşıyıcı olarak -Çarlığın potansiyel tehlikesinin yanısıra- Prusya militarizmini damgalıyordu. Bebel'e şu ifadeyi kullanmıştı: "Alman imparatorluğu, Prusya temeli nedeniyle yaşamsal tehlikeye sokuluyor" [31]

Engels'in değerlendirmeleri gerek Alman gerekse de Fransız Marksist işçi liderlerinin değerlendirmeleriyle tam bir uyum içindeydi. "Sosyaldemokrasi, egemen devlet ve toplum sisteminin zorunlu bir kamburu olan *militarizm* ile, bu sistemin kendisiyle uzlaşamadığı gibi *uzlaşamaz*. Militarizm, halkların özgürlüğü ve refahıyla bir arada olmaz," [32].diye açıklıyordu sosyaldemokrat par-

ti önderliği 1887'de bir programatik bildiride. Engels, sınıf bilinçili Alman işçilerinin bu devrimci, aynı zamanda yurtsever ve enternasyonalist bakış açısını benimseyeceklerinden kesinlikle emindi ve hayal kırıklığına uğramadı. 763 000'in üzerinde seçmen 1887'de, sosyaldemokrasinin antimilitarist ve bu yüzden de gerçekten ulusal alternatif programına oylarını verdiler.

İşçi sınıfının sosyalizm savaşçısı olarak aynı zamanda barışı koruma ve güvence altına almayı savunma misyonuyla Engels sonraki yıllarda da ilgilendi. 1887 sonunda araştırmaları onu şu sonuca götürmüştü: "artık Prusya, Almanya için bir dünya savaşından, hem de şimdiye kadar tahmin edilemeyecek boyutta ve şiddette bir dünya savaşından başka bir savaş mümkün değildir. [...] Otuzyıl savaşlarının yarattığı yıkım üç dört yıla sıkıştırılmış ve tüm kıta ölçeğinde yaşanacaktır; [...] Eski devletler ve geleneksel devlet bilgelikleri öylesine çökecektir ki, düzinelerce taç sokaklarda yuvarlanacak ve onları kaldıracak kimse bulunamayacaktır; bütün bunların nasıl sonuçlanacağını ve savaştan kimin muzaffer çıkacağını öngörmek kesinlikle olanaksız; sadece bir tek sonuç kesindir: Genel bitkinlik ve sonuçta işçi sınıfının zafer koşullarının hazırlanışı." [33] Engels bunu 1887'de, birinci dünya savaşının patlak vermesinden 27 yıl önce, büyük sosyalist Ekim Devrimi'nden 30 yıl önce yazmıştı.

Sömürücü sınıflarla onların devletlerinin zorunlu olarak savaşı tahrik eden politikaları karşısında Engels, sonraki süreçte de, barış uğruna mücadele için tüm ülkelerin işçilerinin birliğini teşvik adına elinden gelen her şeyi yapmaktan ve bu birliğin temelini, proleterya enternasyonalizmini yaygınlaştırmaktan ve sağlamlaştırmaktan yorulmadı.

"Kapital"in Tamamlayıcısı

Marx'ı ölümünden sonra uluslararası işçi hareketine öğüt veren kişi olarak her zamankinden yoğun faaliyet gösterdiği ve çok sayıda makale ve eserde diyalektik ve tarihi materyalizmi yeni bilgi alanlarına uyguladığı bu dönemde Engels, aynı zamanda arkadaşının geride bıraktığı "Kapital" elyazmaları üzerinde hummalı bir çalışma sürdürüyordu. Ölümünden kısa süre önce Marx, kızı Eleanor'a, Engels'in tamamlanmamış elyazmalarından "bir şeyler yapması" [34] isteğini ifade etmişti. Ama bu özel rica olmasa da Engels için dostunun bilimsel başyapıtını tamamlamak kadar doğal bir şey olamazdı.

Marx'ın ölümünden sonraki ilk haftalarda Engels yazınsal mirasa baktığında, "Kapital"in devamı için çok kapsamlı taslaklar, notlar ve alıntılar buldu. İlk bakışta bir yıl içinde fragmanları baskıya hazırlayabileceğini düşündü. Ancak elyazmalarıyla yakından ilgilendiğinde, üstesinden gelinmek zorunda olan işin boyutunu anladı. Johnn Philipp Bekker'e şöyle yazıyordu: "Önce 'Kapital'in 2. Cildini yayımlamak gerekiyor ve bu işin şakası yok. 2. kitabın üzerinde çalışılmış 4-5 tane metin var, bunlardan sadece bir tanesi tamamlanmış, diğerleri sadece başlangıç aşamasında;Marx gibi her sözcüğü altın terazisinde tartan bir adamda bu epey bir çalışma gerektirecek. Ama bu işi severek yapıyorum, eski dostumla yine birlikte oluyorum." [35]

Engels'in ilk görevi, Marx'ın başkaları tarafından okunamayan elyazısını çözmek ve okunabilir bir elyazısıyla temize çekmekti. En azından bu sorunun acilen çözülmesi için duyduğu büyük kaygı bir çok mektuptan anlaşılıyor. Marx'ın ölümünden hemen sonra uzun süreli hastalandığında Lawrow'a şöyle yazdı: "Ah,şu 2. Cilt! beni ne kadar kederlendirdiğini bir bilseniz dostum! Lanet hastalığım nedeniyle altı ay yitirdim. [...] Bu yazıyı ve bu sözcük ve cümle kısaltmalarını çözebilecek *yaşayan tek kişi olmam* beni daha da üzüyor." [36]

El yazmalarını temize çekmek için Engels günler geceler boyunca oturuyordu, sonunda doktorlar sağlık durumunun kötülüğü nedeniyle gece çalışmasını kesinlikle yasakladılar. Ağrılarından dolayı oturup yazamadığı için, hergün saat:10'dan 17'ye dek kanapede yatıp dikte ederek yazıyı temize çektirdiği bir sekreter tuttu. 1889'da görme yeteneği belirgin biçimde azaldığında, Engels, Karl Kautsky'ye, gerektiğinde Marx'ın elyazısını çözebilecek ve geri kalan elyazmalarının yayımını üstlenebilecek durumda olması için "hiyeroglif yazısını" [37] ezberlemesini ihtiyaten önerdi.

Bir sonraki adımda Engels, 1861 ile yaklaşık olarak 1880 arasında çeşitli zamanlarda yazılmış mevcut metinlerden en olgun durumdakini seçti. Ancak ayrıntılı kaleme alınmış çeşitli bölümlerin yanısıra, maddeler halinde ve taslakımsı notlarla sadece imada bulunan bölümler de vardı. En zor sorun buradan çıkıyordu: elyazmalarında rastlanan sayısız boşluğu, metin sanki bizzat Marx tarafından hazırlanmış gibi doldurmak gerekti. Engels bu görevi mükemmel bir biçimde yerine getirdi. Mevcut elyazmalarını gruplandırıp sistematize etti, kapsamlı bir yeni olgular materyali topladı ve mevcut metni çok sayıda not eklemelerle tamamladı. Çalışmanın bu aşamasında Engels, elyazmalarını iki cilde bölmeye ve Marx'ın ekonomi politiğin tarihi hakkında topladığı zengin materyali sonraki cildte yayımlamaya karar verdi.

Engels sürekli olarak Marx'ın temel düşünce seyrini en yeni olgusal materyalle belgelemeye çalışsa da, Marx'ın geride bıraktığı elyazmalarını son derece titiz ele alıyor ve metni "sadece yazarın ruhuna uygun [38] yayımlamak için her sözcüğün üzerinde özenle duruyordu. Engels, değişiklikler, eklemeler ve tamamlamalar yaptığı tüm noktaları titizlikle belirtti.

Engels'in kazanımı tam da, metne sadık kalarak yansıtırken, aynı zamanda gerekli eklemeleri yaparak "Kapital"i devam ettirip sanki Marx'ın kendisi yapmış gibi koordine ve bütünlüklü bir eser olarak tamamlamasıdır. Bu çalışma, dönemin burjuva ideologlarının, Marx'la Engels'in düşünce ve icraatında çelişkiler bulma çabalarının ne kadar saçma olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

1885'de Engels ikinci cilt üzerindeki çalışmasını bitirdi. "Kapital'in birinci cildinde Marx kapitalin üretim sürecinde ücretli işçinin kapitalistler tarafından, proleterlerin karşılığı ödenmeyen emeğini artı-değer olarak kapitalistin gaspetmesiyle nasıl sömürüldüğünü kanıtladı. Burada Marx için önemli olan saf haliyle artı-değerdi. Bu nedenle öncelikle temel meseleyi, sömürüyü gölgeleyen bütün tali konuları bir kenara bırakıyor ve kapitalistin, üretimi ger-

çekleştirmek için gereksindiği malları pazarda hazır bulduğu ve artı-değerin malın pazarda satışıyla realize olduğunu varsayıyordu.

"Kapital"in ikinci cildi için Marx sermayenin sirkülasyon sürecinin koşullarını kapsamlı biçimde tahlil etti. Kapitalist, artı-değere sahip olabilmek için, artı-değerin objektivize edilmiş olduğu mallar için pazarda bir alıcı bulmak zorundadır. Satış başarılamazsa, sadece artı-değer realize olmamakla kalmaz, kapitalist, üretim için avans verdiği para sermayesine de sahip olamaz. Fakat o bir defalık bir üretim sürecinde artı-değer elde etmeyi değil, üretim sürecinin yeniden üretim süreci olarak sürekli tekrarlanması sonucunda cebine sürekli olarak yeniden artı-değer indirmeyi amaçlamaktadır.

Bunun sonucunda sermaye, birbiri ardından para sermayesi, üretken sermaye ve mal sermayesi biçimini alarak ve tekrar dönerek sürekli bir dolaşım içinde sirkülasyona tabi olur. Kapitalist toplumun bütününe bakıldığında, sirkülasyon alanında, birbirine bağlı, birbirine bağımlı dolaşım süreçlerinden oluşan bir örgünün ortaya çıktığı görülür. Fakat bu örgüye kapitalizmin temel çelişkisi, üretimin toplumsal karakteriyle, kapitalizmin özel kapitalist mülk edinme arasındaki çelişki egemendir, bu ise bu süreci planlı ve uyumlu şekillendirmeyi olanaksız kılmaktadır. Dolaşım sürecinin kendiliğindenciliği ve iç çelişikliği, zorunlu olarak periodik biçimde patlak veren ekonomik krizlerde, dolaşım sürecinin çeşitli safhaları arasında iplerin kopmasına ve tüm yeniden üretim sürecinde ağır sıkıntıların doğmasına yol açmaktadır.

Daha Marx'tan önce klasik burjuva ekonomi politiği, kullanım değeri ve değer yeniden üretiminin birimi olarak genel toplumsal sermayenin yeniden üretimi gibi olağanüstü zor bir sorunu çözmeye çalışmıştı. Fakat dikkate değer teorik başlangıç noktalarına rağmen başarısızlığa uğramıştı.

Marx, tüm toplumal üretimi iki büyük bölüme ayırarak bu sorunun çözümünün anahtarını keşfetti: Üretim araçlarının üretildiği Bölüm I ve tüketim araçlarının üretildiği Bölüm II. Bu alt bölümlere ayırmayla, sayısız bireysel mal hareketinin görünür kaosu içinde belirleyici kitlesel akımları görünür kılmak, karşılıklı ilişkilerini incelemek ve basit ve genişletilmiş yeniden üretimin içyasalarını ortaya çıkarmak mümkün olabilmiştir. Yeniden üretim sürecinin sorunsuz gerçekleşebilmesi için, iki bölüm arasındaki gerekli oranlara uyulması gerekir. Fakat yeniden üretim süreci kapitalizmin temel çelişkisinin sonucu olarak antagonist biçimlerde gerçekleşir. Dolayısıyla gerekli koşullar sürekli olarak zedelenir ve üretimle tüketim arasındaki çelişki derinleşerek orantısızlıklar ortaya çıkar.

"Kapital"in ikinci cildi, yayımlandığından bu yana geçen onlarca yıla rağmen son derece aktüeldir. Kapitalizmin iç çelişkilerini tekelci devlet düzenlemeleriyle sirkülasyon alanında aşmaya yönelik tüm çabaların, sonuçta bu çelişkilerin keskinleşmesine yol açtığını kanıtlamaktadır, çünkü çelişkilerin nedenleri sirkülasyonda değil kapitalist üretim ilişkilerinin temelinde yatmaktadır.

Gerçi Marx için "Kapital"in ikinci cildinde de önce sadece kapitalizmin hareket yasalarının tamamen açığa çıkarılması önemliydi.Fakat sermayenin

sirkülasyon sürecinin strüktürlerinin derinine indikçe, aynı zamanda tüm ya da en azından bazı toplum formasyonları için tipik olan strüktürleri de ortaya çıkardı. Şöyle yazıyordu: "Üretim sürecinin hangi toplumsal biçimi olursa olsun, süreklilik arzetmek veya periodik biçimde sürekli yeniden aynı safhalardan geçmek zorundadır." [39]

• Sirkülasyon sürecinin genel yasaları kapitalizmde iç çelişkilerin bir sonucu olarak son derece çelişkili nüfuz eder, çünkü kapitalist üretim ilişkileri sermayenin biçim değişikliğinin dışal, görünürde salt afaki görünüm biçimleriyle etkilidir. Buna karşılık kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması tüm üretim sürecini, müşahade edilen ekonomik yasalardan hareketle, sosyalist toplumun yararına planlı ve uyumlu şekillendirilmesine izin verir. Bu yüzden sosyalizmin ekonomi politikası "Kapital"in ikinci cildinde, sosyalizmin ekonomik sisteminde sirkülasyon sürecinin planlı şekillendirilmesi için teorik temelini bulur ve bu sosyalistlerin Marksizmi "eğer yaşamın gerisinde kalmak istemiyorlarsa, her yöne doğru geliştirmeye devam etmek *zorunda* oldukları" [40] Leninist manadadır. "Kapital"in ikinci cildindeki teorik keşifler temelinde sosyalizmin ekonomi politiği bir çok yeni anlayış kazanabilmiş ve pratik için kullanılabilir hale getirebilmiştir.

Üretim araçlarının toplumsal mülkiyete geçirilmesiyle, sosyalist ekonominin elindeki mali ve maddi olanaklar sermaye karakterlerini yitirirler. Soyalist ekonominin fonları olarak planlı bir dolaşım sürecine tabidirler. Dolaşım ve dönüşüm sürecini planlı ve rasyonel şekillendirme ne kadar iyi başarılırsa, toplumsal emeğin kullanım efekti ve ulusal gelirde toplumun kullanabileceği artış o kadar yüksek olur. "Kapital"in ikinci cildindeki teorik temel, sosyalizmde toplumsal toplam üretimin yeniden üretimi için, dolaşım ve dönüşüm süreci için olduğundan daha az önemli değildir.

Engels "Kapital"in ikinci cildine kapsamlı bir önsöz yazmıştır. Bu önsözde önce, Marx'ın hangi el yazılarına dayandığını ve hangi edisyon ilkelerine bağlı kaldığını açıkladı. Sonra, "Kapital"in birinci cildinin, ilk baskısından bu yana geçmiş olan onsekiz yıl içinde bulduğu yankıyı tahlil etti. "Kapital"in düşüncelerini resmi burjuva ekonomisinde yok saymak artık daha uzun süre mümkün olmayınca, burjuva ekonomistlerin bugüne dek gayretle uyguladıkları yeni bir taktiğe geçildi. Burjuva ekonomistler Marx'ı, artı-değer teorisini William Thompson veya Thomas Hodgskin gibi ütopik sosyalistlerden kopyalamakla suçluyorlardı. "Kapital"in ikinci cildinin yayımlanmasından kısa süre önce özellikle burjuva ulusal ekonomisinin sözümona tarihi okulu temsilcilerinde, Marx'ın artı-değer teorisiyle, Prusya-Junker devlet sosyalizminin teorisyeni Johann Karl Rodbertus'un eserini çaldığı yorumu çok yaygındı. Engels ikinci cilde önsözünde Marx'ın teorisini tahrif edenlerle bilimsel temelde hesaplaştı; ölmüş dostunun onurunu tarafgirlik ve tutkuyla savundu ve Marx'ın artı-değer teorisini hiç bir yerden kopyalamayacağını, çünkü ondan önce rasyonel bilimsel anlamda hiç bir artı-değer teorisinin bulunmadığını kanıtladı. Engels, Rodbertus hayranlarını büyük bir ironiyle, onun ekonomik teorisinin nelere kadir olduğunu göstermeye çağırıyordu. "Eğer sadece değer yasası zedelenmeksizin değil, daha ziyade değer yasası temelinde ortalama

bir kâr oranının nasıl oluşabileceği ve oluşmak zorunda olduğunu kanıtlayabilirseniz, sizinle konuşmayı sürdürebiliriz."[41]

Engels, klasik burjuva ekonomisinin Ricardo ekolunun tümünün başarısızlığa uğradığı bu karmaşık bilimsel sorunu Marx'ın eserinin üçüncü cildinde çözeceğini bildiriyordu. Engels'in çağrısı şiddetli bir bilimsel tartışmaya yol açtı, bu da üçüncü cildin büyük bir merakla beklenmesine katkıda bulundu. Engels Bebel'e büyük bir iyimserlikle şöyle yazıyordu: "III.Kitap üzerinde çalışma sürüyor. Çok olağanüstü. Eski ekonominin bu altüst oluşu gerçekten inanılmaz. Teorimiz ancak bununla sarsılmaz bir temel kazanıyor ve her yöne doğru muzafferce tavır almamız sağlanıyor."[42]

Fakat bu üçüncü cilt yayımlanana dek neredeyse bir on yıl daha geçecekti. Bunun çeşitli nedenleri arasında en önemlisi, uluslararası işçi hareketinin Engels'i meşgul edişinin yıldan yıla daha da artmasıydı. Buna bir de, artık 65. yaşını geçmiş olan Engels'in, yıllardır, yapay ışık altında çalışmasını engelleyen bir göz rahatsızlığı çekmesi ekleniyordu. Nihayet, üçüncü cilt için geride bırakılmış olan materyalin, ikinci cildinkilerden çok daha karmaşık olduğu görüldü. Engels bu konuda şunları yazıyordu: "1885'de ikinci kitap yayımlanırken, üçüncünün, tabiî ki bazı çok önemli bölümler hariç, olasılıkla sadece teknik zorluklar çıkaracağını düşünüyordum. Gerçekten de böyle oldu; ama tam da bütün içindeki bu en önemli bölümlerin bana çıkaracağı zorluklardan o zaman hiç haberim yoktu [...].

Üçüncü [kitap] için sadece bir tane, üstelik son derece eksik bir ilk taslak vardı. Genel olarak her bölümün başlangıçları bir hayli özenli hazırlanmış ve çoğunlukla da üslub olarak toparlanmıştı. Ama ilerledikçe çalışmanın taslak karakteri ve eksiklikleri artıyor araştırma sırasında ortaya çıkan tali noktalar üzerine daha çok mecazi anlamlar içeriyordu, bu yüzden nihaî nokta daha sonraya bırakılıyordu, Statu naccendi'de kaleme alınan düşüncelerin ifade bulduğu dönemler o ölçüde uzun ve karmaşık oluyordu. Bir çok yerde el yazısı ve anlatım, yazarın bağımsız bir biçimde çalışmasını gittikçe zorlaştıran ve nihayet zaman zaman tümüyle olanaksız hale getiren aşırı çalışma kaynaklı bir hastalığın baş göstermekte ve yavaş yavaş ilerlemekte olduğunu ele veriyordu." [43]

Elyazmasının parçalı karakteri, eseri tamamlamak için Engels'in olağanüstü çok zaman ve çaba harcamak zorunda kalmasına yol açtı. Ona ait eklemeler ve tamamlamalar ikinci ciltte ancak on kitap sayfası tutmuşken, üçüncü ciltde kat kat fazlaydı, ve bazı bölümler, örneğin "Dönüşümün Kâr Oranı Üzerinden Etkisi" üzerine dördüncü bölüm Engels tarafından yeniden kaleme alınmak zorunda kaldı.

Engels haklı olarak "Kapital"in üçüncü cildinin yayınından uluslararası işçi hareketi üzerinde büyük bir etki bekliyordu. Sorge'ye şöyle yazdı: "İkinci cildin önce hazmedilmesi gerekiyor. [...] çünkü çok bilimsel ve fazla ajitasyon içermiyor. Buna karşılık gökgürültüsü gibi bir etki uyandıracak, çünkü kapitalist üretimin bütünü ancak burada bağıntılı biçimde ele alınıyor ve resmi ekonominin tamamı bir kenara atılıyor." [44]

Üçüncü cilde önsözde Engels, değer ve üretim fiyatı ilişkisi üzerine uluslararası tartışmanın bilançosunu çıkardı. Burjuva ekonomistlerin büyük bölümü açıktan açığa, "Kapital"in birinci ve üçüncü ciltleri arasındaki çelişkinin çözülemez olduğunu açıklarken, diğerleri lütufkârlık taslıyorlardı. Değer yasasının Marx'ta bir hipotez olduğunu ve objektif gerçeklikte hiç etkin olmadığını iddia ediyorlardı. Marx tarafından sadece hazırlık mahiyetinde üretim fiyatı için dayanak olarak tesis edilmişti ve üretim fiyatının kabulünden sonra bir kenara bırakılmasından bir zarar gelmezdi. Engels şimdi her iki anlayışın da yanlış olduğunu ve eldeki çözüm çabalarının hiç birinin sorunu bilimsel açıdan tam olarak çözemeyeceğini kanıtladı.

"Kapital"in üçüncü cildinde Marx görevini, "*bir bütün olarak değerlendirildiğinde sermayenin hareket sürecinden* ortaya çıkan somut biçimleri bulmak ve göstermek" [45] olarak görüyordu. Birinci ciltde artı-değerin işçi sınıfından nasıl zorla elde edildiğini, ikincide ise sirkülasyon sürecinde hangi koşullara tabi olduğunu açıklığa kavuşturmuşken, üçüncü ciltde kapitalist sınıfıyla toprak sahibi sınıfın çeşitli fraksiyonları arasında, şimdi kâr, girişimci kazancı, faiz ve toprak rantı görünümünde ortaya çıkan ganimet paylaşımı uğruna şiddetli bir kavganın alevlendiğini tahlil etti. Bu arada sömürücüler, bu ganimetin kaynağının koyu bir karanlık içinde gizli kalmasıyla ve paylarının sadece bir paylaşım kategorisi olarak görülmesiyle olağanüstü ilgilidirler.

Marx, kârı, girişimci kazancını ve toprak rantını özüne -artı-değere- bağlayarak bu karanlığa ışık tuttu ve artı-değerin neden bu spesifik biçimleri almak zorunda oluğunu gösterdi. Marx artı değerin değişken sermayeden, yani sermayenin işgücü satın almak için harcanan bölümünden ileri geldiğini, fakat artı-değer üretmek ve realize etmek için tüm sermaye avansının gerekli olduğunu kanıtladı. Bu yüzden yüzeysel değerlendirildiğinde artı-değer tüm sermaye avansının bir devamı gibi görünür ve kâr biçimini böyle alır. Çeşitli sermayelerde değişken sermayenin payı farklı olabileceğinden, aynı boyutlardaki sermayeler farklı kârlar da üretebilirler. En iyi yatırım alanı uğruna rekabet baskısı altında bu yüzden bütün sermayeler, en yüksek kâr oranlarının elde edilebildiği üretim dallarına akın eder. Bunun sonucunda eğilim olarak ortak, yani ortalama bir kâr oranı ortaya çıkar. Böylece zorunlu olarak değerin bir modifikasyonu gündeme gelir, çünkü ürünler sadece mal olarak değil, paraya çevrilebilmelerini güvence altına almak için en azından ortalama bir kâr oranını gerekli kılan sermaye ürünleri olarak değiş tokuş edilirler. Kârın yeniden paylaşımı gerçekleşir, bu arada her sermaye boyutuna uygun olarak işçi sınıfından zorla elde edilmiş tüm artı-değerin paylaşımına katılır. Marx buradan şu sonucu çıkarmıştır: "Kapitalistlerin, kendi aralarındaki rekabette sahte kardeşler olduklarını ne kadar çok gösterseler de, işçi sınıfının bütünü karşısında gerçek bir farmason birliği oluşturmalarının matematiksel olarak hatasız kanıtı burada yatar." [46]

Yani işçiler sadece ilgili işletmenin kapitalistleri tarafından sömürülmez, aksine kapitalistler sınıfı, işçi sınıfını bir bütün olarak sömürür ve ganimeti kendi arasında paylaşır. Marx tarafından bilimsel olarak kanıtlanmış bu anlayış, bugün proletaryanın sınıf mücadelesi için büyük öneme sahiptir, işçi sını-

fını "kapitalizmin aksaklıklarını düzeltmek"le yetinmemeye, aksine bütün sistem olarak kapitalizme karşı mücadele etmeye ve onu ortadan kaldırmaya yönlendirir.

Engels, Marx'ın bu düşüncelerinin, seksenli ve doksanlı yılların kapitalist ekonomisindeki yeni olguları tarafından tamamen onaylandığını gördü. Eklemelerinden birinde şu notu düştü: "Eskiden beri kutsanan rekabet özgürlüğünün söyleyecek bir şeyi kalmadı ve açık rezilane iflasını bizzat kendisi ilan etmek zorunda. Hem de, her ülkede belirli bir dalın büyük sanayicilerinin üretimi düzenlemek için bir kartel birleşmeleriyle. [...] Hattâ tek tek örneklerde zaman zaman uluslararası kartellere de rastlanıyordu [...]. Ama üretimin toplumsallaştırılmasının bu biçimi de halâ yeterli değildi. [...] Böylece üretim aşamasının izin verdiği çeşitli dallarda bu iş dalının tüm üretimini ortak yönetime sahip *tek bir* büyük anonim şirkette yoğunlaştırılıyordu.[...] Böylece [...] rekabetin yerine tekel geçti ve ulus, gelecekteki bütün toplum tarafından mülksüzleştirilmeye sevindirici bir biçimde hazırlandı." [47]

Lenin, Engels'in yaşamının son yıllarına kadar "modern kapitalizmin değişimlerini izlemesine ve bu yüzden bir ölçüye kadar bizim, emperyalist çağın görevlerini zamanından önce yapmayı bilmesine" [48] olağanüstü büyük değer veriyordu. Elbette ki Marx'la Engels tekelci kapitalizmi ve tekelci devlet kapitalizmini tahlil edemezlerdi, çünkü tekel öncesi kapitalizmde yaşıyorlardı. Ama özellikle 1873 ekonomik krizinden sonra çok hızlı gerçekleşen üretimin yoğunlaşması ve sermayenin merkezileşmesi sürecini titizlikle gözlemlediler. Olguların bu kusursuz incelenmesi ve kapitalizmin hareket yasalarının uygulanmasıyla, toplum öngörülerinde kapitalizmin yokoluş aşaması için tekelin ve nihayet devlet tekelinin belirleyici olacağını baştan saptayabildiler. Engels'le Marx "Kapital"in üçüncü cildinde, hisse senetlerindeki gelişimden, "belirli alanlarda tekelin" ürettiği ve "bu yüzden devletin müdahalesini" davet eden kapitalist çelişkilerin yeni bir hareket biçiminin doğduğu sonucunu çıkardılar. [49]

Lenin, Karl Marx'la Friedrich Engels'in bu önceden tahminlerine dayanarak tekelci kapitalizmin tam olarak ortaya çıkışından sonra, emperyalizmin, tüm yönleri kapsayan bir ekonomik analizini yapabildi, bu aynı zamanda işçi sınıfının mücadelesinin şimdi yeni ortaya çıkan koşullarını ve görevlerini de içeriyordu.

Marx'la Engels, toplumun somut, pratik sosyalist dönüşümü için hazır reçeteler vermeyi şidetle reddediyorlardı. Ancak bilimsel temelli toplum öngörüleri sadece kapitalist toplum formasyonunun devrimci tarzda ortadan kaldırılmasının zorunluluğunu değil, aksine sömürülmeyen toplumun önemli ilke ve kurallarını da içeriyordu. Lenin bu düşünceleri alıp, ilk kez Sovyet emekçileri tarafından gerçekleştirilen sosyalist inşanın kendi içinde bütünlüklü bir programını geliştirdi. Sosyalizmin inşasında somut tarihsel ve ulusal koşulların çeşitliliğini dikkate almak ne kadar gerekliyse, genel kurallar ve özellikler realize edilmeden bilimsel anlamda bir sosyalizm olamaz.

"Kapital"in üçüncü cildi, sosyalizmin ekonomik hareket yasalarının ortaya

çıkarılması için bir çok ipucu ve ilham kaynağı içerir. Sosyalist ekonominin kendine yeten bir gaye olmadığı, aksine, insanların toplumsal ilişkilerinin çok yönlü gelişimine hizmet etmesi gerektiği, sonuçta bireyin tam gelişiminin sözkonusu olduğu ifadesiyle tekrar tekrar karşılaşılıyor. Bu ise, insanların artan maddi ve kültürel gerekşinimlerini gittikçe daha iyi doyurabilmek için üretici güçlerin azami bir gelişimini öngörmektedir. Marx, sosyalist üretimin karakteri itibarıyla, "toplumsallaşmış insanın, birleşmiş üreticinin bu metabolizmalarını doğayla rasyonel biçimde düzenleyerek kör bir iktidar olarak onun egemenliği altına girmek yerine ortak kontrolleri altına alarak; en az güç kullanımıyla ve insan doğasına en yakışır ve en eşdeğer koşullar altında gerçekleştirerek tüm sosyalist toplum çerçevesinde ulusal ekonominin rasyonel bir organizasyonunu sağlayan bir plan ekonomisi olduğunu kanıtlamıştır." [50] Marx, başka bir bağlantıda "toplumsal üretim temelinde ilk ekonomik yasa" [51] diye tanımladığı dönemin ekonomisinin yasalarından tam olarak yararlanılması için bir çok değerli ilham sundu.

Marx tarafından "Kapital"in üçüncü cildinde uygulanan, kapitalist üretimin tüm sürecini birbiriyle bağıntılı bir bütün olarak değerlendirme prensibi, sosyalizmin ekonomi politiği yönteminin gelişimi için çok anlamlıdır. Kapitalizmin ekonomi politiğiyle sosyalizmin ekonomi politiği arasında sosyal kök bakımından, mülkiyet ilişkileri bakımından ilkesel farklar mevcut olduğu için, çeşitli ekonomik yasalar arasında da yakınlık mümkün değildir. Ancak her iki üretim biçiminde toplumun "maddi yaşam koşulları"[52]olarak genel gelişim yasaları etkindir. Fakat her birinde spesifik etkide bulunur: "gerek [...] gerekli emek gerekse de fazla emekten spesifik kapitalist karakteri çekip alınca, geriye bu biçimler değil, aksine sadece tüm toplumsal üretim biçimlerinde ortak olan temelleri kalır." [53]

Spesifik kapitalist kategoriler sadece, içlerinde aynı zamanda -antagonist biçimde- ekonomik rasyonalitenin bir unsuru ifadesini bulduğu için bir tarihsel dönem süresince dayanabilirler. Kapitalist üretim ilişkilerinin antagonist biçiminden kurtuluş olarak bu unsurun sosyalist üretim biçimi için kullanımı çok yararlıdır. Burjuva ekonomistler, bu olguyu kapitalizmle sosyalizm arasında bir yakınlaşma olarak yorumlamaya gayretle çabalarlarsa, sosyal içeriği en kaba biçimde tahrif etmiş olurlar, çünkü burada şimdi sözkonusu olan şey sosyalizmin sadece sosyalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan ekonomik kategorileridir.

Marksist-Leninist partiler bugün gerek gelişmiş sosyalist toplumların şekillendirilmesinde ve komünizmin temellerinin yaratılmasında gerekse de tekelci devlet kapitalizmine karşı mücadele sürekli olarak Marx'ın başeserine başvuruyor ve bu kaynaktan, yeni olgunlaşmakta olan teorik ve pratik sorunların çözümü için değerli teşvikler alabiliyorsa, bunu Friedrich Engels'e borçludurlar. Lenin isabetli bir biçimde şöyle yazmıştır: "Avusturyalı sosyaldemokrat Adler haklı olarak, Engels'in 'Kapital'in II. ve III. ciltlerini yayımlayarak, dahi arkadaşına mükemmel bir anıt diktiğini ve bu anıta hiç amaçlamaksızın kendi adını silinmez harflerle kazıdığını söyledi. Gerçekten de 'Kapital'in bu iki cildi ikisinin: Marx'la Engels'in eseridir." [54]

"Kapital"in ikinci ve üçüncü cildinin yayınlanması on iki yıl boyunca Friedrich Engels'in bilimsel çalışmasının odağında bulunuyordu. Uluslararası işçi hareketine hayatının son günlerinde sunduğu en etkili yardımdı bu. Ne var ki "Kapital"e ilişkin çalışmaya paralel olarak her zaman pek çok bilimsel çalışma da yürütmekteydi, bunlardan bazıları öyle acil çalışmalardı ki Engels, bir çok kez "Kapital" ile ilgili faaliyetine ara vermek zorunda kalmıştı. İşçi hareketi hızla geliştikçe, birbiri arkasına ulusal işçi partileri kuruldukça ve marksist güçlerin marksizm öncesi sosyalizm, ya da küçükburjuva sosyalizminin savunucularına karşı ideolojik mücadelesi şiddetlendikçe, gerek daha önce yayınlanan, gerekse de yeni ortaya çıkan problemleri ele alan Bilmisel Komünizm yazılarına olan talep artıyordu. Engels bu durum karşısında "tam da şu an kendimi geri çekemem" [55] diye yazarken tamamen Marx'a uygun davranmaktaydı.

Fakat Engels, Bilimsel Komünizmin teorik ve ideolojik saldırısının gerekliliğini sadece işçi hareketi içinde meydana gelen olaylardan çıkarmıyordu. Aynı zamanda bu dönemde, yani serbest rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçiş döneminde, burjuva felsefesinin, halkların geleceğine, insanlığın bundan sonra yürüyeceği yola ilişkin sorulara bilimsel yanıtlar veremeyeceği iyice görülmüştü. Engels, kendisinin ve Marx'ın daha "Komünist Manifesto"da öngörüyle işaret ettikleri şeyin doğrulandığını görmüştü: Burjuva ideolojisi kendisini mevcut kapitalist ilişkilerin savunuculuğuna adadığı ölçüde ilerici geleneklerini ve burjuva felsefesinin akılcı, unsurlarını bir kenera bırakmıştı. Burjuva felsefesi ve ideolojisinin bu gerici gelişimi, zorunlu olarak, marksizme giderek artan oranda amansız bir savaş açılmasına da yolaçmıştı.

Burjuva düşüncesinin gelecek vaadeden unsurlarını, özellikle diyalektiği, burjuva ideolojisinin gerici unsurları lehine geriletme girişimini Engels, bütün Avrupa'nın düşün hayatında gözlemlemekteydi, fakat bu çaba seksenli yılların Almanya'da özellikle kaba biçimde ortaya çıkmıştı. Buna karşı Engels, altını ısrarla çizerek şöyle diyordu: "Biz Alman sosyalistleri sadece Saint-Simon, Fourier ve Owen gibi atalardan değil, aynı zamanda Kant, Fichte ve Hegel gibi atalardan geldiğimiz için gurur duyuyoruz." [56]

Almanya'daki sınıf mücadelesi Engels'i şu ya da bu teorik çalışma,veya eski bir yazasını yeniden basmak için teşvik ediyordu. Engels, çoğu Almanca yayınlanan eski yazılarının çevrilerek diğer ülkelerin işçi partilerine ulaşması, ya da yeni eserlerin en önemli düşünce ve bilgilerinin özet olarak, ya da uluslararası işçi hareketi içindeki yardımıyla iletilmesi için uğraşıyordu.

Alman sosyaldemokrasisi, seksenli yılların ilk yarısında, saflarındaki burjuva ideolojisinin etkisiyle sistemli olarak karşı karşıya gelmeye başladığında Engels, Bilimsel Komünizmin bu ideolojik saldırısını "Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişmesi" adlı broşürünün Almanca baskısıyla başlattı. Bu broşür 1883'te, Mart ayının başlarında Zürih'te yayınlandı ve illegal olarak Almanya'da dağıtıldı. Bu broşüre Engels toprakta özel mülkiyetin gelişmesi

üzerine bir kısa yazı eklemişti. Bu yazıda Alman sosyaldemokrasisine tarım işçileri ve küçük köylüleri, özellikle Doğu Elbe'de, sosyalist harekete kazanmanın gerekliliği anlatılmaktaydı.

Engels'in "Ütopya'dan Bilime Sosyalizmin Gelişmesi" adlı broşürü büyük bir güncel politik öneme sahipti. Engels, Marx ile birlikte geliştirdikleri bilimsel sosyalizm öğretisi ile sosyalizmin bütün diğer eğilimlerinin arasına ideolojik ve teorik bir çizgi çekerek okurlarına, junker-burjuva devlet sosyalizmi ve küçükburjuva sosyalizminin çeşitli türlerinin karakteri ve sosyal işlevini görme olanağı vermişti. Böylece Engels'in çalışması Alman sosyaldemokrasisi içinde ideolojik çatışmalarda önemli bir rol oynamış oluyordu; broşürün 1883'te iki baskı daha yaptığı ve Almanya'da toplam 10 000 adete ulaşarak -illegal- dağıtıldığı düşünülürse oynadığı rol daha iyi anlaşılır.

Bu çalışmanın -Engels'in seksenli yılların ortalarında sistemli biçimde ideolojik problemleri araştırdığı ve herkesin anlayabileceği gibi gözler önüne serdiği bir dizi yazının ilki- etkisi çok daha ötelerde olmuştu. Fransızca ve onunla aynı zamanda yayınlanan lehçe baskının dışında İtalyanca, Rusça, Danimarkaca, İspanyolca, Flamanca ve İngilizce çevirileri de yapılmıştı, öyle ki doksanlı yılların başında Engels'in "Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişmesi" adlı eseri "Komünit Parti Manifestosu" ile birlikte Bilimsel Komünizmin en yaygınlaşmış yazısı olmuştu. Uluslararası İşçi Birliği'nin faaliyetiyle doğrudan kişisel ilişkiler içinde bulunmayan ve neredeyse onun programatik belgelerini bile bilmeyen yeni bir işçi kuşağı, öncelikle Engels'in bu yazısıyla kendi verdikleri mücadelenin ideolojik temellerine vakıf olmuş, sosyalist perspektifin yasalarını anlamayı öğrenmiş ve zaferin kesin olduğuna ilişkin umutlarını güçlendirmişti.

"Ütopyadan Bilime Soyalizmin Gelişmesi"nin henüz mürekkebi bile kurumamış üçüncü Almanca baskısı binlerce sosyaldemokrat işçi arasında elden ele dolaştırılırken Engels çoktan, öncelikle marksit devlet teorisinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesine hizmet edecek olan yeni bir çalışmaya başlamıştı. Marx'ın bıraktığı belgeler arasında Engels, Amerikalı etnolog Lewis Henry Morgan'ın "Ancientsociety or researches in the line of human progres from savagery, through barbarism to civilization" adlı kitabından kapsamlı özetler bulmuştu. Engels'in izlenimine göre Morgan "Marksist materyalist tarih anlayışını konusunun sınırları içinde yeniden keşfetmişti." [57] Mart 1884 sonunda Engels -"aslında bunu Marx'a borçluyum" [58] demekteydi- Marx'ın Morgan'ın kitabına düştüğü eleştirel notları kullanarak Morgan'ın elde ettiği sonuçları tarihsel materyalizm açısından analiz etmeye ve genelleştirmeye başladı. Ne var ki Engels sadece Morgan'a dayanmıyordu. Aynı zamanda bir çok Kuzey Amerikalı, İngiliz, Alman, Fransız, Rus ve başka bilimadamlarının kapitalizm öncesi toplumsal sistemler üzerine yaptıkları araştırmaların en yeni sonuçlarını değerlendiriyor ve böylece o zamanlar inanlığın ilk/erken tarihi üzerine yapılan şiddetli uluslararası tartışmalara elatmış oluyordu. Bunun dışında eskiden yaptığı uzun yıllarını alan Yunanistan ve Roma tarihine, ayrıca Cermen ve eski İrlanda tarihine ilişkin araştırmalarında elde ettiği sonuçlar epeyce işine yaramıştı.

İlk başlarda Engels bu araştırmasıyla "Bismarck'a bir oyun oynamak ve mutlaka yasaklayamayacağı [...] bir şey yazmak" istemişti. "Fakat bir türlü olmuyor." [59] diye itiraf etmişti Nisan sonlarında Karl Kautsky'e. Ve 1884 yılının Mayıs ayı sonlarında "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı çalışma bittiğinde, Engels için bu çalışmanın legal "Neue Zeit" ta yayınlanamayacağı kesindi. Bunun üzerine sözkonusu çalışma Zürih'te basıldı ve Almanya'da kısmen legal, kısmen illegal dağıtıldı.

Nasıl ki Morgan ilkel toplumun önemli özellikleri ve gelişim aşamalarını doğru *tanımladıysa*, Engels için önemli olan da insanlığın sınıfsız ilkel toplumdan sınıflara bölünmüş topluma nasıl geçtiğini *açıklamaktı*. Böylece Engels, Marx tarafından özellikle "Kapital"de kapitalist toplum düzeninin, ilkel toplum, köleci toplum ve kısmen de feodalizmin kapsamlı incelenmesiyle yapılan analizini mükemmel biçimde tamamlamış oluyordu. Engels bu yolla tarihsel materyalizmi toplumsal yaşamın ve bilimlerin yeni alanlarına uygulayarak tarihsel materyalizmin insanlık tarihinin bütün çağları için genel geçerliliğini kanıtlamıştır. Okurlarına, neden dünya tarihinin, seyri içinde ekonomik bir toplum düzeninin, tarihsel olarak ömrünü doldurduğunda, yerini, zorunlu biçimde daha yüksek bir toplum düzeninin aldığı yasal bir gelişim süreci oluşturduğunu anlatmaktaydı. İşte bunun sonucunda sosyalist ve komünist toplum düzeni, ilkel toplumun çözülmesinden bu yana bütün evrensel tarihsürecinin sonucunu oluşturmaktaydı.

Engels, toplumsal yaşamda maddi üretimin belirleyici rolünden hareketle, zengin tarihsel olgulara dayanarak kitabında,aile ve mülkiyet ilişkilerinin, sınıfların ve devletin biçimlerinin tarihe bağlı, dolayısıyla değişebilir olduğunu kanıtlamıştır. Böylece Engels, o dönemin gerici burjuva toplum teorisi ve tarih felsefesine karşı cephe alıyor ve özellikle bugün olduğu gibi o zaman da burjuvazi ve savunucuları tarafından kullanıla kullanıla eskitilen özel mülkiyetin ve devletin "sonsuzluğu" efsanesini çürütüyordu. Bu kanıt, Alman işçi partisi saflarında bir dizi oportünistin Prusya-Alman devletiyle, yani emekçi kitlelere karşı baskı aracı olarak işlevini sosyalistlere karşı girişilen takibatla gözler önüne seren bir devletle alçakça bir uzlaşmaya hazır oldukları bir dönemde sunulduğu için, daha da güncellik kazanmıştı.

Genel olarak kitabın o dönemde yarattığı yankı, Engels'in bu kitapta Lassalcı devlet anlayışını ele alarak tartışmasıyla açıklanır. Marx ve Engels geçen onyıllar içinde her fırsattan, uluslararası işçi hareketini, baskı aracı olarak devlete ilişkin kendi yaşadığı deneylere dayanarak aydınlatmak için yararlanmışlardı. Seksenli yıllarda Alman işçi hareketi içinde Lassalcılık bütünlüklü bir düşünce sistemi olarak aşılmış olmasına rağmen, halâ -ve sadece Almanya'da değil- belli Lassalcı anlayışlar -örneğin devleti değişmez sınıflarüstü bir kurum olarak sunan, devletin karakterini çarpıtan idealist devlet anlayışı- etkili olmaktaydı. Bu bilimsel olmayan devlet anlayışı Almanya'nın egemen sınıflarının "devlet sosyalizmi" demagojileriyle bazı parti yöneticilerinin - çoğunlukla Genel Alman İşçi Derneği'nin eki üyeleri- kafalarında karışıklık yaratmalarını kolaylaştırmıştı.

Engels şimdi bu konuya ilişkin "Anti-Dühring"te ve "Ütopyadan Bilimsel

Sosyalizmin Gelişmesi"nde söyledikleriyle bağıntı kurmaktaydı. Okurlarına, devletin her zaman kendisini bütün toplumun resmi temsilcisi olarak sunduğunu, oysa "istisnasız egemen sınıfların devleti olduğu ve her durumda esas olarak sömürülen sınıfların ezilmesi için baskı cihazı olarak kaldığı"nı [60] söylüyordu. O nedenle sınıf bilinçli, sosyalizmi kurmak için uğraşan proletaryanın burjuva devlete karşı tavrı sadece şu olabilirdi: Amansız mücadele.

Engels, proletarya devriminden sonra devletin rolünü de ele almış ve bu bağlamda sınıfsız toplumun kurluşunda devletin giderek sönümlenmesinden sözetmiştir. Burjuva, özellikle revizyonist ideolojiler sosyalist devlete karşı saldırılarında Engels'in bu öngörüsüne dayanırlar, fakat Engels'in proletarya devriminin ve sosyalizmin inşasının en azından gelişmiş kapitalist devletlerde eşzamanlı olacağı varsayımından hareket ettiğini bilerek unuturlar. Engels'in devletin sönümlenmesi için sınıfsız komünist toplumun nihaî zaferini önkoşul olarak saydığı ve devletin içe yönelmiş baskıcı işlevini kastettiği de unutulmaktadır. "Zengin azınlığın ortadan kalkmasıyla birlikte" diye yazmaktadır Engels "silahlı bir baskı, ya da devlet erkinin zorunluluğu da ortadan kalkar. Aynı zamanda, gelecekteki sosyal devrimin bu ve başka daha önemli hedeflerine ulaşmak için, işçi sınıfının, önce devletin örgütlü siyasi iktidarını ele geçirmek ve bu iktidarın yardımıyla kapitalist sınıfın direnişini ezmek ve toplumu yeniden örgütlemek zorunda olduğu eskiden beri bizim düşüncemizdi" [61]

Sosyalist ülkelerin toplumsal pratikleri sosyalist devlet iktidarının görevlerinin sosyalist toplumun şekillenmesi ve olgunluk derecesine bağlı geliştiğini ve değiştiğini, -Engels'in daha önce söylediği gibi- "kişilerin yönetilmesi yerine" giderek daha çok "şeylerin yönetilmesi ve üretim süreçlerinin idaresi"nin [62] aldığını tamamen doğrulamaktadır. Fakat sosyalist ve kapitalist devletlerin varlıklarını yanyana sürdürdükleri koşullarda, işçi sınıfının, sosyalist kazanımları korumak ve arttırmak için, eğer sosyalizmi düşüncesizce tehlikeye atmak istemiyorsa gelişmiş sosyalist toplumun inşası ve komünizmin temellerinin atılmasında devletin rolünün daha da arttığı da yine etkin biçimde kanıtlanır.

Fakat Engels sadece devlet sorununda Lassalle'den kaynaklanan yanılsamalarla ilgili değildi. Bunun ötesinde Lassalcıların genel oy hakkını abartmalarına saldırıyor ve burjuva- demokratik cumhuriyetin sahte demokratik karakterini teşhir ediyordu. Engels, Alman sosyaldemokrasisinin mükemmel seçim başarılarını kesinlikle reddetmiyor, tersine bu başarıları devrimci bir taktiğin sonuçları olarak takdir ediyordu, öyle ki bu taktik sayesinde Alman işçi sınıfı burjuva seçim hakkından yararlanma konusunda uluslararası düzeyde önemli deneyimler kazanabilmişti. Fakat Engels, aptallıktan, gerçek güç ilişkilerinin oportünistçe yanlış değerlendirilmesi nedeniyle, ya da alçaklıktan, proletaryayı yanıltmak için, işçi sınıfının ancak oy pusulasının yardımıyla siyasal iktidarı elde edebileceği gibi saçma bir teoriyi savunanlara karşı çıkıyordu. "Genel oy hakkı" diye yazıyordu kitabında [...] işçi sınıfının olgunluğunun ölçüsüdür. Bugünkü devlet içinde bundan fazlası değildir ve hiç bir zaman olamaz." [63] Bu değerlendirmeyle Engels, uluslararası işçi hareketi-

ne, proletaryanın devrimci partisinin, burjuva devlette genel seçim hakkına karşı tutumuna ilişkin bugün bile geçerli olan bir talimat vermiş oluyordu. Sosyaldemokrat ve revizyonist teorisyenlerin iddialarının aksine tarih-fakat son derece açık ve net biçimde günümüz de olmak üzere- işçi sınıfının burjuva-parlamenter demokratizmden yararlanması ve onu emperyalizme, militarizme ve faşizme karşı bütün gücüyle savunması gerektiğini, fakat burjuva-parlamenter demokratizmin, hiç bir zaman, işçi sınıfının müttefikleriyle birlikte, halkın egemenliğini, sosyalist devlet iktidarını kurabileceği, savunabileceği, ya da pekiştirebileceği bir biçim olmadığını kanıtlamıştır.

Marksizmin oluşum tarihinde ilk kez Engels, "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı kitabında ailenin, evliliğin ve bağıntılı olarak da ayrı toplum düzenlerinde kadının farklı konumunu inceliyordu. Evlilik ve Aile gibi toplumsal kurumların üretim ve mülkiyet ilişkilerinden kaynaklandığından hareket ederek burjuva evliliğini şiddetle eleştiren Engels, kadının,ilk başlarda tamamen eşit konumunu, ilkel toplumdan köleci topluma geçilmesiyle, yani üretim araçlarında özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte yitirdiğini, yani sömürgeci toplumda kadının eşitsizliğinin ekonomik nedenleri olduğunu kanıtlamaktaydı. Üretim araçlarında özel mülkiyet koşulları altında, diye yazıyordu Engels, kadın, yani "ilk hizmetçi toplumsal üretime katılımdan dışlandı. Ancak günümüzün büyük sanayisi ona -aslında sadece kadın proleterlere- toplumsal üretimin yolunu yeniden açmıştır."[64] Sosyalist toplum, diye açıklıyordu Engels okurlarına, üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve kadınların üretim sürecine daha geniş ölçüde çekilmesi sayesinde toplumsal yaşamın bütün alanlarında -ve sadece biçimsel hukuk açısından değil- kadına tam eşitlik güvencesinin koşullarını yaratmaktadır, bu gerek cumhuriyetimizde, gerekse de diğer sosyalist devletlerde giderek daha çok doğrulanan bir tahmindir. Engels'in öngörüsüne göre sosyalizmde kadın ev işleri yükünden de giderek artan ölçüde kurtulacaktır, çünkü toplum kadının bu işlerinin büyük bölümünü üstlenecektir. Kadın ve erkeğin tam eşitliği, karşılıklı saygı ve -kesinlikle ekonomik düşüncelerden etkilenmemiş- gerçek sevgiye dayalı yeni, daha yüksek bir aile biçimi gelişecektir.

Engels,"Anti-Dühring" ve "Doğanın Diyalektiği"nde doğa bilimsel buluşları marksist felsefeyi kurmak ve geliştirmek için değerlendirdiği gibi, "Ailenin Kökeni"nde de tarih ve toplum bilimi alanlarında elde edilen yeni bilgileri işçi sınıfının dünya görüşünü daha da geliştirmek için kullanmıştır. "Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişmesi" yazısı gibi Engels'in "Ailenin Kökeni" adlı çalışması da bu bakımdan önemli bir rol oynamıştı. Yayınlandıktan kısa süre sonra kitap İtalyanca, Romanca, Danimarkaca ve Fransızcaya çevrildi. Bunları başka çeviriler de izledi. Kitap Almanya'da henüz Engels yaşarken beş baskı yaptı, bunlardan 1891'de yayınlanan dördüncü baskı Engels tarafından büyük ölçüde gözden geçirilmişti.

Marx'ın ölümünden sonra Engels'in bilimsel çalışmalarında ilgilendiği ve -kısmen ilk kez- materyalist diyalektik yöntemi yaratıcı biçimde uyguladığı alan ve problemlerin çok çeşitliliği dikkat çekmektedir. Felsefi, ekonomik ve tarihsel incelemelerin yanısıra, devlet teorisiyle, dinin eleştirisiyle, ordu tari-

hiyle ilgili incelemeler ve sık sık gündeme gelen güncel- siyasal araştırmalar birlikte yürüyordu. Bilimsel Komünizmin tüm bütünleyici unsurları Engels tarafından yeni bilgilerle zenginleştirilmişti.

Marx'ın ölümünden kısa süre sonra Engels, ölen dostunun biyografisini yazmayı planlamıştı. Ne yazık ki bu planını gerçekleştiremedi. Fakat doğrudan, ya da dolaylı olarak Marx'ın faaliyetinin önemli safhalarını ele alan ve böylece bir Marx biyografisinin ön çalışmalarını oluşturan bazı makaleler yayınladı.

Georg Wearth, Wilhelm Wolf, Johann Philipp Becker ve Sigismund Borkheim gibi en yakın mücadele arkadaşları üzerine bir dizi biyografik anlatıların yanı sıra Engels, 1884'de "Marx ve'Neue Rheinische Zeitung" adlı makaleyle 1885'de "Komünistler Birliği'nin Tarihine İlişkin" adlı incelemeyi kaleme aldı. Her iki çalışma da önce "Sosyaldemokrat" da yayınlandı ve böylece binlerce okura hemen ulaştı. Bu çalışmalar Alman işçi hareketinin demokrasi ve toplumsal ilerleme için mücadelede şanlı geleneklerini bilimsel bir titizlikle yansıtmış ve işçiler arasında proleter hareketin gücü ve yenilmezliğine ilişkin gurur duygusu yaratmıştı. Her iki çalışma da 1848-'49 devrim döneminde Marx ve Engels'in avunduğu taktik ilkeleri anımsatarak, Alman sosyaldemokrasisinin Prusya-Alman askeri devletine karşı strateji ve taktiğinin geliştirilmesini desteklemişti.

Engels, Komünistler Birliği'nde temsil edilen Alman işçi hareketinin devrimci kökenlerini görülebilir kılmaya büyük önem veriyordu. Devrimci Alman işçi hareketinin başlangıcı Bilimsel Komünizmle kopmaz biçimde bağlıydı. O bakımdan Engels, dolaylı da olsa, Alman işçi hareketinin politik ve ideolojik gelişiminin kaynağını Lasal'de aramaya çalışan burjuva, ya da küçükburjuva görüşlere karşı -ki bu görüşler daha o zaman ortaya çıkmış bulunuyordu- polemik yapmaktaydı. Engels'in tarihsel incelemeleri oportünistleri, onlarca yıllık mücadele içinde denenmiş marksist ilkelerin çarpıtıcıları olarak teşhir ediyor ve sosyalist harekete yeni katılan sınıf bilinçli işçilerin eğitilmesini talep ediyordu.

Uluslararası işçi hareketi, özellikle de Alman sosyaldemokrasisi içinde seksenli yıllarda gündeme gelen ideolojik çatışmalar Engels'e Marx ile kendisinin daha Komünistler Birliği döneminde savundukları şu düşünceyi daha da pekiştirme olanağı vermişti: Bir işçi partisinin kararlılığı, etkileme gücü, gelişme yeteneği, bir bütün olarak partinin ve tek tek bütün üyelerinin ona dayanarak mücadeleyi yürüttükleri bilimsel temellere dayalı ideolojik esasa bağlıdır. Bu proleter dünya görüşünün esası bugüne kadar diyalektik ve tarihsel materyalizmdir. İşçi sınıfının ve onun devrimci partisinin tarihsel misyonu ancak diyalektik ve tarihsel materyalizm sayesinde anlaşılabilir.

"Anti-Dühring" de diyalektik ve tarihi materyalizmi sistematik biçimde yani Bilimsel Komünizmin diğer bütünleyici unsurlarıyla iç bağıntıları içinde anlatan Engels, şimdi de proleter dünya görüşünün felsefi esasları ve önerilerini ayrıntısıyla gözler önüne seriyordu. 1886'da kaleme aldığı "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu" adlı çalışma da bu amaca hizmet etmekteydi.

Bu eserin nasıl ortaya çıktığına ilişkin Engels'in kendisi bir önsözde, Marx ile birlikte daha 1845'te felsefelerinin Hegel ve Feuerbach felsefesiyle ilişkisini ele almayı düşündüklerini, fakat bu sorunda görüşlerini ayrıntısıyla anlatmaya fırsat, ya da zaman bulamadıklarını söylemektedir. Bunu şimdi telafi etme isteği ve gerekliliği, seksenli yıllarda Avrupa'nın düşünce hayatında bir burjuva felsefi akım olan yeni-Kantçılığın klasikAlman felsefesinin başka bir değer kazanmasına yolaçarak sosyaldemokrasinin saflarında bazı küçükburjuva aydınları etkilemeye başlamasıyla daha da güçlenmişti. Böylece Engels'in, marksizmin savunulması konusunda diğerlerinden önde olan bu çalışması da işçi hareketinin siyasal mücadelesinin doğrudan ihtiyaçlarından kaynaklanmış oluyordu.

Nisan ve Mayıs 1886'da "Neue Zeit" da ve 1888'de broşür olarak yayınlanan bu yazısında Engels, Bilimsel Komünizmin felsefi kaynaklarını, özellikle Hegel'de diyalektik yöntemi ve Feuerbach'ın felsefesinde materyalizmi eleştirel tarzda değerlendirmiştir. Bunun da ötesinde diyalektik ve tarihsel materyalizmin esaslarının sistematik bir anlatımını sunmuştur.

Çalışmasının ilk iki bölümünde Engels, Hegel'in, diyalektik düşüncenin gelişmesi için çığır açıcı hizmetlerini ve "materyalizmi yeniden doğrudan doğruya tahta oturtan Feuerbach'ın devrimci eylemini[65] anlatıyordu. Böylece Engels, 19. yüzyılın sonunda kapitalizmi ideolojik olarak aklamak için insanın düşünce tarihinden ilerici ne varsa uzaklaştırmaya çalışan burjuvazinin ardıllarına karşı burjuva sınıfının felsefe ve dünya görüşü alanındaki ilerici geleneklerini savunmaktaydı. Militarizme ve obskürantizme (cehaleti yükseltme) karşı mücadelede işçi sınıfının müttefikleri olarak ilerici burjuva aydınların kazanılması için, Engels'in, yükselen burjuvazinin yarattığı değerli herşeyin sadece ve sadece modern işçi hareketinin teorisinde muhafaza edildiğini kanıtlamasının büyük önemi vardı.

Engels, Feuerbach ile ilgili takdirini, onun diyalektiği anlamamasına, idealist tarih anlayışına yönelttiği ilkesel eleştiriyle birleştiriyordu. Bunu, daha 1845-1846'da Marx ile birlikte "Alman İdeolojisi"ni kaleme alırken karşılaştıkları bilgilere dayanarak yapmaktaydı, ve büyük ihtimalle o zaman kaleme alınan yazıları kullanmıştı.

Engels, doğa bilimsel alanda çığır açıcı her yeni buluşun materyalizmi zenginleştirdiğini, fakat ancak materyalizmin diyalektikle diyalektik materyalizm olarak birleştirilmesiyle tamamen yeni bir nitelikte felsefenin ortaya çıktığını göstermişti. Marksist felsefeyle birlikte gerek Hegel'in idealist diyalektiği, gerekse de Feuerbach'ın metafizik materyalizminin aşıldığını ve ortadan kalktığını, felsefi düşüncenin gelişiminde yeni bir çığırın açıldığını kanıtlamıştı Engels.

Bu bağlamda Engels, -Feuerbach'ın düşüncelerini benimseyip geliştirerek- klasik biçimde şu bilgiyi formüle ediyordu: "Bütün, özellikle de yeni felsefelerin en büyük temel sorunu düşünmekle olmak arasındaki ilişkidir."[66] Engels, bu sorunun -olmak ile bilinç madde ile ruh arasındaki ilişki sorunu-yanıtının materyalistlerle idealistleri birbirinden ayırmanın belirleyici kriteri

olduğunu kanıtlamıştır. Böylece Engels, bütün zamanlar için, materyalist ve idealist dünya görüşleri arasındaki karşıtlığı farklı etik görüşlere indirgemeye çalışan materyalizmin düşmanlarının bilimsel olmayan tasnifini çürütmüş oluyordu.

Engels, felsefenin temel sorunu olan olmak ve bilinç, madde ve ruh arasındaki ilişki sorunun dünyanın bilinebilirliliği sorunuyla sıkı bir ilişki içinde olduğunu gözler önüne sermişti. Materyalistler dünyanın bilinebilirliğini açık biçimde kabul ederken, idealistler bu soruya farklı yanıtlar verirler. Engels, teorik ve ideolojik mücadelede bu soruların işçi hareketi için belirleyici bilimsel kriterler oluşturduğunu, sınıf düşmanıyla zorunlu ideolojik çatışmaları taraflı ve kararlı bir biçimde yapabilmek için işçi sınıfına olanak sağladığını açıklıyordu.

Bu açıdan, Engels'in, yazısında dinin kökenini, sosyal köklerini ve işlevini ele alması önemliydi. Feuerbach'ın, "hıristiyan tanrı sadece insanın hayali bir yansımasıdır" [67] sözlerini, Feuerbach'ın soyut insan kavramına katılmasa da, takdir etmekteydi. Dinin, özellikle hıristiyan dininin insanlık tarihinde sosyal ve siyasal işlevini anlatan Engels, üstyapının bir parçası olarak dinin geçici niteliğini gözler önüne seriyordu.

Engels, Ludwig Feuerbach üzerine incelemesinin son bölümünde toplumsal gelişme yasaları sorununu ele almıştı. Bir kez daha -daha önceki yazılarında olduğu gibi- neden ancak materyalist diyalektiğin gelişmesinin Marx'a ve kendisine, Feuerbach'ın da ötesine geçerek materyalizmi insan toplumunun gelişmesine uygulama ve aynı zamanda toplumsal yaşam üzerinde etkili olan genel yasaları ortaya çıkarma olanağı sağladığını açıklamaktaydı. Öte yandan doğayı ve toplumu etkileyen yasaları aynılaştırmama konusunda uyarıda bulunuyordu: "Doğada -eğer insanların doğaya reaksiyonlarını göz önüne almazsak- birbirini etkileyen, karşılıklı hareketlerinde genel yasanın geçerlilik kazandığı bir sürü bilinçsiz, kör etken vardır. Olanlar [...] istenilen, bilinçli bir hedef olarak gerçekleşmez. Buna karşılık toplumların tarihinde sözkonusu olan bilinçli, düşünce ve tutkuyla hareket eden, belirli hedeflere yönelik faaliyet gösteren insanlardır, bilinçle seçilmiş bir amaç, iradeyle saptanmış bir hedef olmaksızın hiç bir şey gerçekleşmez." [68] Engels'e göre, toplumsal gelişmenin genel yasalarının ancak ve ancak onların eylemleriyle kendisini kabul ettirebildiği halk kitlelerinin, özellikle işçi sınıfı ve onun öncüsünün muazzam tarihsel yaratıcı gücü buradan kaynaklanır.

Böylece Friedrich Engels, "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu" adlı yazısıyla uluslararaı işçi sınıfına burjuva felefesine karşı mücadele için mükemmel bir teorik dayanak sunuyordu. Engels'in bu çalışması bütün ülkelerin sosyalistlerine, saflarındaki idealist dünya görüşü taraftarlarını tespit etmek ve bu unsurlarla savaşmak için önemli bir yardım sağlamaktaydı. Fakat herşeyden önce uluslararası devrimci işçi hareketine, işçi sınıfı, bilimsel dünya görüşü ve devrimci sınıf partisinin ayrılmaz bir bütün olduğu bilincini vermişti.

Bu diyalektik birlik Marksizm-Leninizmin karşıtlarının, özellikle modem

revizyonistlerin en şiddetli saldırılarına maruz kalmıştı. Bunlar çoğu kez "modem marksistler" maskesi altında marksizm ile işçi sınıfını, marksizm ile işçi partisini inatla birbirinden ayırmaya çalışıyorlardı. Fakat daha yirmi beş yaşındaki genç Marx, bilimsel teoriyle donanmış devrimci partinin tarihsel zorunluluğunu ve önder rolünü şu sözlerle tespit etmişti ve böylece daha o zamanlar günümüzün Marx tahrifatının varyasyonunu öz olarak eleştirmişti: "Felsefe işçi sınıfı ayağa kalkmadan kendisini gerçekleştiremez, felsefe gerçekleşmeden işçi sınıfı ayağa kalkamaz." [69]

Aynı şey emperyalist "marksolog"ların, ya da "modem marksistler"in pozitivist bir tutum içinde marksizmde bilimle ideolojiyi birbirinden ayırmaları hususunda da geçerlidir. Böylece, Marx, Engels ve Lenin'in öğretisinin özü, işçi sınıfının bilimsel dünya görüşü olarak görmezden gelinmeye çalışılmakta ve Marksizm-Leninizm işçi sınıfının dünyayı değiştirici eyleminin kılavuzu olmaktan çıkarılıp toplum yaşamının belirli alanları için analizin soyut akademik yöntemine indirgenmektedir. Marx, Engels ve Lenin'in teorileri işçi sınıfının mücadelesinden koparılır ve marksizmin tek bir hedefine bile devrimci işçi sınıfının ve işçi sınıfının müttefiki emekçilerin örgütlü eylemi olmaksızın ulaşılamayacağı gerçeği reddedilirse, bu teorinin Marx, Engels ve Lenin ile hiç bir ilgisi kalmaz. Ne var ki bu örgütlü eylem -bütün tarihsel deneylerin gösterdiği gibi- bir önderlik gerektirmektedir ve "Komünist Manifesto"dan bu yana bu rolün sahibinin ancak ve ancak işçi sınıfının devrimci partisinin olduğu kanıtlanmıştır. İşçi sınıfının çıkarları ve tarihsel misyonunun teorik ifadesi olarak Bilimsel Komünizm, o nedenle, Friedrich Engels'in "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu" adlı çalışmasında yazdığı gibi, "daha baştan özellikle işçi sınıfına" [70] hitap etmek zorundaydı ve sadece bu sınıf sayesinde ve onun önderliğinde gerçekleşebilirdi.

Engels, Marx ve Engels'in daha önce yayınlanmış yazılarının yeniden basılması ve eserlerinin çevrilmesine çok fazla zaman harcamıştı. Çeşitli ülkelerin sosyalistlerinin isteği üzerine yeniden basılan sayısız yazıya, bilimin en yeni durumunu özetlediği, burjuva eleştirmenlerle tartıştığı tarihsel açıklamalar sunduğu, ya da terminolojik sorunları açıklığa kavuşturduğu bir sürü önsöz yazdı.

1883 yılında "Komünist Parti Manifestosu"nun üçüncü Almanca baskısının ayrıca "Kapital"in çoğaltılmış üçüncü baskısına önsöz yazdı. Bir sonraki yaz Marx'ın "Ücretli Emek ve Sermaye"sini, 1885'te ise "Felsefenin Sefaleti"ni ilk kez Almanca olarak yayınladı. İkisi için de önsöz yazmıştı.

1886 başında yeni baskısı yayınlanan "Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor" adlı eserin ve "Konut Sorununa İlişkin" adlı araştırmasının bütünlediği bu yazılar, Alman işçileri arasında sömürünün niteliği ve biçimleri ve "devlet sosyalizmi" demogojisi üzerine netleşme sağlanması ve henüz varlığını sürdüren Lassalcı ideolojinin kalıntılarının az çok üstesinden gelinmesine yolaçmıştı.

Nasıl ki sözkonusu eserlerin görevi Alman sosyaldemokrasisinin ve ekonomik alanda uluslararası işçi hareketinin teorik temellerini sağlamlaştırmak

olmuşsa, Engels de Marx'ın "Köln'deki Komünistler-Davası Üzerine İfşaatlar" ve "Louis Bonaparte'ın 18. Brumeri" adlı yazılarını yeniden yayınlayarak proleter sınıf mücadelesinin stratejik ve taktik ilkeleri ve deneylerini aktarıyordu. Engels özellikle Alman sosyaldemokratların tarım işçilerini partiye kazanmalarını ve demokratik cumhuriyet için mücadelede emekçi köylülerle sıkı bir ittifak kurmalarını önemsiyordu. Bu görevin yerine getirilmesinde partiyi desteklemek için iki yazı yazmıştı: "Die Mark" 1883 ve "Prusya Köylülerinin Tarihine İlişkin", 1886.

Engels araştırmalarında herkesin anlayabileceği bir dille, başlangıçta serbest bir toprağın junkerler tarafından nasıl gaspedildiğini ve bir zamanlar özgür olan köylülerin nasıl angarya köylülerine, ya da gündelikçilere dönüştürüldüğünü açıklar. Böylece tarım işçileri ve küçük köylülere büyük toprak sahiplerinin mülksüzleştirilmelerinin sadece tarihsel adaletin doğal bir edimi olduğunu anlatır. Sosyaldemokrasinin müttefikleri olarak emekçi köylülerin kazanılmasında doğrudan yardım edebilmek için Engels, "Die Mark" adlı makalesini gözden geçirerek kitle bildirisi haline getirdi ve bu bildiri 1884 yılında "Alman Köylüsü, Daha Önce Neydi, Bugün Ne, Ne Olabilir?" başlığıyla Almanya'da -tabii illegal olarak- dağıtıldı.

Bu "Köylü bildirisi"nin sonunda -"Sosyaldemokrat" bildiriyi böyle tanımlıyordu- Engels, tarım işçileri ve emekçi köylülere, büyük toprak sahiplerinin nasıl mülksüzleştirileceğini ve gelecekte üretimin nasıl örgütleneceğini gösteriyordu, zira "toprak ilişkisinde bu yenilenme küçük köylü yoldaşlara [...] büyük işletmenin ve tarım makineleri kullanmanın bütün avantajlarını sunar [...].

Büyük ölçekli tarım ve tarım makinelerinin kullanılması, başka bir deyişle şu anlama gelmektedir: Bugün tarlalarını kendileri işleyen küçük köylülerin büyük bölümünün tarımsal emeğinin gereksizleşmesi. Tarımdan sürülen bu insanların işsiz kalmamaları, ya da kentlere itilmemeleri için kırda endüstriyel uğraşa ihtiyaç vardır ve bu onlar için büyük ölçekte yapıldığında yararlı olabilir [...].

Bu nasıl mümkün kılınacaktır? Alman köylüsü bunu düşün. Bu konuda size tek omuz verecek olanlar *sosyaldemokratlardır.*" [71]

Olağanüstü büyük sorumluluk duygusu nedeniyle Engels, bir çok kez, kendisinin ve Marx'ın eserlerinin başka dillere çevirilerini bizzat redakte ediyordu. 1883-1888 arası bir çok eserin çevirisini gözden geçirmiş, düzeltmiş ve yeniden kaleme almıştı: "Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi"nin İtalyanca baskısı, Marx'ın "Felsefenin Sefaleti"nin Almancası, Marx'ın "İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu"nun İngilizce çevirileri, Marx'ın "Serbest Ticaret Sorunu Üzerine Konuşma"sı, "Komünist Parti Manifestosu"nun ve "Kapital"in birinci cildinin İngilizce çevirileri, "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni"nin İtalyanca ve Danimarkaca çevirileri. Engels doksanlı yıllarda da bu faaliyetini aynı hızla sürdürdü. Bu çevirilerin çoğuna Engels önsöz yazmıştı; ve bütün bunları "esas" bilimsel ve siyasal çalışmasının yanısıra yapıyordu! O nedenle bazı planları -örneğin 1843'ten 1863'e kadar Alman

sosyalist hareketinin, ya da Uluslararası İşçi Birliği'nin Tarihinin yazılması gerçekleşemedi. Bu durum bazen ona acı verse de kaçınılmaz olduğunu biliyordu. "Benim gibi [...] elli yıldan fazla bir süredir bu hareket içinde faaliyet gösteren biri için" diye yazıyordu "Kapital"in üçüncü cildine önsözde, "buradan kaynaklanan işler reddedilemez, hemen o an yerine getirilmesi gereken bir görevdir." [72]

Dünyaya Açık, Dost Bir Ev

Engels'in en yakın arkadaşlarını bile sık sık şaşırtan iş yoğunluğu ve verimliliğinin başlıca nedenlerinden biri sahip olduğu demirden özdisiplin ve zamanı doğru kullanmasıydı. Engels zamanı iyi kullanmaya her zaman özen göstermişti. Fakat şimdi, Marx'ın ölümünden sonra üstlendiği görevler iki katına çıktığından gücünü ve zamanını mümkün olduğu kadar ekonomik kullanmayı titizlikle gözetiyordu. Sık sık hissettiği hastalıkları da enerjisini tutumlu kullanma konusunda onu uyarmaktaydı.

Engels'in erken yattığı pek nadirdi, çoğu kez gece yarısını epeyce geçe uyuyordu. Buna karşılık sabahları nispeten geç kalkar, kahvaltıdan sonra postacının hergün evine bıraktığı sayısız gazete ve dergiyi okur ve eğer başka görevleri nedeniyle kente gitmesi gerekmiyorsa yazışmalarıyla ilgilenirdi. Öğle yemeğinden sonra yakındaki tepelik arazide, ya da Regent's Park'ta yürümeyi severdi. Öğle gezintisinden sonra ise bilimsel çalışmalara girişirdi. 19 sularında akşam yemeğini yedikten sonra bir saat kadar dinlenip okuma ve yazma işlerine koyulurdu. Eğer konuklar varsa sohbete her zaman biraz şarap ya da -daha çok tercih edilen- soğuk bira eşlik ederdi. Engels iyice yaşlanıncaya kadar şarabı da birayı da çok severek içti.

Mary Ellen Bums evlendikten sonra Engels'in evi daha da sessizleşmişti, gerçi ticaretle uğraşan Percy Rosher, cesur, fakat çoğu kez başarısızlıkla sonuçlanan planlarıyla bazen heyecan yaratmıyor değildi. Aile bu durumda hemen Engels'e sığınıyor ve yardım talep ediyordu. Öte yandan Engels, Pump'un çocuklarıyla, özellikle 1882'de dünyaya gelmiş olan Lilianla çok iyi anlaşıyor, ondan çok hoşlanıyordu. Pump çifti ve çocuklarıyla birlikte hafta sonlarını deniz kenarında geçiriyor, çocuklarla birlikte ortalığı velveleye veriyor ve suda kağıttan gemiler yüzdürerek neşeleniyordu.

Ancak Marx'ın kızları ve aileleri Engels'e karısının akrabalarından daha yakındı. Gerek kocası Dr. Edward Aveling ile birlikte Engels'in evine sık sık gelen Eleanor, gerekse de Laura ile çok içten ve sıkı ilişkiler içindeydi. Ölen Jenny Longuet'in çocuklarıyla da ilgileniyordu. Laura Lafargue'a ailevi ve siyasal olayları aktarıyor ve onu kendisini ziyaret etmesi için ikna ettiğinde bu yeteneği nedeniyle kendisini sevinçle takdir ediyordu. Aslında doktor olan Paul Lafargue bütün gücünü ve zamanını devrimci işçi hareketine adadığı için, ayrıca sık sık hakkında dava açıldığından, ailenin mali durumu genel olarak çok kötüydü. Böyle durumlarda Engels onlara da yardım ediyordu ve

seksenli yılların ortalarından itibaren Lafargueların geçimini büyük ölçüde Engels sağlamıştı. Düzenli bir gelire sahip olmayan Avelinglerin yardımına koşan da yine Engels'di. O, bu yardımların Fransa ve İngiltere'deki sosyalist hareketin yararına olduğunu bilmekteydi.

Londra'da yaşayan dostlar, ya da yakın tanıdıkları arasında Avelingler'in dışında Komünistler Birliği ve Uluslararası İşçi Birliği günlerinden eski silah arkadaşları Friedrich Lessner ve İngiliz işçi önderi John Bums bulunmaktaydı. Bazen George Julian Harney ziyarete gelirdi, sevgiyle Jollymeyer diye çağırdıkları Schorlemmer Manchester'den, bazen de -ne yazık ki çok seyrek- Samuel Moore çok uzaklardan, Nigeria'dan geldiklerinde her zaman büyük bir sevinç duyulurdu.

Ne tuhaftır ki, sık sık Engels'in yanında görülen yeni yoldaşları ve dostları ona Bismarck, Sosyalistler Yasasıyla bahşetmişti. Karl Kautsky, karısı Louise ile birlikte Londra'ya taşınmıştı ve "Neue Zeit"ı buradan redakte ediyordu. Kautsky, Engels'e sık sık gelip gidiyordu "ve bir evlat gibi yürekten bir kabul görmüştü." [73] Ve 1888 yılında İsviçre Hükümeti Bismarck'ın talimatıyla "Sosyaldemokrat" çalışanlarını ülkeden çıkardığında Londra'ya giden Bernstein, Motteler, Schlüter ve diğerleri de Engels'in evinin dostlukla karşılanan konukları arasına katıldılar.

Bütün ülkelerden öğütlerini almak, onunla fikir alışverişinde bulunmak, akıl danışmak için Engels'e gelenlerin sayısı giderek artıyordu. Almanya'dan sık sık August Bebel, Wilhelm Liebknecht ve Paul Singer ziyaretine geliyorlar ve Engels onları evinde konuk ediyordu. Rus işçi hareketinin temsilcisi olarak Vera İvanovna Zazuliç ve Georgi Walentinoviç Plehanov, Polonyalı sosyalistler Maria ve Stanislaw Mendelson da Engels'in konukları arasında yer alıyor ve dostlukla karşılanıyorlardı. Seksenli yılların sonlarına doğru Engels'in Avusturya işçi önderi Dr. Victor Adler ile ilişkisi dostluğa dönüştü, o da -aynı Belçikalı Eduard Anseele ve Emile Vandervelde, ya da Fransız Marc-Louis-Alfred Delcluze ve Ferdinand Roussel gibi- Londra'ya geldiğinde Engels'in konukseverliğinin keyfini çıkarıyordu.

Engels, son derece nazik bir ev sahibi, son derece hoş sohbet biriydi. Renli olarak ömrünün sonuna kadar eğlenceyi seven neşeli bir adam olarak kaldı. Engels'in dostları, ya da o günlerde Londra'da bulunan konuklar her pazar akşamı Engels'in evinde buluşurlardı. Mary Ellen ya da Lenchen Demut'un son derece iyi ağırladığı konuklar geç saatlere kadar oturur, şarap ve bira içerek, başka ülkelerden gelen konukların anlattıklarını dinler, Londra'nın kamu hayatındaki aktüel olayları tartışır uluslararası işçi hareketinin acil sorunlarını, ya da egemen sınıfların politikasını görüşürlerdi. Böylece sık sık Sergej Michailoviç Kravçinski, Vera İvanovna Zazuliç ve Almanya'da kadın işçi hareketine önemli hizmetlerde bulunan Gertrud Guillaume-Schack'ın da katıldığı bu pazar akşamı meclisleri siyasî düşünce alışverişinin önemli bir parçası haline gelmişti ve belki de bazı kararlar bu tartışmalarda olgunlaşmıştı.

Ne var ki Engels'in evinde kurulan bu meclislere katılanlar sadece sosyalistler değildi. Örneğin, Engels'in Bad seferinden tanıdığı ve -hiç bir zaman

burjuva demokratizminin ötesine geçemese de - güçlü karakteri nedeniyle takdir ettiği ve saygı duyduğu yaşlı bir kırk sekizli olan Dr. Eugen Owald da sık sık katılırdı bu pazar akşamı meclislerine. Bazen Engels, sahici bir bilgilenme isteği hissettiği tamamen farklı düşüncedeki insanları da çağırırdı. "Engels'in hiç bir zaman affetmediği tek şey riyakârlıktı" diye yazar Eleanor Marx-Aveling isabetle. "Kendi kendisine dürüst olmayan, bundan da ötede, partisine sadakatsizlik gösteren biri Engels'ten merhamet göremez." [74] Proletaryanın davasına ihanet edenler Engels'in gözüne görünmemeliydiler, buna karşılık yanılgı içinde olanlara, gerçeği arayanlara elinden geldiğince yardımcı olurdu.

Böylece o dönemde muhafazakâr olan yazar Hellmut von Gerlach bir çok kez Engels'in evinde bulunmuştu. Aynı adam yirmi yıl sonra burjuva savaş karşıtı ve Prusya militarizminin düşmanı olmuş, aradan bir yirmi yıl daha geçtikten sonra anti-faşist halk cephesi hareketine katılmıştı. Engels'in çevresinde sosyal muhafazakâr bir ekonomist olan Dr. Rudolph Meyer'i görmek de mümkündü. Engels Meyer'in sosyal-ütopik görüşlerini reddediyordu, fakat - Bismarck'ın takibatına uğrayan- bu adamın Bismarck'a boyun eğmektense sürgünü göze almasını da takdirle karşılıyordu. "İyi bir Doğu-Elb'li olarak alkol düşmanı sayılmazdı" diye bildirmektedir Bernstein, "ve bir akşam Engels'in evinde epeyce kafayı bulmuştu. İçinde bulunduğu durumun bilincinde, dili dolaşarak bir kaç kez şöyle bağırması çok eğlendiriciydi: 'Hayır, benim gibi Prusyalı bir muhafazakârın, günün birinde Londra'da devrimci komünistlerin meclisinde çakırkeyf olacağımı biri bana söylemeliydi!" [75]

Engels, pazar akşamları kurulan bu mecliste zoraki hiç bir şeyin olmamasına çok önem veriyordu. Almanca, İngilizce ve Fransızca sohbet ediliyor ve çok çeşitli konular tartışılıyordu. Gülen bir filozof olan Engels, mücadeleyle dolu kendi yaşamından eğlenceli hikayeler anlatmayı sevdiği gibi, dostlarının yaşadıklarından, anılarından komik hikayeler anlatmalarını severdi. Bu meclislere katılanlar onlarca yıl sonra bile Engels'in yürek ferahlatan bulaşıcı kahkahalarını hatırlamaktadırlar. Engels şarkı söylemeyi de severdi, özellikle anglikan din adamlarını alaya alan İngiliz şarkısı "Vicar of Bray"ı. Fakat söylediklerinin melodik olmaktan çok gürültülü olduğunu kendisi de biliyor, o nedenle eğlencenin bu biçimini dostları Samuel Moore ya da bir sürü komik avam şarkısı bilen Percy Rosher'e bırakıyordu.

Tatil ve bayram günlerinde dostları arasında böylesine rahat olan Engels hafta içi çok yoğun çalışıyordu. Çalışma tarzı ve çalışma alışkanlıkları son derece disiplinliydi. Duvarları kitaplarla dolu çalışma odasında "yerlerde ufacık bir kağıt parçası bile görmek mümkün değildi, yazı masasının üzerinde duran yaklaşık bir düzine kitabın dışında bütün kitaplar yerlerinde dururdu" demektedir Marx'ın damadı Paul Lafargue.

"Üstü başı da böyle itinalıydı [...] Aynı giysileri buruşturmadan, deforme etmeden bu kadar uzun bir süre giyen bir başkasını daha tanımıyorum. Kendisi için ne kadar tutumluysa ve sadece zorunlu ihtiyaçları için para harcıyorsa partiye ve zorda kalmış yoldaşlarına karşı o kadar eli açıktı." [76]

Engels için boş zamanlarında dostlarla neşeli saatler geçirmenin yanısıra edebi eserler okumaktan daha güzel bir şey yoktu. Hayatı boyunca edebiyata -gerek şiir, gerekse düzyazı- tutkulu bir ilgi duymuş, fakat bu eğiliminin peşinden, gençlik yıllarında olduğu gibi gidememişti. Bilimsel çalışmaları ve gazetecilik faaliyeti Engels'in dünya literatürü ve dünya kültürüne ne kadar vakıf olduğunu açıklıkla göstermektedir. Felsefe, tarih ve ekonomiyle ilgili yazılarının bir çoğu, gerek Avrupa halklarının, gerekse de Avrupa dışındaki halkların edebiyatından örnekler, alıntılar, imalarla doludur ve bu durumun bazı çalışmalarının sanatsal tarzda kaleme alınan düzyazılar olmasını sağladığı kuşku götürmez.

Engels "Edde"yı, ya da Homer'in "İlyada" ve "Odise"sini olduğu kadar bitmekte olan 19.yüzyıl edebiyatını da bilmekteydi. "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni"nin dördüncü Almanca baskısına önsözde eski Yunan edebiyatı ve eski Cermen kabilelerinin edebiyatını ayrıntılı biçimde analiz etmişti. Rönesans ve burjuva realizmi döneminin büyük şairlerine sevgi ve saygı duyuyordu. "Rönesansın ortaya çıkardığı düşünce, tutku, karakter, çok yönlülük ve bilginlik açısından birer dev olan" [77] şahsiyetler arasında büyük bir saygıyla, oluşmakta olan kent burjuvazisinin, çökmeye mahkûm feodal asillerle mücadelesini eserlerinde dahice veren Dante, Cervantes ve Shakespear'i de sayıyordu. Göthe, Şiller, Heine ve burjuva-eleştirel gerçekçiliği nedeniyle hayranlık duyduğu Balzac gibi Diderot, Voltaire ve Rousseau'yu da son yıllarına kadar hep okudu.

Burjuva yazınında bazen, dünya edebiyatı eserlerinin- çağlarının sanatsal araçlarla yansıtılması olarak- Marx ve Engels için sadece kendi tarihsel incelemelerinin işlerine gelen tamamlayıcısı olduğu iddia edilir. Bu tür düşünceler kaba bir bilgisizliği gözler önüne sermektedir. Engels ve Marx'ın estetik görüşleri her zaman onların devrimci teorilerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur ve sadece böyle anlaşılabilir. Marx ile birlikte çalıştıkları "Alman İdeolojisi"nden başlayarak "Anti-Dühring" ve "Ludwig Feuerbach"a kadar bir çok eserinde Engels, üstyapının bir parçası olarak sanatın rolünü, zamanın üretim ilişkileriyle bağıntısını, ama aynı zamanda da sanatın aktif, bilinçlendirici ve bu anlamda da tarih yapıcı gücünü incelemişti.

Engels'in sanatla ilişkisi sadece alıcı, pasif bir ilişki değildi. Gençlik yıllarındaki şiir denemelerini daha sonraları başka dillerden yaptığı bir dizi çeviri ve nazire izledi. Örneğin eski bir Danimarka halk şarkısı olan "Herr Tidmann"ı altmışlı yıllara uyarladı ve 1882'de Alman işçi basınında yayınlamak için "Vikar von Bray"ı Almancaya çevirdi.

Şiir duygusu, sanatsal yaratıcılığın problemlerini kavraması, bütün hayatı boyunca yazar ve şairlerle sıkı bir ilişki içinde olmasına yol açmıştı. Heinrich Heine ve Georg Herwegh ile tanışıklığını, Georg Wearth ile sıkı bir dostluk ve Ferdinand Freiligrath ile işbirliği izledi. İngiltere sürgünündeki dostları arasında proleter şair Ernest Jones ve uzaktan akrabası Carl Siebel vardı. Lassal ile bol bol drama ve edebiyat ve tarihte trajedinin içeriği üzerine tartışıyordu. Daha sonraları ise Avusturyalı yazar Minna Kautsky ile İngiliz öykücü Margaret Harknessle canlı bir fikir alışverişi içinde bulundu. Bunlarla yazış-

malarında diyalektik ve tarihsel materyalizm temelinde edebiyatta gerçekçilik üzerine ve sanatın estetik-eğitici etkisi üzerine düşünceler geliştirdi; bu düşünceler daha sonraları sosyalist gerçekçilik teorisi içinde yeraldı. Engels edebiyat ve sanatta realizmi, 1888 yılının Nisan ayı başlarında Margaret Harkness'e yazdığı mektupta son derece özlü biçimde formüle etmişti: "Bana göre realizm detayların doğruluğunun dışında tipik karakterlerin tipik durumlar içinde gerçeğe uygun verilmesidir." [78]

Dostu Karl Marx gibi Engels için de sanat ve edebiyatın önemi bilginin kaynağı olmasıyla sınırlı değildir. Onun için edebiyat ve sanat insanı oluşturmanın önemli bir aracı ve yaşamın güzelliğine ve insanın yaratıcılığına duyulan sevincin kaynağıdır. Müzikle ve güzel sanatlarla, fakat özellikle de edebiyatla sistemli biçimde uğraşması zengin kişiliğinin ifadesiydi. Engels'in eğlenceye eğilimi seyahat etmekten hoşlanmasında da görülüyordu. Zamanı ve sağlığı uygun olduğunda sık sık ve severek yolculuk yapmaktaydı, en çok da toplulukla birlikte yolculuk yapmaktan hoşlanırdı.

Sosyalistler yasasının yürürlükte olduğu dönemde Almanya'ya gidememişti. Fakat 1888 yazında uzun zamandır istediği bir şey gerçekleşti: Schorlemmer ve Eleanor Marx-Aveling ve kocasıyla birlikte Birleşik Devletler ve Kanada'ya gitti. "Transatlantik gemileri "City of Berlin' ve 'City of Nevv York'un güvertesinde" diye anlatır Eleanor daha sonraları "hava nasıl olursa olsun elinde bir bardakla dolaşmaya hazır görmek mümkündü onu." [79]

Engels Kuzey Amerika'da Friedrich Adolp Sorge'yi ziyaret etmiş, New York, Boston ve diğer kentleri gezmiş, Niagara Şelalesi gibi görülecek yerleri görmüş ve "Yeni Dünya"nın coğrafyası ve insanlarını incelemişti. "Amerikalıların hummalı spekülasyon zekasının" [80] bu ülkedeki hayata nasıl damgasını vurduğunu, "bu ülkenin kapitalist üretimin kutsal yurdu olduğu"nu [81] hemen görebilmişti. Yedi hafta sonra güçlenmiş olarak ve yepyeni izlenimlerle döndüğünde kardeşi Hermann'a sevinçle şöyle diyordu: "Kendimi neredeyse beş yaş genç hissediyorum. Küçük hastalıklarımın hepsi arka plana itildi, gözlerim de daha iyi." [82]

Engels iki yıl sonra uzak bir deniz yolculuğu daha yaptı, bu kez Norveç'e, Kuzey Burnu'na kadardı yolculuğu ve yanında yine Schorlemmer vardı. Bu kez de deniz havası Engels'e iyi gelmişti. Dostlarına neşe içinde, aynı günlerde Kayzer II. Wilhelm'in Norveç sularında dolaştığını yazıyordu. Bir çok kez Kayzer'in maiyetiyle karşılaşmışlardı. Engels Molde'de bir grup genç Alman deniz subayıyla karşılaştığında yine Potsdam'daymış gibi hissetmişti kendisini: "Tamamen kendine has o eski dili, o eski subay esprileri ve teğmen laubaliliği. Buna karşılık daha sonra karşılaştığımız bir grup mühendis çok hoş ve derli toplu insanlardı. Tayfalar her yerde nasılsa öylelerdi, Amiraller ise öyle şişmanlardı ki!" [83]

Friedrich Engels Birleşik Devletler yolculuğundan henüz dönmüştü ki bütün dikkatini uluslararası işçi hareketi içinde yeni problemlere yöneltmek zorunda kaldı. Seksenli yılların ortalarından bu yana, ulusal işçi partileri ve işçi örgütlerinin sağlam uluslararası birliğini talep eden sesler çoğalmaya başlamıştı. Bu son derece doğaldı, çünkü Avrupa ülkelerinin çoğunda artık bağımsız proleter örgütler vardı. Ne var ki bunların teorik ve siyasal olgunluk dereceleri farklıydı.

Engels, daha önceki yıllar da bazı dostlarının -özellikle Johann Philipp Becker'i belirtmek gerekir- yeni bir Enternasyonal'in kurulması için hazırlıklara başlanması yönündeki ısrarlarını son derece ihtiyatlı, hattâ kuşkulu karşılıyordu. Engels bundan sonra kurulacak Enternasyonal'in "artık bir propaganda birliği olamayacağı [...] ancak ve ancak bir eylem birliği olabileceği" düşüncesini savunmaktaydı. Böyle bir organizasyon "nispeten sakin bir dönemde [...] eskitilmemeli, aşındırılmamalı"ydı, daha çok "büyük bir tezahürat anı [...] ve *resmi* , aleni bir Enternasyonal'in kurulacağı an." beklenmeliydi.[84] Bu nedenlerden dolayı Engels, seksenli yıllarda kendisi gibi düşünenlere, anarşist, trade-unionist ve reformist cephenin yeni bir Enternasyonal yaratma çabalarını dikkatle izleme, fakat pratikte bunları görmezden gelmeyi öğütlemişti. Ve gerçekten de bütün bu çabalar boşa çıktı, çünkü özellikle Alman sosyaldemokrasisi ve Fransız marksist işçi partisi marksizm dışı güçlerin uluslararası işçi hareketi içindeki bu tür eylemlerinden uzak durmuşlardı.

Ne var ki seksenli yılların sonlarına doğru durum değişti. Bütün kapitalist ülkelerde, işçi hareketinin, bazen kitlesel mücadele karakteri alan çok sayıda grevle ifadesini bulan yükselişi başlamıştı. Engels, bir çok ülkede grevlerle bağıntılı olarak yeni sendikaların kurulduğunu ve aynı zamanda ileri işçiler arasında yeni bir politik örgüte duyulan ihtiyacın arttığını görüyordu 1889 ortalarında Belçika, Danimarka, Almanya, İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya, Norveç, Avusturya, İsveç, İsviçre, İspanya, Macaristan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde işçi partileri, Rusya gibi başka ülkelerde ise marksist gruplar ve proleter örgütler ortaya çıktı. Bunların hepsi güçlerini kapitalizmi devirmek için birleştirmek istiyorlardı.

1887'de St. Gallen'de illegal olarak toplanan Alman sosyaldemokrasisinin parti kongresi "parti temsilciliğine başka ülkelerin işçi oluşumlarıyla birlikte 1888 Sonbaharında uluslararası bir işçi kongresi toplaması için çağrı yapma"[85] kararı aldı. Ne var ki parti önderliği daha sonra bu kararı gerçekleştirmek için fazla bir şey yapmadı. Engels, kurulacak yeni bir uluslararası örgütü baştan marksist temellere dayandırmak için uluslararası kongreyi son derece titiz hazırlama uyarısında bulunmuştu. Özellikle Alman ve Fransız marksistleri çabalarını birleştirmeliydiler. Kongrenin başarısızlığı reformistlerin konumunu güçlendirecekti.

Bu uyarılar possibilistlerin, yani Fransız reformist partinin, oportünist Sosyaldemokratik Federasyon ile birlikte, Temmuz 1889 için, Paris'te ulusla-

rarası bir işçi kongresi hazırlığına giriştiklerinde daha da güncelleşti. Şimdi birdenbire oportünistlerin gelecekteki Enternasyonal'in önderliğini ele geçirmeleri tehlikesi ortaya çıkmıştı. Engels, hazırlık çalışmalarına bizzat katılmaktan başka bir yol bulamamıştı, oysa "lanet olası Kongre nedeniyle yazışma ve koşuşturmalar" [86] onu bir kez daha "Kapital"in üçüncü cildi ile ilgili çalışmalardan alıkoymuştu. Aylarca zamanının ve gücünün büyük bölümünü Kongrenin siyasal açıdan titizlikle hazırlanmasına ayırmıştı. Bu çalışmada en büyük yardımcısı Eduard Bernstein'dı.

Engels'in taktiği, possibilistlerin Kongresini -eğer engellenemiyorsa- anlamsız kılmaya yönelikti. Bu ancak, uluslararası işçi hareketi içinde marksist güçlerin bu kongrenin karşısına başka bir kongre koymalarıyla mümkündü; bu kongre Avrupadaki proleter kitleleri temsil edecekti. Bu marksist kongreye Guesde ve Lafargue'ın başını çektiği Parti Ouvrier ve Alman Sosyalist İşçi Partisi önayak olmalıydı. Paul ve Laura Lafargue'a, Liebknecht ve Bebel'e yazdığı onlarca mektupta Engels taktik öğütler veriyor, Brousse ve diğer possibilist liderlerle aralarına kesin bir çizgi çekmelerini, aynı şekilde Trade-Unionistlerden uzak durmalarını öneriyor, hızlı ve kararlı davranmaları için onları zorluyordu. "Kongrenizi 1889'da hazırlamak ve toplamak için eğer siz hiç bir şey yapmazsanız bütün dünya Broussistlere gidecektir" diye eleştirir Paul Lafargue'ı, "çünkü insanlar feragat edenlerin peşinden gitmez. Öyleyse Kongrenizi ilan edin, bütün ülkelerin sosyalist basınında biraz gürültü kopartın ki başkaları halâ varolduğunuzu farketsinler." [87]

Engels, Kongrenin toplantıya çağrılması ve hazırlanmasında karmaşık taktik problemlerin arkasında işçi hareketinin karakteri ve burjuvaziyle ilişkisi gibi temel sorunların gizlendiğinin tamamen bilincindeydi. Halâ devrimci sınıf partilerinin kurulmasını ve işçi sınıfının siyasal kurtuluşu için mücadeleyi reddeden ve bunun yerine burjuva düzeni çerçevesinde yürütülecek sendikal mücadeleyi koymak isteyen Trade-Unionistlerin zaferi uluslararası işçi hareketinin gelişimini onlarca yıl geriletirdi. Engels Trade-Unionistlerle ne kadar acımasız mücadele ediyorsa Possibilistlere karşı da o kadar amansız davranıyordu. Possibilistler ilkesizlikleri nedeniyle, Engels'in yazdığı gibi, kendilerini "şimdiki hükümete satacak" [88] kadar ve Cumhuriyet uğruna savaş maskesi altında devrimci işçi örgütlerine karşı cephe alacak kadar alçalmışlardı.

Engels düşüncedaşlarına, işçi hareketinin onlarca yıllık şiddetli savaşlardan elde edilen, proletaryanın, sınıfının gelecekteki çıkarlarını -sosyalizmi- herhangi bir anlık çıkar için kurban etmemesi gerektiği yönündeki deneyimi anımsatmaktaydı. Elbette Engels, işçi sınıfının kapitalist toplum düzeni içinde reformlar için mücadelesinden yanaydı, fakat proletaryaya, reformları sadece yaşamlarının bir parça iyileştirilmesi olarak değil, aynı zamanda proletaryanın savaş koşulları olarak, kitleleri devrime yaklaştırma olanağı olarak görmeyi öğretiyordu. Engels hiç bir zaman, devrim olmaksızın, işçi-köylü iktidarını kurmak için kitlelerin hücuma dayalı devrimci mücadelesi olmaksızın sosyalizmin gerçekleşemeyeceği hususunda herhangi bir kuşkuya yer bırakmamıştır.

1889 yılının Mart sonunda Engels Bernstein ile birlikte Possibilistlere kar-

şı -Bernstein imzasıyla- "Sosyaldemokrat"ta yayınlanan ve İnglizce bildiri olarak çıkan bir hiciv kaleme aldı. Engels'in meselesi esas olarak yeni Enternasyonal için açık marksist hareket mevzilerini güvence altına almaktı. Sorge'ye "burada ortaya çıkan [...] Enternasyonal'deki o eski ayrılıktır [...] Düşmanlar aynı, sadece anarşist bayrak Possibilist bayrakla değiştirilmiştir: ufak tefek tavizler ve özellikle de liderler için dolgun maaşlı görevler karşılığında ilkelerin satılması." [89] Bu arada Engels Alman partisinin başında bulunan bazı dostlarının uzlaşmacı tutumunu şiddetle eleştirmek zorunda kalmıştı; çünkü bunlar kuruluş kongresinin karakterinin yeni Enternasyonal'in gelişimi için belirleyici olması gerektiği, Possibilistlerle birleşerek kitleleri yanıltma yerine ideolojik olarak mücadele etmenin zorunlu olduğunu uzun süre anlamamışlardı.

Böylece Paris'te yapılan uluslararası işçi kongresinin işçi hareketinin devrimci Enternasyonal'i için son derece başarılı olmasının nedeni büyük ölçüde Friedrich Engels'in aylar süren yoğun yardımlarıydı. Fransız ve İngiliz oportünistlerinin Kongresinde sadece dokuz ülke temsil edilirken Marksistlerin "Salle Petrelle"de 14 Temmuz 1889'da yapılan Kongresine 22 ulustan 407 delege katılmıştı. Norveç, Finlandiya, Bulgaristan, Romanya ve Arjantin gibi devrimci işçi hareketinin daha ilk adımlarını attığı ülkeler de temsil edilmekteydi.

"Bütün ülkelerin işçileri birleşiniz!" ve "kapitalist sınıfın siyasal ve ekonomik mülksüzleştirilmesi, üretim araçlarının toplumsallaştırılması!" salon bu sloganlarla çınlıyordu. Bunlar proletaryanın Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından geliştirilen ve formüle edilen hedefleriydi. Delegeler bu ruhla tartışmış, bu ruhla ortak programatik talepler kararlaştırmış -örneğin bir uluslararası işçi güvenliği yasasının çıkarılması- ve eylemler saptamışlardı -örneğin her yıl 1 Mayıs'ta sekiz saatlik işgünü ve uluslararası proleter dayanışma için gösteriler yapılması-.

Friedrich Engells eski silah arkadaşı Friedrich Adolph Sorge'ye coşkuyla şöyle yazıyordu: "Kongremiz oturuyor ve son derece başarılı. [...] Bütün Avrupa temsil edildi." Ve sonra geleceğe yönelerek: "İki kongre yanyana sadece güçlerini seferber etmiş-Possibilistler ve Londralı safsatacılar şurada, Avrupalı sosyalistler burada- (birinciler sayesinde *marksistler* olarak dolaşırlar ortada) ve böylece dünyaya gerçek hareketin nerede, dolandırıcılığın nerede yoğunlaştığını göstermiş olsa da, yeterlidir." [90]

Paris Kongresinin yeni bir uluslararası birliğin sağlanması için resmi bir karar almamasını tamamen onaylıyordu. Fakat fiili olarak 1889'da yapılan uluslararası işçi kongresi -bunu periyodik olmayan aralıklarla başka kongreler ve nihayet sürekli bir Uluslararası Büro'nun kurulması izleyecekti- yeni, II. Enternasyonal kurulmuş oluyordu. Bu yeni Enternasyonal Engels'in çabaları sayesinde Uluslararası İşçi Birliği'nin, yani I. Enternasyonal'in faaliyetlerine doğrudan bağlanmış olsa da I. Enternasyonal'den farklı olarak bütün önemli hususlarda daha kurulurken Marx ve Engels'in öğretileri temelinde bulunuyordu. I. Enternasyonal'in görevi işçi hareketini marksizmle buluşturma ve ulusal sınıf partilerinin kurulmasını hazırlamaydı, oysa II. Enternasyo-

nal tek tek ülkelerde proleter kitle partilerinin ve kitle örgütlerinin gelişimini teşvik etmeye yoğunlaşabildi.

II. Enternasyonal'in görevi, Engels'in öngörmüş olduğu gibi, uluslararası işçi sınıfını proletarya devrimine hazırlamaktı. Bu, tarihsel bir görevdi, ne var ki 25 yıl sonra önderlerinin büyük çoğunluğunun ihanetine uğradı.

Yetmişinci Yıl İçin Bilanço

II. Enternasyonal'in kurulmasında elde edilen büyük başarı ve bu yolla marksist güçlerin daha da sağlamlaşan uluslararası birliği Engels'in hayatında da yansımasını buluyordu. Devrimci proleter hareketin akımına kapılan ülke sayısı arttıkça Engels'in ilişkileri de çoğalıyordu. Paris Kongresinden sonra yeni insanlarla da yazışmaya başladı. Ona Almanlar, Fransızlar, Ruslar, Polonyalılar, İngilizler, Amerikalılar,İspanyollar, İtalyanlar, Avusturyalılar,İsviçreliler, Macarlar, Romenler, Danimarkalılar, Belçikalılar, Hollandalılar yazıyorlardı. " [...] hiç görmediğim bir sürü insan" diye yazıyordu Engels, Laura Lafargue'a 1889 yaz sonunda, "beni mektup, ziyaret, soru, her türden rica yağmuruna tutmak için" [91] aralarında sözleşmişlerdi sanki. Ve şimdi artık Engels, diğer yükümlülüklerinin yanısıra, zamanının ve dikkatin bir bölümünü II. Enternasyonal'in sağlamlaşmasına ayırmak zorundaydı. İşçi sınıfının siyasal ve sosyal kurtuluşu için milyonlarca emekçinin bir araya toplanması ve örgütlü birliğinde Engels yeni Enternasyonal'in en büyük hedefini görüyordu. Fakat bu saflarında Bilimsel Komünizmin kararlılıkla kabul ettirilmesini ve işçi kitlelerin ortak eylemler yardımıyla uluslararası dayanışmaya dönük eğitilmesini gerektirmekteydi. Engels yeni Enternasyonal'den bir "eylembirliği" [92] olmasını istemişti ve kuruluşunun üzerinden bir yıl bile geçmeden bu talep gerçekleşti.

Paris'te delegeler her yıl 1 Mayıs'ta sekiz saatlik işgünü, işçi güvenliği yasaları için ve sömürücü sınıfların savaş planları ve savaş kışkırtıcılıklarına karşı gösteri yapmak amacıyla "büyük bir uluslararası gösteri" [93] düzenleme kararı almışlardı. Bu kararla işçi sınıfının uluslararası kavga ve bayram günü doğmuş oluyordu. Engels, Londralı işçilerin 1 Mayıs gösterisi için yaptıkları hazırlıklara katıldı. Seksenli yılların sonunda, İngiliz, özellikle de Londra işçi hareketi, Eleanor Marx-Aveling, kocası Dr. Edvard Aveling, işçi önderleri Tom Mann, John Burns ve diğerlerinin inatçı çalışmalarıyla gaz ve liman işçileri gibi az sayıda kalifiye işçilerin harekete çekilmesi sonucunda yeni bir ivme kazanmıştı. Bu proleterler vasıfsız işçilerin kendi Trade-Unionlarında örgütlenmişlerdi, çünkü eski Trade-Unionlara girmeleri engelleniyordu. Engels bu kitle hareketini -1889 Londra liman işçileri grevini de- bütün gücüyle destekledi. Nihayet İngiltere'nin proleter hareketinde de yeni, devrimci bir rüzgar esmeye başlamıştı. Londra'da yapılan Mayıs gösterisi bunu açık biçimde gösteriyordu.

Almanya'da olduğu gibi 4 Mayıs Pazar günü yapılan Mayıs gösterisi En-

gels'i çok etkilemişti, August Bebel'e coşku içinde yazdığı gibi "adeta olağanüstüydü". "Ben 4 numaralı platformdaydım (büyük bir kamyon) ve kitlenin ancak bir bölümünü - 1/5- 1/8- görebiliyordum, fakat gözalabildiğine bir kalabalık vardı. 250-300 bin insan, bunun 4/3'ünü gösteri yapan işçiler oluşturuyordu. Aveling, Lafargue ve Stepniak benim bulunduğum platformdan konuştular, ben sadece izledim." [94] Bebel'e yazdığı bu ayrıntılı haberlerin sonunda Engels şunları dile getirmektedir: "Eski kamyondan aşağıya inerken başım daha dikti." [95]

Proletaryanın Mayıs kutlamaları Avusturya, Almanya, Fransa, ve diğer ülkelerde de İngiltere gibi başarılı geçmişti. Mayıs kutlamaları Engels'e göre "onu savaşan işçi sınıfının ilk uluslararası eylemi yapan genelliğiyle [...] çığır açmıştı." [96] Bu eylemde uluslararası devrimci işçi hareketinin ve Marx ile arkadaşlarının onlarca yıllık mücadelelerinin vasiyeti yerine gelmiş oluyordu. Tarihsel olarak yasalara uygun bu gelişimi Friedrich Engels'ten daha açık-seçik gören olmadı. 1 Mayıs 1890'da "Komünist Parti Manifestosu"nun dördüncü Almanca baskısı için kaleme aldığı önsözü şöyle bitirmişti: "Bütün ülkelerin proleterleri birleşiniz!" Neredeyse 42 yıl önce bu sözleri dünyaya haykırdığımızda yanıt verenler çok azdı [...]. Fakat [...] bütün ülkelerin proleterlerinin sonsuz birliğinin her zamankinden daha güçlü biçimde yaşadığının en iyi tanığı yaşadığımız gündür. Çünkü bugün, ben bu satırları yazarken, Avrupa ve Amerika proletaryasının ilk kez, *bir bayrak* altında, *bir ordu* olarak bir sonraki hedef için seferber ettiği güçleri resmigeçit yapmaktadırlar [...].

Keşke bunları kendi gözleriyle görebilmesi için Marx şu an yanımda olsaydı!" [97]

Engels'in bu sözleri yönelttiği Alman işçi sınıfı bu sıralarda büyük bir zaferin arifesinde blunuyordu. Prusya-Alman askeri devletine karşı mücadelede sürekli büyüyen kitlesel etkisi, giderek daha açık biçimde Bismarck'ın sosyalistler yasasının başarısızlığını göstermişti. Seksenli yılların sonuna doğru grev hareketi de giderek genişlemiş ve Mayıs 1889'da Almanya taşkömürü ocakları işçilerinin kitlesel greviyle doruğuna ulaşmıştı. Artık Alman burjuvazisinin bir bölümü bile sosyalist işçi hareketinin sürgit terör yöntemleriyle bastırılamayacağını görüyordu. Böylece kitlelerin baskısı ve olağanüstü hal yasasının başarısızlığı nedeniyle 25 Ocak 1890'da Parlamentoda bu yasa lehinde gerekli oy miktarı sağlanamadı. Parlamento çoğunluğu yasanın 30 Eylül 1890'dan sonra uzatılmasını reddetti. Bu Engels için bile sürpriz olmuştu.

Bundan bir kaç hafta sonra, 20 Şubat'ta Alman sosyaldemokrasisi bu başarısını parlamento seçimlerinde büyük bir zafer elde ederek pekiştirdi. Bütün dünya gibi Engels de bu güç denemesini merakla bekliyordu: "Seçimler nedeniyle çok sevinçliyim. Seçimlerde Alman işçilerimiz bütün dünyaya ne kadar iyi su verilmiş bir çelikten yapılmış olduklarını gösterecekler" [98] diye yazıyordu Bebel'e ve sosyaldemokrasinin 1 200 000 dolayında oy alacağı tahmininde bulunuyordu. Seçimler Engels'in beklentisini de aştı.Devrimci Alman İşçi Partisi 1 427 298 oy aldı, bu seçimlerde en fazla oy bu partiye verilmişti. Engels, bu başarıda "Sosyaldemokrat"ta yazdığı gibi, "Bismarck döneminin sonunun başlangıcını" [99] görmekteydi. Ve gerçekten de Engels'in öngö-

rüsü gerçekleşti. 20 Mart'ta Bismarck görevlerinden istifa etmek ve böylece işçi sınıfına karşı izlediği politikanın yanlışlığını itiraf etmek zorunda kalmıştı.

Engels bu olayın -seçim zaferi, "demir şansölye"nin düşmesi ve sosyalistler yasasına karşı kesin zafer- ulusal ve uluslararası etkisini önemsiyordu. Bu haftalar içinde yazdığı makaleler ve mektuplar "mücadelede inatçı dayanıklıkları, demirden disiplinleri, mizah yetenekleri, enerjileri nedeniyle [...] dünyayı şaşırtan bir zafer elde eden Alman sosyaldemokrat işçileriyle [100] gurur duyduğunu göstermektedir. Engels'in devrimci coşkusu ona daha 20 Şubat 1890'da "Almanya'da devrimin başlangıç tarihini" [101] görme olanağı sağlamıştı.

Fakat hemen çözülmesi gereken sorunlara bakışı bu nedenden dolayı bulanık değildi. Her şeyden önce Alman işçi partisini legaliteye hazırlamak gerekliydi. Engels, Alman parti önderlerine junker-büyükburjuva sömürücü bloğuna karşı oniki yıl inatla sürdürülen savaştan doğru dersleri çıkarmak ve sınıf mücadelesinin yeni koşullarına uygun yeni bir taktik geliştirmek için yardımcı olmuştu. Engels'in bu yardımı çok gerekliydi, çünkü -parti politikasında kaçınılmaz taktik değişiklik dönemlerinde olduğu gibi- bazı üyelerde yalpalamalar gözlemlenmekteydi.

Önce parti içinde gençlerin, sosyaldemokrasiyle yeni karşılaşmış ve kendilerine "gençler" denen akademisyenler ve gazetecilerin başını çektiği "sol", yarı-anarşist nitelikte bir muhalefet açıkça ortaya çıkmıştı. Engels kaygıyla, bu grubun partiye nasıl sekter-komplocu politika dayatmaya çalıştığını ve her türlü devrimci parlamento çalışması ve ittifak politikasını oportünist tutum olarak mahkûm ettiğini görüyordu. İlk başlarda Bebel ve Liebknecht'e "gençler"e karşı alınacak tutuma ilişkin öğütler vermekle yetinen Engels, bu kesimin yayın organlarından biri olan "Saechsische Arbeiter-Zeitung"da (Saksonya İşçi Gazetesi) Engels'in de "gençler"le aynı düşündüğü yayınlandığında bu "küstahlık"la [102] aleni olarak hesaplaştı ve "gençler"in teorik konumunu "hastalıklı biçimde gerilmiş bir 'marksizm' " [103] olarak değerlendirdi. Engels "gençler"in maceracı taktiğini "parti mücadelesinin bütün gerçek koşullarının acımasızca çiğnenmesi, hayali olarak bütün 'engellerin' ölümcül bir küçümsemeyle 'ele alınması' " olarak ifade eder. [...] Bu, hayalden gerçekliğe tercüme edildiğinde milyonlarca üyeye sahip çok güçlü bir partiyi bile, bütün düşman dünyanın hakkedilen kahkahaları eşliğinde yerle bir edebilecek bir şeydir." [104]

Bu türden liseli politikasının kendini beğenmiş, fakat şaşılacak ölçüde de yaşamdan bihaber sözcülerine Engels, bir parti yöneticisinin nitelikleri ve işçi sınıfıyla ilişkisi üzerine her zaman değerini koruyacak şu sözleri söyler: [...] akademik eğitimlerinin kendilerine partide uygun bir mevki talebiyle birlikte bir subaylık diploması sunmadığını, partimizde herkesin çekirdekten hizmet etmesi gerektiğini, partide güvenin sadece edebi yetenek ve teorik bilgiyle -her ikisinin de olduğunu varsaysak bile- değil, aynı zamanda parti mücadelesinin koşullarına yatkın olma bu mücadelenin değişen biçimlerine alışkanlık, denenmiş kişisel güvenilirlik, karakter sağlamlığı ve nihayet savaşanların saflarında gönüllü yeralışla sağlanabildiğini görmeleri gerekir. Kısaca

söylendiğinde 'akademik eğitimliler'in işçilerden öğrenecekleri, işçilerin onlardan öğreneceklerinden fazladır."[105] Bunlar bütün üyeler için kriterdi ve "Sosyaldemokrat"ta yayınlanmalarıyla herkes için ulaşılabilir olmuştu.

Ekim 1890'da Hallens parti kongresinde, anarşist konumun gerek teorik dayanıksızlığı, gerekse pratik-politik tehlikeli oluşunun iyice ortaya çıktığı şiddetli bir tartışmadan sonra "gençler"in bazı temsilcileri partiden ihraç edildi. Bir yıl sonra yeniden canlanan bir tartışmadan sonra sol muhalefetle çatışma 1891 sonbaharında Erfurt Parti Kongresinde son buldu. Engels, Alman partisinin anarşizme verdiği bu red yanıtının marksistlerle anarşistler arasında uluslararası çatışmaya son derece güçlü olumlu etkisi olduğundan bu sonuca çok sevinmişti.

Ne var ki Engels için parti içindeki bazı sağ oportünist unsurlara ve bunların parlamento fraksiyonlarına karşı uyarıda bulunma daha az önemli değildi. Partinin legaliteye geçmesi nedeniyle "Sosyaldemokrat" yayınını durdurduğunda Engels, okurlara veda yazısında, parti üyelerine olağanüstü hal yasasına karşı mücadelede zaferin önemli ölçüde bütün oportünist saldırıların devrimci kitleler tarafından püskürtülmesine dayandığını anımsatmıştır. Bu deneyin gelecekte de dikkate alınması zorunluydu.

Alman işçi sınıfının, sosyaldemokrat partinin 1 Ekim 1890'da legaliteye geçmesiyle iyice pekişen Bismarck diktatörlüğüne ve olağanüstü hal yasasına karşı zaferini Engels, uluslararası öneme sahip bir başarı olarak değerlendiriyordu. Aynı zamanda Alman sosyaldemokrasisinin bu sayede edindiği ve "onu doğrudan doğruya Avrupa'nın en önemli partisi yapan" [106] muazzam moral gücün altını çiziyordu. Fakat hemen hemen bütün belirleyici sorunlarda August Bebel, Wilhelm Liebknecht ve Almanya'da faaliyet gösteren diğer parti liderleriyle, ama öncelikle de bizzat işçilerle beraber olan Friedrich Engels kadar hiç kimse -dolaylı ya da doğrudan- bu zafere katkıda bulunmamıştı. Bu, Alman işçi hareketinin, sosyaldemokrasiye devrimci bir politika ve taktik geliştirme ve devrimci bir kitle partisi olarak büyüme olanağı sağlayan marksizme bağlılığıydı.

Bismarck'a karşı zafer Engels için en iyi doğum günü armağanıydı, zira 1890'ın hareketli aylarında Engels ile dostları ve silah arkadaşları onun 70. doğum gününe hazırlanıyorlardı. Ne var ki doğum gününden bir kaç hafta önce Engels büyük bir darbe aldı. En yakınları tarafından sevgiyle Nim ya da Nimmy diye çağrılan Lenchen Demuth Ekim ortalarında aniden hastalanmıştı. Engels dehşet içinde Lenchen'in nasıl güçten düştüğünü görüyordu. 5 Kasım'da Engels, Friedrich Adolph Sorge'ye, "iyi, sevgili, sadık Lenchen [...] dün öğleden sonra kısa ve çoğunlukla acısız bir hastalık sürecinin ardından hayata gözlerini yumdu" diyerek acı haberi veriyordu. "Onunla bu evde yedi yıl mutlu biçimde yaşadık" diye devam eder Engels. "1848 öncesi eski kıtadan sadece ikimiz kalmıştık. Şimdi yine yapayalnızım. Eğer uzun yıllar Marx ve yedi yıldır da ben, huzur içinde çalışabildiysek, esas itibariyle bu Lenchen'in sayesinde olmuştur. Şimdi ne yapacağımı bilemiyorum. Lenchen'in parti işleri üzerine son derece zarif öğütlerini de büyük bir acıyla özleyeceğim." [107]

Bir kaç gün sonra Lenchen Lighgate mezarlığında Karl ve Jenny Marx'ın yanına gömüldüğünde Engels mezar başında şöyle haykırmıştı: "Şimdiye kadar evim günlük güneşlikti, artık kapkaranlık!" [108]

Engels dostlarına "şimdi ne yapacağımı bilemiyorum" diye yazmış ve günlerce bir çare bulabilmek için düşünüp durmuştu. Nihayet bir çare belirmişti: Louise Kautsky. Karl Kautsky'nin ilk karısı olan Louise'i Engels seksenli yılların ortasında Londra'yı ziyaret ettiğinde sevmiş ve Louise 1889'da Kautsky'den ayrıldığında da onunla yazışmayı sürdürmüştü. Louise artık Viyana'da yaşıyor ve ebe olarak çalışıyordu.

Engels Louise'e bir mektup yazdı. Yaklaşık yetmiş yaşındaki bu adamın düşünce ve duygularını bu kadar iyi anlatan, onun asil ve şefkatli duygularını bu kadar açık ifade eden bir başka belge bulmak zordur. Engels Louise'e Lenchen'in son arzusunu, son günlerinde Louise'in yanında olmasını istediğini anlatır ve devam eder: "Ve Mimmy gibi şöyle dedim kendime: Ah keşke Louise yanımda olsaydı. Fakat bu isteğin yerine gelebileceğini düşünmeye bile cesaret edemedim. [...] ne olursa olsun, size öncelikle ve hemen bu soruyu sormasaydım içim rahat etmeyecekti. [...] Evimin idaresini kim eline alırsa alsın burada geçerli olan bir kadının bedensel bir çalışma üstlenmemesi gerektiği yolundaki düşünceye uymak zorunda kalacaktır. Belki de bu bana zorla kabul ettirilecekti ve ben Partimiz içinde bulunmayan birine sığınmak zorunda kalacaktım [...]. Yani siz sadece denetim görevini üstleneceksiniz, ve geriye kalan zaman sadece sizin olacak [...].

Biz [...] bu meseleyi burada enine boyuna konuşabilir, ya eski dostlar olarak birlikte kalabilir, ya da yine eski dostlar olarak ayrılabiliriz. [...] Sizi, sizden bana özveride bulunmanızı istemeyecek kadar çok seviyorum [...]. Ve o nedenle sizden bana özveride bulunmamanızı rica ediyor ve sizin aracılığınızla Adler'den sizi bu fikirden caydırmasını istiyorum. Gençsiniz ve önünüzde güzel bir gelecek var. Ben ise üç hafta sonra yetmişime basacağım, önümde yaşanacak çok az zaman kaldı. Bu bir kaç yıla genç, umut dolu bir yaşam kurban edilmemeli. Halâ kendi başımın çaresine bakabilecek gücüm var." [109]

Louise Kautsky yanıtını Engels'in yanına gelerek vermişti, önce ziyaret niyetiyle. Fakat bir kaç hafta sonra Engels, Sorge'ye Louise'in Londra'da kalacağını bildiriyordu. "Yine huzur içinde çalışabilirim, hem her zamankinden daha iyi, zira Louise aynı zamanda benim sekreterim olacak. [...] dışarıda halâ hava sisli de olsa evime yeniden güneş açtı." [110]

Engels 70. yaşgününü kutlar ve çok sayıda tebriği ve ziyaretçiyi kabul ederken artık Louise Engels'in evinde kalıyordu. Bir kez Liebknecht'in karısına söylediği gibi Engels "bu tür gösterilere karşı köklü bir isteksizlik" [111] duyuyor, özellikle de alçakgönüllülük içinde, kendisinin, "büyük ölçüde Marx'ın ününün yarattığı takdire mazhar olduğu"nu [112] söylüyordu. Ne var ki kaçınılmaz olana boyun eğmiş, kendisine gösterilen saygıyı uluslararası işçi hareketinin bağlılığı ve gücünün belirtisi olarak almış ve kendisini şu sözlerle avutmuştu: "İnsan 70. doğum gününü sadece bir kez kutlayabilir." [113]

Neşeliler arasında en neşeli olan Engels'di. Laura Lafargue'a yazdığı do-

ğum günüyle ilgili haberlerde şöyle demektedir: "Perşembe günü Bebel, Liebknecht ve Singer geldiler. Cuma günü bir sürü mektup ve telgraf aldım, sonuncular Berlin (3), Viyana (3), Paris (Roman öğrenciler ve Frankel), Bem (Rus Sosyaldemokratları), Leipzig kenti ve kırsalı, Bohum (sınıf bilinçli maden işçileri), Stutkgart (Würtemberg Sosyaldemokratları), Fürth, Nöchst (Pauli), Londra (İşçi Birliği) ve Hamburg'tan. [...] Enfin J'etais ecrase! (Çok şaşırdım!) Nihayet akşam herkes bizde toplandı, [....] sabaha karşı üçbuçuğa kadar oturup Claret'in dışında 16 şişe şampanya içtik [...]. Gördüğün gibi halâ zinde ve neşeli olduğumu kanıtlamak için elimden gelen her şeyi yaptım." [114]

Engels yetmiş yaşında göstermiyordu. Eleanor Marx-Aveling yetmişinci doğum gününü kutlayan Engels için şunları yazıyordu: "Bedensel olarak da, beyinsel olarak da dimdik ayakta. Altı ayak uzunluğundaki boyunu öyle kolaylıkla taşıyor ki o kadar uzun görünmüyor. Yönü tuhaf bir biçimde yana doğru olan ve yavaştan grileşmeye başlayan sakalları var. Buna karşılık saçları kahverengi, arasında tek bir beyaz tel bile yok, ya da en azından titiz bir incelemeyle bile görülemiyor." [115] "Sağlığımın oldukça iyi olması iyi, bir de gözlerim daha çok çalışmama izin verse" [116] diyordu Engels sevinerek. Doktorlar gaz ışığında yazmasını tamamen yasaklamışlar ve çok okumaması için de uyarıda bulunmuşlardı. Londra'nın sisli havası nedeniyle Engels'in günlük çalışması çok kısıtlanmış oluyordu. Tütünü de çok seyrek içebiliyordu artık. "Şöminenin üstündeki güzel pipolar" diye yakınıyordu yetmiş yaşındaki adam mizahi bir üslupla bir tanıdığına, durun ve bakın bana

sen koca adam,

neler yaptılar sana?" [117]

Çalışma zamanının ve gücünün sınırlanması Engels'i kaygılandırıyordu, çünkü önünde yerine getirmesi gereken bir çok planlanmış ve gerekli görevler vardı. 70. yaşgünü nedeniyle bütün dünyadan gelen kutlamalara yanıt olarak kaleme aldığı açık teşekkürünü şu sözlerle bitirmişti: "Tohumlarını benden daha büyük birinin, Karl Marx'ın ektiği saygınlık ve onuru biçmek benim yazgım olmuştur. Ve ben sadece, ömrümün geri kalan kısmını bu saygınlık ve onura layık olabilmek için proletaryanın aktif hizmetinde geçirmeye ant içebilirim." [118]

Engels, sadece "Kapital"in üçüncü cildinin yayınlanmasıyla uğraşmıyor, aynı zamanda dördüncü cildi için de hazırlıklar yapıyordu, bu çalışma daha sonra -üç bölüm olarak- "Artı-değer üzerine Teoriler" adıyla yayınlandı. Tarihel eserler de yazmak isteyen Engels, sık sık ölen dostu ve silah arkadaşı Marx'ın biyografisini kaleme alma ve Marx'ın yazı ve makalelerini derleyerek yayınlamayı öngören o eski ve çok sevdiği planına geri dönüyordu. Fakat sekseninci yaşı için en öncelikli amacı şuydu: "Gücüm yettiği sürece işçi sınıfının kurtuluşu için mücadeleyi sürdüreceğim." [119]

9. BÖLÜM
1890-1895

Marksist Bir Parti Programı İçin

Alman sosyaldemokrat işçileri yeni bir zafer kazandılar, inatçı kararlılıkları, demirden disiplinleri, mücadele içindeki keyifli mizahları, yorulmazlıkları da başka türlüsünü hak etmiyordu zaten."[1] Engels bu sözlerle, 20 Şubat 1890 seçimlerinin sonucunu ve böylece Alman işçi sınıfının, Bismarck'ın sosyalitler yasası üzerinde iyice belirginleşen zaferini coşkuyla selamlıyordu. Fakat aynı zamanda, Alman işçi hareketinin önünde şimdi duran yeni ve agır görevlerin tümüyle bilincindeydi.

Sosyalistler yasası üzerindeki zaferi Engels, Alman işçi hareketinin gelişiminde bir dönüm noktası olarak görüyordu. İşçi sınıfı, gerçi son derece sınırlı, fakat mücadeleleri için son derece önemli burjuva-demokratik hakları geri almıştı. Egemen sınıflar, sosyalist hareketin legalitesini tanımak zorunda kaldılar. Şimdi baskı politikalarını sahte liberal ve sosyal tavizlerle tamamlıyorlardı. Elbette ki sosyalistler yasası üzerinde zafer ve Bismarck'ın devrilmesi, sistemi ve Prusya-Alman politikasının prensiplerini temelden değiştirememişti. Engels bunu durmadan vurguluyordu. Bismarck'ın haleflerinin -onlar kendilerini demogojik bir biçimde"Yeni Rotanın" politikacıları diye tanımlamaktaydılar- işçi hareketini sınıf adaletiyle ve polisle, burjuva yasallığı çerçevesinde sınırlama ve aynı zamanda tavizlerle satın alma girişimlerini, Engels, egemen rejimin bir güç işareti olarak değil, aksine bir zaaf işareti olarak görmekteydi.

Friedrich Engels, sınıfların güç ilişkisinin değişiminden ve dolayısıyla "Yeni Rota" politikasından sosyalist hareket için doğan tehlikeleri -öncelikle oportünizmin daha büyük bir güçle canlanmasından ibaret olan tehlikeleri erkenden farketti. Oportünistler "Yeni Rota"yla egemen sınıfların politikasında temelden bir değişiklik olduğunu düşünüyor ve buradan artık "sosyalizme barışçıl bir geçiş"in mümkün olduğunu sonucunu çıkarıyorlardı. Sözcüleri, Bavyeralı sosyaldemokrat Georg von Vollmar tepeden tırnağa oportünist şu düsturu formüle etti: "İyi niyete dostluk eli, kötü niyete yumruk!" [2]

Bu dönemde parti düşmanı anlayışlar sosyaldemokrat işçi hareketi için özellikle tehlikeliydi, çünkü Alman sosyaldemokrasisi, yeni koşullara uygun

bir strateji ve taktik hazırlama göreviyle karşı karşıyaydı. Sosyalistler Yasası dönemi boyunca ulaşılan politik-ideolojik olgunluk derecesini bir örgüt tüzüğü ve yeni bir Parti programında somutlaştırmak sözkonusuydu. Böylece politik-ideolojik ve teorik sorunlar yine Parti çalışmasının önplanına çıkıyordu.

Engels Alman parti liderlerinin dikkatini, seksenli yılların sonuna doğru, özellikle de sosyalistler yasasının alaşağı olmasından sonra onbinlerce işçinin sosyaldemokrasiye, sendikalara ve kooperatiflere katıldıklarına çekiyordu. Şimdiye kadar görülmemiş ölçüde örgütlenen işçileri Marksizmin düşünceleriyle ve sosyaldemokrasinin hedefleriyle tanıştırmak, onları bugünün ve geleceğin sınıf mücadeleleri için donatmak bir o kadar acil hale gelmişti. Sosyalist hareketle henüz karşılaşmış deneyimsiz işçileri, oportünizmin ve genel olarak burjuva ideolojisinin zehirinden korumak için teorik ve politik netlik de aynı şekilde önemliydi. Günlük politik çatışmalar da büyük ölçüde bilgi ve toplumsal gerçekliğe ilişkin kavrayış gerektiriyordu. Şimdiden önemli bir toplumsal faktör haline gelmiş ve iktidarı ele geçirmeye, devleti, ekonomiyi ve toplumu kendi ilkelerine göre yönetmeye hazırlanan bir hareket için toplumsal gelişimin yasaları hakkında ayrıntılı bilgi ve netlik, ilkesel sağlamlık ve taktik hareketlilik neredeyse yaşamsal öneme sahipti. Engels'in bu dönemde August Bebel'e, Wilhelm Liebknecht'e ve Karl Kautsky'ye yazdığı bir çok mektupta bu düşünce ve talepler bulunuyor. Engels, henüz başlamakta olan doksanlı yıllarda da, işçi sınıfıyla burjuvazi arasında belirleyici çatışmaya hazırlık için proletaryayla tüm halkın biraraya gelmesi, örgütlenmesi ve sosyalist anlamda bilinçlenmesinin mutlaka gerekli olduğu anlayışından hareket ediyordu.

Bu durumda, diyordu Engels Alman partisinin liderlerine, işçi sınıfının Bilimsel Komünizmle donatılması tüm çabaların önüne geçmeliydi.

Kendisi oportünist tehlikelerden dolayı uyarıda bulunmaktan ve oportünistlere karşı mücadele etmekten yorulmuyordu ve yaşamının son yıllarında Marksist öğretinin her alanında, işçi sınıfının bilimsel teorisinin daha da geliştirilmesine, sınıf mücadelesi pratiğine uygulamasına ve yeni ortaya çıkan sorunların hemen ele alınmasına önemli katkıları oldu.

Doksanlı yılların başında Friedrich Engels Alman partisi için yardımını, yeni bir programın hazırlanması üzerinde yoğunlaştırdı. Sosyalist hareketin önemli taleplerini içeriyor olsa da, Gotha Programı'nın henüz kabul edildiği sırada, sosyalist Alman işçi hareketinin ne teorik-ideolojik ne de pratik-politik gelişmişlik düzeyine uygun olduğu konusunda Marksist eğitimli Alman işçi liderleriyle aynı fikirdeydi. Alman sosyaldemokrasisinin Marksist bir kitle partisine gelişiminin gerçekleştiği sosyalistler yasası yıllarında, Marx'la Engels'in Gotha Programı taslağına eleştirilerinin doğruluğu tamamen görüldü. Ekim 1887 St. Gallen Parti Kongresi delegeleri böyle düşünüyorlardı ve yeni bir parti programının hazırlanmasını kararlaştırmışlardı. 1890 yılındaki Halle Parti Kongresi bu kararı bir kez daha onayladı - Wilhelm Liebknecht'in formüle ettiği gibi- gelecekteki programdan öncelikle, "Partimizin bir programının, haklı olarak kendisini *bilimsel* sosyalizmin partisi diye tanımlayan bir partinin programının mutlaka sahip olması gereken o bilimsel özen" [3] talep ediliyordu.

Friedrich Engels şimdi, vefat etmiş dostunun bir vasiyetini yerine getirmenin zamanının geldiğini gördü. 1891 Ocak ayının ikinci yarısında "Neuen Zeit"da "Karl Marx'ın Geride Bıraktığı Yazılardan Sosyaldemokrat Parti Programının Eleştirisine İlişkin" Gotha Programı Taslağına Marx'ın "Kenar Notları"nı yayımladı. Marx'ın program eleştirisi eline geçer geçmez Kautsky, Engels'e coşkuyla şöyle yazdı: "Marx'ın program makalesini bugün aldım. Mükemmel ve tam zamanında geldi. Programla ilgili tüm tartışma böylece yeni bir temel kazanıyor. [...] yayımlanması *zorunlu*. Tam da şimdi." [4] Gerçekten de Marx'ın Kenar Notları yeni parti programının hazırlanmasında belirleyici etkide bulundu. Bu taslak, diyordu Engels, "gelecek programdaki her türlü eksikliği ve lafazanlığı olanaksız hale getiriyor ve çoğunuzun belki de kendi inisiyatifinizle öne sürmeye pek cesaret edemeyeceğiniz karşı konulmaz argümanlar sunuyor." [5]

Fakat Bilimsel Komünizmin kurucularından biri olan Engels'in belgeyi yayımlamakta bir amacı daha vardı. Bizzat kendisi şöyle yazıyordu: "Taslağın başka ve daha geniş erimli bir anlamı daha var. İlk kez burada, Lassalle'ın ajitasyona yönelik doğrultuya girişinden beri, Marx'ın buna tavrı açık ve kesin olarak ortaya kondu, hem de Laselle'ın gerek ekonomik gerekse de taktik prensipleriyle ilgili olarak." [6] Bu arada Marx'ın ikna edici argümanları sadece sosyalistler yasasının alaşağı edilişinden sonra yine yoğun olarak ortaya çıkan oportünizme karşı etkili bir darbe olmakla kalmadı, aksine sosyaldemokrasi içinde henüz aşılmamış Lasselle-kültüne karşı da kullanıldı. Gerçi Parti olağanüstü hal yasası altında Lassallecı dogmaları bir kenara bırakmıştı, fakat sosyaldemokrat kitle hareketinin sözümona yaratıcısı olarak Lasselle çevresindeki kült ortadan kaldırılmamıştı.

Sosyaldemokrat üyeler -Reichstag fraksiyonundaki oportünistlerden çok farklı olarak- Marx'ın eleştirisinin Friedrich Engels tarafından yayımlanmasını son derece olumlu karşıladılar. Artık 6 Şubat 1891'de Kautsky, Engels'e şu haberi verebiliyordu: "Görebildiğim kadarıyla makale Parti içinde ya büyük bir sevinç ya da en azından derin bir etki uyandırdı." [7]

Fakat Friedrich Engels, Marx'ın taslağını yayımlamakla kalmadı. 1891 ilkbaharında Marx'ın "Fransa'da İç Savaş"ını, tarihin ve Paris Komünü'nden çıkan derslerin bu ustaca anlatımını tekrar yayımladı. Yeni parti programının teorik olarak temellendirilmesine başka bir önemli katkıydı bu. Engels, bu esere, Paris Komünü'nden çıkan derslere bir kez daha dikkat çektiği bir giriş yazdı. Oportünistlere yönelik olarak şöyle yazıyordu, demokratik darkafalılar "proletarya diktatörlüğü sözcüğünü duyduklarında yenilerde yine yararlı bir korkuya kapılıyorlar. Pekala, Baylar, bu diktatörlüğün nasıl birşey olduğunu bilmek mi istiyorsunuz? Paris Komünü'ne bakın. O, proletarya diktatörlüğüydü." [8] Friedrich Engels'in girişi de kitapta yayımlanmadan önce"Neuen Zeit"da basıldı ve böylece Parti üyelerinin daha büyük bir kesimine ulaşabildi.

Engels, Wilhelm Liebknecht'le August Bebel'in Mayıs 1891'den bu yana yeni bir Parti programı taslağı üzerinde çalıştıklarını biliyordu. Parti başkanlığında Haziran'da yapılan görüşmelerin ardından bir taslak hazırlanmış, bu taslak önce son derece gizli biçimde Engels'e, Kautsky'ye ve diğer Parti te-

orisyenlerine, Reichstag fraksiyonu ve Parti başkanlığı üyelerine değerlendirmeleri için yollanmıştı. Friedrich Engels bu yazıyı alır almaz bütün diğer taslakları bir kenara bırakarak, taslağın iyileştirilmesine yönelik somut önerilerle ayrıntılı bir analiz hazırladı. Bu analiz Marksizm tarihine "1891 Sosyaldemokrat Program Taslağının Eleştirisine İlişkin" başlığıyla geçti.

Engels önce bir bütün olarak şunu teslim ediyordu: "Şu anki taslak şimdiye kadar ki programdan çok yararlı farklılıklar gösteriyor. Eskimiş geleneklerin güçlü -öznel olarak Lassellecı ve vülger sosyalist- kalıntıları esas olarak bertaraf edilmiş, taslak teorik yanı itibariyle bir bütün olarak bugünün biliminin zemininde duruyor ve bu zeminden hareketle tartışılabiliyor." [9]

Engels eserinin birinci bölümünde taslağın teorik bölümünü özenle inceledi, hatalara, eksikliklere ve yanlışlara dikkat çekerek önerilerini, bağımsız bir taslak karakterini taşıyan bir ekte topladı. Bu öneriler daha sonra neredeyse istisnasız olarak revizyon çalışmalarında dikkate alındı. 4 Temmuz 1891'de Alman Sosyaldemokrat Partisi'nin yeni merkez organı "Vorwaerts", üzerinde çalışılmış bu taslağı yayımladı. August Bebel 16 Temmuz 1891 tarihli, program taslağını Parti üyeleri önünde tartışmaya açtığı Berlin konuşmasında, taslağın 4 Temmuz tarihli ilk bölümünün fiilen Engels'in taslağı olduğunu açıkladı. [10]

Engels'in gerçekleşmekte olan serbest rekabetçi kapitalizmin tekelci kapitalizme geçişi ile ilgili notları ve işçi sınıfının mücadelesinin kapitalizmdeki konumlarına etkisi üzerine düşünceleri olağanüstü önemliydi. Engels, Parti'nin politik taleplerini içeren ve sağ oportünizme güçlü tavizler veren bölümü şiddetle eleştiriyordu. Engels, işçi sınıfının çoğunluğunu proletarya diktatörlüğü uğruna mücadeleye kazanmak için kaçınılmaz tarihsel önkoşulun, demokratik cumhuriyet olduğundan hareket ediyordu. "Kesin olan bir şey varsa", diye yazıyordu "Partimizin ve işçi sınıfının egemenliği, sadece demokratik cumhuriyet formu altında kazanabileceğidir. Hattâ proletarya diktatörlüğü için spesifik biçim budur." [11] "Tek ve bölünmez bir cumhuriyet"[12] talebini yakından açıklıyordu: "Bir taraftan küçük devletçilik ortadan kaldırılmalı [...]. "Öte taraftan, spesifik Prusyacılık yükünün Almanya'nın üstünden kalkması için Prusya'nın varlığı sona ermeli, kendi kendini yöneten eyaletler biçiminde fesholmalıdır. Küçük devletçilik ve spesifik Prusyacılık, Almanya'nın şimdi tutsak olduğu ve bir tarafın diğer taraf için her zaman bir özür ve varlık nedeni olarak hizmet etmek zorunda olduğu çelişkinin iki tarafıdır." [13]

Ancak Friedrich Engels, demokratik cumhuriyet talebinin Almanya'da egemen olan polis yasaları nedeniyle kolayca programa alınamayacağının bilincindeydi. Bu yüzden demokratik cumhuriyet talebini şunlarla değiştirmeyi önerdi: "*Bütün politik erkin halk temsilcileri elinde yoğunlaştırılması*"[14] ve: "İl, ilçe ve beldelerde gnel oy hakkıyla seçilmiş memurlar aracılığıyla tam özyönetim. Devlet tarafından atanmış tüm yerel ve il resmi makamlarının ortadan kaldırılması."[15] Fakat Engels için, bu sorunların Parti yönetiminde tam olarak aydınlığa kavuşması daha da önemliydi. Proleter stratejinin bu temel sorununda teorik bulanıklığı Parti için çok tehlikeli görüyordu. "Buradan", diye uyarıyordu, "bu noktalar asla tartışılmadığı için belirleyici noktalarda

bulanıklık ve anlaşmazlık egemen olduğundan, Parti'nin belirleyici anda, aniden çaresiz kalması dışında ne çıkabilir." [16] Gerçekten de demokrasi ve sosyalizm, demokratik cumhuriyet ve proletarya diktatörlüğü üzerine tam bir netlik sağlanamamıştı. August Bebel, Wilhelm Liebknecht ve Paul Singer gibi önde gelen Parti liderleri bile sadece kısmi görüşlere ulaşabiliyorlardı.

Engels, program eleştirisiyle bir yandan, devrimci Alman Parti liderleri arasında devlet ve devrim teorisinde belirsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlarken, öte yandan daha güçlü bir biçimde sahneye çıkan oportünizme karşı mücadeleyi acımasızca açmış oluyordu. Oportünizm, diye yazıyordu Engels, özellikle sınıf mücadelesinin inkarında ve proletarya diktatörlüğünün reddinde ifadesini bulmaktaydı; "hareketin bugünü uğruna hareketin geleceğinin bu feda edilişi" [17] oportünizmdi ve öyle kalacaktı. Engels, sosyaldemokrat basının bir bölümünde kullanılan, oportünist lafazanlıklara şiddetle saldırıyordu," 'bugünkü toplum sosyalizme doğru gelişiyor' diyorlar, böylece zorunlu olarak eski toplumsal durumunun da dışına doğru geliştiği ve bu eski kabuğunu yengecin kendi kabuğunu kırdığı gibi şiddetle kırmak zorunda olup olmadığını ve ayrıca Almanya'da henüz yarı yarıya mutlakiyetçi ve üstelik anlatılmaz derecede karmaşık politik düzeni havaya uçurması gerekip gerekmediğini kendilerine sormuyorlar bile." [18]

Program taslağının siyasal taleplerine ilişkin Engels'in eleştirisi etkisiz kalmadı. Gerçi üzerinde çalışılmış olan program taslağı önerilerinin hepsini içermiyordu, ama 2. maddeye şu eklenmişti: "Halkın imparatorlukta, devlette, ilde ve beldede özyönetimi. [...] Yıllık vergi onayı." [19] Bu formülasyon Engels'in düşüncelerine çok yakındı.

Engels'in Erfurt program taslağını eleştirisi, Bilimsel Komünizmin en önemli program belgelerinden biridir. Önemini günümüze kadar korumuştur. Engels'in oportünizmin özünü tarifi, doksanlı yılların başında devlet ve devrim teorisinde oportünist görüşlerle hesaplaşması tam da bugün revizyonizm ve sosyaldemokratizm ile çatışmada özellikle aktüel hale gelmiştir.

Friedrich Engels'in programın son haline etkisi program eleştirisiyle sınırlı kalmamıştır. Karl Kautsky ile Eduard Bemstein, Parti başkanlığının taslağı temelinde bağımsız bir taslak hazırladılar, bu taslak Friedrich Engels ve August Bebel tarafından Erfurt Kongresi'nde tartışmaya sunuldu. 1891 Erfurt Parti Kongresi ise bu taslağı önemli bir değişiklik yapmaksızın Parti programı olarak kabul etti.

Bir yanda Engels'le Kautsky öte yanda Bemstein arasındaki mektuplaşmalardan, Bilimsel Komünizmin ortak kurucusunun bu konuda öğütler verdiği ve bu son taslağın formülasyonu üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Engels, Erfurt programınını son şeklini almasına belirleyici katkıda bulunmuş ve işçi hareketinin önündeki sorunlara programıyla Marksist bir yanıt vermesinde, Alman sosyaldemokrasisine yardımcı olmuştur. Bu arada program, küçük bir grup Parti liderinin eseri olmamıştır. Onbinlerce sosyaldemokrat işçinin katıldığı, 1891 yazında üç ay süren program taslağı tartışması, Marksist ilkelerin Alman işçi hareketi içinde kendini kabul ettirmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Yeni programın herbir cümlesi Parti tarafından, özellikle

sosyalistler yasasına karşı direniş içinde, yıllarca süren mücadele içinde hazırlanmış ve elde edilmişti.

Engels, yeni programın kabul edildiği haberini aldığında büyük bir hoşnutlukla Friedrich Adolph Sorge'ye şöyle yazdı: "Marksist eleştirinin bütünüyle etkili olduğunu memnuniyetle görüyoruz." [20] Erfurt programının kabulünü, sadece Alman değil, aksine uluslararası devrimci işçi hareketinin gelişiminde bir kilometre taşı olarak değerlendirdiği için bu başarıyı daha da çok önemsiyordu. En güçlü ve II. Enternasyonal'in önde gelen partisinin programı, diğer partilerin programatik doğrultularına doğal olarak yeni ölçüler getirecekti. Gerçekten de Marksist Erfurt programı uluslararası işçi hareketi için örnek oldu. V.İ.Lenin 1899'da, Rus Sosyaldemokrat İşçi Partisi'nin program taslağı üzerinde çalışırken özellikle Erfurt programına atıfta bulundu: "Bu programa yönelik oportünist ve melez eleştirilerin sıkça duyulduğu tam da bugün, Erfurt programını açıkça savunmayı görevimiz biliriz." [21]

Friedrich Engels'in yardımına rağmen Alman sosyaldemokrasisi sonraki süreçte de, politik erk uğruna mücadelenin strateji ve taktiği üzerine ve özellikle de demokratik cumhuriyet ve proletarya diktatörlüğünün diyalektik ilişkisi üzerine net, bilimsel bir düşünce geliştirmeyi başaramadı. Özellikle program tartışmasında yansıyan bu zaaf ilk planda Alman Parti liderliğindeki teorik belirsizliklerin ve politik erk uğruna mücadele için Paris Komünü'nden çıkarılan derslerin yetersizliğiydi. Sonra, emperyalizm çağında bu eksiklikler revizyonistlere, kendi parti düşmanı görüşlerini işlemek için Erfurt programını kötüye kullanmalarını kolaylaştırdı. Bununla beraber Erfurt programı 19. yüzyılın sonuna kadar, uluslararası işçi hareketi içinde devrimci bir kitle partisinin kabul ettiği en iyi programdı.

"Gençler"in yarı anarşist muhalefetiyle Vollmar'ın sağ oportünizmiyle çatışmalar, yeni parti programı üzerine tartışmalarla sıkı sıkıya bağıntılıydı. "Gençler'in sözcüleri Parti'den ihraç edildi ve sağ oportünizmin temsilcileri, Parti tarafından hazırlanmış olan devrimci politikayı ve taktiği kabullenmeye zorlandı. Friedrich Engels'in büyük etkisini kanıtlayan ve Kongre delegelerinin tam onayını alan August Bebel tarafından sahte sol ve sağ sapmalara karşı önerilen bir ortak bildiride: "Politik erkin ele geçirilmesinin, her sınıf bilinçli proleter hareketin ona yönelik çabalaması gereken ilk ve temel hedef olduğu" [22] söyleniyordu. Tüm Parti üyeleri Parti programı doğrultusunda sağlam ve kararlılıkla etkinlik yürütmeye ve her zaman "Parti'nin tüm ve nihaîhedefini" [23] göz önünde bulundurmaya yükümlüydüler.

Silahlanma Yarışına ve Savaş Tehlikesine Karşı

Engels, Erfurt programınının hazırlığıyla uğraştığı aynı haftalarda Bebel, Lafargue ve uluslararası işçi hareketinin diğer liderleriyle yoğun olarak başka bir sorunu tartışıyordu: Genelde egemen sınıfların dış politikasına ilişkin özelde silahlanma yarışı ve savaş tehlikesine ilişkin proletaryanın tavrı. İşçi sınıfının dış politikaya ilişkin tavrı konusunu Marx ile Engels kırklı yıllardan beri ve sonra daha da güçlü bir biçimde Uluslararası İşçi Birliği günlerinden

beri tekrar tekrar tartışmışlardı. Fakat şimdi, seksenli yılların sonunda ve doksanlı yılların başında bu sorun artan oranda önem kazandı.

Marx ile Engels'in 1870-71'de önceden söyledikleri gibi, Elsass-Lothringen'in Prusya-Almanya tarafından ilhakıyla, gelecekteki bir savaşın, kaçınılmaz olarak Avrupa çapında boyutlar kazanması gereken bir savaşın tohumları atılmıştı. Engels daha seksenli yılların ortasında böyle düşünüyordu. Avrupa'nın süper güçlerinin -başta Hohenzollem İmparatorluğu- gittikçe şiddetlenen silahlanma yarışı bu öngörüyü onaylamaktaydı. Emperyalizmin ilk tipik karakter çizgilerini gösteren tek tek kapitalist ülkelerin farklı gelişme tempolarının, uluslararası durumu keskinleştirmesi de buna eklenmekteydi. Doksanlı yılların başında, Alman-Rus ilişkilerinin kötüleşmesinin daha güçlü bir Fransız-Rus yakınlaşmasına yol açması da belirginleşti ve sonuçta Almanya-Avusturya-Macaristan-İtalya üçlü ittifakına karşı yönelmiş daimi bir askeri ittifak ortaya çıktı. Bir Avrupa savaşı tehlikesi gittikçe yakınlaşmaktaydı.

Friedrich Engels bu gelişmeyi derin bir kaygıyla izliyordu. II.Entemasyonal temsilcileri özellikle de Alman ve Fransız işçi hareketinin liderlerini bu tehlikeli durumu serinkanlılıkla tartışmaya ve karşılıklı fikir alışverişiyle, egemen sınıfların savaş kışkırtıcı politikaları karşısında, işçi sınıfının bir alternatifini geliştirmeye zorluyordu. Bir çok başka örnekte olduğu gibi burada da öğütleriyle ve eylemleriyle öncülük ediyordu.

O ve Marx 1848'de Avrupa gericiliğinin ana kalesi olarak Çarlık Rusyasına karşı, devrimci bir halk savaşanın propagandasını yapmış, ellili ve altmışlı yıllarda halâ bu konsepsiyona bağlı kalmışlarken, Engels'te artık, bir dünya savaşanın, gerçi egemen sınıfları sarsacağı, fakat milliyetçiliğin ve şovenizmin yeniden canlanmasıyla işçi hareketinin zaferine de ket vuracağı düşüncesi ağır basmaktaydı. Engels buradan, sosyalist işçi hareketinin ve genelde halkların gelişimleri için mutlaka barışa ihtiyaç duydukları sonucunu çıkarmaktaydı, çünkü örgütlü devrimci proletarya politik erkin ele geçirilmesi mücadelesine en iyi biçimde barışçı koşullar altında hazırlanabilirdi. Barış için mücadele böylece sosyalizm için mücadelenin ayrılmaz bir unsuru haline geliyordu.

Ne var ki burada Engels için -o zamandan beri tüm Marksistler için olduğu gibi-, bir halkın bir fetihçiye kölece tabiyetini kapsayan, ne pahasına olursa olsun barış sözkonusu değildi. Engels'in barış ve barışın güvence altına alınmasını savunmasının mecalsiz pasifizmle bir ilgisi yoktu. Engels, aynı demokrasi mücadelesi gibi barışın korunması mücadelesini de sosyalizm için mücadeleye tabi görmekteydi, çünkü ancak sosyalist bir dünyada kesin olarak ve her zaman için demokrasi ve barış güvence altında olabilirdi.

Engels çok sayıda makalesiyle uluslararası ve özellikle de Alman işçi hareketine, süper güçlerin politika ve diplomasi sırlarının derinliklerine inmelerine ve kendi, sosyalist alternatiflerini geliştirmelerine yardımcı oldu.

Friedrich Engels'in Bebel, Liebknecht ve Alman Parti önderliğinin diğer Marksistleriyle sıkı bir fikir alışverişi içinde hazırladığı bu alternatif dış politika programı, odağında Prusya-Alman askeri devletinin parçalanması bulu-

nan içpolitik alternatif konsepsiyonunu organik olarak tamamlamaktaydı. Hohenzollern İmparatorluğunun barışı tehlikeye sokan yayılma ve silahlanma politikasının sona erdirilmesi -bu aynı zamanda militarizmin iktidarsızlaşmasını gerekli kılmaktaydı-, genel bir silahsızlanma için Almanya'nın enerjik inisiyatifleri, komşu halklarla barışçıl ve eşit ilişkilerin geliştirilmesi -öncelikle Polonya'nın yeniden kurulması ve Elsaslılarla Lothringenlilere kendi kaderlerini tayin haklarının verilmesiyle-, ve Alman halkının tüm dış politika sorunlarında, hele de savaş ve barış sözkonusu olduğunda, kendi kaderini tayin hakkının kabul edilmesi üzerinde yoğunlaşmaktaydı.

Ancak Engels'in yardımı, Alman işçi hareketinin dışpolitik alternatif düşünceleriyle sınırlı değildi. O dikkatini gittikçe daha fazla Rusya, Almanya ve Fransa arasındaki ilişkilere vermekteydi, çünkü bu devletler arasında çatışma konuları hızla artmaktaydı, 1889 sonu1890 başında Engels Rus devrimcilerinin isteği üzerine Marksist Rus dergisi" (sosyaldemokrat)a, "Rus Çarlığının Dış politikası" başlığı altında uzunca bir makale yazdı. Bu makale aynı yıl içinde "Neuen Zeit"da, İngilizce aylık dergi "Time"da aynı zamanda Fransızca ve Romence yayımlandı. 1891'de Bulgarca ve 1893'te Polonya dilinde basıldı.

Bu incelemede Friedrich Engels, Marx'ın stratejik düşünceleriyle bağıntı içinde, Çarlık dış politikasının sınıf karakterini ve bunun gerici iç politikayla sıkı bağıntısını tahlil ediyordu. 19. yüzyılda Avrupa'da gericiliğin en önemli kalesi olarak Çarlığın oynadığı uğursuz rolü, doksanlı yılların başı için halâ geçerli saysa da -Lenin'in bütünüyle paylaştığı bir değerlendirmedir bu-, Çarlığın içpolitik temellerinin ve dışpolitik pozisyonlarının zayıfladığını saptar:" 1848'de Polonya sınırında duran devrim, şimdi Rusya'nın kapısını çalıyor, ve içerde kapıyı açmak için fırsat kollayan yeterince müttefike sahip." [24] Friedrich Engels özellikle, Rus devrimcilerinin artan direnişinin diğer Avrupa ülkelerinin sosyalist işçi hareketleri için sahip olduğu uluslararası önemi açıkladı. Lenin daha sonra bu düşünceye dayanmıştır. Engels 1888'de şu sözcüklerle vurguladığı bu mücadele ortaklığını ısrarla güçlendirdi: "Şu anda Rusya'da bir devrim, Avrupa'yı genel bir savaş uğursuzluğundan korurdu ve tüm dünyada devrimin başlangıcı olurdu." [25]

Fakat bu umutlar yakın zamanda gerçekleşmedi. Bunun yerine Prusya-Alman askeri devleti neredeyse hummalı bir biçimde silahlanmayı ve militarizasyonu ifrada vardırdı, Fransa'da ise egemen çevreler şovenizmle rovanşizmi şahlandırdılar. 1871'den beri görülen dışpolitik çelişkiler doksanlı yılların başında öylesine keskinleşti ki, Engels bir yanda Rusya'yla Fransa öte yanda Almanya'yla Avusturya-Macaristan arasında yakın tarihte bir savaş olasılığını bile dikkate almaya başladı. "Ve gerçekleştiğinde, Fransız sosyalistleriyle Alman sosyalistleri arasında son anda bir anlaşmazlık ortaya çıkmaması için," [26] bu kriz ortamında bütün diğer işleri bir kenara itip, bu olası savaş karşısında işçi sınıfının tavrını belirlemeye çalıştı. En kısa zamanda -13 ile 21 Ekim 1891 tarihleri arasında- Fransızca "Almanya'da Sosyalizm" makalesini yazdı, bu makale 1891 yılında "Almanach du Parti Ouvrier pour 1892"de kısa süre sonra da çevrilmiş olarak "Neuen Zeit" da yayımlandı. Engels bunu, kendisi-

nin altını çizdiği gibi, "Parisli dostlarımızın isteği üzerine" [27] yapmış, bu arada da Alman Partisi adına değil, sadece kendi adına konuştuğunu öncelikle vurgulamıştı. "Buna, sadece [...] bu Partinin seçilmiş [...] temsilcilerinin hakkı vardır. Üstüne üstlük elli yıllık çalışma sonucunda kazandığım uluslararası konumum, diğerlerinin karşısında şu ya da bu ulusal sosyalist partinin temsilcisi olarak ortaya çıkmama izin vermez." [28] Uluslararası işçi hareketinin August Bebel, Paul Lafargue ve Friedrich Adolph Sorge gibi Marksist liderlerini sadece düşüncelerinin sonuçları hakkında bilgilendirmekle kalmayıp, daha ziyade görüşlerini tam olarak formüle etmeden önce, belirleyici sorunları onlarla mektup aracılığıyla tartışması Friedrich Engels'in çalışma stili için tipiktir.

Friedrich Engels'in, bir Avrupa savaşına ilişkin Fransız ve Alman işçi sınıfının tavrını belirlerken dayandığı egemen bakış açısı, uluslararası işçi hareketinin genel çıkarıydı. Gerçi Fransız Cumhuriyeti, diye yazıyordu Engels, resmi Almanya karşısında devrimi, sadece burjuva devrimini, ama yine de devrimi temsil etmekte, fakat resmi Almanya'nın arkasında sosyalist Almanya, ülkenin geleceğinin, yakın geleceğinin ait olduğu Parti durmaktaydı. "Bu Parti iktidara gelir gelmez, kendisinden önceki görevlilerin başka uluslara karşı işledikleri adaletsizlikleri düzeltmeden iktidarı ne kullanabilir ne de koruyabilir. Bugün Fransız burjuvazisi tarafından alçakça ihanete uğramış Polonya'nın yeniden kuruluşunu hazırlayacak, Kuzey Schleswig ve Elsass Lothringen'i, kendi politik geleceği üzerine özgürce karar verebilecek duruma getirmek zorunda kalacaktır. Yani bütün bu sorunlar kolayca ve yakın bir gelecekte çözülür, ama önkoşul Almanya'nın kendi haline bırakılmasıdır." [29]

Buna karşılık gerek Almanya'nın gerekse de Fransa ve Rusya'nın egemen sınıfları olası bir savaşta tamamen tersine bir hedefe sahip olacaklardı, yani "her üçü için de 'düşman' olan tek parti'nin ezilmesi:"[30] Devrimci İşçi Partisinin ezilmesi. Bu yüzden Alman sosyalistleri "Avrupa devrimi yararına, ele geçirilmiş tüm mevzileri savunmakla, ne dış ne de iç düşman karşısında teslim olmamakla [...] yükümlüydüler." [31] Resmi Almanya "büyük bir ulusa yakışmayan iç politikası" dolayısıyla "tüm burjuva-liberal ülkeler tarafından hor görülüyordu" ve dış politikası dolayısıyla da "komşu halkların güvensizliğini, evet hattâ nefretini" [32] kazanmıştı. Böylece Engels'in görüşüne göre doksanlı yılların başında olası bir savaş halinde bir Fransız-Rus saldırısına karşı "Alman sosyalizmi mutlaka proleter devrimi" [33] cisimlendirecekti. Bu durumda Alman işçi partisi en devrimci önlemlerin uygulanmasını zorlayacaktı. Friedrich Engels, "bugünün Alman proleterlerinin yüzyıl önceki Fransız Sansculotlerine layık olacaklarını" [34] umuyordu.

Engels, düşünceleri ve önerileriyle özellikle Fransız sosyalistlerinden, devrimci işçi hareketinin genel çıkarları için derin bir anlayış talep ettiğinin bilincindeydi. Bu yüzden Laura ve Paul Lafargue'dan Fransız parti önderliğinin kendi düşünce seyrini tam olarak onayladığını öğrendiğinde çok sevindi. Engels'in makalesi mükemmel, diye yazıyordu Paul Lafargue. "Dostlarımızın diyecek hiç bir şeyi yok, hattâ tam zamanında geldiğini, mevcut durumun en net ve en akıllı tasviri olduğunu ve şu anda gerçeği söylemenin son derece önemli olduğunu düşüneceklerdir." [35]

Friedrich Engels olası bir savaşta öncelikle Alman ve Fransız işçi sınıfının tavrını ne kadar titizlikle planlamış olursa olsun -onun için egemen olan sürekli bir barışa duyduğu mutlak arzuydu: "Bütün bunlara rağmen barış olacağını umuyorum. Va banque oynamak zorunda olmadığımız bir durumdayız- ve savaş bize bunu dayatıyor. "[36] Barış, diye vurguluyordu Engels bir çok kez, devrimci işçi hareketine çok yakın bir zamanda zafer vaadediyor. "Savaş ona iki üç yıl içinde ya zaferi getirecek ya da tam, en azından onbeş yirmi yıllık bir yıkımı. Bu durumda Alman sosyalistlerinin, barışın kesin zaferini beklemek yerine, her şeyi oyuna sürecekleri savaşı istemeleri için çıldırmış olmaları gerekirdi." [37] Hangi ulustan olursa olsun hiç bir sosyalist, Alman ya da Fransız hükümetinin ya da hattâ Çarın savaş zaferini isteyemezdi. "Ve bu yüzden bütün ülkelerde sosyalistler barıştan yanadır. Ama buna rağmen savaş olursa, o zaman şu kesin: [...] bu savaş ya sosyalizmin hemen zaferini getirmeli ya da ama eski düzeni tepeden tırnağa öylesine devirmeli ve geride öylesine bir yıkıntı bırakmalıdır ki, eski kapitalist düzen her zamankinden daha olanaksız olsun ve sosyal devrim, gerçi on ya da yirmi yıl ertelense de, daha hızlı ve daha eksiksiz bir seyrin ardından zafere ulaşmalıdır." [38]

Engels'in yaklaşmakta olan bir dünya savaşının korkunç boyutlarıyla ilgili görüşleri onlarca yıl sonra gerçeklik tarafından aşıldı. Ancak Engels, güven duyduğu Alman sosyaldemokrasisinin 1914'de, Engels'in görüşlerini, tamamen değişmiş bir duruma şematik bir biçimde aktararak ve sonuçta sadece emperyalist savaşı desteklemekle kalmayıp, devrim sırasında da halk kitlelerine arkadan saldırarak utanmazca tahrif edecek oportünist bir önderliğin egemenliği altına gireceğini tahmin edemezdi. Süper güçlerin Avrupa savaşından devrimci bir çıkış yolu üzerine daha önce Engels tarafından ilk adımları formüle edilmiş düşünceleri benimseyen ve emperyalist savaşın iç savaşa dönüştürülmesi ve Sovyet iktidarının kurulmasıyla hayata geçirenler V.İ.Lenin'le Bolşevik partisi oldu.

Engels'in, işçi sınıfının savaş tehlikesini engelleme göreviyle ilgili düşünceleri sosyalist partiler tarafından benimsendi. II. Enternasyonal'in 1889 kuruluş kongresi gibi, 1891'de Brüksel'de ve 1893'de Zürih'te yapılan uluslararası Sosyalistler Kongresi de bir savaş tehdidi karşısında proletaryanın tavrını ele aldılar. Savaşların toplumsal nedenleriyle militarizmin sınıf karakterini açığa çıkararak uluslararası işçi hareketini silahlanma yarışıyla savaş tehlikesine karşı daha güçlü mücadeleye yönlendirdiler. Engels gururla şu saptamayı yapıyordu: "Fransa'nın mülk sahibi sınıflarıyla Almanya'nın mülk sahibi sınıfları uzlaşmaz bir çatışma içinde bulunurken, Fransız ve Alman sosyaldemokratları elele uyum içinde çalışıyorlar." [39]

Engels sadece, işçi sınıfının ilerlemiş bir savaş tehlikesine karşı nasıl mücadele edebileceği ve etmek zorunda olduğu sorunuyla ilgilenmedi. Ancak sosyalist koşullar altında barışın tam olarak güvence altına alınabileceği konusunda hiç bir kuşkuya yer bırakmamasına rağmen, yazışmalarında ve makalelerinde, proletaryanın kapitalist egemenlik koşulları altında barış için tehlike kaynaklarını ortadan kaldırma ya da en azından önleme olanaklarını tartışıyordu. Bunu yaparken çok gerçekçi davranıyor ve her türlü hayalden kaçı-

nıyordu. Barış özlemi ve genelde halkların kardeşliği üzerine salt lafazanlık ona çok itici geliyordu. Deneyim ve bilimsel anlayış ona, savaşın ve savaş tehlikesinin sadece icraatların yardımıyla, sadece işçi sınıfının ve onun devrimci partisinin önderliği altında halk kitlelerinin mücadelesiyle önlenebileceğini öğretmişti. Bunun için gerek ideolojik önkoşulların -sağlam köklere sahip proleterya enternasyonalizmi ve demokratik antimilitarizm şeklinde- gerekse de örgütsel önkoşulların -tüm savaş karşıtlarının işçi sınıfı etrafında toplanmasıyla ve askeri bilgilerin sınıf bilinçli işçiler arasında yaygınlaştırılması aracılığıyla- yaratılması sözkonusuydu.

Daha seksenli yıllarda ifade edilmiş bu düşünceleri Friedrich Engels bir kaç yıl sonra yine dayanak alarak bazı bakımlardan derinleştirdi. Alman Reichstag'ında 1892'den beri, ordunun güçlendirilmesiyle ilgili şimdiye kadarki tüm yasaları fersah fersah geride bırakan yeni bir askeri yasa tasarısı tartışılmaktaydı. Sosyaldemokrasi ve işçi basını hemen şiddetli bir protesto kampanyası açtılar ve militarizmi yeniden kitle katliamı amaçlamakla suçladılar. Fakat August Bebel, ilkesel reddin artık tek başına yeterli olmadığını, askeri sorunda daha ziyade, halkların güvenlik gereksinimine ve barışın korunmasındaki çıkarlarına uygun düşen, savaş tehlikesini gerçekten azaltan ve silahlanma yarışını kısıtlayan sosyaldemokrat bir alternatif programın gerekli olduğunu gördü. Bu nedenle 1893 başında kendisine bu konuda bir "Lektür" [40] hazırlaması ricasıyla Engels'e başvurdu. Militarizme karşı mücadelenin ilkesel önemi karşısında Engels Alman sosyaldemokratlarına yardımcı olmak konusunda hiç duraksamadı. Daha 24 Şubat'ta Engels Bebel'e "lektür"ün hazırlandığını ve "Vorwaert"e gönderildiğini bildirdi. Seçmiş olduğu "Avrupa Silahsızlanabilir mi?" başlığını kendisi de bir mahcubiyet çözümü olarak görüyordu. Aslında, diye yazıyordu, makalenin adı "Sosyaldemokrat Bir Askeri Yasa Tasarısı" [41] olmalıydı. Ve militarist silahlanma politikasına ilişkin tam da bu sosyalist alternatif çalışmasının odağında bulunmaktaydı.

Engels silahlanmayı bir kez daha teşhir direğine bağladı. Silahlanma savaş tehlikesini şiddetlendiriyor, militarizmi güçlendiriyor ve halkları ekonomik olarak mahvediyordu. Ancak Engels öte yandan, böyle bir gelişimin karanlık sonuçlarını göstermekle yetinmiyordu. Engels, devrimci işçi partisi tarafından siyasi ve askeri teorik nedenlerle gözardı edilmemesi gereken objektif askeri gelişim eğilimleriyle bağlantı kuruyordu. Buna göre, alttan gelen bir devrimci baskıyla egemen sınıfları, askerlik yapabilecek her erkeğe silah eğitimi vermeye, fakat sayısal olarak çok güçlü daimi bir ordu beslememeye zorlamak etkin bir ülke savunması yararınaydı. Engels'in kanıtladığı gibi, kapitalist ilişkiler altında bile, askeri aparatın sürekli büyütülmesi temelinde ordu harcamalarını gittikçe arttırmanın askeri bir zorunluluğu yoktu. Buna rağmen yapılıyorsa, nedenleri askeri değil, politikti: Ordular "dış düşmandan çok iç düşmana karşı korunma" [42] içindi.

Engels, tüm askeri devletlerin uluslararası düzeyde anlaşmasıyla, aktif askerlik hizmeti süresini yavaş yavaş düşürmeyi ve genel halk silahlanmasına dayanan milis sistemine adım adım yaklaşmayı öneriyordu. Yaşamı boyunca tüm milis planlarına karşı koruduğu eleştirel mesafe göz önüne alındığında,

şimdi milis sistemini savunması -üstelik de Avrupa'nın gerçi çok gelişmiş ama iliklerine kadar gerici devletlerinde- şaşırtıcı görünüyordu. Ne var ki Engels'in önerileri şimdiye kadarki askeri teorik görüşleriyle asla çelişmiyordu, tersine bunları daha ziyade yeni siyasi ve askeri koşullara uygulamış oluyordu. Sınıf mücadelesinin hedefleri için işçi sınıfının barışın korunmasında, ama ulusal bağımsızlıkta ve genel askerlik hizmetinden yararlanılmasında da yararı olduğundan hareket ediyordu Engels. Bu yüzden yaşamsal gereksinimlerine uygun davranmak, süper güçlerin ve böylece egemen sınıfların elinden tüm iç ve dış saldırganlık araçlarını -ve aşırı derecede silahlanmış, daimi ordu bu dönemde onun en önemli erk enstrümanıydı- zorla almak zorundaydı. Engels, karşılıklı anlaşmaya dayanan bu türden sınırlı bir silahsızlanmanın sadece, militarizmin tehdidi altındaki tüm halk tabakalarının kararlı mücadelesiyle gerçekleştirilebileceğinin ve korunmasının ya da hattâ sürdürülmesinin halk tarafından sürekli olarak yoğun bir kontrolünü gerektirdiğinin tam olarak bilincindeydi.

"Vorwaerts"in "Avrupa Silahsızlanabilir mi?" başlığı altında Mart 1893'te sekiz bölümde yayımladığı ve aynı zamanda ayrı bir broşür olarak çıkardığı yazı dizisi, Alman sosyaldemokratlarını anti-militarist ajitasyonlarında destekliyordu. Devrimci işçi partisinin kapitalizm koşulları altında bile, barışa yönelik ve savaşa karşı etkin bir askeri politikayı, kendi askeri çıkarlarını ihmal etmeksizin veya mecalsiz bir pasifizme düşmeksizin nasıl yürütebileceğine örnekti.

Sosyalist hareket tarihinde ilk bilimsel temelli ve son derece somut silahsızlanma önerisi, doğrudan yazılış nedeninin ötesinde, işçi sınıfının silahlanma yarışına karşı mücadelesi için kalıcı öneme sahip bir dizi ilke içermekteydi. Engels makalesinde, silahsızlanma müadelesinin genel demokratik karaktere sahip olduğunu, bunun, işçi sınıfının inisiyatifi ele geçirmek ve önderliği almak zorunda olduğu bir hareket olduğunu, fakat bu hareketin en geniş kitleleri kucaklamaya uygun ender hareketlerden olduğunu kanıtladı. O zamanlar bu olanaklı ve gerekliydi, çünkü, Engels'in yazdığı gibi halk kitleleri "neredeyse istisnasız askerler kitlesini oluşturmak ve vergilerin büyük bölümünü ödemek" [43] zorundaydılar, bugün de öyle, çünkü -askeri tekniğin nitel değişiklikleri sonucunda- silahsızlanma sorunu insanlık için ölüm kalım sorunu haline gelmiştir.

Engels, kitleleri mobilize etmek için, öncelikle tüm çalışan, tüm barışçıl insanların silahsızlanmadaki ortak çıkarlarının vurgulanması gerektiğinden hareket ediyordu. Ama aynı zamanda, bunun ötesinde, saldırgan çevreleri tecrit etmek, savaş hazırlıklarını başarısızlığa uğratmak ve savaş kışkırtıcılarını silahsızlanma anlaşmasına zorlamak için, çeşitli devletlerin, halkların, sınıfların ve tabakaların silahsızlanmadaki özel, spesifik çıkarlarını netleştirmek gerektiğini de öğretiyordu. Engels Avrupa halklarına yaptığı uyarı çağrısında, bir silahsızlanmanın bütün Avrupa devletlerine ve tüm halklara avantaj sağlayacağını ayrıntılarıyla incelemek ve netleştirmek için çok çaba sarfetti.

Engels'in adım adım bir silahsızlanmayı önermesi gerçeği de son derece aktüel bir öneme sahiptir. Pasifist hayallerden farklı olarak ve aynı zamanda

silahsızlanma sorununu kaba bir biçimde "ya hep ya hiç" diyerek keskinleştiren sekter anlayışların tersine Engels, siyasi ve askeri güçler ilişkisinin çok gerçekçi bir tahlilinden hareket ediyor ve silahsızlanma uğruna mücadelede de adım adım, bir sonraki, ulaşılabilir hedefleri koymak gerekliliğini talep ediyordu; elbette ki nihaî hedefi gözden ırak tutmaksızın. Genel ve tam silahsızlanma için çaba sarfetmek ne kadar ertelenemezse, bu mücadelede elde edilen başarılar temelinde gittikçe daha çok insanı savaş tehlikesine karşı mücadeleye çekmek, onlara güç, cesaret ve özgüven vermek için gerçekleştirilebilir parça görevlerin saptanması ve hayata geçirilmesi de o kadar önemliydi.

Engels, silahlanma yarışına ve savaş tehlikesine karşı mücadeleyi uluslararası bir görev olarak görmesine rağmen yazısında, Alman halkına ve Alman işçi hareketine burada özel bir sorumluluk düştüğünü vurgulamaktaydı. Silahsızlanma sorununda Almanya'dan kaynaklanan bir inisiyatifin sağlayacağı ekonomik ve manevi-politik avantajları titizlikle inceledikten sonra, Almanya'yı "silahlanma sinyalini vermiş bir ülkeye usulen düştüğü gibi, silahsızlanma işinde öncülük etme" [44] yükümlülüğü konusunda uyarıyordu.

Engels'in bu sözleri, Alman emperyalizminin neden olduğu iki korkunç dünya savaşından sonra ve Avrupa barışına karşı Batı Alman emperyalizminin halâ süren tehdidi karşısında aktüalitesinden hiç bir şey yitirmemiştir. Fakat aynı zamanda, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde, Sozialistische Einheitspartei Deutschlands'ın önderliğinde ve bütün diğer emekçilerle ittifak halinde Alman tarihinde, tüm dış politikasını barışın hizmetine sunan ve Alman topraklarından bir daha asla bir savaşın başlamasına izin vermeyecek olan ilk barış devletini kurmuş devrimci Alman işçi hareketi, Engels'in vasiyetinin Marksist-Leninistlerin elinde emniyette olduğunu kanıtlamıştır.

Uluslararası işçi hareketinin koordine eylemleri ve genel olarak işçi sınıfının egemen sınıfların dış politikasına etkin biçimde müdahalesi için kaçınılmaz önkoşulu Engels, proleterya enternasyonalizminin sürekli sağlamlaştırılmasında ve fiilen hayata geçirilmesinde görüyordu. Engels, uluslararası işçi hareketinin çeşitli ulusal seksiyonları için, mücadelelerini *bilinçli olarak* tüm ülkelerin işçilerinin devrimci mücadelesi içinde saflaştırmalarının kaçınılmaz olduğundan hareket ediyordu; ve tarih bu anlayışı bütünüyle doğrulamıştır. "Proletaryanın kurtuluşu sadece uluslararası bir eylem olabilir,"[45] diye yazıyordu Engels. Böylece şimdi, çoğu Avrupa ülkelerinde bağımsız işçi partileri bulunduğundan ya da oluştuğundan, II. Enternasyonal'le birlikte uluslararası işçi hareketinin birliğinin yeni bir biçimi bulunduğundan, tüm ülkelerin proletaryası gerçekten "tek *bir bayrak* altındaki *bir ordu* olarak"[46] yürüyebilecek duruma getirilmeliydi. Bunun için, gerçi çeşitli partilerin ulusal özelliklerini ve öznel mücadele koşullarını hesaba katan, ama bu arada kaçınılmaz olarak uluslararası proletaryanın ortak sınıf çıkarlarından ve sınıf hedeflerinden hareket eden işbirliği yöntemlerinin geliştirilmesi gerekiyordu.

Engels gerek uluslararası işçi basınındaki yazılarında gerekse de mektuplarında sürekli olarak, bu sorunun tek tek partilerin güçlenmesiyle daha da önem kazandığına dikkat çekiyordu. Marksist güçlerin kitlesel etkinliği büyüdükçe, Marksizm uluslararası işçi hareketi içinde kendisini daha güçlü ka-

bul ettirdikçe, iletişim araçları daha büyük bir hızla geliştikçe, fakat egemen sınıfların da sosyalist işçi hareketine karşı mücadelesi de, öncelikle nasyonalizmin ve şovenizmin kışkırtılmasıyla şiddetlendikçe, "bir ülkede elde edilen başarılar bütün diğerleri üzerinde" bir o kadar kalıcı "etkide bulunmak zorundaydı," [47] proleter partilerin siyasi uyumu, onların dayanışma, protesto ve mücadele pratiklerinin koordinasyonu bir o kadar acildi.

"Tüm ülkelerde proleter hareketin yükselişi" [48] ve sömürücü sınıflarla egemenlik sistemleri içindeki artan sarsıntı Engels'in, devrimci mücadeleler zamanının yakınlaşmakta olduğu görüşünü güçlendiriyordu. 1892 sonunda devrimci bir iyimserlikle şu saptamayı yapmaktaydı: "Devir huzursuzlaşıyor ve dalgalar yükselmeye başlıyor." [49]

Bir Zafer Alayı

Bu dönemde Engels artık, anakaradaki devrimci işçi hareketinin kaydettiği ilerlemeleri gözleriyle görme planı yapmaktaydı. 1890'dan sonra August Bebel, Victor Adler ve diğerleri tarafından Almanya'yla Avusturya'yı ziyaret etmesi için bir çok kez davet edilmişti. Engels böyle bir geziye büyük ilgi duyuyordu, fakat Alman ve Avusturya polisinin uluslararası işçi hareketinin kurucusuna karşı nasıl davranacağı konusunda haklı endişeler vardı. Öyle anlaşılıyor ki, Mayıs 1892'de iki haftalığına Londra'da kalan August Bebel bu endişeleri dağıtmayı başardı. Böylece gezi düşüncesi 1892'de ete kemiğe büründü. Ancak ani rahatsızlığı nedeniyle Engels geziyi ertesi yıla kaydırmak zorunda kaldı.

Haftalarca sürecek bir dolaşmayla bağıntılı yorgunluklara sağlık açısındanda dayanabilmek için, Engels önce 21-28 Temmuz 1893 tarihleri arasında İngiliz plajı Eastbourne'da dinlendi. Artık 73 yaşındaydı, iyileştikten sonra aylarca yoğun olarak "Kapital"in üçüncü cildi üzerinde çalışmış ve 1893 ilkbaharından beri, Ağustos'da Zürih'te toplanacak olan II. Enternasyonal'in kongre hazırlıklarına katılmıştı.

II. Enternasyonal'in 1889 yılında kuruluşu, işçi hareketinin gelişimi üzerinde verimli etkide bulunmuştu. Çoğu şiddetli sınıf çatışmalarının sonucunda çok sayıda yeni sendikal örgüt orataya çıkmıştı. Yeni işçi partileri kuruldu, örneğin Macaristan ve Avustralya'da 1890, Bulgaristan'da 1891, İtalya'da 1892, İngiltere ve Romanya'da 1893. Diğer bazı ülkelerde, örneğin Rusya'da, Bilimsel Komünizmi inceleyen ve yaygınlaştıran ve proleter partilerin yaratılmasına yönelik çalışan çevre ve gruplar vardı.

II. Enternasyonal önceleri örgütsel bir merkeze sahip olmadığı için, mevcut ve oluşum halindeki işçi partilerinin ve örgütlerinin önde gelen temsilcileri ve aynı şekilde sıkça tekil sosyalistler veya işçi hareketine sempati duyan entelektüeller Engels'e başvuruyorlardı. Gerçi bu yazışmalar çok yorucuydu, fakat Engels bunu -o günün koşulları altında- uluslararası işçi hareketi içindeki Marksist güçlerin gerek teorik çalışma gerekse de strateji ve taktik bakı-

mından birlikte davranmalarını güvence altına almak için en etkin araçlardan biri olarak görmekteydi.

Zürih Kongre'sinin hazırlığında da aynı sorunlar söz konusuydu. Bir yandan oportünist girişimlere karşı mücadele etmek, sosyalist hareketin nihaî hedefi üzerine belirli güncel hedefler koymak söz konusuydu. Öte yandan anarşizmden büyük tehlikeler kaynaklanmaktaydı. Engels, anarşistlerin çeşitli ülkelerde -örneğin Rusya'da, Hollanda'da, İtalya'da ve İspanya'da -proletaryanın bazı kesimlerini, hem de -henüz sınıf mücadelesinde deneyimsiz ve aynı zamanda reformist eğilimlere karşı haklı olarak cepheden tavır almış- işçileri, "action directe"i, sosyal ve politik eşitlikleri için mücadelede umut vaadeden bir araç olarak görme yönünde etkilemeyi başardıklarını kaygıyla gözlemliyordu. Bireysel terör aracılığıyla "kendi kendine yardım" teorisi, bir "dünya grevi" düşüncesi ve diğer anarşist öğretiler bazı işçilerin devrimci sabırsızlığına hitap ediyordu. Engels bu anarşist öğretileri acımasızca eleştirdi ve en etkin sosyalist partilerin önde gelen temisilcilerini, devrimci işçi hareketinin içinden anarşistleri sürüp atma gerekliliğine doğru yönlendirdi. Zürih Kongresi'nde de anarşistlerle şiddetli görüş ayrılıkları yaşanacağını öngördü.

1 Ağustos 1893'te Friedrich Engels gezisine başladı. Louise Kautsky ile onun Londra'da yaşayan ve Engels'in doktorluğunu yapan Avusturyalı bir doktor ve sosyalist nişanlısı Dr. Ludwig Freyberger ona eşlik ediyorlardı. Hoek van Holland üzerinden önce Köln'e gidildi, sözleşildiği gibi Julie ve August Bebel birlikte Zürih'e gitmek için Engels'i orada beklemekteydiler. Engels, Leipzigli gerçek bir proleter çocuğu, iyi bir kadın ve sosyalist olan Julie Bebel'le, uzun yıllar aralarında çok samimi bir mektuplaşma yürütmüş olmalarına rağmen, şahsen şimdi tanışıyordu. Gezi August Bebel'in Enternasyonal Kongresi'nin açılışına zamanında yetişebileceği gibi planlanmıştı. Friedrich Engels ise, Kongre görüşmelerine katılmama kararı almıştı, ancak çok sayıda önde gelen sosyalistin varlığından, sohbetler yürütmek için yararlanmak istiyordu. Örneğin Temmuz 1893'te İtalyan yayıncı ve sosyalist lider Filippo Turati'yi planlanan gezi hakkında bilgilendirmiş ve Zürih'te karşılaşmayı umduğunu belirtmişti.

Köln'ü ve esas memleketi Rheinland'ı tekrar görmek Engels'i çok duygulandırdı. Gençlik dönemini ve özellikle Karl Marx'la birlikte ortak devrimci etkinliklerini anımsadı. Fakat düşünceleri asla geçmişte kalmıyordu. Engels, endüstriyel alanda her adımda karşılaştığı neredeyse altüst edici değişiklikleri büyük bir ilgiyle kaydetmekteydi. Laura Lafargue ve Friedrich Adolp Sorge'ye yazdığı mektuplarda izlenimlerini anlatıyordu ve Berlinli yoldaşların önünde yaptığı bir konuşmada bunu şöyle özetledi: "Ren nehri boyunca, Hollanda'dan İsviçre sınırına dek, tüten bir baca görmeksizin çevreye bakılabilecek küçücük bir yer bile bulamadım." [50] Bu arada sözü sürekli olarak, bu hızlandırılmış endüstrileşmenin proletaryayla sosyaldemokrasinin gelişimi için doğurduğu sonuçlara getirmekteydi.

Strassburg'ta, "Alman-Fransız Savaşı Üzerine Genel Kurul'un İkinci Adresi"nde Elsas-Lothringenlilerin Alman İmapratorluğuyla ilişkilerinin gelişimi hakkındaki öngörülerinin tamamen doğrulanmış olduğunu gördü. Genç bir

sosyalist ona, sözümona imparatorluk topraklarındaki Prusya alayının sadece eskisinden daha çok Fransızca konuşulmasına değil, Fransız Cumhuriyeti'ne sempatinin de önemli ölçüde artmasına yol açtığını anlattı. [51]

Zürih'te kısa bir süre kaldıktan sonra Engels 4 veya 5 Ağustos'ta, bir haftalığına kardeşi Hermann'la ailesinin ziyarete gelmiş oldukları Thusis-Graubünden'e gitti. Çok sayıda mektubun gösterdiği gibi Hermann'ın Engels'le ilişkisi her zaman iyi olmuştu, çünkü farklı sosyal konumlara ve dünya görüşlerine rağmen kardeşi Engels'in sosyalist inanç ve faaliyetlerine saygı duyuyordu.

12 Ağustos'ta Engels Zürih'e geri döndü. Bu arada orada -6 Ağustos'ta- Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi, II. Enternasyonal tarihinde üçüncü kongre, açılmıştı. Sosyaldemokrasinin politik taktiği, sekiz saatlik işgünü için mücadele, sendikal çalışma, sosyaldemokrasinin uluslararası organizasyonu ve tarım sorunu tartışılmaktaydı.

Kongre'nin odağında, Engels'in beklediği gibi, anarşistlerle çatışma bulunuyordu. Engels'in etkin bir biçimde desteklediği titiz Kongre hazırlığı sonucunda, tüm sorunlarda anarşist önergeler reddedildi. Bu özellikle, işçi örgütlerinin, politik haklar için mücadeleye ve bu haklardan politik erk uğruna mücadele için yararlanma gerekliliğine yönlendirildikleri politik taktik ortak bildirisi bakımından önemliydi.

Engels, işçi hareketinin savaşa ilişkin tavrı bakımından anarşistler karşısında Marksistlerin kendilerini kabul ettirdiklerini hoşnutlukla gözlemliyordu. Anarşistler "Savaşa karşı dünya çapında grev" gibi tamamen ütopik düşünceleri savunur ve ulusal nihilizmin sözcülüğünü yaparken, Marksistler Engels tarafından en son "Almanya'da Sosyalizm" ve "Avrupa Silahsızlanabilir mi?" eserlerinde savaş karşıtı politikaya ilişkin geliştirdiği düşüncelere dayanıyorlardı. Kongre çoğunluğu -kapitalizmle savaşın sıkı bağından hareketle- hükümetlerin savaş politikasının yargılandığı ve sosyalist milletvekillerinin askeri kredileri reddetmekle, daimi ordunun kaldırılmasını ve silahsızlanmayı savunmakla yükümlü kılındığı bir ortak bildiri kabul etti.

Engels daha Kongre'den önce August Bebel'in ısrarlı ricaları üzerine hiç olmazsa son gün Kongre'ye gelme sözü vermek zorunda kalmıştı. Toplantı başkanı Rus yoldaş Anna Michailowna Kulischova delegelere, Friedrich Engels'in henüz gelmiş olduğunu, kendisine onur başkanlığının verileceğini ve kapanış konuşmasını yapacağını duyurduğunda, salonda dakikalar süren bir alkış fırtınası koptu. "Delegeler ve koridorlardaki izleyiciler sadık ve cesur yoldaşı karşılarken coşkulu yaşa nidaları tekrar tekrar yükselmekteydi." [52]

Bu son derece yürekten karşılamadan dolayı duygulanan Friedrich Engels önce bu tezahüratı kendi şahsına değil, "resmi orada, yukarıda asılı duran büyük adamın (Marx) iş arkadaşına" [53] yapılmış olarak algıladığını açıkladı. II. Enternasyonal'in yeni düzeyinde sürdürülen I. Enternasyonal'in tarihsel eserini anımsattı. Anarşizmi şiddetle eleştirdi. Delegelere, anarşistlerin bilimsel temellere dayanan bir strateji ve taktikten ve proletaryanın planlı bir örgütlenmesinden vazgeçerek ve öncelikle de partinin öncü rolünü reddederek işçi sı-

nıfını yanılttıklarını ve burjuvaziye teslim ettiklerini açıkladı. Aynı zamanda da, sadece oy pusulasının yardımıyla sosyalizme varabileceklerine inanan oportünistlerle de hesaplaştı.

Engels konuşmasının son bölümünde, uluslararası işçi sınıfının liderlerine ve temsilcilerine, kaptializme karşı mücadelede devrimci birliği her koşul altında korumaları için tutkuyla çağrıda bulundu. Coşkulu alkışlar arasında şöyle diyordu: "Bir tarikata dönüşmemek için tartışmaya izin vermek zorundayız, ama ortak bakış açısı korunmalıdır." [54] Marx, Engels ve daha sonra Lenin tarafından savunulan bu ilke, o zamandan bu yana komünist dünya hareketinin her zaman ana düşüncesi olmuştur. Gerek Alman gerekse uluslararası işçi hareketinin tarihi, her zaman kanıtlamıştır ve hergün de kanıtlamaktadır ki, Marksizm-Leninizmden her ayrılış işçi hareketine ve onun müttefiklerine zararlı olmuş, başarısızlıklara ve gerilemelere yol açmıştır, buna karşılık emperyalizme karşı mücadelede ortak eylemler dünya komünist ve işçi hareketini aşılmaz kılar.

Zürih'te Kongrenin son günü ve onu izleyen günleri Engels, çeşitli ülke partilerinin delegeleriyle bir çok kez biraraya gelmek için kullandı. Filippo Turati ve Antonio Labriola ile tanıştı, Rus sosyaldemokrat Pawel Borissowiç Axelrod, Vera İvanovna Zasuliç ve Rus işçi hareketinin diğer temsilcileriyle, Turati'nin hayat arkadaşı Anna Mihailovna Kulişova ve daha o zamanlar uluslararası düzeyde tanınmış ve sosyalist kadın hareketinin lideri olarak kabul edilmiş Clara Zetkin'le buluştu. İspanyol sosyalisti Pablo İglesias ile buluşamadığı için üzgündü.

Biraraya gelişler sadece ciddi görüşmelere hizmet etmiyordu. Gerekli dinlenme ve gerilimi atmanın hakkı da veriliyordu, örneğin August ve Julie Bebel, Eduard Bernstein ve Clara Zetkin'in katıldıkları Zürih gölüne yapılan bir gezi de böyleydi.

Zürih'te Engels, "en güzel yaşlı kadınlardan biri" [55] diye tanımladığı kuzeni Anna Beust'da kalıyordu. Zürihte'ki yoğun ama yanı zamanda yorucu günlerin yorgunluğunu biraz atmak ve gezinin devamı için güç toplamak amacıyla Engels, August Bebel ve Polonya sosyalist Parti'sinin kurucularından yayıncı Stanislav Mendelson ile birlikte altı günlüğüne Bern'in Oberland'ına gitti. 4 Eylül'de Bebel'in eşliğinde gezisini Münih ve Salzburg üzerinden Viyana'ya sürdürdü.

Friedrich Engels'in Enternasyonal Kongresi'ne resmen katılışıyla "tüm gezinin rengi belli oldu" ve "sadece özel bir şahıs olarak gezme" niyeti "tamamen suya düştü." [56] Viyana'da hemen iki büyük gösteriye katılmak zorunda kaldı. 11 Eylül'de onuruna bir ziyafet verildi. Buraya sadece 600 yoldaş katılabildiği için Viyanalı evsahipleri 14 Eylül'de bir kitle toplantısı yapmayı kararlaştırdılar. Binlerce Viyanalı sosyalist işçi bu toplantıyı sosyalizm ve proleterya enternasyonalizmi için etkileyici bir gösteriye dönüştürdü. August Bebel, Victor Adler ve Louise Kautsky eşliğindeki Engels, salona girerken coşkulu bir alkış fırtınasıyla karşılandı. Görevli polisin Engels'in onur başkanlığına seçilmesini yasaklaması keyifleri bozmadı. Toplantı başkanı, coşkulu

onay arasında, o zaman Friedrich Engels'in "onur mevkiini alacağını" [57] açıkladı.

Zürih Kongresi hakkında bilgi veren Adler, Bebel ve Louise Kautsky'den ve Viyana'da çıkan "Arbeiter Zeitung"un bir redaktöründen sonra Friedrich Engels konuştu. Zürih'te, sonra Berlin'de olduğu gibi, dostu ve yoldaşı Karl Marx'ın hakkı olan ünün meyvelerini toplamanın kendi kaderi olduğunu ve tezahüratları bu anlamda kavradığını açıklayarak söze başladı. Sosyalist hareketin Avusturya, Almanya ve diğer ülkelerdeki başarıları karşısında büyük bir iyimserlik ve zafer kesinliğiyle şöyle diyordu: "Bütün dünyada olup biten her şey, bizi dikkate alarak olup bitiyor. Korkulacak bir büyük gücüz, bu büyük güce diğer büyük güçlerden daha fazla şey bağlıdır. Bundan gurur duyuyorum! Boşuna yaşamadık ve geriye dönüp eserlerimize gurur ve memnuniyetle bakabiliriz." [58] Engels ve Alman sosyaldemokrasisinin lideri August Bebel'le bu bir araya geliş Viyana işçilerini, tam o Eylül günlerinde doruğuna ulaşmakta olan demokratik oy hakkı uğruna mücadelelerinde kanatlandırdı.

Friedrich Engels'in Viyana'da kaldığı sırada yaşanan küçük, görünürde önemsiz bir olay onun derin insancıllığını, duyarlılığını ve özellikle genç kavga arkadaşlarına ve işçi sınıfının eşitlik mücadelesinde ek önyargıları aşmak zorunda olan kadınlara yardım etme çabalarını kanıtlamaktadır. Engels Zürih'te tanıyıp, sevdiği Viyanalı bir fabrika işçisi ve Avusturya sosyaldemokrasisinin delegesi Adelheid Dworak ile ilgili olarak, politik faaliyetleri nedeniyle annesi tarafından sürekli olarak hakarete uğradığını ve taciz edildiğini biliyordu. Bebel'le birlikte Adelheid Dworak'ın annesini ziyaret etti; onu ikna etmeyi, kızının davranışını anlamasını sağlamayı ve böylece kızın yaşamını kolaylaştırmayı denemek istiyordu. Gerçi bu mümkün olamadı, fakat Avusturyalı sosyalist kadın anılarında Engels'in bu çabalarını şükranla anıyor. [59]

15 Eylül 1893'te Engels Prag üzerinden Berlin'e geçerek gezisini sürdürdü, 16 Eylül'de Berlin'e vardığında istasyonda İgnaz Auer, Richard Fischer, Wilhelm Liebknecht ve oğulları tarafından candan karşılandı.

17 Eylül'de "Vorwaerts", bir hoşgeldin yazısı yayımladı, başka şeylerin yanısıra şöyle deniyordu bu yazıda: "Engels şimdi 73 yaşıyla imparatorluk başkentine baktığında, Prusya kralının 1842'lerdeki bu körelmiş ve yıpranmış merkezinin bugün kendisini *sosyaldemokrat Berlin* olarak selamlayan dev bir proleter yuvası haline geldiğini görüp sevinç ve kıvanç duyuyor olmalı." [60]

"Vorwearts" 20 Eylül'de "kısa süreliğine Berlin'de bulunan, sosyaldemokrasinin öncü ve ortak savaşçısı Friedrich Engel onuruna" [61] Andreastrasse'deki "Concordia" şenlik salonlarında verilecek ziyafeti duyurdu. Daha 24 saat sonra 3000 davetiyenin hepsi bitti. 22. Eylül'de verilen ziyafete yaklaşık 4 000 sosyaldemokrat fonksiyoner ve üye katıldı, aralarında Parti yönetim kurulu ve -polis dosyalarına göre- Franz Mehring, Bruno Schoenlank, Arthur Stadthagen ve işçi hareketinin diğer tanınmış şahsiyetleri vardı.

Törenin odağında Wilhelm Liebknecht'in konuşması olacaktı. Liebknecht orada bulunanların alkışları arasında burjuva ve tutucu gazetelerin, sosyaldemokrasi içinde "kişilerin kültleştirilmesi" ile ilgili gevezelikleri hakkında

şunları söyledi: "Bu, kişilerin kültleştirilmesi değildir [...] Görevini böylesine eksiksiz yerine getiren, proletarya davası için bu kadar çok şey yapan biri saygı ve şükranı hakkeder. Ve eğer görevin sadık ve verimli bir biçimde yerine getirilmesinden şükranlarımızı esirgersek nankör ve dar kafalı yaratıklar olurduk. Engels'imize teşekkür ediyoruz." [62] Liebknecht, Friedrich Engels'in devrimci işçi hareketi için elli yıllık yorulmak bilmez teorik ve pratik faaliyetini anımsattı. Nerede mücadele ediliyorsa, ister İtalya'da, Fransa'da, İngiltere'de, Amerika'da ister Almanya'da olsun, Engels'in etkinliği hissedilmekteydi. Liebknecht, gerek Alman gerekse de uluslararası işçi hareketinin, Marx'ın politik vasiyetini "i"nin noktasına kadar" [63] hayata geçirecek iradeye ve güce sahip olduğunu temin etti.

Son derece candan karşılama Engels'i o kadar duygulandırdı ki, -programında öngörülmemiş olmasına rağmen- o da kısa bir konuşma yaptı. Berlin'in bir endüstri kenti olarak tümüyle değişikliğine değindi ve daha 50 yıl önce Berlin'de hiç kimsenin sosyaldemokrasinin ne olduğunu bilmediğini, şimdi ise son seçimlerde neredeyse 160.000 oy aldığını ve Reichstag'da 6 sandalyeden 5'ini elde ettiğini anımsattı. Ren nehri boyunca yaptığı gezisinden izlenimlerini de anlatıp, dikkatleri kapitalist gelişimle sosyaldemokrasinin büyümesi arasındaki sıkı bağa çekti. Engels konuşmasını "Alman sosyaldemokrasisinin dünyada en birlik beraberlik içindeki, en güçlü sosyaldemokrasi olduğu ve mücadeleyi yürütürkenki sakinliği, disiplini ve mizah duygusu sayesinde zaferden zafere koştuğu" iyimser açıklamasıyla bitirdi. "Bundan sonra da üzerinize düşeni yapacaksınız, konuşmamı şu seslenişle bitiriyorum: *Yaşasın uluslararası sosyaldemokrasi!*" [64] Berlin'li sosyaldemokratlar coşkuyla bu slogana katıldılar. Ardından bir çok yoldaş Friedrich Engels'le bir kaç kelime konuşma olanağını yakaladı.

Friedrich Engels Berlin'de kaldığı süre içinde aynı zamanda, kendisi için yeni olan Berlin'i ilgiyle tanıma ve dostlarıyla mücadele yoldaşlarını ziyaret etme fırsatı buldu. Natalie Liebknecht ve özellikle de ev sahibi olarak Engels'le ilgilenen Julie Bebel'le candan ilişkiler geliştirdi. Clara Zetkin de Berlin'i dolaşırken Engels'e eşlik ediyordu.

28 Eylül 1893'te Engels Berlin'den ayrıldı, Hannover üzerinden yolculuk ediyordu, orada kısa bir süre kalarak Ludwig Kugelmann'la buluştu ve 29 Eylül'de Louise Kautsky'nin eşliğinde yine Londra'ya döndü.

Gezisi tam bir zafer alayına, Bilimsel Komünizmin bir zafer alayına dönüşmüştü. Bu Engels'in son büyük gezisi olacaktı ve bu gezi onda proleter hareketin gücü ve olgunluğu ile ilgili unutulmaz izlenimler bıraktı. Engels ve ona eşlik eden ve görüşen herkes için sarsıcı günler ve haftalardı bunlar. Engels, Avusturya ve Almanya'nın devrimci işçileriyle doğrudan ilişki içinde, Bilimsel Komünizmin öğretilerinin artık ne ölçüde, işçi sınıfının devrimci kesiminin genel malı haline gelmiş olduğunu memnuniyetle saptayabilmişti. Öte yandan, Engels'i görme ve dinleme şansını elde etmiş sosyalist işçiler, neredeyse yetmişüç yaşındaki işçi liderinin devrimci tutkusuna ilkelere bağlılığına, ama aynı zamanda onun insani sıcaklığına ve alçakgönüllülüğüne hayran oldular. Engels bu geziden sonra, Zürih'te, Viyana'da ve Berlin'de tanımış

olduğu bu tür işçilerle, güçlü Marksist partilerin önderliğinde, hiç bir hedefin ulaşılamaz olmadığına her zamankinden daha çok inanıyordu.

İşçi Sınıfının Müttefiklere İhtiyacı Var

Bir yanda devrimci işçi hareketinin giderek artan gücü, öte yandan sömürü sisteminin giderek artan istikrarsızlığı ve saldırganlığı işçi partisinin diğer toplumsal güçler üzerindeki etkisini giderek arttırmaktaydı. Gerçi Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya, Belçika gibi yeni oluşan modem sanayi merkezlerinde sanayi proletaryasının üst üste yığılması marksizmin kendini kabul ettirmesi için sosyal temeli genişletmiş, fakat aynı zamanda küçükburjuva unsurların proleterleşme sürecinin hızlanması da küçükburjuva güçlerin işçi hareketi içine hızla akması için sosyal zemini genişletmişti, özellikle de -Almanya gibi- nüfuz sahibi küçükburjuva demokratik partilerin olmadığı ülkelerde.

Friedrich Engels küçükburjuva, aydın ve köylü unsurların proleter partiye akmasını, işçi sınıfının gerçekten de önder bir toplumsal güç olduğu ve giderek artan ölçüde toplumsal ilerlemenin taşıyıcısı ve öncüsü olarak görüldüğü ve kabul edildiği biçiminde değerlendirmektedir. Öte yandan oportünist güçler bu sosyal ve siyasal süreçten -işçi partisinin önündeki tarihsel görevler ve bu partinin proleter karakteriyle açık bir çelişki içinde- proletaryanın devrimci sınıf partisini küçükburjuva bir halk partisine dönüştürme ve böylece objektif olarak işçi sınıfının tarihsel misyonunun gerçekleştirilmesinden vazgeçmesi sonucunu çıkarmışlardı. Elli yıl boyunca devrimci sosyalist işçi partisinin yaratılması, bu partinin marksist temeller üzerinde oluşturulması, net bir sınıf çizgisine sahip olması, bu partinin devrimci birliği için mücadele etmiş olan Friedrich Engels, farklı nedenlerle sosyaldemokrasiye akan sahte sosyalistlere, yarım yamalak sosyalistlere karşı uyarıyor; "Bu bayların kapasiteleri ve karakterleri önceden iyice araştırmalıdır" [65] tavsiyesinde bulunuyordu.

Friedrich Engels, seksenli yılların sonu ve doksanlı yılların başında bazı sosyaldemokrat partilerin nasıl kitle partileri biçiminde geliştiklerini dikkatle gözlemlemişti. Alman sosyaldemokrasisi -uluslararası işçi hareketinin en güçlü bölümü olarak- doksanlı yılların ortasında yaklaşık 150 000 üyeye sahipti. Friedrich Engels, parti çalışması için yeni problemlerin ortaya çıktığının bilincindeydi. Geçmiş yıllara kıyasla çok daha fazla parti üyesi mümkün olduğunca kısa bir süre içinde sınıf bilinçli sosyalistler olarak eğitilmeliydiler. Engels, ortaya çıkan, daha doğrusu büyüyen kitle partilerinin, eğer sağlam, proleter güçler tarafından desteklenen marksist bir önder çekirdek ve denenmiş, sınıf mücadeleleriyle çelikleşmiş işçilerden oluşan kadrolara sahipse, bu görevi yerine getirebileceğine inanmaktaydı. Engels, marksist önder güçlere, işçi sınıfından gelen üyelerin bilinç ve aktivitelerine güveniyordu ve bunların sosyaldemokrat partiler içindeki oportünist güçleri engelleyeceklerinden ve -gerektiğinde- bu güçleri saflarından uzaklaştıracaklarından emin-

di. Bilimsel Komünizmin kurucularından olan Engels oportünist unsurlara ve düşüncelere karşı mücadeleyi her zaman -ve hayatının sonlarına doğru da- partinin yaşamsal öneme sahip görevi olarak görmekteydi. Sık sık işçi sınıfı ve partisinin tarihsel misyonunu ancak ve ancak kararlı bir sınıf politikasıyla yerine getirebileceğinin altını çiziyordu. Ve ısrarla partinin sınıfsal karakterini ve devrimci proleter birliğini tehlikeye düşürmeye çalışan oportünist çabalara karşı -bundan on beş yıl önce, tamimde olduğu gibi- 1894 sonunda şu meseleye vurgu yaparken karşı çıkıyordu: "Partimizin içinde her türlü toplumsal sınıftan bireyler olabilir, fakat kapitalist, orta burjuva, ya da orta köylü kesimlere mensup unsurlara kesinlikle ihtiyacımız yok."[66] Engels için Parti içinde oportünist ve marksist anlayışların eşit haklara sahip olması düşünülemezdi. Devrimci işçi partisinin gücü ve ilkesel sağlamlığının, başarılı bir proleter sınıf mücadelesi için, işçi sınıfının sosyalist devrime hazırlanması için, ve aynı zamanda bu yolda en önemli menzil hedefi olan Demokratik cumhuriyete ulaşmak için de en önemli önkoşullar olduğunu düşünmekteydi Engels.

İktidar mücadelesinin stratejisi ve taktiği aktüelleştikçe demokrasi ve sosyalizm için mücadelede işçi sınıfının müttefikleri sorunu giderek ağırlık kazanmıştı. Engels ve Marx bu sorunla kırklı yıllardan bu yana ilgileniyorlardı. "Komünist Manifesto"da, "Almanya'da Komünist Partisinin 17 Talebi"nde "Neue Rheinische Zeitung"da işçi ve köylülerin ve diğer kesimlerin burjuva-demokratik bir Alman ulusal devleti için mücadelede görüş birliği içinde olduklarını kanıtlamışlardı ve büyük toprak sahiplerinin mülksüzleştirilmeleri ve küçük köylülerle tarım işçilerinin yüzyıllardan bu yana maruz bırakıldıkları haksızlıkların telafi edilmesini uzlaşmaz bir biçimde savunuyorlardı. Engels, "Alman Köylü Savaşı" üzerine incelemesinde, tarihsel bir örneğe dayanarak köylülüğün devrimci-demokratik geleneklerini canlandırmış ve sonraki onyıllarda işçi sınıfının dikkatini sık sık bu doğal müttefiğine çekmişti. Fakat şimdi, yüzyılın sonuna gelindiğinde mevcut ya da oluşmakta olan proleter kitle partileri göz önüne alındığında artık sözkonusu olan sadece işçi sınıfının köylülerle ittifakının demokratik değil, aynı zamanda da sosyalist perspektifiydi.

1894'te Friedrich Engels şunları yazmıştı: "Siyasal iktidarın sosyalist parti tarafından ele geçirilmesi artık görülebilir bir yakınlıktadır. Fakat siyasal iktidarı ele geçirmek için bu parti önce kentten kıra gitmeli, kırda bir güç haline gelmelidir." [67] Bu görev bütün uluslararası işçi hareketi için geçerlidir. Ne var ki, tek tek ulusal bölümlerin her biri için her defasında tarım sorununun farklı bir cephesi önplana çıkar.

Elbette sosyalist işçi partilerinin temel üssü, siyasal kararların sonuna kadar mücadelesinin verilmesinin gerekli olduğu kentlerdeydi. Fakat Almanya gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde bile 1895 dolayında halâ nüfusun yarısı kırlarda yaşıyordu. Tarihsel deneyler ve stratejik düşünceler, çeşitli ülkelerdeki silah arkadaşlarının ısrarla dikkatlerini çektiği şeyi belirginleştirmişti: Proleter sınıf mücadelesinin başarısı için, kırsal nüfusun konumu belirleyici öneme sahip olmak zorundaydı. Eğer sömürücü sınıflar tarım bölgelerini bundan böyle de sosyalist işçi hareketine karşı gericiliğin kaleleri olarak tutmayı ba-

şarabilirlerse, bu durumda Prusya-Alman askeri devletine karşı demokratik mücadele için belirleyici toplumsal güçler atıl kalacaklardı: Bu durumda işçi sınıfının toplumun sosyalist perspektifi için mücadelesi de olağanüstü zorlaşmış olacaktı. Buna karşılık sosyalist partiler tarım proletaryasını sınıf mücadelesi için seferber edebilir ve köylü nüfusu feodal gericiliğin etkisinden koparmayı ve işçi sınıfının müttefiki olarak kazanmayı başarabilirlerse, demokratik mücadele daha büyük bir yoğunlukla sürdürülebilir ve toplumun sosyalist dönüşümü çok daha kolay ve daha az kurban verilerek sağlanabilirdi.

Friedrich Engels, sosyalist hareketin ekonomik olarak geri ülkelerde bile tutunduğunu gözlemliyordu. Danimarka, Romanya, Macaristan ve İtalya sosyaldemokrat partileri şiddetli bir tarım sorunuyla karşı karşıya bulunuyorlardı ve o nedenle bu sorun yumağını diğer sosyalist partilerle tartışma konusunda ısrarlıydılar. Rusya için köylü sorunu çok daha önemliydi.

O nedenle Friedrich Engels'in hayatının son yıllarında ittifak sorunu, teorik bir sorun ve pratik bir görev olarak giderek daha fazla işçi hareketi içindeki tartışmaların önplanına çıkmaya başlamıştı. Bu, doksanlı yıllarda özellikle Fransa ve Almanya'da artan sermaye yoğunlaşmasının kırsal alanda da köylüler arasında giderek şiddetlenen bir hoşnutsuzluğa yolaçması nedeniyle daha da belirginleşmişti. Şimdiye kadar "çoğunlukla kırsal yaşamın yalıtılmışlığıyla gerekçelendirilen lakaytlığıyla [...] siyasi iktidar faktörü" [68] olan köylülük harekete geçmişti. Küçük ve orta köylülük kapitalist gelişme nedeniyle karşı karşıya kaldığı varoluş tehditinden bir çıkış yolu aramaktaydı. Böylelikle sosyalist partiler için tarım nüfusunu, büyük toprak sahipleri ve büyükburjuvaziye, aynı zamanda onların sömürücü devletine karşı kendi saflarına çekme olanağı açılmış bulunuyordu.

"Küçük köylü ekonomisinin klasik ülkesi" [69] olan Fransa'da marksit parti Ouvrier ilk sosyalist parti olarak özel bir tarım programı geliştirmişti. Engels 1892 yılında Marseill parti kongresinin kabul ettiği, tarım işçileri, küçük köylüler ve kiracılar için reformlar talep eden, tarım programının, köylülerle ittifak politikası için pratik bir dayanak noktası olarak değerlendiriyordu. Ne var ki iki yıl sonra, Eylül 1894'te Ourier partisinin Nantes'te toplanan kongresi, parsel mülkiyetini "kurtarılamaz biçimde çöküşe mahkûm" olarak tanımlamasına rağmen, sosyalistleri "devlet, tefeci ve yeni ortaya çıkan büyük toprak beylerine karşı toprağını kendisi ekip biçen köylülerin ellerindeki toprağı korumak"la değil, aynı zamanda "bu korumayı kiracı ve yarıcı sıfatıyla [...] başkalarının topraklarını işleyen ve [...] gündelikçi sömüren üreticilere kadar genişletmek" [70] le yükümlendiren bir tarım programı kabul etti. Friedrich Engels buna itiraz etti, çünkü burada marksizmin temel bilgilerinden vazgeçilmekteydi. Eğer sosyalist parti kendisinin, ücretli işçi çalıştıran kiracıların topraklarının korunmasını savunduğunu açıklıyorsa, diye yazıyordu Engels, "bu, Fransa dışındaki bir sürü insan açısından yenilir yutulur bir şey değildir." [71] Almanya'da da tarım sorunu 1894'ün Ekim sonlarında Frankfurt'ta toplanan parti kongresinin gündeminde bulunuyordu. Friedrich Engels, Alman sosyaldemokrasi parti kongresinin marksist bir görüş geliştireceğini hesap etmekteydi, zira August Bebel kısa süre önce şunları söylemişti: "Köylülere karşı tu-

tumumuzla ilgili olarak senin anlayışını onaylıyorum." [72] Aynı mektupta Bebel partinin talepleri olarak köylülerin kooperatifsel birliğini, aynı zamanda büyük toprakların ve kiliseye ait toprakların mülksüzleştirilmesini önermekteydi.

Ne var ki Friedrich Engels'in beklentileri yerine gelmedi. Georg von Vollmar Frankfurt'ta delegeleri gafil avlayarak köylü sorununda marksist değil, oportünist düşüncenin egemen olduğu bir kararın kabul edilmesini sağlamayı başarmıştı. Von Vollmar Nantes'te kabul edilen tarım programına ve bunun da ötesinde bu programı sözde kabul eden Engels'e dayanmaktaydı. Sanayiye kıyasla tarımın özelliklerini abartan Vollmar, büyük tarırn işletmesinin değil, küçük tarım işletmesinin geleceği olduğu ve dolayısıyla özel köylü küçük işletmesinin geleceğin sosyalist tarımının temelini oluşturacağını ima ediyordu. O nedenle Sosyaldemokrat partiden gerici devletle birlikte "sosyalizme doğru gelişim çizgisi"[73] olarak küçük köylü işletmesinin sınırsız desteklenmesini talep etmekteydi. Üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının tarım için uygulanamaz olduğunu söyleyerek Vollmar, sınıf mücadelesi ve sosyalizm teorisine kısmî -yani sadece sanayi için- bir önem atfetmekteydi. Oportünistler bu yolla, oportünizmi parti içinde egemen kılmak için tarım sorunundan hareketle marksizmin ilkelerine karşı ilkesel bir saldırı yürütmeye çalışıyorlardı. O nedenle Friedrich Engels, tartışmalara bizzat katılmayı görev olarak görmüştü, ayrıca August Bebel de böyle yapması için ısrarlıydı. Frankfurt parti kongresinde yeterlilik önergesi verilmesi nedeniyle söz alamayan August Bebel, Engels'e şunları yazmıştı: "kendi oportünist politikasını senin otoritenle örtmeye çalışıyor."[74]

Engels bunun üzerine kısa bir basın açıklamasıyla Vollmar'ın anlayışıyla kendi anlayışı arasındaki karşıtlığı saptadı:"İstenen küçük köylüleri sürekli muhafaza etmekse, bunun anlamı ekonomik olarak olanaksız bir amaç gütmek, ilkeyi gözden çıkarmak, gericileşmektir"[75] diye yazmıştı "Vorwearts"de. Aynı zamanda görüşünü gerekçelendireceği bir makale yayınlayacağını bildirdi. Engels'in açıklaması "Vorwearts"de çıkmadan önce August Bebel Berlin'de yapılan bir işçi toplantısında parti içindeki oportünist güçleri ve anlayışları şiddetle eleştirdi. Engels'e göre "bunun zamanı çoktan gelmişti."[76]

Engels'in tavrı ve August Bebel'in çıkışı Alman sosyaldemokrasisi içinde marksistlerle oportünistler arasında en amansız polemiklerden birini başlattı. Wilhelm Liebknecht'in karşıtlıkların üzerini örtmeye çalışması üzerine Engels açık biçimde "kesinlikle haklı olan" Bebel'den yana tavır aldı. Vollmar'ın "köylü politikası" küçükburjuvalığın ötesine geçmiş *sağa* kaymıştır."[77] Ve şunu ekliyordu Engels: "Vollmar'ın hain olmadığını söylüyorsun. Olabilir [...] fakat proleter bir partiden, Yukarı Bavyera'nın büyük ve orta köylülerinin, 10-30 hektar arası toprağa sahip bu köylülerin, uşakların ve gündelikçilerin sömürülmesinin temelini oluşturan mevcut durumunu sonsuza kadar korumasını bekleyen biri nasıl adlandırılmalı. Proleter bir partinin kasten ücret köleliğini ebedileştirmesine neden olmak! Bu adam bir antisemit, bir burjuvademokratı, Bavyeralı bir partikülarist ne bileyim başka bir şey olabilir, ama sosyaldemokrat olabilir mi?!"[78]

Her ne kadar Engels başlangıçta Nantes'te kabul edilen tarım programına

karşı ihtiyatlı bir tepki vermeye çalışsa da Almanya'da bu programın suistimal edilmesinden sonra, bunun susarak geçiştirilmesinin mümkün olmadığının bilincindeydi. Lafargue'a şunları yazmıştı: "Nantes'te neredeyse partinin geleceğini günlük çıkar uğruna kurban edeceklerdi."[79] Bebel'in tavrına ve onun partinin burjuvalaşmakta olduğu yönündeki görüşüne ısrarla dikkat çekti. "Aşırı uçtaki tüm partilerin 'olabilir' hale geldikleri an şansızlıkları budur. Ama bizimkisi bu bakımdan belirli bir sınırı kendi kendisine ihanet etmeksizin aşamaz, ve bana öyle geliyor ki, Fransa'yla Almanya'da bu noktaya gelmiş bulunuyoruz. Ne mutlu ki, buna dur demek için halâ zaman var."[80]

Engels hemen çalışmaya koyuldu. 1894 Kasım sonunda polemik yazısı "Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu" "Neuen Zeit"da yayımlandı. Bu yazı tarım sorununu yine, oportünistlerin ittifak sorunundan ayırmaya çalıştıkları temel soruna: İşçi sınıfının siyasi iktidarı için mücadeleye bağladı. Engels aynı zamanda -köylülerle ittifakı genelde reddeden sahte radikal anlayışlara karşı- işçi sınıfının, Büyük Britanya ve Ostelbien hariç tüm Avrupa'da "nüfusun, üretimin ve politik iktidarın çok önemli bir faktörü"[81] olan köylüleri kazanmanın gerekliliğini vurguluyordu. [...] küçük köylüye *karşı* [...] kalıcı bir devrim mümkün değildir"[82] diye de ekliyordu.

Önceki çalışmalarında -özellikle Alman Köylü Savaşı Üzerine araştırmasında- Engels öncelikle köylülüğün devrimci- *demokratik* geleneklerini vurgulamıştı. Ama şimdi oportünistler Bilimsel Komünizmin ilkelerine saldırdıklarından, ilk planda tarımın sosyalist perspektifini hazırlamak zorundaydı. Köylülerle ittifak politikasında tek tek adımların da bu perspektiften çıkarılması gerekiyordu.

Engels makalesinde önce küçük köylünün konumu ve geleceği üzerinde yoğunlaştı. Küçük köylüyü "genelde kendi ailesiyle birlikte işleyebileceğinden büyük olmayan ve ailesini besleyecek kadardan küçük olmayan küçük bir parça toprağın" sahibi ya da kiracısını, "modern proletaryadan sadece, henüz iş araçlarının mülkiyetine sahip olmasıyla ayrılan bir işçi"[83] olarak görüyordu. Oportünist yanlış değerlendirmelere ve hayallere karşı Engels, tarımda da etkili olan ekonomik ve sosyal yasalara dikkat çekti. Kapitalist büyük üretim, diye vurguluyordu, tarımsal küçük işletmenin yaşam damarını kesmişti ve üzerinden, "bir trenin el arabasını ezip geçtiği gibi"[84] geçecekti. Küçük işletmenin korunmasını talep etmeyi, sadece "köylülerin kurtuluşuna giden yolu doğrudan kapatmaya"[85] yol açabilecek bir budalalık olarak değerlendirmekteydi. Köylüler için sadece "bir tek kurtuluş yolu", yani "büyük işletmeyi kendilerinin hesabına kapitalist değil, kendi ortak hesaplarına yürürlüğe koymak"[86] olduğunu ısrarla vurguluyordu. İşçi partisinin küçük köylüler karşısında görevini bu yüzden, onları "zorla değil, toplumsal yardım örneğini göstererek ve sergileyerek"[87] kooperatifsel üretime yönlendirmekte görmekteydi. Bu ise kaçınılmaz olarak "devlet erkine sahip olmamızı"[88] şart koşuyordu. Engels sekter görüşlere karşı ısrarla şunu vurgulamaktaydı: "Ve biz. [...] kendisi çalışan küçük köylüyü gerçekten bizden saydığımız için kesinlikle küçük köylünün yanındayız [...]. Proletaryanın arasına gerçekten düşüşünü engelleyebildiğimiz, köylü olarak yanımıza kazanabileceğimiz köylülerin sayısı art-

tıkça, toplumsal dönüşüm o ölçüde daha hızlı ve daha kolay gerçekleşir. Bu dönüşümü kapitalist üretim her yerde sonuna kadar gelişene dek beklememizin bize bir yararı olmaz". Bunun için gerekli maddi özveriler "mükemmel bir yatırım"dı, "çünkü genel toplumsal reorganizasyon giderlerinde belki de tutarın on katı tasarruf sağlardı."[89]

Engels -oportünistlerin tersine- işçi sınıfının kır nüfusunun çeşitli kesimleriyle ilişkisini ve perspektifini çok ayrıntılı olarak tahlil etti. "Bir işçi partisi", diye yazıyordu, tabii ki ilk planda ücretli işçileri, yani uşakları, hizmetçileri ve gündelikçileri savunacaktır; böylece köylülere, işçilerin ücretli köleliğinin sürmesini kapsayan herhangi bir vaadde bulunması kendiliğinden mümkün değildir." [90] Engels sosyalizmin büyük köylülere de, çiftlikleri, ücretli emek sömürüsünün giderek ortadan kaldırılabileceği ve büyük ulusal üretim kooperatifinin eşit hak ve yükümlülüklere sahip dallarına dönüşümün yavaş yavaş yürürlüğe konabileceği kooperatifsel işletmeler halinde birleştirilmesi". [91] ile [...], bir perspektif sunduğunu gösterdi.

Sadece büyük toprak mülkiyetinde, diye vurguluyordu Engels, bu iş çok kolaydı: "Partimiz devlet erkini ele geçirir geçirmez büyük toprak sahiplerini, aynı endüstriyel fabrikatörler gibi mülksüzleştirecektir. [...] Böylece bütüne geri verilmiş olan büyük çiftlikleri, şimdi onları işleyen, kooperatiflerde örgütlenmeleri gereken tarım işçilerine, bütünün kontrolü altında kullanmaları için bırakacağız. [...] Ve bu tarım kooperatifleri örneği, belki de halâ direnen son parsel köylülerini ve kimbilir bazı büyük köylüleri de kooperatifsel büyük işletmenin avantajları konusunda ikna edecektir.

Yani burada tarım proleterlerine, endüstri işçilerine göz kırpan kadar parlak bir vaadde bulunabiliriz." [92] Doğu Elbeli tarım işçilerini sosyalist hareket için kazanmayı Engels, sosyaldemokrasinin birinci derecede görevli olarak görmekteydi. "Doğu Elbeli tarım işçilerini kazandığımız an, tüm Almanya'da hemen başka bir rüzgar esmeye başlar. [...] Prusya ordusunun 'Çekirdek Alayları' sosyaldemokrat oluyor ve böylece büyük bir altüst oluşu bağrında taşıyan bir bir erk kayması gerçekleşiyor."[93]

Friedrich Engels polemik yazısında ilk planda tarımın sosyalist perspektifine değinirken, aynı zamanda Parti'nin teorik temellerine oportünist saldırıları püskürtmeye ve de köylülerle ittifak sorununun Marksist çözümü için yolu açmaya katkıda bulundu. Alman sosyaldemokrasisi Engels'in öğütlerinden tam olarak yararlanmayı bilememiş olsa da, Friedrch Engels'in ölümünden bir yıl önce bir kez daha şu esası saptaması, uluslararası devrimci işçi hareketinin gelişiminin devamı için temel bir öneme sahipti: İşçi sınıfı -gelişmiş kapitalist devletlerin işçi sınıfı da- iktidar uğruna mücadelesinde müttefike ihtiyaç duyar, ilk planda da emekçi köylüleri. Engels'in açıklamaları, emperyalist ideologların, köylü sorununun ancak Lenin tarafından Markizme "eklendiği" yönündeki öne çıkan iddialarını çürütmektedir. Doğrusu, Lenin'in, Marksizmi yeni mücadele koşullarına uygun biçimde geliştirirken, köylü sorununa ilişkin olarak, aynı şekilde doğrudan Bilimsel Komünizmin kurucularının anlayış ve ilkelerine dayanabilmiş olmasıdır.

Engels "Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu" adlı eserinde, Marx'la kendisi tarafından elli yıllık teorik ve pratik çalışma içinde kazanılan anlayışları özetledi, emperyalizme geçişle birlikte kırda kendini göstermeye başlayan yeni olguları göz önüne aldı ve Ekim Devrimi'nin ardından Sovyetler Birliği'nde, sonra Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde ve diğer sosyalist ülkelerde muzaffer işçi sınıfının başarıyla pratiğe geçirdiği sosyalist tarım politikasının ilkelerini geliştirdi.

Engels sosyalist partileri, demokrasi ve sosyalizm mücadelesinde müttefik olarak köylülerin kazanılmasına özellikle yönlendiririrken, bunun ötesinde sık sık, devrimci işçi hareketinin aydınlara karşı nasıl bir tavır alması gerektiği sorusu ile ilgilenmekteydi.

Elbette ki, kapitalist ilişkiler altında ve burjuva eğitim tekeline bağlı olarak zihinsel meslek üyelerinin neredeyse istisnasız proleter olmayan tabakalardan geldiklerinin ve burjuva ideolojisine yükümlü, önyargılar taşıdıklarının bilincindeydi. Ama uzun yıllara dayanan deneyimler ona, bu burjuva aydınları arasında hümanist ve demokratik geleneklerin mevcut olduğunu öğretmişti, bu demokratik gelenekleri uyandırmaya, canlandırmaya ve toplumsal aktiviteye dönüştürmeye çalışıyordu.

Yaşamının son yıllarında Engels'i gittikçe yaklaşan toplumun sosyalist geleceğin bakış açısı altında işçi sınıfının aydınlarla ilişkisi öncelikle ilgilendirmekteydi. Bunu yaparken tarih tarafından onaylanmış önkoşullardan hareket ediyordu: "Yani önce kitleler arasında yeterli sayıda taraftara sahip olduğumuzda, o zaman politik egemenlik ele geçirilir geçirilmez büyük endüstri ve büyük latifundiya tarımı hızla toplumsallaştırılabilir. Sonra daha hızlı ya da daha yavaş, arkası gelir. Ve büyük üretimle defter elimizdedir." [94] Tabii ki bu toplumsal dönüşüm ve onun sevk ve idaresi ilk planda işçi sınıfıyla onun devrimci partisinin göreviydi. Ancak Friedrich Engels August Bebel'in dikkatini bir çok kez, Marksizmin kabul gördüğü sağlam proleter sınıf partisinin, aydınlar karşısında aktif bir ittifak politikası yürütebileceği ve yürütmek zorunda olduğu konusuna çekmişti: "Üretim araçlarının mülkiyetini alabilmek ve işletebilmek için, teknik olarak eğitimli kişilere gereksinimimiz var, hem de çok miktarda", diye açıklıyordu Bebel'e, " [...] ve önümüzdeki 8-10 yıl içinde, fabrikalarla büyük çiftlikleri ulus adına partili yoldaşlara yönettirmek için, yeterince genç teknisyen, doktor, hukukçu ve öğretmen angaje etmek zorunda kalacağımızı öngörüyorum." [95] Yani Engels'e göre devrimci işçi partisi gerek politik erk uğruna mücadeleye gerekse de şimdiden erki kullanmaya ve sosyalist üretimin yönetimine hazırlanmalıydı. Uluslararası Sosyalist Öğrenciler Kongresine yazdığı bir mektupta Friedrich Engels Aralık 1893'te şöyle diyordu:

"Umarım, yaklaşmakta olan devrimde kardeşlerinin, kol işçilerinin yanıbaşında ve ortasında önemli bir rol oynamaya görevli entelektüel proletaryanın saflarınızdan çıkmak zorunda olduğu bilincini öğrenciler arasında uyandırma çabalarınızda başarılı olursunuz.

Geçmişteki burjuva devrimleri üniversitelerden sadece, politikacıların en

iyi hammaddesi olarak avukatlar talep etmekteydi; işçi sınıfının kurtuluşu bunun ötesinde doktorlara, mühendislere, kimyacılara, ziraatçilere ve diğer uzmanlara ihtiyaç duyuyor; çünkü sadece politik mekanizmanın değil, aynı şekilde tüm toplumsal üretimin sevk ve idaresini ele almak sözkonusudur ve burada yüksek perdeden lafazanlıklar yerine sağlam bilgiler gereklidir." [96]

Yeni Bir Çağın Belirtisi

Engels, her zaman iki açıdan uluslararası işçi hareketinin aranan danışmanıydı: Birincisi kişiliğinde işçi hareketinin elli yıllık devrimci mücadelesini temsil ediyordu ve bundan dolayı da son derece büyük bir deneyime sahipti. Lenin şöyle yazmıştı: "Gerek hükümetin baskılarına rağmen güçleri hızla ve durmaksızın artan Alman sosyalistleri, gerekse de ilk adımlarını düşünmek ve tartmak zorunda olan İspanyollar, Romenler, Ruslar gibi geri kalmış ülkelerin temsilcileri ona başvuruyor ve danışıyorlardı. Bütün bu kişiler yaşlı Engels'in zengin bilgi ve deneyim hazinesinden yararlanıyorlardı."[97]

Bunun dışında Regent's Park Road No:122'ye uluslararası işçi hareketinin çeşitli ulusal seksiyonlarından bilgiler geliyordu. Tek tek partiler için, gelişimleri ve pratik mücadelelerinin uluslararası açıdan değerlendirilmesi, toplumsal yasaların nesnel ölçülerine göre ölçülmesi güçlü bir dayanaktı. Gündelik hayatta bu şöyle kendisini gösteriyordu: "Hareketi Avrupa'nın beş büyük, bir dizi de küçük ülkesinde ve ABD'de izlemek zorundayım" diye yazıyordu Engels 1894'te Paul Lafargue'a. "Bu amaçla 3 Almanca, 2 İngilizce, 1 İtalyanca *günlük gazete* alıyorum, 1 Ocak'tan itibaren de Wiener Tageszeitung gelecek, böylece 7 adet günlük gazete elime geçmiş olacak. *Haftalık gazetelere* gelince: Almanya'dan iki, Avusturya'dan 7, Fransa'dan 1, Amerika'dan 3 (2'si İngilizce, 1'i Almanca), İtalya'dan 2, ayrıca Polonyaca, Bulgarca, İspanyolca ve Çekce dillerinde birer adet geliyor; bu dillerden üçünü ancak yeni öğreniyorum. Bunun yanısıra bir çok ziyaretçim oluyor [...] ve giderek artan ölçüde yazışmalar sözkonusu -Enternasyonal zamanında olduğundan daha çok!-; bunlardan bir çoğu uzun açıklamalar gerektiriyor ve zaman talep ediyor."[98]

Friedrich Engels, her zaman uluslararası işçi hareketini, marksizm zemininde hareket etmek zorunda olan, henüz yeni, sayıca ve politik-ideolojik açıdan güçsüz işçi örgütlerinin de proleter hareketin bütünün sorumluluğunu taşıdığı birleşik bir toplumsal güç olarak değerlendirmekteydi. Paul Lafargue'a yazdığı "Elbette, Alman partisiyle Fransa'da kurduğunuz parti arasında sıkı bağı bundan böyle de sağlamak için elimden gelen herşeyi yapacağım"[99] sözleri, Engels'in mevcut sosyalist partiler arasında sağladığı her türlü ilişki için geçerliydi. Pablo Inglesias'a mektup yazarak "Él Socialista'yı düzenli olarak gönderdiği için" teşekkür ediyor ve şöyle diyordu: "Her Cumartesi akşamı büyük bir memnuniyet duygusuyla okuyorum ve örgütünüzün giderek bütün İspanya'ya yayıldığını sevinçle görüyorum."[100] Friedrich Adolph Sorge'ye "artık kendisine Romence (Munca') ve Bulgarca (eski adı 'Rabotnik' [işçi],

şimdiki adı 'Sosyalist') dergiler de gönderildiğini ve "giderek öğrenmeye başladığı"nı [101] söyler. Daha 13 Nisan 1895'te işlerinin yoğunluğu nedeniyle "Bulgar yoldaşlar için" 1 Mayıs vesilesiyle "bir kaç sözcük" yazamadığı için yakınmaktadır. Fakat "koşullar böyle olmasaydı sosyalizmin en yeni yandaşları olarak Bulgarlar için *özel* bir şeyler yazabileceği"ni [102] belirtir. Engels Filippo Turatis'in ricası üzerine "Gelecek İtalyan Devrimi ve Sosyalist Parti" konusuna ilişkin düşüncelerini bir makalede gözler önüne serdi. Ve Sicilyalı sosyalistler kendi gazetelerini kurduklarında Francesco Colnago'nun isteği üzerine bir selamlama yazısı yazdı.

Engels'in bu yıllardaki mektup ve yazılarında sık sık Karl Marx'ı yanında görme isteği dile getirilmektedir. Bunun nedeni Engels'in üstlendiği devasa işler değildi; o bunlara alışkındı. Marx'ın yokluğunu en çok enine boyuna düşünülmesi ve bir yargıya varılması gerekli çok çeşitli, son derece karmaşık sorunlar görüşülürken hissediyordu. Engels'ten başka hiç kimse görev alanının kapsamına bu kadar net, bütün istek ve talepleri yerine getirme olanağına bu kadar eleştirel bakamazdı. Yaşı yetmişin üzerindeki bu adamın gücü bu bakımdan daha da hayranlık uyandırıcı olmaktadır; gerek teorisyen, yazar ve propagandist, gerekse de artık kıtaları kapsayan sosyalist işçi hareketinin danışmanı olarak.

Friedrich Engels yaşamının son yıllarında da politik ekonominin, felsefenin, sınıf mücadelesi ve proletarya devriminin problemleriyle ilgilenmeyi sürdürdü. Ekonomik araştırmaları "Kapital"in tamamlanmasına yoğunlaşmıştı, ama sadece bununla sınırlı değildi. 4 Ekim 1894'te Karl Marx'ın "Kapital"inin üçüncü cildinin önsözünü bitirdi. Kapitalist üretimin ve çelişikliğinin bütün sürecini ele alan bu kitabın tamamlanması için dokuz yıl harcamış ve Marx'ın çoğunlukla kaba taslaklar biçiminde bıraktığı bölümleri gözden geçirmiş, yeniden düzenlemiş, baskıya hazırlamış ve vazgeçilmez ekler yapmıştı.

Marksist politik ekonominin yaratıcı anlatımını Engels burjuva saldırılar ve tahrifat çabalarına karşı ofansif savunmayla birleştirmişti. Özellikle "Kapital"in üçüncü cildinin önsözünde, mektup ve polemik yazılarında -örneğin Luyo Brentano'ya karşı- Marx karşıtlarıyla tartışır Engels. Marksist politik ekonomiyi sadece marksist teorinin temeli olarak görmeyen Engels, aynı zamanda onu işçi sınıfının pratik politik mücadelesi için belirleyici bir araç olarak değerlendiriyordu. O nedenle kendisini sadece marksist bilgilerin yayımı ve savunulmasıyla sınırlamıyor aynı zamanda kapitalist toplumun ekonomisinde meydana gelen değişiklikleri dikkatle izliyordu. Gerek üretim gerekse de mübadele alanında sermayenin giderek yoğunlaştığını ve merkezileştiğini saptamış, bu durumun üretimin toplumsallaşması demek olduğunu görmüş -bu özellikle anonim şirketlerinin ağırlık kazanmasında kendisini gösteriyordu;- ve tekellerin ortaya çıkışını kapitalizmin belirleyici gelişim eğilimi olarak değerlendirmişti. Bunu 1891 yılında Erfurt Program taslağının eleştirisinde genel hatlarıyla gözler önüne sermekteydi: "*Tekil* girişimcilerin üretimi, [...] bu giderek istisna halini alıyor. *Anonim şirketler* tarafından yapılan üretim, artık *şahsi* üretim değil bir çok kişinin ortaklaştırılmış hesabı için yapılan

üretimdir. Eğer anonim şirketlerden bütün sanayi dallarına egemen olan ve tekelleştiren tröstlere geçersek, bu noktada sadece *şahsi üretim* değil, *plansızlık* da sona erer." [103]

Daha sonraları Lenin "Devlet ve Devrim" adlı eserinde Engels'in bu sözlerine atıfta bulunarak büyük bir taktir duygusuyla şu saptamayı yapmıştı: "Burada en yeni kapitalizmin, yani emperyalizmin teorik değerlendirilmesinde temel olan şey, yani *kapitalizmin* tekelci kapitalizme dönüştüğü hususu verilmiştir."[104] Elbette Friedrich Engels'in emperyalizmin yeni ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde tekelci kapitalizmi bütünlüklü bir sistem olarak görebilmesi ve proleter sınıf mücadelesi için anlamını tahlil edebilmesi mümkün değildi. Bunu ancak Lenin yapabilirdi. Lenin'in Friedrich Engels'in teorik hizmetlerini takdir etmesi ve özellikle de Engels'in değerlendirmelerini yaratıcı biçimde geliştirmesi -Lenin'i Marx ve Engels'e karşıymış gibi göstermeye çalışan bütün burjuva uğraşların aksine- Bilimsel Komünizmin kurucularıyla onların dahi öğrencisi V.I. Lenin'in anlayışlarının kesintisizliğini kanıtlamaktadır.

Ölümünden kısa süre önce Engels "Neue Zeit" için kaleme almayı planladığı iki makalede "1865 yılında yazılan metni ('Kapital'in metni) 1895 yılında gündemde olan meselelerin durumuyla tamamlayarak bazı önemli ekler yapmayı" [105] düşünmüştü. Değer yasası ve kâr oranı ilişkisini burjuva saldırılarla polemiğe girişerek anlattığı "Kapital'in Üçüncü Cildine Ek" adını taşıyan bu makalelerden birini Engels tamamlayabildi. Borsanın değişen rolünü içerecek olan ikinci makale sadece taslak halinde mevcuttu. Bu makalede kapitalizmin yeni gelişim eğilimlerine, örneğin sanayinin giderek daha çok anonim girişimlere dönüşmesine daha yakından bakmak niyetindeydi: "Dallar birbiri ardına kadere teslim oluyor. Önce şimdi büyük yatırımların gerekli olduğu (eskiden maden ocağı [...]) demir sanayi. Sonra Kimya sanayi. Makine fabrikaları. [...] tekstil sanayi [...] Sonra ortak yönetimle faaliyet gösteren dev teşebbüsler olan tröstler (United Alkali gibi). Bildiğimiz şahsi şirket giderek daha çok sadece ilk aşama durumunda [...].

Aynı durum ticarette de sözkonusu [...].

Bankalar ve diğer kredi kuruluşları da aynı durumda [...].

Tarım alanında da görülen aynı şey [...].

Ancak şimdi yabancı yatırımların tümü hisse senetlerinde [...].

Sonra sömürgeleştirme. Bu günümüzde borsanın kurtarıcısı olmuştur, bir kaç yıl önce Avrupa devletleri borsanın yararı için Afrika'yı bölmüşlerdi [...]."[106] Böylece -yaptığı eklerin de kanıtladığı gibi- sürekli olarak politik ekonominin sorunlarıyla uğraşan Engels, doksanlı yıllarda henüz iyice belirginleşmemiş olmasına rağmen, tekelci kapitalist gelişmenin yeni belirtilerini görebilmişti.

Politik ekonomiyle uğraşmak Marx ve Engels için -Bilimsel Komünizmin bütünlüklü karakterine uygun olarak- her zaman, "Kapital"in de kanıtladığı gibi, diyalektik ve tarihi materyalizmin sorunlarıyla sıkı bir bağ içindeydi.

Friedrich Engels hayatının son yıllarında materyalist tarih anlayışıyla ilgili sorunlarla da, özellikle ekonomi, politika ve ideoloji arasındaki değişken ilişkinin toplumsal yaşama uygulanmasıyla yoğun biçimde ilgileniyordu. Bu sorunlar kompleksi üzerine, kendi deyimiyle "kamuoyu için büyük bir itinayla hazırlanarak yazmak için"[107] zaman bulamamaktan yakınıyordu, fakat esas düşünce sistemini yoğunlaştırılmış biçimde 1890 ve 1895 yılları arasında Joseph Bloch, Walter Borgius, Paul Ernst, Franz Mehring, Conrad Schmidt ve Werner Sombart'a yazdığı felsefi mektuplarda dile getirmişti. Engels'in Marksist felsefeyi önemli ölçüde zenginleştirdiği bu mektuplar, temsilcileri bu yıllarda her zamankinden daha çok Bilimsel Komünizme karşı duran idealizme ve oportünizme karşı mücadeleyle sıkı bir bağ içindeydi. İdealizmin ve oportünizmin bu temsilcileri gerek politik, gerekse sosyal ve ideolojik alanda anti-marksist düşünceler geliştiriyorlar ve marksizmi tahrif etmeye çalışıyorlardı. Marx ve Engels'in materyalist tarih anlayışını ekonomik mekanizm, otomatizm olarak göstererek marksizmi insanların ve düşüncelerin aktif rolünü kaderci bir eğilimle reddetmekle suçlamak modaydı.

Bugün bile marksizmi tahrif etmenin sevilen bir yöntemi olan bu yönteme karşı Engels, şiddetle mücadele etmiş ve diyalektik materyalist tarihsel gelişim anlayışını ayrıntılı biçimde açıklamıştır. Engels özellikle insanların nasıl yasal bir süreç olarak tarihi şekillendirdiklerini anlatır ve üretimin, ekonomik zeminin temelinde toplumsal yaşamın diğer unsurlarının -felsefe ve ideolojinin başka alanları- nasıl aktif etkide bulunduklarını kanıtlamıştır. "Materyalist tarih anlayışına göre *son tahlilde* tarihte belirleyici en gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir."[108] diye vurgulamaktadır Engels. Ne var ki bu "ekonomik durumun otomatik olarak etkide bulunması"[109] anlamına gelmemektedir. "Ekonomik durum *nedeninin tek başına aktif,* bunun dışında herşeyin pasif etkide olması sözkonusu değildir.

Sözkonusu olan, *son tahlilde* her zaman kendisini kabul ettiren ekonomik zorunluluk temelinde karşılıklı etkidir."[110] Engels tarihin ancak böyle anlaşılabileceğini söyler. Tarihin araştırılması ve açıklanması karşılıklı etkileşim içinde bulunan bütün unsurların kavranması ve geliştirilmesini gerektirir, hem de son tahlilde belirleyici olan ekonomik ilişki ve yasalardan bağımsız değil, bu ilişki ve yasaların zemininde. Engels sıkça şunları söylüyordu: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, fakat [...] buldukları gerçek ilişkiler temelinde yapabilirler bunu, bunlar arasında diğer politik ve ideolojik ilişkilerden etkilenebilir olsalar da ekonomik ilişkiler son tahlilde belirleyicidir ve anlamamızı sağlayan ana çizgiyi oluşturur."[111]

Bu ilkelerden hareketle Engels, marksizmi kaba ekonomik bir otomatizm gibi gösteren ve Bilimsel Komünizme göre tarihsel gelişmenin aktif unsurunun *tek başına* ekonomi ve iktisadi durum olduğunu iddia eden burjuva ideolojisinin temsilcilerine karşı mücadele etmekteydi. Biraz alayla "bu baylarda eksik olan tek şey diyalektik" diyordu.

"Her zaman nedeni burada, sonucu orada görürler. Bunun boş bir soyutlama olduğunu, gerçek dünyada bu tür metafizik kutupsal karşıtlıkların sadece krizlerde görüldüğünü, fakat sürecin bütününün karşılıklı etki -ekonomik hare-

ketin hepsinden çok daha güçlü, öncelikli ve belirleyici olan son derece eşitsiz güçlerin karşılıklı etkisi de olsa- biçiminde gerçekleştiğini, burada hiç bir şeyin mutlak olmadığı, herşeyin nisbi olduğunu göremezler, onlar için Hegel diye biri hiç olmamıştır." [112]

Altyapı ve üstyapının karşılıklı etkisinin açıklanmasıyla bağıntılı olarak Engels, özellikle üstyapının aktif rolü ile ilgili teoriyi geliştirmeye devam etti. Altyapının üstyapıyı hangi biçimde ve hangi ölçüde etkilediğini gösterdi, öte yandan üstyapının çeşitli unsurlarının tarihsel sürecin seyrini aktif olarak etkilediğini üstyapının da altyapıya karşı etkide bulunduğunu kanıtladı

Engels "tarihsel materyalizm" kavramını ilk kez -1892'de "Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişmesi'nin İngilizce baskısına önsözde- "bütün önemli tarihsel olayların nihai nedeni ve belirleyici hareket gücünü toplumun ekonomik gelişmesinde, üretim ve mübadele biçiminde meydana gelen değişikliklerde, buradan kaynaklanan toplumun farklı sınıflara bölünmesi ve bu sınıfların kendi aralarındaki mücadelede gören dünyanın tarihsel gelişimi anlayışının adı olarak kullanmıştır." [113]

Friedrich Engels, sözkonusu bu felsefi mektuplarla dikkatleri proleter sınıf mücadelesinin sonraki gelişimi için subjektif faktörün artan rolüne çekmişti, ki burada önemli olan sadece proletaryanın örgütlenmesi ve devrimci partiler tarafından yönetilmesi değil, bu partilerin stratejik ve taktik yönelimleri değil, aynı zamanda işçi sınfının ideolojik ve dünya görüşsel eğitimidir. Oportünist güçlerin marksizme karşı saldırılarının güçlenmesi ve belirleyici sınıf çatışmalarına yaklaşmakta olan işçi hareketinin giderek artan oranda kitlesel karakter kazanması nedeniyle sınıf mücadelesini çok yönlü, yani bütün alanlarda bilinçli biçimde yürütme zorunluluğu önplana çıkmıştı. Böylece ideolojinin rolü olağanüstü artmış oluyordu.

Friedrich Engels bu mücadelede Karl Marx'ın çalışmalarının yaygınlaştırılmasına belirleyici bir önem vermekteydi. Bu görevi kesinlikle ölmüş dostuna karşı ahlaki bir yükümlülük olarak değerlendirmiyor, bunu uluslararası işçi hareketinin politik-ideolojik gelişimi için acil bir zorunluluk olarak görüyordu, zira Marx'ın çalışmaları sosyalist işçi hareketinin üzerinde yükseldiği ve gelişmek zorunda olduğu ilkeleri gözler önüne seriyordu.

Engels her zaman bu amacı sözkonusu ulusal işçi hareketinin güncel sorunlarıyla birleştirmeye çalıştı. Örneğin 1892'de "Komünist Parti Manifestosu"nun ikinci Polonyaca baskısına önsözde Polonya'nın ve Polonya işçi sınıfının rolünü ele alır ve "Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişmesi"nin İngilizce baskısına önsözde materyalizmin gelişimi ve İngiliz işçi hareketinin durumuna değinir. 1894'te "Volks-Staat'tan Enternasyonal Konular (1871-1875)" broşürünün önsözünde "batıda yaklaşmakta olan kapitalist toplumun çözülüşünün Rusya'nın da kapitalizmden kaçınılmaz geçişini önemli ölçüde kısaltacağı"nı[114] söyler ve "Rusya'dan Sosyal Konular"ın sonsözünde ise Rusya'da "batıdaki işçi hareketine yeni bir ivme kazandıracak, yeni, daha iyi mücadele koşulları yaratacak ve böylece modern sanayi proletaryasının zaferini hızlandıracak"[115] devrimin kaçınılmazlığını kanıtlar.

1895 başında Engels "Vorwaerts" kitabevinin önerisi üzerine daha önce "Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ekonomische Revue'de yayınlanmış olan Marx'ın "1848'den 1850'ye Kadar Fransa'da Sınıf Mücadeleleri"ni yeniden yayınlamaya girişti. Bu tasarı Engels'e uygun gelmişti, çünkü Engels halâ çeşitli münferit incelemelerle ölmüş dostunun biyografisini adım adım hazırlama düşüncesindeydi. O nedenle Engels için, Marx'ın 1850'de yazdığı makalenin ancak bir önsözle yayınlanabileceği kesindi. Bu önsözde Engels, "o dönemde neden proletaryanın yakın ve nihaî zaferini beklemekte olduğumuzu, neden bugün meselelere o günden daha farklı baktığımızı, gelişen olayların buna ne ölçüde etkide bulunduğnu" [116] açıklamak istiyordu.

Şubat ortasından Mart başına kadar Engels bu önsözü yazdı. Önsözün birinci bölümünde yazının teorik önemini özellikle de tarihsel materyalizmin uygulanması ve işçi sınıfının devrimci teorisi için anlatır ve Marx'ın bu çalışmasının 1848-'49 devriminden çıkarılacak derslere ilişkin tartışmalarda oynadığı rolü gözler önüne serer. Daha sonra ise tarihin açıkca "1848'de toplumsal değişikliğin basit bir baskınla gerçekleşmesinin mümkün olmadığı"nı [117] kanıtladığını, çünkü "o zamanlar kıtada ekonomik gelişme durumu, kapitalist üretimin ortadan kaldırılması için kesinlikle olgunlaşmamıştı." [118]

Önsözünün ikinci bölümünde Engels, işçi sınıfını sosyalist devrimde zafere hazırlamak için, 19. yüzyıl biterken yeni ortaya çıkan durumda, genelde devrimci işçi hareketinin, özelde ise Alman sosyaldemokrasisinin hangi strateji ve taktiği izlemesi gerektiği sorununu araştırır. Önce Almanya'da sanayi devriminin geçtiğimiz elli yıl içinde "gerçek bir burjuvazi ve gerçek bir büyük sanayi proletaryası yarattığını ve onu toplumsal gelişmenin ön sırasına çıkardığı" [119] nı, böylece sınıf mücadelesinin 19. yüzyılın ortalarında düşünülmesi mümkün olmayan bir yoğunluk kazandığını söyler. Devrimci işçi hareketi küçük adımlarla "karşı konulamaz bir biçimde ilerleyen, sayıca, örgütsel olarak ve disiplin, anlayış ve zafere inanç bakımından günden güne büyüyen" büyük bir uluslararası "sosyalistler ordusu"na dönüşmüştü, bu ordu "mücadelenin nihaî amaçlarını sert biçimde formüle eden Marx'ın teorisi"[120] etrafında toplanmıştı.

Bu değişen koşullardan Engels, işçi sınıfının siyasal iktidar mücadelesi için somut sonuçlar çıkardı. Partinin illegal mücadeleyi hiç bir zaman dışlamaksızın burjuva yasallığı'nın bütün olanaklarından yararlanması gerektiğini anlamayan, anarşizme eğilimli işçi temsilcilerine karşı çıkıyordu. Demokrasi ve sosyalizm mücadelesine yeni kitlelerin kazandırılabilmesi için proleter sınıf mücadelesinin -aynı oranda haklı ve gerekli- iki yöntemi de dikkate alınmalıydı. "Toplumsal örgütlenmenin tamamen değişmesi sözkonusu olduğunda, kitlelerin bizzat bu işin içinde olması gerekir, meselenin ne olduğunu, ne için hayatlarını ortaya koyduklarını kavramış olmaları gerekir."[121]

Engels bu nedenle partinin işçi kitlelerin bilinçlendirilmesi ve örgütlenmesi, eğitim ve terbiyesine yönelik faaliyetin büyük önem kazandığını vurguluyordu. İşçi sınıfının burjuva devlete karşı mücadele edebilmesi için "burjuvazinin iktidarının örgütlendiği devlet kurumlarından"[122] yararlandığı devrimci proleter parlamento taktiğini yeni ve etkili bir mücadele biçimi olarak görüyordu. Aynı zamanda Engels Alman partisini uyararak sosyalistlerin sürekli

büyüyen seçim başarılarının egemen sınıflar için büyük bir tehlike oluşturduğunu, bu sınıfların günün birinde kendilerinin kurduğu burjuva yasallığını bir yana iterek işçi sınıfına karşı şiddet eylemlerine ve kanlı provokasyonlara girişebileceğini söylemekteydi.

Engels'e göre sosyalistler sosyalist hareketin güçlenmesi için bütün güçleriyle burjuva demokrasisinden yararlanmak zorundaydılar, fakat Engels şu hususta da ısrarını sürdürüyordu: "Elbette yabancı yoldaşlarımız devrim haklarından vazgeçmeyeceklerdir." [123] Tersine: legal mücadelenin bütün olanaklarının tamamen kullanılması, olasılıkla kısa süre sonra gerekli olacak illegal mücadele için bu sayede elde edilen güç "karar günü" [124] nün -ofansif sokak çatışması dahil- hazırlanması için en iyi yöntemlerdir. "Dünya tarihinin cilvesi" diye yazıyordu Engels, "her şeyi altüst ediyor" [...] "Şu an yasalara uyduğu için yaşayabilen sosyaldemokrat devrimle, egemen sınıflar ve düzen partileri, "sadece yasaları ihlal etmeksizin yaşayamayacak olan düzen yanlısı ihtilalle başa çıkabilir." [125]

Bu arada Engels şu an için uygun olan taktiğin sömürücü sınıfların politikası sonucunda olasılıkla bir gecede değişebileceğinin ısrarla altını çizmektedir. Paul Lafargue'a önsözde dile getirdiği düşüncenin açımlamasını yaparak son derece net bir biçimde şunları yazar: "Ne var ki, ben bu taktiği sadece *bugünün Almanya*'sı için *önemli çekincelerle* öğütlüyorum. Fransa, Belçika, Italya, Avusturya için bir bütün olarak bu taktik uygun değildir, Almanya için ise sözkonusu taktik hemen yarın kullanılamaz olabilir." [126]

Marx'ın "1848'den 1850'ye Kadar Fransa'da Sınıf Mücadeleleri" adlı kitabının önsözünde Engels bir kez daha proleter sınıf mücadelesinin mükemmel bir stratejisti ve taktisyeni olduğunu kanıtlamıştır. İşçi sınıfının demokrasi mücadelesini neden sosyalist devrim mücadelesiyle birleştirmek zorunda olduğunu yeniden anlatan Engels birinci görevin her zaman ikinci göreve tabi olması gerektiğini vurgular. Taktik yöntemlerin ve mücadele biçimlerinin neden somut tarihsel durumlara bağlı olduğunu ve işçi sınıfının tercih ettiği devrimci faaliyetin barışçıl biçimlerinin, sömürücü sınıflar şiddete, içsavaşa başvurduklarında, neden hemen barışçıl olmayan mücadele yöntemleriyle yer değiştirmesi, ya da tamamlanması gerektiğini ikna edici biçimde açıklar.

Friedrich Engels önsözünü yayınlanması için Berlin'e gönderir göndermez düşüncelerini savunmak zorunda kaldı. Almanya'da egemen sınıflar 1895 ilkbaharında parlamentoda devrim yasa tasarısı diye ünlenen bir yasa tasarısını sosyaldemokrat partiye karşı çıkarma çabasına girmişti. Bu durum karşısında Engels, -istemeyerek de olsa- Alman parti yönetiminin ısrarı üzerine, metindeki bazı ifadeleri, hukuka, sosyalist harekete karşı müdahale fırsatı vermemek için yumuşatmaya hazır olduğunu açıkladı. Fakat şu uyarıda da bulunuyordu:

"Sizlerin mutlak yasallığı, her koşulda yasallığı, yasaları yapanlar tarafından ihlal edilen yasalar karşısında da yasallığı, kısaca söylendiğinde sağ yanağına vurulduğunda sol yanağını uzat politikasını amaçladığınıza inanamam. [...]

Kılıç kullanmaktan mutlak imtina edinişinizin sizlere bir şey kazandırma-

yacağı görüşündeyim. Buna kimse inanmaz ve dünyanın hiç bir yerinde, *hiçbir* parti yasadışılığa karşı elde silah direnme hakkından vazgeçecek kadar ileriye gidemez." [127]

Fakat bu arada "Vorwaerts"de Engels'in henüz yayınlanmamış önsözünden özetler yayınlanır, Engels'in sözleriyle *"benim bilgim olmaksızın* ve beni quand meme (her koşul altında) barışcıl bir yasallık dilencisi olarak gösterecek gibi kesilip biçilmiş olarak."[128] Engels çok öfkelenmişti ve Kautsky'nin, "bu utanç verici izlenimin silinmesi için" [129] önsözü derhal "Neue Zeit"da yayınlama önerisini uygun buldu. Bundan sonra çıkan broşürlerde metin Engels'in onayladığı gibiydi; gözden geçirilmiş biçimiyle bile marksizmin ruhunu sınırsızca içeren bir metin.

Elbette Engels bu yazısının ölümünden kısa süre sonra, sözcülüğünü Eduard Bernstein'ın yaptığı Alman ve uluslararası işçi hareketi içindeki burjuva düşünceleri savunanlarca rezilce suistimal edilebileceğini bilemezdi. Bunlar, partinin devrimci bilimsel esaslarına karşı "marksizmin gözden geçirilmesi" bayrağı altında bir sefer başlattıklarında Engels'e dayanmışlar ve Engels'in Marx'ın "1848'den 1850'ye Kadar Fransa'da Sınıf Mücadeleleri"ne yazdığı önsözü onun "politik vasiyeti" olarak lanse etmişlerdi. Bu tahrifatın sözcüsünün Bemstein olması bir çok nedenden dolayı alçakcaydı.

O zamanlar, 1895'te Engels'in evine gidip elen Bernstein, Engels'in önsözü kaleme alırken bunu "politik vasiyeti" olarak düşünmediğini çok iyi biliyordu. Bu metni yazarken gerek bilimsel alanda, gerekse de yayın alanında planları vardı ve kendisini kısa süre sonra yatağa düşürecek sinsi hastalıktan bihaberdi. Ayrıca Engels'in, en azgın sosyalizm karşıtlarına bile, partiye karşı herhangi bir provokasyona girişme fırsatı vermemek için, istemeyerek bu kısaltmaları -devrimci içeriklerini hiç bir biçimde yumuşatmaksızın- yaparken göz önüne aldığı nedenleri kimse Bemstein kadar iyi bilmiyordu. Bunun da ötesinde: Engels'in önsözünün ilk hali, kısaltılmamış metni onlarca yıl Bemstein'de kalmış, fakat Bemstein bunu kamuoyundan gizlemiştir.

Fakat herşeyden önce Bemstein, Engels'in son nefesini verene kadar ve aynı şekilde son büyük bilimsel çalışması olan bu önsözde de, Marx ile birlikte yaşamı boyunca sürdürdüğü şeye sadık kaldığının tanığıydı. Sömürü düzeninin yıkılması, işçi sınıfı ve bütün emekçilerin sosyalist devrimle kurtulması için mücadeleydi bu. Engels "Sınıf Mücadeleleri"ne önsözde buna canlı bir kanıt daha sunar.

Engels'in 1895'te gelişmiş sanayi ülkeleri için devrimci yolu tarih tarafından geride bırakılmış bir yol olarak tanımladığı ve sosyaldemokrasinin önüne kendisini bir "halk partisi" olarak geliştirme görevini koyduğunu iddia eden emperyalist, sağ sosyaldemokrat ve revizyonist ideologlar, bugün halâ ve bugün yeniden Bemstein'ın izini sürmektedirler. Bu tahrifatlar tekelci burjuvazinin dileğine çok uygundur, fakat burjuva devlet iktidarına "barışçıl tapınma"nın "utanç verici" olduğunu düşünen Engels'in düşüncelerine tamamen zıttır.

Friedrich Engels sekizinci onyılına yaşama sevinci içinde, enerjiyle dolu olarak ve bir sürü bilimsel tasarılarla başlamıştı. Yetmişdördüncü yaş gününden sonra da, memnuniyetle yazdığı gibi, çalışma gücüyle dolu ve "neşeli ve canlı olarak ayaktaydı."[130] Fakat yine de kabul etmek zorundaydı: "Durumum şu: 74 yaşındayım ve bu yaşı hissetmeye başlıyorum ve 40 yaşında iki adamın taşıyabileceği kadar çok iş var. Evet, 40 yaşında bir Friedrich Engels ve 34 yaşında bir Friedrich Engels olarak bölünebilseydim, [...] her şey yoluna girerdi." [131]

Mektuplarında sık sık "Arap'ın politik yaşamının en azından ana bölümünü, yani 1842-1852 ve Enternasyonal'i yazma" niyetini ifade etmekteydi. "Sonuncusu çok önemli ve acil. İlk önce bunu yapmak istiyorum."[132] Bunun yanısıra Engels, Alman işçi lideri Richard Fischer'e yazdığı gibi, "Marx'ın ve benim kısa çalışmalarımızı *külliyat* biçiminde yeniden kamuoyuna hem de fasikül olarak *değil* cilt olarak sunma planı" [133] ile uğraşıyordu. Ne var ki bunun için Marx'ın bütün yazdıklarını ve kendi yazılarını titizlikle gözden geçirmesi ve değerlendirmesi gerekiyordu. O nedenle Franz Mehring'in 1895 ilkbaharında "yeni bir baskı için Marx'ın bütün çalışmalarını arayıp bulma çalışmasında kendisine yardımcı olma" önerisi uygun gelmişti ve Engels bu yardım önerisini "büyük bir şükran ve sevinçle" [134] kabul etti.

1894'te taşınma zahmetini göze alması da onun ne kadar dinç ve sağlam olduğunu gösteriyordu. Engels'in ev arkadaşı Louise Kautsky 1894'te Dr. Ludwig Freyberger ile evlenmişti ve Engels, kardeşi Hermann'a yazdığı gibi, kendisini "yaşlılık günlerinde yabancı ellere teslim etme isteğinde olmadığı"[135] için taşınmayı kabul etti. Kente bir kaç yüz adım daha yakında büyük üç katlı bir ev bulmuşlardı, Engels'in çalışma ve yatak odası birinci kattaydı. İkinci kata Freyberger ailesi yerleşmişti; böylece bundan sonra da Engels'in bakımıyla Louise Freyberger ilgilenecek, yazışmalarına ve bilimsel çalışmalarına yardımcı olabilecekti.

Freybergerler haklı olarak Engels'in sağlığıyla ilgileniyorlardı, fakat bazen Engels, ona göre, uymak zorunda olduğu "yaşlılara yakışır ev ve yemek düzeni" [136]nden yakınıyordu. Kendisi de doktor olan Victor Adler'e keyifli bir halde şunları yazmıştı: "Notalara göre diyet yapıyorum, sindirim boruma her zaman emirlerine uyulmasına isteyen aksi bir bürokrat gibi davranıyorum ve öksürüğe, göğüs nezlesine ve benzeri şeylere karşı beni sarıp sarmalarına, ısıtmalarına ve tam hastalıklı ve yaşlı bir adama yakışır biçimde beni hırpalamalarına izin veriyorum."[137] Sorge'ye yazdıkları ise daha ciddidir: "Laf aramızda 75 yaş eskisi gibi zinde bırakmıyor insanı" [138] Ne var ki hastalık ve giderek artan bedensel zayıflık Engels'in cesaretini kırmıyordu.

Engels hastalık ve ihtiyarlığın karşısına kendi özdisiplin ve görev bilincini koyuyordu. Zekası ve devrimci coşkusunu hiç yitirmiyordu. "Fakat olaylar yaşama gücümüzü korumamız için bize yardım etmeli, bütün Avrupa kaynıyor, her yerde krizler yaklaşıyor, özellikle Rusya'da. Rusya'da durum artık

böyle devam edemez. Bu çok iyi" [139]diye yazmaktadır 1894'te Lawrow'a. Engels'in umudu "daha bir çok şey yaşamaktı, özellikle Berlin'deki bayların, görünen oydu ki, bir parça anayasa kavgası oynamak istedikleri durumda. [...] Bize uyar. Hadi bakalım!" [140]

Hayatı böylesine çok seven, hayattan halâ bir çok beklentisi olan Engels, ölümden de korkmuyordu. 1895 başında arkadaşı Paul Stumpf'a şunları yazar: "Yeni yüzyılı görmeyi çok istiyorum" ve ekler "öyle ki, 1 Ocak 1901'e kilitlenmiş durumdayım ve sonra başlayabilir." [141]

Ne yazık ki, bu istek gerçekleşmeyecekti. Mart 1895'te bir kez daha yeni bir ilkbahar hastalığına yenik düştü, "4-5 yıldır, hep bu zamanlarda hastalık bir kaç hafta beni yatağa bağlıyor" [142]diye yazıyordu kendisi. Kısa süre sonra boğazının sağ tarafında bir şişlik oluştu. Engels'i "neredeyse tamamen çalışamaz duruma sokan" "çok ağrılı ve uyku uyutmayan bu korkunç boğaz bezesi" [143]-Engels'in doktorunun bildiği gibi- çok çabuk ilerleyen yemek borusu kanseriydi. Ne var ki Engels hastalığının niteliğini bilmiyordu.

Haziran'ın ilk yarısında, deniz havasının iyi geleceği umuduyla çok iyi bildiği Eastbourne'e gitti. Orada olmak hoşuna gidiyordu, fakat ağrılar kısa süre içinde daha da artarak eziyet halini almıştı. Buna rağmen politik olayları büyük bir dikkatle izliyor, dostları ve yoldaşlarının kişisel sorunlarıyla uğraşıyor, öğütler veriyor, yardım sunuyor, her şeyden önce de gerçekleştirmeyi umduğu çalışmalar için planlar yapıyordu. Yazışmalarını, geçmiş yıllara göre önemli ölçüde sınırlamış olsa da 1895'in ilk yarısında, ağrılarına ve engellere rağmen, en az 75 mektup yazacak gücü bulmuştu kendisinde. Bu mektuplar özel meselelerin yanısıra İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya, İspanya ve ABD'de işçi hareketinin sorunlarıyla ya da felsefenin ve ekonominin sorunlarıyla ilgiliydi.

Yüzü her zaman yaşama dönük olmasına rağmen Engels ölümüyle ilgili bütün düzenlemeleri yapmıştı. Önce Marx'ı tek varis olarak belirleyen Engels, Marx'ın ölümünden sonra kaleme aldığı yeni vasiyetnamesinde Marx'ın kızları Laura ve Eleanor ile, Marx'ın ölmüş olan en büyük kızının çocukları ile Helene Demuth'u varisleri olarak açıklamıştı. Engels ölümünden iki yıl önce 29 Temmuz 1893 tarihli son vasiyetini -bu vasiyete 26 Temmuz 1895'te ek yapılmıştır- hazırladı. Bu vasiyete göre Marx'ın kızları Laura Lafargue ve Eleanor Marx-Aveling mirasının 3/8'ini alacak ve bu miktarın üçte birini Jenny Longuet'in henüz reşit olmayan çocukları için ayıracaklardı. Böylece Engels dostunun çocukları ve torunlarının hayatı için de yeterli güvenceyi sağlamış oluyordu. Mirasın geri kalan sekizde ikisi ve ev eşyalarını Louise Kautsky-Freyberg'e bırakmıştı. Bunun dışında karısının yeğeni Mary Ellen Rosher'e de (kızlık soyadı Burns) hatırı sayılır bir miktar kalmıştı. Vasiyetnamede belirtilen bir husus da Alman sosyaldemokrasisinin 1 000$ (20 000 DM) almasıydı. "Öncelikle parayı almaya bakın" diye yazıyordu Engels 14 Kasım 1894'te August Bebel ve Paul Singer'e, "parayı aldığınızda Prusya'lıların eline geçmemesine dikkat edin. Ve bu hususlara ilişkin karar alırken bir şişe de iyisinden şarap için, beni böyle anmanız iyi olacaktır."[144]Marx'ın yazışmalarını ve Marx'a gönderilen bütün mektupları Eleanor Marx-Aveling'e

teslim etti. August Bebel ile Eduard Bernstein'ı ise kendisine yazın alanında vasi tayin etmişti. Engels, ölümünden kısa süre sonra Bernstein'ın Marx ve Engels'in mirasına ihanet edeceğini bilemezdi. Kapsamlı kütüphanesini ise Alman sosyaldemokrasisine emanet etmişti.

23 Temmuz'da henüz Eastbourne'dayken Laura Lafargue'a umut dolu şunları yazıyordu: "Boğazımdaki patates tarlasında nihayet bir kriz başlıyor gibi, öyleki şişler açılabilecek ve böylece bir hafifleme gündeme gelebilecek. Nihayet! Yani bu uzun hikayede bir dönüm noktasına ulaşma umudu var. Zaten zamanı da çoktan gelmişti, iştahsızlığım vs. nedeniyle oldukça güçten düştüm."[145] Aynı zamanda Laura Lafargue'a İngiliz seçimlerinin sonuçları üzerine bilgi veriyor ve hapisaneden izinli çıkmış Adler'in kendisini görmeye geldiğini bildiriyordu; Adler iznini ölümcül hastalığın pençesindeki hocasını ve dostunu bir kez daha görmek için kullanmıştı. Fakat Engels mektubun sonunda birdenbire şunları söyler: "Uzun mektuplar yazma gücüm yok, elveda."[146] Friedrich Engels'in kendi eliyle yazdığı son mektuptu bu. 24 Temmuz'da yanında Adler olduğu halde Eastbourne'dan Londra'daki evine döndü. Engels son ana kadar hastalığı yenebileceğini umuyordu.

Victor Adler 3 Ağustos'ta Londra'dan ayrılmak zorundaydı. Viyana'ya giderken yolda August Bebel ile buluştu ve ona Engels'in durumunu anlattı. İki gün sonra August Bebel Wilhelm Liebknecht'e şunları yazıyordu: "Adler Londra'ya geldiğinde Engels henüz konuşabiliyordu, yarım saat kadar da konuşmuştu, fakat şimdi öyle değil. Artık derdini sadece yazarak anlatabiliyor, fakat halâ keyfi yerindeymiş, umudunu yitirmemiş ve onun yaşında biri için kanser imkânsız olduğundan halâ hastalığının ne olduğunu bilmiyormuş. Halâ sürdürdüğü bir şey de kötü espriler yapmakmış, tabiî yazarak. Artık sadece sıvı besinler alabiliyor, bedensel olarak çok kötü durumda. Adler Londra'dan ayrılmadan kısa süre önceye kadar bütün işlerini halâ kendisi görüyormuş, ama şimdi artık bu sözkonusu değil, giyinip soyunurken birilerinin ona yardım etmesi gerekiyor [...]. Yani durum bir kaç hafta daha böyle devam edebilir, fakat felaketle yarın da karşılaşabiliriz. Buna hazırlıklı olmalıyız."[147]

5 Ağustos 1895'te Friedrich Engels iki gündür kendinden geçmiş vaziyette yatıyordu. Saat 22.30'da kalbi durdu. Uluslararası işçi hareketi en büyük savaşçı ve düşünürlerinden birini yitirmişti.

Engels'in ısrarlı isteği üzerine, 10 Ağustos 1895'te Westminster Bridgete Waterloo Tren İstasyonu bekleme salonunda yapılan cenaze törenine sadece en yakın dostları, öğrencileri ve yoldaşları katıldı. Katılan yaklaşık seksen kişi arasında -Engels'in ailesinin bazı üyeleri dışında- Eduard Anseele, Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, August Bebel, Eduard Bernstein, Hollandalı van der Goes, Karl Kautsky, Sergej Mihaloviç, Kravçinski (Stepniak), Paul Lafargue, Friedrich Lessner, Wilhelm Liebknecht, Stanislav Mendelson, Samuel Moore, İngiliz işçi lideri Harry Quelch, Vera İvanovna Zazuliç, Paul Singer, İngiliz sendika lideri Williams James Thorne, Londra Komünist İşçi Eğitim Birliklerinden, Sosyalist Liga'dan ve Berlinli işçilerden birer delege vardı.

Tabutun önünde Engels'in bir yeğeni ve Samuel Moor'un dışında Almanları temsilen Wilhelm Liebknecht, Avusturya işçi hareketini temsilen August Bebel, Fransızları temsilen Paul Lafargue, Belçika İşçi Partisinin temsilcisi olarak Eduard Anseele, Hollandalı sosyalistleri temsilen van der Goes, İngiliz sosyalistlerini temsilen Edward Aveling konuştu. Ayrıca Rusya, Macaristan, Danimarka, İtalya ve daha bir çok ülkeden gelen telgraflar okundu.

"[...] burada pek az insan var" demişti Wilhelm Liebknecht konuşmasında, "fakat bu *bir avuç insan* milyonları temsil ediyor, [...] kapitalizm dünyasını yıkacak *bir dünyayı* temsil ediyor. [...] O bir yol gösterici, *bir öncü, bir savaşçıydı,* teori ve pratik onun kişiliğinde birleşmişti. [148]

August Bebel, Friedrich Engels'in "bütün ülkelerin sınıf bilinçli proletaryasının uluslararası çerçevede güvenilir adamı" olduğuna değinmiş ve Marx ve Engels'in elli yıl önce haykırdıkları mücadele sloganı "bütün ülkelerin işçileri birleşiniz"i her geçen gün daha çok gerçek kılmak, hayata geçirmek, kapitalizmin kaleleri yıkılıncaya, sınıf devleti ortadan kalkıncaya ve dünyayı özgür ve eşit insanların birliği kuşatasıya kadar durup dinlenmemek" [149] için ant içmişti.

Paul Lafargue'ın söyledikleri de şunlardı: "Dostlarının deyimiyle General gitti. Fakat Marx'ın ve onun büyük proletarya ordusunun önderleri olarak bize yol gösterdikleri savaş sürüyor. Onların ruhuyla dolu olarak ve onların ortaya attıkları şiar temelinde bütün ülkelerin proleterleri birleşti, bu birliği geliştirecek ve sonunda zafere ulaşacaklar." [150]

Özel bir tren, çelenk ve çiçeklerle bezenmiş tabutu Woking'teki krematoriuma taşıdı. Engels küllerinin denize bırakılmasını dilemişti. Fırtınalı bir sonbahar günü, 27 Ağustos 1895'te, Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, Eduard Bernstein ve Friedrich Lessner Eastbourne yakınlarında kıyıdan yaklaşık beş deniz mili uzakta Engels'in bu son isteğini yerine getirdiler.

Fakat Friedrich Engels hayatını adadığı devrimci işçi hareketinin kalbinde ve mücadelesinde hiç bir zaman ölmedi. O, işçi sınıfının, devrimci partilerin önderliğinde, Bilimsel Komünizmin rehberliğinde ve proletarya enternasyonalizminde sıkıca birleşerek yakın bir gelecekte, tarihin önüne koyduğu görevleri yerine getireceğinin inancı içinde yumdu gözlerini. Proletaryanın önündeki bu görev, kendisini ve bütün insanlığı sömürüden, baskıdan ve savaştan kurtarmak, sosyalist toplum düzenini inşa etmek ve komünizmi kurmaktı.

Engels'in ölümünden yirmi yıl sonra ilk olarak bu evrensel görevi, V.İ.Lenin ve Bolşevik Parti önderliğinde gerçekleştirmeye başlayan, Büyük Sosyalist Ekim Devrimi ile dünya tarihinde yeni bir çağ, kapitalizmden sosyalizme geçiş çağını açan genç Rus işçi hareketi -Engels bu hareketin gelişimini büyük bir dikkat ve umutla izlemiş ve her açıdan desteklemişti- oldu.

Vladimir İlyiç Lenin, Engels'in ölümünden bir kaç hafta önce Paris'te Laura ve Paul Lafargue ile karşılaştı. "Modern proletaryanın iki büyük öğretmeni"nden [151] biri olarak saygı duyduğu Friedrich Engels ile buluşması artık

mümkün değildi. Düşüncelerinin derinliği bakımından ulaşılamaz olan anma yazısında Lenin, Friedrich Engels'in yaşamını ve faaliyetini överek onun bilinci ve faaliyetinin uluslararası işçi sınıfının sınıf bilincinin vazgeçilmez parçası olduğunu açıkladı. Ve yaklaşık 25 yıl sonra dünyanın ilk sosyalist devletinin merkezi olan Moskova'da Marx ve Engels'e ithaf edilen anıt açılırken Marx ve Engels'in hizmetlerini ve miraslarını şu yalın ve övgü dolu sözlerle anlatan yine Lenin'di: "Marx ve Engels'in dünya tarihi açısından büyük hizmetleri, bilimsel analizleriyle kapitalizmin kaçınılmaz çöküşü ve insanın insan tarafından sömürülmediği komünizme geçişi kanıtlamalarıydı.

Marx ve Engels'in dünya tarihi açısından büyük hizmetleri, bütün ülkelerin proleterlerine rollerini, görevlerini, yani ilk olarak sermayeye karşı devrimci mücadele için ayağa kalkmaları ve bu mücadelede *bütün* emekçileri ve sömürülenleri kendi etraflarında birleştirmeleri görevini göstermeleriydi." [152]

NOT

Elinizdeki Biyografiye SED MK Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün Berlin Dietz Verlag'da yayınladığı Marx-Engels-Eserler ve "Alman İşçi Hareketinin Tarihi"nin birinci cildi en önemli dayanağı oluşturmuştur. Bunun ötesinde yazarlar -bilimsel- popüler bir Biyografide ne kadar mümkünse-Karl Marx ve Friedrich Engels'in yaşamları ve eserleri üzerine biyografik, tarihsel ve felsefî tarihsel özel yazından yararlanma ve bunları değerlendirme çabası içinde olmuşlardır. Bu hususta özellikle "Arap ve General" adıyla 1964 yılında Berlin'de yayınlanan Marx ve Engels ile ilgili anılara, Franz Mehring'in SBKP MK Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün 1968 yılında yayınladığı Karl-Marx Biyografisine, 1967'de SED MK Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından Dietz Verlag'da yayınlatılan Karl-Marx üzerine bilimsel-popüler Biyografiye, 1958'de Almanca baskısı yayınlanan E.A. Stepanova'nın Engels Biyografisi ve 1934'de Lahey'de yayınlanan Gustav Meyer'in iki ciltlik Engels Biyografisine dayanmışlardır; bu yayınlar Friedrich Engels'in bütün hayatını ele alan, en azından genel hatlarıyla anlatan yayınlardı. Matthaeus Klein, Erhard Lange ve Friedrich Richter'in çıkardığı "Almanya'da Marksist-Leninist Felsefenin Tarihi" adlı, Berlin 1969'da basılan kitabın 1. cildi de değerli yardımlarda bulunmuştur.

Yazarlar, August Comu ve Horst Ullrich'in çalışmalarını, Lothar Berthold, Hans Bochinski, Siegfried Bünger, Luise Domemann, Emst Engelberg, Herwig Förder, Ursula Herrmann, Helmut Hesselbarth, Heinz Hümmler, Bruno Kaiser, Hans Koch, Georg Mende, Wolggang Mönke, Helmut Neef, Karl Obermann, Walter Schmidt, Gustav Seeber, Jutta Seidel, Günter Wisotzki ve diğerlerinin Engels ve Marx ile ilgili çalışmalarından, ayrıca Bert Andreas'ın kaynakça yayınlarından, özellikle Sovyet Marx-Engels incelemelerinin sonuçlarından, en başta da İ.A.Bach, E.P.Kandel, S.Z.Leviova, A.İ.Maliysch, T.İ.Oiserman, O.K.Senekine, B.G.Tartakovski'nin çalışmalarından sözetmeyi görev bilirler; bunlar sadece yararlanılan çalışmalardan bazılarıdır.

Hans Bochinski, Luise Domemann, Herwig Förder, Karlheinz Geyer,

Werner Guhl, Ursula Herrmann, Heinz Höhn, Joachim Höppher, Oskar Hoffman, Walter Jopke, Bruno Kaiser, Matthaeus Klein, Manfred Kliem, Peter Krausser, Erhard Lange, Helmut Neef, Karl Obermann, Heinrich Opitz, Friedrich Richter, Walter Schmidt ve Jutta Seidel, çalışma sırasında yazarlara uzman ya da danışman olarak omuz vermişlerdir; teşekkürlerimizi sunarız.

Yazar kolektifi, yayıncı ve yayınevi, okurların söyleyebilecekleri her şey, özellikle de yeni baskıda dikkate alınabilecek eleştirileri için teşekkür ederler.

KAYNAKÇA
VE DİPNOT AÇIKLAMALARI

Sık rastlanan başlık ve kaynakların kısaltınası şöyledir: MEW -Karl Marx-Friedrich Engels: Eserler, Berlin 1956 ff.: EB 1 -EK Cilt, Birinci Bölüm, Berlin 1968; EC 2 - EB Cilt İkinci Bölüm, Berlin 1967; MEGA - Karl Marx-Friedrich Engels: Tarihsel-Eleştirel Toplu Basım, Frankfurt a. M. (Berlin) 1927 ve devamı; IMLB, ZPA - SED MK'sında Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Merkez Parti Arşivi; IMLM, ZPA - RSDİP MK'sında Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Merkez Parti Arşivi.

Önsöz

1 V.İ.Lenin, *Werke*, bd. 21, s.9.
2 Agy., s.13.
3 Marx-Engels, *Werke*, Bd.19, s.181-185.
4 G.Mayer, Friedrich *Engels Biographie* Haag 1934, Bd. 1-2.

1. Bölüm

1 Barmen-Wupper Irmağı kıyısında dokuma sanayi merkezi. Barmen'le Wupper Vadisi'nin bir bölümü ve komşu Elberfeld Wuppertal adını alıyordu. 1930'da Barmen ve Elberfeld bir çok kent Wuppertal kentiyle birleştirildi.
2 Marx-Engels, *Werke*, Ergbd., T. 2, s. 108
3 Mohr und General. *Erinnerungen an Marx und Engels,* Berlin 1964, s. 443.
4 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 19, s. 40.
5 Marx-Engels, *Werke*, Ergbd., T. 2, s. 108.
6 V.I. Lenin, *Werke*, Bd. 2, s. 7.
7 Marx-Engels, *Werke*, Ergbd., T. 2, s. 482-83.
8 Agy., s. 119.
9 *Kutsal İttifak*: Avrupa'yı yönetenlerin gerici birliği. 1815'de Rusya, Avusturya vePrusya'nın katılmasıyla, Avrupa ülkelerindeki devrimci hareketleri baskı altında tutmak; monarşik ve feodal yönetimin sürmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur.
10 Marx-Engels, *Werke*, Ergbd., T. 2, s. 442-43.
11 Agy., s. 430.
12 Agy., s. 434.

13 Agy., s. 395.
14 Agy., s. 367.
15 Agy.
16 Agy., s. 89-90.
17 Agy., s. 90-91.
18 Agy., s. 375.
19 Agy., s. 13.
20 Agy., s. 14.
21 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 1, s. 418.
22 Agy.
23 Marx-Engels, *Werke*, Ergbd., T. 2, s. 419.
24 Agy., s. 27.
25 Agy., s. 28.
26 Agy.
27 Agy., s. 30.
28 Agy., s. 64.
29 Agy., s. 121.
30 Agy., s. 127.
31 Agy., s. 131.
32 Agy., s. 465.
33 Agy., s. 153.
34 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 8, s. 16.
35 Marx-Engels, *Werke*, Ergbd., T. 2, s. 179.
36 Agy., s. 173.
37 Agy., s. 180.
38 Agy., s. 217.
39 Agy.
40 Agy., s. 176.
41 Agy.
42 Agy.
43 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 21, s. 272.
44 Marx-Engels, *Werke*, Ergbd., T. 2, s. 190.
45 Agy., s. 221.
46 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 27, s. 408.
47 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 1, s. 440.
48 Agy., s. 434.
49 Agy., s. 445.
50 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 8, s. 15.
51 Marx-Engels, *Werke*, Ergbd., T. 2, s. 303.
52 Agy., s. 311.
53 Agy., s. 302.
54 "*Taburlarınızı düzenleyin, silahlara, yurttaşlar.*" "*Marseillaise*"den -Red. Agy., s. 300.
55 Agy., s. 301.
56 Moses Hess an Berthold Auerbach 19.6.1843 Moses Hess, *Yazışmalar*, s.-Gravenhage 1959, s. 103.

57 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 39, s. 473.
58 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 39, s. 473.
59 V.I. Lenin, *Werke*, Bd. 2, s. 9.
60 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 1, s. 459.
61 Agy.
62 Agy., s. 456-57.
63 Agy., s. 456.
64 V.I. Lenin, *Werke*, Bd. 29, s. 298.
65 Marx- Engels : *Werke,* Bd. 1, s. 460.
66 Agy.
67 "Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform". Bd. 1, Darmstadt 1845, s. 326.
68 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, s. 229.
69 Mohr und General. *Erinnerungen an Marx und Engels.*Berlin 1964,s. 473.
70 Marx-Engels : *Werke*, Bd. 3, s. 192.
71 Marx-Engels : *Werke*, Bd. 1, s. 468.
72 Agy., s. 475.
73 Agy., s. 480.
74 Agy., s. 484.
75 Agy., s. 490.
76 Agy., s. 494.
77 Agy.
78 "The New Moral World", Nr. 14, 1844, p. 110
79 Küçükburjuva gizli örgütü "Haklılar Birliği"nin bölünmesiyle 1836'da kurulmuştur.
80 Marx-Engels ,*Werke*, Bd. 21, s. 208.
81 V.I. Lenin ,*Werke*, Bd. 2, s. 10.
82 Marx- Engels, *Werke*, Bd. 1, s. 522.
83 Agy., s. 500.
84 Agy., s. 508.
85 Agy., s. 518.
86 G. Mayer, *Friedrich Engels. Eine Biographie.* Haag 1934, Bd. 1, s. 171.
87 Marx-Engels : *Werke*, Bd. 13, s. 10.
88 Agy.
89 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 3, s. 208.
90 Marx-Engels , *Werke*, Bd. 1, s. 546.
91 Agy., s. 526-27.

2.Bölüm

1 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 21, s. 212.
2 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 27, s. 8.
3 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 1, s. 577.
4 Agy., s. 592.
5 SBKP Merkez Komitesi Marksizm-Leninizm Enstitüsü Parti Arşivlerinden, dosya 1, dizin 5, belge 56

6 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, s. 519.
7 Agy., s. 20.
8 Agy., s. 162.
9 Agy.
10 Agy., s.86.
11 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 21, s. 272.
12 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, s. 38.
13 V.I. Lenin, *Werke*, Bd. 2, s. 10.
14 Agy.
15 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 27, s. 5.
16 Agy.
17 Agy., s.15.
18 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, s. 518-19.
19 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 27 s. 20.
20 Engels'in Elberfeld Söylevleri, "Toplumsal Reform İçin Ren Yıllıkları" derginde yayımlandı. 1845 BD-1
21 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2 s. 539.
22 Agy.
23 Agy., s. 542.
24 Agy., s. 545.
25 Agy., s. 547.
26 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 27, s. 20-21.
27 Agy., s. 22.
28 Agy., s. 19.
29 Agy., s. 26-27.
30 Agy., s. 26-27.
31 Agy., s. 18.
32 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, s. 225.
33 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 27, s. 10.
34 Agy.
35 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, s. 504.
36 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 23, s. 254.
37 V.I. Lenin, *Werke*, Bd. 2, s. 9.
38 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, s. 455.
39 Agy., s. 441.
40 Mohr und General. Erinnerungen an Marx und Engels. Berlin 1964, s. 499.
41 Petraçevskiciler, 1845-1849 yılları arasında Petersburg'ta çalışmalar yapan ilerici Rus aydın larının kurduğu derneğin üyeleriydiler. Bu derneğin kurucularından biri de M.V. Petraçevski idi. Petraçevskiciler otokrasiye ve feodal düzene karşı çıkıyorlardı.
42 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 30, s. 342-43.
43 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 22, s. 321-22.
44 Agy., s. 320-21.
45 Agy., s. 321.
46 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 21, s. 212.
47 Agy., s. 264.

48 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 3, s. 5.
49 Agy.
50 Agy., s. 7.
51 Agy., s. 503.
52 Agy., s. 504.
53 Agy., s. 508.
54 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 32, s. 510.
55 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, s. 614.
56 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 21, s. 7.
57 G. Weerth, *Tüm Yapıtları.* Berlin 1957. Bd. 5, s. 172.
58 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, s. 560.
59 V.I. Lenin, *Werke*, Bd. 19, s. 5.
60 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 3, s. 60.
61 Agy., s. 62.
62 Agy., s. 27.
63 Agy., s. 46.
64 Agy., s. 69.
65 Agy., s. 69-70.
66 Agy., s. 70.
67 Agy., s. 34.
68 V.I. Lenin, *Werke*, Bd. 25, s. 414.
69 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 3, s. 35.
70 Agy., s.378.
71 Agy., s. 443.
72 Agy., s.45.
73 Agy., s.43.
74 Agy., s. 42.
75 Agy.
76 Marx-Engels, *Werke*, B. 13 s. 10.
77 Marx-Engels, *Werke*, B. 21 s. 212.

3.Bölüm

1 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 3, s. 662.
2 Marx ve Engels, bu örgütlenme biçimini olasılıkla 18. yüzyıl sonunda, Fransa ve İngiltere'deki demokratik hareketten örnek aldılar.
3 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 22.
4 Agy., s. 25.
5 Marksizm-Leninizm Enstitüsü Parti Arşivlerinden Dosya 20, Belge 85
6 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 21, s. 213.
7 Erinnerungen an Marx und Engels, s. 280. Rusça
8 Komünistler Birliği. Belgeler ve evraklar, Bd. 1, 1836-1849 Berlin 1970, s. 348.
9 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 487.
10 Agy., s. 3.
11 Agy., s.12.

12 Agy., s.15.
13 Agy., s. 8.
14 Agy., s. 10.
15 Agy.
16 Komünistler Birliği. Belgeler ve evraklar, Bd. 1, 1836-1849 Berlin 1970, s.401.
17 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 183.
18 Agy., s. 27.
19 Agy.
20 Agy.
21 Agy., s.28.
22 Marxs-Engels, *Werke*, Bd. 27, s.34.
23 Agy., s. 33.
24 Agy., s.36.
25 Agy., s.41.
26 Agy., s. 66.
27 Trier'sche Zeitung, 31.7.1846, s. 3.
28 V.I. Lenin: *Werke*, Bd. 19, s. 553.
29 Marx-Engels: *Werke*, Bd. 27, s. 66.
30 Agy., s. 65.
31 Agy., s. 61.
32 Agy., s. 60.
33 Agy., s. 93.
34 Agy., s. 68.
35 Marx-Engels, *Werke* Bd. 4, s. 217.
36 Agy., s.207.
37 Agy., s.232.
38 Agy., s. 41-42.
39 V.I. Lenin, *Werkė*, Bd. 19, s.554.
40 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 21, s. 214.
41 Agy., s. 215.
42 Komünistler Birliği. Belgeler ve evraklar, Bd. 1,1836-1849. Berlin 1970, s.455.
43 Agy., s. 453.
44 Komünistler Birliğinin Kuruluş Belgeleri. (Haziran-Eylül 1847) Yayımlayan Bert Andreas, Hamburg 1969, s. 35.
45 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 34, s. 308.
46 Komünistler Birliği. Belgeler ve Evraklar, Bd. 1, 1836- 1849. Berlin 1970, s 469.
47 Agy., s.39.
48 Agy., s.53.
49 Rus ozanı Nikolay Gogol'un "Ölü Canlar" adlı romanının kahramanlarından, darkafalı, kaba bir toprak sahibi.
50 Marx-Engels , *Werke*, Bd. 4, s. 317.
51 Agy., s. 312.
52 Agy., s. 313.

53 Agy., s. 321-22.
54 Agy., s. 322 .
55 Bakınız Marx-Engels, *Werke*, Bd. 27, s. 93.
56 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 426.
57 Marx-Engels , *Werke*, Bd. 27, s. 98.
58 Bakınız: Komünistler Birliği. Belgeler ve evraklar, Bd. 1, 1836-1849. Berlin 1970, s.535-36, s. 538-39.
59 Marx-Engels , *Werke*, Bd. 27,s. 107.
60 Agy.
61 V. İ. Lenin , *Werke*, Bd. 19, s. 554.
62 Marx-Engels , *Werke*, Bd. 4, s. 368.
63 Agy.
64 Agy., s. 370.
65 Agy., s. 371.
66 Agy., s. 375.
67 Agy., s. 376.
68 Agy., s. 372.
69 Agy., s. 374.
70 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 19, s. 240.
71 Komünistler Birliği. Belgeler ve evraklar,. Bd. 1, 1836-1849. Berlin 1970, s. 466.
72 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 596.
73 Agy.
74 Bakınız: Komünistler Birliği. Belgeler ve evraklar, Bd. 1, 1836-1849. Berlin 1970, s. 626-630; Komünistler Birliği - 1. Enternasyonal'in Habercisi, s.155-160 Rusça.
75 Marx-Engels : *Werke*, Bd. 21, s. 215-16.
76 Mohr und General. *Erinnerungen an Marx und Engels.* Berlin 1964, s. 459-60.
77 Bakınız; MEGA,Abt. 1, Bd. 6, s. 637-640..
78 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 417
79 Agy.
80 Agy., s. 418.
81 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 27, s. 109.
82 Agy.
83 Agy., s. 111.
84 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 461.
85 V. I. Lenin, *Werke*, Bd. 2, s. 10.
86 V. I. Lenin, *Werke*, Bd. 21, s. 36.
87 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 21, s. 357.
88 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 482.
89 Agy., s. 464.
90 Agy., s. 464-65.
91 Agy., s. 472-73.
92 Agy., s. 470.
93 Agy., s. 471.

94 Agy., s. 472.
95 Agy., s. 474.
96 Agy.
97 Agy., s. 481.
98 Agy., s. 475.
99 Agy., s. 482.
100 Agy., s. 479.
101 Agy., s. 492.
102 Agy., s. 479.
103 V.I. Lenin , *Werke*, Bd. 35, s. 228.
104 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 22, s. 57.
105 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 493.

4.Bölüm

1 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, s. 531.
2 Agy., s. 530.
3 Agy., s. 533.
4 Marx-Engels, *Werke*, Bd.5, s. 465.
5 Agy., s. 6.
6 Agy., s. 4-5.
7 Komünistler Birliği. Belgeler ve evraklar, Bd. 1, 1836-1849 Berlin 1970, s.758.
8 Marx-Engels, *Werke*, Bd.21, s. 216.
9 Agy., s. 18.
10 Bakınız Marx-Engels, *Werke*, Bd.27, s. 474.
11 Agy., s. 476.
12 Agy., s. 481.
13 Agy., s. 125.
14 Agy.
15 Agy.
16 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s. 596.
17 V.I.Lenin, *Werke*, Bd.21, s. 70.
18 Bakınız: Komünistler Birliği. Belgeler ve Evraklar, Bd.1, 1836-1848. Berlin 1970, s. 783-84.
19 Marx-Engels, *Werke*, Bd.21, s. 219.
20 Ekonomistler-19. yy sonu ve 20. yy başlarında Rus sosyaldemokrasisi içinde oportünist bir akım olan ekonomizmin yandaşları. Ekonomistler, çarlığa karşı politik savaşımın, liberal burjuvazinin işi olduğu ve işçilerin de daha iyi çalışma koşulları, daha fazla ücret vb. için ekonomik savaşımla yetinmelerinin gerektiği görüşünü savunuyorlardı.
21 V.I.Lenin, *Werke*, Bd.9, s. 130.
22 Marx-Engels, *Werke*, Bd. 5, s. 261.
23 Marx-Engels, *Werke*, Bd.21, s. 218.
24 Marx-Engels, *Werke*, Bd.5, s. 65.
25 Agy., s. 40.

26 Agy., s. 41.
27 Agy., s. 402.
28 Marx-Engels, *Werke*, Bd.21, s. 19-20.
29 Agy., s. 22 .
30 Marx-Engels, *Werke*, Bd.5, s.152.
31 Agy., s. 132.
32 Agy., s. 154.
33 Agy., s. 155.
34 Agy.
35 Agy., s. 80.
36 Marx-Engels, *Werke*, Bd.6, s. 279-80.
37 Agy., s.149.
38 Marx-Engels, *Werke,* Bd.21, s.18.
39 Marx-Engels, *Werke*, Bd.5, s.380.
40 Agy., s.496.
41 Marx-Engels, *Werke*, Bd.22, s.76-77.
42 G.Weerth, *Tüm Yapıtları.* I. Cilt. Şiirler. Berlin 1956, s.269.
43 Bakınız "Le Débat Social", 8.10.1848
44 Bakınız "La Nation", No.159, 7.10.1848
45 Marx-Engels, *Werke*, Bd.5, s. 465-66.
46 Agy., s. 466.
47 Bakınız Marx-Engels, *Werke*, Bd.27, s. 128.
48 Agy., s.130.
49 Agy.
50 Marx-Engels, *Werke*, Bd.6, s. 574-75.
51 Marx-Engels, *Werke*, Bd.27, s. 132.
52 Agy., s. 133.
53 Marx-Engels, *Werke*, Bd.8, s.71.
54 Marx-Engels, *Werke*, Bd.21, s.23.
55 Marx-Engels, *Werke*, Bd.6, s.313.
56 Agy., s.239.
57 Agy., s.374.
58 Bakınız: Komünistler Birliği, Belgeler ve evraklar, Bd.1, 1836-1849. Berlin 1970, s.876
59 Agy.
60 Agy.
61 Agy., s.501-502.
62 Agy.
63 Agy.
64 Agy., s.519.
65 Freiligrath'ın yapıtları. Tek cilt. Weimar 1962, s.140.
66 Marx-Engels, *Werke*, Bd.6, s.506.
67 Marx-Engels, *Werke*, Bd.21, s.23.
68 Marx-Engels, *Werke*, Bd.19, s.84.
69 Marx-Engels, *Werke*, Bd.7, s.146.
70 Agy., s.152.
71 Mohr ve General, *Marx ve Engels' den Anılar*. Berlin 1964, s.446.

1 Marx-Engels: *Werke*, Bd.27, s.502.
2 Agy., s. 140.
3 Agy., s.139.
4 Agy., s.509.
5 Agy., s.509.
6 Mohr und General. *Erinnerungen an Marx und Engels.* Berlin 1964, s.149, 420, 421.
7 Marx-Engels : *Werke*, Bd.27, s.142.
8 Agy., s.530.
9 Agy., s.531.
10 Marx-Engels : *Werke*, Bd.7, s.5.
11 Agy.
12 G.Weerth : *Tüm Yapıtları*, Bd.5, s.356.
13 Marx-Engels : *Werke*, Bd.16, s.394.
14 Marx-Engels : *Werke*, Bd.7, s.342.
15 Marx-Engels : *Werke*, Bd.27, s.402.
16 Agy., s.412.
17 V.I.Lenin : *Werke*, Bd.25, s.201.
18 Marx-Engels : *Werke*, Bd. 7, s.266.
19 Marksizm-Leninizm Enstitüsü Parti arşivlerinden Dosya 20, Belge 194
20 Marx-Engels : *Werke*, Bd.7, s.245.
21 Agy., s.248-49.
22 Agy., s.249.
23 Agy., s.247-48.
24 Agy., s.253.
25 V.I.Lenin : *Werke*, Bd.8, s.465.
26 Marx-Engels : *Werke*, Bd.7, s.306.
27 Agy., s.553.
28 Agy., s.445.
29 "The Red Republican" Nr.21, 9.11.1850, p.161.
30 Marx-Engels : *Werke*, Bd.7, s.230.
31 Agy.
32 Marksizm-Leninizm Enstitüsü Parti arşivlerinden Dosya 1, Liste 5, Belge 451
33 Agy., Belge 460
34 Marx-Engels : *Werke*, Bd.14, s.440.
35 Marx-Engels : *Werke*, Bd.8, s.461.
36 Agy., s.598.
37 Marx-Engels: *Werke*, Bd.7, s.440.
38 MLE Parti arşivlerinden, Dosya 20, Belge 43
39 K. Obermann : Komünistler Birliği Tarihi 1849-1852 Berlin 1955, s.92.
40 G.Mayer : *Friedrich Engels. Bir Biyografi* Bd.2, s.10-11.
41 Marx-Engels : *Werke*, Bd.32, s.331.
42 Marx-Engels : *Werke*, Bd.24, s.185.
43 Marx-Engels : *Werke*, Bd.27, s.152.
44 Agy., s.153.

45 Mohr und General. *Erinnerungen an Marx und Engels.* Berlin 1964, s.28.
46 Marksizm-Leninizm Enstitüsü parti arşivlerinden Dosya 1, Liste 5, Belge 323.
47 Marx-Engels : *Werke*, Bd. 27 , s.163.
48 Agy., s.195.
49 Napoleon 1. -Red.
50 Louis Bonaparte -Red.
51 Marx-Engels : *Werke*, Bd.27,
52 Agy., s.312.
53 Agy., s.371.
54 Marx-Engels : *Werke*, Bd.7, s.85.
55 Marx-Engels : *Werke*, Bd.8, s.36.
56 Agy., s.77.
57 Agy., s.77-78.
58 Agy., s.77.
59 Agy., s. 95.
60 Marx-Engels : *Werke*, Bd.27, s.295.
61 Marx-Engels : *Werke*, Bd.28, s.640-642.
62 Agy., s.640.
63 Agy., s.160.
64 Marx-Engels : *Werke*, Bd.8, s.379.
65 Agy., s.399.
66 Marx-Engels : *Werke*, Bd.21, s.353.
67 Agy., s.206.

6. Bölüm

1 Mohr und General, *Erinnerungen an Marx und Engels*, Berlin 1964, s.447
2 Marx-Engels, *Werke*, Bd.19, s.88.
3 Marx-Engels, *Werke*, Bd.30, s.311.
4 Marx-Engels, Werke, Bd.29, s.57.
5 Agy.
6 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.443.
7 Agy., s.444
8 Marx-Engels, *Werke*, Bd.30, s.387.
9 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.314.
10 Agy., s.446.
11 Marx-Engels, *Werke*, Bd.36, s.29.
12 Marx-Engels, *Werke*, Bd.36, s.36.
13 Marx-Engels, *Werke*, Bd.30, s.495.
14 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.580.
15 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.581
16 Marksizm-Leninizm Enstitüsü Merkez Parti Arşivleri Dosya 20, Belge 174
17 Adı geçen belge
18 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.288
19 Marx-Engels, *Werke*, Bd.30, s.490.
20 Agy.

21 Marx-Engels, *Werke*, Bd.29, s.28-29.
22 Agy., s.358.
23 Agy.
24 V.İ.Lenin, *Werke*, Bd.21, s.136.
25 Marx-Engels, *Werke*, Bd.9, s.31
26 Agy., s.34
27 Agy., s.33
28 Agy.
29 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.298.
30 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.315.
31 Marx-Engels, *Werke*, Bd.11, s.126.
32 Agy., s.131.
33 Agy., s.171-172
34 Marx-Engels, *Werke*, Bd.12, s.213.
35 Agy., s.214.
36 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.254.
37 Agy., s.259.
38 Marx-Engels, *Werke*, Bd.29, s.259.
39 Marx-Engels, *Werke*, Bd.12, s.577.
40 Marx-Engels, *Werke*, Bd.14, s.102.
41 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.247.
42 Agy., s.39-40.
43 Agy., s.260.
44 Agy., s.261.
45 Marx-Engels, *Werke*, Bd.29, s.503.
46 Agy., s.337.
47 Agy., s.338.
48 Agy.
49 Agy., s.524.
50 Marx-Engels, *Werke*, Bd.27, s.554.
51 Agy.
52 Agy., s.555
53 Marx-Engels, *Werke*, Bd.28, s.600-601.
54 Marx-Engels, *Werke*, Bd.29, s.78.

7. Bölüm

1 *Engels'ten Marx'a*, 22 Şubat 1870. MEW, Cilt 32, s.453
2 *Jenny Marx'tan Engels'e*, 12 Temmuz 1870. MEW, Cilt 32, s.714-715.
3 *Jenny Marx'tan* (Kızı) *Ludwig Kugelmann'a*, 17 Temmuz 1870, MEW, Cilt 32, s.717
4 *Karl Marx'tan Genel Kurul'un Alman Fransız Savaşı Üzerine İlk Mektubu,* MEW, Cilt 17, s.5.
5 *Engels'ten Marx'a*, 15 Ağustos 1870. MEW, Cilt 33, s.40-41.
6 *Stuttgart Kongresi Tutanağı.* Gerekçeli rapor. Volksstaat (Leipzig), 23 Temmuz 1870.

7 *Engels'ten Natalie Liebknecht'e*, 19 Aralık 1870, MEW, Cilt, 33, s.167.
8 *Engels'ten Marx'a*, 22 Temmuz 1870. MEW, Cilt 33, s.9.
10 *Jenny Marx'tan Engels'e*, 10 Ağustos 1870. MEW, Cilt 33, s.675.
11 *Karl Marx: Genel Kurul'un Alman Fransız Savaşı Üzerine İkinci Mektubu.* MEW, Cilt 17, s.274.
12 Friedrich Engels: *Prusyalılar Nasıl Yenilebilir*. MEW, Cilt 17, s.105.
13 Friedrich Engels: *Fransa'da Mücadele*. MEW, Cilt 17, s.169.
14 Friedrich Engels: *Savaş Üzerine*-XXXI. MEW, Cilt 17, s.213.
15 Eleanor Marx-Aveling: *Friedrich Engels, Arap ve General*, Berlin 1964, s.448
16 *Jenny Marx'tan* (kızı) *Ludwig Kugelmann'a*, 19 Kasım 1870. IMLB, ZPA, Ms 1000.
17 Wilhelm Liebknecht: *Karl Marx'ın Anısına. Arap ve General*, s.101-102.
18 [*Paris'te 18 Mart Devrimi Üzerine Friedrich Engels'in Bir Konuşmasının Kayıtları.*] MEW, Cilt 17, s.630.
19 Agy., s.631.
20 Marx'tan Ludwig Kugelmann'a, 17 Nisan 1871. MEW, Cilt 33, s.209.
21 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Fransa'da İç Savaş"ına* (1891 baskısı)] Giriş. MEW, Cilt 17, s.622.
22 August Bebel: *Alman Reichstag'ında Paris Komünü'nün Savunusu için ve Elsass-Lothringen'in İlhakına Karşı Konuşma. Almanya'da I. Enternasyonal* (1864-1872), Berlin 1964, s.586.
23 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Fransa'da İç Savaş"ına* (1891 baskısı)] Giriş. MEW, Cilt 17, s.621.
24 [*Paris Komünü Üzerine Friedrich Engels'in Bir Konuşmasının Kayıtları.*] MEW, Cilt 17, s.633.
25 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Fransa'da İç Savaş"ına* (1891 baskısı)] *Giriş*. MEW, Cilt 17, s.616.
26 *Marx'tan Ludwig Kugelmann'a*, 12 Nisan 1871. MEW, Cilt 33, s.206.
27 Karl Marx: *Fransa'da İç Savaş*, MEW, Cilt 17, s.342.
28 Friedrich Engels: [*"Fransa'da İç Savaş" ve İngiliz basını mektubu*]. MEW, Cilt 17, s.381.
29 *Engels'ten Elisabeth Engels'e*, 21 Ekim 1871. MEW, Cilt 33, s.299-300.
30 V.İ. Lenin: *Karl Marx'ın Öğretisinin Tarihsel Kaderleri*. V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 18, s.577-578.
31 [*Friedrich Engels'in Londra Konferansı'nın Toplanması Üzerine Bir Konuşmasının Kayıtları.*] MEW, Cilt 17, s.646.
32 Friedrich Engels: [*İşçi Sınıfının Politik Aksiyonu Üzerine*]. MEW, Cilt 17, s.416.
33 Karl Marx-Friedrich Engels: *17-23 Eylül 1871 Tarihleri Arasında Londra'da Yapılan Uluslararası İşçi Birliği Delege Konferansı'nın Kararları.* MEW, Cilt 17, s.422.
34 *Engels'ten Carlo Terzaghi'ye*, 14-15 Ocak 1872. MEW, Cilt 33, s.374-375.
35 Friedrich Engels: *Sonvillier Kongresi ve Enternasyonal.* MEW, Cilt 17, s.477.
36 Karl Marx-Friedrich Engels: *Enternasyonal İçindeki Sözümona Bölünmeler.* MEW, Cilt 18, s.34
37 Friedrich Engels: *Genel kurul adına Lahey Kongresi'ne sunulan, sosyal-demokrasinin Birliği Üzerine Rapor.* MEW, Cilt 18, s.143.

38 [*Friedrich Engels'in Genel Kurul Merkezi Üzerine Konuşmasının Kaydı*, 6 Eylül 1872.] MEW Cilt 18, s.689.
39 Friedrich Engels: *Otorite Üzerine*. MEW, Cilt 18, s.308.
40 Agy. s.307.
41 *Engels'ten Friedrich Adolph Sorge'ye*, 12-17 Eylül 1874. MEW, Cilt 33, s.642
42 Friedrich Engels: [*"Alman köylü Savaşı" na 1870'de yazılan Önsöze Ek*]. MEW, Cilt 18, s.517.
43 Karl Marx: *Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notları*. MEW, Cilt 19, s.29
44 Friedrich Engels: [*"Alman köylü Savaşı" na 1870' de yazılan Önsöze Ek*]. MEW, Cilt 18, s.515.
45 Friedrich Engels: *1891 Sosyaldemokrat Program Taslağının Eleştirisi Üzerine*. MEW, Cilt 22, s.236.
46 Friedrich Engels: *Yarıresmi Savaş Uluması*. MEW, Cilt 18, s.583.
47 Friedrich Engels: [*"Alman köylü Savaşı" na 1870' de yazılan Önsöze Ek*]. MEW, Cilt 18, s.514
48 *Engels'ten Carl Klein'a ve Friedrich Moll'a*, 10 Mart 1871, MEW, Cilt 33, s.188-189
49 Friedrich Engels: *Konut Sorununa İlişkin*. MEW, Cilt 18, s.258.
50 Friedrich Engels: *Bay Eugen Dühring' in Bilimi Altüst Edişi ("Anti-Dühring")*. MEW, Cilt 20, s.158
51 Friedrich Engels: *Yarıresmi Savaş Uluması*. MEW, Cilt 18, s.583.
52 Friedrich Engels: [*"Alman köylü Savaşı" na 1870' de yazılan Önsöze Ek*]. MEW, Cilt 18, s.517.
53 Friedrich Engels: [*"Konut Sorununa İlişkin" in gözden geçirilmiş ikinci baskısına*] Önsöz. . MEW, Cilt 18, s.649
54 Friedrich Engels: *Konut Sorununa İlişkin*. MEW, Cilt 18, s.243
55 Agy., s.266
56 Agy., s.267
57 *Engels'ten August Bebel'e*, 20 Haziran 1873. MEW, Cilt 33, s.590.
58 Agy., s.591.
59 *Wilhelm Bracke' den Engels'e*, 25 Mart 1875. Karl Marx-Friedrich Engels: *Wilhelm Bracke ile Mektuplaşmalar* (1869-1880), Berlin 1963, s.42-43
60 *Engels'ten August Bebel'e*, 18-28 Mart 1875. MEW, Cilt 34,s.125.
61 Karl Marx: *Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notları*. MEW, Cilt 19, s.28.
62 Agy., s.20.
63 Agy., s.21.
64 *Engels'ten August Bebel'e*, 12 Ekim 1875. MEW, Cilt 34, s.160.
65 *Wilhelm Liebknecht'ten Engels'e*, 16 Mayıs 1876. IMLB, ZPA, NL 34-77.
66 *Engels'ten Marx'a*, 28 Mayıs 1876. MEW, Cilt 34, s.17-18.
67 V.İ.Lenin: *Friedrich Engels*. V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 2, s.11.
68 *Engels'ten Wilhelm Liebknecht'e*, 31 Temmuz 1877. MEW, Cilt 34, s.285.
69 Friedrich Engels: [*"Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi"* (1892) *İngilizce baskısına*] Giriş. MEW, Cilt 19, s.525.
70 Friedrich Engels: [*Bay Eugen Dühring' in Bilimi Altüst Edişi" (1885) ikinci baskısına*] Önsöz. . MEW, Cilt 20, s.8.
71 Friedrich Engels: *Bay Eugen Dühring' in Bilimi Altüst Edişi*" MEW, Cilt 20, s.26.

72 Agy.
73 V.İ.Lenin: *Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Unsuru.* V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 19, s.3-4
74 Friedrich Engels: *Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi.* MEW, Cilt 20, s.41.
75 V.İ.Lenin: *Materyalizm ve Ampiriokritisizm.* V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 14, s.342.
76 Friedrich Engels: *Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi*". MEW, Cilt 20, s.55.
77 Friedrich Engels: [*Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi*" (1885) *ikinci baskısına] Önsöz.*, MEW, Cilt 20, s.14.
78 Friedrich Engels: *Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi.* MEW, Cilt 20, s.139.
79 Agy., s.259.
80 Agy., s.260.
81 Agy., s.186.
82 Agy., s.248-249.
83 Agy., s.249.
84 Agy., s.261.
85 Agy., s.264-265.
86 Agy., s.263-264.
87 Agy., s.274.
88 Agy., s.87.
89 Friedrich Engels: ["*Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi*" (1892) *İngilizce baskısına*] Giriş. MEW, Cilt 22, s.287.
90 V.İ.Lenin: *Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Unsuru.* V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 19, s.4
91 Friedrich Engels: [*Bay Eugen dühring'in Bilimi Altüst Edişi"] 1885 baskısına Önsöz.* MEW, Cilt 20, s.10-11.
92 Agy., s.11
93 Friedrich Engels: *Doğanın Diyalektiği.* MEW, Cilt 20, s.334.
94 Agy., s.316.
95 Agy.
96 Agy., s.307.
97 Agy., s.476.
98 *Engels'ten Oscar Schmidt'e*, 1 Temmuz 1878. MEW, Cilt 34, s.334.
99 Friedrich Engels: *Doğanın Diyalektiği.* MEW, Cilt 20, s.346.
100 *Engels'ten Philipp Pauli'ye*, 16 Aralık 1876. MEW, Cilt 34, s.233
101 *Engels'ten Ida Pauli'ye*, 16 Aralık 1876. MEW, Cilt 34, s.252.
102 *Engels'ten Philipp Pauli'ye*, 30 Temmuz 1878. MEW, Cilt 34, s.336.
103 *Engels'ten Johann Philipp Becker'e*, 12 Aralık 1878. MEW, Cilt 34, s.366.
104 Friedrich Engels: [*Almanya'da Sosyalistlere Karşı Olağanüstü Hal Yasası-Rusya'da Durum*]. MEW, Cilt 1, s.148.
105 *Engels'ten Johann Philipp Becker'e*, 1 Temmuz 1879. MEW, Cilt 34, s.382.
106 *Engels'ten Johann Philipp Becker'e*, 8 Eylül 1879. MEW, Cilt 34, s.391.
107 *Almanya'da Sosyalist Hareketin Geçmişine Bakış.* Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Zürih-Oberstrass 1879, 1. yıl, 1.yarı, s.87-88

108 *Engels'ten Johann Philipp Becker'e*, 8 Eylül 1879. MEW, Cilt 34, s.391.
109 *Marx-Engels'ten August Bebel, Wilhelm Bracke ve diğerlerine*, 17-18 Eylül 1879. MEW. Cilt 34, s.405.
110 Agy.
111 Agy., s.407.
112 Agy.
113 Agy., s.407-408.
114 Karl Marx: [*Friedrich Engels' in "Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi" Fransızca baskısı'na (1880) Önsöz*]. MEW, Cilt 19, s.185.
115 *Engels'ten Eduard Bernstein'a*, 9 Ağustos 1882. MEW, Cilt 35, s.348.
116 Bkz. *Alman Sosyaldemokrasisi Kongre Tutanağı*. İsviçre'de 20 veya 23 Ağustos 1880'de Wyden Şatosunda yapıldı, Zürih 1880, s.28.
117 *Alman Sosyalist İşçi Partisi'nin Programı. Devrimci Alman Parti Programları*, Berlin 164, s.47.
118 *Alman Sosyaldemokrasisi Kongre Tutanağı*... 1880, s.50.
119 August Bebel: *Yaşamımdan*, Berlin 164, s.746-747.
120 *Engels'ten Laura Lafargue'a*, 20 Eylül 1882. MEW, Cilt 35, s.363.
121 *Wilhelm Liebknecht'ten Engels'e*, 17 Kasım 1878 sonrası. Wilhelm Liebknecht: *Karl Marx ve Friedrich Engels ile Mektuplaşmalar*. Yayınlayan ve yayına hazırlayan Georg Eckert, The Hague 163, s.262.
122 Wilhelm Liebknecht: *Karl Marx'ın Anısına*. Arap ve General, s.153.
123 *Marx'tan Engels'e*, 30 eylül 1882. MEW, Cilt 35, s.99.
124 *Engels'ten Friedrich Adolph Sorge'ye*, 15 Mart 1883. MEW, Cilt 35, s.460.
125 Agy.
126 Agy.
127 Agy., s.460-461
128 Friedrich Engels: *Karl Marx'ın Cenaze Töreni*. MEW, Cilt 19, s.337.
129 Agy., s.335-337.
130 Agy., s.339.
131 *Engels'ten Johann Philipp Becker'e*. 15 Mart 1883. MEW, Cilt 35, s.458.
132 *Engels'ten August Bebel'e*, 30 Nisan 1883. MEW, Cilt 36, s.21-22.
131 *Engels'ten Marx'a*, 23 Kasım 1882. MEW, Cilt 35, s.119.

8. Bölüm

1 Friedrich Engels: *1877 Yılında Avrupalı İşçiler*. MEW, Cilt 19, s.128.
2 August Bebel: 10 Ağustos 1895'te *Friedrich Engels'in tabutu başındaki yas töreninde konuşma*. Victor Adler: *August Bebel ve Karl Kautsky ile Mektuplaşmalar*, Viyana 154, s.184.
3 *Engels'ten Eduard Bernstein'a*, 25 Ekim 1881. MEW, Cilt 35, s.232-233.
4 *Engels'ten August Bebel'e*, 28 Ekim 1882. MEW, Cilt 35, s.382-383.
5 *Engels'ten Eduard Bernstein'a*, 20 Ekim 1882. MEW, Cilt 35, s.374.
6 Friedrich Engels: [*Uluslararası Paris Şenliği Organizasyon Komitesi'ne Mektup*]. MEW, Cilt 21, s.344.
7 *Engels'ten Eduard Bernstein'a*, 17 Haziran 1879. MEW, Cilt 34, s.378.
8 Friedrich Engels: *1877 Yılında Avrupalı İşçiler*. MEW, Cilt 19, s.134.

9 Karl Marx-Friedrich Engels: [*"Komünist Parti Manifestosu" nun Rusça ikinci baskısına Önsöz*]. MEW, Cilt 19, s.296.
10 *Engels'ten Vera İvanovna Zasuliç'e*, 23 Nisan 1885. MEW, Cilt 36, s.303-304.
11 Friedrich Engels: [*"Komünist Parti Manifestosu" nun Polonya dilinde ikinci baskısına (1892) Önsöz*]. MEW, Cilt 22, s.283.
12 *Engels'ten Eduard Bernstein'a*, 17 Ağustos 1881. MEW, Cilt 35, s.215.
13 *Engels'ten Friedrich Adolph Sorge'ye*, 29 Kasım 1886. MEW, Cilt 36, s.578.
14 *Engels'ten Florence Kelly- Wischnewetzky'ye*, 28 Aralık 1886. MEW, Cilt 36, s.589-590.
15 *Engels'ten İon Naedejde'ye*, 4 Ocak 1888. MEW, Cilt 37, s.3-4.
16 Friedrich Engels:*Almanya'da Sosyalizm*. MEW, Cilt 22, s.247.
17 *Engels'ten August Bebel'e*, 24 Kasım 1879. MEW, Cilt 34, s.425-426.
18 *Engels'ten Friedrich Adolph Sorge'ye*, 20 Haziran 1882. MEW, Cilt 35, s.333.
19 *Bir Kraliyet Mesajı ve Bir Sosyaldemokrat Yanıt*. der Sozialdemokrat (Zürih), 24 Kasım 1881.
20 *Engels'ten Friedrich Adolph Sorge'ye*, 20 Haziran 1882. MEW, Cilt 35, s.333.
21 *Engels'ten Eduard Bernstein'a*, 18 Ocak 1883. MEW, Cilt 35, s.425.
22 Friedrich Engels: [*"Sozialdemokrat" okurlarına veda mektubu*]. MEW, Cilt 22, s.76.
23 Bkz. *Engels'ten August Bebel'e*, 22 Haziran 1885. MEW, Cilt 36, s.335.
24 *Engels'ten August Bebel'e*, 21 Haziran 1882. MEW, Cilt 35, s.335-336.
25 *Engels'ten Eduard Bernstein'a*, 15 Mayıs 1885'ten önce. MEW, Cilt 18, s.310.
26 *Engels'ten August Bebel'e*, 21 Haziran 1882. MEW, Cilt 35, s.334.
27 Friedrich Engels: [*"Alman Köylü Savaşı" na 1870 tarihli Önsöz'e Ek*]. MEW, Cilt 18, s.516-517.
28 *Engels'ten Eduard Bernstein'a*, 27 Ağustos 1883. MEW, Cilt 36, s.55.
29 *Engels'ten August Bebel'e*, 22 ve 25 Ekim 1886. MEW, Cilt 36, s.554.
30 *Friedrich Engels: Avrupa'nın Politik Durumu*. MEW, Cilt 21, s.318.
31 *Engels'ten August Bebel'e*, 13-14 Eylül 1886. MEW, Cilt 21, s.524.
32 *Alman Reichstag'ında Sosyaldemokrasi*. 1871-1893 yılları arasında faaliyet raporları ve seçim çağrıları, Berlin 1909. Kitabın aslına uygun reprodüksiyonu, Dietz Verlag, Berlin 1966, s.249.
33 Friedrich Engels: [*Sigismund Borkheim'ın "Alman Patriotlarının Anısına.* 1806-1807] *broşürüne Giriş*. MEW, Cilt 21, s.350-351.
34 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Das Kapital" inin İkinci Cildine*] Önsöz. MEW, Cilt 24, s.12.
35 *Engels'ten Johann Philipp Becker'e*, 22 Mayıs 1883. MEW, Cilt 36, s.28.
36 *Engels'ten Pjotr Lavroviç Lavrov'a*, 5 Şubat 1884. MEW, Cilt 36, s.99.
37 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 28 Ocak 1889. MEW, Cilt 37, ş.143.
38 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Das Kapital" inin İkinci Cildine*] Önsöz. MEW, Cilt 24, s.12.
39 Karl Marx: *Das Kapital. Birinci Cilt*. MEW, Cilt 23, s.591.
40 V.İ.Lenin: *Programımız*. V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 4, s.206.
41 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Das Kapital" inin İkinci Cildine] Önsöz*. MEW, Cilt 24, s.26.

42 *Engels'ten August Bebel'e*, 4 Nisan 1885. MEW, Cilt 36, s.293-294.
43 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Das Kapital" inin Üçüncü Cildine] Önsöz.* MEW, Cilt 25, s.7-8-11.
44 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 3 Haziran 1885. MEW, Cilt 36, s.324.
45 Karl Marx: *Das Kapital. Üçüncü Cilt.* MEW, Cilt 25, s.33.
46 Agy., s.208.
47 Agy., s.453-454.
48 V.İ.Lenin: *Devlet ve Devrim.* V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 25, s.456.
49 Karl Marx: *Das Kapital. Üçüncü Cilt.* MEW, Cilt 25, s.454.
50 Agy., s.828.
51 Karl Marx: *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Esasları*, Berlin, 1953, s.89.
52 Karl Marx: *Das Kapital. Üçüncü Cilt.* MEW, Cilt 25, s.826.
53 Agy., s.883.
54 V.İ.Lenin: *Friedrich Engels.* V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 2, s.12.
55 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 17 Mart 1891. MEW, Cilt 38, s.56.
56 Friedrich Engels: [*"Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi"* (1882 Almanca]*Birinci Baskısına Önsöz.* MEW, Cilt 19, s.188.
57 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 16 Şubat 1884, MEW, Cilt 36, s.110.
58 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 24 Mart 1884. MEW, Cilt 36, s.129.
59 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 26 Nisan 1884. MEW, Cilt 36, s.142.
60 Friedrich Engels: *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.* MEW, Cilt 21, s.170-171.
61 *Engels'ten Philip Van Patten'a*, 18 Nisan 1883. MEW, Cilt 36, s.11.
62 Friedrich Engels: *Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi.* MEW, Cilt 19, s.224.
63 Friedrich Engels: *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, MEW, Cilt 21, s.168.
64 Agy., s.75.
65 Friedrich Engels: Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu. MEW, Cilt 21, s.272.
66 Agy., s.274.
67 Agy., s.285-286.
68 Agy., s.296.
69 Karl Marx: *Hegelyen Hukuk Felsefesi' nin Eleştirisi Üzerine.* MEW, Cilt 1, s.391.
70 Friedrich Engels: *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu.* MEW, Cilt 21, s.307.
71 Friedrich Engels: *Marx.* MEW, Cilt 19, s.330.
72 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Das Kapital" inin Üçüncü Cildine] Önsöz.* MEW, Cilt 25, s.8.
73 Karl Kautsky: *Londra'da Üçüncü Kalışım. Friedrich Engels'le Karl Kautsky Arasında Mektuplaşmalar.* Yayınlayan ve yayına hazırlayan Benedikt Kautsky, Viyana 1955, s.167.
74 Eleanor Marx-Aveling: *Friedrich Engels, Arap ve General*, Berlin 164, s.452.
75 Eduard Bemstein: *Karl Marx ve Friedrich Engels'e İlişkin Anılar. Arap ve General*, s.510-511.
76 Paul Lafargue: *Friedrich Engels'e İlişkin Kişisel Anılar. Arap ve General*, s.488.

77 Friedrich Engels: *Doğanın Diyalektiği.* MEW, Cilt 20, s.312.
78 *Engels'ten Margaret Harkness'e*, 1888 Nisan başı. MEW, Cilt 37, s.42.
79 Eleanor Marx-Aveling: *Friedrich Engels. Arap ve General*, s.450-451.
80 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 10 Eylül 1888, MEW, Cilt 37, s.93.
81 *Engels'ten Conrad Schmidt'e*, 8 Ekim 1888. MEW, Cilt 37, s.103.
82 *Engels'ten Hermann Engels'e*, 27-28 Eylül 1888. MEW, Cilt 37, s.100.
83 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 18 Eylül 1890, MEW, Cilt 37, s.456.
84 *Engels'ten Johann Philipp Becker'e.* 10 Şubat 1882. MEW, Cilt 35, s.276.
85 *Alman Sosyaldemokrasisinin St. Gallen Kongre Müzakareleri*, 2-6 Ekim 1887 tarihleri arasında yapılmıştır. Hottingen-Zürih 1888, s.38.
86 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 11 Mayıs 1889. MEW, Cilt 37, s.200.
87 *Engels'ten Paul Lafargue'a*, 4 Aralık 1888. MEW, Cilt 37, s.124.
88 *Engels'ten August Bebel'e*, 5 Ocak 1889, MEW, Cilt 37, s.130.
89 *Engels'ten Friderich Adolp Sorge'ye*, 8 Haziran 1889. MEW, Cilt 37, s.231.
90 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 17 Temmuz 1889, MEW, Cilt 37, s.250-251.
91 *Engels'ten Laura Lafargue'a*, 27 Ağustos 1889. MEW, Cilt 37, s.264.
92 *Engels'ten Johann Philipp Becker'e*, 10 Şubat 1882. MEW, Cilt 35, s.276.
93 *Paris Uluslararası İşçi Kongresi Protokolü.* 14-20 Temmuz 1889 tarihleri arasında yapılmıştır, Nümberg 1890. s.123.
94 *Engels'ten August Bebel'e*, 9 Mayıs 1890. MEW, Cilt 37, s.400.
95 Agy., s.402.
96 Friedrich Engels: *Londra'da 4 Mayıs.* MEW, Cilt 22, s.60.
97 Friedrich Engels: [*"Komünist Parti Manifestosu"* (1890) *Almanca Dördüncü Baskısına Önsöz*]. MEW, Cilt 22, s.58-59.
98 *Engels'ten August Bebel'e*, 23 Ocak 1890. MEW, Cilt 37, s.350.
99 Friedrich Engels: *Şimdi Ne Olacak?* MEW, Cilt 22, s.7.
100 Agy., s.10.
101 *Engels'ten Paul Lafargue'a*, 7 Mart 1890. MEW, Cilt 37, s.362.
102 Friedrich Engels: [*"Saechsische Arbeiter Zeitung" Redaksiyonuna Yanıt.* MEW, Cilt 22, s.68.
103 Agy., s.69.
104 Agy.
105 Agy., s.69-70.
106 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 27 Eylül 1890. MEW, Cilt 37, s.477.
107 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 5 Kasım 1890, MEW, Cilt 37, s.498.
108 Gustav Mayer'den alıntı: *Friedrich Engels. Bir Biyografi.* İkinci Cilt, Haag 1934, s.474.
109 *Engels'ten Louise Kautsky'ye*, 9 Kasım 1890. MEW, Cilt 38, s.500.
110 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 3 Ocak 1891. MEW, Cilt 38, s.3
111 *Engels'ten Natalie Liebknecht'e*, 2 Aralık 1891. MEW, Cilt 38, s.231.
112 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 26 KAsım 1890. MEW, Cilt 37, s.505.
113 *Engels'ten Laura Lafargue'a*, 1 Aralık 1890. MEW, Cilt 37, s.507.
114 Agy.
115 Eleanor Marx-Aveling: *Friderich Engels. Arap ve General*, s.450.
116 *Engels'ten Ludwig Schorlemmer'e*, 4 Aralık 1890. MEW, Cilt 37, s.512.

117 Agy.
118 Friedrich Engels: *"Berliner Volksblatt" Redaksiyonuna.* MEW, Cilt 22, s.86.
119 *Engels'ten G.Blume'ye*, 27 Aralık 1890. MEW, cilt 37, s.533.

9. Bölüm

1 Friedrich Engels: *Şimdi Ne Olacak?* MEW, Cilt 22, s.10.
2 Georg von Vollmar: *Sosyaldemokrasinin Önündeki Görevlere İlişkin*, Münih 1891, s.7.
3 *Alman Sosyal-demokrat Partisi Kongre görüşmelerinin tutanağı.* 12-18 Ekim 1890 tarihleri arasında Halle'de yapılmıştır. Berlin 1890, s.160.
4 *Karl Kautsky'den Engels'e*, 8 Ocak 1891. *Friedrich Engels'in Karl Kautsky ile mektuplaşmaları.* Yayınlayan ve yayına hazırlayan Benedikt Kautsky, Viyana 1955, s.269.
5 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 3 Şubat 1891. MEW, Cilt 38, s.23.
6 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Gotha Programı'nın Eleştirisi'ne Önsöz*]. MEW, Cilt 22, s.90.
7 *Karl Kautsky'den Engels'e*, 6 Şubat 1891, *Friedrich Engels'in Karl Kautsky'le Mektuplaşmaları*, s.273.
8 Friedrich Engels: [*K. Marx'ın "Fransa'da İç Savaş"ına* (Baskı 1891) *Giriş.* MEW, Cilt 2, s.199.
9 Friedrich Engels: *1891 Sosyaldemokrat Program Taslağı Eleştirisine İlişkin.* MEW, Cilt 22, s.227.
10 Bkz. *Vorwaerts* (Berlin), 18 Temmuz 1891.
11 Friedrich Engels: *1891 Sosyaldemokrat Program Taslağı Eleştirisine İlişkin.* MEW, Cilt 22, s.235
12 Agy.
13 Agy.
14 Agy.
15 Agy., s.237.
16 Agy., s.234.
17 Agy., s.235.
18 Agy., s.234.
19 *Alman Sosyaldemokrat Partisi'nin Programı* (1891). *Devrimci Alman Parti Programı*, Berlin 1964, s.85.
20 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 24 Ekim 1881. MEW, Cilt 38, s.183.
21 V.İ.Lenin: *Partimizin Bir Program Taslağı.* V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 4, s.229.
22 *Alman Sosyaldemokrat Partisi Kongre görüşmelerinin tutanağı.* 12-18 Ekim 1890 tarihleri arasında Halle'de yapılmıştır, Berlin 1890, s.160.
23 Agy.
24 Friedrich Engels: *Rus Çarlığının Dış Politikası.* MEW, Cilt 22, s.44.
25 *Engels'ten İon Nadejde'ye*, 4 Ocak 1888. WEW, Cilt 37, s.6.
26 Friedrich Engels: *Almanya'da Sosyalizm*, MEW, Cilt 22, s.257.
27 Agy., s.247.
28 Agy.
29 Agy., s.253.

30 Agy., s.254-255.
31 Agy., s.255.
32 Agy., s.252.
33 Agy., s.255.
34 Agy., s.256.
35 *Paul Lafargue'dan Engels'e*, 24 Ekim 1891. *Friedrich Engels, Paul et Lura Lafargue: Correspondance*, Tome III, Paris 1959, p.116 (Çeviri).
36 *Engels'ten August Bebel'e*, 24-26 Ekim 1891. MEW, Cilt 38, s.189.
37 Friedrich Engels: *Almanya'da Sosyalizm.* MEW, Cilt 22, s.256.
38 Agy.
39 *Engels'ten Victor Adler'e*, 26 Haziran 1881. MEW, Cilt 38, s.121.
40 *August Bebel'den Engels'e*, 11 Şubat 1893. *August Bebel'in Friedrich Engels'le Yazışmaları.* Yayınlayan ve yayına hazırlayan Werner Blumenberg, Londra, The Hague, Paris 1965, s.664.
41 *Engels'ten August Bebel'e*, 24 Şubat 1893. MEW, Cilt 39, s.34.
42 Friedrich Engels: *Avrupa Silahsızlanabilir mi?* MEW, Cilt 22, s.371.
43 Agy., s.373.
44 Agy., s.398.
45 *Engels'ten Paul Lafargue'a*, 27 Haziran 1893. MEW, Cilt 39, s.89.
46 Friedrich Engels: ["*Komünist Parti Manifestosu*" (1890) *Dördüncü Almanca Baskısına*] Önsöz. MEW, Cilt 22, s.58.
47 *Engels'ten August Bebel'e*, 12 Ekim 1893. MEW, Cilt 39, s.141.
48 Agy.
49 *Engels'ten Friedrich Adolph Sorge'ye*, 31 Aralık
50 *Vorwaerts*, 26 Eylül 1893.
51 Bkz. *Engels'ten Laura Lafargue'a*, 21 Ağustos 1993. MEW, Cilt 39, s.115.
52 *Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi'nin Tutanağı*, Zürih, 6-12 Ağustos 1893, Zürih 1894, s.52.
53 Friedrich Engels: [*Zürih'teki Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi'nde Kapanış Konuşması*]. MEW, Cilt 22, s.408.
54 Agy.
55 *Engels'ten Hermann Engels'e*, 16 Ağustos 1893. MEW, Cilt 39, s.112
56 *Engels'ten Friedrich Adolph Sorge'ye*, Ekim 1893. MEW, Cilt 39, s.131.
57 *Engels'le Bebel Viyana'daki bir mitingte.* Vorwaerts. 17 Eylül 1893.
58 Friedrich Engels: [*Viyana'da 14 Eylül 1893'te yapılan sosyaldemokrat bir toplantıda konuşma*]. MEW, Cilt 22, s.410.
59 Bkz. [Adelheid Popp:] *Bir İşçi Kadının Gençlik Öyküsü.* Kendi anlatımıyla. M.e.Geleitwort v. August Bebel, Münih 1909, s.91-92.
60 *Vorwaerts*, 17 Eylül 1893.
61 *Vorwaerts*, 20 Eylül 1893.
62 *Vorwaerts*, 26 Eylül 1893.
63 Agy.
64 Friedrich Engels: [*22 Eylül 1893 tarihinde Berlin'de yapılan sosyaldemokrat bir toplantıda konuşma*]. MEW, Cilt 22, s.413.
65 *Engels'ten August Bebel'e*, 9-10 Kasım 1891. MEW, Cilt 38, s.212.
66 Friedrich Engels: *Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu.* MEW, Cilt 22, s.495.

67 Agy., s.486.
68 Agy., s.485.
69 Agy., s.489.
70 Agy., s.491.
71 *Engels'ten Laura Lafargue'a*, Eylül'ün ikinci yarısı 1894, MEW, Cilt 39, s.299.
72 *August Bebel'den Engels'e*, 4 Ağustos 1894. *August Bebel'in Friedrich Engels'le Mektuplaşmaları*, s.772.
73 *Alman Sosyaldemokrat Parti Kongresi Görüşme Tutanakları.* Frankfurt a.M.'da 21-27 Ekim 1894 Berlin 1894, s.152.
74 *August Bebel'den Engels'e*, 10 Kasım 1894, *August Bebel'in Friedrich Engels'le Mektuplaşmaları*, s.781.
75 Friedrich Engels: [*"Vorwaerts" Redaksiyonuna Mektup*]. MEW, Cilt 22, s.480.
76 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 22 Kasım 1894. MEW, Cilt 39, s.322.
77 *Engels'ten Wilhelm Liebknecht'e*, 24 Kasım 1894. MEW, Cilt 39, s.330.
78 Agy., s.331-332.
79 *Engels'ten Paul Lafargue'a*, 22 Kasım 1894. MEW, Cilt 39, s.324.
80 Agy.
81 Friedrich Engels: *Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu.* MEW, Cilt 22, s.485.
82 Agy., s.498.
83 Agy., s.488.
84 Agy., s.502.
85 Agy., s.501.
86 Agy., s.500.
87 Agy., s.499.
88 Agy.
89 Agy., s.501.
90 Agy., s.502.
91 Agy., s.503.
92 Agy., s.503-504.
93 Agy., s.504-505.
94 *Engels'ten Otto von Boenigk*, 21 Ağustos 1890. MEW, Cilt 37, s.448.
95 *Engels'ten August Bebel'e*, 24-26 Ekim 1891. MEW, Cilt 38, s.189.
96 Friedrich Engels: [*Sosyalist Öğrencilerin Uluslararası Kongresi'ne*]. MEW, Cilt 22, s.415.
97 V.İ.Lenin: *Friedrich Engels.* V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 2, s.13.
98 *Engels'ten Laura Lafargue'a*, 17 Aralık 1894. MEW, Cilt 3, s.346.
99 *Engels'ten Paul Lafargue'a*, 13 Ekim 1893. MEW, Cilt 39, s.144.
100 *Engels'ten Pablo İglesias'a*, 26 Mart 1894, MEW, Cilt 39, s.228.
101 *Engels'ten Friedrich Adolph Sorge'ye*, 10 Kasım 1894, MEW, Cilt 39, s.310.
102 *Engels'ten Krastju Rakovski'ye*, 13 Nisan 1895. MEW, Cilt 39, s.465.
103 Friedrich Engels: *Sosyaldemokrat Program Taslağının Eleştirisine İlişkin* 1891. MEW, Cilt 22, s.231-232.
104 V.İ.Lenin: *Devlet ve Devrim.* V.İ.Lenin:Eserler, Cilt 25, s.456.
105 Friedrich Engels: *"Kapital" in III Kitabına Tamamlama ve Ek.* MEW, Cilt 25, s.898.

106 Agy., s.918-919.
107 *Engels'ten Walter Borgius'a*, 25 Ocak 1894. MEW, Cilt 39, s.207.
108 *Engels'ten Joseph Bloch'a*, 21-22 Eylül 1890. MEW, Cilt 37, s.463.
109 *Engels'ten Walter Borgius'a*, 25 Ocak 1894. MEW, Cilt 39, s.206.
110 Agy.
111 Agy.
112 *Engels'ten Conrad Schmidt'e*, 27 Ekim 1890. MEW, Cilt 37, s.494.
113 Friedrich Engels: [*"Ütopya'dan Bilime Sosyalizmin Gelişimi" nin* (1892) *İngilizce baskısına ilişkin*]. MEW, Cilt 22, s.298.
114 Friedrich Engels: [*"Volksstaat'tan Enternasyonal Konular* (1871-1875)"]. MEW, Cilt 22, s.418.
115 Friedrich Engels: [*"Rusya'dan Sosyal Konular" a] Sonsöz* (1894). MEW, Cilt 22, s.435.
116 *Engels'ten Paul Lafargue'a*, 26 Şubat 1895. MEW, Cilt 39, s.412.
117 Friedrich Engels: [*Karl Marx'ın "Fransa'da 1848'den 1850'ye Sınıf Mücadeleleri"* (1895)]. MEW, Cilt 22, s.515.
118 Agy.
119 Agy.
120 Agy.
121 Agy., s.523.
122 Agy., s.519.
123 Agy., s.524.
124 Agy.
125 Agy., s.525.
126 *Engels'ten Paul Lafargue'a*, 3 Nisan 1895. MEW, Cilt 39, s.458.
127 *Engels'ten Richard Fischer'e*, 8 Mart 1895. MEW, Cilt 39, s.424.
128 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 1 Nisan 1895. MEW, Cilt 39, s.452.
129 Agy.
130 *Engels'ten Friedrich Adolp Sorge'ye*, 4 Aralık 1894. MEW, Cilt 39, s.334.
131 *Engels'ten Laura Lafargue'a*, 17 Aralık 1894. MEW, Cilt 39, s.348.
132 Agy., s.347.
133 *Engels'ten Richard Fischer'e*, 15 Nisan 1895. MEW, Cilt 39, s.467.
134 *Engels'ten Franz Mehring'e*, 1895 Nisan sonu. MEW, Cilt 39, s.473.
135 *Engels'ten Hermann Engels'e*, 12 Ocak 1895. MEW, Cilt 39, s.379.
136 *Engels'ten Hermann Engels'e*, 20 Mart 1895. MEW, Cilt 39, s.444.
137 *Engels'ten Victor Adler'e*, 14 Aralık 1894, MEW, Cilt 39, s.340.
138 *Engels'ten Friedrich Adolph Sorge'ye*, 4 Aralık 1894. MEW, Cilt 39, s.334.
139 *Engels'ten Pjotr Lavroviç Lavrov'a*, 18 Aralık 1894. MEW, Cilt 39, s.349.
140 *Engels'ten Ludwig Schorlemmer'e*, 3 Ocak 1895. MEW, Cilt 39, s.366.
141 *Engels'ten Paul Stumpf'a*, 3 Ocak 1895. MEW, Cilt 39, s.367.
142 *Engels'ten Hermann Engels'e*, 20 Mart 1895. MEW, Cilt 39, s.444.
143 *Engels'ten Karl Kautsky'ye*, 21 Mayıs 1895. MEW, Cilt 39, s.481.
144 *Engels'ten August Bebel'e ve Paul Singer'e*, 14 Kasım 1894. MEW, Cilt 39, s.316.
145 *Engels'ten Paul Lafargue'a*, 23 Temmuz 1895. MEW, Cilt 39, s.500.
146 Agy.

147 *August Bebel' den Wilhelm Liebknecht' e*, 5 Ağustos 1895. Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü, Amsterdam.
148 *Friedrich Engels' in vedası. Vorwaerts*, 15 Ağustos 1895.
149 Agy.
150 Agy.
151 V.İ.Lenin: *Friedrich Engels*, V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 2, s.7.
152 V.İ.Lenin: *Marx ve Engels için bir anıtın açılışında konuşma.* 7 Kasım 1918
153 V.İ.Lenin: Eserler, Cilt 28, s.160.

1820 28 Kasım	: Friedrich Engels, Barmen'de pamuk fabrikatörü Friedrich Engels ve karısı Elisabeth'in (kızlık soyadı Van Haar) doğar.
1830 27-29 Temmuz	: Fransa'da Haziran Devrimi.
1834 Ekim	: Engels Elberfeld Lisesi'ne girer.
1836	: Paris'te Alman zanaatçı Kalfaları, Alman işçilerinin ilk siyasal örgütü olan Adiller Birliği'ni kurmaya başlarlar.
1837 15 Eylül	: Engels babasının ısrarı sonucunda liseyi bırakır ve katip olarak çalışmaya başlar.
1838 Temmuz ortası	: Engels ticari eğitimine devam etmek için Bremen'e gider
1838 Mart/Nisan	: Engels Hamburg'ta yayınlanan "telegrapf Für Deutschland"da anonim olarak "Wuppertal'den Mektuplar"ı yayınlamaya başlar. 1841 sonlarına kadar devam edecek olan "Telegraph Für Deutschland"daki yazarlık çalışması ilk kezbu mektuplarla başlamıştır. Daha sonraki makaleler Friedrich Oswald takma adıyla yayınlanmıştır.
Mayıs-Aralık 1841	: Engels'in eleştirileri ve küçük hikayeleri çeşitli edebiyat dergilerinde yayınlanır.
1840 7 Temmuz	: Prusya'da IV. Friedrich Wilhelm tahta çıkar.
1841 Mart Sonu	: Engels Bremen'den Barmen'e döner.
1841 Eylül Sonu	: Engels askerliğini yapmak için Berlin'e gider. Üniversitede konferanslara katılır ve Berlin'deki Genç Hegelciler çevresiyle ilişki kurar. Schelling'in felsefesine karşı iki makale ve bir broşür yayınlar.
1842 12 Nisan'dan Aralık'a kadar	Engels "Rheinische Zeitung"da çalışır.
Ekim başı	: Engels Berlin'den Barmen'e döner.
Kasımın ikinci yarısı	: Engels, Ermen Engels iplik fabrikasında ticari eğitimini tamam lamak için İngiltere'ye gider. Köln'de "Rheinische Zeitung" redaksiyo-

	nunu ziyaret eder ve Karl Marx ile ilk kez burada karşılaşır.
Aralık'tan Ağustos 1844'e Kadar	: Engels İngiltere'deki sosyal ve politik ilişkileri, burjuva politik ekonomi klasiklerini ve kaba ekonomistlerle ütopik sosyalistlerin yazılarını inceler.
1843	: İrlandalı bir işçi olan Mary Burns ile birlikte yaşamaya başlar.
Mayıs/Haziran	: Engels Londra'da Adiller Birliği'nin oradaki merkeziyle ilişkiye geçer ve Reinrich Bauer, Joseph Moll ve Karl Schapper ile tanışır.
Sonbahar	: Engels, Çartist gazete "The Northern Star" ve ütopik-sosyalist haftalık dergi "The New Moral World"da çalışmaya başlar. Çartist liderler George Julian Harney ve Georg Weerth ile dostluğu başlar.
1844 Şubat sonu	: Paris'te, Engels'in de başka yazılarının yanısıra "Ulusal Ekonominin Eleştirisine taslak" adlı makalesinin de yayınlandığı "Alman-Fransız Yıllıkları"nın ilk kitabı (1. ve 2. fasikül) çıkar.
4-6 Haziran	: Silezyalı dokumacılar ayaklanır.
28 Ağustos	: Engels İngiltere'den Almanya'ya dönerken yolculuğuna 10 gün ara vererek Paris'te Marx'ı ziyaret eder. Marx ile dostluğu ve işbirliği başlar.
Yaklaşık 6 Eylül	: Engels Paris'ten Barmen'e gider.
Eylülün ikinci haftası Mart 1845'e kadar	: Engels Barmen'de "İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu" adlı kitabı üzerinde çalışır, Rhein Eyaletinde faaliyet gösteren sosyalistler ve demokratlarla ilişki kurar.
1845 3 Şubat	: Marx Paris'ten çıkarılır ve Brüksel'e taşınır.
8 ve 15 Şubat	: Engels Elberfeld'teki iki toplantıda konuşur
Şubat sonu	: Marx ile Engels'in ilk ortak çalışması "Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi" Frankfurt am Main'de yayınlanır.
Nisan ortası	: Engels Brüksel'e taşınır.
Mayıs Sonu	: Engels'in "İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu" adlı eseri Leipzig'te yayınlanır.
Temmuz/Ağustos ortası	: Marx ve Engels Londra ve Manchester'e altı hafta sürecek bir inceleme gezisi yaparlar.
1846 Şubat	: Marx ve Engels Brüksel'de bir Komünist Yazışma Komitesi kurarlar.
Nisan sonu	: Marx ve Engels Wilhelm Wolf ile tanışırlar.
Mayıs	: Marx ve Engels "Alman İdeolojisi"nin ana

	bölümünü bitirirler. Almanya'da yayıncı bulunamadığı için kitabın Almanya'da basılması mümkün olmaz.
15 Ağustos	: Engels, Brüksel Komünist Yazışma Komitesi'nin kararıyla Paris'e taşınır.
Sonbahar	: Engels Alman işçilerinin Paris'teki toplantılarında ve Adiller Birliği içinde bilimsel komünizm düşüncelerine savunur.
1847 Ocak'tan Nisan'a kadar	: Engels "Alman İdeolojisi"ne ilave olarak "Gerçek Sosyalistler" adlı çalışmayı kaleme alır.
Ocak Sonu	: Marx ve Engels "Adiller Birliği"ne girerler.
11 Nisan	: Berlin'de Prusya Birleşik Diyet Meclisi toplanır
Nisan/Mayıs	: Almanya'nın bir çok yerinde kıtlık nedeniyle açlık huzursuzlukları başgösterir ve ayaklanmalar patlak verir.
Haziran başı	: Engels Londra Komünistler Birliği'nin ilk kongresine katılır.
Temmuz başı	: Marx'ın "Felsefenin Sefaleti. Proudhon'un 'Felsefe'nin Sefaleti'ne Yanıt" adlı eseriBrüksel'de Fransızca yayınlanır.
Temmuz sonu	: Engels Marx'ın yanına Brüksel'e gider.
Ağustos sonu	: Marx ve Engels/Brüksel'de Alman İşçi Birliğini kurarlar.
12 Eylül Şubat 1848'e Kadar	: Engels, "Alman-Brüksel Gazetesi"nde çalışır.
27 Eylül	: Engels, Brüksel'deki demokratların uluslararası davetine katılır, Accaciation democratique burada kurulur.
Ekim ortası	: Engels Brüksel'den Paris'e döner.
Ekim sonu Kasım'a kadar	: Engels, Komünistler Birliği'nin Parisli üyelerinin verdikleri görevle "Komünizmin İlkeleri"ni kaleme alır.
29 Kasım yaklaşık 8 Aralık'a kadar	: Marx ve Engels Londra'da Komünistler Birliği'nin ikinci Kongresine katılırlar ve Birliğin programını hazırlamakla görevlendirilirler.
1848 31 Ocak	: Paris'ten çıkarılan Engels Brüksel'e gelir.
22 Şubat	: Fransa'da devrim patlak verir.
Yaklaşık 24 Şubat	: Komünistler Birliği'nin programı "Komünist Parti Manifestosu" Londra'da yayınlanır.
4 Mart	: Belçika'dan çıkarılan Marx Brüksel'den ayrılır ve 5 Mart'ta Paris'te ailesiyle buluşur.
11 Mart	: Paris'te Marx'ın yönetiminde kurulan Komünistler Birliği Merkez Bürosu Engels'i gıyabında üyeliğe seçer.
13 Mart	: Viyana'da devrim patlak verir.

18-19 Mart	: Berlin'de barikat savaşları.
21 Mart	: Engels Paris'e gelir.
21-29 Mart arası	: Marx ve Engels, bildiri olarak basılan "Almanya'da Komünist Partinin Talepleri"ni hazırlarlar.
Yaklaşık 6 Nisan	: Marx ve Engels Paris'ten ayrılır ve Mainz'da kısa bir süre kaldıktan sonra "Neue Rheinische Zeitung"u kurma hazırlıklarına girişecekleri Köln'e 11 Nisan'da gelirler.
Yaklaşık 15 Nisan	: Engels Barmen'e ve Rhein Bölgesinin diğer kentlerine gider.
18 Mayıs	: Alman Ulusal Meclisi Frankfurt am Main'da Paulskirche'de toplanır.
20 Mayıs	: Engels Barmen'den Köln'e döner.
22 Mayıs	: Prusya Kurucu Meclis'i Berlin'de toplanır.
31 Mayıs	: "Neue Rheinische Zeitung"un ilk sayısı 1 Haziran'da çıkar. Gazetenin başyazarı Marx, yardımcısı Engels'dir.
14 Haziran	: Berlin'de silah ve mühimmat deposuna saldırı.
23-26 Haziran	: Paris proletaryası ayaklanır ve ayaklanma kanlı biçimde bastırılır.
26 Eylül sonrası	: Engels tutuklanma tehlikesi karşısında Köln'den ayrılmak zorunda kalır, Verviers ve Lüttung üzerinden Brüksel'e ve oradan da Fransa yoluyla İsviçre'ye gider.
6-31 Ekim	: Viyana halkının devrimci isyanı ve karşı-devrimin zaferi.
8 Kasım	: Prusya'da Karşı-devrimci darbenin başlangıcı.
1849 Ocak ortası	: Engels, İşçi Birliğinin örgütlenmesine dönük faaliyette bulunduğu İsviçre'den Köln'e döner.
7 Şubat	: Engels, "Neue Rheinische Zeitung"a karşı açılan davada Köln Jüri Mahkemesi tarafından beraat ettirilir.
28 Mart	: Frankfurt am Main'da toplanan Ulusal Meclis Alman anayasasını çıkarır.
Mayıs Başı	: Dresden, Pfalz, Baden ve Rhein bölgesinde karşı-devrim karşısında anayasayı savunmak için silahlı ayaklanmalar başlar.
10-16 Mayıs	: Engels Solingen üzerinden ayaklanan Elberfeld'e geçer ve Karşı-devrimci birliklere karşı savunma tertibatlarının kurulmasını yönetir.
18 Mayıs	: "Neue Rheinische Zeitung"un son sayısı 19 Mayıs tarihiyle yayınlanır.

19 Mayıs	: Marx ve Engels Köln'den, Frankfurt am Main üzerinden geçerek Güney-batı Almanya'ya giderler.
Yaklaşık 3 Haziran	: Marx, Demokratik Merkez Komite'nin verdiği görevle Paris'e gider.
13 Haziran 12 Temmuz	: Engels Bad-Pfalz ayaklanması sırasında/Willich Gönüllüler Birliği'nde emir subayı olarak savaşır.
Temmuz ortasından Ekim başına kadar	: Engels İsviçre'de kalır.
26 Ağustos	: Paris'ten çıkarılan Marx Londra'ya gelir.
6 Ekim	: Engels Cenova'dan vapurla İngiltere'ye gider.
Yaklaşık 10 Kasım	: Engels Londra'ya gelir. Komünistler Birliği Merkez Komitesi'ne kabul edilir ve Birlik'in reorganizasyonunun ve yeni bir yayın organının çıkarılması için hazırlık çalışmalarının başını çeker.
1850 6 Mart-29 Kasım	: Hamburg'ta Marx tarafından kaleme alınan "Neue Rheinische Zeitung. Politik-Ekonomik Revü"nün 6 nüshası yayınlanır.
Mart sonu	: Marx ve Engels "Merkez Büro'nun Birlik'e Hitabesi, Mart 1850"yi kaleme alırlar.
Haziran başı	: Marx ve Engels "Merkez Büro'nun Birlik'e Hitabesi, Haziran 1850'yi kaleme alırlar.
Kasım ortası	: Engels Manchester'e taşınır ve Ermen Engels şirketinde çalışmaya başlar. Marx ile kesintisiz devam edecek olan mektupla düşünce alışverişinde bulunmaya başlarlar.
Kasım sonu	: Engels Manchester'de orduya ilişkin sistematik incelemelere başlar.
Aralık sonu	: Engels Rus dilini öğrenmeye başlar.
1851 Mayıs	: Köln'de Komünistler Birliği üyelerinin önde gelenleri tutuklanır.
Sonbahardan 1862 İlkbahara kadar	: Engels, Marx'ın "New-York Daily Tribune"için bazı yazışmalarını üstlenir ve "Almanya'da Devrim ve Karşı-devrim" üzerine bir makale serisine başlar.
Ekim'den 1852'ye Kadar	: Engels Slav dilleri üzerine araştırmasını sürdürür ve Slav halklarının tarihi ve edebiyatıyla ilgilenir. Engels Çartist lider Ernest Jones'in çıkardığı "Notes to the People" adlı dergiyi destekler.
2 Aralık	: Louis Napoleon'un darbesi.
1852 4 Ekim-12 Kasım	: Köln'de Komünistler Birliğinin tutuklanmış üyelerine karşı dava açılır.

17 Kasım	: Komünistler Birliği Londra İlçe Makamı Marx'ın önerisi üzerine İngiltere'de Birlik'i fesheder ve Birlik'in kıtada varlığının devamının zamana uygun olmadığını açıklar.
1853 Mayıs-Haziran	: Engels doğu ülkelerinin tarihini inceler ve Farçayla ilgilenir.
Eylül	: Wilhelm Wolf Londra'dan Manchester'e taşınır.
4 Ekim-30 Mart 1856	: Rusya Türkiye'ye karşı savaş açar (Kırım Savaşı) Engels Kırım Savaşı üzerine ve başka uluslararası olaylar hakkında "New-York Daily Tribune"de ve "Neue Oder Zeitung"da makaleler yayınlar.
Mayıs	: Marry Burns ile İrlanda'yı dolaşır.
30 Temmuz	: Georg Weerth Havana'da ölür.
1857	: Dünya ekonomik krizi patlak verir.
Ağustos-Kasım 1860	: New-York'ta yayınlanan "New American Cyclopaedia"da çalışır.
1858	: Engels doğabilimsel araştırmalar yapar
1859 Nisan	: Engels'in çalışması "Po ve Rhein" Berlin'de anonim olarak yayınlanır.
29 Nisan-10 Kasım	: Fransa ve İtalya Avusturya'ya karşı savaş açarlar.
Mayıs-Ağustos	: Marx ve Engels Londra'da yayınlanan "Das Volk" adlı gazetede çalışırlar.
11 Temmuz	: Marx'ın "Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Birinci Fasikül" adlı yazısı Berlin'de çıkar.
6 ve 20 Ağustos	: Engels "Volk" da Marx'ın kitabı üzerine bir eleştiri yayınlar.
1860 23 Mart-6 Nisan	: Engels babasının ölümü nedeniyle Barmen'de bulunur.
Nisan	: Engels'in çalışması "Savua, Niş ve Rhein" anonim olarak Berlin'de yayınlanır.
Yaklaşık 12-25 Mayıs	: Engels ağır hasta annesinin yanına Barmen'e gider.
Sonbahar'dan 1861'e kadar	: Engels Darmstadt'ta "Allgemeine Militaer-Zeitung ve "The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire" için askeri yazılar kaleme alır.
1861 Nisan-Nisan 1865	: ABD'de iç savaş.
1865	: Engels "New-York Daily Tribune" ve Viyana'da "Presse" için Amerika iç savaşı üzerine makaleler yazar.
1862 24 Eylül	: Bismark Prusya başbakanı olur.
1863 6 Ocak	: Engels'in karısı Burns Manchester'de ölür.
22 Ocak-Nisan 1864	: Polonya Krallığı'nda Çar'ın yabancı egemen-

	liğine karşı ayaklanma. Marx ve Engels, Polonya halkının ulusal kurtuluş savaşı üzerine -ama bu savaş yarım kalmıştır- bir broşürün hazırlıklarıyla uğraşırlar.
23 Mayıs	: Leipzig'de "Genel Alman İşçi Cemiyeti" kurulur. Cemiyet başkanı Ferdinand Lasselle'dir.
1864 1 Şubat-1 Ağustos	: Prusya ve Avusturya Danimarka'ya karşı savaş açarlar.
9 Mayıs	: Wilhelm Wolff Manchaster'de ölür.
1 Temmuz	: Engels Ermen§Engels şirketinin ortağı olur.
Yaklaşık 10 Eylül-Ekim ortası	: Engels Schleswig-Holstein'ı dolaşır.
28 Eylül	: Uluslararası İşçi Birliği Kuruluş toplantısı Londra'da St. Martins salonunda yapılır.
Yaklaşık 24 Kasım	: Marx'ın kaleme aldığı, Uluslararası İşçi Birliği'nin açılış konuşması ve geçici tüzükleri Londra'da broşür olarak yayınlanır.
1864 sonu-Şubat 1865	: Marx ve Engels "Socialdemokrat" gazetesinde çalışırlar.
1865 Şubat sonu	: Engels'in "Prusya Ordu Sorunu ve Almanya İşçi Partisi" adlı çalışması Hamburg'ta yayınlanır.
1866 16 Haziran-26 Temmuz	: Prusya ve Avusturya arasında savaş.
20 Haziran-6 Temmuz	: Engels günlük gazete "The Manchester Guardiyan"da Prusya-Avusturya savaşına ilişkin bir yazı dizisi yayınlar.
3-8 Eylül	: Cenevre'de Uluslararası İşçi Birliği Kongresi toplanır.
1867 5 Temmuz	: Engels İsveç, Danimarka ve Almanya'yı kapsayan bir yolculuk yapar. Hannover'de Ludwig Kugelmann'ı ziyaret eder.
2-8 Eylül	: Lozan'da Ulularararası İşçi Birliği'nin kongresi yapılır.
14 Eylül	: Marx'ın ekonomik başyapıtı "Kapital"in birinci cildi Hamburg'ta yayınlanır.
Ekim-Temmuz 1868	: Engels, çeşitli burjuva-liberal, burjuva demokrat gazetelerde ve işçi gazetelerinde "Kapital"in ilk cildini değerlendirir.
1868 Nisan	: Engels "Kapital"in konspektini hazırlar.
5-7 Eylül	: Nürnberg Alman İşçi Dernekleri Birliği birlik günü. Birlik August Bebel ve Wilhelm Liebknecht'in girişimiyle Uluslararası İşçi Birliği'nin çabalarına katıldığını ilan eder.
6-13 Eylül	: Brüksel'de Uluslararası İşçi Birliği'nin kongresi toplanır.
1869 26 Ocak	: Ernest Jones Manchester'de ölür.
30 Haziran	: Engels Ermen§Engels şirketinin ortağı olarak

	faaliyetine son verir.
7-9 Ağustos	: Eisenach'ta Sosyaldemokrat İşçi Partisi'nin kuruluş kongresi yapılır.
6-11 Eylül	: Basel'de Uluslararası İşçi Birliği'nin kongresi yapılır.
6-23 Eylül	: Engels ikinci karısı Bayan Lizzy Burns ve Marx'ın en küçük kızı Eleanor Marx ile İrlanda'yı dolaşır.
2 Ekim	: Sosyal-demokrat İşçi Partisi merkez yayın organı "Volksstaat"ın birinci sayısı Leipzig'de yayımlanır. Marx ve Engels gazetede çalışırlar.
1870 22 Nisan	: Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin) doğar.
Mayıs-Temmuz ortası	: Engels İrlanda tarihine ilişkin kapsamlı bir yazıya başlar, fakat bu çalışma parçada kalır.
19 Temmuz	: Alman-Fransız savaşı patlak verir,
29 Temmuz- 18 Şubat 1871	: Engels "Pall Mall Gazette"de Alman-Fransız Savaşının askeri seyrine ilişkin 59 makale yayınlar.
1-2 Eylül	: Sedan Savaşı. Fransız birlikleri yenilgiye uğrar.
Yaklaşık 20 Eylül	: Engels karısıyla birlikte Londra'ya yerleşir.
4 Ekim	: Engels Uluslararası İşçi Birliği Genel Kurulu Üyeliğine seçilir. Daha sonraları Belçika, İtalya, İspanya, Portekiz ve Danimarka sekreterlikleri yapar ve Mali Komite üyesi olarak faaliyet gösterir.
1871 18 Ocak	: Versaille'de Alman İmparatorluğunun ilan edilmesi.
18 Mart - 28 Mayıs	: Paris Komünü.
30 Mayıs	: Marx'ın kaleme aldığı "Fransa'da İç Savaş" adlı yazı Uluslararası İşçi Birliği Genel kurulunca oybirliğiyle onaylanır.
Haziran ortası-Temmuz ortası	: Engels "Fransa'da İç Savaş"ı "Volksstaat" da yayınlanması için ingilizceden Almanca'ya çevirir.
17-23 Eylül	: Londra'da Uluslararası İşçi Birliği'nin Konferansı Marx ve Engels'in başkanlığında yapılır.
1872 Mayıs sonu	: Marx ve Engels'in kaleme aldığı "Enternasyonal'de Sözde Bölünmeler" Cenevre'de yayınlanır.
26 Haziran-22 Şubat 1873	: Engels'in "Konut Sorununa İlişkin" adlı yazısı "Volksstaat"da yazı dizisi olarak ve daha sonra ayrı bir baskı olarak Leipzig'te yayınlanır.
1 Eylül-Eylül Ortası	: Marx ve Engels Uluslararası İşçi Birliği

	Kongresine katılmak için Lahey'de bulunurlar.
6 Eylül	: Lahey Kongresine katılanlar Genel Kurulu New-York'a taşıma kararı alırlar.
1873 Mayıs Sonu	: Engels, tasarlanmış fakat tamamlanmamış olarak kalan, aralıklarla üzerinde 1883'e kadar çalıştığı "Doğanın Diyalektiği" adlı eseri için bir konsepsiyon hazırlar.
Ekim sonu- 20 Kasım	: Engels annesinin ölümü nedeniyle Engelskirchen'de bulunur.
1874 Haziran-Mayıs 1875	: Engels "Volksstaat"da "Mülteci Edebiyatı" yazı dizisini yayınlar.
1875 18-28 Mart	: Engels August Bebel'e yazdığı bir mektupta Alman İşçi Partisi'nin program taslağına ilişkin Marx'ın ve kendisinin görüşlerini açıklar.
5 Mayıs	: Marx "Alman İşçi Partisinin Programına İlişkin Kenar Notları"nı Wilhelm Bracke'ye gönderir ve bunları Ignaz Auer, August Bebel, August Geib ve Wilhelm Liebknecht'e göndermesini ister.
22-27 Mayıs	: Gotha'da Birlik Kongresi. Almanya Sosyalist İşçi Partisi kurulur.
1876 Mayıs-Haziran 1878	: Engels "Bay Eugen Dühring'in Bilimi Alt-Üst Edişi" ("Anti-Dühring" adlı yazısı üzerinde çalışır. Bu yazı Ocak'tan Aralık 1877'ye kadar ve Mayıs'tan Temmuz 1878'e kadar "Vorwaerts" de ve 1878'de kitap olarak Leipzig'de çıkar.
1877 24 Nisan-3 Mart 1878	: Rus-Türk Savaşı,
1878 12 Eylül	: Engels'in ikinci karısı Londra'da ölür.
19 Ekim	: Alman parlamentosunda "sosyaldemokrasinin halkın selametini tehlikeye atan faaliyetlerine karşı yasa" (Sosyalistler yasası) kabul edilir.
1879 17-18 Eylül	: Engels Marx ile birlikte August Bebel, Wilhelm Liebknecht, Wilhelm Bracke ve diğerlerine tamimi yazar.
28 Eylül	: İllegal mücadele eden Alman sosyaldemokrasisinin merkezi yayın organı "Sosyaldemokrat"ın birinci sayısı Zürih'te yayınlanır, Marx ve Engels gazetede çalışırlar.
1880 Mayıs başlangıcı	: Engels ve Marx Londra'da Jules Guesde ve Paul Lafargue ile Fransız İşçi Partisi'nin programı üzerine görüşürler.
Yaz	: Paris'te Engels'in broşürü "Socialisme utopique et socialisme scientifique" yayınlanır.

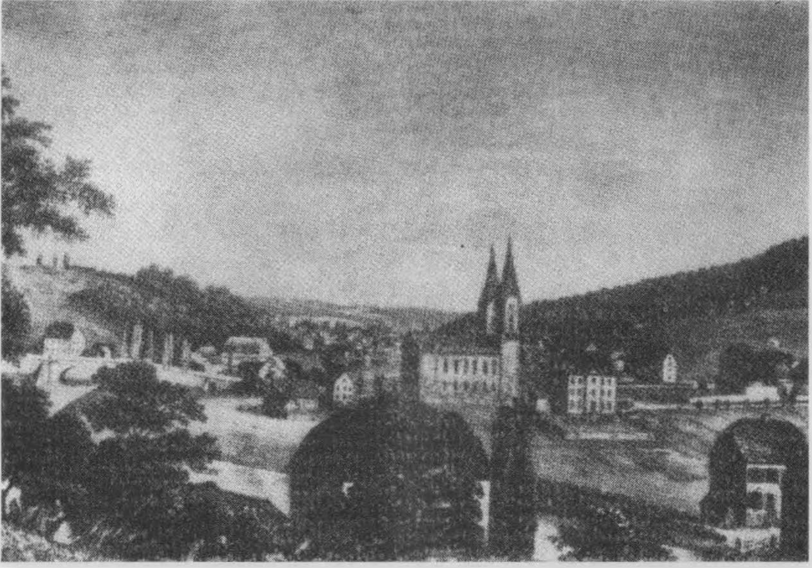
20-23 Ağustos	: Almanya Sosyalist İşçi Partisi'nin illegal kongresi Wyden'da (İsviçre) yapılır.
9-16 Aralık	: August Bebel yanında Eduard Bernstein olduğu halde Londra'da ilk kez Marx ve Engels'i ziyaret eder.
1881 Mayıs-Ağustos	: Engels sendika gazetesi "The Labour Standart"ta çok sayıda baş yazı yayınlar.
2 Aralık	: Marx'ın karısı Jenny Londra'da ölür.
1882	: Engels, uzun yıllar sürdürdüğü tarihsel ve dilbilimsel incelemelerinin sonucunu "Almanların İlk Tarihi" ve "Frank Dönemi" adlı çalışmalarda yazıya dökmeye başlar.
1883 14 Mart	: Marx Londra'da ölür.
17 Mart	: Marx Londra'da Highgate-mezarlığına gömülür. Engels Marx'ın mezarı başında konuşma yapar.
7 Kasım	: Engels, Marx tarafından tamamlanmamış düzeltmeleri bitirdikten sonra "Kapital"in birinci cildinin üçüncü Almanca baskısının önsözünü kaleme alır.
1884 Ekim başı	: Engels'in yazısı "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" Zürih'te yayınlanır.
Ekim	: Engels tarafından hazırlanan ve bir de önsöz içeren Marx'ın "Ücretli Emek ve Sermaye" üzerine yazı dizisi Zürih'te yayınlanır.
1885 Ocak	: Marx'ın "Felsefenin Sefaleti" adlı yazısının birinci Almanca baskısı Stuttgart'ta Engels'in önsözüyle yayınlanır.
Temmuz başı	: Engels'in baskıya hazırladığı "Kapital"in ikinci cildi onun kaleme aldığı bir önsözle birlikte Hamburg'ta yayınlanır.
Ekim	: Engels'in "Komünistler Birliğinin tarihine İlişkin" özet çalışması Marx'ın "Köln'deki Komünistler Davası Üzerine İfşaatlar" adlı hiciv yazısının üçüncü Almanca baskısına giriş olarak yayınlanır.
1886 Nisan-Mayıs	: Engels, "Neue Zeit"da 1888 yılında gözden geçirilmiş özel baskı olarak Stuttgart'ta yayınlanan "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu" adlı yazıyı yayınlar.
Nisan	: Bu baskıya Engels Marx'ın Engels'in "Prusya Köylülerinin Tarihin İlişkin" yazısını -kendisi tarafından düzenlenen Wilhelm Wolf'un "Silezya Milyarları" adlı yazısına giriş olarak Zürih'te yayınlandı-ekler.
7 Aralık	: Johann Philipp Becker Cenevre'de ölür. En-

	gels "Sosyaldemokrat"ta bir anma yazısı yayınlar.
1887 Ocak başı	: "Kapital"in birinci cildinin İngilizce çevirisi Londra'da yayınlanır.
Mayıs	: Engels'in "İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu" onun gözden geçirdiği İngilizce çevirisi ve bir önsözle New-York'ta yayınlanır.
1888 Ocak-Mart	: Engels Tasarladığı broşür "Tarihte Zorun Rolü"adlı broşür üzerinde çalışır, bu broşür tamamlanamamıştır.
Haziran	: Engels'in Borkheim'ın broşürü "Alman Patriyotlarının Anısına. 1806-1807" ayrı bir baskı olarak Zürih'te yayınlanır.
8 Ağustos-29 Eylül	: Engels, Eleanor Marx-Aveling, Edgard Aveling ve Carl Schorlemmer ABD ve Kanada'ya gider.
1889 Ocak-Mayıs	: Engels Paris'te yapılacak Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresinin hazırlıklarını destekler.
14 Temmuz	: Paris'te II. Enternasyonal'in kurulduğu Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi açılır.
1890 Şubat ve Ağustos	: Engels'in "Rus Çarlığının Dış Politikası" adlı çalışması "Sosyaldemokrat" adlı Rus dergısinde, Almanca olarak da "Neue Zeit"da Nisan ve Mayıs'ta yayınlanır.
4 Mayıs	: Engels Londra'da Mayıs gösterisine katılır.
1-26 Temmuz	: Engels Carl Schorlemmer ile Norveç'e gider.
30 Eylül	: Sosyalistler yasası düşer.
11-12 Ekim	: Lille'de Fransız İşçi Partisi Kongresi yapılır.
12-18 Ekim	: Halle'de Almanya Sosyaldemokrat Partisinin Kongresi yapılır.
4 Kasım	: Marx'ın ölümünden itibaren Engels'in evinin idaresini üstlenen Helene Demuth Londra'da ölür.
28 Kasım	: Engels'in 70. doğum günü için birçok ülkeden işçi partileri ve işçi örgütleri iyi dilek mesajları gönderirler.
1891 Ocak	: Engels "Neue Zeit"da Marx'ın "Alman İşçi Partisinin Programına İlişkin Kenar Notları"nı bir önsözle birlikte yayınlar.
Mart	: Marx'ın "Fransa'da İç Savaş" adlı kitabı Engels'in Komün'ün yirminci yıldönümü için yazdığı bir girişle Berlin'de yayınlanır.
18-29 Haziran	: Engels Erfurt Parti Kongresine hazırlık kapsamında "Sosyaldemokrat Program Taslağının Eleştirisi" ile ilgili olarak tutumunu parti başkanlığına gönderir.

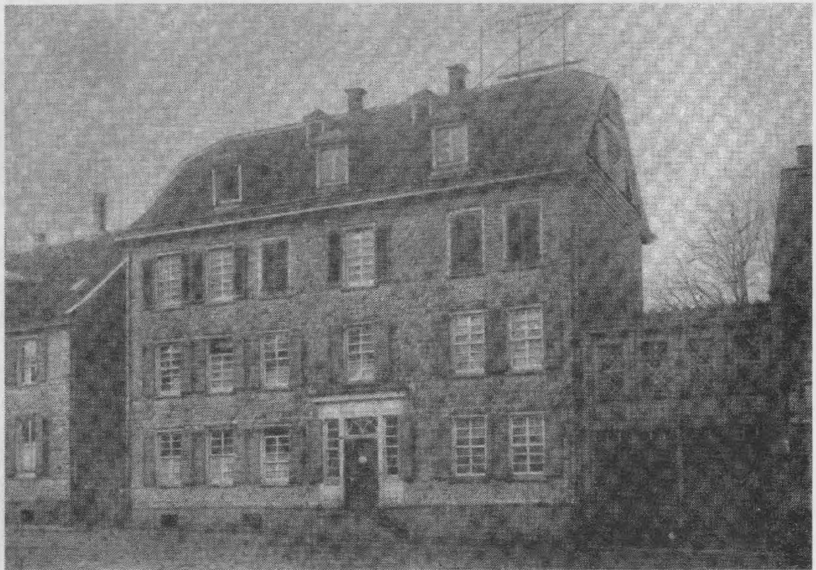
16-22 Ağustos	: İkinci Uluslararası Sosyalist İşçiler Kongresi Brüksel'de yapılır.
8- Yaklaşık 23 Eylül	: Engels, Louise Kautsky ve Mary Ellen Rosher ile birlikte İrlanda ve İskoçya'ya gider.
14-20 Ekim	: Erfurt'ta Almanya Sosyaldemokrat Partinin kongresi yapılır.
Aralık başı	: Engels'in "Almanya"da Sosyalizm" adlı makalesi "Almanach du Parti Ouvrier pour 1892" de, Ocak 1892 'de ise Almanca olarak "Neue Zeit"da yayınlanır.
1892	: Engels, "Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişmesi" adlı broşürünün İngilizce baskısına, Almanca olarak da "Neue Zeit"de yayınlanan ve başka dillere de çevrilen uzun bir giriş yazar.
Yaklaşık 14 Mayıs-1 Haziran	: Engels, Bebel ile Londra'da uluslararası işçi hareketinin sorunlarını görüşür.
27 Haziran	: Carl Schorlemmer Manchester'de ölür. Engels Schorlemmer'in cenaze törenine katılır.
Kasım	: Engels "Siyaset Bilimleri Sözlüğü"nde Karl Marx'ın kısa bir biyografisini yayınlar.
1893 13-14 Ocak	: Bradford'ta(İngiltere) İndependent Labour Party kurulur.
1-10 Mart	: Engels "Vorwearts"de (Berlin) daha sonra ayrı baskısı yapılan yazı dizisi "Avrupa Silahsızlanabilir mi?"yi yayınlar.
24 Nisan	: Engels Manchester'de arkadaşı doktor Eduard Gumbert'in cenazesine katılır.
1 Ağustos-29 Eylül	: Engels Almanya, İsviçre ve Avusturya'ya gider.
12 Ağustos	: Engels, Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresinin Zürih'te yapılan son oturumuna katılır ve İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak kapanış konuşmasını yapar.
14 Eylül	: Engels Viyana'da sosyaldemokrat bir mitingte konuşur.
22 Eylül	: Engels Berlin'de yapılan sosyaldemokrat toplantıda konuşur.
1894 14-16 Eylül	: Fransız İşçi Partisi'nin 12. Kongresi.
Eylül sonu - Ekim başı	: "İlk Hıristiyanlığın Tarihine İlişkin" yazısı "Neue Zeit"da yayınlanır.
21-27 Ekim	: Almanya Sosyaldemokrat İşçi Partisi'nin kongresi Frankfurt am Main'de yapılır.
Kasım sonu	: Engels'in "Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu" adlı çalışması "Neue Zeit"da yayınlanır.

Aralık başı	: Engels'in baskıya hazırladığı "Kapital"in üçüncü cildi, yine Engels'in kaleme aldığı bir önsözle birlikte Hamburg'ta yayınlanır.
1895 Ocak	: Engels, kendisinin ve Marx'ın külliyatıyla ilgili hazırlıklara başlar.
14 Şubat-6 Mart	: Engels Marx'ın "1848'den 1850'ye Kadar Fransa'da Sınıf Mücadeleleri"nin tek baskısı için giriş yazısı yazar.
Nisan başı	: Engels "Kapital"in dördüncü cildini baskıya hazırlama niyetindedir.
Hazirau ortası-24 Haziran	: Engels son kez Eastbourne'da kalır ve orada kendisini Eleanor Marx-Aveling, Laura Lafargue, Edward Aveling, Victor Adler ve başkaları ziyaret eder.
5 Ağustos	: Friedrich Engels Londra'da ölür,
27 Ağustos	: İçinde Engels'in küllerinin bulunduğu kül kavanozu, Engels'in isteği üzerine Eastbourne yakınlarında denize bırakılır.

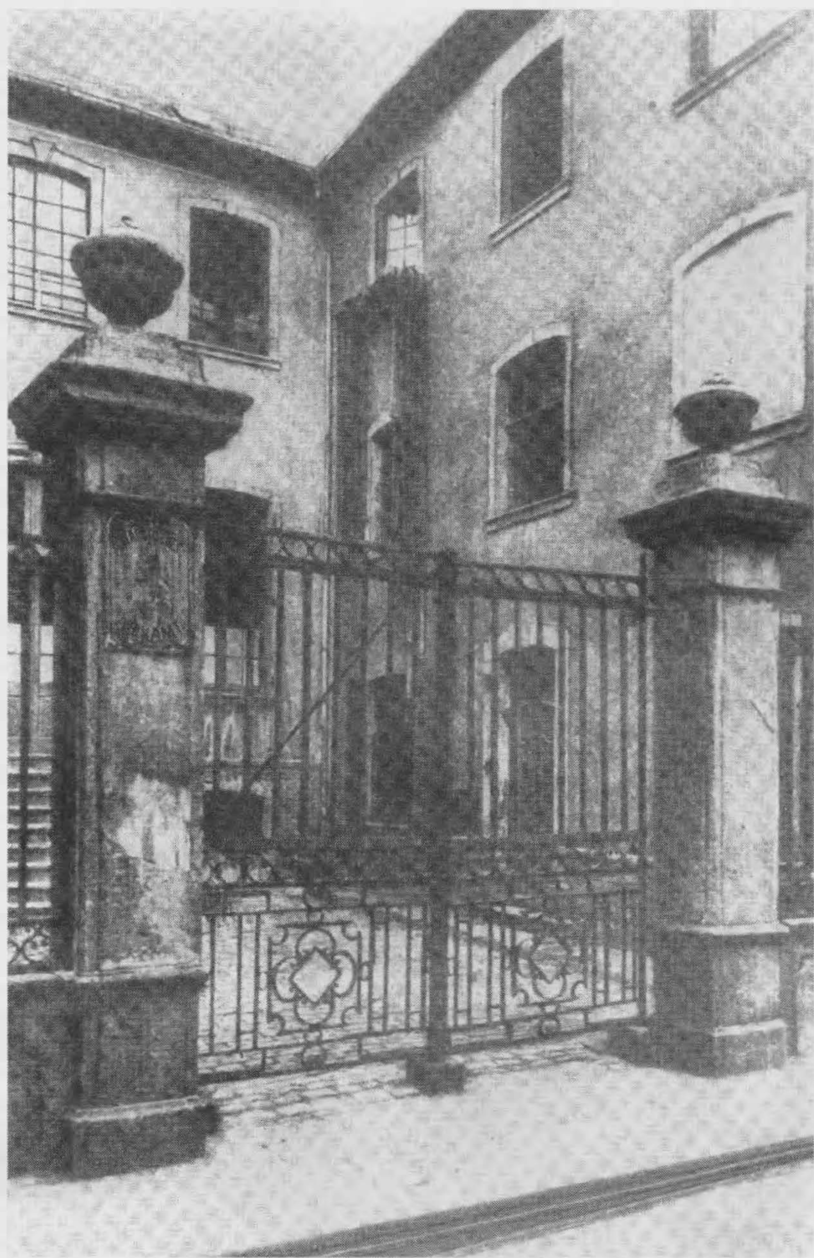
İSİM DİZİNİ

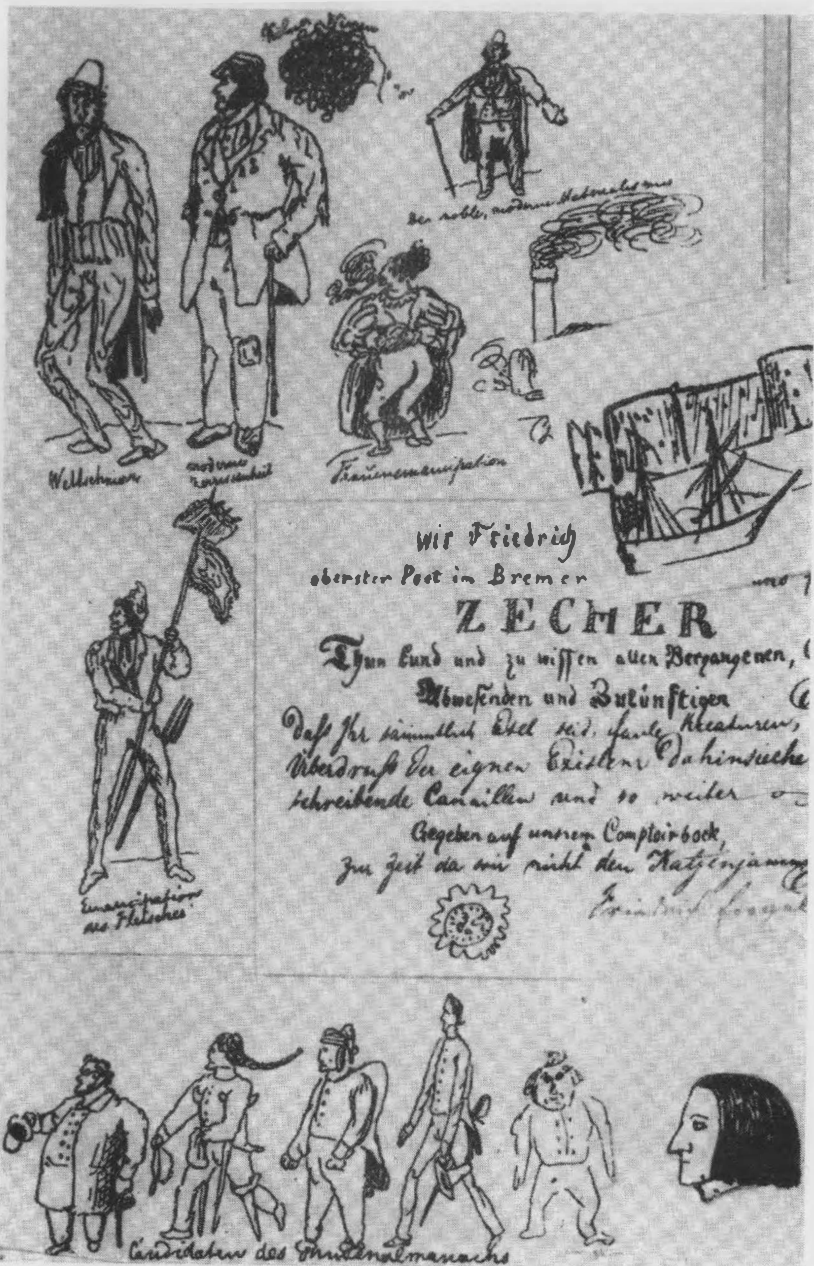
Unterbarmen şehrinden bir görüntü (1832)

Friedrich Engels'in Barmen'de doğduğu ev

Elberfeld Lisesi

F. Engels'in gençliğinde yazdığı mektuplardan karikatürler

Friedrich Engels 19 yaşındayken

Berlin'deki Üniversite (1840)

Ludwig Feuerbach

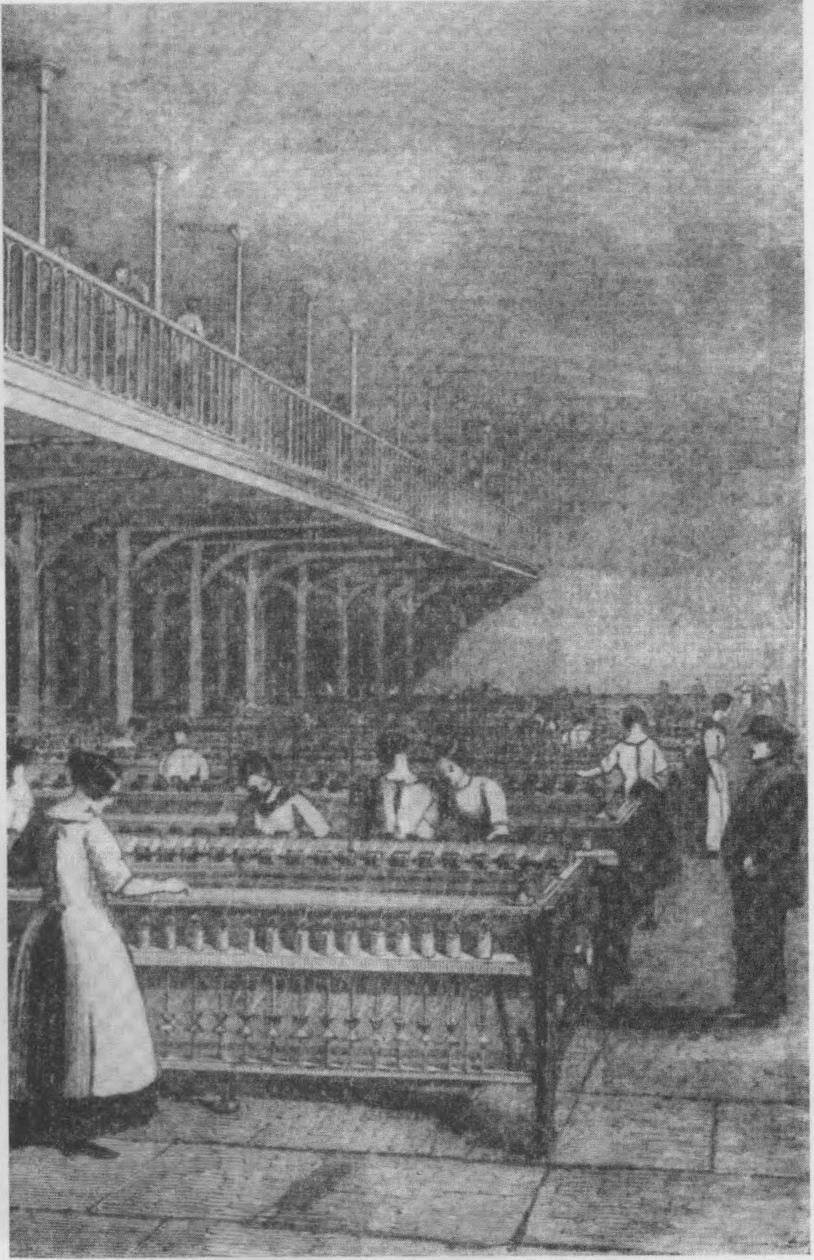
Georg Wilhelm Friedrich Hegel

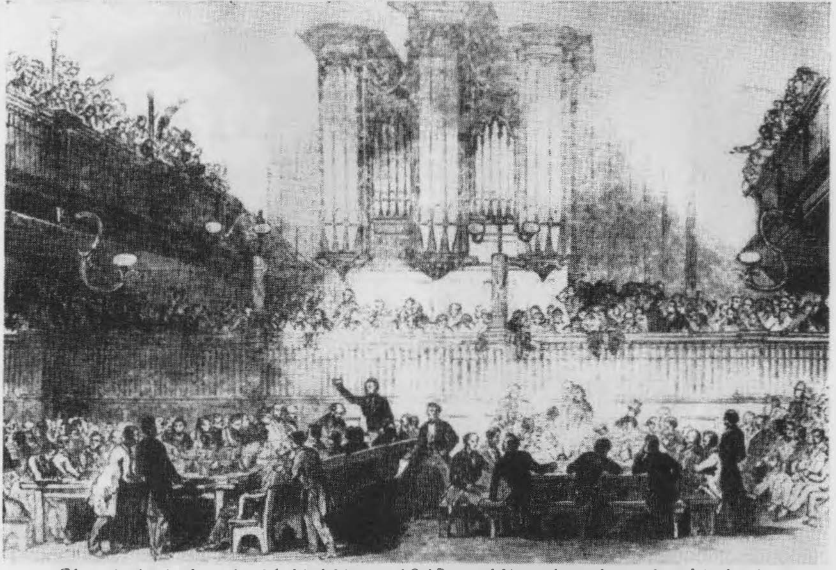
David Ricardo

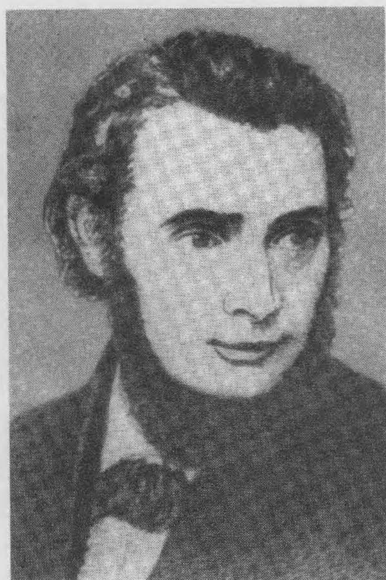
Robert Owen

İngiltere'deki bir dokuma fabrikası (1850'ler)

Chartistlerin Londra'daki 4 Nisan 1848 tarihli toplantılarından bir kesit

George Julian Harney

Ernest Jones

THE

FRATERNAL DEMOCRATS.

ALL MEN ARE BRETHERN.

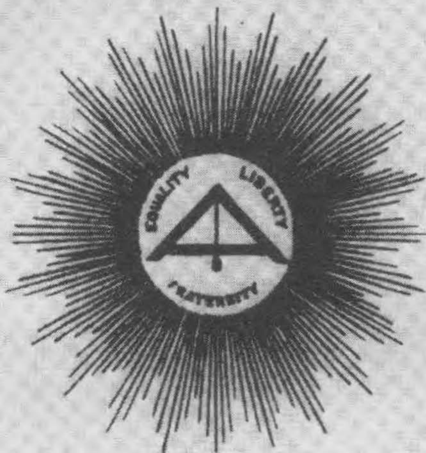
Tous les hommes sont frères.

Alle Menschen sind Brüder.

Alla menniskor äro bröder.

Alle Mennesker ere Brödere.

Alle mannen zijn Broeders.

GLI UOMINI SONO TUTTI FRATELLI.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἰσὶ ἀδελφοί.

Todos los hombres son hermanos.

WSZYSCY LUDZIE SA BRACMI.

Minden Ember Testvérünk.

VSE LIOUDI SOUT BRATI.

Entered __________

No __________ } *Sec.*

Fraternal Demokrats'ın üyelik kartı

Die Lage

der

arbeitenden Klasse

in

England.

Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen

von

Friedrich Engels.

Leipzig,

Druck und Verlag von Otto Wigand.

1845.

İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu'nun, ilk baskısının kapağı

Die heilige Familie,

oder

Kritik

der

kritischen Kritik.

Gegen Bruno Bauer & Consorten.

Von

Friedrich Engels und Karl Marx.

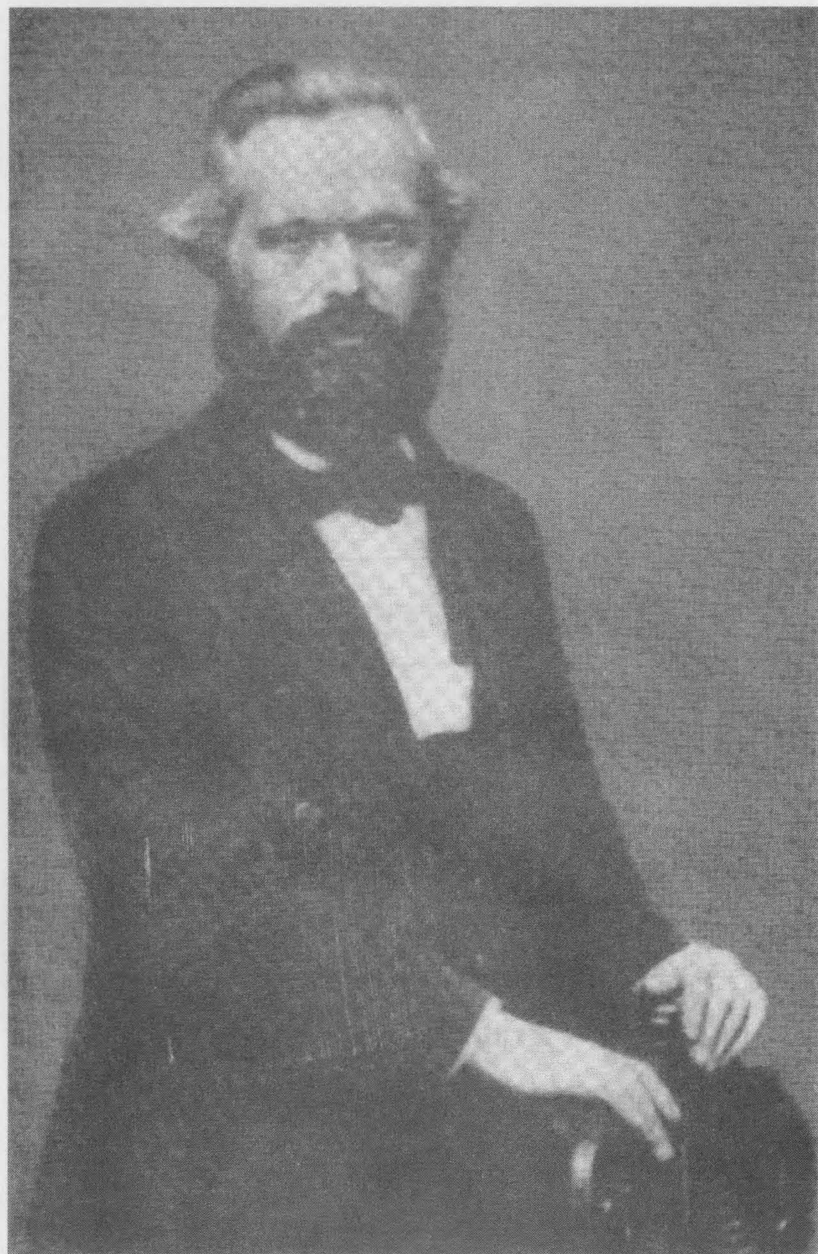
Frankfurt a. M.

Literarische Anstalt.

(J. Rütten.)

1845.

Kutsal Aile'nin, ilk baskısının baş sayfası

Karl Marx (1861)

Friedrich Engels (1845)

Entwurf des Kommunistischen Glaubensbekenntnisses.

Frage 1. – Bist Du Kommunist?

Antwort. – Ja.

2. Was ist der Zweck der Kommunisten? –

Die Gesellschaft so einzurichten, daß jedes Mitglied derselben seine sämmtlichen Anlagen u. Kräfte in vollständiger Freiheit und ohne dadurch die Grundbedingungen dieser Gesellschaft anzutasten, entwickeln und bethätigen kann.

3. Wie wollt Ihr diesen Zweck erreichen? –

Durch die Aufhebung des Privateigenthums, an dessen Stelle die Gütergemeinschaft tritt.

4. Worauf begründet Ihr Eure Gütergemeinschaft?

– Erstens auf die durch die Entwicklung der Industrie, des Ackerbaus, des Handels und der Kolonisation erzeugte Masse von Produktivkräften und Lebensmitteln, und die in der Maschinerie, den Chemischen u. andern Hülfsmitteln liegende Möglichkeit ihrer Vermehrung ins Unendliche.

– Zweitens darauf, daß im Bewußtsein oder Gefühl eines jeden Menschen gewisse Sätze als unumstößliche Grundsätze existiren, Sätze welche als Resultat der ganzen geschichtlichen Entwicklung keines Beweises bedürfen.

5. Welches sind solche Sätze? –

– Z. B. Jeder Mensch strebt danach, glücklich zu sein. Das Glück des Einzelnen ist unzertrennbar von dem Glück Aller, u. s. w.

6. Auf welche Weise wollt Ihr Eure Gütergemeinschaft vorbereiten? –

– Durch Aufklärung und Vereinigung des Proletariats.

7. Was ist das Proletariat? –

– Das Proletariat ist diejenige Klasse der Gesellschaft, welche ausschließlich von ihrer Arbeit und nicht

Friedrich Engels tarafından yazılan "Kommunistischen Glaubensbekenntnisses"in taslağı

Manifest

der

Kommunistischen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848.

Proletarier aller Länder vereinigt euch.

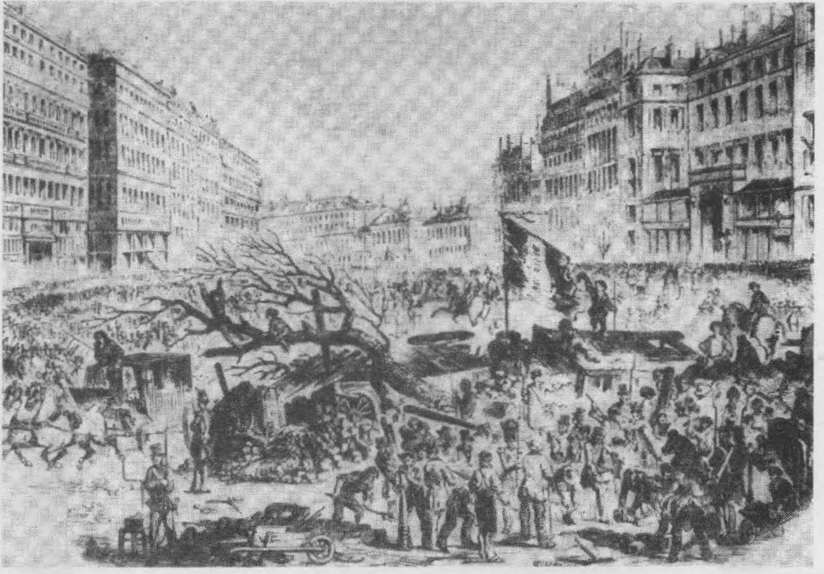
London.

Gedruckt in der Office der „Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter"

von J. E. Burghard.

46, Liverpool Street, Bishopsgate.

1848 Mart'ında yayımlanan
Komünist Parti Manifestosu'nun (30 sayfa) kapağı

Montmartre Bulvarı'ndaki Barikat, Paris, Şubat 1848

Breite Sokağı'ndaki Barikat. Berlin, Mart 1848

Neue Rheinische Zeitung.

Organ der Demokratie.

№ 1. Köln, Donnerstag, 1. [illegible] 1848.

Die „Neue Rheinische Zeitung" erscheint vom 1. Juni an täglich.

Insertionsgebühren.

Die Expedition der „Neuen Rheinischen Zeitung."

Das Erscheinen der Neuen Rheinischen Zeitung war ursprünglich auf den ersten Juli festgesetzt. Die Arrangements mit den Correspondenten ꝛc. waren auf diesen Termin getroffen.

Da jedoch bei dem erneuten frechen Auftreten der Reaktion deutsche Septembergesetze in naher Aussicht stehen, so haben wir jeden freien Tag benutzen wollen, und erscheinen schon mit dem ersten Juni. Unsre Leser werden es uns also nachsehen müssen, wenn wir in den ersten Tagen an Nachrichten und mannigfaltigen Correspondenzen noch nicht das reichhaltige Material liefern wozu unsere ausgedehnten Verbindungen uns befähigen. In wenig Tagen werden wir auch hierin allen Anforderungen genügen können.

Redaktions-Comité.

Karl Marx, Redakteur en Chef.

Heinrich Bürgers, Ernst Dronke, Friedrich Engels, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Wilhelm Wolff — Redakteure.

Amtliche Nachrichten.

Bekanntmachung.

Deutschland.

Humoristische Skizzen aus dem deutschen Handelsleben.

"Neuen Rheinischen Zeitung"un ilk sayfası (1 Haziran 1848 tarihli 1. sayısı)

Wilhelm Wolff

Georg Weerth

Ernst Dronke

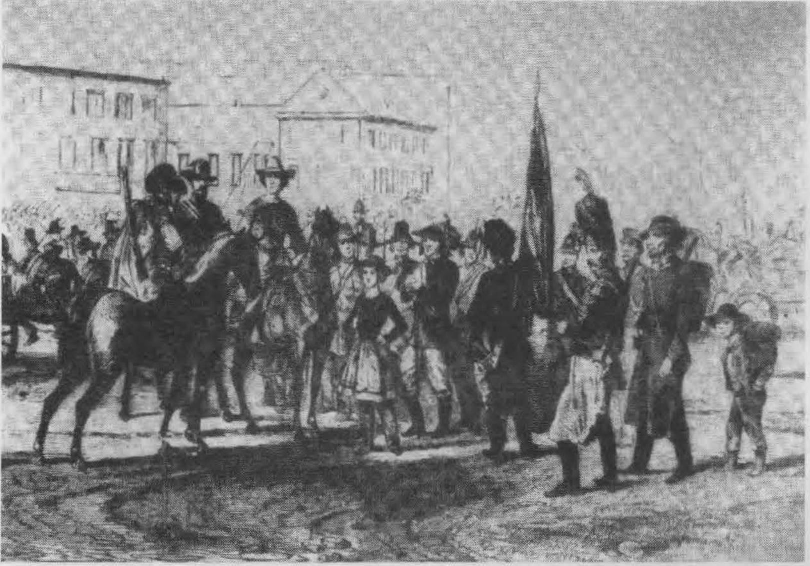
Ferdinand Freiligrath

Steckbrief. Auf Grund der durch den königl. Instructionsrichter erlassenen Vorführungsbefehle ersuche ich die betreffenden Civil- und Militär-Behörden, auf folgende Personen, und zwar: 1) Friedrich Engels, Redacteur der „Neuen Rheinischen Zeitung", geboren in Barmen, zuletzt wohnhaft zu Köln; 2) Peter Paul Franken, angeblich Professor der Magie, hierselbst geboren und wohnhaft; 3) Carl Christmann, Gummirer, hier wohnhaft, welche sich der gegen sie wegen des im Art. 96 des Straf-Gesetz-Buches vorgesehenen Verbrechens eingeleiteten Untersuchung durch die Flucht entzogen haben, und deren Signalement ich nachstehend mittheile, vigiliren und sie im Betretungsfalle verhaften und mir vorführen zu lassen.

Elberfeld, 6. Juni 1849. Für den Ober-Procurator,
Der Staats-Procurator, Eichhorn.

Signalement. 1) Engels. Alter 26 bis 28 Jahre, Größe 5 Fuß 6 Zoll, Haare blond, Stirn frei, Augenbrauen blond, Augen blau, Nase und Mund proportionirt, Bart röthlich, Kinn oval, Gesicht oval, Gesichtsfarbe gesund, Statur schlank. Besondere Kennzeichen: spricht sehr rasch und ist kurzsichtig.

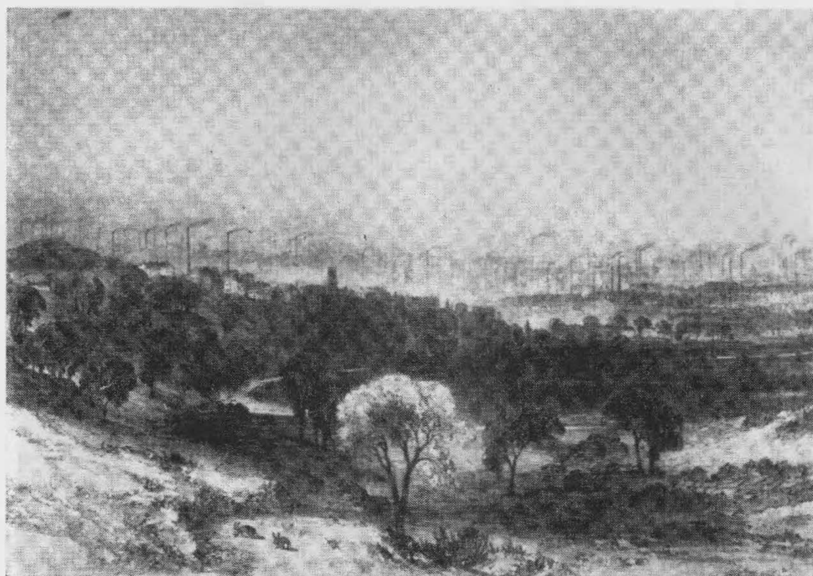
9 Haziran 1849'da "Kölnischen Zeitung"da yayımlanan Friedrich Engels'i tutuklama kararı

Haziran 1849'da isyancı birliklerin Karlsruhe'ye girişi

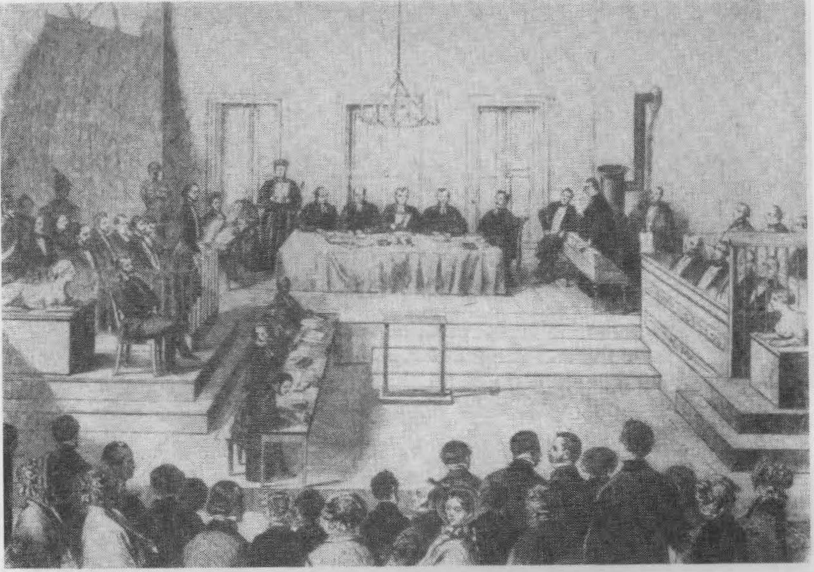
Manchester'den bir görüntü (1850'ler)

Fleet Street, Londra, 1850'ler

Manchester'deki Chetham's Library'deki bir okuma köşesi

Komünistlerin davasının görüldüğü bir mahkeme (Köln, Eylül/Ekim 1852)

Karl Marx, Friedrich Engels ve Marx'ın kızları
Jenny (sağda), Laura (solda) ve Eleanor (1860'larda)

Friedrich Engels (1850'lerde)

İngiltere'de bir tilki avı

New-York Tribune.

VOL. XIII....NO. 3,739. NEW-YORK, MONDAY, APRIL 11, 1853. PRICE TWO CENT

THE VOLUNTEER JOURNAL,

For Lancashire and Cheshire.

No. 2. MANCHESTER, FRIDAY, SEPTEMBER 14, 1860.

The People's Paper,

THE CHAMPION OF

...TICAL JUSTICE AND UNIVERSAL RIGHT.

Neue Oder-Zeitung

Mittagblatt.

Allgemeine Militär-Zeitung.

Herausgegeben von einer Gesellschaft deutscher Offiziere und Militärbeamten.

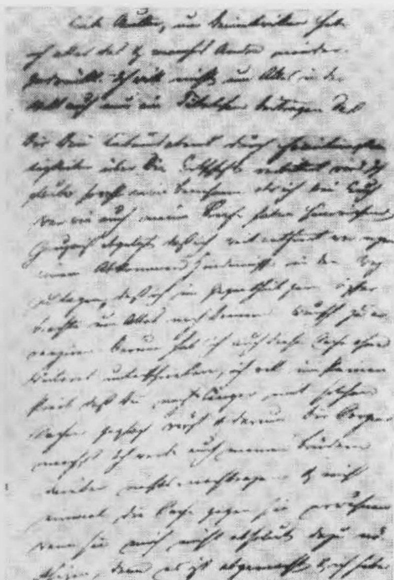
Neununddreißigster Jahrgang.

Nr. 20. Darmstadt, 18. Mai. 1864.

1850'li ve 1860'lı yıllarda Friedrich Engels'in yazılarının çıktığı birkaç gazete

Elizabeth Engels,
Friedrich Engels'in annesi

Friedrich Engels'in annesine yazdığı
13 Şubat 1861 tarihli mektup

Die

Preußische Militärfrage

und die

Deutsche Arbeiterpartei.

Von

Friedrich Engels.

Hamburg.

Otto Meißner.

1865.

Alman İşçi Sınıfı ve Prusya'nın Askerî Sorunu'nun ilk baskısının baş sayfası

Manchester 4. April 1867

Lieber Mohr

Friedrich Engels'in Karl Marx'a yazdığı
4 Nisan 1867 tarihli mektubun ilk sayfası

INTERNATIONAL

Working Men's Association

Internl. Arbeiter Assoc. — Association Intern'le des Ouvriers — Associazione Intern'le Operai

CARD OF MEMBERSHIP

This is to Certify that Frederick Engels was admitted a Member of the above Association 18

and paid as his Annual Subscription

R. Shaw Corresponding Secretary for America

Bernard Cor Sec for Belgium | Jules Johannard Italy

Eugene Dupont France | Anthony Zabicki Poland

Karl Marx Germany | H. Jung Switzerland

Wm Dell (?) Treasurer | J. George Eccarius Secr Gen Council

Friedrich Engels'in Enternasyonal İşçi Birliği üyelik kartı

Karl Marx

Wilhelm Liebknecht

August Bebel

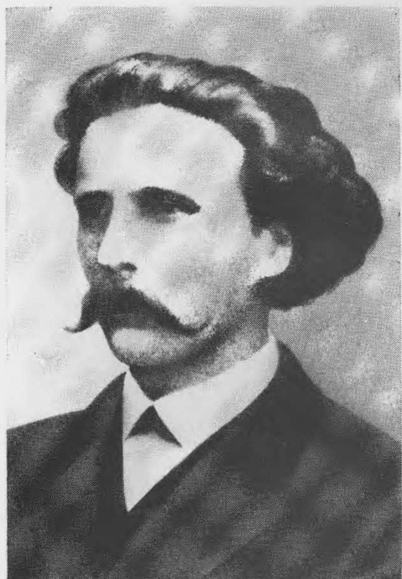
Wilhelm Bracke

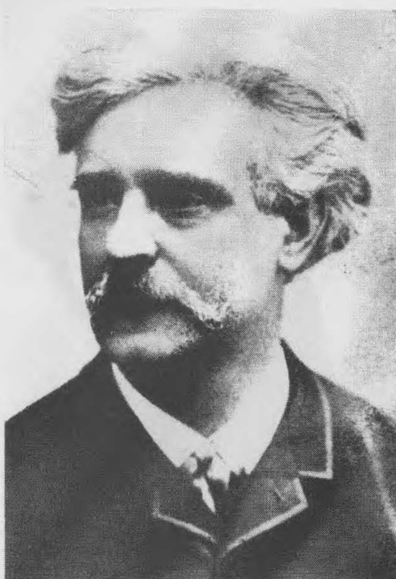
Hermann Jung

Johann Philipp Becker

Eugène Dupont

Paul Lafargue

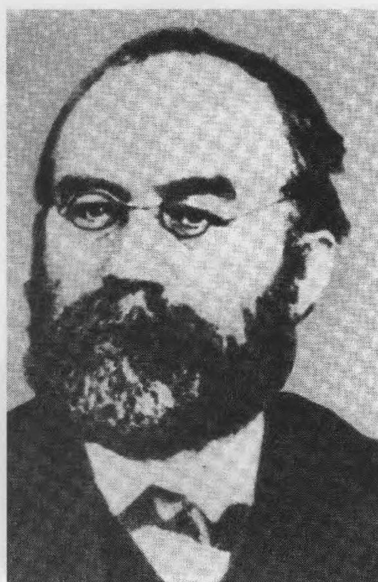
Leo Frankel

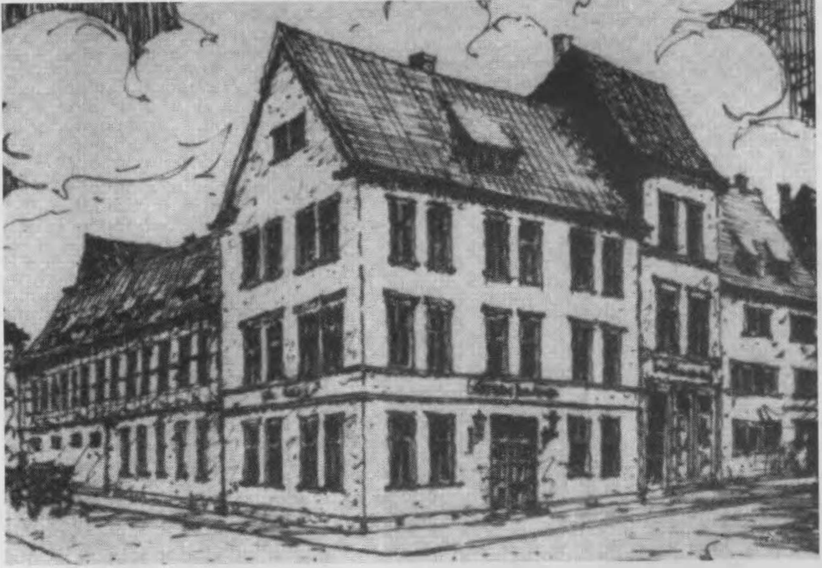
G. A. Lopatin

Walery Wróblewski

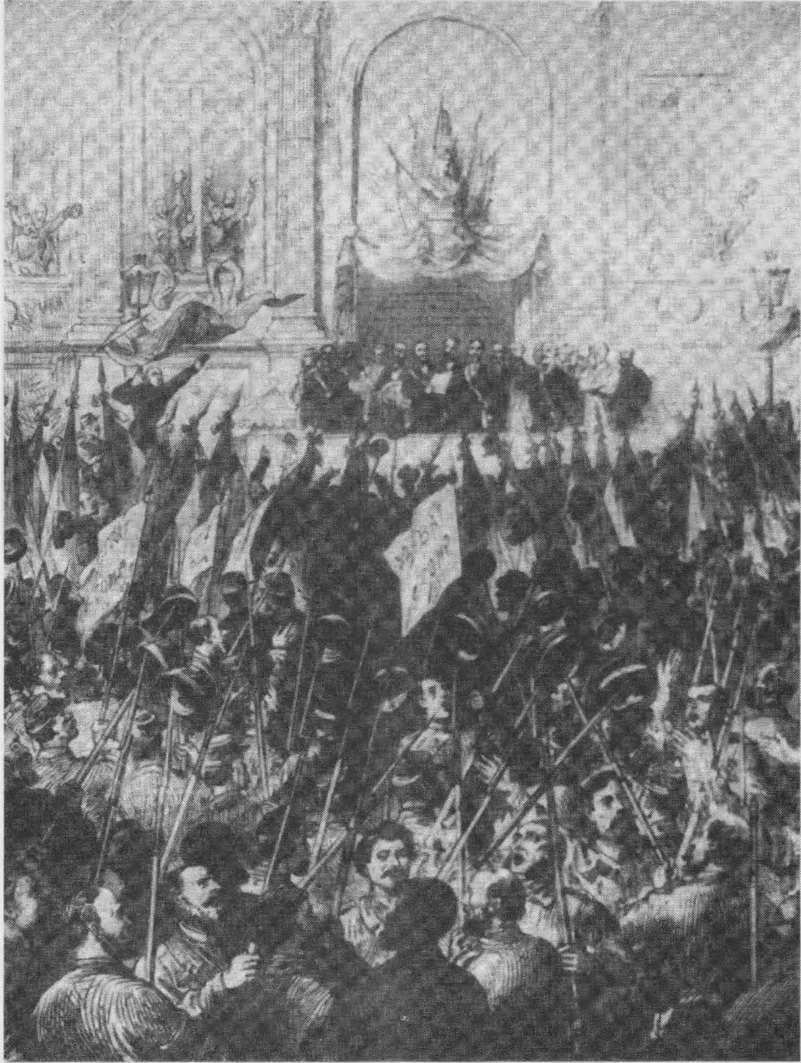
Friedrich Adolph Sorge

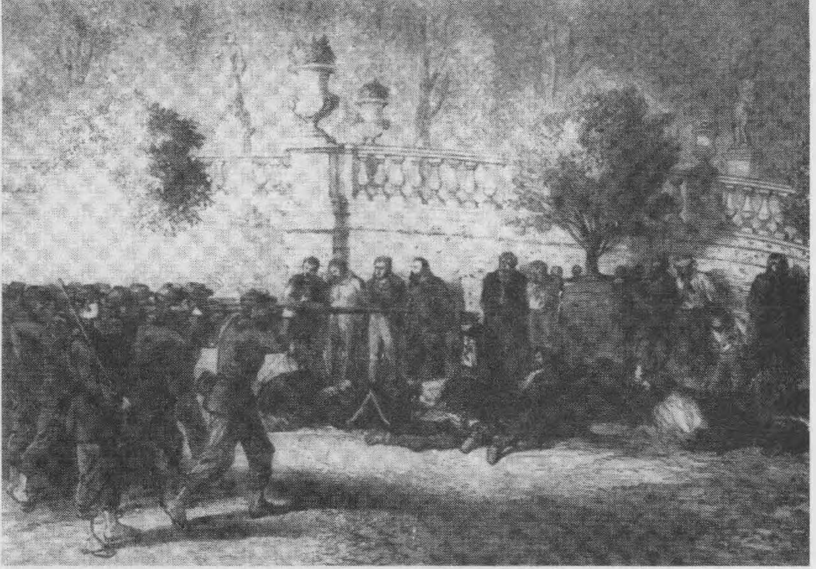
Eisenach'daki "Zum Mohren" adlı lokanta,
Sosyaldemokrat İşçi Partisi'nin kuruluş kongresinin yapıldığı yer

Friedrich Engels'in 1870'den 1894'e kadar
Regent's Park Sokağı, No: 122'deki evi (Londra)

Paris Komünü'nün ilanı (28 Mart 1871)

Komünarların Versay birliklerince kurşuna dizilişi

NO MAS DEBERES SIN DERECHOS; NO MAS DERECHOS SIN DEBERES.

LA EMANCIPACION.

PERIODICO SOCIALISTA.

SE PUBLICA TODOS LOS SABADOS.

Año II.	Precio de suscricion: 4 rs. trimestre. Administracion: San Pedro, 16, 3.º	Madrid 13 de abril de 1872.	Para suscriciones dirigirse á la libreria de San Martin, Puerta del Sol.	Num. [illegible]

Es probable que la medida de las persecu-ciones que habeis de sufrir no [illegible]do [illegible]. Acordaos, cuando este caso llegue, que hay otros paises, tales como la Francia, Alemania, Austria y Hungria, donde los internacionales sufren todavia persecuciones más terribles de parte de los gobiernos, y donde, sin embargo, no inclinan la frente, sabiendo, como vosotros lo sabeis, que las persecuciones son el mejor medio de propaganda para nuestra Asociacion, y que no hay fuerza alguna en el mundo bastante poderosa para suprimir el movimiento revolucionario, siempre creciente, del proletariado moderno. Para destruir la Internacional seria necesario destruir la tierra que la ha producido espontáneamente: esta tierra es la sociedad moderna.

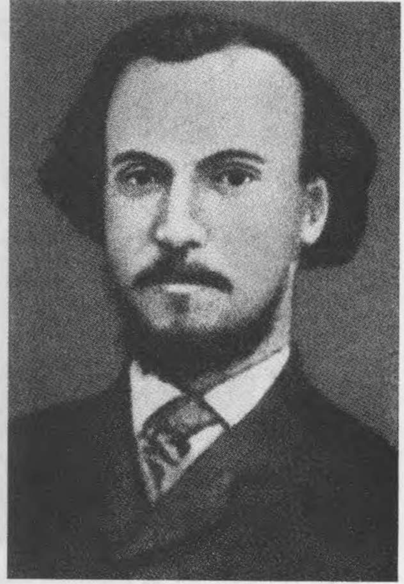
Salud y fraternidad.

Por órden del Consejo general, el secretario por España, *Federico Engels.*»

13 Nisan 1872'deki "La Emancipation" gazetesindeki Uluslararası İşçi Birliği'nin Genel Kurul'unun Friedrich Engels imzalı deklerasyonu

Jenny Marx (kızı)

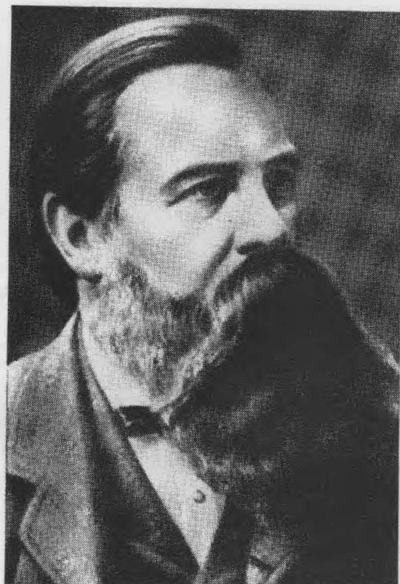
Charles Longuet

Laura Marx

Paul Lafargue

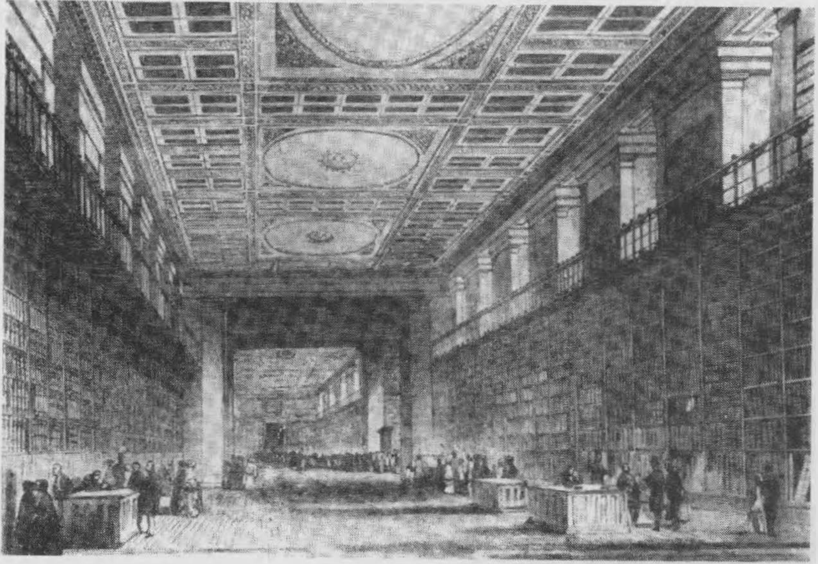
Friedrich Engels (1879)

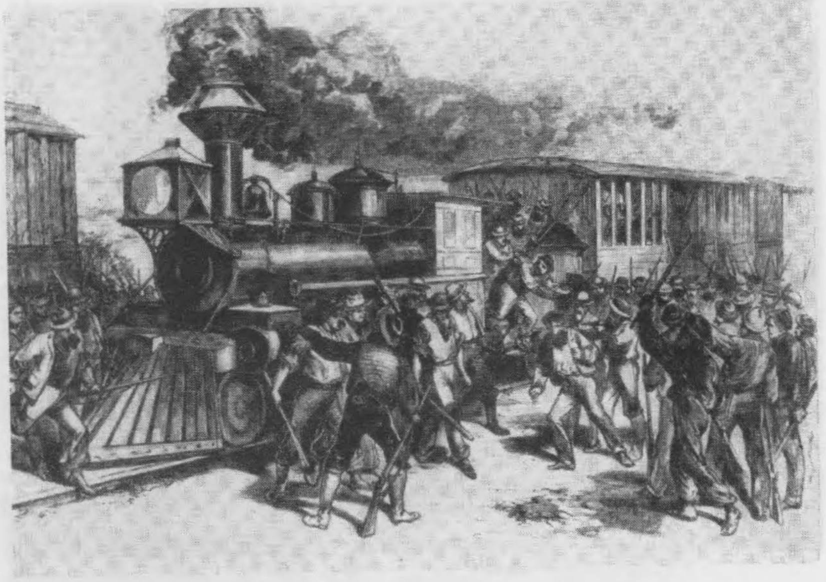
Lydia Burns

Eastbourne sahili

"British Museum" kütüphanesinin bir bölümü (1851)

ABD'de Baltimore-Ohio demiryolu işçilerinin grevi

OCIALISM UTOPIC

ŞI

SOCIALISM ŞTIINŢIFIC

ДЕПАРТАМЕНТА ПОЛИЦІИ

Die Entwicklung des Socialismus, par Fr. Engels

ВИБЛІОТЕК СОВ. ЕМЕННАГО СОЦІАЛИЗМА

№ 4187 III

РАЗВИТІ

НАУЧНАГО СОЦІАЛИЗМ

Фр. Энгельс

IL SOCIALISMO UTOPICO

e

IL SOCIALISMO SCIENTIFICO

per

F. ENGELS

SOCYJALIZM UTOPIJNY

A

NAUKOWY

przez Fr. Engelsa

Bibliothèque de la REVUE SOCIALISTE

I.

SOCIALISME UTOPIQUE

ET

SOCIALISME SCIENTIFIQUE

PAR

FRÉDÉRIC ENGELS

Traduction française par

PAUL LAFARGUE

Prix: 50 centimes

Die

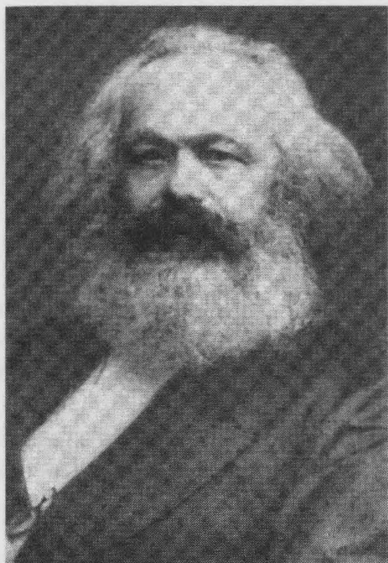
Entwicklung des Sozialismus

von der Utopie zur Wissenschaft.

Von

Friedrich

"Entwicklug des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft"
(Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi) gazetesinin
Friedrich Engels dönemine ait birkaç sayısı

70'li yıllarda Karl ve Jenny Marx

Der Sozialdemokrat

Zentral-Organ der deutschen Sozialdemokratie.

№ 13. Donnerstag, 22. März 1883.

Parteigenossen!

Allgemeine Parteiberathung

Zürich, 1. März 1883.

Der Ostertag.

Das Begräbniß von Karl Marx.

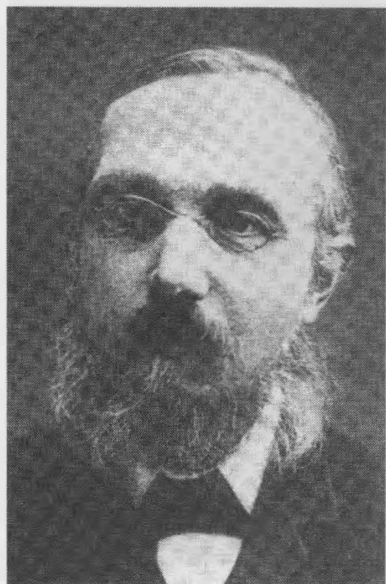
F. Engels'in "Der Sozialdemokrat" gazetesinde
Karl Marx'ın defnedilmesi üzerine bir yazı

August Bebel

Wilhelm Liebknecht

Paul Singer

Friedrich Leßner

Carl Schorlemmer

Samuel Moore

Karl Kautsky

Eduard Bernstein

Helene Demuth

Louise Kautsky-Freyberger

G. W. Plechanow

V. I. Sassulitsch

Eleanor Marx

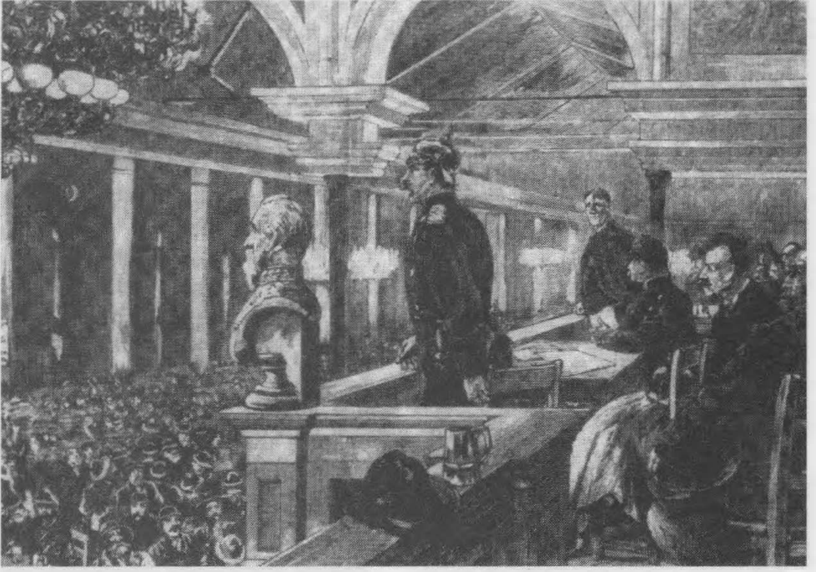
Edward Aveling

George Julian Harney

Eugen Oswald

Bir işçi gösterisinin polislerce dağıtılması (Berlin-1890'lar)

Karl Marx'ın "Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850"
[Fransa'da 1848-1850 yılları arasın sınıf savaşları]
yazısının giriş bölümünün Friedrich Engels tarafından tashihi

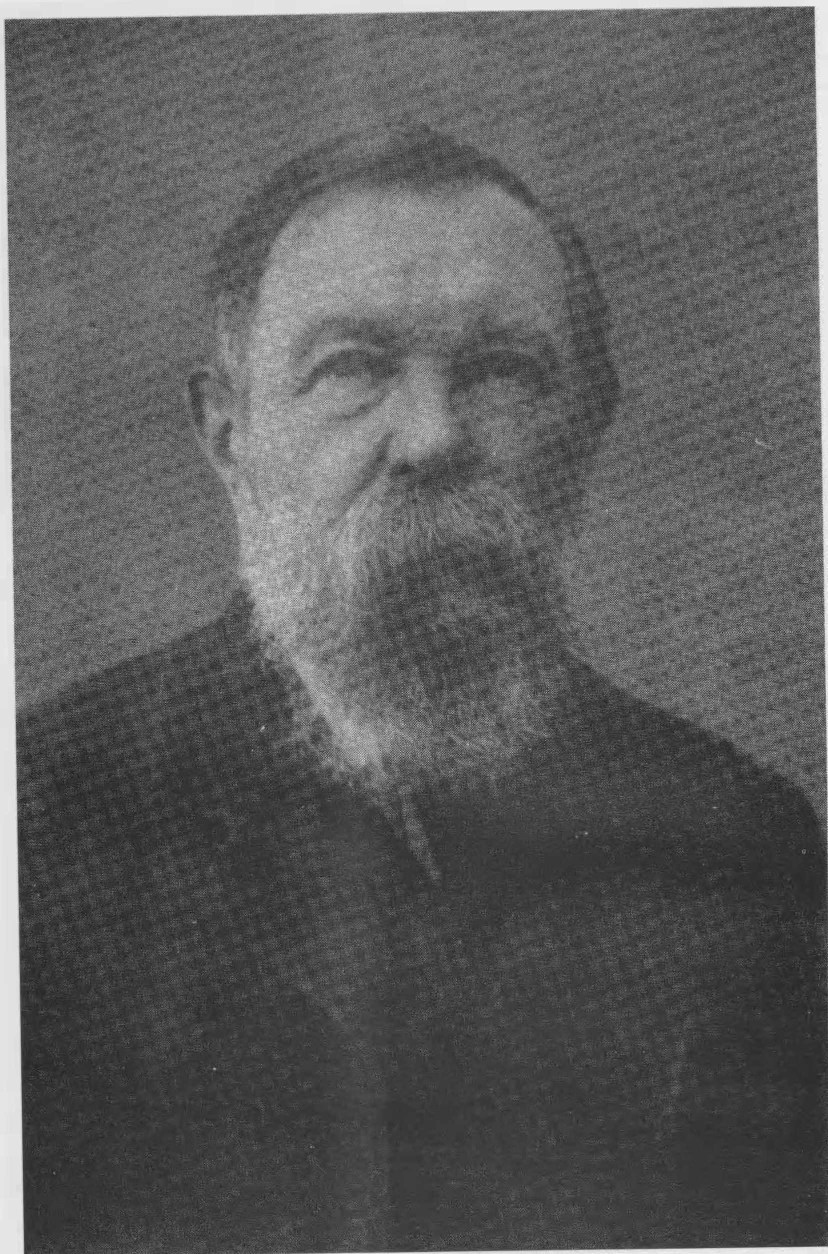

Londra'daki Hyde Park'ta Mayıs gösterisi (1892)
Kürsüde Friedrich Engels (soldan 4.)

Friedrich Engels 1893 Eylül'ünde Zürih yakınlarında (soldan sağa.....)

Dr. Ferdinand Simon, Frieda Simon, Clara Zetkin,
Friedrich Engels, Julie und August Bebel, Ernst Schattner,
Regina und Eduard Bernstein

Friedrich Engels (1893)

LOTTA DI CLASSE

Partito socialista dei Lavo

NÉPSZAVA.

Der Sozialdemokrat

Organ der Sozialdemokratie deutscher Zunge.

Marzec 1894 Nr. 4, 218

PRZEDŚWIT

CZASOPISMO SPOŁEC

Arbeiter=Zeitung.

Organ der österreichischen Sozialdemokratie.

Wien, den 6. Oktober 1898.

Critica Sociale

LE SOCIALISTE

ORGANE CENTRAL DU PARTI OU

MANIFEST

Nr. 9. 11. Jahrg.

Vorwärts

Berliner Volksblatt.

Zentralorgan der sozialdemokratischen Partei Deutschlands.

90'lı yıllarda Friedrich Engels'in de makalelerinin yer aldığı sosyalist gazeteler

To Laura Lafargue and Eleanor Marx Aveling.

My dear girls

I have to address to you a few words with regard
to my will.

First you will find that I have taken the liberty of
disposing of all my books, including those received from
you after Mohr's death, in favour of the German party.
The whole of these books constitute a library so unique,
and so complete at the same time, for the history of the
study of modern socialism and all the sciences on which
it is dependent, that it would be a pity to disperse it
again. To keep it together, and to place it at the same time
at the disposal of those desirous to use it, has been a
wish expressed to me long ago by Bebel and other leaders
of the German Socialist Party, and as they do indeed seem
to be the best people for that purpose, I have consented.
I hope that under the circumstances you will pardon
my action and give your consent too.

Second. I have had many a discussion with
Sam Moore as to the possibility of providing in my will, in
some way for our dear Jenny's children. Unfortunately,
English law stands in the way. It could only be done under
almost impossible conditions, where the expenses would more
than eat up the funds to be taken care of. I therefore

Friedrich Engels Laura Lafargue ve Eleanor Marx-Aveling'e yazdığı vasiyetinin ilk sayfası (14 Kasım 1894)

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Dritter Band, erster Theil.

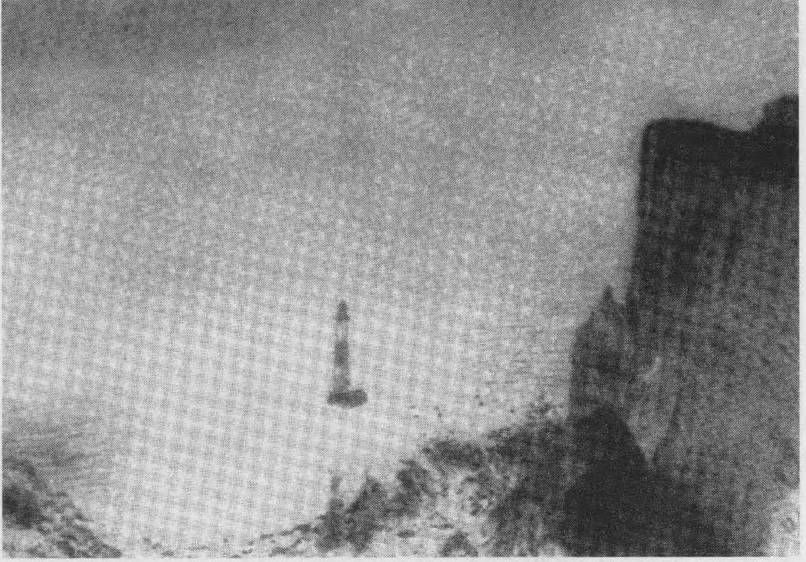
Buch III:
Der Gesammtprocess der kapitalistischen Produktion.
Kapitel I bis XXVIII.

Herausgegeben von **Friedrich Engels.**

Seinem August Bebel
Ld. 8/12/94 F. Engels

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1894.

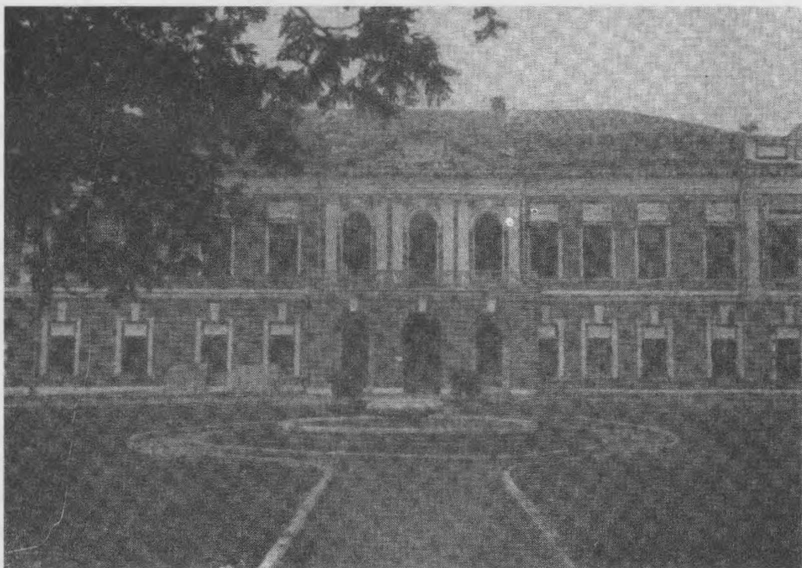
Friedrich Engels'ten August Bebel'e, Das Kapital'in ilk baskısının kapağı

Eastbourne sahili; bu kayalıklardan yaklaşık iki İngiliz mili kadar uzaklıkta Friedrich Engels'in külleri denize bırakıldı

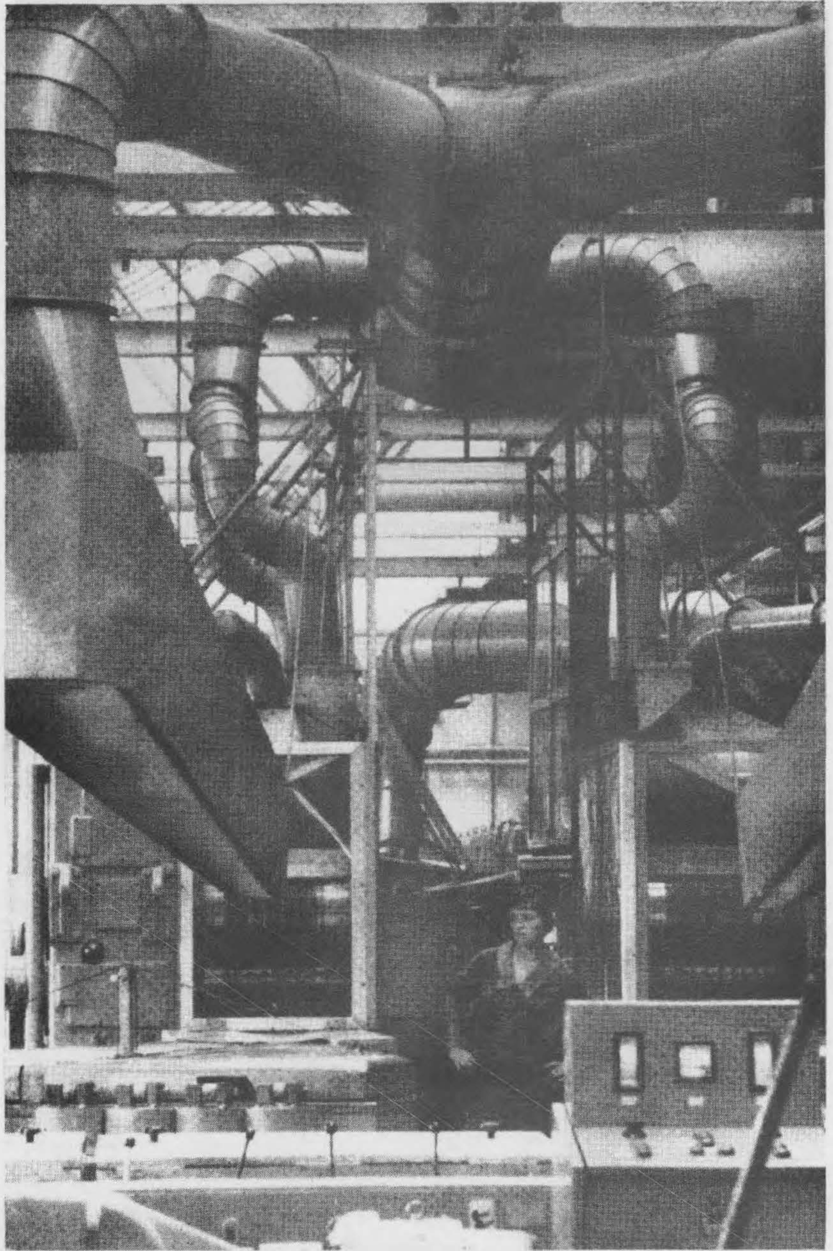
V. I. Lenin, Karl Marx ve Friedrich Engels'in anıtının açılışında
(Moskova-7 Kasım 1918)

Moskova'daki Marx-Engels müzesi

Friedrich Engels'in Wuppertal'daki anıt taşı
23 Mayıs 1970 tarihli Engels forumu katılımcılarının çelengi

Premnitz'deki Friedrich Engels elyaf fabrikası

Merseburg bölgesindeki Schafstät'te,
"Friedrich Engels Tarımsal Üretim Çiftliği"nde biçerdöverlerle tahıl hasatı

{Eski Doğu} Berlin'deki Friedrich Engels Kışlası

Dresden'deki Askerî Akademi'nin 10. yıl kutlamaları (9 Ocak 1969)

Berlin'deki Marx-Engels Meydanı'nda
Demokratik Almanya'nın kuruluşunun 20. yılı kutlamaları (7 Ekim 1969)

Sorun Yayınları

ISBN 975-431-053-X